

TADAS ADOMONIS
KLEMENSAS ČERBULĖNAS

Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija

1

Nuo seniausių laikų iki 1775 metų

VILNIUS „MOKSLAS“ 1987

Specialusis mokslinis redaktorius
ZIGMANTAS POCIUS

Dailininke
VIDA KURAITĖ

PRATARMĖ

Tarybų Lietuvos visuomenė, kurianti socialistinę kultūrą, stengiasi pažinti savo kultūrinį palikimą, kurio dalis yra per šimtmečius susiklosčiusi dailė ir architektūra. Apibendrinamojo veikalo, profesionaliai apžvelgiančio šių Lietuvos meno šakų raidą nuo seniausių laikų iki XX a., neturime. Pateikiamoji dailės ir architektūros istorija apima architektūrą ir įvairiai su ja susijusią skulptūrą, tapybą, grafiką bei taikomąją dekoratyvinę dailę nuo seniausių laikų iki 1775 metų. (Anksčiau visos šios meno šakos buvo vadinamos bendru meno vardu. Tačiau meno terminas turi platesnę reikšmę. Meno sąvoka apima ne tik architektūrą, taikomąją ir vaizduojamąją dailę, bet ir grožinę literatūrą, muziką, choreografiją, teatrą, kiną. Vengiant dviprasmiškumo, šioje knygoje meno terminas vartojamas dažniausiai tik plačiąja reikšme, o dailė ir architektūra vadinama savo vardu.) Leidinys skiriamas aukštosioms mokykloms (parašytas pagal Lietuvos TSR valstybinio dailės instituto Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorijos programą), tačiau jis tenkins ir platesnės visuomenės kultūrinius poreikius.

Leidinio tikslas — iš marksistinių pozicijų nušviesti Lietuvos dailės ir architektūros raidą, parodyti jų savitumą, atskleisti idėjinę, estetinę bei paprotinę meno reikšmę visuomenei, iškelti pažangias kūrybos tradicijas. Architektūros ir dailės reiškinius stengiamasi pateikti bendrame istoriniame kontekste. Aptariami tie paminklai, kurie yra dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje. Tik kai kuriais atvejais minimi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir kitų teritorijų, dažniausiai, kur anksčiau gyveno lietuviai, dailės ir architektūros kūriniai. Analizuojami Lietuvoje sukurti tiek vietinių, tiek svetimšalių meistrų kūriniai, nes viduriniais amžiais buvo įprasta kvieisti meistrus iš užsienio, duoti užsakymus keliaujantiems dailininkams. Jie įliejo daug naują į tradicinę architektūrą ir dailę. Neišskiriami ir įvežtiniai dailės dirbiniai.

Knygoje yra daug nelygumų. Vieni jų atsirado dėl išlikusios medžiagos ir turimų žinių nepakankamumo, kiti dėl autorių nepajėgumo. Šitoks didžiulis darbas — ne dviejų žmonių jėgoms. Autoriai visų pirma naudojos įvairiais laikais išleista ne vienodo mokslinio lygio veikalais lietuvių, rusų, lenkų, baltarusių, vokiečių kalbomis. Jie stengėsi turimus duomenis tikslinti, lyginti su išlikusiais kūrinių, ikonografinė medžiaga; panaudojo ir kai kuriuos archyvinius šaltinius, bet nuodugnai dirbti archyvuose negalėjo. Dailėtyros moksle dėl kai kurių faktų yra nesutarimų, todėl didesnieji jų nurodomi. Šiek tiek nevienodi ir autorių tekstai. Pratarinę, įvadą, I—IV skyrius parašė Tadas Adomonis, o V skyrių — Klementas Čerbulėnas. (Šio skyriaus poskyrį apie tapybą, skulptūrą ir kai kurias kitas vietas redagavo ir papildė nauja medžiaga T. Adomonis.) Kadangi leidžiama akademinė „Lietuvos architektūros istorija“, tai šiame leidinyje architektūrą stengiamasi aptarti trumpai, tik etapinius reiškinius.

Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorijos I dalį rekomendavo išleisti LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Mokslinės metodinės tarybos dailės sekcija.

Autoriai dėkingi LTSR valstybinio dailės instituto vadovybei ir meno istorijos katedros kolektyvui, recenzentams, taip pat davusiems vertingų patarimų ir prisidėjusiems prie knygos pasirodymo Vladui Drėmai, Marijai Matušakaitei, Zigmantui Pociui, archeologams Rimutei Rimantienei, Reginai Kulikauskienei, Vytautui Daugudžiui.

IVADAS

Kiekvienos tautos, kiekvieno laikotarpio menas neatskiriamas nuo visuomenės gyvenimo, jis atspindi krašto istorines sąlygas, žmonių buitį, socialinę sanklodą, dvasinį gyvenimą, drauge padeda formuoti ideologiją bei pasaulėžiūrą, ugdyti estetinį skonį. Keičiantis gamybos būdai, socialinėms ekonominėms sąlygoms, kinta ir kūrėjų, ir visuomenės estetinės pažiūros, kartu meno turinys ir forma, nors ir ne visuomet tolygiai. Lietuvos, kaip ir kitų Europos tautų, feodalizmo laikotarpio (apie kurį knygoje daugiausia ir rašoma) menas buvo skiriamas ne tiems, kurie gamino materialines vertybes, bet valdančiajai klasei, jos poreikiams. Jis kupinas prieštaravimų, kaip ir pati tikrovė. Tačiau kiekvieno laikotarpio geriausiuose kūriniuose atsispindi pažangūs visuomenės siekimai, humanistinė mintis.

Šiandien, kai sparčiai kyla Tarybų šalių tautų menas, pagrįstas socialistinio realizmo metodu, labai svarbios yra ir meno palikimo vertinimo, pažangių kūrybos tradicijų, ryšių ir paralelių su šiuolaikine kūryba problemos. Teisingas jų sprendimas, meno suvokimas neįmanomas be kultūrinio palikimo studijų, marksistinio praeities kūrinių, kūrybinių tradicijų įvertinimo.

Po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos V. Lenino iniciatyva Tarybų Rusijoje buvo išleisti keli kultūros paminklų apsaugos dekretai. Netrukus (1919) ir Tarybų Lietuvoje paskelbtas „Nutarimas apie kultūros vertybių apsaugą“. 1948 m. TSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą „Dėl priemonių paminklų apsaugai pagerinti“. Analogišką nutarimą 1949 m. priėmė Lietuvos TSR Ministrų Taryba. 1967 ir 1977 m. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos buvo priimti įstatymai dėl kultūros paminklų apsaugos, juridškai įteisinantys kultūros paminklų apsaugą, apskaitą, restauravimą ir tyrimą.

Tausoti istorijos paminklus ir kitas kultūrinės vertybes įpareigoja taip pat TSRS Konstitucijos 68 straipsnis. Valstybės saugomi architektūros ir dailės paminklai ir yra šios knygos tiriamasis objektas. Plėsti dailės ir architektūros tyrimus bei daugiau leisti tokio pobūdžio literatūros nurodoma 1986 m. TSKP CK ir Ministrų Tarybos nutarime „Dėl priemonių vaizduojamajam menui vystyti ir jo vaidmeniui didinti komunistiniame darbo žmonių auklėjime“.

Lietuvos architektūrą ir dailę chronologiškai skirstome laikotarpiais, socialinio ekonominio ir kultūrinio gyvenimo raidą siedami su šių meno šakų turinio ir formos kitimu, stilių kaita. Griežtų ribų čia neįmanoma nustatyti, nes naujos stiliaus formos kyla iš senųjų.

Pirmajame skyriuje aptariamas dailės ir architektūros formavimasis seniausiais laikais — maždaug *III tūkstantmečio pr. m. e. antrojoje pusėje—IX m. e. a.* Per šį ilgą laikotarpį menas pamažu atsiskyrė nuo pirmųjų žmonių, gyvenusių dabartinėje Lietuvos teritorijoje, kitų veiklos formų; kaip savarankiška visuomeninės sąmonės forma, jis ėmė ryškėti tik pirmaisiais mūsų eros amžiais. Ant-rasis skyrius apima *X a.—XIV a. vidurio dailę ir architektūrą* — dar labai savitą, mažai paveiktą Europos kultūros. Šiuo laikotarpiu susidarė socialinės ekonominės ir politinės sąlygos lietuvių tautos ir jos kultūros spartesniam konsolidavimuisi, feodalinų santykių įsigalėjimui, Lietuvos valstybės formavimuisi. Į trečiąjį skyrį įeina *XIV a. vidurio—XVI a. pirmųjų dešimtmečių gotikos dailė ir architektūra*; šiuo metu Lietuvos meną jau veikė Vidurio bei Vakarų Europos stiliai, kartu klostėsi vietos tradicijos, todėl ir Lietuvos gotika tokia savita. Ketvirtąjį skyrį sudaro *XVI a.—XVII a. vidurio renesanso dailė ir architektūra*, įsigalėjusi po atkaklios idėjų ir formų

kovos su gotika. XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais vaizduojamoji ir taikomoji dekoratyvinė dailė buvo renesanso stiliaus, o architektūroje dar tebedominavo gotika. Tik XVI a. viduryje, skinantis platesnį kelią humanizmo idėjoms, sustiprėjus katalikų kovoms su reformacija, ir katalikai ėmė kultivuoti renesanso stilių. Tačiau alinantys kraštų karai su Rusija ir totoriais nesudarė sąlygų šiam stiliui labiau įsigalėti; šiek tiek daugiau išliko vėlyvojo renesanso paminklų, neretai turinčių manierizmo bruožų. (Kai kurie buržuaziniai mokslininkai apskritai neigė, kad Lietuvoje buvo renesansas, vėlyvojo renesanso paminklus skyrė ankstyvajam barokui.) XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais kai kuriuose Vilniaus renesanso pastatuose pradėjusios ryškėti baroko apraiškos nedaug besiplėtojo. Socialinė ekonominė ir kultūrinė dirva įsivyravai baroko stiliui susidarė tik XVII a. viduryje, nugalėjus kontrreformacijai, kai buvo atmeti renesanso idealai ir normos. Taigi paskutinis, penktasis, skyrius apima XVII a. vidurio—1775 m. baroko dailę ir architektūrą. Barokas gyvavo iki 1773—1775 m. reformų, Lenkijos ir Lietuvos valstybės ekonominio socialinio gyvenimo raidą pasukusių į kapitalizmą.

Kiekvieno skyriaus (pradedant trečiuoju) pradžioje apibūdinami svarbiausi Europos meno stilių — gotikos, renesanso ir baroko — bruožai, kad būtų lengviau suvokti šių stilių ypatybes Lietuvoje.

Lietuvos architektūra ir dailė siejasi su Šiaurės rytų Europos tautų architektūra ir daile, su Vakarų Europos šalių, ypač Italijos, stilistinėmis mokyklomis ir kryptimis. Kūrybinės sąsajos jungė Lietuvą su Lenkija, ypač po Liublino unijos (1569), kai buvo sudaryta viena valstybė, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės feodalų viršūnės ilgainiui sulenkėjo. Susidaryti išsamaus vaizdo apie Lietuvos meno meistrus, kūrėjus Lietuvoje ir kitur, tiksliai negalime, nes mus pasiekę istoriniai faktai iškraipyti, perdirbti, o lietuviškos pavardės sulenkintos, pakeistos. Lietuvos architektūra ir dailė istorijos raidoje įgavo bendrų bruožų su vakarų baltarusių žemių, įėjusių į Lietuvos

Didžiąją Kunigaikštystę, architektūra ir daile. Kūrybinę sąveiką, bendrus bruožus sąlygojo ne tik ekonominiai, politiniai bei kultūriniai ryšiai, bet dažnai ir tie patys užsakovai, turėję valdas lietuvių, baltarusių bei ukrainiečių žemėse, ypač tų pačių architektų, dailininkų, įvairių amatininkų bei meno meistrų kūryba. Dėl to istorijoje minimi kai kurie Vakarų Baltarusijos architektūros ir dailės paminklai, taikomosios dailės dirbtuvės, susijusios su Lietuvos praeities kultūra (pavyzdžiui, ankstyvosios muros pilys).

Pirmųjų užuominų apie Lietuvos architektūrą ir dailę yra XIV—XVI a. Lietuvos ir gretimų tautų metraščiuose, Lietuvos statutuose, XVI—XVIII a. religinėje literatūroje, panegirikose, dvarų inventoriuose ir kituose šaltiniuose. Svarbią reikšmę turi ikonografinė medžiaga — XVI—XVII a. panoraminiai Lietuvos žemėlapiai, kai kurių miestų planai bei vaizdai. Seniausias iš jų yra nežinomo dailininko nupieštas, Frydricho Hohenbergo išraižytas XVI a. pradžios Vilniaus miesto planas su paaiškinimais, kurį Georgas Braunas 1576 m. Kelne išleido atlaso „Civitates orbis terarum“ („Pasaulio miestai“) trečiojoje knygoje. Leningrado Ermitaže yra pieštų Radvilų portretų albumas, sukurtas apie 1560 m. 1751 m. buvo išleistas Herškės Leibovičiaus ir kitų raizytas 165 portretų albumas „Kunigaikščių Radvilų šeimos atvaizdai“ su inskripcijomis. XVI—XVII a. išėjo Motiejaus Strijkovskio ir Aleksandro Gvanjinio kronikos, Alberto Vijūko-Kojelavičiaus „Historia Lituaniae“ („Lietuvos istorija“) ir kitų veikalų, kuriuose netiesiogiai liečiamas ir Lietuvos menas.

Nemaža medžiagos Lietuvos architektūros ir dailės istorijai teikia Vilniaus universiteto dėstytojų ir auklėtinių kūrybinis palikimas. Domėjimasi šiomis meno šakomis žadino iš Vakarų Europos atėjusios ir XVIII a. pabaigoje Vilniaus universitete įsivyravusios švietimo, romantizmo idėjos, literatūros, retorikos, istorijos dėstytojai. Be architektūros, tapybos, skulptūros, grafikos, universitete buvo dėstomi architektūros ir dailės istorijos dalykai. 1810 m. anglų kilmės dailininkas Juozapas Saundersas pradėjo

skaityti Europos meno istorijos kursą. Dar prieš jį studentus su antikos menu savo antikinės literatūros kurse supažindindavo klasikinės filologijos profesorius Gotfridas Ernestas Grodekas. Imta kaupti istorinę medžiagą apie dailę, rinkti dailės kūrinius ir juos reprodukuoti. XIX a. pirmajame ketvirtyje (1822) dailininkas Vincas Smakauskas nupiešė išlikusias Trakų salos pilies freskas ir jas aprašė. Tapytojas Marijonas Kulieša tapė ir reprodukavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilių vaizdus, litografai Motiejus Pšibilskis ir Juzefas Ozemblovskis išleido Vilniaus architektūros paminklų grafinių lakštų, darė senų paveikslų reprodukcijas. 1845–1870 m. gydytojas Jonas Kazimieras Vilčinskis Paryžiuje leido ypač vertingą „Vilniaus albumą“ su būdingomis Lietuvos dailės reprodukcijomis. Po Vilčinskio mirties (1862) albumas buvo leidžiamas kitų asmenų. Dailininkas ir kompozitorius Napoleonas Orda „Peizažų albume“ (1873–1883) užfiksavo istorinę vertę turinčių lietuviškų ir kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių architektūros vaizdų. Minėtina taip pat Konstantino Tiškevičiaus senųjų Lietuvos raizinių albumas, Vilniaus periodikoje pirmą kartą (1841) paskelbti Smakausko Trakų salos pilies freskų piešiniai. Daugelis šiuose leidiniuose vaizduojamų kūrinių neišliko arba buvo labai pakeisti; dėl to leidinių vertė dabar itin didelė.

Kaupti žinias apie meno kūrinius paskatino 1815 m. Vilniaus universitete įsteigtas statistikos skyrius, renkantis ir tvarkantis istorinę, statistinę medžiagą. Skyriaus paragintas, universiteto auklėtinis rašytojas Juzefas Ignacas Kraševskis 1829–1843 m. įvairiuose archyvuose ėmė rinkti ir inventorinti dailės ir architektūros istorijos, ypač tapybos, medžiagą. Iš pradžių, neturėdamas rinkimo programos, akcentavo medžiagos senumą, daugiausia dėmesio kreipė ne į kūrinius, bet į archyvinę dokumentaciją (ja grindė savo keturių tomų monografiją „Vilnius nuo jo pradžios iki 1750 metų“, 1840–1842 m.). Kituose veikaluose („Atsiminimai apie Polešę, Volynę ir Lietuvą“, 1840 m.; „Gyvenimo ir kelionių vaiz-

dai“, 1842 m.) Kraševskis pamažu perėjo prie analitinio metodo, kėlė istorinę, pažintinę ir etinę meno funkciją. Kitas universiteto auklėtinis istorikas Mykolas Balinskis savo veikaluose („Vilniaus miesto istorija“, 1–2 t., 1836–1837 m.; „Barbora Radvilaitė“, 1837 m.; „Senovės Lenkija“, 1–4 t., 1843–1846 m.; paskutinis tomas skirtas Lietuvos istorijai) taip pat duoda medžiagos apie Lietuvos architektūrą ir su ja susijusią dailę. Nemažai šių meno šakų istorijos faktų mini istorikas Teodoras Narbutas „Lietuvių tautos istorijoje“ (1–9 t., 1835–1841 m.), tačiau jo veikale yra ir neįrodytų, romantiškų dalykų. Rašytojas Liudvikas Kondratovičius-Vladislovas Sirokomlė („Kelionės po Lietuvą iš Vilniaus“, 1–2 t., 1857–1860 m.), gydytojas Teodoras Triplinas („Kelionės po Lietuvą ir Žemaitiją dienoraštis“, 1858 m.), archeologas ir geografas Konstantinas Tiškevičius („Neris ir jos krantai“, 1871 m.), rašytojas Adomas Kirkoras („Vadovas po Vilnių ir jo apylinkes“, 1856 m.) informuoja apie architektūrą bei dailės kūrinius dvaruose. Visi minėti autoriai rašė lenkiškai; meno reiškinius, išskyrus Kraševskį, laikė pilietinės istorijos dalimi.

XIX a. Lietuvos architektūros ir dailės paminklus aprašė ir lietuvių švietėjai bei rašytojai Ksaveras Bogušas, Liudvikas Jucevičius, Dionizas Poška, Stanislovas Čerskis, Motiejus Valančius ir kt. Ypač vertingų duomenų paliko Valančius („Žemaičių vyskupystė“, 1–2 t., 1848; II leid. 1972 m.). Iš vėlesnių lietuvių meno tyrinėtojų pažymėtinas Jonas Basanavičius. Straipsniuose („Apie senovės lietuvių pilis“, 1883–1884 m.; „Apie senovės lietuvių dailę ir raštą“, 1906 m.; „Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje“—įvadas į 1912 m. išleistą Antano Jaroševičiaus albumą „Lietuvių kryžiai“) jis apibūdina meno reiškinius, gvildena jų atsiradimo priežastis.

XIX a. pradžioje prijungtose prie Rusijos žemėse buvo inventorinamos senienos, ieškoma slaviškų bei stačiatikiškų pradų (stačiatikybė tapatinama su rusų tautybe). Senienomis vadinami visi archeologijos radiniai, taip pat dailės ir architektūros kūriniai; jų vertės kriterijus

buvo ne meniškumas, o senumas. Nepaisant šio darbo politinio kryptingumo, kai kurie rusų mokslininkai (Piotras Kepeanas ir kt.) ėmė domėtis lietuvių kultūrinio palikimu ir reikalauti iš gubernatorių žinių apie visas krašto senienes. 1827 m. pradėta sudarinėti senų pastatų, visų pirma pilių, brėžinius ir trumpus aprašymus. Platesnį užmojį paminklų inventorinimas įgavo apie 1850 metus. Lietuvos kultūrinio palikimo registravimas ir tyrimas perėjo į Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos rankas. Pradėta rūpintis netgi Trakų salos pilies restauravimu, nors ši idėja nebuvo realizuota. 1893 m. Vilniuje įvyko Rusijos archeologų IX suvažiavimas. Jam rengiantis, buvo ne tik renkamos senienos, bet ir rašyta į spaudą (suvažiavimo „Darbai“, „Žinišs“ ir jų priedai). Vilniaus archeografijos komisija suvažiavimo proga išleido „Aktų“ XX tomą su plačiu vertingu Ignatijaus Kračkovskio įvadu. Rusijos technikų draugijos Vilniaus skyriaus rūpesčiu rusų visuomenė buvo informuojama apie Lietuvos architektūros paminklus (Raudonės pilį, Vilniaus katedrą ir kt.). Minėti leidiniai yra nevienodo vertinimo: architektūros ir dailės istorijai reikšmingas Kračkovskio „Senasis Vilnius iki XVII a. pabaigos“ (1893), tačiau neturi mokslinio pagrindo, F. Dobrianskio, A. Vinogradovo vadovai po Vilnių, taip pat P. Batiuškovo albumų „Vakarų gubernijų rusų senovė“ aprašai ir kai kurios iliustracijos.

XX a. pradžioje pasirodė istorikų Vladislovo Zahorskio, Jono Kurčevskio monografijų, kuriose aptariamai Lietuvos miestai ir architektūros paminklai bei dailės kūriniai, paskelbta daug vertingos archyvinės medžiagos. Kituose XX a. pradžios veikaluose nuo istorinio kultūros aprašymo pradedama pereiti prie tyrimo. Antai į „Lenkijos meno istorijos tyrimo komisijos ataskaitas“ (lenkų kalba) įdėtaime viename kitame straipsnyje apie Lietuvos dailę ir architektūrą (E. Šveikausko apie Stanislovo Radvilos antkapinį paminklą Vilniaus Bernardinų bažnyčioje, Mariano Sokolovskio apie Vilniaus ir Krokuvos gotiką) paminklai analizuojami jau menotyros metodu.

Po spaudos draudimo panaikinimo įkurtų draugijų (Lietuvių dailės draugijos ir Lietuvių mokslo draugijos, 1907 m.) steigėjai iškėlė meno kūrinių nacionalinės priklausomybės klausimą. Lietuvių dailės draugijos nariai ir kritikai nagrinėjo lietuvių dailės nacionalines ypatybes. Nors draugija daugiausia rūpinosi neatidėliotais dailės reikalais, tačiau jos nariai (Antanas Jaroševičius, Adomas Varnas) registravo, piešė ir fotografavo ne vien liaudies, bet ir senuosius profesionaliosios dailės kūrinius. Draugijos pastangomis 1912 m. buvo išleistas jau minėtas Jaroševičiaus piešinių albumas „Lietuvių kryžiai“. Kai prieš Pirmąjį pasaulinį karą (1913) Peterburge buvo suorganizuota Rusijos imperijos tautų liaudies meno paroda, draugija joje įrengė lietuvių liaudies dailės skyrių. Prie profesionaliosios dailės kūrinių rinkimo prisidėjo Lietuvių mokslo draugijos nariai: kaupė paveikslus ir taikomosios dailės dirbinius savo draugijos muziejui, per spaudą ir žodžiu ragino gyventojus rinkti dailės kūrinius, nurodinėjo dailės ir istorijos paminklų reikšmę tautos sąmonėjimui.

Kitokių pažiūrų laikėsi Lenkijos užgrobtame Vilniuje vietiniai ir iš kitur sutraukti menotyrininkai — Piotras Bohdzevičius, Julijus Klosas, Euzebijus Lopacinskis, Stanislovas Lorencas, Marianas Morelioviskis, P. Sledzevskis ir kiti. Susitelkę į Vilniaus mokslo bičiulių draugijos meno istorijos sekciją, iš didžialenkiskų pozicijų jie tyrė Vilniaus krašto bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dailės ir architektūros paminklus ir tyrimų duomenis skelbė spaudoje; remdamiesi archyvine medžiaga ir analogijomis, stengėsi nustatyti autorius ir įtaką, bet mažai tyrė pačius objektus. Kai kuriuose straipsniuose perdėtai ieškoma analogijų su Lenkijos dailė ir architektūra. Bohdzevičius, rašydamas apie Vilniaus XVIII a. antrojo ir trečiojo ketvirčio baroko esmę ir genezę, nepagrįstai įrodinėjo, jog Italijos barokas Lietuvos dailėi ir architektūrai darė įtaką per Lenkiją. Panašiai Morelioviskis rašė apie Vilniaus XVIII a. baroko reikšmę. Objektyvesni yra Vladislovo Tatarkevičiaus straipsniai apie Vilniaus ir Krokuvos baroką, taip pat Vil-

niaus ir Krokuvos klasicizmą. Šie straipsniai apibūdina meno reiškinių plėtotę, be to, paminklų gretinimas išryškina Vilniaus ir Lietuvos dailės ir architektūros savitumą. Vilniaus menotyrininkų lygį rodo Morelioivskio išleistas „Vadovas po Vilniaus kraštą“ (1939), kuriame pateikta daug naujos menotyrinės medžiagos, tačiau ne visa ji patikrinta, ne visur daromos teisingos išvados.

Per Pirmąjį pasaulinį karą (1914–1918) okupavę Lietuvą, vokiečiai domėjosi ne tik krašto ekonominiais ištekliais, bet ir menu. Menotyrininkai V. Jėgeris, Bernardas Šmitas, Paulius Vėberis, Liudvikas Bergštreseris, Paulius Kargė ir kiti išleido knygų, parašė kvalifikuotų apibendrinamųjų straipsnių apie Lietuvos architektūrą ir dailę, tačiau dažnai įrodinėjo vokiečių meno įtaką.

Buržuazijos valdomoje Lietuvoje kultūrinio palikimo tyrimas ėjo dviem kryptimis: meno kūriniai buvo ir renkami, ir tiriami. Nuo 1925 m. dailės kūrinius rinko M. K. Čiurlionio galerija, nuo 1936 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus dailės skyrius. Be to, šį darbą dirbo Šiaulių „Aušros“ muziejus ir Bažnytinio meno muziejaus steigėjai (pastarieji 1931 m. surengė rinkinių parodą). Meno istorijos baruose daug nuveikė dailėtyrininkas, muziejininkas Paulius Galaunė. Jis išleido vertingų studijų apie lietuvių liaudies meną („Lietuvių liaudies menas“, 1930; „Lietuvių liaudies skulptūros problemos“, 1932), tyrinėjo feodalizmo laikotarpio architektūrą ir dailę (išleido knygų ir paskelbė straipsnių „Lietuvos meno keliai“, 1925; „Exlibrisas Lietuvoje“, 1926; „Lietuvos meno raidos metmenys XVI–XVII amžiuose“, 1941 ir kt.), rinko archyvinę medžiagą apie meną, aprašė Lietuvos dvarų architektūrą ir dailę. Minėtina dailėtyrininkės Halinos Kairiūkštytės-Jacienienės monografija „Pažaislis, baroko vienuolynas Lietuvoje“ (vokiečių kalba, 1930) ir straipsniai apie Lietuvos dailę latvių leidiniuose. Gotika ir baroku domėjosi menotyrininkas Kazimieras Jasėnas. Į savo leidžiamą „Visuotinę meno istoriją“ jis įdėjo skyrelius apie Lietuvos meną. Kai kuriais meno palikimo klausimais rašė archeologas Petras Tarasenas,

ka, dailininkas Mstislavas Dobužinskis, architektas Vladimiras Dubeneckis ir kt. Menotyrininkas vertingos medžiagos knygoje apie Lietuvos miestus paskelbė istorikas Jonas Yčas, dailininkas Vytautas Bičiūnas, archeologas Jonas Puzinas.

Ankstesnių amžių dalei ir architektūrai nagrinėti stigo ir medžiagos. Lietuvos meno lopšys Vilnius su žymiausiais architektūros paminklais, dailės rinkiniais ir archyvais buvo lenkų okupuotas. 1939 m. Tarybų Sąjungai grąžinus Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kraštą, netrukus išėjo du leidiniai: Jono Griniaus „Vilniaus meno paminklai“ (1940) ir Mikalojaus Vorobjovo „Vilniaus menas“ (1940), kuriuose daug dėmesio skiriama architektūros kūrinių analizei.

Tarybiniu laikotarpiu architektūros ir dailės tyrinėjimai įgavo naują mastą ir kryptį. Vilniaus universitete, vėliau Lietuvos TSR dailės institute pradėta rengti dailėtyrininkus. Remiantis 1940 m. kultūros paminklų apsaugos įstatymu, daug meno vertybių iš nacionalizuotų dvarų suvežta į muziejus. Labai išplėstas architektūros ir dailės paminklų konservavimas bei restauravimas. Visa tai sustiprino ir padidino meno istorijos tyrimo bazę bei galimybes. Lietuvos dailė ir architektūra tirama planingai ir visapusiškai, vadovaujantis marksistine metodologija; sėkmingiausiai — senoji architektūra, nes apie architektūrą yra daugiau archyvinės medžiagos, daugiau anksčiau skelbtų tyrimo duomenų. Seniausius mūro ir gotikos laikotarpio gynybinius pastatus tyrė Stasys Abrauskas, Karolis Mekas, Napoleonas Kitkauskas, Stasys Mikulionis, Sigitas Lasavickas, to paties laikotarpio visuomeninius ir gyvenamuosius pastatus — Algė Jankevičienė, Dalija Zareckienė. Į renesanso stiliaus piliis, kitus pastatus gilinasi Stasys Pinkus, Evaldas Purlys, Vytautas Levandauskas. Baroko architektūros paminklus nagrinėjo Klementas Čerbulėnas, Vladimiras Zubovas, Stefa Čerškutė, Maja Poželaitytė, Marija Rupeikienė. Pradedama nuosekliai tyrinėti miestų ir miestelių urbanistiką. Gyvenviečių planų struktūros susidarymo ir plėtotės principus analizavo Algimantas Miškinis, Vytautas Jurkštas, Antanas Pi-

lypaitis, Antanas Spelskis, Adolfas Raulinaitis. Senuosius parkus tyrinėjo Antanas Juozas Tauras. Apie Lietuvoje dirbusius senuosius architektus daug naujų duomenų paskelbė Vladas Drėma. Nemažai publikuota medžiagos apie restauruojamų ir konservuojamų paminklų tyrimą (Jono Glemžos, Stasio Samalavičiaus, Romano Jalovecko, Reginos Skardžiuvienės, Giedriaus Lauciaus, Jono Genio ir kitų straipsniai).

Daug mažiau rašyta apie senąją dailę. Ją nagrinėjo Tadas Adomonis, Marija Matuškaitė, kartais, atitrūkę nuo architektūros, Vladas Drėma, Stasys Pinkus.

Tarybinių metų architektūros ir dailės tyrinėjimų duomenimis remtasi ir šioje knygoje. Be to, naudotasi ir archeologų darbais. Dailės ir architektūros formavimasis seniausiais laikais pateikiamas remiantis archeologų Rimutės Rimantienės, Reginos Kulikauskienės, Adolfo Tautavičiaus, Laimos Vaitkunskienės, Vytauto Daugudžio, Vytauto Urbanavičiaus ir kitų apibendrinta medžiaga bei archeologinių tyrimų ataskaitomis. Pasinaudota ir istorikų Juozo Jurginio, Vytauto Merkio, Romo Batūros, Ingės Lukšaitės straipsniais, ypač Jurginio redaguoto straipsnių rinkinio „Lietuvos pilys“ (1971) medžiaga.

Dailės ir architektūros istorijos principinės gairės šioje knygoje tikslintos pagal sąjunginių mokslinio tyrimo institutų rusų kalba išleistus veikalus: TSRS Dailės akademijos Meno istorijos ir teorijos instituto tarybinių tautų meno istorijos sektoriaus parengtą daugiatomį veikalą „TSRS tautų meno istorija“ (1971–1977), kuriame yra skyriai apie Lietuvos meną,

parašyti Tado Adomonio, Klemenso Čerbulėno, Pauliaus Galaunės; Centrinio architektūros teorijos ir istorijos mokslinio tyrimo instituto išleistą daugiatomę „Visuotinę architektūros istoriją“ (1965–1977), kurioje yra straipsnių apie mūsų respublikos gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo architektūrą, parašytų Juozo Baršausko, Klemenso Čerbulėno, Vladimiro Zubovo; trumpąją meno enciklopediją „Pasaulio šalių ir tautų menas“, kurios antrajame tome (1965) išspausdintas kolektyvinis Tado Adomonio, Juozo Baršausko, Klemenso Čerbulėno, Algės Jankevičienės, Jono Minkevičiaus, Vladimiro Zubovo straipsnis apie Lietuvos meną.

Rašant Lietuvos dailės ir architektūros istoriją pagal nuoseklią sistemą, marksistinės metodologijos principais, ankstesnės medžiagos toli gražu neužteko. Ji tik padėjo tiksliau nustatyti istorijos ir meno reiškinių raidos priežastingumą, visuomenės sąmonės formų keitimosi dėsninę, pažangius veiksnius ir kai kuriuos faktus. Dalis seniau paskelbtos medžiagos yra abejotina ir labai nelygiavertė, tad teko tikslinti pagal prieinamus pirminius šaltinius, derinti prieštarigus faktus, lyginti su vėlesniais tyrimais. Kitų specialybių tyrinėtojų, turinčių savus uždavinius, medžiagą reikėjo iš esmės perdirbti pagal dailėtyros poreikius. Nemažai buvo ir spragų, kurias teko autoriams užpildyti skubotais tyrimais. Daug klausimų dar laukia tyrinėjimo. Labai mažai žinome apie X–XIV a. dailę, apie gotikos tapybą, apie Užnemunės, Žemaitijos, Prūsijos lietuvių šio laikotarpio meną. Tikimės, kad nauja dailėtyrininkų karta šį darbą dirbs toliau, pateiktus faktus tikslins ir papildys.

PIRMYKŠTĖS BENDRUOMENĖS MENAS

(nuo seniausių laikų iki IX m. e. amžiaus)

Meno pradžia

Meno pradmenų sukūrė jau pirmąją bendruomenę, dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenusi nuo X tūkstantmečio prieš mūsų erą. Pirmąją bendruomenę buvo pirmoji socialinė ekonominė formacija, kai darbo procese kūrėsi ir sąmonėjo pats žmogus; darbo procese atsirado ir menas. Šios bendruomenės įrengti piliakalniai, alkakalniai, pilkapijai ir žemės sluoksniuose archeologų rasti dirbiniai leidžia bent iš dalies pažinti pirmąją žmogaus jausmų brendimą, pasekti statybos, architektūros, dailės užuomazgas ir lėtą jų plėtotę. Šis ilgas pirmąją bendruomenės gyvavimo periodas pagal darbo įrankiams naudotą medžiagą skirstomas į akmens, žalvario ir geležies amžių.

Pačių pirminių Lietuvos meno šaknų galima ieškoti akmens amžiuje; jas rodo klijoklių medžiotojų, žvejų darbo įrankių tobulinimo procesas. Pavyzdžiui, pirmąjį žmogus pastebėjo, kad strėlė su trikampio, rombo pavidalo simetriniu antgaliu lekia tiesiai. Šitaip kaupdamas patyrimą, jis pažino pagrindines geometrines figūras, simetriją, proporcijas, ritmą, naudojamų medžiagų — akmens, kaulo, medžio — technologines ypatybes, reikiamas ne tik praktinei veiklai, bet ir menui. Dvasinė žmogaus veikla buvo suaugusi su materialine gamyba. Siek tiek vėliau darbo įrankius žmogus pradėjo žymėti nesudėtingais ženklais, tarsi puošti; tai rodo, kad besiformuojančioje jo sąmonėje atsirado naujas poreikis.

Neolite (naujajame akmens amžiuje, IV tūkstantmečio viduryje—II tūkstantmečio pr. m. e. pradžia) prasidėjo nauja meno raidos pakopa. Viena meno reiškinių sritis artėjo prie savarankiškos „taikomojo pobūdžio veiklos“, kurią K. Marksas vadina „menine gamyba“, kita atspindėjo smulkiają medžiojamų žvėrių, paukščių plastiką, išreiškiančią visai kitus dvasi-

nus poreikius. Meno kitimui ir tobulėjimui turėjo reikšmės perėjimas nuo vieno gamybos būdo prie kito. III tūkstantmečio prieš mūsų erą antroje pusėje į Pabaltijį atsikėlė žemdirbių ir gyvulių augintojų gentys, iš kurių, susiliejusių su anksčiau čia gyvenusiomis gentimis, susiformavo baltai. Atkilusių genčių kultūra ir turėjo lemiamą reikšmę tolesnei baltų senosios meno plėtotei. Gyvenimo būdo permainos keitė buitinius ir dvasinius žmonių poreikius, vertė sėsliai gyventi, statyti pastovius būstus.

Tobulėjant darbo įrankiams, žemdirbių ir gyvulių augintojų bendruomenės jau galėjo susidaryti maisto atsargų, atsirado laisvo laiko meninei veiklai. Ilgainiui iš bendruomenės iškilo asmenys, turintys meninių gabumų. Jie gamino sudėtingesnius dirbinius, puošė juos ornamentais, simbolizuojančiais saulę, gamtos reiškinius, tariamai didinančiais dirbinio slėpinį galią. Jais gerėjosi kūrėjai, žiūrovai ir vartotojai. Magija perėjo į tikėjimus. Apsaugai nuo piktųjų gamtos jėgų buvo gaminami ir nešiojami amuletai, vaizduojantys gyvulius ir žmones. Ilgainiui tikėjimai darėsi sudėtingesni, formavosi protėvių dvasių, dievybių kultas. Galbūt protėvių kultas paskatino kurti stabų figūras.

Meno raidai darė įtaką II tūkstantmetyje prieš mūsų erą pagyvėjusi mainų prekyba ir tarpusavyje, ir su kaimynais. XVII—XVI a. prieš mūsų erą pradėdama įvežti žalvarį, o V a.— geležį; prasidėjo žalvario (XVI—V a. pr. m. e.), ankstyvasis geležies (V a. pr. m. e.—I m. e. a. pirmoji pusė) amžiai, atvėrę naujus kelius meno plėtotei. Ėmė rasti vietos meistrų, sugebančių apdoroti metalą, perdirbti įvežtinius ir kurti savus darbo įrankius, papuošalus, ornamentuotus žalvarinius bei geležinius ginklus.

Mūsų eros pradžioje ėmus geriau įdirbti žemę, sudaryti didesnes pašarų atsargas gyvuliams, jau nebereikėjo didelių bendruomenių. Ūkio vienetu tapo mažoji šeima. Atsirado privatinė nuosavybė. Šeimos sudarė teritorines bendruomenes, jungiamas kaimynystės. Bendruomenėse susiklostė sąlygos reikšti amatininkams, kurie ir buvo meno kūrėjai. Iš pradžių ir kūrybiniu, ir socialiniu atžvilgiu jie nuo kitų bendruomenės narių nedaug skyrėsi, tačiau, didėjant privatinei nuosavybei, skirtumas kaskart ryškėjo. Daugiausia buvo gaminama kalvystės ir varkalystės dirbinių; jie rodo geležies, žalvario, sidabro papuošalų, ginklų ir kai kurių darbo įrankių meniškumą. Bėgant amžiams, vis bendresnė darėsi rytų baltų materialinė ir meninė kultūra. Kalbininkų nuomone, V—VII a. susiformavo rytų baltų (lietuvių, latvių, kuršių) kalbos. I tūkstantmečio antrojoje pusėje jau galima skirti lietuvių tautybę. Šeimų turtai didino socialinę nelygybę, formavosi klasinė visuomenė; buvo kariaujama dėl gyvulių, ganyklų. Gentys turėjo jungtis į teritorinius junginius — žemes, vadovaujamus bendruomenių išrinktų kunigaikščių. Žemėse mažėjo, nyko buvusių sričių buities, papročių skirtumai, ryškėjo vakarų, vidurio ir rytų lietuvių dailių jų dirbinių formos, jų puošybos savitumas.

Ankstyvieji statiniai

Pastatai (būstai). Lietuvos teritorijoje ankstyviausi aptikti pastatai yra iš neolito. Tai nedideli ovalūs arba apskriti kūgio pavidalo statiniai iš tankesnių ar retesnių statmenų šulų, išpintų šakomis, apkrėsti moliu. Juose jau buvo svarbiausios architektūrinės dalys: planas, sienos su stogu ir vidaus erdvė, kurią formavo viduryje esantis židyns. Tokių pastatų rasta vienas kitas. Daugiau statyta keturkampių antžeminių stulpinės konstrukcijos pastatų su pėdžių eile per vidurį. Jie buvo 6—8 m ilgio ir 4—6 m pločio, neaukšti. Sienos sukrautos iš gulstinių kartelių ir šakų su samanomis, kurias išorėje palaikydavo statmeni šulai. Dides-

nių pastatų ryškiau išsiskiria sienos ir stogas. Stogai greičiausiai būdavo keturslaidžiai, jų paklotai — iš eglių mauktų, dengti nendrėmis ar velėnomis. Anga dūmams išeiti buvo pirmasis langas. Ovalios duobutės židynys plūktoje asloje organizavo vidaus erdvę (Šventosios 23-ia gyvenvietė, Žemaitiškės 2-a gyvenvietė prie Kretuono ežero). Jų estetinę idėją išreiškė tvarka bei formos. Dar sudėtingesni, didesni buvo *stulpinės* konstrukcijos keturkampio plano pastatai (pavyzdžiui, Nidos akmens amžiaus stovyklos pastate yra trys gyvenamosios patalpos su židinių duobėmis). Paskutiniaisiais amžiais prieš mūsų erą ir pirmaisiais mūsų eros amžiais patalpos kampe iš akmenų buvo mūrijama primityvi krosnis, kuri pakeitė vidaus erdvę (Kernavė). Pradėjus naudoti metalinį kirvį ir kaltą, tobulėjo pastatų formos ir dalių apdorojimas, sienas imama rėsti iš gulstinių rąstų.

Įtvirtintos gyvenvietės. I tūkstantmečio prieš mūsų erą pirmojoje pusėje praturtėjusios gimininės bendruomenės, saugodamos derlių ir gyvulius nuo priešų, ėmė rengti įtvirtintas gyvenvietes ant sunkiai prieinamų kalvų, prie upių, ežerų. Naujosios architektūros užuomazgos rodo žmogaus pastangas panaudoti apsaugai aptvarų apsuptą atvirą vidaus erdvę. Bendruomenės dar stokojo patyrimo, neturėjo tinkamų darbo įrankių, naudojo daugiausia tik nesunkiai apdorojamą medžiagą — medį, todėl dar negalėjo per daug keisti gamtos formų. Gyvenvietes aptverdavo sukaltais į žemę rąsteliais, išpintais šakomis (Narkūnai, Utenos raj., IX—VIII a. pr. m. e. apatinis piliakalnio sluoksnis). Tobulesnį aptvarą matome Šventosios 1-oje gyvenvietėje. Jį sudarė dvi poromis sukaltų kuolų eilės (0,5—1 m atstumu), tarpai užpildyti išilginėmis kartelėmis, apačia sutvirtinta akmenimis. Tarpas tarp eilių greičiausiai buvo užpildytas velėnomis ar žemėmis. Žemaitiškės 1-os gyvenvietės aptvaras dar sudėtingesnis, jis, atrodo, juosė gyvenvietę trimis lygiagrečiomis eilėmis su 4,5—7 m tarpais, už antrosios ir trečiosios sienelės buvo platūs, gilūs grioviai. Gyvenviečių planas labai priklausė nuo vietovės konfigūracijos.

Ilgainiui, perstatinėjant sudegusius gyvenviečių aptvarus, pradėta rengti patogesnio plano aikštelės, tobulinti aptvarus, nukasti viršutinius kalvų šlaitus — taip formavosi piliakalniai. Gyvenviečių išvaizda darėsi vis išpuodingesnė. Greta utilitarinių tikslų einama ir prie dvasinių — siekiama, kad statiniai žadintų saugumo ir grožio jausmus. Antai, perstatant Nevieriškių (Vilniaus raj., VIII—VII a. pr. m. e.) sudegusius aptvarus, aikštelė buvo siaurinama ir daroma ovali. Aikštelės planas lėmė pastatų išdėstymą: jie statomi aikštelės pakraščiais, pagal aptvaro išlenkimą. Gyvenamieji pastatai buvo keturkampio plano (nuo 3×4 iki 9×9 m), stulpinės konstrukcijos su atvirais židiniiais.

Didėjant statytojų patyrimui, lavėjant vaizduotei, gerėjant darbo įrankiams, statytojams lengviau pradėjo paklusti medžiaga, todėl vėlesnėse gyvenvietėse kalvos nukasamos ar paaukštinamos, mediniai aptvarai daromi tvirtesni, jungiami su pylimais ir gynybiniais grioviais; formuojama patogios formos *piliakalnio* žemės ir medžio architektūra, pritaikyta apsaugai. Antai *Aukštadvario* (Trakų raj.) piliakalnio įrenginių perstatymai po gaisrų rodo didėjančią statytojų sumanumą, statybos pažangą. II—I a. prieš mūsų erą piliakalnio aikštelė buvo apjuosta neaukštu pylimu, ant kurio įrengtas storų stačių rąstų dvigubas aptvaras (apie 2,7 m aukščio, 1—1,5 m pločio), sutvirtintas skersiniais rąstais. Keičiantis karo taktikai, nuo netikėtų užpuolimų pereinant prie ilgesnės apgulos, III—IV m. e. a. pilami didesni pylimai. Antai *Aukštadvario* pylimas buvo aukštinamas ir platinamas, pavieniai stulpinės konstrukcijos pastatai perstatyti į ilgą vientisą pastatą palei aikštelės pakraštį: šis pastatas, suskirstytas į nedideles (3×4, 4×4 m) gyvenamąsias ir ūkines patalpas, sudarė tarsi antrąją gynybinę sieną. Jis pastatytas iš gulstinių rąstų, galais įleisčių į stačiųjų rąstų šonuose padarytas iškarpos. Iš kiemo pastatas, atrodo, buvo su prieganiu.

I mūsų eros tūkstantmečio pirmojoje pusėje ir viduryje pietų, vakarų ir šiaurės rytų rajonuose įtvirtintų gyvenviečių

piliakalniai sudarė ryškius, aukštus, apylinkėje vyraujančius žemės ir medžio architektūros kompleksus su ovalia ar panašia į ovalą aikštele ir stačiais šlaitais (*Pamiškės piliakalnis*, *Trakų raj.*).

Pilys slėptuvės. Plėtojantis žemdirbystei ir gyvulininkystei, įtvirtintose gyvenvietėse pasidarė per ankšta, reikėjo didesnių žemės plotų, didesnių ūkinių pastatų, todėl I mūsų eros tūkstantmečio viduryje teritorinės bendruomenės ėmė rengti kitokius įtvirtinimus — pilis slėptuves. Jose žmonės ne gyveno, o tik saugojo turtą ir, reikalui esant, slėpėsi nuo užpuolimo. Vienos bendruomenės pertvarkė įtvirtintas gyvenvietes, kitos — rengė naujas slėptuves. Svarbus pilių slėptuvių įtvirtinimo elementas buvo *aikštelių mediniai aptvarai*, sudarantys darnią visumą su žemės įrenginiais. Atrodo, kad kiekvienos pilies architektūros formos buvo skirtingos. Tai iš dalies rodo *piliakalniai*, nors šiek tiek ir sunykę. Pilių slėptuvių struktūra kai kada buvo labai sudėtinga. Statytojai dažniausiai stengdavosi kalvai ar kyšuliui suteikti tikslų uždarą geometrines figūras pavidalą. Piliakalnio šlaitai (bent jau viršutinė jų dalis) būdavo lygiai nukasami, kad priešui sunkiau būtų įkopti. Nuo šlaitų formos priklausė ir aikštelės bei jos medinių įrenginių forma. Yra ovalių, nupjauto kūgio, pailgų, keturkampių, trikampių aikštelių (jų vidutinis plotas — 600—800 m²). Aikštelė, o kai kada ir šlaitus juosė pylimai (dažniausiai 1,5—2,5 m aukščio, 5—7 m pločio). Tai buvo vieni svarbiausių gynybos elementų, daug prisidedančių prie pilies architektūros savitumo. Dažniausiai pylimai juosė tik aikštelės dalį, mažiau apsaugotą gamtinių kliūčių. Pilies slėptuvės įrenginių pavyzdys galėtų būti *Migonų* (Kaišiadorių raj.) piliakalnis, įrengtas IV—V a. ant aukšto Kruonės kyšulio, įtvirtintos gyvenvietės vietoje. Jo aikštelės pietų pusėje buvo neaukštas pylimas su mediniu, akmenimis sutvirtintu aptvaru (apie 1,5 m aukščio), kuris juosė ir visą aikštelę. Atstatant po sunaikinimo, pylimas buvo didinamas, be to, palei jį iš vidaus aikštelę juosė 2,5—3 m pločio ažuolinių rąstų rėstinės aptvaro sienos. Įtvirtini-

Pamiškės piliakalnis. I tūkstantmetis pr. m. e.

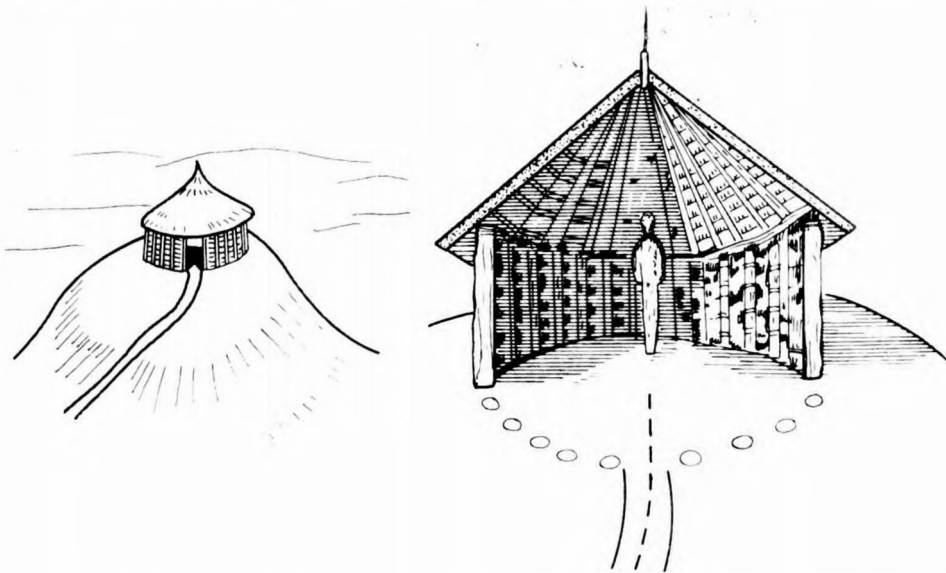
Bambininkų piliakalnis. I m. e. tūkstantmetis

mams vėl sudegus, aikštelė buvo apjuosta daug tvirtesniu 4 m aukščio pylimu. Pylimas ir stačiai nukasti šlaitai iškloti dideliais akmenimis, o papėdė iš sausumos pusės apjuosta rąstų siena ir 4–5 m pločio grioviu. Pilis atrodė tartum didžiulis akmens ir medžio statinys. Aukštas pylimas lanku juosė ir Bambininkų (Alytaus raj.) piliakalnio ovalią aikštelę. Piliakalniai su nuolaidesniais šlaitais kai kada buvo sutvirtinami šlaitų pylimais bei medinėmis užtvaramis.

Pilių slėptuvių papėdėse kūrėsi sodybos, sudarančios įvairaus didumo gyven-

vietes. Iš mažesnių gyvenviečių išsirutuliojo įtvirtinti priešpiliai, kuriuos, kaip ir pilis, juosė pylimai, gynybiniai grioviai, mediniai aptvarai. Kartais tokio pylimo vidiniu pakraščiu eidavo ilgas ūkinis-gynybinis pastatas (Dapšių piliakalnis, Mažeikių raj.). Ilgainiui gyventojai nebetilpo priešpiliuose ir kūrėsi už jų, kur aukščiau, saugiau, sudarydami atviras netaisyklingo, o vėliau puslankio ar kitokios geometrinės formos plano gyvenvietes. Pastatai visur rėsti iš gulstinių rąstų. Interjeruose daug vietos užėmė uždaros akmeninės krosnys. Tik I tūkstantmečio pabaigoje, pradėjus prie sienų statyti pluktas uždaras molines krosnis, viduje atsirado daugiau erdvės.

Istoriniai šaltiniai (Vygandas, Petras Dusburgietis) pilių kiemuose ir alkose mini *pagonių šventyklas*. Europoje tokių šventyklų planas būdavo panašus į pirmykščio būsto planą; kulto ceremonijos kilo iš židinio ugnies garbinimo. Manoma, kad I tūkstantmečio pirmojoje pusėje Bačkininkėlių (Prienų raj.) piliakalnyje stovėjęs didelis ovalus statinys (4×6 m) su atviru židiniu ar stulpo vieta ir buvo tokia šventykla. (Pastato stačių rąstų sienos išpintos žabais ir apkrėstos moliu.)

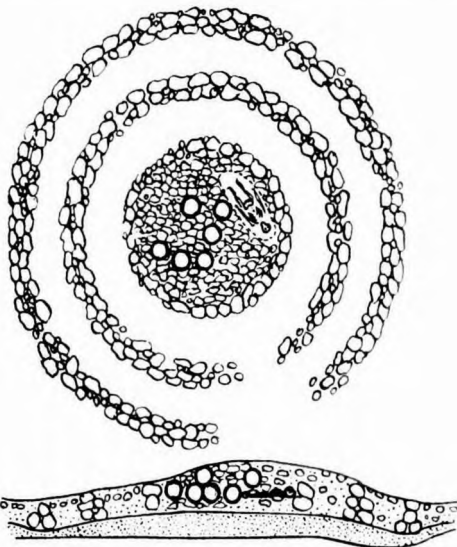

Bačkininkėlių piliakalnio kulto pastatas. 1 m. e. tūkstantmečio pirmoji pusė

Pilkapiai — tai ankstyvieji memorialiniai architektūros paminklai, supilti ant kapų. Jie reiškė ne tik prisirišimą ir pagarbą mirusiems vadams, artimiesiems, bet ir naujus ideologinius, dvasinius bei estetinius žmogaus poreikius, galbūt susijusius su protėvių kultu. Pilkapiai yra apskriti arba ovalūs, įvairaus didumo (5–9 m skersmens, nors pasitaiko ir 20–26 m), supilti ant vieno ar kelių kapų. Monumentalus kūginiai jų sampilai šiandien jau nuslinkę (aukštis 1,5–3 m). Savo forma pilkapiai, matyt, buvo panašūs į seniausių gyvenamųjų pastatų formą; tai mirusiojo namas.

Žemaitijoje pilkapius pradėta pilti metalų atsiradimo laikotarpiu ir pilta iki IV a., Vidurio Lietuvoje — iki V–VI a.; Rytų Lietuvoje nuo IV–V iki XII amžiaus. Juos pilta grupėmis; ankstesniųjų pilkapių grupės kompaktiškesnės, o vėlesniųjų — padrikos.

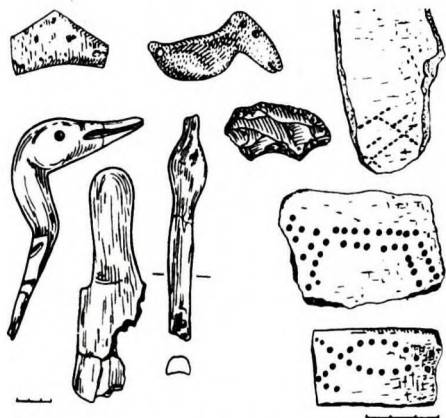
Ankstesniųjų pilkapių apačios apjuostos didelių akmenų vainikais; kai kada eina keli akmenų pusrachiai (Zastaučiai, Mažeikių raj.). Žemė ir akmuo teikė jiems medžiagų kaitos įvairumo. Pasitaiko pilkapių, kurių akmenų vainikas sukrautas labai glaudžiai, tartum sumūrytas

Pilkapio planas ir pjūvis. Kurmaičiai, V–I a. pr. m. e.

(Narava, Trakų raj.). VII a. akmenų vainikus imta keisti 3–4 pusemėnulis pavidalo duobėmis aplink sampilą arba plačiais grioviais, kurie tarsi aukštino pilkapį. Rytų Lietuvoje ir pietinėje Užnemunės dalyje buvo iš akmenų krautų pilkapių. Akmenų atspalviai ir faktūra teikė jų paviršiumi raiškumą.

Vakarų Lietuvoje *sampilų viduje* būdavo vienas, du ar trys apskriti mažėjan-

Gyvūnų atvaizdai (gintaras, titnagas, medis, keramika). IV—III tūkstantmetis pr. m. e.

tys akmenų vainikai, sukrauti keliomis eilėmis, kai kada net keliais aukštais, sudaranciais tarsi sienelę. Viduriniame vainike sudeginti kaulai būdavo suberiami ant plokščių akmenų, o kapas apstatomas akmenimis; kaulai būdavo beriami ir į briaunoto puodo pavidalo urnas, apjuostas akmenų vainiku, arba tiesiog į duobutes. Gerai išlikusiame Kurmaičių (Kretingos raj., V—I a. pr. m. e.) pilkapyje iš akmenų sukrauti vainikai panašūs į tris beveik taisyklingus skritulius. Vidurinis, primenantis židinį, skritulys išgrįstas. Ant grindinio stovi 6 urnos su pelenais; viena — viduryje, o kitos laisvai išdėstytos. To paties laikotarpio Ėgliškių (Klaipėdos raj.) pilkapio viduriniame vainike iš kelių (3—4) plokščių pailgų stačiai sustatytų akmenų eilių sukrautas apskritas statinys (apie 0,7 m aukščio), matyt, buvo prasmintis architektūros kompozicijos centras. Kito labai didelio (24—26 m skersmens, 2 m aukščio) Ėgliškių pilkapio sampilo paviršius sutvirtintas 1—2 m pločio akmenų grindiniu; pilkapio vidaus centrinio statinio (5,2×3,3 m ploto, 0,6 m aukščio) su urna paviršius apkrėstas storu molio sluoksniu. Noliškių (Šiaulių raj., m. e. pradžia) pilkapio viršus buvo apkrautas akmenimis; iš 6 m skersmens vidaus vainiko ėjo keturi puslankiai akmenų atsišakojimai su grindiniais. Vėlesnių pilkapių vidus įrengtas paprasčiau. Rytų Lietuvos Eitulionių (Trakų raj., IV a. pa-

Apeiginės lazdos su briedžių galvutėmis. Šventosios 3-ia gyvenvietė, III tūkstantmečio pr. m. e. antroji pusė

baiga—V a.) pilkapyje pilkapio Nr. 3 visas paviršius apdėtas akmenimis. Jo viduje nedeginto mirusiojo duobė apstatyta akmenimis, jais apdengtas ir viršus. Tai nauja laidojimo forma.

Skulptūra

Neolito viduryje žmogus jau mėgino vaizduoti medžiojamus žvėris, paukščius, o vėliau ir žmogų. Medžiojamojo objekto vaizdavimas, matyt, stiprino viltį užtikti žvėrį, privilioti jį ir nugalėti. Todėl vaizdavimas — vienas iš magijos būdų, kuriuos žmogus naudojo kovodamas su gamta. Be abejo, žvėrimis ir paukščiais jis gėrėdavosi ilsėdamasis po medžioklės, jie keldavo jam prisiminimus. Ankstyvosios

Briedės galvutė, lazdos detalė (ragas). III tūkstantmečio pr. m. e. antroji pusė

Medinė vandens paukščio galva, kaušo rankenėlė. Šventoji, III tūkstantmečio pr. m. e. pirmoji pusė

skulptūros yra ir grubiai, ir gerai perteiktų plastinių formų. Jos buvo daromos iš įvairių medžiagų — medžio, kaulo, rago, gintaro, akmens, klinties, molio. Kūrinyje buvo artimas natūrai, tačiau jis daug priklausė ir nuo medžiagos, įrankių, o gal ir nuo besiformuojančių pačių.

Medžio ir rago skulptūra. Medžiotojų gentys labai realistiškai vaizdavo jiems gerai pažįstamus stambius žvėris. Labiau siai jų buvo mėgstamas briedis. Minėtinios dvi raginės apeiginės III tūkstantmečio prieš mūsų erą vidurio lazdos su briedžių galvutėmis galuose, rastos Šven-

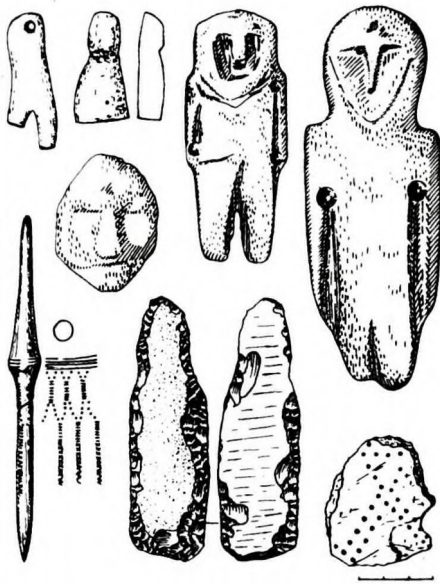
tosios 3-ioje gyvenvietėje. Briedės galvutės vaizduojamos realistiškai: pabrėžtos šnervės, akys, ausys, tačiau pasmakrėje — ne mėsinė atauga, barzda, o dviem eilėmis giliai įrežtas eglutės ornamentas. Iš meistriškų plastinių formų ir sumaniai panaudotų medžiagos ypatybių (ausys išpjautos iš akinės rago atsakos) galima spręsti, kad vaizdavimo tradicijos labai senos.

Kitas akmens amžių paplitęs siužetas — tai *vandens paukščių atvaizdai*. Šventosios 23-ioje gyvenvietėje rasta medinio kaušo rankenėlė, vaizduojanti anties (ar naro) galvutę ir kaklą. Tiksliai perteiktos paukščio formos, proporcijos; paviršius modeliuotas lygiai, minkštai. Panašių, geriau išlikusių kaušų su paukščio galvos rankenėle rasta ir Latvijoje (Sarnatė, Kuldygos raj.). Kaušo profilis primena plaukiantį paukštį. Tokie puošti dirbiniai galbūt yra buvę ritualiniai.

Žmogaus meniniam atvaizdai, matyt, buvo keliama kitokie reikalavimai, siekiama ne išorinio panašumo, o vidinės prasmės. 1969 m. Šventosios 2-oje gyvenvietėje iš III tūkstantmečio prieš mūsų erą rastas nestoras beveik dviejų metrų aukščio juodalksnio stulpas, kurio viršuje grubiai, kampuotai ištašyta, išgremžta *žmogaus galva* su išryškintais antakių lankeliais, plona nosimi, smailiu smakru ir nelygiais pečiais.

Panašių medinių galvų pasitaiko ir Baltarusijoje (Krivinos durpyne), Latvijoje (Sarnatėje). Sarnatės skulptūros veidas išskaptuotas stulpo viduryje. Šios skulptūros rodo, kad III—II tūkstantmetyje prieš mūsų erą jau nesitenkinama viena forma. Tačiau dėl skulptoriaus primityvaus vaizdinio suvokimo išryškinama tik žmogaus galva, skirianti jį nuo gyvulio. Iš grubaus apdorojimo titnago ir akmens įrankiais (kirviu ir gremžtuku) matyti, jog schemiškas vaizdavimas buvo gana paplitęs; jis sietinas greičiausiai ne su etnine ar kultūrine grupe, o su žvejų ir medžiotojų pasaulėjauta, nes tokios skulptūros statytos pakrančių stovyklose arba prie žvejybos vandenų.

Gintaro skulptūra. Smulkiosios skulptūros iš gintaro yra Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Lietuvoje jos rasta Juodkran-

Žmonių atvaizdai (gintaras, ragas, titnagas, keramika). IV—III tūkstantmetis pr. m. e.

tėje, Nidoje, Šventojoje. Tai plokšti kabučiai, schemiški žmonių atvaizdai. Figūrėlių siluetus, proporcijas sąlygojo ir gintaro forma, todėl kiekvieną kartą modeliuojama vis kitaip. Žmonių figūrėlės pagal detales galima suskirstyti į dvi grupes: vienų figūrėlių daugiau išskaptuota galva, o kitų — atvirkščiai, išdrožtas bendras siluetas. Visos jos frontaliaios, be gyvybės. Skylutės figūrėlėse rodo, kad jos nešiotos kaip kabučiai.

Juodkrantės lobia figūrėlių meistras operuoja masėmis, ryškina tik svarbiausius atpažinimo bruožus; figūrėlės neturi tikslaus silueto, kūno proporcijų. Jose perteikiamas žmogaus simbolis, ne reali figūra. Todėl figūrėlės apibendrintos, kampuotos; forma išryškinta keliais įrežimais, atskiriančiais galvą be kaklo, rankas nuo liemens; kojas rodo išpjova, pasibaigianti taip pat įrežimu. Galvos dar labai primityvios, skirtingos; galbūt tai kaukės, dengusios veidą. Figūrėlėse akivaizdu pastangos perteikti plastines formas; mėginama išryškinti pečius, nosį, kaktą, akiduobes. Didžiosios figūrėlės galva iš priekio panaši į trikampį (kaip ir medinėje Šventosios skulptūroje). Išryškinami lygūs pečiai, rankos, priglaustos

Stulpinė žmogaus skulptūra. Šventoji, III tūkstantmečio pr. m. e. vidury

prie liemens. Senas duobučių ornamentas vaizduoja akių lėliukes. Nedidelis įrežimas žymi kojų pradžią. Juodkrantės lobyje yra ir žmogaus galvos skulptūrėlė. Jos veidas jau šiek tiek modeliuotas, bet akys neišryškintos. Kai kada mėginama skirti lytį. Menkai plastiškai apdorotos Juodkrantės figūrėlės moteriškumas pabrėžiamas susukta kasa, neproporcingai sutrumpintu liemeniu, išmaugtu juosmeniu ir išlenkimais, primenančiais krūtis.

Figūrėlės iš Nidos galvos proporcijos rodo, kad vaizduojamas barzdotas vyras. Jo galva modeliuota tiksliau negu Juodkrantės figūrėlių, išryškinta nosis, akys, lūpos.

Pasitaiko maždaug to paties laikotarpio žvėrių ir paukščių smulkių figūrėlių, darytų iš *kitokių medžiagų*. Nidoje rasta gyvūno, galbūt ruonio, figūrėlė iš klin ties. Kaip ir gintaro figūrėlių, jos paryškinta tik galvutė, keturios kojos ar plaukmenys ir uodega. Šventosios gyvenvietėse ir Juodkrantėje rastos briedžių gintarinės galvutės padarytos grubiau negu minėtosios iš rago. Šventosios paukščio galvutė, lipdyta iš molio, taip pat nepri lygsta medinei anties galvutei, nors molį plastiškai apdoroti nesunku. Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje (Šalčininkų raj.) rastos molinio paukščiuo figūrėlės išryškintas tik snapelis ir du nedideli sparneliai (uodega nutrupėjusi). Tai rodo, kad iš kiekvienos medžiagos skulptūrėlės buvo daromos kitaip.

Naujai randamos skulptūros rodo, jog medžiotojų, o gal ir gyvulių augintojų tarpe jos buvo paplitusios.

Pradėjus verstis žemdirbyste ir gyvulinyste, žmonės ėmė dirbti vienodą, pasikartojantį, monotonišką darbą. Tai turėjo įtakos papročiams, tikėjimams, dailės paskirčiai ir formoms. Jau kai kuriose Juodkrantės ir Šventosios figūrėlėse atsiskleidžia nauja pasaulėjauta. Žmogaus vaizdas visai suscheminamas, nelieta jokių atpažinimo ženklų, jis tampa simboliu.

Ar buvo kuriama skulptūra žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje, sunku pasakyti, nes tik Jagminuose (Kėdainių raj.) ir Šernuose (Klaipėdoje) rasta vos pora atvežtinių žalvarinių žmonių figūrėlių, kurios negalėjo turėti kokios nors reikšmės vietos dailės raidai.

Atrodo, kad pirmaisiais mūsų eros amžiais skulptūra vėl pradėjo vaizduoti realią tikrovę. Pereinamojo etapo yra 1956 m. jotvingių Sūrpilių (Lenkija, Suvalkų raj.) piliakalnyje rasta V—VI a. šiek tiek apdeginta labai apibendrinta žmogaus figūra (1,2×0,6 m). Medžio plokštumoje paryškintos figūros rankos ir išskėstos kojos.

Skulptūra, matyt, netekdama savo senosios maginės paskirties, vis labiau siejosi su *taikomosios dailės*, ypač metalo, dirbiniais. Plastinės skulptūros formos la-

Anties galvutės pavidalo diržo sagtis (žalvaris). Palanga, III a.

bai nevienodos, dažnai priklauso nuo dirbinio visumos, masių ritmo. Įvairiai stilizuotomis gyvulių, kartais ir žmonių figūrėlėmis buvo puošiamos diržų sagtys ir apkaustai, geriamųjų ragų apkalai ir lankinės segės. Palangoje rasta diržo sagtis (III a.) su stilizuota anties galvute, kurios plastinės formos primena Šventosios paukščio medinę galvutę. Ant Stragnų (Klaipėdos raj.) IV a. diržo skirstiklio iš vidaus yra dvi eilės sugeometrinių rąkomis susiėmusių žmonių figūrėlių; skirstiklio rėmo viršuje — dviejų paukščių karpyti siluetai. Grubiai sugeometrinto piešinio paukščiai primena primityvias Juodkrantės gintaro figūrėles. V—VI a. geriamųjų ragų apkalai, kabučiai imami puošti paukščių, briedžių figūrėlėmis, susietomis su bendru ornamento ritmu (Rubokai, Šilutės raj.; Plinkagalys, Kėdainių raj.; Jauneikiai, Joniškio raj.). VIII—IX a. pajūrio rajonuose buvo paplitusios lankinės segės, kurių kojėlės užbaigiamos stilizuotu gyvulio snukučiu; kartais ir įvijų galai užbaigiami stilizuota gyvūno galvute (Palanga; Kiauleikiai, Kretingos raj.). Zoomorfinis motyvas, atėjęs iš Skandinavijos, pas mus stilizuojamas savaip. Suvytas arba ornamentuotas segės lankelis primena šliužo liemenį (Palaukė, Vilniaus raj.; Skėriai, Mažeikių raj.). Segėse daugiausia pabrėžiama gyvūno galva, akys, nasrai.

Kiti vaizduojamosios dailės dirbiniai

III tūkstantmetyje prieš mūsų erą, be skulptūros, plito jau raižyba. Iš kaulo išskobtos arba kaule išraižytos figūrėlės

vaizdavo žvėris, paukščius, roplius ir žmones. Žemaitiškės 2-je (Šalčininkų raj.) ir Kretuonių 1-oje B (Švenčionių raj.) gyvenvietėse rasta ornamentuotų kūgio pavidalo strėlių antgalių, kuriuose schemiškai — skersiniais brūkšneliais, sudarančiais stulpelius, ir duobučių grupėmis — vaizduojami ropliai ir žmonės. Spėjama, kad tai gyvybingumo ir vaisin-gumo įvaizdžiai. Toje pačioje Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje rasta kaulinė plokštelė, kurioje apskritos duobutės sudaro medžiojamo paukščio — antelės siluetą.

Buvusioje Biržulio ežero saloje Duonkalnyje (Telšių raj.) 1982 m. atkastame III—II tūkstantmečio prieš mūsų erą vyro kape rasta ochra nudažytų papuošalų iš briedžio ir šerno dantų. Mirusysis gausiai apibertas raudona ochra, greta esančiame židinyje taip pat pripilta ochros. Netoli vyro kojų palaidotos moters kape ochros šiek tiek mažiau. Europoje išlikusiais uolų tapybai naudota tokia pat ochra. Tad reikia manyti, kad mūsų teritorijoje taip pat buvo tapoma ant akmenų, tik atvirame ore ši tapyba sunyko. Tapyti gyvulius, paukščius ir žmones buvo daug lengviau negu išdrožti skulptūrą. Palaidotojo sugebėjimai tapyti ir kurti papuošalus bendruomenėje, matyt, buvo vertinami, jis skiriamas prie nepaprastų jos narių, galbūt žynių.

Buitiniai dekoratyviniai dirbiniai

Buitiniai dekoratyviniai dirbiniai yra patys ankstyviausi. Žmogus, miklindamas ranką, lavindamas akį, sąmonėdamas, brandino meninę fantaziją tol, kol, suvokęs atskirų daiktų struktūrinį panašumą, formos ir paskirties ryšį, pradėjo kurti tokius dirbinius, kuriuos jau galima vadinti taikomąja dailė. Iš pradžių šie dirbiniai buvo gaminami iš akmens, medžio, kaulo, rago, titnaginių, akmeninių, kaulinių darbo įrankiais. Tik gerokai vėliau pereita prie metalo dirbinių. Tai-komieji dirbiniai buvo puošiami prastais simboliniais ornamentais, pradėta juos derinti su dirbinio forma. Dirbinius

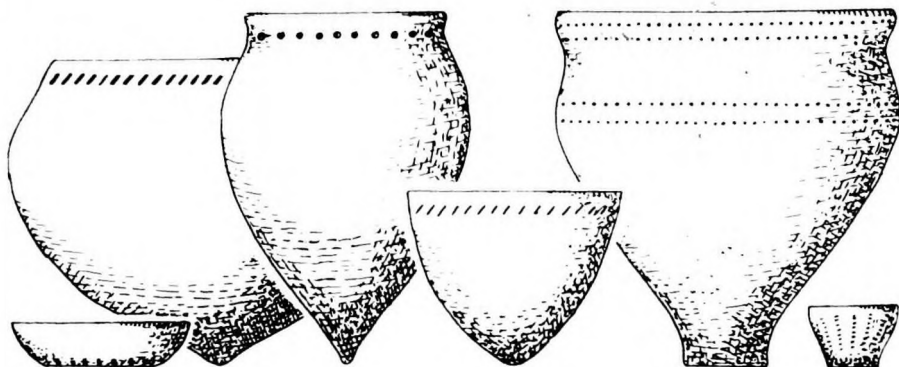

Neolito šviestuvas ir smailiadugnis puodas. Šventosios 2-a gyvenvietė

kūrė tie kolektyvo nariai, kurie turėjo gabumą; jų dirbiniai privalėjo būti kolektyvo pripažinti ir teikti jo nariams malonumą apžiūrėti, jais naudotis. Tokie dirbiniai jau tapo tradicine bendruomenės būtinybe.

Ornamentas. Buitinių dirbinių išvaizdai didelę reikšmę turėjo ornamentas; jis tapo neatskiriama dirbinio dalimi. Pirmykščio žmogaus polinkis realybę scheminti, ją simbolinti atvedė prie sąlyginių, abstraktių ženklų — ornamento. Apie pačius pirmuosius ornamentus nedaug kas žinoma. Ankstyvajame akmens amžiuje dar ne visai techniškai įvaldytas ornamentas atsirado greičiausiai keramikoje, kur buvo lengva jį išpausti. Tai taškučių, ruoželių, pleištukų, įgnybimų, duobučių, trikampių, virvutės atkarpų motyvai. Manoma, kad iš pradžių ornamentas bus turėjęs maginę reikšmę. Tikėta, kad jis gali padidinti paslaptingą daikto jėgą, saugo žmogų ir lemia sėkmę.

Žmogui sąmonėjant ir turėjant jo vaizduotei, stilizavimu ir brūkšnelių jungimu į linijas kuriamas sudėtingesnis geometrinis ornamentas — kryželio, stačiakampio, rombo, apskritimo ir kitokių motyvų. Jie dėstomi ir po vieną, ir pasikartojančiomis grupėmis, sudarančiomis ritminius raštus. Tokių ornamentų, simbolizuojančių garbinamas gamtos jėgas (saulę, lietų), taip pat žemės vaisius pasitaiko žemdirbių ir gyvulių augintojų molio, kaulo, medžio dirbiniuose. Paplitus metalams (žalvariui, geležiui, sidabru), stiklui, audi-

Ankstyvojo neolito pagrindiniai keramikos tipai. *Kretuonų 1-a B gyvenvietė, III tūkstantmetis pr. m. e.*

niams, ėmė rasti naujos paskirties dirbinių. Jų ornamentas ne tik įvairėjo, bet ir darniau susisiejo su dirbinio forma, medžiaga, dažnai pabrėždamas daikto struktūrą. Jis būdavo įrežtas, išpaustas, lipdytas, skobtas, pintas ar siūtas, lengvai suvokiamas. Buvęs maginis ženklas — ornamentas žmogų ramino ir džiugino, žmogus įpratė prie savito jo išraiškingumo. Ilgainiui, plėtojantis gamybinėms jėgoms, apsauginis maginis ženklas buvo sutapatintas su puošybine ornamento reikšme — maginis ir estetiškas pradas tapo tolygūs.

Keramika. Suvokęs drėgno molio plastiškumą, IV tūkstantmetyje prieš mūsų erą žmogus ėmė lipdyti indus, juos degti atviruose židiniuose. Kurį laiką jie buvo tik buitinės paskirties. Ilgainiui nusistovėjo jų formos, jos tapo išraiškingesnės, įvairėjo ornamentas. Keramika, galima sakyti, lėmė pirmųjų kultūrų stilistinę raidą.

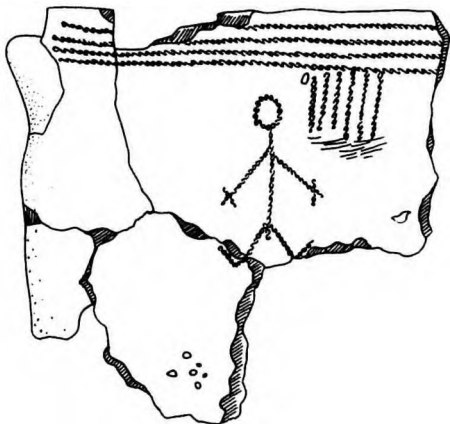
Lietuvos ankstyviausi indai buvo trejopi: platus, panašus į nupjautą kiaušinį, plačiaangis, tiesiu ar kiek atloštu kakleliu *smailiadugnis puodas*, lėkštas *ovalus dubenėlis* ir į jį panašaus silueto *žibintas* su skylutėmis pakabinti (Kretuonys, Švenčionių raj.; Šventoji; Nida; Dubičiai, Varėnos raj.). Keliomis nesudėtingo ornamento eilutėmis buvo dekoruojamas puodo kaklelio pakraštys arba viršutinė dalis ir peteliai, o dubenėlio — tik pakraštys iš viršaus. Daugiausia buvo puošiamas žibintas; kadangi jis pakabintas

apžiūrimas iš apačios, tai visa jo apačia išmarginama tokiu pačiu, kaip ir kitų indų, dantytu ar skobtinių duobučių ornamentu.

III tūkstantmečio pabaigoje ir II tūkstantmečio prieš mūsų erą pradžioje paplito naujos indų formos. Smailiadugnis puodas keičiamas *plokščiadugniu*, ieškoma glaudesnio ryšio tarp indo paskirties ir jo formų estetinių savybių. Paplito įvairaus dydžio indai, didžiausi — maistui laikyti (apie 1 m aukščio, Nida). Maistui virti išlenktų sienelių indai buvo talpūs, turėjo nemažą kaitinimo paviršių. Kai kurie jų jau su ryškiais kakleliais ir peteliais, nedidelėmis ašelėmis ar iškilimais, darniai susijusiais su indo visuma (Šventoji). Ypač gražios rutulinės amforos su siauru kakleliu arba taurės beveik S linija profiliuotomis sienelėmis. Apskritai šio laikotarpio indų formos grakštesnės už ankstesniųjų, jie dėsniau ornamentuoti keliais besikaitančiais motyvais. Vyrauja išpaustas į minkštą molį virvelinis ornamentas, dažniausiai išdėstytas lygiagrečiomis horizontaliomis grupėmis; kai kur iš virvelinio motyvo sudarytas sudėtingas (eglučių, rombų, trikampių, krypučių, šachmatų juostų) raštas. Greta virvelinės plito ir kitokia puošyba, pavyzdžiui, buvo prilipdomi reljefiški gnai byti molio voleliai. Pasitaiko apibendrintų žvėries, žuvies ar žmogaus siluetų, kurių taškučiais, virvelės linijomis ar reljefiškai (Nida; Šventoji; Kretuonų 1-a B, Švenčionių raj.). Neolito antrojoje pusėje ir pabaigoje keramika klestėjo, jos dirbiniai buvo vieni svarbiausių dailių dirbinių.

Molinis amforinis ąsinis. Šventoji, II tūkstantmečio pr. m. e. pirmoji pusė

Puodas su žmogaus siluete. Nida, neolitas

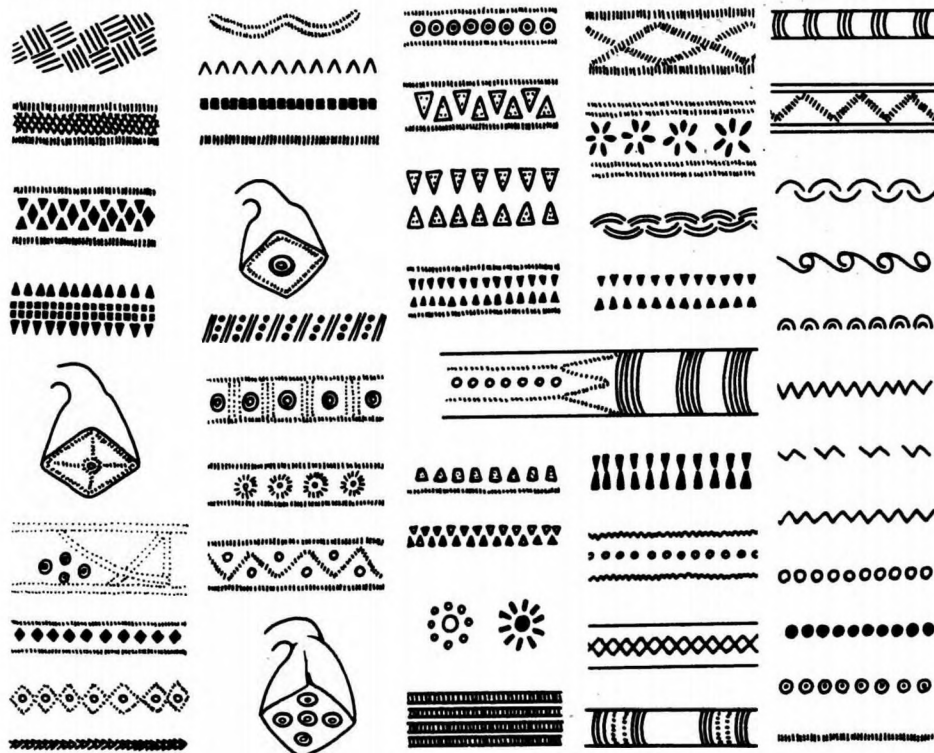
Pradėjus rasti metalams, keramikos formos suprastėjo, buvo ribojamasi naujais senųjų formų variantais; ornamentas mažai bevertojamas. Įsigalėjo naujos estetinės nuostatos. Vietoj ornamento paplito brūkšniuotoji indo sienelių faktūra: nulipdytas indas žole išbraižomas statmenais, įstrižais, kai kada susikertančiais brūkšniais. Vaizdžiausios jų formos — indai su užkirstais peteliais ir trumpu smaugtu kakleliu. Mūsų eros pradžioje, kaip ir paskutiniaisiais amžiais prieš mūsų erą, indai daugiausia buvo tos pačios (vazono) formos. Vaizdingesnių siluetų buvo indai su išlenkimais ir smaugtu kakleliu. Brūkšniuotąjį dekoravimą pamažu nustelbė grublėtasis. Grublėtieji indai buvo degami du kartus (grublėtumą sudarantis skystas molis užkrečiamas ant indo prieš antrąjį degimą). Beveik tuo pačiu metu plito ir lygaus paviršiaus indai. Pažymėtina, kad ornamentas keramikoje visai neišnyko, greta faktūrinių indų buvo ir ornamentuotų. Daugiausia plito gnaibytinis ornamentas; pasitaiko ir nago įspaudų, įraižų motyvų. Ornamentas dėstomas statmenais, gulščiais arba banguotais.

Ypatingos paskirties buvo urnos, į kurias pildavo sudeginto mirusiojo pelenus. Paprastai jos mažai skyrėsi nuo kitų indų, tačiau pasitaiko ir sudėtingesnių formų. Antai Ėgliškių (Kretingos raj., apie 300 m. pr. m. e.) pilkapyje rasta ąsočio pavidalo

urna juodu gludintu paviršiumi su apacioje plačiu išlenktu liemeniu, kuris, į viršų siaurėdamas, pereina į kaklelį; ji su plačia ilga dviguba ąsele, apatinė dalis dekoruota eglutės motyvu. Tuo pačiu metu plito puodelio, dubens pavidalo urnos su rankenėlėmis (Ėgliškiai, Kurmaičiai, Kretingos raj.).

Papuošalai. Seniausi neolito papuošalai buvo blizgančios žvėrių dantų apvaros (Šventoji; Kretuonys, Švenčionių raj.). Tačiau kur kas daugiau kūrėbingumo rodo gintaro papuošalai iš Šventosios, Juodkrantės ir kitur. Jų forma ir dekoravimas jau įvairesni. Apvaros sudaromos iš apvalių ir cilindrinų karoliukų, apskritų sagučių pavidalo karolių bei trapezinių kabučių. Gintaro skaidrumui, spalvoms ir jų niuansams išryškinti dirbiniai buvo gludinami, poliruojami. Ir gintaro, ir keramikos dirbiniai buvo puošiami duobutėmis, sudarančiomis kryžiuokų, linijų ar kitokius paprastus motyvus; pasitaiko dirbinių rantytais kraštais.

Žalvario amžiuje (XVI—V a. pr. m. e.) Europoje plitę metaliniai papuošalai (antkaklės, smeigtukai, apyrankės) pasiekė ir baltų kraštus. Pagal atvežtinius pavyzdžius papuošalus imta gaminti ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Jų plastinė išraiška dažniausiai išgaunama lankstant žalvarinę vielą ar lazdelę (Šlažų pilkapio, Šilutės raj., smeigtukas), kalant (Kalniškių, Raseinių raj., apyrankė), sukančiais įvijais (Patilčio, Telsių raj., smeigtukas).

Metalo dirbinių ornamentai. Paskutinieji amžiai pr. m. e. ir pirmieji m. e. amžiai

[vija, kaip puošybinis motyvas, išliko per visą geležies amžių. Išpūdingai atrodo ir auksinis žalvario atspalvis (žalvaris dainose vadinamas aukseliu). Ankstyvajame geležies amžiuje pasitaiko naujų formų vietinių papuošalų, pavyzdžiui, žalvarinių *antkaklių kanopinių galais* (Bajoriškiai, Panevėžio raj.). Dėmesys jose sutelktas į siluetą, todėl jos retai ornamentuojamos.

Pirmaisiais mūsų eros amžiais baltų genčių papuošalai pasidarė įvairesni. Jų dekoratyvumui daug reikšmės turėjo geresni darbo įrankiai, naujos medžiagos: sidabras, stiklas, emalis. I tūkstantmečio viduryje papuošalų meistrai — juvelyrų ėmė išsiskirti iš kitų metalo meistrų. Jie mokėjo parinkti medžiagą, gerai išmanė apie jos plastines savybes, spalvotųjų metalų dekoratyvines galimybes ir jų kaitą. Juvelyrų mokėjo tempti vielą, kniedijimu jungti detales, formą ir šviesos žaismą gyvinti tordiravimu (briaunotos vielos sukimu aplink savo ašį), vijimu,

Plokštelinis lietas antsmilkinis (žalvaris). Juostininkai, I a.

pynimu, dirbinių plokštumas įvairinti graviravimu, štapavimu, facetavimu (įdubų skaptavimu kalteliais). Nuo III a. pradėta gaminti sidabrinius papuošalus, kurie labai išplito vėlesniais amžiais. Imituodami sidabrą, meistrai žalvarinius ir

Antkaklė šaukštiniu galu (žalvaris). *Gabulai*, IV—V a.

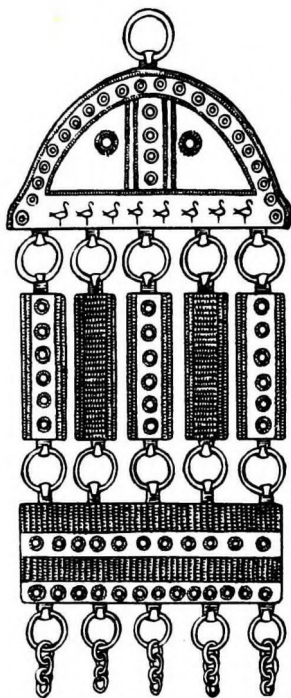

Karolių apvara (žalvaris). *Akmeniai*, III—IV a.

kai kuriuos alavinius bei švininius papuošalus sidabruodavo (kaitindavo), o nuo V—VI a. dengdavo sidabro ar net aukso lapeliais (prilipdydavo). Ypač nagingi buvo Vakarų Lietuvos meistrai. Jie puikiai derino formą su ornamentu, metalus su kitomis medžiagomis, jų spalvas. Pavyzdžiui, sudėtingų profilių smeigtukams ir kabučiams ėmė žalvarį, sidabrą, geležį ir alavą, akutėms — mėlyną stiklą.

I tūkstantmečio antroje pusėje vietoj lengvų, grakščių papuošalų išgalejo masyvesni, spalvingesni, ornamentuoti papuošalai. Kai kurios jų formos būdingos visų baltų, kitos — vien lietuvių papuošalams; pastarieji taip pat ne visi vienojai buvo paplitę.

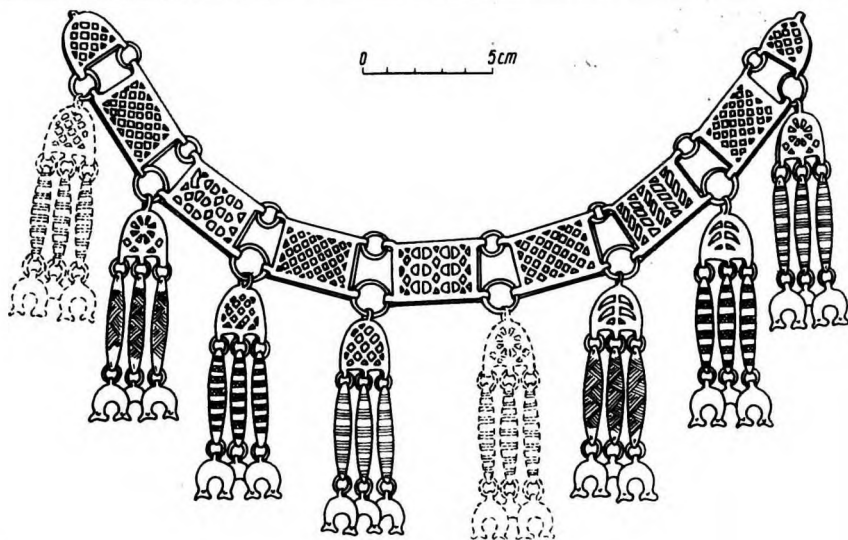
Papuošalui svarbu ne tik forma, bet ir dalių akcentai bei ornamentai. Vieni ornamentų motyvai (saulės ženklai, žvaigždės) buvo paplitę visoje dabartinės Lietuvos teritorijoje, o kiti — tik kai kuriose vietose. Iš vietinių daugiausia pasitaiko įvairiai komponuotų paprastų geometrinių motyvų, pavyzdžiui, brūkš-

Kabutis (sidabruotas žalvaris). *Jauneikiai*, VI—VII a.

nelių, įkurtų, taškų, akučių, lankelių, susikertančių ir lenktų linijų, kurios sudaro eglutės, pynutės, kryžiuokų, trapecijos, trikampio, keturkampio pavidalo įbrėžimus, klevo sėklos bei pumpuro pavidalo ataugelių raštą. Papuošalų ornamentų kompozicija paprasta, neperkrauta; vyrauja vienas ar keli motyvai.

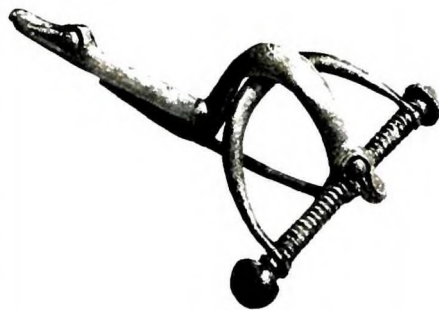
Nuo II a., Europoje plintant vadinamajam polichrominiam stiliui, atvežama romėniškų spalvotų emalio karolių, daugiausia raudonų ir žalių. Ypač žaismingi karoliai, dekoruoti šviesoko emalio šakutelių, vingelių, rombelių, taškučių motyvų ornamentais. Būdavo ir ornamentų, kuriuos sudarydavo kontrastingai derinamos juostelės, šakutės, dėmelės viduryje (Sargėnai, Kaunas; Seredžius, Jurbarko raj.). Jau radosi ir vietinių, skirtingų nuo romėniškųjų, žalvarinių kaklo, krūtinės, rankų papuošalų, inkrustuotų emalių. Dekoravimui naudotas mėlynas, raudonas, žalias, gelsvas su oranžinėmis juostelėmis emalis. Juo dekoruoti papuošalai dau-

Krutinės papuošalas (žalvaris). *Kurmaičiai, I—IV a.*

giausia buvo paplitę Rytų, Pietų ir Pietryčių Lietuvoje, pavyzdžiui, lankinės, pasaginės ir apskritinės segės, puoštos raudonu emaliu (Sargėnai; Rumšišės, Kaišiadorių raj.). IV—V a. plito didelės, sunkios pasaginės segės, kurių galai baigiasi raudonais, gražiai derančiais su žalvariu emalio skrituliukais. Vakarų Lietuvoje pasitaiko emaliuotų apyrankių. Paulaičių (Šilutės raj., II a. pabaiga) kapinyno žalvarinės apyrankės emaliuotą paviršių skaido geležiniai ranteliai, kurių neutralūs tonai paryškina raudono ir geltono emalio linijas. Klaipėdos rajone vienu kitur rasta žirgo kamanų žalvarinių papuošalų taip pat su spalvotu emaliu (IV—V a.). Užtinkama emaliu puoštų geriamųjų ragų juostų (Maudžiorai, Kelmės raj.).

Lietuvoje, Latvijoje ir Rytprūsijoje buvo įprasta pasidabruotus daiktus puošti *mėlyno stiklo akutėmis*. Jos ypač buvo paplitusios Vakarų Lietuvoje. Ankstyviausių tokios puošybos dirbinių (smeigtukų galvučių, žiedelių ir sidabrinių lapielių) aptikta IV a. kapuose (Maudžiorai). Nuo VIII a. pabaigos akutėmis pradėta puošti gryno sidabro dirbinius (Kiauleikių, Kretingos raj., lankinė žieduotoji segė). Mėlynas stiklas tiko prie sidabro, gyvino šaltą jo blizgesį. Papuošalai buvo

Lankinė segė (žalvaris). *Jauneikiai, VI a.*

skirti galvai, kaklui, krūtinei ir rankoms puošti.

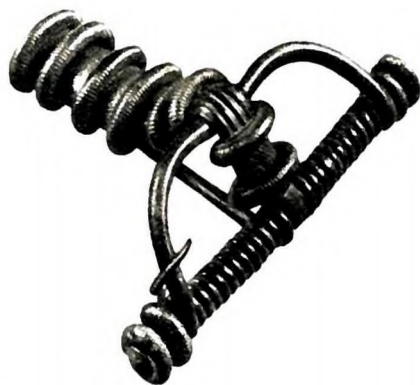
IV—V a. moterys puošė galvas bei tvirtino gaubtus *apgalviais* (nuo 51 iki 110 cm ilgio). Vienus jų sudarė prie odinės juostelės pritvirtintos kelios eilės nedidelių žalvariu ornamentuotų skardelių, spurgelių, įviių, sujungtų skersinėmis plokštelėmis, kiti buvo suverti iš gintaro, spalvotų karolių ir kitokių medžiagų. Apgalviai dar buvo puošiami kabučiais.

Iš galvos papuošalų, būdingų tik lietuvių genčių moterims, minėtini *antsmilkiniai*. Jie buvo dėvimi dar prieš mūsų erą. I mūsų eros tūkstantmečio pradžioje ir viduryje jie paplito Rytų, Vidurio Lietuvoje. Antsmilkiniai būdavo pritvirtinami prie kepuraitės ar kito galvos apdangalo ir kabėdavo ties smilkiniais. Sudėtingiausi yra dideli lieti *plokšteliniai* antsmilkiniai. Jų paviršiaus koncentrinuose gri-

veliuose (Juostininkai, Anykščių raj.) gyvai žaidžia šviesa ir šešėliai. Apgalviai ir antsmilkiniai skiriasi nuo kitų kraštų papuošalų, jie jau saviti, baltiški.

Labai įvairūs buvo kaklo ir krūtinės papuošalai. Dažniausi iš jų — žalvarinės ir sidabrinės *antkaklės*. I tūkstantmečio viduryje moterys ir vyrai jas nešiojo ant drabužių. Antkaklių formos paprastos; skiriasi tik lankelių suvijimas, tordiravimas, galai ir ornamentika. Apskritai daugumos antkaklių formos būdingos visai rytų baltų kultūrai (pavyzdžiui, antkaklės su trimitiniais, buoželiniais, kūginiais galais bei dėželinės), nors buvo ir tik lietuviams būdingų antkaklių. Tai III—VI a. žalvarinės ir sidabrinės šaukštinės antkaklės. Jų galai šaukštelio galvutės pavidalo, skaidomi įvairiai kylančių pakopelių. Pasitaiko antkaklių ir antkrūtininių su labai įvairių profilių kabučiais.

Paplito žalvarinių *karolių apvaros*. Žaismingai sukaityti, pavydžiui, Akmeniuose (Kelmės raj., II—IV a.) rasti karoliukai ir kabučiai. Buvo nešiojamos smulkių stiklinių vienos spalvos — mėlynos, žalios, rusvos, geltonos ar auksinės — karolių apvaros (Pavėkiai, Šiaulių raj.; Kurmaičiai, Kretingos raj.; Šernai, Klaipėda). Randama daug žalvarinių, kartais ir geležinių *smeigtukų* drabužiams susegti, papuošti ir grandinėms laikyti. Jų galvutės ir adatos santykinai įvairūs. Dekoruota būna smeigtuko galvutė. Seniausi vietiniai smeigtukai yra įvijiniai. Išcentriškai formuota galvutė sudaro simbolinį saulutės motyvą. Mūsų eros pradžioje smeigtukų buvo su ritinėmis, kryžinėmis, žiedinėmis ir kitokio pavidalo galvutėmis, dengtomis sidabru, su stiklo akutėmis. Galvutės dažnai ornamentuotos geometriniais ornamentais; pasitaiko ir paukščiukų motyvų. Kartais grandinėlės su kabučiais buvo pritvirtinamos ir prie segių (Pakuonis, Prienų raj., II—III a.). Sudėtingesni ir iškilmingesni smeigtukai su brankteliais, grandinėlėmis, ypač su grandinėlių eilėmis ir kabučiais (Palanga, Kiauleikiai, Kretingos raj., VIII—IX a.). Dažnai kabučiai būna visa papuošalo esmė (Jauneikiai, Joniškio raj.; antkrūtinės su kabučiais — Kurmaičiai, Joniškio raj.).

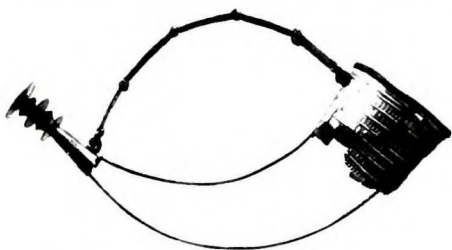

Lankinė žieduotoji sagė (žalvaris). Pašušvyys, VI—VII a.

Vyrai ir moterys drabužius segė ir puošė *segėmis*. Jos atsirado vėliau negu smeigtukai ir yra įvairesnės už kitus papuošalus. Iš pirmųjų mūsų eros amžių pasitaiko žalvarinių, sidabrinų ar sidabruotų ir auksu bei emaliu puoštų segių. Kai kurios su spalvoto stiklo akutėmis. Segės labai įvairių formų, jas galima skirstyti į laiptelines, labai profiliuotas lankines ir apskritines. Apie I tūkstantmečio vidurį Lietuvoje daugiausia plito lankinės žieduotosios segės. Kartais segės perkrautos dekoratyvinių elementų. Patrauklios yra III—IV a. *laiptelinės segės*, kurių liemenėlis iš šonų papuoštas ataugomis. Dėmesio vertos lankinės gyvūninės segės, VIII—IX a. nešiotos vyrų pajūrio rajonuose. Vienų jų įvijos lankelio galai ir liemenėlis užbaigti gyvūno galvute, kitų smailėjanti kojėlė primena gyvūno snukutį.

Vyrai, moterys ir vaikai nuo mūsų eros pradžios nešiojo žalvarines, o vėliau ir sidabrinės įvairių formų *apyrankes*. Jas mūvėjo ir ant rankovės, ir ant rankos. Ypač daug nešiota neplačių juostinių apyrankių (III—IV a.), papuoštų besikaitančiais įstrižais grioveliais ir siaurais tinklelio raštais, o kai kada — raudonu emaliu ir skersinių rantelių grupėmis.

Klasinės visuomenės formavimosi laikotarpiu (V—IX a.), dažnėjant kariniams susidūrimams, ėmė atsirasti puoštų ginklų (ietigaliai, kovos peiliai). Įdomūs įvairiose vietovėse rasti medinių skydų *antsky-*

Geriamasis ragas. Pašūvys, VII—VIII a.

džiai. Jie pusrutulio, dažniau kūgio pavidalo; viršūnės puoštos vertikaliais grioveliais, apačios pakraščiai ornamentuoti iškiliais pusrutuliuokais. Turtingieji ėmė nešioti įvežtinius kalavijus, o Taurapilio pilkapyje (Utenos raj.) rastas V—VI a. kalavijas puošnioje makštyje su sidabriniais paaukuotais apkalais, brangiomis sagtimis, kurių viena inkrustuota almandinų akimis, įstatytomis į auksu klotus lizdus. Iš kario reikmenų pažymėtini ornamentuotais apkalais puošti odiniai *diržai* (Krikštonys, Lazdijų raj.). Turtingieji prie diržo segėsi *geriamąjį ragą*, kurio žalvarinis smaigalys buvo taurelės dugno pavidalo su profiliais (Krikštonys, Pašūvys, Kėdainių raj., V—VII a.), o angos kraštai papuošti ornamentuotais žalvario ar sidabro apkaustais. Toks yra Taurapilio (Utenos raj., VI a.) ragas, kurio viršutinis apkalas su apatiniu sujungti sidabrinio pasaitėliu. Rubokų rago (Šilutės

raj., apie VII a.) sidabrinis apkaustas dar dekoratyvesnis. Viršutinis apkaustas puoštas savitu ornamentu: viena juosta kabučių, kita — stilizuoto bėgančio briedžio ar elnio figūrėlių. Dar kitaip papuoštas Plinkaigalio (Kėdainių raj., VI a.) geriamojo rago viršutinis sidabrinis apkalas. Jis suskaidytas horizontaliomis juostomis, tarpujuosčiuose skirtingu ritmu kaitaliojasi kalinėti geometrinių ir gyvūninių motyvai — profiliu pavaizduotų bėgančių briedžių ir stovinčio paukščio (at-rodo, žąsies) primityvaus piešinio ištęstos pasikartojančios figūrėlės. Apskritai geriamieji ragai rodo, kad meistrai, vartodami skirtingas medžiagas, jas gretindami kontrasto principu, mokėjo sudaryti meninį efektą, o ritmiškai pasikartojantis ornamentas motyvas dirbiniui teikė plastinio žaismingumo.

* * *

Pirmykštės bendruomenės žmogus, tobulindamas darbo įrankius, ieškodamas jų funkciškų formų, atitinkančių paskirtį, kurdamas papuošalus ir skulptūrą, veiksmingai išreiškė savo jausmus ir mintis, ugdė estetinį patyrimą, įprasmino patį darbą. Besiformuojantis menas padėjo jungti žmones į kolektyvą, susidaryti jų papročiams, tikėjimams, turėjo įtakos ir socialinių santykių struktūrai.

X A.—XIV A. PIRMOSIOS PUSĖS ARCHITEKTŪRA IR DAILĖ

Socialinės ekonominės ir politinės sąlygos

X—XIV a. dailę ir architektūrą jau galima vadinti lietuvių meno šakomis. Vienalytė, nors ir primityvi žemių organizacija, kai kurie bendri papročiai, kultūros reiškiniai davė pagrindą kaimynams mūsų kraštą vadinti Lietuva. (Pirmą kartą Lietuvos vardas paminėtas Kvedlinburgo analuose 1009 m.) Šis vardas, matyt, jų buvo minimas ir anksčiau. Gamybos ir visuomeninių santykių kitimas skatino ankstyvojo feodalizmo raidą, stiprino jį ir spartino baltų genčių konsolidaciją, lietuvių tautybės susidarymą.

Archeologinė medžiaga rodo, kad daugėjo gyventojų, vyko dideli žemės ūkio poslinkiai. Amatininkai jau galėjo visiškai nebedirbti žemės ir atsidėti savo darbui. Jie tobulino darbo įrankius, rūpinosi kurti išraiškingesnes dirbinių formas, atitinkančias naują estetinį skonį. Ieškodami savo dirbiniams pirkėjų ir apsaugos nuo priešų, amatininkai apsigyveno prie kai kurių pilių ir didžiųjų vandens bei sausumos kelių. Amatų plitimas skatino prekybą. Mainų prekybos santykius pamažu pakeitė prekybiniai piniginiai santykiai.

Nuo X a. Lietuvos ūkis ir materialinė kultūra prilygo gretimų, jau susiformavusio feodalizmo kraštų ūkio ir materialinei kultūrai. Bet ideologiškai Lietuva tebesilaikė pagonybės, ji buvo paskutinė pagoniška Europos valstybė. Jos turtai traukė kaimynų dėmesį, o nepriklausymas krikščioniškai Europai davė formalią dingstį puldinėti. Vyko žūtbūtinės grumtynės su vokiečių ordinais, dedančiais visas pastangas pavergti lietuvių žemes; jas puolė slavai, skandinavai. Priešų puolimai skatino žemių kunigaikščius jungtis. XIII a. ketvirtajame dešimtmetyje (prieš 1236 m.) susiformavo Lietuvos valstybė, į kurią įėjo lietuviai,

aukštiečiai, žemaičiai, pietų žiemgaliai, sėliai, pietų kuršiai, šiaurės jotvingiai. Į šią lietuvių valstybę Mindaugas įjungė Juodąją Rusią su Gardino ir Naugarduko miestais. Gedimainiai, pasinaudodami Rusios feodalų susiskaldymu ir mongolų-totorių jungu, prisijunginėjo kitas Rusios žemes (Palenkės, Polocko, Minsko, Vitebsko, Volynės, Kijevo, Černigovo). Visoje šitoje teritorijoje Lietuvos didžiojo kunigaikščio žmonės statė pilis, čia kūrėsi kai kurie didikai, valdų turintys ir Lietuvoje. Ėmė plėtotis viena Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės meno kultūra, siejanti baltų tradicijas su slavų žemių tradicijomis.

Suvienytoje valstybėje spartėjo klasinės visuomenės formavimasis. Gretimuose kraštuose feodalizmo įsigalėjimas ir valstybės susidarymas buvo susijęs su krikščionybės įvedimu, o Lietuvoje valstybės ideologija liko pagonybė, prisitaisiusi prie pasikeitusios visuomeninės politinės padėties. Pagonybė skatino jungtis ir gintis nuo išorės priešų, saugojo visuomenės narių socialinio ir ūkinio bendravimo papročius, moralę, etines normas, galbūt formavo ir naujas estetines pažiūras. Menas, matyt, įėjo į pagoniškąją ritualą ir mitologiją.

Pagonybė buvo oficiali, bet ne vienintelė susidariusios feodalinės valstybės ideologija. Mindaugo ir vėlesnių didžiųjų kunigaikščių valdžia toleravo ir krikščionybę. Į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę įeinančiose slavų žemėse buvo įsigalėjęs stačiatikių tikėjimas, susijęs su Kijevo Rusios, o per ją ir Bizantijos, menu. Todėl iš bendros LDK meno kultūros išsiskyrė neatsiejamas nuo stačiatikybės tų žemių menas, ypač architektūra ir tapyba. Šis menas X—XIV a. pirmiausia per politinius ir prekybinius ryšius plėtė Rusios įtaką. Lietuva palaikė ryšius ir su Vidurio Europos šalimis, kuriose vyravo bizantinis ir romaninis bei gotikos menas.

Lietuvos valstybės dėmesys tuo metu buvo sutelktas į karinį pajėgumą, dėl to jai pirmiausia rūpėjo pilių statyba, amatai, reikalingi gynybai. Vaizduojamosios dailės, matyt, mažai tebuvo. Pagrindinis dailės kūrinių užsakovas buvo iš liaudies kilusi bajorija, kuriai dirbo geriausi amatininkai, meno meistrai.

Miestų formavimasis

Nuo X a., kaupiantis žemės ūkio, medžioklės, amatų produkcijai, nusistovėjus tranzitiniam prekybos keliams, plėtojosi vietos ir užsienio prekyba, prekybiniai piniginiai santykiai. Prie vandens ir sausumos kelių esančiose pilyse slėptuvėse radosi turgaus aikščių, kuriose susitikdavo pardavėjai ir pirkėjai. Tos pilys traukė pirklius ir amatininkus. Jie ėmė kurtis papilnuose (X—XI a.), iš kurių ilgainiui susidarė miestai, pavyzdžiui, Vilnius, Trakai, Kernavė, Kaunas, Veliuona. Tokių papilių atsirado taip pat prie naujai pradėtų statyti pilių tvirtovių ir dvarų — karinių administracinių centrų. Švedų Rimberto kronikos autoriui Apuolė IX a. savo struktūra jau priminė jų miestus. Už pilies įtvirtinimų esančią turgaus aikštę pradėta apstatyti. Miestas įgavo ne tik socialinę ekonominę, bet ir architektūrinę planinę struktūrą. Keliai, sueinantys į turgaus aikštę, virto gatvėmis. Tarp gatvių formavosi netaisyklingi kvartalai. Dėl vietos topografinių sąlygų kiekvieno miesto planinė struktūra buvo savita. Jų gatvės siauros, vingiuotos, neužbaigtos, namai mediniai, įvairaus dydžio ir skirtingos išvaizdos. Aikštės kontrastavo su gatvėmis savo erdvėmis. Svarbiausia miesto dominantė buvo pilis, prie jos telkėsi didikų ir jų kariaunos namai.

Vilnius ėmė formuotis iš dviejų gyvenviečių, buvusių netoli Vilnios žiočių. Seniausioji V—IX a. gyvenvietė buvo Pilies (dabar Gedimino) kalno vakarinėje pašlaitėje, apsaugota Vilnios su jos atšaka ir Neries. XI—XII a., pastačius kalne pilį, gyvenvietė tapo jos priešpiliu, sustiprintu pylimu. Antroji gyvenvietė buvo kitoje Vilnios pusėje, dauboje, tarp kal-

vų, galbūt Kreivosios pilies papilyje. Matyt, saugumo sumetimais XIII a. pabaigoje ir XIV a. pradžioje gyvenvietė buvo apleista, jos gyventojai persikėlė į kitą Vilnios krantą ir apsigyveno Gedimino kalno pietvakarių ir šiaurės pašlaitėse. XIII—XIV a. papilio teritoriją jau dalijo gatvės; užstatytas mediniais pastatais plotas ir sudarė Vilniaus branduolį. Namai priklausė pilieš gynėjams, jų vadams ir pirkliams bei amatininkams. Tai rodo rasti vietiniai ir įvežtiniai (XI—XIII a.) dirbiniai. Čia išliko ir pirmieji visuomeniniai pastatai.

Tolesnį miesto plėtimąsi už pilies į pietus, pietvakarius sunkino balotos vietos. Dabartinių Pionierių, J. Janonio, J. Tallat-Kelpšos, Tiesos, Liejyklos, iš dalies M. Gorkio gatvių rajonai buvo įmirkę ir pelkėti; šlapia ir šaltiniuota buvo Jau-nimo sodo teritorija. Tačiau XIV a. pradžioje tarp dabartinės Bernardinų bažnyčios, Vilnios ir Kačergos upių, kur aukščiau, gyventojai jau kūrėsi. Miesto plėtimuisi turėjo reikšmės ir keliai. Iš pilies į Medininkus einantis kelias, jo kairioji šaka į Polocką, o kiek toliau esanti dešinioji — į Trakus pasidarė svarbiausios miesto gatvės. Ilgainiui gatvėmis virto kiti keliai ir takai. Medininkų kelio dešinėje, apytikriai dabartinės šv. Jono bažnyčios vietoje, formavosi pirmoji turgaus aikštė. Turgaus judrumą rodo tai, kad XIV a. viduryje kitoje Medininkų kelio pusėje susispietė pirklių kolonija. Iškūręs ne tik Lietuvos geografiniam centre, bet ir labai gyvame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonominiame rajone, kur kryžiuosiai prekybiniai vandens ir sausumos keliai, Vilniaus miestas greitai augo. Buvo statoma dabartinio universiteto ir iš dalies Meno darbuotojų rūmų plotė. XIV a. viduryje, galbūt pastačius pranciškonų vienuolyną ir bažnyčią, miestas jau plėtėsi abipus Trakų gatvės. Jo erdvėje vyravo pilis su bokštais. Medinių vienaaukščių pastatų tūriai negalėjo būti įvairūs; jie turėjo derintis prie gatvių pločio. Stebint iš apylinkių aukštumų, miestas kalvų fone galėjo imponuoti savo panoramomis, darnia sąsaja su reljefu.

Mediniai miesto pastatai. Apie medinius senojo Vilniaus pastatus sprendžia-

ma daugiausia iš Žemutinės pilies XI—XIV a. statybų liekanų. Vilniaus pastatai buvo panašūs į kitų Rytų Europos miestų medinius pastatus. Jie buvo statomi iš apvalių, vėliau tašytų gulstinių, kampuose kryžmai sujungtų rąstų, gerai suleistų, kartais sudurtų. Žmonės juos stebėjo, lygino, nustatinėjo, kiek tie pastatai atitinka jų skonį ir poreikius. Pastatų konstrukcija susijusi su architektūros formomis. Matmenis ir planą lėmė savininko socialinė ekonominė padėtis ir poreikiai. Buvo statomi įvairaus dydžio pastatai. Vyraavo vienos patalpos beveik kvadratinis nedidelis pastatas, be prieangio ($3,5 \times 3,5$ ar $4,3 \times 4,3$ m). Turtingųjų namai būdavo kelių patalpų, su priestatais. Pavyzdžiui, Žemutinėje pilyje stovėjo 12,5 m ilgio, 5,5 m pločio pastatas su nevienodo dydžio patalpomis, o arsenalo zonoje — 2 ar 3 patalpų $6,8 \times 2,38$ m pastatas. Pastatų planą ir turį priemenės ir prieangiai darė įvairesnį. Buvo panašių į priemenę priestatų ant stulpų, įleistų į stulpus tašytų skeltinių lentų sienomis; sienų skirtingumas rodė kitą patalpos paskirtį. Statyta pastatų su prieangiu. Prieangiai dažniausiai turėdavo tik stogą ant keturių tašytų stulpelių. Pasitaiko prieangių su puošniais profiliuotais stulpeliais. Retas kuris pastatas turėjo pamatus. Šilumai palaikyti apie pamatinius vainikus buvo daromas neaukštas aptvaras, pripildytas lapų ir žemių. Sprendžiant iš sienų konstrukcijos, gretimų kraštų patirties ir sniego dangos slėgimo, stogai turėjo būti keturšlaičiai, manoma, dengti šiaudais arba lentomis, apklotomis velėna. Namai buvo statomi vienaaukščiai (apie 2,6—2,9 m aukščio). Pastatų architektūros pobūdį, matyt, lėmė paprastos masyvios pagrindinės sienos, nuolaidžios stogo plokštumos ir sienų angų išdėstymas. Apie langus nieko nežinome. Durys buvo apie 2,35 m aukščio, 0,75—1,2 m pločio iš gerai suleistų storų išilginių lentų, sutvirtintų juostomis.

Pastatų vidus buvo labai įvairus. Jį formavo sienos, medinės grindys iš skeltų ir tašytų lentų. Atrodo, kad tokios pat būdavo ir lubos. Manoma, kad nuo X a. patalpos kampe buvo statoma plūкта krosnis iš molio ir akmenų. 1362 m. sude-

gintos Kauno pilies krosnies liekanos rodo, kad sienelės ir skliautai lipdyti iš molio ant pinto karkaso.

Aptariamojo laikotarpio pabaigoje Vilniuje pradėta statyti mūrinius gyvenamuosius pastatus.

Jogailos rūmai. Vieni pirmųjų žinomų mūrinių gyvenamųjų namų Vilniuje yra romaniniai Jogailos rūmai. Iš rašytinių šaltinių žinome, kad 1387 m. Jogaila juos dovanojo Vilniaus vyskupui Andriui. Jie stovėjo netoli dabartinės katedros varpinės. Greičiausiai Jogaila juos buvo paveldėjęs. Iš Pranciškaus Smuglevičiaus sepijos (sukurtos apie 1785 m.) ir 1939 m. archeologinių kasinėjimų medžiagos nustatyta, kad rūmai buvo $61,4 \times 11,7$ m, dviejų aukštų, kampuose sutvirtinti apie 5 m skersmens bokštais, dengtais kūginiais čerpių stogais, kurie viršuje baigėsi metalinėmis spygliuotomis spurgomis. Rūmų sienos pastogėje baigėsi taisyklinomis romaninėmis arkomis, paremtomis sudvejintomis mentėmis ar konsolėmis. Tarp jų buvo poros langų su pusapskritėmis arkomis viršuje. Rūmai buvo storumis (apie 2 m) sienomis. Šiaurinėje sienoje buvo didžiosios durys ant keturių laiptų pakopų su laiptais iš šonų ir kolonomis kampuose. Archeologai rado šaudymo angų, kurios rodo, kad rūmai buvo įjungti į Žemutinės pilies gynybinę sistemą, tad gali būti ir vieno laikotarpio. Dailį vidaus patalpų sudarė dideli kambariai ir salės, kita dalis buvo iš mažesnių kambarių ir koridoriaus. Vienaime rūmų bokšte dar 1795 m. sraigtiniai laiptai vedė iki palėpės. Kituose bokštuose buvo patalpos su skliautais.

Gynybinė architektūra

Medinės pilys. Ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu, nuo X—XI a., greta įtvirtintų gyvenviečių pradėta statyti kitos priklausomybės medinės kur kas geriau įrengtas pilies tvirtovės. Jos grynė nuo išorės priešų. Iš pradžių šio tipo pilys statytos pagal tuos pačius principus kaip ir pilys slėptuvės, bet pamažu įgavo vis sudėtingesnę funkcinę, drauge ir meninę išraišką. Jos buvo pritaikytos ilgesniam

priešinimuisi ir naujiems ginklams. Jų aptvaro įrenginiai sudėtingesni ir masyvesni, kitokių proporcijų, kitaip skaidoma jų sienos ir aikštelės erdvė. Pilys tvirtovės buvo žymiai efektyvesnės už pilis slėptuves; žemės, medžio ir akmens gynybiniai statiniai buvo monumentalūs, kėlė jėgos ir stiprumo pojūtį. Šias pilis valdė iš bendruomenės iškilę feodalai — kunigaikščiai; jų statyba rodė besiformuojančių valstybinių junginių pajėgumą. Pilis tvirtovės statė feodalų statybininkai ir kiti amatininkai, o nuo XIII a., stiprėjant kovoms su gerai organizuota kryžiuočių kariuomene, pilių statyba ir priežiūra perėjo didžiajam kunigaikščiui. Jis sudarinėjo nuolatinės statybininkų grupes, kurių vadovai turėjo prižiūrėti statybas ir sekti priešo karinių įrenginių tobulėjimą. Pilys buvo statomos pagal aiškų planą, tačiau statant jis būdavo keičiamas, nes statydavo kelios žmonių kartos. Statytojo menas — mokėti panaudoti vietos ypatybes, pristatyti ir perstatyti pastatus pagal naujus strateginius reikalavimus ir stilistines tendencijas.

Naujųjų pilių turis ir formas iš dalies rodo jų piliakalniai (nors jie ir gerokai sunykę). Jų šlaitai statesni (10—25 m aukščio, 35—40° nuolydžio), kad priešui būtų sunkiau užkopti. Piliakalnio aikštelės gerokai paplatinamos, dažnai padaromos ovalios arba paliekama esama forma, tik labiau lyginami ir geometrinami pakraščiai. Aikštelių yra iki 2000—4000 m², o kai kurios (Apuolės, Skuodo raj.; Kernavės, Širvintų raj.) iki 0,5—1,5 ha. Bražuolės (Trakų raj.) piliakalnio kone trapecinė aikštelė apima beveik 2 ha. Kartais aikštelės plotą ir erdvę ne tik juosė, bet ir skaidė, įvairino pylimai bei grioviai (Dapšių alkos kalnas, Mažeikių raj.), kurių paskirtį sunku nustatyti.

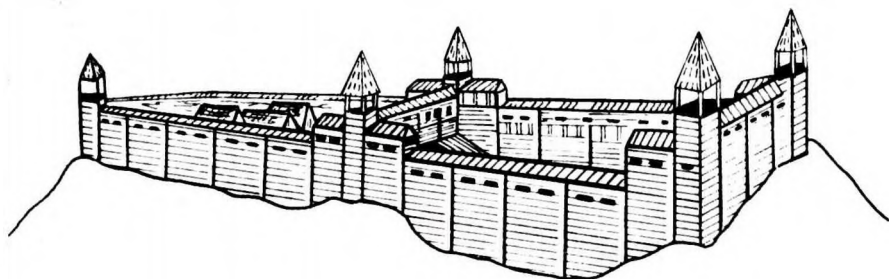
Pylimai ir dabar tebebuvo svarbiausias įtvirtinimų elementas. Jie įvairaus didumo ir pavidalo, kai kada iš lauko pusės grįsti akmenimis. Bražuolės piliakalnio, iš visų pusių juosiamo upelio, slėnio ir daubų, aikštelės pylimas vos 2,5 m aukščio, Apuolės aikštelės pylimo aukštis 7—8 m, pagrindo plotis 38 m. Jo sampilovidas sutvirtintas ažuolinių rąstų konstrukcijomis, o paviršius padengtas storu

plūkto molio sluoksniu. Už pylimo yra 10 m pločio ir 3 m gylio griovys. Įpilties (Kretingos raj.) piliakalnio didelę ovalią aikštelę juosia 8—10 m aukščio ir 36—40 m pagrindo pločio pylimas, kurio kauriu eina 3,3 m pločio ir apie 0,6 m gylio griovys.

Nuolaidesni piliakalnio šlaitai kai kada buvo įtvirtinami dviem ar trim pylimais ir tarp jų grioviais įvairiame aukštyje. Be gynybinės reikšmės, jie gerokai turtino piliakalnio siluetą (Latviai, Trakų raj.; Stirniškiai, Kupiškio raj.). Nuo XIII a., rūpinantis pilies apsauga prieš akmensvaides mašinas, o vėliau prieš artileriją, piliakalnių papėdėse, kur nebuvo natūralių gamtos kliūčių, kai kada buvo supilami net keli pylimai, iškasami gynybiniai grioviai. Bražuolės piliakalnio papėdėje 60 m pločio ir 12—16 m gylio griovys su akmenimis išgrįstais šlaitais. Už griovio buvo nedidelis pylimas. Keliais pylimais ir grioviais apjuosti Sprūdės (Telšių raj.), Berzginių (Ukmergės raj.) ir kiti piliakalniai.

Kai kurių piliakalnių architektūrą labai įvairino neįprastos šlaitų terasos, kurios ir dabar, žemėms nuslinkus, tebėra įspūdingos. Gaigalių (Kupiškio raj.) piliakalnio terasos daro jį panašų į laiptuotą piramidę su nupjauta keturkampe viršūne, o Bilionių (Šilalės raj.) piliakalnis primena dvi viena ant kitos pastatytas keturkampes apvaliais kampais piramides. Medvėgalio (Šilalės raj.) piliakalnio šiaurės vakarų pusėje, 10—11 m žemiau negu aikštelė, yra tokia didelė terasa, tartum antra aikštelė; 5 m žemiau negu pastaroji yra dar viena mažesnė terasa.

Piliakalnių papiliai (atviros) ir priešiliai (įtvirtintos gyvenvietės) padidėjo iki 2—5 ha (Apuolė, Aukštadvaris, Įpiltis). Jiems buvo parenkamos vietos, kur patogiau gyventi, prie kelių. Pastatai buvo išdėstomi beveik tiesiomis (Imbarė, Kretingos raj.) arba kiek lenktomis (Dapšiai, Mažeikių raj.) linijomis. Jie būdavo apie 3,4×4,2 m (Imbarė) kampe su krosnimis, sukrauta iš akmenų, moliu tinkuotomis sienomis. Bakainių (Kėdainių raj.) priešpilio 1,5 ha plotas apjuostas 5 m aukščio pylimu ir 4 m gylio grioviu. Narkūnų (Utenos raj.), vadinamosios

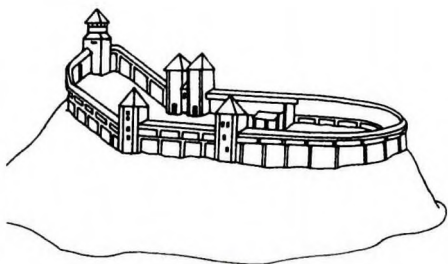

Dapšių pilis. XII—XIV a.

Utenio, pilies šiaurės pusėje už ilgo, plataus ir gilaus griovio kitame piliakalnyje buvo priešpilis, o už jo — 2,5 m aukščio pylimas. Dapšių priešpilį juosė pylimas su aptvarine siena viršuje.

Šiuos sudėtingus žemės įrenginius papildė įvairūs mediniai statiniai. Pilių pagrindiniai pylimai buvo sutvirtinti dvigubomis medinėmis sienomis, einančiomis lygiagrečiai, apie 2 m atstumu viena nuo kitos. Jos statytos iš įkastų į žemę (kas 1,5—2 m) stulpų, kurių tarpai pridėti gulsčių rąstų ir molio tinko. Kai kurių piliakalnių (Bražuolė, Dapšiai) tarp abiejų lygiagrečių gynybinių sienų, be išilgai sukrautų rąstų, buvo sienas tvirtinančios skersinės sienelės. Sienų aukštis galėjo būti apie 3—4 m. Virš sienos turėjo būti dengtos patalpos gynėjams. Istoriniuose šaltiniuose rašoma, kad per 1276 m. kovas Naujapilės moterys, išėjus vyrams iš pilies, lipo ant pilies sienų ir nuo ten svaidė į priešą akmenis bei strėles. Matyt, čia turima galvoje anksčiau minėtos patalpos. Galbūt būta ir kitokių konstrukcijų aptvarų. Mediniai aptvarai visada būdavo apkrečiami moliu. Pradėjus statyti bokštus, horizontalus aptvaras buvo derinamas su vertikaliu bokštu. *Bokštai* būdavo keturkampiai. Medinio bokšto pėdsakų aptikta Bražuolės piliakalnio XIII—XIV a. pylimo sluoksnyje prie posūkio; jo būta stačiakampio (2×3 m), greičiausiai iš kampuose sukirstų rąstų. Atrodo, jame buvo vartai į piliį.

Pilies aikštelėje, už aptvarinių sienų, stovėdavo antžeminiai gyvenamieji ir ūkiniai pastatai. *Gyvenamieji namai*, panašūs į miestų pastatus, išdėstyti netoli vienas kito, jau su medinėmis skeltų rąs-

Imbarės pilis. XII—XIII a.

tų grindimis ir iš molio bei akmenų plūktą krosnimi pastato kampe (Aukštadvaris). *Ūkiniai-gynybiniai pastatai* — tai į pylimą iširemiantis ilgas (10—12 m) įvairaus pločio (2,5—5 m) statinys, padalytas į mažesnes patalpas. Prie pylimo prisiglaudusi siena dažniausiai būdavo iš akmenų, sutvirtinta stulpeliais (Imbarė, Bražuolė), o kitos sienos — stulpinės konstrukcijos. Viršutinę pastato dalį sujungus su pylimo gynybine siena, statinys sudarydavo vientisą gynybinį kompleksą. Atrodo, kad kaunantis per jį būdavo išeinama ant pilies sienų. Durys, o gal ir langai būdavo iš kiemo pusės. Kai kurios pastato patalpos, priešui užpuolus, matyt, virsdavo sandėliais ir slėptuvėmis.

Svarbus pilių gynybinis ir architektūrinis elementas buvo *vartai*. Pylimų galuose randamos tik jų angos. Įpilties pilyje vartų anga buvo 8 m ilgio, 3 m pločio ir 2 m aukščio, jos šonuose — dvi eilės ažuolinių stulpų, viršus dengtas dviem postorių rąstų eilėmis.

Iš pilių tvirtovių minėtinos Vilniaus Kreivoji ir Kernavės pilis.

Vilniaus Kreivoji 1390 m. buvo sunaikinta kryžiuočių ir daugiau nebeatstatyta. Ji stovėjo dešinėje Vilnios pusėje, aukščiausios kalvos viršūnėje. Tai buvo

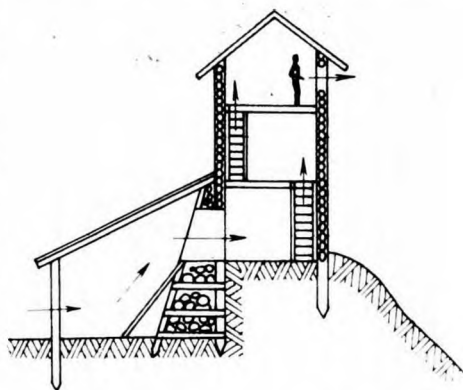
didelė medinė pilis, kurioje galėjo tilpti daug karių. Ji buvo skirta Vilniaus miestiečių ir jų turto apsaugai. Pilies liekanų aptikta Plikojo kalno šiaurinėje pašlaitėje, jį juosiančiose šiaur rytinėse kalvose ir Bekešo kalno pietrytinėje dalyje. Nuo Plikojo kalno vakarinės dalies Neries link leidosi keturios 3–4 m aukščio terasos su medinių rąstų gynybinėmis sienomis. Sudegusių rąstų matyti ir kalno šiaur rytinėje dalyje.

Iki šiol manyta, kad Kernavės (Širvintų raj.) architektūros kompleksą sudarė keturių piliakalnių — Mindaugo sosto, Pilies, Lizdeikos ir Aukuro kalno — įrenginiai. Tačiau 1986 m. tyrimai parodė, jog gyventa ne tik ant piliakalnių, bet ir saugiam, Neries, pelkių ir piliakalnių apjuostame Pajautos slėnyje. Čia pirmiausia ir buvo įsikūrę žmonės.

XII–XIII a. pilis tvirtovė stovėjo Mindaugo sosto piliakalnyje, esančiame komplekso viduryje, atskirtame plačių ir gilių daubų. Jo statūs 20–22 m aukščio šlaitai viršuje baigiasi trikampė aikšte (55×17 m). Netrukus po pastatymo pilį sunaikino gaisras, bet tuojau ji vėl buvo atstatyta, padidinta jos aikštelė, šiaurinėje dalyje įrengtas 5 m aukščio pylimas. Aikštelę juosė ilgas 3,4 m pločio pastatas iš tašytų rąstų, sustiprintų akmenimis; tarpai tarp stačių rąstų buvo užpildyti gulstiniais ir akmenimis. Išorinė pastato siena iš dalies sumūryta iš akmenų. Visas statinys apkrėstas moliu. Stogas greičiausiai buvo vienašlaitis. Pastatas atliko gynybinės sienos funkciją. Per kautynes jame slėpdavosi gynėjai ir apylinkių gyventojai. Jo viduje buvo medinės grindys, kai kuriose patalpose — molinės krosnys.

Kernavės miestelio užuomazga, matyt, buvo Žemutinis miestas Pajautos slėnyje, čia ir Pilies kalno piliakalnyje gyventa daug amatininkų.

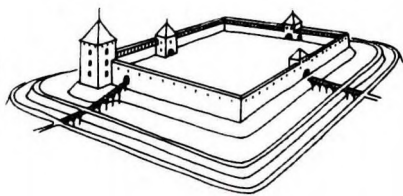
Mūrinės pily. XIII a., susidarius valstybei, žūtbutinėse kovose su kryžiuočiais ir kalavijuočiais medinių pilių jau nebeužteko. Svarbiausias pilis tvirtovės imama tvirtinti mūriniais vartų bokštais, perstatinėti į mūrines, statyti mūrines naujas pilies. Tai buvo nauja Lietuvos gynybinės architektūros raidos pakopa. Pilių

Imbarės pilies gynybiniai įtvirtinimai. XII–XIII a.

planai ir tūriai atspindėjo lietuvių medinių pilių pritaikymo prie reljefo, vandens, pylimų apsaugos bei kitas statybos tradicijas. Tačiau kitokios medžiagos ir konstrukcijos iš esmės pakeitė tų gynybinių įrenginių statybas. Iš pradžių mūrinių pilių sienos buvo mūrijamos vien iš lauko akmenų ir kalkių, tačiau netrukus pradėta mūryti ir iš plytų. Apie XIII a. vidurį plytas ir kalkes pradėta gaminti Lietuvoje. Ypač paplito vietinės, lietuviškosios — didelės pailgos brauktinės plytos. Ankstyvuosiuose pastatuose plytų kaitos ritmo ne visur paisoma: ilginių ir trumpinių plytų eilėje vyravo ilginės, o vėliau (nuo XIII a. pabaigos), mūrijant baltiškuoju (vendiniu, markiškuoju) būdu, eilėje jau klojamos dvi ilginės ir viena trumpinė plyta. Sienų konstrukcija kiautinė. Toks mūras buvo paplitęs Ordino valstybėje, Lenkijoje. Į Lietuvą jis greičiausiai atėjo per Rygą, su kuria Lietuva tada palaikė prekybinius ir politinius santykius.

Mūrinės pily buvo valstybinės. Žiūrėta, kad jų architektūros formos būtų tvirtos ir atitiktų naujausius gynybos poreikius. Pilių išraiška priklausė nuo konstrukcijų ir statybos technikos. Tai buvo aptvarinės pily, panašios į Livonijos kastelines pilies tvirtovės. Jų gynybinis pagrindas — masyvios aptvarinės sienos (1,5–2,7 m storio ir 10–12 m aukščio) su šaudymo angomis ir galerijomis šauliams (viršuje iš vidaus). Sunkią, rūsčią

Medininkų pilis. XIII—XIV a.

Medininkų pilies XIII—XIV a. fragmentas po 1965 m. konservavimo

sienu masę kiek įvairino vienas ar keli bokštai ir vartai. Pilys apimdavo didelį plotą (2 ir daugiau ha); jų kiemuose norėta sutalpinti kuo daugiau žmonių ir gyvulių pavojaus metu, todėl statyta tik būtiniausi mediniai įgulos pastatai, o kartais gyventa bokštuose.

Lietuvos mūrinių pilių architektūroje yra formų, būdingų romaniniam stiliui; tai masių monumentalumas, vartų arkų ir šaudymo angų pusapskritimės sąramos, arkatūriniai sienų frizai. Artėjant į XIV a. vidurį, jau pasitaiko ir gotikos stiliaus elementų — smailiaarkių sąramų, nerviūrinių skliautų. Pastatus puošė su akmens mūru kontrastuojančios raudonų plytų juostos sienų viršuje, plytiniai angų apvadai.

Aptvarinės pilys dažniausiai būdavo keturkampio plano, jas juosdavo pelkės, gynybiniai grioviai ir pylimai. Jų bokštai keturkampiai, didžiausiam (donžone) gyvendavo pilies valdytojas. Vartai bū-

davo žemutiniai ir aukštutiniai, pastarieji iškelti aukščiau negu žmogaus ūgis; patekti pro juos į pilį būdavo galima mediniais pakeliamais tiltais.

Seniausios ir būdingiausios pereinamosioms nuo medinių prie mūrinių pilių formoms yra *Vilniaus Žemutinė pilis*, kurios išliko tik fragmentų. XIII a. pradžioje Vilniaus Aukštutinės pilies papilio rajonas, apjuostas pylimu su medinėmis sienomis ir mūriniu stačiakampiu bokštu, pavirto priešpiliu. XIII a. viduryje priešpilio medinis aptvaras buvo pakeistas mūrine siena iš akmenų, vėliau ir iš plytų. Jos išorėje įrengti pilni vandens gynybiniai grioviai. Žemutinės pilies gynybiniai įrenginiai jungėsi su Aukštutinės pilies įtvirtinimais. Per paskutiniųjų dešimtmečių tyrinėjimus po apvaliuoju bokštu (katedros varpine) aptiktos Žemutinės pilies mūro sienos ir keturkampio gynybinio bokšto (apie $13,5 \times 13,5$ m) pamatų liekanų. Minėtasis keturkampis bokštas yra vienas iš seniausių Lietuvoje, pastatytas XIII a. pirmojoje pusėje ar viduryje. Jis galbūt statytas dar medinėje pilyje; išlikęs beveik visas pirmasis jo aukštas. Vakarinė siena iš didelių plytų, rytinėje — daugiau akmenų. Plytos rištos dar nepaisant kaitos ritmo. Rasta niša su pusapskritime sąrama, po Istorijos ir etnografijos muziejaus šiaurės vakarų pamatais — dar vieno keturkampio storomis sienomis bokšto iš akmenų ($9 \times 10,5$ m) liekanų (bokštas statytas iki XIV a. vidurio).

Žemutinės pilies šiaurrytiniame kampe, po vėlesnio laikotarpio mūro, aptikta gynybinės sienos (8—10 m aukščio) aptvaro dalis; siena mūryta daugiausia iš akmenų kiautiniu būdu (mūro vidus užpildytas mažesniais akmenimis). Jos rytinėje sienoje išlikę vartai (2,68 m pločio, 4,07 m aukščio), jų angokraščiai mūryti vien iš plytų. Vartų sąrama smailiaarkė, vyrauja baltiškasis plytų rišimas.

Mūro aptvaru sutvirtintoje pilyje, saugiausioje ir patogiausioje vietoje, buvo pastatytas *mūrinis pastatas* (XV—XIX a. pastato Pilies kalno vakarinėje papėdėje rūsyje aptiktas jo pietrytinis galas). Storos mūro sienos, sutvirtintos masyviais keturkampiais kontraforsais, ir baltiška-

sis plytų rišimas rodo, kad tai ankstyvas pastatas. Jo vidaus patalpas dengė gotikiniai skliautai su nerviūromis. Tai galbūt ankstyviausias Lietuvos gotikos pastatas. Jo planinė struktūra nertita. Už 24 m į pietvakarius rastas sienos fragmentas su nišomis, kurias skyrė stulpeliai. Tai galėjo būti pastato gynybinė aptvara. Šis pastatas greičiausiai buvo didžiojo kunigaikščio Mindaugo, vėliau Gedimino rezidencija. Popiežiaus legatų pranešime (1324) minima galbūt jo menė, miegamasis, svetainė pasiuntiniams. Tuo metu iš pilies teritorijos buvo išstumti pirkliai ir amatininkai, joje galėjo statytis didžiajam kunigaikščiui artimi kilmieji.

Formomis ir dydžiu būdingiausia ankstyvajam aptvariniam (kasteliniam) tipui yra *Kauno pirmoji pilis* (XIII a. vidurys). Ji statyta senoje gyvenvietėje Nemuno ir Neries santakoje. Per pokario tyrinėjimus paaiškėjo, kad viena jos dalis yra po antrosios pilies pamatais, kitą dalį nuplovė Neris vandenys.

Pilis buvo netaisyklingo keturkampio plano. Kronikininkas Vygandas (1362) mini du jos priešpilius: vieną Nemuno, kitą Neries pusėje, ir pažymi, kad ji labai aukšta ir stipri. Jos sienų aukštis galėjo būti apie 9 m, o storis — 2—2,5 m. Apie bokštus jis neužsimena, matyt, jų nebuvo. Pilies aptvarinės sienos juosė, palyginti su kitomis pilimis, nedidelį kiemą. Už 18—30 m nuo pilies ėjo taip pat keturkampio priešpilio sienos. Aukštutiniai vartai buvo, matyt, rytinėje sienoje. Manoma, kad prie šių vartų žemai šlaite atkasti sienos pamatai yra vieno priešpilio liekanos. Pilis ir priešpilis statyti iš akmenų kiautiniu būdu, tvirtumo ir estetiniais sumetimais akmenys į išorę dėti plokščiaja puse arba skelti, tarpai užlyginti skalda bei kalkių skiediniu, todėl atrodė, tartum siena būtų tinkuota. Per kasinėjimus rastos plytos rodo, kad iš jų sienų viršutinėje dalyje buvo išmūrytos šaudymo angos ar parapeto dentikulai, o gal dekoratyvinė plytų juosta. Metraštinkai mini, jog pilies kieme buvo medinių gyvenamųjų ir ūkinių pastatų. Svarbią vietą užėmė kalvė, kurioje buvo kalami ginklai. Pilis buvo sustiprinta ir

Lydos pilis. XIV a. pabaiga—XV a. pradžia.

žemės įrenginiais: neaukštu pylimu ir gana plačiu giliu grioviu.

1362 m. kryžiuočiai pilį sunaikino.

Jau išplėtotam aptvarinių pilių tipui su keturiais bokštais priklauso pati didžiausia *Medininkų* (Vilniaus raj.) *pilis*, pastatyta per kelis kartus XIII a. pabaigoje ir XIV a. pradžioje. Ji stovi lygioje vietoje, netoli Vilniaus. Iš šiaurės ir vakarų ją juosė upelis. Į šiaurę nuo pilies prie upelio glaudėsi papilys. Medininkų pilies netaisyklingą keturkampį (apie 2 ha) kiemą juosė aukšta akmenų siena. Tik vėliau jos angokraščiai, parapetai ir dekoratyvinės juostos sienų viršutinėje dalyje buvo sumūryta iš plytų.

Horizontalus, labai ištęstas aptvaras su kylančiais nevienodo aukščio bokštais pajvairina lėtą ritmą. Šiaurės rytų kampe stovėjo išsikišęs donžonas, seniausias ir didžiausias bokštas (14×15 m, apie 35 m aukščio) su pusapskritimiu (apatiniam aukšte) ir smailių (viršutiniuose aukštuose) sąramų langais. Keturi jo aukštai buvo perdengti medinėmis lubomis, o penktasis — kryžminiais skliautais. Iš dekoratyvinių skliautų nerviūrų ir didelių langų viršutiniuose aukštuose galima spręsti, kad čia gyventa. Bokšto sienos viduje išmūryti laiptai. Kiti bokštai buvo mažesni, nedaug iškilo virš sienos. Rytinis ir vakarinis buvo įvažiuojamieji; pietinis saugojo greta esančius žemutinius vartus, o donžonas — aukštutinius.

Pilį juosė pylimas (jo žymių tebėra pietinėje pusėje) ir du platūs, gilūs grioviai. Pylimu greičiausiai ėjo stačiakuolių aptvaras.

Aptvarinių, iš jų ir Medininkų, pilių architektūrinį vaizdą gali papildyti Vakarų Baltarusijoje esančios Lydos (1323) ir Krėvos (XIV a. pradžia) pilys.

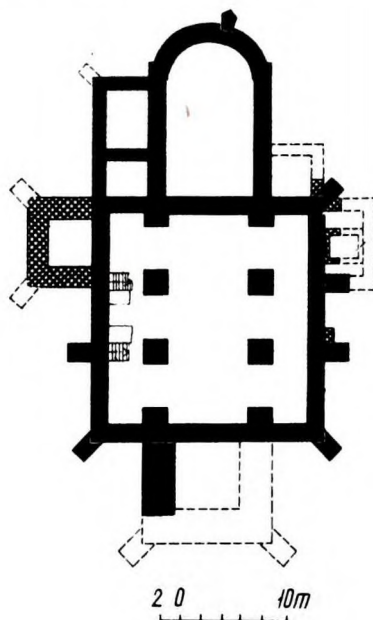
Lydos pilis trapecinio plano, su dviem bokštais įstrižainės kampuose, neišsikišančiais už aptvaro sienų. Jie skirtingo dydžio, kvadratinio plano, su pusapskritėmis langų arkomis, keturšlaičiais čerpėmis dengtais stogais. Netoli bokštų buvo vartai; mažieji (2,5 m pločio, 3 m aukščio) su smailėjančia arka, didieji (4,5 m pločio, 6 m aukščio) su pusapskritime arka. Pietinės sienos viršutinėje dalyje 10 m aukštyje išliko šaudymo angos (2,4 m viena nuo kitos), po jomis išorėje — arkatūrų frizas. Iš vidaus, po šaudymo angomis, mūras platesnis, yra sijų angos; tai rodo, kad pagal visą sieną ėjo mediniai šaulių takai. Kiemas grįstas akmenimis. Pagal radinius, medinių kiemo pastatų krosnys buvo iš neglazūruotų ir glazūruotų koklių, sienų dalys dengtos plytelėmis su raudonos ir juodos spalvos tapyba.

Krėvos pilis netaisyklingo trapecinio plano, su dviem bokštais. Didysis bokštas (daugiau kaip 25 m aukščio, pagrindas $18,65 \times 17$ m) stovėjo išsikišęs už aptvaro, flankavo vakarinę ir šiaurinę sieną su vartais. Jo langai su pusapskritėmis arkomis, trečiojo aukšto (kunigaikščio kambario) — su forminių plytų gližiais, aprėminti smailėjančiomis arkomis. Trijų aukštų vidaus patalpos buvo ištaipytos freskomis. Pilies viduje, netoli bokšto, buvo medinių pastatų. Priešingame aptvaro kampe vėliau pastatytas dar vienas mažesnis bokštas. Abu bokštai tinkuoti. Akmenines pilies sienas puošė 4 m aukštyje einanti 65 cm pločio plytų juosta.

Aptvarinių pilių didžiuliai akmenų mūro tūriai darė neįveikiamumo įspūdį. Drauge su medinėmis pilimis jos buvo ne tik gynybinės tvirtovės, bet ir svarbūs tūriniai kraštovaizdžio komponentai.

Kulto architektūra

Šiuo metu buvo statomi didesni ir sudėtingesni negu Bačkininkėlių pagonių kulto pastatai. Palangoje Birutės kalne aptiktos šventyklos liekanos (XIV a. pabaiga) rodytų, kad stulpinės konstrukcijos

Vilniaus katedros XIII a. planas. Punktyru žymimi spėjami sienų kontūrai

šventyklos, greičiausiai su kūginiu stogu, buvo paplitusios ilgesnį laiką. Birutės kalno stulpų žymių išdėstymas rodo, kad šventykla buvo dviejų apskrito plano dalių. Didžioji dalis buvo 16 m skersmens, prie jos iš rytų pusės jungėsi mažesnė 8,5 m skersmens dalis.

Dar prieš krikščionybės įvedimą Lietuvoje buvo mūrinių katalikų bažnyčių. Per Vilniaus katedros paskutinio dešimtmečio rūsių tyrimus nustatyta, jog Jogailos funduotoji katedra (1387—1388) buvo pastatyta ant ankstesnio nugriauto pastato sienų. Išlikusi tų sienų apatinė dalis rodo, kad pastato mūras buvo artimas ankstyvųjų mūrinių pilių mūriui. Pirmojo pastato masyvios sienos su kontrforsais kampuose ir viduryje mūrytos iš akmenų ir plytų. Rusvas rišamasis skiedinys aiškiai jas skiria nuo Jogailos funduotos katedros sienų. Pastatas (kaip ir ant jo pastatytoji katedra) buvo kvadratinio plano ($22,6 \times 22,6$) su rytinėje pusėje didele presbiterija, turėjusia užkardas, būdingas romaninei architektūrai. Iš šiaurės pusės prie presbiterijos glaudėsi dvi koplyčios. Pastato vakarinio fasado vidu-

ryje buvo masyvus keturkampis bokštas; vidų į tris navas skaidė keturi pilioriai ir keturios vidinės lizenos. Nerviūrinių plytų liekanos rodytų, kad presbiterija buvo perdengta skliautais su nerviūromis. Grindys buvo išklotos kvadratinėmis (17×17 cm) plytelėmis, dengtomis žalia, geltona, geltona su žalia ir ruda glazūra. Rasta artimų rombui lygiagretainių plytelių, kurios rodytų, jog vietomis jos galėjo sudaryti grindų raštą. Aptiktos per gaisrą ištirpusios švino liekanos rodytų, kad pastato stogas buvo švininis. Ant nerviūrinių plytų ir vakarinės sienos kampe rasta rausvų, rausvai rudų ir rudų atspalvių polichromijos. Vadinasi, pastato vidus buvo ištapytas. Pastatą, matyt, statydino valdovai, nes jis stovėjo Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje. Galbūt tai XIII a. viduryje Mindaugo statyta katedra; XIII a. antrojoje pusėje ji galėjo būti paversta pagoniška šventykla. Tai rodytų šiaurinėje sienoje rasti laiptai, minimi pagoniškosios šventyklos aprašyme.

Žmogaus silueto akmuo su ranka. Vileikiai, apie XII—XIII a.

Vaizduojamoji dailė

Pagonybės ir krikščionybės kova stabdė vaizduojamosios dailės plėtojamąsi. Greita pagoniškosios skulptūros ir minėtų pilių tapybos pasirodė tik miniatiūra, susijusi su religine rankraštine literatūra.

Skulptūra. X—XIV a. skulptūra buvo iš medžio, akmens, kaulo ir metalo. Didžioji jos dalis tebeturėjo taikomąją paskirtį. Šio laikotarpio medžio skulptūrų Lietuvoje nerasta, tačiau istoriniuose šaltiniuose minimi mediniai stabai. Pavyzdžiui, Christburgo sutartyje (1249) rašoma, jog prūsai pasižada daugiau nebeaukoti derliaus stabui Kurkui. Latvijoje rasta medinė barzdoto vyro galva (XII a.; Rygos istorijos muziejus). Ji modeliuota tiksliai atspindint natūralias formas. Matyt, būta ir memorialinės skulptūros. Antai, Bychovco kronikos autorius, remdamasis pasakojimais, rašo, kad mirusios kunigaikščio Kukovaičio motinos Pajautos (XIII a. pradžia) atminimui pagerbti sūnus pagal motinos išvaizdą padirbo stabą ir pastatė ties Žaslių ežeru; žmonės tą stabą garbino ir Pajautą laikė deive. By-

chovco kronikos autorius ir Motiejus Strijkovskis mini ir kitą faktą: kunigaikštis Utenis pagal pagonišką paprotį savo tėvui Kukovaičiui atminti padarė stabą, panašų į mirusįjį, ir pastatė jį prie Šventosios upės ant vieno kalno netoli Deltuvos. Be to, Strijkovskis rašo, kad XIV a. Vilniaus katedros vietoje stovėjusi Perkūno statula. Lietuvių skulptūrą mini ir popiežius Urbonas VI. 1388 m. rašydamas Poznanės arkivyskupui, kad Vilniuje pats karalius „šventyklą išgriovė, stabus sutriuškino ir sudaužė į gabalus“. Tyrinėtojų nuomone, Možaisko miesto gynėjo Nikolos aptakių formų medinė statula (1320 m., Tretjakovo galerija) neįprasta bizantinei dalei — pakeltomis rankomis besimeldžiančiojo poza ir veido romaniniai bruožai su sustingusia šypsena rodo, kad tai lietuvių meistro darbas, arba ji galėjo būti sukurta pagal lietuviškus pavyzdžius.

* Некрасов А. И. Древнерусское изобразительное искусство. М., 1937. С. 203; Зотов А. И. Русское искусство с древних времен до начала XX века. М., 1971. С. 71.

Vyro figūrėlė (žalvaris). Kernavė, apie XIII a. pirmąją pusę

Neįprastas šių laikų Lietuvos dailės reiškiny — *Vileikių kaimo* (Radviliškio raj.) *antkapinė stela*. Iš jos formų matyti, kad sukurta iki krikščionybės įsigalėjimo, greičiausiai tuo metu, kai skulptūra buvo pasiekusi didelio sąlygiškumo. Kūrėjas mintį perteikia masėmis ir simboliais. Plokščiame akmenyje kūno dalys taip sulietos, kad matyti tik žmogaus galva ir liemens silueta, primenantis sugeometrintą figūrą. Vienoje stelos pusėje iškalti įdubi simboliniai ženklai: prie pečių — išskėstais pirštais ranka, rodanti žmogaus dvasinę būseną, ir apie ją bei prie galvos — lygiasparniai kryželiai, reiškiantys saulę.

Lietuvos laukuose yra akmenų su simboliniais ar mitologiniais ženklais. Su senąja lietuvių religija sietini akmenys, kuriuose iškalti dangaus kūnų ženklai. Pavyzdžiui, vadinamojo *Valiulio akmens* (Svobiškėlio kaimas, Molėtų raj.) rytinėje pusėje iškalti dangaus kūnų (spinduliuojančios saulės, pusrėmens ir lygiasparnio kryžiuko) kontūriniai vaizdai, o vakarinėje — lankas ir strėlė; pastarieji, matyt, buvo pirminiai heraldiniai at-

pažinimo ženklai. Virpantys negilių griovelių šešėliai teikia tiems ženklaus emocingumo. Su kultu ar mitologija sietini trys vingiuojantys *žalčiai*, iškalti negilėmis kontūrinėmis linijomis dideliame akmenyje, buvusiame *prie Raguvos* (Panevėžio raj.) ant Nevėžio kranto. Lietuvių mitologijoje dažnai minimas aitvaras ir jo simbolis žaltys. Apvalioji akmeninė žalčio galvos skulptūra yra įmūryta Vyžuonų (Utenos raj.) bažnyčios sienoje. Tai ant kalno tarp Vyžuonų ir Debeikių rastas į žalčio galvą panašus akmuo. Jis nedaug modeliuotas primityviu įrankiu, tačiau galvos plastinis vaizdas įtikinamas.

[Vairiose vietose pasitaiko smulkių metalinių skulptūrėlių. Matyt, Lietuvoje tokia skulptūra, vietinė ar įvežtinė, plito: dažniausiai ji taikomosios paskirties. Pavyzdžiui, 1972 m. Kukių kapinyne (Mažeikių raj.) rasta nežinomos paskirties XII—XIII a. žalvarinė dekoratyviai apibendrinta *žirgo figūrėlė* (4×6,5 cm) su nulaužtais kojų ir uodegos galais (Mažeikių kraštotyros muziejus). Žirgo dalių santykiai netikslūs, dėmesys sutelktas į dinamiškas siluėtines linijas ir aptakias, subtiliai lipdytas plokštumas.

Vietinių tradicijų ar atvežtinių dirbinių poveikį rodo XIX a. viduryje Kernavėje (LIEM) rasta žalvarinė vyro statulėlė (12,2 cm aukščio), kurios ištakos — bizantinė tapyba: panašūs figūrų judesiai ir atributika. Nutapytas puošniai apsirengęs valdovas ištiestoje rankoje laiko pailgą kamuoliuką, galbūt siūlą, kitoje, nuleistoje rankoje, kur kernaviškėje yra sugniaužto kumščio anga, laiko valdžios ženklą. Tačiau kernaviškė nėra bizantinė, nes jos paskirtis taikomoji (tai rodo žvakilizdžio anga pakaušyje), taigi negalėjo būti iškreiptas valdovo paveikslas. Be to, kernaviškė statulėlė nuoga, tik su bizantišku valdovo šarfū (lorumu), juosiančiu liemenį ir ranką. Šie esminiai skirtumai rodo, kad skulptūrėlės kompozicija perimta iš kitos, greičiausiai romatinės dailės (tai rodytų paraleliai traktuoti plaukai). Tačiau yra ir romaninei dalei svetimo primityvumo: tiesiai ant liemens uždėta galva, veido bruožai neatspindi judesio, nepaisoma proporcijų;

Avino galvutės pavidalo kaulinio kamanų laužtuko dalis. Ruseiniai, XI—XII a.

akių lėliukės ir krūtinė modeliuojama ankstyvuosiuose lietuvių papuošaluose pasitaikančiais skrituliukų motyvais. Tai perša mintį, kad skulptūrelė yra vietinių varkalių, menkai išmanančių skulptūros meną, kūrinys.

VIII—X a., padidėjus kavalerijos reikšmei, Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, žirgas apgaubiamas didele pagarba ir meile. II tūkstantmečio pirmaisiais amžiais žirgo galva ir žirgo figūrėlė — dažnai pasitaikantis kamanų laužtukų, kabučių, segių ir apyrankių galų motyvas. Meniškiausi yra kamanų laužtukai ir kabučiai. Kaulinių laužtukų galvutės apibendrintos. Pavyzdžiui, *Grauzių* (Kėdainių raj.) žaslų laužtukai — apibendrinta žirgo galvutė su išryškintais nasrais, karčiais. *Ruseinių* (Kėdainių raj.) kauliniai laužtukai baigiasi ne žirgo, o avino galvutėmis su dekoratyviai išdrožtais nasrais bei šnervėmis, subtiliai išgremžtomis akimis, ragais ir kiek per toli patrauktomis ausytėmis. Ant snukučio ir kaklelio — lygiagretūs ranteliai.

Daug įvairresni skulptūriniai metalo dirbiniai. Labai primityvus *Didviečių* (Plungės raj.) XI—XII a. žalvarinis kabutis, vaizduojantis raitelį ant žirgo; jo siluetas ir detalės šiek tiek modeliuotos, bet proporcijų nepaisoma. Vyrauja didžiulės žmogaus ir žirgo galvos. Tiksliau modeliuotos *Veršvų* (Kauno raj.), *Pakalniškių* (Šakių raj.), *Venslaviškių* (Panevėžio raj.), *Paulaičių* (Šilutės raj.), *Rusių Rago* (Širvintų raj.) kamanų žirgų galvutės; jos dažnai su ilgais kaklais, pereinančiais į žaslų laužtukus. Panašiai modeliuota žirgo galvutė ir paukščių figū-

Kabutis, vaizduojantis raitelį ant žirgo (žalvaris) *Didviečiai*, XI—XII a.

Žaslų laužtukas su žirgo galvute (žalvaris). *Pakalniškiai*, XI—XII a.

rėlės yra ir *Nartaučių* (Joniškio raj.) lobio azūriniuose kabučiuose. Jie dekoruoti skrituliukais su duobutėmis, kaip ir kauliniai figūriniai laužtukai. Kiek kitokių variantų ir kitokių formų gyvūninių kabučių randama Latvijoje, Suomijoje, kuri laikoma jų tėvyne, ir Novgorode. Palyginti su ankstesnėmis, stilizuotos apvalios *Nartaučių* paukščių bei žirgelių figūrėlės rodo tolesnę plastinių formų raidą. Joms artimi *Jakštaičių* (Šiaulių raj., XII—XIII a.) du žalvariniai azūriniai plokšti žirgeliai ant grandinėlių (galbūt karolių vėrinio kabučiai). Naujas kabučių plastikos XI—XII a. raidos pavyzdys, užimantis tarpinę vietą tarp *Nartaučių* ir *Jakštaičių* kabučių, rastas *Vadoklių* apylinkėse (Panevėžio raj.). *Vadoklių* kabučius sudaro vidurinis ir penki šoniniai žirgeliai. Vidurinė figūrėlė didesnė už kitas, plokštoka, stilizuotų formų, apvalių linijų; tik galvutė, primenanti pasaginių segių gyvūnines galvutes (*Bečiai*, *Ukmergės* raj.), padeda atpažinti žirgo kūno dalis. Žirgo kanopų skylutėse yra vy-

Kabutis su plokščia azūrine žirgo figūrėle (žalvaris). *Nartaučiai, XI–XII a.*

Kabutis su apvalia paukščio figūrėle (žalvaris). *Nartaučiai, XI–XII a.*

ti skersinukai, kurie laiko kitas žirgelių figūrėles. Vidurinė figūrėlė su stambių įkurtų faktūra, kitos — lygių, apvalių realistinių formų.

Raižyba. Pirmaisiais antrojo tūkstantmečio amžiais patvarioje medžiagoje buvo raižomi gyvūnų ir žmonių atvaizdai. Vilniaus arsenale, prie XIII a. mūro pamatų 1978 m. rastas tauro blazdikaulis su įgudusia ranka išraižytu piešiniu (vėliau apgadintu). Vienoje kaulo pusėje vaizduojama profiliu stovinti apvalokų veido formų moteris. Jos figūra šiek tiek ištęsta, dėmesys sutelktas į viršutinę dalį. Išraižyta, atrodo, valdovė. Stengiamasi perteikti jos socialinį išskirtimumą, ji vaizduojama su puošnia apranga. Drabužių modeliavimas ir siluetas atitinka XIII a. pabaigos—XIV a. pradžios Vakarų Europos madas, tačiau detalės ir papuošalai — saviti. Ji dėvi didelę, aukštą kepurę, kurios priekinėje dalyje yra sukryžiuotų žirgų galvų motyvo puošmena, primenanti liaudies architektūros lėkius, užpakalyje — prisegta ilga drobulė, laisvai krintanti ant nugaros ir peties. Ilgas drabužis ant kaklo susegtas triguba plokšteline sege, per liemenį sujuostas diržu su dekoratyvine sagtimi. Piešinio linija švelni, šiek tiek vingiuota, nevienodai įrėžta į kaulą.

Miniatiūra. XIII a. pabaigoje ar XIV a. pradžioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje sukurta rankraštinė knyga su aštuoniolika miniatiūrų. Tai stačiatikių *Laurušavo evangelija* (Čartoriskų biblioteka Krokuvoje), parašyta Laurušavo

vienuolyne, kurį ant Nemuno kranto netoli Naugarduko įsteigė Mindaugo sūnus Vaišelga, pasikrikštijęs Laurušo vardu). Manoma, kad ją sukūrė vienas Vaišgelgos palydovų, kuris, 1255—1264 m. būdamas su juo Bizantijoje viename iš Atono vienuolynų, išmoko kurti rankraštinę knygų miniatiūras. Evangelijos miniatiūroms, inicialams ir antraštėms darė įtaką ano meto Bizantijos miniatiūros. Dalis miniatiūrų sukurta atskiruose lapuose, kitos išdėstytos tekste ar jo pabaigoje. Vyrauja kelių figūrų kompozicijos, vaizduojančios evangelistus ir evangelijų pasakojimų dažnai sentimentalias scenas. Miniatiūrų piešinys sukurta juodu ir raudonu tušu, vietomis paspalvintas žaliais dažais. Figūros piešiamos kontūrine linija, plokščios. Tačiau nevienodas linijų storis, paspaudimai, paraleliniai pakartojimai ir paspalvinimas rodo pastangas perteikti jų tūrį. Stengiamasi judesiu, gestu, veido išraiška parodyti žmogaus individualumą, vidinį gyvenimą, vaizduojamų asmenų tarpusavio santykius. Neįprastą išraišką evangelistų kompozicijoms teikia bizantinis stilius, pagrįstas atvirkštine perspektyva. Piešinys paprastai dviejų planų: pirmajame vaizduojama figūra, antrajame — peizažas su simboline architektūra. Išraiškingiausiai, nenatūraliu sudėtingu judesiu vaizduojamas evangelistas Jonas. Grakščią dešinę ranką jis tiesia prie stalo, kūnu nusisukdamas nuo žiūrovo, o galvą ir žvilgsnį kreipdamas į žiūrovą. Tas judesys ir dirbtinė klosčių ritmika sudaro kontrastą

su ramesnių vertikalių formų architektūra. Evangelijos scenos kupinos liaudiškos fantazijos. Vienose jų figūros vaizduojamos šiek tiek ištętos, paprasta graikiška apranga („Jėzaus perdavimas Marijai“, „Pamokslas“, „Įžengimas į Jeruzalę“), kitose — sukarintos („Sargybiniai prie Kristaus kapo“, „Juozapas ir šimtininkas“, „Arkangelas Mykolas bizantiška kario apranga“). Yra miniatiūrų, kuriose liaudišku pasakojimu grindžiami satyriniai didaktiniai vaizdai („Jaunuolis, kopiantis į medį medaus“). Evangelinių ir didaktinių scenų figūros vaizduojamos be fono. Jų piešinys nevienodas: primityvus „Įžengimo į Jeruzalę“ ir išraiškingas „Juozapo ir šimtininko“ scenoje. Gyvai perteikta kario šimtininko jaunystės jėga, drąsa ir senyvo žmogaus nuolankumas. Keturių grupėje „Jėzaus perdavimas Marijai“ individualizuoti veidai, bet figūrų, ypač kūdikio, piešinys — primityvus.

Buitiniai dekoratyviniai dirbiniai

Nagrinėjamuoju laikotarpiu paplito tradicinių ir naujų formų dekoratyvūs buitiniai dirbiniai; jų dekoratyvumas susijęs su medžiagos ypatybėmis. Ankstyvąjį maginį ornamentavimą principą dabar pakeitė estetiškas. Dirbiniai ryškiai atspindėjo turtinę nelygybę.

Keramika. X a., paplitus *rankiniam žiedžiamajam skrituliui*, o XIII a.—XIV a. pradžioje — *kojiniam žiedžiamajam ratui*, keramikos menas perėjo į naują pakopą. Žiestinių indų formos pasidarė įvairesnės, jų plastinė išraiška išbaigtesnė, sienelės plonesnės, išryškėjo tekstūra. Atsirado naujų indų, pavyzdžiui, lėkštė vaza su kojelė (Vilnius, Kalnų parkas), ąsočių, puodų su žiestiniais dangteliais. Randama puodų su dugne išpaustais ženklais; manoma, kad tai puodžių amatininkų spaudai (Kaukas, Alytaus raj.).

Įsigalėjus žiedimui, Lietuvos rytiniuose rajonuose indų formos darėsi panašios į senovės Rusijos ir Pabaltijo tautų indų formas, pietiniuose ir vakariniuose — į Vakarų Europos dirbinių formas. X—

Koklis su slibinu (dengtas žalsva glazūra). Vilniaus Žemutinė pilis, apie XIV a. pradžią

XII a. plito dar įvairaus dydžio ir formų indai, XIII—XIV a. įsigalėjo nedidelio puodo siauru kakleliu, pūstais peteliais, tolygiai į dugną siaurėjanciais šonais tipas. Indas buvo su staciū arba į išorę riestu kakleliu su vainikėliu, kai kada su gerai įkomponuota ąsele. Vieni indai petelių srityje buvo ornamentuoti banguota linija ar tinkleliu (Sariai, Švenčionių raj.), kiti — lygaus paviršiaus. Labiausiai paplitęs indų puošybos elementas buvo banguota arba horizontali linija, susieta su indo forma. Manoma, kad banguota linija simbolizavo vandenį. Jiėjo per petelius, lyg žymėdama indo talpą. Kai kada banguotomis linijomis buvo puošiamas ir visas indas (Palanga). Yra indų, kurių viršutinė dalis papuošta supintomis banguotomis ir horizontaliomis linijomis, trikampiiais danteliais, pailgais stačiakampiais ir įstrižainiais lapeliais (Nemenčinės, Vilniaus raj.); Kaukų, Alytaus raj., piliakalnių X—XIV a. keramika). Plito indai, puošti reljefiniu vėlenėliu, imituojančiu užlipdytą virvutę (Jazdai, Kėtingos raj.). Šitaip indai buvo puošiami iki XVI a. Buvo ir tamsių, metalo atspalvio indų, gludintu paviršiumi, be ornamentų.

Greta keraminių indų Lietuvoje, kaip ir gretimose šalyse, XIII—XIV a. plito keraminės *plytelės*. Vilniaus katedros požemiuose tarp Mindaugo laikų bažnyčios liekanų rasta šio laikotarpio stačiakampių žalių, geltonų, rudų keraminių plytelių (17×17, 16,5×17 cm), kuriomis buvo

Sidabrinių filigraninių karolių apvara su kabučiais. *Gėliogaliai, apie XIII a.*

išklotos grindys. (Dviejose vietose klojinio dalis išlikusi). Be šių lygiu paviršiumi glazūrotų plytelių, rasta plytelių su augaliniu ornamentu. Dalis jų naudota grindims kloti, kitos — sienų apdailai. Tamsiai žalia glazūra dengta fasado apdailos plytelė, skiriama XIII a. pabaigai, rasta Vilniaus Žemutinės pilies arsenalo teritorijoje. Plytelės kraštas nuskilęs. Išlikusioje dalyje neaukštu reljefu minkštai nulipdyta apvalių formų fantastinio žvėries galva: jo kaklo gaurai virsta tarsi stilizuotais augaliniais motyvais, o iškištas liežuvis — vingiuotu trišakiu.

Dailieji metalo dirbiniai. Pagyvėjus prekybai su Rytų ir Vakarų kraštais, pradėta įvežti daugiau spalvotųjų metalų, vėliau ir brangakmenių, perlų. Lietuvoje ėmė sparčiai plisti metalo dirbiniai, kurie, palyginti su kitais dirbiniais, pasidarė vieni populiariausių.

Iš metalo kalėjų išsiskyrė varkaliai ir sidabrakaliai. Jie gamino papuošalus, ginklus, metalinius indus (Kernavė, Sirvintų raj.). XIII a. kai kurie metaliniai gaminiai buvo daromi jau ne tik vietos rinkai, bet ir eksportui. Rygos miesto magistrato skolų knygoje 1292 m. minima, kad Rygos pirklys Johanas Svenešė yra skolingas Lietuvos karaliaus aukšakaliui Jokūbui. Juvelyriniai dirbiniai buvo ir dovanos. Ipatijaus metraštyje minima, jog Mindaugas siuntęs Rygos magistrui Andriui gražių sidabrinių ir aukšinių indų.

Šiuo metu buvo ypač vertinami sidabriniai dirbiniai ir žalvarinių bei geležinių dirbinių apdaila sidabru. Šitokius papuošalus nešiojo aukštesnio rango bendruomenės nariai. Sidabrakaliai, perėmę ankstesnę patirtį, išmoko metalą puošti ir naujaip: inkrustuoti geležį sidabru, ją sidabrui (apkalti įkaitinta plokšte). Jų dirbiniuose matyti geras kompozicijos visumos suvokimas, pasiekta gana tiksli, dirbinio paskirtį atitinkanti forma. Subtiliai parinktas ornamento piešinys, jo dydis pabrėžia dirbinių formas ar gyvina plokštumas. Kartais naudojama skirtingų motyvų grupių kaita, gerai apgalvojamas jų paskirstymas, ritmas, simetrija, akcentai, santykiai su lygiais blizgančiais dirbinio laukais. Savaip efektingi žalvariniai dirbiniai, iš dalies padengti sidabro plokštelėmis. Juvelyriniai dirbiniai tebepuošiami tradiciniais geometriniais ornamentais, nors atsiranda ir stilizuotų augalinių motyvų — lenktų, atsišakojusių ir banguotų linijų. Jos gerai dera su geometriniais motyvais.

Papuošalai labiausiai ugdė estetinį skoningumą. Plito naujos papuošalų formos ir dekoravimo motyvai. Ypač įspūdingi gausiai ornamentuoti sudėtingos gamybos XIII—XIV a. papuošalai su kalnų kristolo, ametisto, lazurito, malachito, topazo ar kitų brangiųjų mineralų akimis.

Pasitaiko stiklinių arba gintarinių papuošalų (Stakliškių lobio XIII a. gintarinis žiedas), tačiau dominuoja metaliniai. IX—X a. žalvariniai papuošalai pasiekė savo raidos viršūnę. Jų dekoratyvi forma gerai atitinka paskirtį, jie grakštesni už ankstesniųjų amžių papuošalus. Kai kurie

papuošalai apie X a. pradžią plito visoje Lietuvoje (pasaginių segių variantai, masyvios apyrankės).

Įėjo į madą masyvūs, sunkūs papuošalai su iškiliu ornamentu. Atsirado ir naujų ornamentų, pavyzdžiui, įmušto reljefo su taškučiais viduryje, dvigubo zigzago, primenančio pynutę. Apskritai ornamentas pasidarė gyvesnis, dinamiškesnis. Metaliniai ornamentai skyrėsi nuo dirbinio ne tik reljefu, bet ir spalva (pavyzdžiui, tamsiame geležies dirbinyje šviesus sidabrinis raštas). Plito filigraninė puošyba (Paulaičių, Šilutės raj., X—XI a. žiedas pastorinta priekine dalimi, papuošta filigraniniu siūlu). Atsirado naujos paskirties papuošalų. Tai klaustuko pavidalo žalvariniai auskarai su vienu ar keliais spalvotais karoliukais apačioje (Sariai, Švenčionių raj.; Narkūnai, Utenos raj., XIV a.).

Iš kaklo papuošalų vyrauja *antkaklės*. Tai moterų ir vyrų papuošalai. Antkaklės buvo lengvos, paprastos, tačiau jų formos kitos. Vienas puošė lankelis, dekoruotas rombais, kryputėmis, kitas — plokšti ornamentuoti galai su trapečinėmis skardelėmis (Vabalninkas, Biržų raj.). Madingos buvo sidabrinės vytinės ir pinitinės antkaklės (kartais dviejų apvių) su profiliuotomis ir ornamentuotomis plokštelėmis galuose. Likėnų (Kėdainių raj., XII—XIII a. pradžia) masyvios antkaklės plokštelės ornamente matyti romaninio stiliaus atgarsis: plokštumoje išgraviruotas suvytos juostelės motyvas; dviejose platesnėse jo vietose įkomponuoti 4 stilizuoti paukščiai, skirtingai pasuktomis galvomis ir nevienoda sparnų padėtimi, teikiantys puošybai vaizdinio įvairumo.

Moterys mėgo *apvaras* iš žalvarinių, sidabrinų karolių bei įvių, taip pat iš gintaro ir stiklo. Gintariniai karoliai jau taisyklingesni — dvigubo nupjauto kūgio arba cilindro pavidalo, o stikliniai — dažniausiai rutulio pavidalo, tamsiai mėlyni, rantytu paviršiumi. Apvaras įvairino vidurio link didėjantys arba pakaitomis suverti metalo, stiklo (gelsvo, melsvo), neperšviečiamos baltos, mėlynos, rudos masės emalio rutuliukai. Kartais su karoliais kaitaliojami žvangučiai; jie bū-

Kryžinių smeigtų pora (žalvaris). Pakabėlės klotos sidabru, akutės mėlyno stiklo. Priešmančiai, XI a.

davo kriaušės pavidalo, žalvariniai su įdėtais į vidų akmenukais (Sariai, Švenčionių raj.). Turtingieji nešiojo (galbūt išvežtines) apvaras iš sidabrinų ornamentuotų karoliukų bei įvairaus pavidalo kabučių, inkrustuotų balto stiklo akutėmis, arba apvaras iš karoliukų, puoštų filigranu, su kabučiais ir brangakmeniais (Gėliogaliai, Molėtų raj.).

XIV a. pradžioje jau pasitaiko *heraldinių kabučių*. Kaukų piliakalnyje (Alytaus raj.) rastas sidabrinis pailgas keturkampis kabutis, kurio vienoje pusėje įrėžta platus kryžius, o virš jo — ragas, kitoje — vertikaliai išraižyta strėlė, jos dešinėje — ragas (viršuje jungiami grakščia linija, apačioje pasaitėliu).

Drabužius ir skaras moterys segė *smeigtukais*; jų galvutės išpūdingesnės negu buvo seniau. Pasidabruoti smeigtukai dažniausiai su kryžinėmis ir trikampėmis galvutėmis. Kryžiniai smeigtukai buvo negausiai ornamentuojami įdubiu ir iškiliu reljefu laikantis simetrijos ir ritmo, o smeigtukai trikampėmis galvutėmis puošiami tamsiai mėlyno stiklo akutėmis.

Pasaginė segė gyvūninėmis galvutėmis (žalvaris). Palaukė, XI—XII a.

Juostinės apyrankės su gyvūniniais galais dalis. Lālviai, X—XI a.

Kartais prie smeigtukų būdavo segamos grandinėlės. Prie kryžinių smeigtukų poros būdavo segamos grandinėlių eilės ir derinami pusmėnulio formos kabučiai. Grandinėlės kabučiai taip pat su akutėmis (Pamiškiai, Pasvalio raj.; Lazdininkai, Kretingos raj.).

Buvo kuriama daug meniškų *segių* — pasaginių ir plokštelių. Plokštelių randama Vakarų Lietuvoje. Jos dekoruotos išcentrinu ornamentu, kurį sudaro besikaitaliojančios skirtingų dydžių ir formų juostelės, kartais su mėlyno stiklo akutėmis. Panašiai dekoruotos ir kryžinės segės. Pasaginių segių lankelis nevienodo storio, gausiai ornamentuotas, kartais suskaidytas horizontaliais skersiniais, segių galai su aguonos, žvaigždės ir kitokiais motyvais. Įdomiausi galai su gyvūniniais motyvais, primenančiais originaliai interpretuotas fantastinių slibinų galvas. Jos labai ekspresyvos — pražiotais nasrais, pabrėžta kakta — visiškai skiriasi nuo ankstesnių lankinių segių galvūčių su gyvūniniais motyvais. Segių lankelis dažniausiai susuktas ar suvytas, primena šliužo liemenį (Raguva, Pagiriai, Panevėžio raj., apie XII a.; Palanga; Apuolė, Skuodo raj. ir kt.).

Moterys nešiojo dideles rankogalines, o vyrai — trikampio pjūvio *apyrankes*. Vienos ir kitos buvo daromos iš skardos ir, kad atrodytų masyvesnės, būdavo išgaubiamos. Jų paviršius puošiamas ryškiais trikampiais, romais, zigzagais, kryžiuokais, o pakraščiai — taškučiais, arba įmuštais skrituliukais. Labiausiai paplitusios apyrankės su gyvūninių motyvų ga-

lais. Jų formos, galvutės modeliavimas ir geometrinis ornamentas labai įvairūs. Vaizduojama su iškiliomis ausytėmis gyvuliuko galvutė, snukutis ornamentuotas eglutės ar skersiniais brūkšneliais. Šio tipo segės plito įvairiose vietose, šiek tiek daugiau pajūryje (Gintališkė, Plungės raj.; Lālviai, Kretingos raj.), dažniausiai buvo nešiojamos vyrų. Drauge su tokiomis pat pasaginėmis gyvūninių motyvų galais segėmis jos galbūt sudarė komplektą.

Buvo nešiojami ir įvairios formos žalvariniai bei sidabriniai *žiedai*. Ypač gražūs žiedai su paplatinta priekine dalimi, papuošta išpaustomis akutėmis, skersiniais ranteliais, įvijų imitacija.

Be vietinių papuošalų, buvo ir įvežtinių. Vieni jų (kryželiai) atitiko vietos estetinį skonį ir buvo nešiojami, net kartojami vietos meistrų, kiti — perdirbami (pavyzdžiui, atvežtiniai masyvūs sidabriniai papuošalai). Ryškus perdirbimo pavyzdys yra Sarių (Švenčionių raj., XIII—XIV a.) kepurėlės juosta, papuošta bronzos skardelėmis. Mada šitaip puošti greičiausiai atėjo iš slavų kraštų, nes panašių papuošalų randama Rusijoje ir Lenkijoje. Rytų Lietuvoje aptinkami papuošalai šiek tiek kitokie: slaviškieji dažniausiai sudaryti iš keturkampių skardelių, o mūsų šiečiai — iš penkiakampių arba iš penkiakampių ir keturkampių, skirtingas ir jų ornamentas bei jo išdėstymas.

Ginklai ir kario apranga. Ginklų puošnumas, kario ir jo žirgo aprangos gražumas priklausė nuo kario turtingumo. Ir Rusios, ir Ordino metraštininkai ne kartą

Sidabrinis žiedas. Švėkšna, XI—XIII a.

rašė apie lietuvių ginklų, kario aprangos puošnumą. Ornamentuoti, brangiais metalais papuošti ginklai buvo nešiojami ir ne karo metu. X—XIV a. puošniausi ginklai buvo geležinis kalavijas ir kovos kirvis.

Kalavijas vartotas nuo X a., jis buvo ne tik ginklas, bet ir kilmingumo požymis. Randama kelių tipų nevienodo ilgumo (70—100 cm) kalavijų; vienų rankena ir makštis tik papuoštos, kitų klotos ar inkrustuotos sidabru. Rankenos galo buoželė rutulio, rombo, į viršų užriestais galais pusmėnulio pavidalo, kai kada pusiau apvali. Rankenos apatinė dalis baigiama skersiniais, kurių galai tiesūs, įstriži, lenkti į apačią, užriesti į viršų. Ornamentu buvo puošiamą galvutė ir skersinis. Gintališkių (Plungės raj.) kalavijo buoželė ornamentuota rutuliukais, išdėstytais šachmatiškai, Laivių (Kretingos raj.) buoželė ir skersinis papuošta lenktomis geometrinėmis linijomis, pabrėžiančiomis formą. Kalavijų medinės makštys sunykusios. Kartais būdavo labai gausiai puošiami jų antgaliai iš spalvoto metalo. Imponuoja įvairiai profiliuoti makščių antgaliai, papuošti stilizuotais augalų (Gintališkės) arba paukščių motyvais

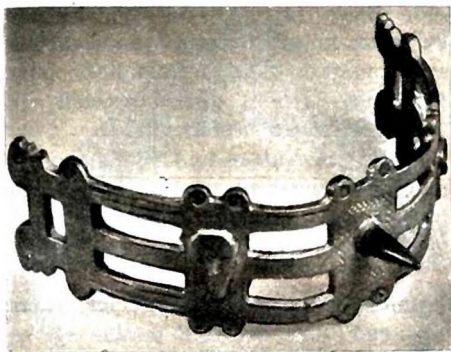
(Gaužiai, Kėdainių raj., XII—XIII a.). Placiais vėduokliniais asmenimis, ties pentimi įsmaugtas kovos kirvis pradėtas naudoti X—XI a. Kirvių randama klotų žalvariu ir palei asmenis papuoštų smulkiais geometriniiais raštais (Gintališkės, Laiviai, XI a.). Jų kotas 60—100 cm ilgio. Vakarų Lietuvoje beveik kiekvienas karys prie diržo nešiodavosi kovos peilį, kurio medinę rankeną inkrustuodavo sidabru ir puošdavo kutais, o makštį iš odos — ornamentuodavo apkaustais, kurie pabrėždavo peilio konstruktyvų skaidymą (Laiviai, Pryšmančiai, Anduliai, Klaipėdos raj., X—XII a.).

Skydų formos priklausė nuo kariuomenės rūšies. Iki X a. visoje Europoje, taigi ir Lietuvos žemėse, buvo vartojami apskriti skydai; tai rodo apvalūs antskydžiai. Vėliau lietuviai turėjo labai savitus beveik keturkampius skydus su pailgu iškilimu per vidurį (toks skydas pavaizduotas Kęstučio antspaude). Keturkampius skydus lietuvių pavyzdžiu darėsi kryžiuočiai ir kiti kaimynai; čekų testamentuose minimi lietuviški skydai. Iš jų išsirutuliojo XV a. pabaigos Vidurio Europos raitelių skydai.

Europoje skydus aptraukdavo spalvota oda ir dekoruodavo vadų herbais ar kitaip. Lietuvoje rasta antskydžių su storo audinio liekanomis. Iš įvairios formos metalinių antskydžių ir apkaustų likučių galima spręsti, kad skydai buvo įvairiai dekoruojami, o gal ir dažomi (Latvijoje rasta spalvotų skydų).

Kario aprangoje puošnumu išsiskyrė šalmas, diržas, apsiausto segė ir pentinai. Vertintas tauriųjų metalų grožis; Livonijos kronikoje sakoma, kad lietuvių šalmai būdavo paaukuoti ir blizgėdavo kaip veidrodžiai. Iki XIV a. Lietuvoje plito europietiški geležiniai kūginės formos šalmai (Pakalniškiai, Šakių raj.), papuošti žalvariniais ar auksuotais apkaustais ir ornamentuoti kaip ir kiti metaliniai dirbiniai. Ypač puošnūs buvo aukšto kūgio pavidalo šalmai su mažais atvartais (kaip Kęstučio antspaude).

Atėję iš Europos, Lietuvoje plito odiniai metalu kaustyti puošnūs diržai. Jų puošyba rodo vietines tradicijas, meistrų

Ažūrinis pentinas (žalvaris). *Valdomai*, X—XI a.

meninį išradingumą. Diržo dalys buvo jungiamos žalvariniais ir sidabriniais įvairaus pavidalo skirstikliais bei sagtimis, o odos plokštumos dengiamos to paties metalo purlais, plokštelėmis, juostelėmis, vėliau spurgais, kugeliais arba vielučių pynutėmis, gintariniais, žalvariniais karoliukais, kurie sudarydavo geometrinį raštą (*Veršvai*, *Kauno raj.*; *Mažeikiai*; *Paragaudis*, *Šilalės raj.*). Dešinėje diržo pusėje, netoli sagties, buvo kabinami odiniai, metalu puošti kantai (*Žašinas*, *Šilalės raj.*). Apskritai meistrai mokėjo derinti medžiagas: tuo sustiprindavo dirbinio faktūros ir spalvos išpūdį.

Pentinai būdavo iš žalvario ir geležies. Įvairesni yra žalvariniai; geležinius pentinus sidabruodavo. Lankeliai pagyvinti ažūrinėmis juostelėmis, rombinėmis ar kitokiomis iškarpomis arba paprastais ornamentais, kaukėmis (X—XI a.).

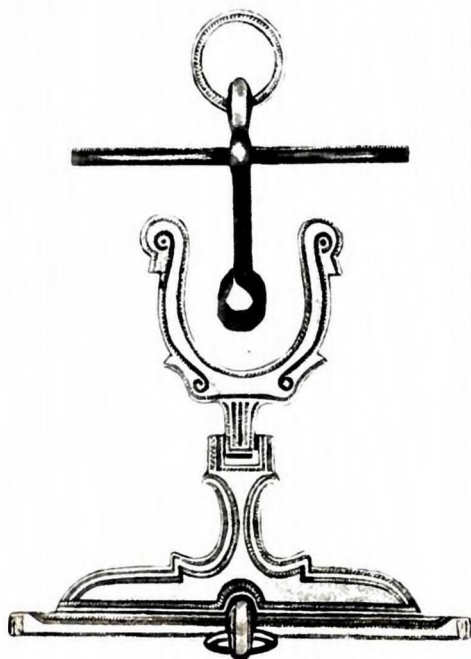
Apdaras. Išieginiai drabužiai rodo krašto kultūrinį brendimą. Bene seniausi išlikusių moterų drabužių yra galvos dangos elementai. Nuo pirmųjų mūsų eros amžių Vakarų ir Vidurio Lietuvoje mergaitės nešiojo audeklines arba odines pusapvales *kepurėles*, išpuostas žalvario skardelių juostelėmis, vamzdeliais (*Kurmaičiai*, *Kretingos raj.*), į audinį įtvirtintomis sankabėlėmis, kurių juostos susikerta į trikampes eiles ir kryžmą pačiame viršuje (*Šernai*, *Klaipėdos raj.*, IV m. e. a.). Nuo V—VI a. *kepurėles* imta puošti sidabriniais cilindriukais, plokštelėmis, kabučiais, gintariniais karoliukais.

Senovės prūsų XII a. apranga. Iš *Gnezno katedros durų reljefo*

Ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu kito tik galvos dangos puošyba, kuri priklausė nuo nešiootojo turtingumo. *Kepurėlė* būdavo gražinama grandinėėmis, įvairiai sugrupuotomis įvijomis, gintaro karoliais, o pakraščiai apvedžiojami kabučiais (*Gintališkė*, *Plungės raj.*, X a.; *Bikavėnai*, *Šilutės raj.*, XI—XII a.). Be to, mergaitės ant palaidų ar supintų plaukų nešiodavo austinių juostų *apgalvius*, išpuostus žalvarinėmis įvijomis, grandinėėmis, stiklo karoliais (*Girkaliai*, *Klaipėdos raj.*). Moterys galvas dengė *drobulėmis*. Tai apdangalas, panašus į nuometą, krintantis ant pečių ir žemiau. Saltu oru *drobulės* galais apšivyniodavo ir galvą, ir kaklą. *Drobulė* mūsų eros pradžioje buvo puošiama žalvarinėmis į audinį įsmeigiamomis sankabėlėmis (*Kurmaičiai*, *Kretingos raj.*), o II tūkstantmečio pradžioje — dažniau stiklo ar gintaro karoliais. *Drobules* rišdavo dešinėje smilkinio pusėje ir mazgą persmeigdavo dekoratyviu smeigtuku ar sege (*Palanga*; *Siraičiai*, *Telšių raj.*).

Vyrai dėvėdavo vilnonę arba odinę *kepurę*, kurios priekis būdavo puošiamas žalvarinių įvijų eilėmis, pynutėmis ar

Žaslių laužtukai (geležis, dengta sidabru). Rimšai, Panevėžio raj., XI—XII a.

grandinėlėmis (Žasinas, Šilalės raj.; Linksmučiai, Pakruojo raj.), arba mauktą, priekyje su juostelėmis ir įvijomis.

Apie vyrų ir moterų drabužių modeliavimą bei puošybą nedaug kas nežino. Kitų Europos tautų drabužiai į Lietuvą pateko per prekybą. Jau 1253 m. žemaičiai pirkosi iš prūsų ginklų, drabužių. X—XII a. Europos drabužiams turėjo įtakos ramios, monumentalios romaninio stiliaus formos. Pradedama žiūrėti, kad drabužis tiktų žmogui. XIII a. vyrų ir moterų drabužiai sudėtingesni, medžiaga labiau išreikšė klasinius skirtumus. Drabužių likučiai kapuose rodo, kad lietuviai rengėsi pagal Europoje vyraujančias madas; tai liudija ir Gedimino laišakai, iš kurių matyti, kad kryžiuočiai vertino ir grobė drabužius Lietuvoje.

Vyrai nešiodavo lininius ilgomis rankovėmis *marškinius*, ant jų vilkdavosi vilnonę iki pusės šlaunų plačiomis rankovėmis *palaidinę*, užmaunamą per galvą (be sagų) arba susegamą sege. Turtingesnieji iš priekio ją puošdavo pasaginių segių eile (Gintališkė, Plungės raj.; Žasi-

nas, Šilalės raj., XI—XII a.). Mūvėta *kelnėmis*, kojas iki kelių vyniota autais, avėta minkštu apavu. Palaidinės buvo juosiamos odiniais metalu puoštais diržais, spalvotomis juostomis.

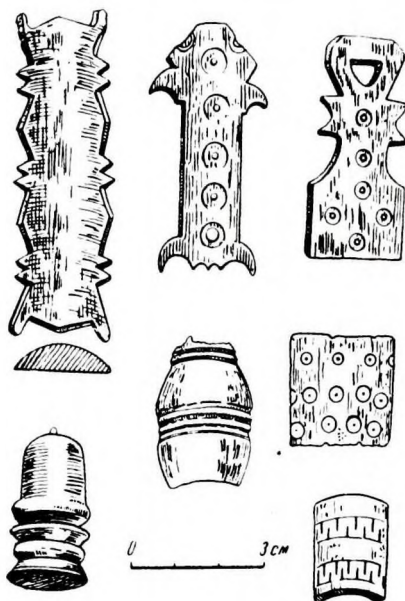
Moterų marškiniai būdavo taip pat lininiai, dvinyčiai, tik su nedidele iškirpte ir prakarpa, susegama sege, ilgi — siekdavo pėdas. Šaltesniu metu ant marškinų vilkėta tokio pat ilgio *suknių*, susidedančių iš liemenėlės ir prie jos pridurto sijono, kurio apačia iš priekio kai kada būdavo puošiama įvijų eilėmis ir plokštelėmis (Žilvičiai, Telšių raj.). Apie XIII a. Lietuvoje galėjo būti ir sudėtingesnio kirpimo, dinamiškesnio silueto apdarų, kaip ir Vakarų Europos šalyse. Daugiau dėmesio kreipta į drabužių spalvingumą.

Drabužius juosdavo vytinėmis ir austinėmis *juostomis*, kurių galai baigdavosi virvelėmis su stiklo kabučiais arba apskritomis sidabru klotomis ir ornamentuotomis plokštelėmis (Kiauleikiai, Kretingos raj.; Palanga). Kartais juostos mažas būdavo puošiamas sege. Moterys siausdavosi vilnonėmis ar drobinėmis skaromis; vilnonių pakraščiai būdavo apausti juostelėmis su kutais (Palanga).

Vyrai ir moterys dėvėdavo ilgus keitkampius be rankovių *apsiaustus* iš storos medžiagos ar kailių; turtingųjų apsiaustai būdavo pamušti brangiais kailiais. Kailiu pamušto apsiausto likučių rasta Kiauleikių kapinyne. Apsiaustą ant peties ar ant krūtinės segdavo didele lankine aguoniniais galais sege (Palanga; Pryšmančiai, Kretingos raj.), kuri būdavo ryškus dekoratyvinis akcentas. Apsiausto pakraščius siuvinėdavo kitos spalvos raštuotais ar metalu sagstytais apvaisais. Kapuose aptikta vilnonių apsiaustų su kitos spalvos austine juostele pakraščiuose arba su dviem vytinėmis juostelėmis, tamsesnėmis už apsiaustą, likučių (Palanga); rasta apsiaustų ir su pakraščiuose įaustomis grandinėlių eilėmis liekanų. Plačiais žalvarinių ornamentuotų skardelių apvaisais buvo puošiami turtingųjų apsiaustai (Šaukotas, Radviliškio raj.). Vasarinis apsiaustas būdavo plonas. Kreipiamas dėmesys į medžiagos spalvas, jos kokybę. Kronikininkas Petras

Balno kilpa (geležis, dengta sidabru). Rimaisai, XI–XII a.

Kaulo dirbiniai. Gardino pilis, XIV a. sluvoksnis

Dusburgietis mini, jog prūsai iš mozūrų kunigaikščio Konrado reikalavę, kad jiems mokėtų duoklę ir „gražios spalvos drabužiais“.

Mūsų protėviai rengėsi vietiniais audiniais. Apie XII a. jau buvo audžiama gulstinėmis staklėmis. Jomis buvo galima austi eglutėmis, langeliais, dryžiais. Tačiau nieko negalima pasakyti apie rastųjų audinių spalvas, nes jie chemiškai neįtirtinėti. Žinoma tik, kad kitos Pabaltijo tautos X–XIII a. jau audė spalvotus audinius. Audinių likučiai iš Latvijos yra spalvoti, languoti ir kitokių raštų; apsiaustams (skaroms) būdinga raudonų, rudai raudonų, žalių, mėlynų, tamsiai rudų spalvų deriniai. Lietuvių audiniai neturėtų nuo jų labai skirtis.

Apavas buvo derinamas prie drabužių. Rasta paprasto ir puošnaus apavo liekanų; pavyzdžiui, Linksmučių ir Palangos kapinynuose išliko IX a. odinio minkštais padais apavo, papuošto žalvariniais spurgeliais bei įvijomis. Didžiausia šio apavo puošmena buvo žalvarinės sagtys. Bikačėnuose (Šilutės raj.) rasta XI–XII a. odinio apavo, ant kurio plona žalvarine vielyte išsiuvinėta netaisyklinga 5×7 cm figūra, primenanti rombą. Pietryčių Lietuvoje (bent jau vėliau) metalu apavas nebuvo puošiamas. Vilniaus Žemutinės

pilies gyventojai XIII–XIV a. avėjo gražiai modeliuotais pusbačiais su neaukštais auliukais, smailiais galais, be pakulnių. Moteriški batukai buvo smailesni už vyrų, kartais jau gotikiniais riestais į viršų galais, puošti dantytų ratukų ir skylučių ornamentais. Vyrai avėdavo ir auliniiais batais, kurie prie kelių būdavo suveržiami odiniais dirželiais, puoštais žalvario plokštelėmis ir apkaustais (Žąsinas, Šilalės raj.).

Žirgo apranga žinoma tik nuo I tūkstantmečio vidurio, kai su kariu imta laidoti ir žirgą. Pirmieji žirgo kamanų papuošalai labai primena žmonių papuošalus — tai kryžiniai apkalai, panašūs į puošnių smeigtukų galvutes, ir azūriniai kabučiai (Maudžiorai, Kelmės raj.). Savita žirgo apranga susidarė IX–XII a. Daugiausia dėmesio kreipta į kamanas. Rimaisų (Panevėžio raj.), Veršvų (Kauno raj.) ir Pakalniškių (Šakių raj.) IX–XII a. žirgų kapų kamanos iš išilginių ir įvairiai sukryžiuotų odinių diržų, susegtų sagtimis. Beveik visos kamanų diržų paviršius būdavo dengiamas žalvarinių, švininių, pasidabruotų arba sidabrinių orna-

mentuotų plokštelių, kugelių, skrituliukų eilėmis. Oda būdavo jungiama ornamentuotais apkalais. Žalvario arba sidabro švytėjimas kontrastuodavo su oda. Prie viršutinės kamanų dalies pasitaiko grandinėlių su įvairių formų kabučiais arba gintaro karoliukų verinių. Metaliniai (Veršvai, Pakalniškiai) ir kauliniai (Graužiai, Kėdainių raj.) žaslų laužtukai būdavo puošiami ornamentais, kartais žirgo galvutės siluetais.

Svarbią žirgo aprangos dalį sudarė *balnas*, atsiradęs VI—VIII a. Jis buvo medinis, puoštas žalvario ir sidabro apkaustais. Akis traukia geležinės balnų kilpos. Jų lankelio išorė ir diržų apkalai dažnai būdavo dengiami sidabru ir puošiami geometriniais ar augaliniais ornamentais. Rasta kilpų, kurių šonai prie pasajos įmovos puošti žalvarinėmis plokštelėmis su reljefinėmis žmogaus galvos kaukėmis (Gintališkė, Plungės raj., X—XII a.). Kartais balno puošybos motyvai siejami su kamanų puošybos motyvais. Pavyzdžiui, Rimaisų (Panevėžio raj., XI—XII a.) geležinę kilpą, klotą sidabru, puošia stilizuotos žirgo galvos motyvas, o diržo apkalą — inkrustuotos grąškščios sidabro vielos linijos, sudarančios tokią pat stilizuotą žirgo galvą. Panašus stilizuoto žirgo galvos linijinis motyvas kartojasi trijuose antkrūtininių diržo skirstiklių apkaluose ir pereina į kamanų apkaustus. Tokio žirgo aprangos motyvų kartojimosi pasitaiko Pakalniškių ir kituose žirgų kappų radiniuose. Kartais žirgo aprangos puošyba derinama su kario ginklų, ypač kalavijo, puošyba.

Po balnu ant žirgo būdavo tiesiama storo lininio audinio gūnia. Ją puošdavo dekoratyvinis apvadas iš žalvarinių trikampių ir rombinių skardelių, taip pat įvilyų juosta bei kutai kampuose (Veršvai, Kauno raj., X—XII a.). Žirgų kaklai, karčiai ir uodegos būdavo puošiamos metalo įvijomis, dekoratyviniais gintaro dirbiniais ir juostomis. Papuošalai rodo, kad daug dėmesio buvo kreipiama į aprangos puošybą ir kad puošybos raida (ypač metalinių dirbinių) buvo nuosekli ir savita.

Kaulo ir rago dirbinių paskirtis ir forma įvairios. Tai — kaulinės peilių ranke-

nos, šagos, diržų antgaliai ir apkaustai, kario aprangos bei žirgo kamanų papuošalai, muzikos instrumentų dalys, šachmatų ir gyvuliukų figūrėlės. Daugiausia šių dirbinių, baigtų ir nebaigtų, rasta Trakų, Gardino, Kernavės ir Vilniaus pilių XIII—XIV a. sluoksniuose; matyt, meistrų būta prie didesnių pilių. Kaulą ir ragą jie apdorodavo peiliu, pjukliuku, skriestuvu ir tekinimo staklėmis; virinimu mokėjo kaulą suminkštinti. Smulkūs kaulo ir rago dirbiniai kuriami apžiūrinti iš arti, todėl kreipiamas dėmesys į detales. Vienų dirbinių apdailoje vyrauja siluetas, kitų — nesudėtingas ornamentas. Šachmatų figūrėlės iš Trakų ir kitų pilių šilto rusvai gelsvo atspalvio; vienos vaizdžių siluetų, kitos ir ornamentuotos. Daugumos kamanų laužtukų meistrų dėmesys sutelktas tik į ornamentiką. Ornamentai tartum apipina laužtukus ir sudaro subtilų oro ir šviesos žaismo išpūdį. Vilniaus Žemutinėje pilyje rasti apkaustai iš raginių plokštelių, puošti tinkleliu ir trikampių eilutėmis. Kaulo dirbinių ornamentas daug kuo panašus į metalo ir keramikos dirbinių ornamentą; jis dėstomas vertikalčiai, horizontalčiai, tai juostomis per plokštumos vidurį, tai pakraščiais. Savitus efektus kuria ir tų dirbinių plokštumos bei faktūra. Gardino pilyje rasta rombinė plokštelė su kiaurapjūviu stilizuoto gyvulio siluetu; ji tartum spinduliuoja šviesą ir sukuria virpėjimo išpūdį. Peilio kriaunų iš briedžio rago nelygus paviršius įgalina peilį geriau suimti ir patraukia akį neįprasta faktūra.

* * *

Lietuvių tautybės susidarymo, feodalinės valstybės susikūrimo ir jos kilimo laikotarpiu išaugo medinių įtvirtintų pilių bei mūrinių aptvarinių pilių architektūra. Į aukštesnę pakopą pakilo buitinių dekoratyvinių dirbinių gamyba. Atsirado naujų vaizduojamosios dailės rūšių. Lietuvos menas buvo savitas, mažai paliestas Europos šalių meno įtakos. Jis sudarė tvirtą vietinių tradicijų pagrindą ateinančiai gotikai.

XIV A. VIDURYS — XVI A. VIDURYS. GOTIKA

Gotika ir jos ypatybės

Gotikos menas susiformavo XII a. Prancūzijoje. XIII—XV a. jis plito visų pirma tose Europos šalyse, kur feodalizmo sąlygomis svarbiausiais ekonominiais, politiniais ir kultūriniais centrais tapo miestai, išsikovoję savivaldą, kur kūrybinė veikla iš vienuolynų perėjo į pasauliečių, cechų amatininkų rankas. Stiprėjant valstybių ekonominiams ir kultūriniais ryšiams, gotikos menas paplito ir tose Europos šalyse, kur buvo ir kitokios visuomeninės sąlygos; jis pasiekė lietuvių ir jų kaimynų — prūsų, mozūrų, latvių, estų, vakarų baltarusių ir ukrainiečių žemes.

Religija vis dar buvo pagrindinė pasaulėžiūros forma, todėl gotikos menui didelę įtaką turėjo katalikų bažnyčia, kuri, anot F. Engelso, buvo aukščiausias „feodalinės santvarkos apibendrinimas ir sankcionavimas“*. Pagyvėjęs miestų ekonominis gyvenimas skatino veikti, o skvarbus žmogaus protas ieškojo to, kas nauja. Universitetuose brendo kritinė mintis, plito disputai, erezijos, kurios silpnino bažnyčios įtaką. Gotikos mene susipynė religiniai įsitikinimai, laisvos mintys, stiprėjantis racionalusis pradas ir realistinės tendencijos.

Gotika labiausiai reiškėsi architektūroje. Buvo statomos gotikinės miestų katedros, rotušės, prekybiniai pastatai, kelių aukštų gyvenamieji namai. Statyta iš tašyto akmens, o kur jo nebuvo — iš plytų. Gotikos meistrai iš tašyto akmens sukūrė naują karkasinių konstrukcijų ir dekorų sistemą. Šios konstrukcijos įgalino padidinti pastato aukštį, sumažinti spaudimą sienoms, praplėsti angas; vidaus erdvę ir architektūros kompoziciją darė vertikalią. Pastatų vidus buvo perden-

giamas smailėjančiais kryžminiais skliautais su nerviūromis. Skliautų skėtimo jėgai atremti sienos stiprinamos arkbutanais, masyviais kontraforsais. Bokštai ir smailėjantys bokšteliai (pinakliai), smailėjančios portalų, langų, nišų arkos, o dažnai ir iš akmens iškaltos skulptūros kompozicijai teikė lengvumo, dinamiškumo, puošnumo.

Pastatų iš plytų konstrukcijos buvo kitokios. Jų pagrindas — masyvi mūro siena. Tačiau pastatų formomis siekta to paties vertikalumo, smailėjančių skliautų ir angų; jų erdvės sistema kitokia. Pastatai iš akmens dažniausiai buvo bazilikiniai, o iš plytų — mažesni, haliniai. Jų fasadai daug paprastesni, nes plyta mažiau tinkama modeliavimui.

Vaizduojamoji dailė — skulptūra ir didžiuliai spalvingi vitražai — darniai siejosi su architektūra. Spalvingumu vitražą priminė tapyba ant stiklo ir miniatiūros. Palyginti su bizantinio ir romaninio stiliaus iracionalumu, gotikoje stiprėjo realesnis gamtos suvokimas. Tačiau gotikos meistrai ne tiesiogiai vaizdavo natūrą, bet ją atkūrė per vidinius išgyvenimus, schemiškus tipus. Vėlyvojoje gotikoje gamtos suvokimas pagilėjo, šventieji vaizduojami žmogiškesni, tikroviškesni; figūrose daugiau riteriškos elegancijos, nervingų judesių, kylančių iš vidaus, o ne iš išorinių impulsų. Feodalinės tikrovės prieštaravimus atspindėjo niūrūs vaizdai, ekspresyviai perteikta kančia. Komponuojant visi elementai hierarchiškai dalijami į pagrindinius ir šalutinius.

Taikomosios dailės formavimuisi turėjo įtakos kai kurie architektūros elementai ir vaizduojamosios dailės formos. Įsigalėjo sudėtingas aštriabriaunis augalinis ornamentas: jis išstūmė ankstesnę geometrinę ir fantastinę. Paplito auksakalystės (ypač su emaliu) dirbiniai, audiniai, baldai ir kita. Apskritai gotikos stilius turėjo daug vietinių atmainų.

* Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. М.: Л., 1930. Т. 8. С. 128.

Gotika Lietuvoje. Lietuvoje gotikos menas pradėjo plisti XIV a. viduryje. Visų pirma jis pasireiškė taikomojoje dailėje ir pilių architektūroje. Šis menas gyvavo beveik du šimtus metų. Gotikos atsiradimas kovų su kryžiuočiais metu susijęs su valstybės politine programa išeiti iš Ordino ir Romos kurijos sukurtos izoliacijos bei užmegzti ryšius su katalikiškosios Europos kultūra. Lietuvos ekonominio, techninio, kultūrinio gyvenimo lygis buvo toks, kad jos menas jau galėjo įsijungti į bendrą Europos gotikos meno srautą. Šiuo keliu vedė feodalizacijos procesas: klasinis visuomenės skaidymasis, feodalų politinis iškilimas ir ekonominių, gamybinių jėgų koncentracija. Didysis kunigaikštis, ieškodamas atamos feodalų klasėje, atidavė į baudžiavą tarnybiniais bajorams buvusius laisvus valstiečius, palaikė miestų augimą.

Jau didysis kunigaikštis Gediminas (1316—1341), norėdamas užmegzti glaudesnius ekonominius ir kultūrinius ryšius su Vakarų Europos valstybėmis, iš Hanzos miestų (Liūbeko, Kelno, Bremeno, Magdeburgo, Rostoko ir kitų) kvietėsi pirklių, amatininkų, vienuolių, savo laisvuose miestams pirmą kartą (1323 m. sausio 25 d.) pamini Vilniaus vardą („Duota mūsų mieste Vilniuje...“). Svetimšalių atvykimas turėjo ekonominę ir kultūrinę reikšmę. Vytautas (1350—1430) taip pat kvietė amatininkus, statybininkus, mokslo vyrus iš Vakarų Europos. Jos kultūrą ir meną netiesiogiai nešė į Lietuvą ir feodalų vaikai, besimokantys Krokuvos, Prahos, Paduvos, Bolonijos ir kituose universitetuose.

Tuo metu Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei priklausė nemažai baltarusių, ukrainiečių, rusų žemių (Volynė, Kijavas, Polesė, Podolė, Vitebskas, Polockas, Perejeslavlis, Černigovas, Severskas ir kitos), kurios, kaip nurodo Engelsas, „tuo metu, kai didžioji Rusia pateko į mongolų jungą, [...] rado apsaugą nuo azijatų antplūdžio, prisijungdamos prie vadinamosios Lietuvos kunigaikštystės“*.

Šių žemių prisijungimas stiprino LDK valstybės pajėgumą, bendrų politinių, karinių, ekonominių interesų vienybę. Brendo ir bendra kultūra, kuri stipriau emė ryškėti Jogailos (1350—1434) ir Vytauto valdymo laikais. Šios kultūros ir meno formavimosi istorinis pagrindas buvo vietinės tradicijos, į kurias įsiliejo slavų ir Vakarų Europos tautų meno įtaka. Pilyse ir miestuose buvo menininkų iš Rytų ir Vakarų Europos kraštų. Šios meno kultūros centras buvo etnografinė Lietuva. Jau Gediminui valdant, Vilnius iškilo plačiu tarptautiniu mastu, kaip krašto sostinė buvo svarbus prekybos, amatų ir kultūros centras. Istoriniai šaltiniai rodo, kad XIII—XV a. Lietuvos etnografinės ribos nesutapo su dabartinėmis, jos buvo toliau į rytus. Visas Vilniaus kraštas, Astravo, Ašmenos, Juraitiškės, Lydos, Pastovių, Rodūnios, Smurgainių, Svyrių, Varenavo, Vydžių ir kai kurie kiti Vakarų Baltarusijos rajonai buvo lietuviški. Lietuvių gyventa ir Naugarduko apylinkėse. Tuose rajonuose Jogaila liepė krikštyti pagonis lietuvius, buvo steigiamos parapijos. Toliau nuo etnografinės Lietuvos esančiose slavų žemėse buvo labiau įsigalėjęs senasis stačiatikių menas, ir bendros LDK meno tradicijos jose mažai tesireiškė. Rusų meno tradicijos taip pat buvo tiltas, jungiantis Lietuvos meną su Bizantijos kultūros įtaka. Šią įtaką rodo taikomosios dailės linkimas į linijiškumą, puošnumą ir tapybos simbolinė išraiška, rami vaizdų didybė. LDK menui suklestėti labai trukdė karai, ypač su kryžiuočiais ir kalavijuočiais, kuriuos rėmė Romos kurija ir Vakarų feodalai. Per šiuos karus Lietuva prarado vakarinių lietuvių gyvenamas žemes. Nuolatiniai susirėmimai vertė Lietuvos ekonominį pajėgumą ir kūrybines jėgas kreipti vien gynybinės sistemos organizavimui. Iš akmens buvo statomos pilys, gynybinės užtvartos, kiti gynybiniai statiniai, o ne katedros, rotušės kaip Vakarų Europoje. Nuolatiniai Ordino puldinėjimai turėjo ideologinę priedangą: iki XIV a. antrosios pusės Lietuva vis dar tebebuvo pagoniška valstybė. Tiktaai Jogailai Krėvos pilyje 1385 m. sutikus priimti Lenkijos karaliaus karū-

* Энгельс Ф. Внешняя политика русского царизма // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Т. 22. С. 18, 19.

na ir pakrikštyti kraštą, Ordino planai suiro. Jogaila kartu su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Vytautu aukštaičius pakrikštijo 1387 m., o atkariautus iš Ordino zemačius — 1413 m. Krikštas suartino Lietuvą ne tik su Lenkija, bet ir su kitomis Vidurio ir Vakarų Europos šalimis (Čekija, Vengrija, Prūsija). Sustiprėjo gotikos įtaka, ji įsitvirtino Lietuvoje. Buvo perimtos svarbiausios stiliaus ypatybės, atrinkti tie principai ir priemonės, kurie tiko kūrybiškai taikyti vietos sąlygoms. Po karų su kryžiuočiais, susidarius palankesnėms aplinkybėms, šis stilius subrendo ir pasidarė vyraujantis Lietuvos mene.

Gotikos dailės paminklų mažai teišliko: jo plėtotę atspindi daugiausia architektūra. Iš pradžių gotikos menas buvo susijęs su Lietuvai dar svetima pasaulėžiūra ir pasaulėjauta, todėl jis įsitvirtino per vietinio tradicinio meno sampratą. Pirmųjų gotikos bažnyčių formų paprastumas, maži pastatų matmenys rodo sąsajas su tradicine statyba, į kurią įvedamos naujos, bet savaip perdirbtos gotikos konstrukcijos, neįprastos proporcijos. Lietuvos gotikos formose gana ryškus liaudiškas suvokimas, nes iki krikščionybės bajoro ir valstiečio kultūrinis išprusimas buvo panašus. Tik atkreipę dėmesį į šių formų kūrybinį derinį, galime pajusti lietuviškos gotikos savitumą. Vėlesnė gotikos architektūra, drauge ir visas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje klestėjęs menas, įaugę į krašto kultūros visumą, reiškėsi sudėtingesnėmis formomis, tačiau regioninio savitumo neprarado.

Pagal vidurinių amžių pasaulėžiūrą to meto meno kūrėjai buvo bažnyčia, didysis kunigaikštis ir feodalai, o architektai ir dailininkai — tik atlikėjai, todėl jų vardų ir neišliko.

Architektūra

Lietuvos architektūroje gotikos stilius ėmė plisti nuo XIV a. vidurio. Tai buvo reikšmingas inžinerinis ir estetinis poslinkis. Gotikos architektūros raida skirstytina į du laikotarpius: *ankstyvąjį*, trukusį

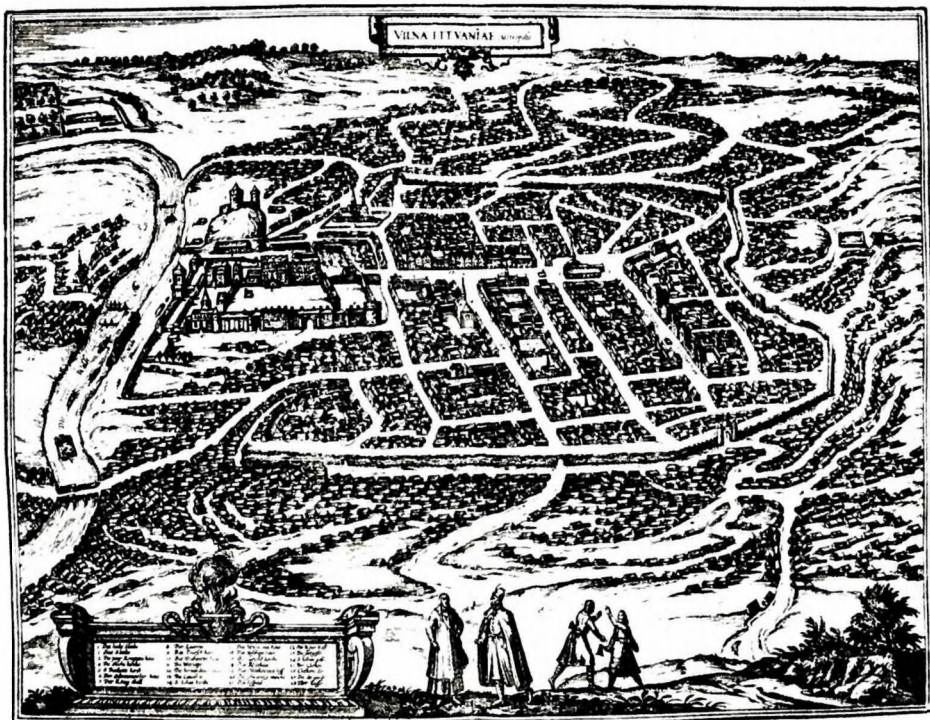
iki XV a. vidurio, ir *brandųjį* — nuo XV a. antrosios pusės iki XVI a. pirmųjų dešimtmečių, kai kuriais atvejais — iki vidurio. Ankstyvuojų laikotarpiu Lietuvos architektūrą veikė nesudėtingi Vakarų ir Vidurio Europos plytinės architektūros pavyzdžiai, kurie tuo metu (XIV—XV a. Vokietijoje, Mozūrijoje ir kt.) nebuvo išsišovę į viršų, o turėjo masyvias sienas, neaukštą, skliautais perdengtą vidaus erdvę. Panašių konstrukcijų bei formų pastatai ir išgalėjo Lietuvoje. Gotikos stilistinius bruožus stengiasi suteikti pačioms konstrukcijoms. Brandžiojo laikotarpio Lietuvos gotiką labiau veikė Pamaro miestų architektūra, kuri buvo patyrusi nemažą flamandų gotikos įtaką. Lietuvoje buvo ieškoma techninio ir estetinio savitumo: sudėtingesnių, racionalesnių konstrukcijų ir formų, lengvesnių, dekoratyvesnių fasadų.

Žymiausieji gotikos pastatai pastatyti miestuose.

Miestai

XV a. sparčiau pradėjo augti miestai. Jie tapo prekybos, amatų, o ilgainiui ir kultūrinio gyvenimo židiniais. Miesto centras nuo pilies kėlėsi į turgaus aikštę, kuri buvo apstatoma gražiausiais turtingų pirklių ir amatininkų namais, bažnyčiomis. Miesto namai dažniausiai buvo mediniai, jų formų (ypač detalių) įvairumą lėmė liaudies kūrėjų išradingumas. Savi valdą išsikovoję miestai aikštėse statėsi rotušes. Vilniuje ir Kaune svarbiausiose gatvėse pastatyta didelių ir puošnių mūrų namų.

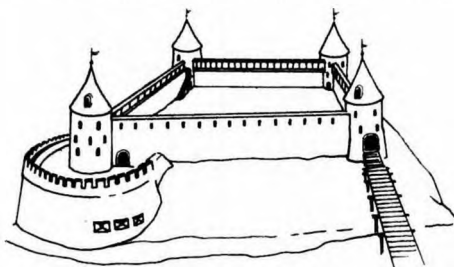
Vilniuje XIV a. antrojoje pusėje išaugo naujų pastatų, kurie savo tūriu ir siluetu praturtino miesto vaizdą. Tai šv. Jono bažnyčia, pastatyta turgaus aikštėje, ir Skaisčiausiosios dievo motinos cerkvė — rusų kvartale. XV a. antrojoje pusėje prasidėjo naujas miesto savaimingo augimo etapas. Buvo užstatomas plotas, kurį riboja dabartinės Universiteto, Trakų ir Komjaunimo gatvės, taip pat Neries krantinė ir šv. Rapolo vienuolyno papėdė. Turgaus aikštė perkelta į patogesnę

Vilniaus miesto panoraminis planas. Iš G. Brauno atlaso

Didžiąją (dabar M. Gorkio*) gatvę. Trikampėje turgaus aikštėje 1492–1506 m. pastatyta rotušė. Susidarė trys funkciniai-kompoziciniai centrai: pilis, bažnyčia ir rotušė, kuriuos jungė Didžioji gatvė. Jų tūriai ir siluetai vizualiai siejosi su atokiau stovinčiomis pranciškonų, dominikonų bažnyčiomis ir cerkvėmis. Šie pastatai sudarė kontrastą su mieste vyraujančiais mediniais namais. Mūrinius namus intensyviau pradėta statyti XV a. antrojoje pusėje—XVI a. Jų formos taip pat veikė gotikos stilius, kuris mieste pasidarė dominuojantis. Pagrindinį (radiali-

* M. Gorkio gatvė yra svarbiausia Vilniaus senamiesčio arterija, ji eina nuo Gedimino aikštės iki geležinkelio. Anksčiau M. Gorkio gatvę sudarė trys gatvės: Didžioji pilies arba tiesiog Pilies (dabartinės gatvės Nr. 1–42), nuo buvusios šv. Praskovjos (Piatnickos) cerkvės buvo Didžioji gatvė (Nr. 44–63), į ją įėjo Rotušės (dabar Muziejaus aikštė); nuo šios aikštės (Nr. 65) iki Aušros vartų ir geležinkelio ėjo Aušros vartų gatvė.

Kauno pilis. XIV—XVI a.

nį) gatvių tinklą sudarė šv. Jono (dabar B. Sruogos), Dominikonų (dabar J. Garelio), Trakų gatvės ir iš turgaus aikštės išeinančios Medininkų (vėliau Aušros vartų, M. Gorkio), Rūdninkų, taip pat Vokiečių (dabar Muziejaus) ir Vilniaus (dabar L. Giros) gatvės, kurios vedė į Ukmergės kelią. Jos buvo palyginti tiesios. Lygiagrečiai su jomis, sudarydamos funkciškai prasmingą tinklą, formavosi kitos gatvės.

Kaunas vokiečių kronikose minimas jau 1280 metais. Įsikūręs dviejų upių santakoje, jis turėjo geras prekybos ir gynybos sąlygas. Nuo senosios gyven-

vietės ir pilies į rytus ir pietus buvo nutįsęs amatininkų papilys; vėliau susidarė turgaus aikštė, nusistovėjo su ja sujungti keliai (gatvės) ir uostas prie Nemuno. Tarp aikštės ir uosto išaugo gotikinio stačiakampio plano miestas. XV a., kraštui ekonomiškai stiprėjant, miestas sparčiai plėtėsi į rytus. Palei Vilniaus ir Gardino kelius atsirado naujų kvartalų. Juos į dvi dalis dalijo dabartinė Vilniaus gatvė. Kvadratinė turgaus aikštė buvo apstatyta gotikiniais mūriniais prekybiniais ir gyvenamaisiais pastatais. Jos viduryje 1542 m. pastatyta rotušė. Susiformavo miesto siluetas. Miesto bokštai, nuo pilies iki Vytauto bažnyčios, sudarė aiškų vertikalų ritmą, kontrastuodami su gatvių užstatymo horizontalėmis, jie perėikė silueto įtampą. Kompozicijos įtaigą stiprino Nemunas ir Neris. Gatvės buvo nesiauros, jų plotis tolygus pastatų aukščiui.

Naujieji Trakai ėmė kurtis Lukos (Bernardinų) ežero pakrantėje XIII a. pabaigoje—XIV a. pradžioje. Miesto linijiniame planui turėjo reikšmės gamtinė aplinka, žiemos ir vasaros keliai, gyvenamosios zonos pagal tautybes ir gynybinė sistema, į kurią buvo įjungti ir kulto pastatai. Miestą juosė Totoriškių, Lukos ir Galvės ežerai. Vasaros ir žiemos kelių susikirtimo vietoje, pagal vienintelį kelią į sausumą, kūrėsi turgaus aikštė (ji buvo ten, kur dabar platesnė Vytauto gatvė). Vėliau iškilo parapijos bažnyčia (1409) ir rotušė (apie XV a. pirmąją pusę), susidarė miesto centras. XIV a. pabaigoje miestas plėtėsi į pietus ir pasiekė pusiasalio pilį. Prieš ją atsirado karinė (vėliau prekybinė) aikštė. Iki XV a. pirmosios pusės pastatytos pilys, kulto ir kiti statiniai suformavo labai savitą miesto siluetą, erdves bei perspektyvas.

Veliuona. Veliuonos pilis nuo 1245 m. buvo svarbus gynybinis centras Nemuno žemupyje. XV a. viduryje ji neteko karinės reikšmės, ir gyvenvietė ėmė plėstis kaip prekybos centras bei uostas. 1421 m. čia pastatyta katalikų bažnyčia, kurios steigimo dokumente Veliuona jau vadinama miestu. 1443 m. Veliuonai suteikiama Magdeburgo teisė. Miestas kūrėsi ir plėtėsi priešpiliuose, abipus kelio, vedan-

čio į Kauną, o apačioje — į rytus ir vakarus pagal Seredžiaus ir Skirsnemunės kelius, kur ties ankstyviausiu priešpiliu buvo nykstančio turgaus aikštė ir uostas. Apatinėje miesto dalyje pagrindiniai namų fasadai buvo atkreipti į Nemuną, o viršutinėje — į Nemuną ir laukus. XV a. pradžioje miesto centras buvo viršutinėje dalyje. Čia susidarė turgaus aikštė, kurios kraštinės, matyt, sutapo su įsijungiančių į ją gatvių kryptimi. Vėliau miesto planas iš esmės nepakito, keitėsi tik užstatymas ir erdvės kompozicija.

Miesto erdvės kompozicijoje ilgai dominavo ne pradedančios plėstis gyvenvietės elementai, bet pilis ir medžio bei žemės įtvirtinimai, kurie juosė gynybinį kompleksą ir buvusią priešpilio teritoriją prie Nemuno. Viršutinėje dalyje iš medinių miesto pastatų skyrėsi didesnio už juos tūrio medinė bažnyčia.

Gynybinė architektūra

XIV a. vidurio—XV a. pilių formų kitimui didelę reikšmę turėjo paraku šaunamo ginklo atsiradimas. Anot Engelso, jo paplitimas sukėlė „visišką fortifikacijos meno“ perversmą. Dėl to sukurtas naujas erdvinis pilių tipas su išsikišusiais už gynybinių sienų bokštais flankinei gynybai; pradėta daryti dideles tų bokštų šaudymo angas, kad būtų galima pro jas šaudyti iš patrankų. Atitinkamai buvo tvirtinamos ir medinės pilys.

Pilių techninės struktūrinės permainos keitė žmonių estetinį suvokimą. Nors žmogui svarbu buvo jų praktiškoji puse (jose teko kovoti), jį domino ne tik pilies visuma, bet ir detalės. Tai vedė prie aktyvaus formų, matmenų, atskirų dalių, akmens, kalkių skiedinio, plytų faktūros, išorės ir vidaus įrenginių estetinio suvokimo. Mūrinių pilių planas ir kompozicija įkūnijo techninę ir meninę idėją — griežtą tektoniškumą ir gynybinį funkciškumą. Pilių fasadų formas lėmė medžiagų (akmens ir plytų) savybės. Daug gausiau pradėta naudoti plytas. Jomis buvo ap-

* Энгельс Ф. *Артиллерия* // Маркс К. и Энгельс Ф. *Сочинения*. Т. 14. С. 201.

Vilniaus pilys. Iš G. Brauno atlaso

mūrijami akmens mūro kampai, bokštai, iš jų mūrijami funkciniai elementai. Pradėta naudoti gotikinių plytų rišimą, dailinti jo siūles. Pasirodė profilinių plytų apvadų, glifų, skliautų nerviūrinių raštų. Tačiau toliau plito ir romaninės pusapskritės arkos. Rūpinantis reprezentatyvumu, pilyse atsirado puošnių gotikinių patalpų.

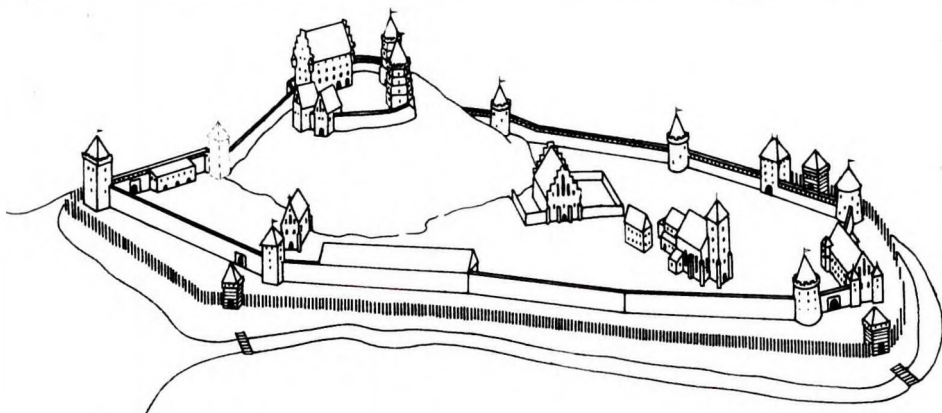
Pilių siluetei daug reikšmės turėjo aukšti įvairių formų (keturkampiai, pereinantys į aštuonkampius, apvalūs) bokštai, dažnai jie būdavo smailėjančiais stogais. Pradėta naudoti įvairių formų čerpes. Aptvarine siena apjuostoje aikštelėje svarbią vietą užėmė mūriniai gyvenamieji rūmai.

Šiuo metu pradėta statyti kompleksines pilies, susidedančias iš dviejų dalių: pilies ir priešpilio, arba aukštutinės ir žemutinės pilies.

Inžinerinių ir architektūrinių formų sudėtingumu ir panoramos išraiškumu pasižymėjo *Vilniaus* Aukštutinės ir Žemutinės pilies kompleksas. Nuo Gedimi-

no laikų toji pilis buvo svarbiausias politinis, ekonominis ir karinis feodalinės valstybės centras. *Aukštutinė pilis*, kartais vadinama Gedimino pilimi, dunksojo piliakalnyje, primenančiame įstrižai nupjautą kūgį. Jo forma ir padiktavo netaisyklingą pilies planą. X—XII a. jos kiemas buvo apjuostas medine siena ir pylimu iš rytų. XIV a. pirmojoje pusėje medinės sienos buvo keičiamos mūrinėmis. Iki šiol tebėra mūrinės pilies vakarinis bokštas, sienų, rūmų griuvėsių. Tiksliai atkurti pilies plano nebegalima, nes su kalno šlaitu nuslinko pietinės sienos pamatai. Iš griuvėsių ir Pranciškaus Smuglevičiaus akvarelių matyti, kad pilyje buvo trys ar keturi nevienodo aukščio bokštai (aštuonkampiai ir vienas keturkampis), matyti ir vartai iš šiaurės — masyvūs, suskaidyti šaudymo angų.

Aukštutinėje pilyje iš vidaus prie rytinės sienos glaudėsi gotikiniai trijų aukštų pailgo staciakampio plano rūmai, išmūryti XIV a. Rūmų pirmojo ir antrojo aukšto langų sąramos segmentinės, o trečiojo aukšto (kaip matyti Pjetro Rosio akvarelėje) pusapskritinės. Viršutinių aukš-

Vilniaus pilys: Aukštutinė ir Žemutinė. XIV a.

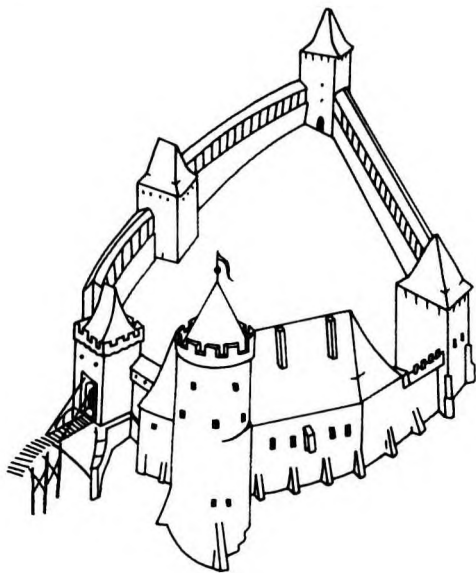
tų angokraščiai dekoruoti profilinėmis plytomis. Visą antrąjį rūmų aukštą užėmė menė (apie 10×30 m), perdengta kryžminiais skliautais, kuriuos per vidurį turėjo remti stulpai. Rūmai buvo dengti dvišlaičiu čerpių stogu su laiptuotais ar trikampaiais skydais galuose. Netoli vartų buvo pilies šv. Martyno bažnytelė. Aukštutinė pilis sunyko XVII a.; jau 1610 m. ji buvo paversta bajorų kalėjimu, bet ypač nukentėjo per 1654–1661 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybės karą su Rusija.

Žemutinė pilis jau XIII a. buvo mūrinė su smailiaarkių sąramų vartais. Per XIV a. pabaigos kryžiuočių puolimus ji buvo gerokai apgriauta, vėl atstatyta. Atstatant akmeninė siena bent vietomis buvo puošiama neplačiomis raudonų plytų juostomis, naujos dalys galbūt buvo mūrijamos iš plytų*. Jų viršuje buvo gynybinis parapetas su šaudymo angomis. Sienoje įvairiai išdėstyta keliolika didesnių ir mažesnių bokštų flankinei gynybai. Iš atkastų liekanų ir senų miesto planų matyti, kad bokštai buvo prie vartų, sienos posūkiuose ir šiaip pavojingesnėse vietose; jie buvo apvalūs, aštuonkampiai ir keturkampiai. Vietoj jau minėto keturkampio bokšto sumūrytas apvalusis (iš-

likęs) bokštas. Šiaurės vakarų sienoje buvo pastatytas didelis gotikinis kampinis bokštas su smailėjančiu stogu, dviem plačiomis mūrinėmis aplink einančiomis galerijomis. Į pilį vedė keleri vartai. Anksčiausi vartai buvo kiek į pietus nuo apvaliojo bokšto. Ilgiausiai stovėjo Didieji (Pilies) vartai, kurie Pilies gatve vedė į miestą. Iš pradžių vietoj jų tikriausiai buvo tik įvažiuojamasis bokštas. Aptvaro viduje pastatyta naujų mūrinių vidaus pastatų. (Po dabartinio Istorijos ir etnografijos muziejaus šiaurės vakarų pamatais aptikta gotikinio dvariškių pastato liekanų.) Pastatyta nauji kunigaikščių rūmai su smailiaarkėmis langų, durų angomis ir dantytais parapetais.

Naujas LDK kompleksinės pilies variantas yra Gardino (Baltarusijos TSR) pilys. XIII a. antrojoje pusėje, Gardinui atitekus Lietuvai, didysis kunigaikštis Traidenis pastatydino Aukštutinę medinę pilį su mūriniu apvaliu už aptvaro vartų išsikišusiu apsaugos bokštu. Ji nuolat buvo kryžiuočių puolama, lietuvių taisoma, atstatoma. XIV a. pabaigoje didysis kunigaikštis Vytautas pastatydino naują mūrinę gotikinę pilį. Ji buvo artimo trikampiui plano, storomis sienomis su penkiais bokštais. Į naujosios pilies bokštų sistemą penktuoju bokštu buvo įjungtas Traidenio statydintas bokštas. Iš kitų bokštų jis išsiskyrė tuo, kad buvo aukščiausias, apvalus (kiti kvadratiniai). Greta apvaliojo bokšto buvo vartų bokštas su nuleidžiamu mediniu tiltu per griovį. Vartų ir apvalusis bokštai buvo su dantytais parapetais, ku-

* Žemutinės pilies siena leidosi nuo Aukštutinės pilies pietinio šlaito, siekė Pilies gatvę, juosė dabartinę Gedimino aikštę ir už katedros varpinėsėjo link Neries, jos nepasiekusi suko į rytus; rytuose, nepriartėjusi prie Vilnios, jungėsi su Aukštutinės pilies sienomis.

Gardino Vytauto pilis. 1419 m.

rie ne tik stiprino gynybą, bet ir įvairino pilies siluetą. Kiti bokštai buvo tik su šaudymo angomis. Kiemo šiaurės rytų dalyje, tarp apvaliojo ir artimiausio kvadratinio bokšto, stovėjo dviejų aukštų Vytauto rūmai (45×15), jų patalpos buvo išdėstytos viena eile, langai į miesto pusę priminė siauras šaudymo angas. Valdant Steponui Batorui, 1580—1586 m. Vytauto pilis buvo rekonstruota. Panaudota senosios apirusios sienos ir kai kurie bokštai. Rūmus perstatė italų architektas Skotas Parmietis pagal renesanso stilių (dabar Gardino istorijos ir archeologijos muziejus). Išliko XIV a. pabaigos pilies sienų ir bokštų griuvėsiai. Vytauto pilį statė ir taisė žmonės, atvežti iš Merkinės ir Perlojos. Į rytus nuo Aukštutinės pilies XIV a. pabaigoje buvo pastatyta medinė Žemutinė pilis; jos vietoje 1751 m. buvo sumūryta Naujoji pilis.

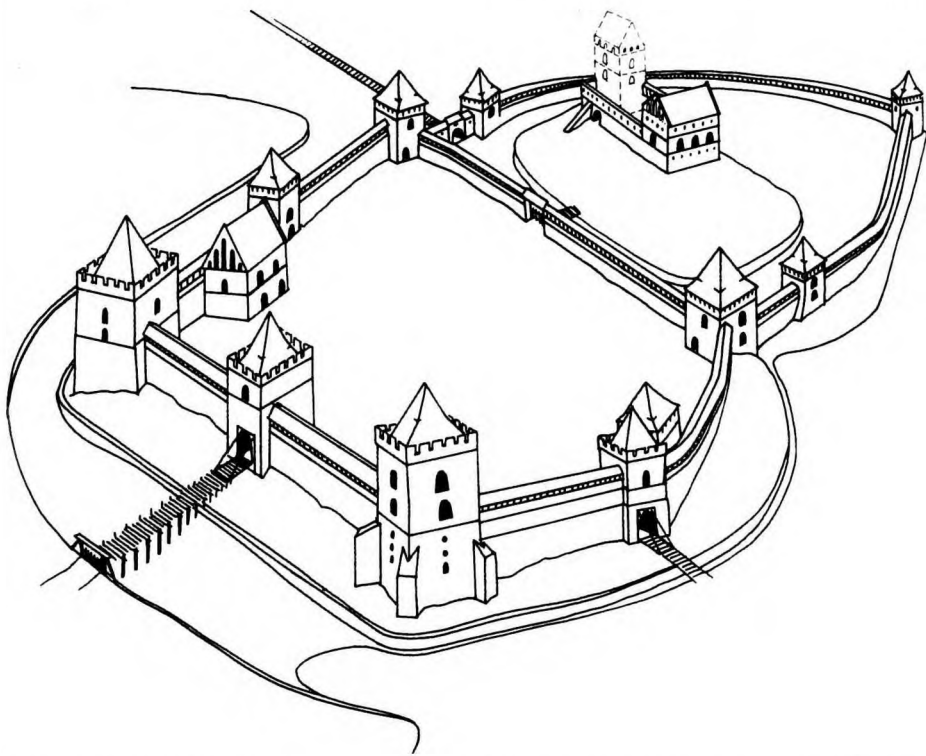
Lietuvos gynybinių pilių architektūros ypatybės vaizdžiausiai rodo Trakų pilis — savo situacija, išorės ir vidaus formų išbaigtumu, jų savitu plastiškumu, ritmu, gynybiniais įrenginiais, raiškiai perteikiančiais funkcinį ir emocinį turinį. Pusiasalio pilis statyta XIV a. trečiajame ketvirtyje, o salos — XIV a. pabaigoje—XV a. pirmajame dešimtmetyje

Trakų pusiasalio pilis, iškilusi tarp Galvės ir Lukos ežerų, nuo sausumos buvo atskirta plačiu gynybiniu grioviu. Pilies planą lėmė pusiasalio forma. Pilis buvo aptvarinio tipo, trijų dalių: priekinė su mūriniais pastatais, aukštutinė su nebaigtais statyti pastatais bei įtvirtinimais ir pašlaitėje — žemutinės dalies kiemas. Priekinė dalis (vakariniame pilies gale) buvo keturkampis kiemas, apjuostas akmenine gynybine siena su šešiais įvairaus didumo bokštais, pritaikytais flankinei gynybai. Dviejuose jų buvo įrengti vartai.

Geriau už kitus išliko pietrytinis bokštas su kontraforsais kampuose. Antrajame ir trečiajame bokšto aukšte išmūrytos siauros gynybinės angos, o ketvirtajame ir galbūt penktajame — dideli smailiaarkių sąramų langai. Iš to galima spėti, kad čia turėjo būti gyvenama; gyvenamas buvo taip pat kampinis pietvakarių bokštas, kuriame aptikta gotikinių skliautų pėdsakų.

XIV a. pabaigoje pilies planas pasidarė sudėtingesnis. Aukštutinė dalis su pašlaite buvo apjuosta mūro siena su stačiakampiais bokštais, plačiu grioviu atskirta nuo priekinės dalies, grioviaiėjo taip pat nuo miesto pusės ir iš dalies apie Aukų kalną. Priekinė pilies dalis XIV a. pabaigoje irgi buvo sustiprinta — atstatytos per puolimus sugriautos sienos ir bokštai. Iš dalies išlikęs šiaurvakarinis bokštas, kurio kampai ir langų glifai mūryti iš plytų. Panašiai kaip ir ankstyvojoje Kauno pilyje, sienų papėdės šlaitais ir griovių šlaitais sustiprinti mūro sienomis. Pilies kieme, prie pietinės ir vakarinės sienos, šliejosi ilgos patalpos — arklidės, sandėliai. XV a. pradžioje ant Aukų kalno buvo pastatyti dviejų aukštų gotikiniai rūmai, kuriuos XVI a. pabaigos raizinyje pavaizdavo Tomas Makovskis. Trakų pusiasalio pilis po XVII a. karų nebuvo atstatyta, o XIX a. — sugriauta kaip ir Vilniaus Žemutinė pilis. Jos maždaug 4 ha teritorija paversta parku.

Trakų Galvės ežero salos pilis XV a. buvo didžiojo kunigaikščio rezidencija. Pilį sudaro rūmai ir priešpilis. Plano kompozicija kontrastinga: beveik simet-

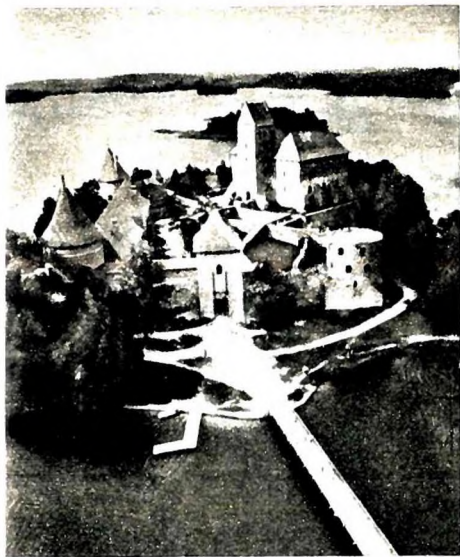
Trakų pusiasalio pilis. XIV a.

Trakų pusiasalio pilies bokštas. XIV a.

riški rūmai su kiemu ir asimetriškas priešpilis. Toks planas susidarė per kelis statybos laikotarpius. Pirmuoju laikotarpiu buvo pastatytas dešinysis rūmų sparnas ir aptvarinė siena, bet jie sudegė dar nebaigti. Atstatytieji konventinio tipo rūmai ir siena jau buvo dviejų pailgų sparnų, kuriuos iš priekio jungė didingas šešių aukštų donžonas (33 m), o iš užpakalio — gynybinė siena. Dengtas dvišlaičiu stogu donžonas vyrauja salos bei pusiasalio pilių siluete. Jo patalpos perdengtos kryžminiais ir žvaigždiniais skliautais, vartai išeina į siaurą kiemelį, iš kurio rūmai atrodo labai aukšti. Kiemelį juosia medinės galerijos, iš jų patenka į pirmojo ir antrojo aukšto patalpas, o į pačias galerijas kyla sraigtiniai siauri donžono laiptai.

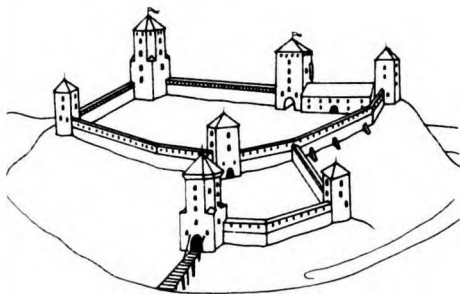
Abu rūmų sparnai — dviejų aukštų su pusrūsiais, o pastogėje įrengtos gynybinės patalpos su šaudymo angomis. Rūmuose daugiausia gotikos formų. Pirmajame ir antrajame aukšte yra po tris nelygaus didumo tinkuotas menes su žvaigždiniais skliautais. Jų langai smai-

Trakų salos pils. XIV a. pabaiga—XV a. pradžia (restauruota)

Trakų salos pilies rūmų reprezentacinė menė. XV a. pradžia (restauruota)

Naugarduko pils. XIII—XV a.

lėjantys, iš lauko puošti profilinių plytų apvadais. Tose patalpose, kur nebuvo sienų tapybos, yra buvę vitražų. Dešiniajame sparne per visą pirmąją aukštą įrengta didinga (9×21 m) reprezentacinė menė priėmimams. Svarbiausias konstrukcinis ir puošybinis jos elementas — žvaigždiniai skliautai iš nerviūrinių plytų, sudarančių tris puošnias žvaigždes. Šviesa į menę krito pro penkis langus; ji nušvietė interjerą ir sienų tapybą. Perspektyvinis menės portalas iš lauko ir vidaus puoštas fasoninių plytų apvadais ir stačiakampiu profiliniu rėmu. Asla išklota rausvomis degto molio plytelėmis, po ja buvo išvedžioti šildymo vamzdžiai; jais iš pusrūsio ėjo karštas oras.

Iš rūmų į priešpilį buvo galima patekti tiltu, kuris ėjo per gynybinį griovį (fosą) su atraminėmis sienomis; fosos galuose išmūrytos arkos. Netaisyklingos trapecijos pavidalo priešpilį juosia akmenų siena su trimis išsikišusiais bokštais kampuose. Jos pietinės dalies viduryje stovėjo ketvirtas stačiakampis priešpilio vartų bokštas su nuleidžiamaisiais vartais. Apačioje bokštai stačiakampiai, o viršuje — apvalūs, apmūryti plytomis. Šaudymo angos didelės, pritaikytos paraku šaunamiesiems pabūklams. Priešpilyje

prie vakarinės ir rytinės sienos prigludusios dviejų aukštų patalpos. Sunkias jų fasadų plokštumas gyvino langelių ir durų angų kaita. Vakarinėse patalpose aptikta gotikinių skliautų liekanų.

Didingas Trakų pilių gynybinės architektūros kompleksas tarybiniais metais (nuo 1962 m.) atstatomas.

Iš nekompleksinių minėtina Naugarduko (Baltarusija) pils. Ji išsirutuliojo iš medinės pilies. XIII a. pabaigoje ar XIV a. pradžioje medinės pilies šiaurinėje sienoje buvo išmūrytas keturkampis akmeninis bokštas, kuris XIV a. pabaigoje pertvarkytas į įvažiuojamąjį. Tuo metu nuo miesto pusės medinės aptvarinės sienos pakeistos mūrinėmis ir tarp jų pastatyti trys keturkampiai pusiau išsikišę iš sienos bokštai. Vienas jų — įvažiuojamasis — su balkonėliu iš vidaus. Pašlaitėje buvo pastatytas bokštas su šulininiu ir prie jo vedanti siena su dengtu praėjimu. XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje pilsis vėl buvo tvirtinama, nes grėsė totorių antpuoliai. Pastatomas didžiū-

lis bokštas šiaurvakarinėje dalyje, dar likusios medinės sienos pakeičiamos mūrinėmis. Pašlaitėje nuo šulinio bokšto išmūrijama siena, dengianti didžiuosius vartus, ir dar vienas didelis įvažiuojamasis bokštas, lyg bastionas. Abu jie apačioje keturkampiai, viršuje pereina į aštuonkampius. Be to, kieme prie šiaurinės sienos, tarp senojo ir kampinio bokšto, pastatomas mūrinis dviejų aukštų pastatas.

Kulto architektūra

Valdančioji klasė ir dvasininkija rūpino si statyti puošnias bažnyčias ir cerkves. Jų puošnumas psichologiškai turėjo veikti lankytoją, formuoti pasaulio, grožio, harmonijos sampratą, kelti pagarbą dievo galybei bei nuolankumą jo vietininkams. Neatsitiktinai, pavyzdžiui, Christburgo sutartyje, 1249 m. sudarytoje Ordino su prūsais, pavergtieji prūsai buvo priversti vien Pamedės žemėje pastatyti trylika „garbingų ir puošnių“ bažnyčių. Bažnyčių, cerkvių ir kitai kulto architektūrai negailėta lėšų. Joms statyti buvo kviečiami geriausi meistrai, imamos pirmarūšės medžiagos, vartojamos patikimiausios konstrukcijos, sudėtingiausios formos. Todėl ir buvo sukurta didingų, meniškų paminklų.

Bažnyčios. To meto bažnyčios, be ideologinės, turėjo dar ir kitą visuomeninę paskirtį — jose vykdavo bajorų seimai, teismai, filosofiniai disputai, vaidinimai, būdavo mokyklos, net prekių sandėliai.

Lietuvoje bažnyčios pradėtos statyti jau nuo Mindaugo valdymo metų (1236—1263). Gedimino laiške popiežiui (1322) rašoma, kad „mūsų pirmtakas karalius Vytenis“ (valdė 1295—1316 m.) buvo „pastatęs bažnyčią“, kurią kryžiuočiai sudegino. Pirmoji cerkvė Vilniuje pastatyta XIV a. viduryje. Kulto pastatų Lietuvoje padaugėjo po krikščionybės įvedimo (1387) — XIV a. pabaigoje—XV a. pirmajame ketvirtyje. Medinės ir mūrinės bažnyčias statyta miestuose ir miesteliuose, kiek toliau nuo pilių arba prie pat jų.

Medinės bažnyčios buvo paprastos, ne-

pretenzingos. XV a. viduryje medinė Liškiavos bažnyčia buvo vienanavė (20×12 m), su 8 m skersmens apside. Iš inventorių ir 1526 m. panoraminio Bernardo Vapovskio Žemaitijos žemėlapiu matome, kad bažnyčios buvo vienabokštės (Alsėdžių, Batakių), dvibokštės (Raseinių, Kražių) ir su atskiromis varpinėmis (Švėkšnos). Visų jų stogai statūs, dvišlaičiai, bokštai keturkampiai, varpinės su smailėjančiais stogeliais. Pagal 1507 m. inventorių, Panevėžio bažnyčia buvo stačiakampė, dengta lentomis, su neaukštu bokšteliumi, užsibaigiančiu kupoliuku.

Mūrinės ankstyvosios gotikos bažnyčios buvo saikingo dydžio, neaukštos, nesudėtingų formų; proporcijos, plokštuminiai fasadai priminė pilių architektūros tradicijas, o siluetai — gyvenamųjų namų siluetus. Pagrindinis konstrukcinis jų elementas — masyvios sienos, paremtos kontraforsais, ir aukštas stogas. Jos stačiakampio plano, su siauresne, žemesne už navą, atskirai dengta penkiašone presbiterija. Vientisa vidaus erdvė gerai atitinka paskirtį. Ilgainiui bažnyčių formos darėsi įvairesnės. Brandžiojų gotikos laikotarpiu buvo statomi originalių formų, grakščių proporcijų kulto pastatai; jų sienos aukštesnės, lengvesnės, neperkrautos puošybinių elementų. Gotikai būdingą vertikalumą Lietuvos bažnyčiose pabrėžia aukšti, kelių pakopų, daugiakampiai puošnūs kontraforsai (tokių nebuvo kitose šalyse), statūs stogai, dideli smailiaarkiai langai. Visapusiškai išnaudojamos statybinių medžiagų ir konstrukcinių elementų dekoratyvinės ypatybės. Fasadų paviršius netinkuojamas, sienos turi raiškį plytų rišimo ritmiką, faktūrą, dantytas įstrižas plytų juostas, tamsių, sugargažėjusių plytų geometrinius ornamentus. Langų, durų, fasadų dekorui plačiai naudojamos įvairių profilių fasoninės plytos. Taip sukuriamos reljefiškos fasadų kompozicijos. Lietuvos bažnyčių vidaus erdvė kartais perdengta medinėmis lubomis, bet dažniau — smailėjančiais kryžminiais, žvaigždiniais, sudėtingesnio piešinio tinkliniais ir plytų gotikai būdingais krištoliniais skliautais. Jie nepraranda tektoniško aiškumo. Nerviuos

Kauno šv. Mikalojaus bažnyčia. XV—XVI a.

plytų gotikoje nebetenka konstrukcinės reikšmės. Skliautai remiasi į kitur retai pasitaikančius aštuonkampius piliorius, kurie veržliai kyla į viršų, yra grakščių proporcijų. Lietuvos bažnyčių vidaus erdvėje vyrauja ne aukštis, o plotis. Aukščio ir pločio santykiai čia kitokie negu Vidurio ir Vakarų Europos gotikinių bažnyčių. Presbiteriją nuo pagrindinės erdvės skiria arka.

Per visą gotikos laikotarpį Lietuvos bažnyčių plano ir erdvės struktūra buvo dvejopa: statyta vienanavūs ir trinavūs halinius pastatus.

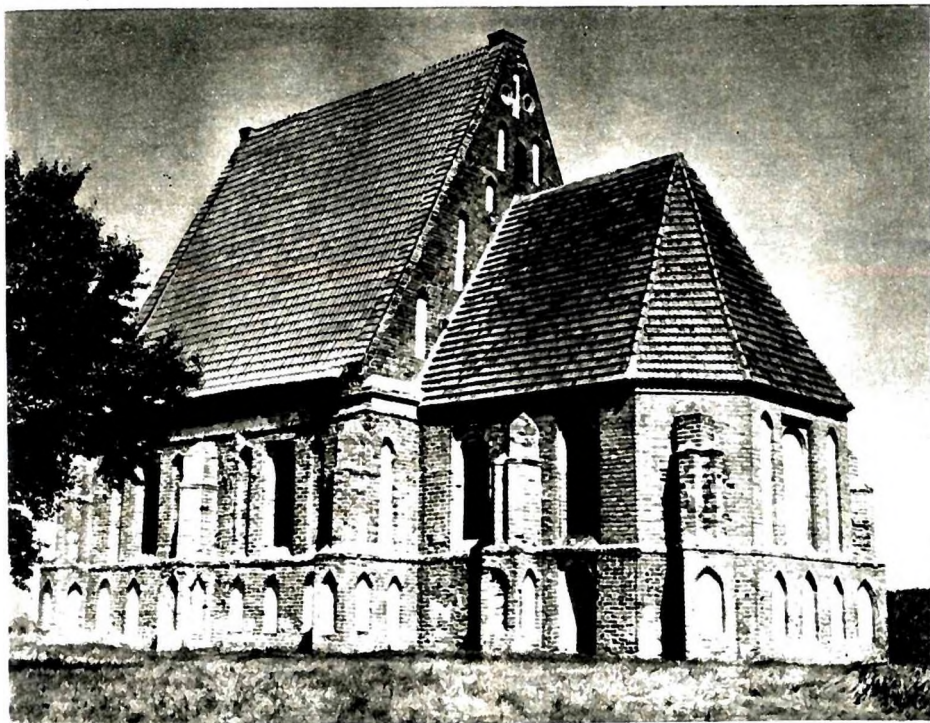
Vienanavės bažnyčios buvo statomos abiem gotikos laikotarpiais. Jas sudarė stačiakampė nava ir presbiterija su trisiene apside. Jų tūriai mažai kito, erdvėje vyravo plotis, ne aukštis. Fasadų kompozicija plokštuminė, gana santūri, labiau pabrėžiamas pagrindinis fasadas. Išorės ir vidaus dekoras negausus. Dalis vienanavių bažnyčių vėliau buvo perstatyta. Galbūt vienas seniausių perstatytų gotikinių kulto pastatų yra Dominikonų

(Šventosios dvasios) bažnyčia Vilniuje (J. Garelio g.). Joje, kaip ir Kauno parapinėje bažnyčioje, senoji gotikinė tera dabartinės bažnyčios presbiterija.

1957 m. *Vilniaus* Gedimino kalno šiaurinėje pašlaitėje atkasti XIV a. pabaigoje statytos gotikinės vienanavės šv. Onos bažnyčios pamatai. Tai buvo nedidelė, storomis akmenų ir plytų sienomis, čerpėmis dengta bažnyčia, jos fasadus skaidė masyvūs kontraforsai. Bažnyčios nava stačiakampė, o presbiterija kiek siauresnė, netaisyklingos formos; neplatų chorą rėmė du pilioriai. Iš profilinių plytų galima spręsti, kad portalas (o gal ir langai) puošta dekoratyviniais glikais.

Kai kurios gotikinės vienanavės bažnyčios yra su aštuonkampiais įvairiai įkomponuotais bokštais. Šv. Gertrūdos bažnyčia Kaune (Laisvės al.; XV a. pabaiga, perstatyta XVII a.) yra su bokštu fasado viduryje. Kai kur bokštas stovi šoniniame fasade, pavyzdžiui, Kauno šv. Mikalojaus asimetriško plano bažnyčioje (XV a. pabaiga). Jos presbiterija gero, kai į pietus nuo išilginės ašies. Iš pietų prie presbiterijos glaudžiasi bokštas, o šiaurinėje jos pusėje, nesuardant fasado vientisumo, pristatyta dviaukštė zakristija su kristoliniais skliautais abiejuose aukštuose. Presbiterijos viršutinėje dalyje yra profilinių plytų karnizas, retas ankstyvojoje gotikoje. Presbiterijos vidų puošia tinkliniai skliautai, kurių briaunos sudaro žvaigždes ir kitus geometrinų motyvų ornamentus.

Gera išlikusi, mažai perdirbinėta vėlyva primityvoka vienanavė *Zapyškio* bažnyčia (1578). Ji tipinio gotikos plano, neįprastai aukštu stogu. Bažnyčios vertikalumą paryškina kontraforsai, kurie, kildami besikaitančiais tarpniais, lengvėja, taip pat visumos proporcijos ir fasadų skaidymas. Fasadų apačioje yra smailėjančių nišų eilė. Jų ritmą kartoja šoninių fasadų pusapskričio skliautimo langai, besikaitantys su smailiaarkėmis nišomis. Pagrindinio fasado viduryje — smailiaarkis portalas, įrėmintas stačiakampiu apvadu. Šio fasado kompozicijoje vyrauja aukštas, nišų suskaidytas skydas. Vidus dengtas plokščiomis medinėmis lu-

Zapyškio bažnyčios šoninis fasadas, XVI a. vidury

bomis. Gotiką čia primena pusapskritė arka, skirianti presbiteriją nuo navos.

Trinavės halinės bažnyčios yra didesnės už vienanaves. Jos stačiakampio plano; vidaus erdvę dvi pilorių eilės dalija į tris vienodo arba beveik vienodo aukščio, bet skirtingo pločio navas: vidurinė nava dažniausiai platesnė už šonines. Trinavė yra viena iš seniausių išlikusių bažnyčių šv. *Mikalojaus* bažnyčia *Vilniuje* (Kretingos g.), statyta XIV a. viduryje ar antrojoje pusėje. Ją mini jau Gediminas, vėliau Jogaila (1387). Bažnyčia kelis kartus perstatyta. Jos erdvę skaido keturi profiliuoti aštuonbriauniai piloriai, į kuriuos remiasi tinkliniai skliautai, sudarantys žvaigždinį raštą. Fasadai masyvių, monumentalų formų. Pagrindinį fasadą pabrėžia kampiniai kontraforsai, pusapskritės arkos portalas su kampais mūrytų plytų archivoltu ir aukšta niša virš portalo; frontoną puošia smailiaarkės, po tris sugrupuotos nišos. Po 1749 m. gaisro ir 1812 m. prancūzų kariuomenės

apnaikinimo perdirbti jos siauri smailiaarkiai langai, pastatyta rokokinė vargonų tribūna, o prie šiaurinio fasado — bokštas.

Kaip rodo tyrimai, po Lietuvos krikšto Jogaila pastatydino *Vilniaus katedrą* ant Mindaugo laikų bažnyčios pamatų, dabartinės katedros vidurinės navos vakarinėje dalyje. Jos sienų plytos ristos jau gotikiniu būdu ir kitokiu skiediniu negu Mindaugo laikų bažnyčios. Ji taip pat buvo trijų navų. Stulpai nuo plačios keturkampės bazės joje jau perdirbti į aštuonkapius su voleliais, ir nedidelėmis įdubomis tarp jų. Navų dalyje rastos gotikinės nerviūrinės plytos rodytų, kad jų skliautai buvo smailėjančio skliautimo su nerviūromis. Vakarinės sienos portalo angokraščius puošė nusklembtos plytos. Vidaus sienos ir portalas buvo tinkuoti. Prie katedros šoninių fasadų buvo pristatytos kelios koplyčios. Išorėje aptiktas perdegtų plytų galų ornamentas.

Po 1419 m. gaisro Vytautas pastatydino naują, platesnę ir dvigubai ilgesnę gotikinę katedrą. Ji buvo stačiakampio

Vilniaus šv. Mikalojaus bažnyčios vidus.
XIV a.—XVI a. pirmoji pusė

plano, trinavė; jos erdvę į navas dalijo iki dabar išlikę masyvūs keturkampiai stulpai. Halinio tūrio navos buvo 23 m aukščio. Pagal radinius, ji buvo dengta nerviūriniais skliautais, o dideli aukšti langai suskaidyti plytų rėmų, viršuje sudarančių stilizuoto augalo motyvą. Katedra buvo su aukštu čerpių stogu. Iš abiejų jos pusių stovėjo feodalų šeimų koplyčios — mauzoliejai, jų stogai dengti švino danga, kai kurie buvo paauksuoti. 1522 m. katedrą pradėta remontuoti. Šalia stovintis gynybinis bokštas buvo perstatytas į varpinę. 1530 m. ir vėlesni gaisrai nutraukė darbus. Atstatymui 1534 m. vadovavo italų architektas Bernardas Zanobis da Džanotis. 1557 m. buvo baigti rekonstrukcijos darbai, katedra įgijo renesanso bruožų. Jos fasadas buvo papuoštas frontonu ir portalu, viduje pažeminti skliautai, ištapyta freskomis, perdirbti altoriai.

Panašaus plano buvo ir Vilniaus šv. Jono parapiinė bažnyčia, dabar Vilniaus universiteto mokslo muziejus (1387—1427 m.; perstatinėta 1571 m.; 1737—

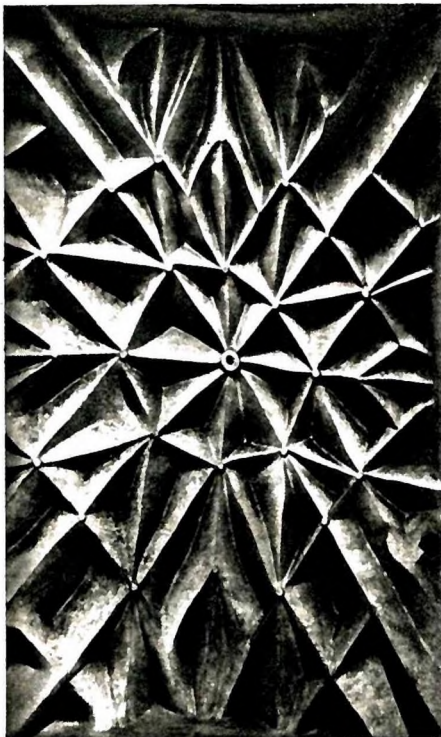
1742 m. subarokinta, per 1825—1828 m. pertvarkymus įgavo klasicistinių formų); vėliau ji priklausė universitetui. Bažnyčios sienas rėmė kontraforsai, tarp kurių buvo aukšti, siauri smailiaarkiai langai, plytų padalomis suskaidyti į tris dalis. Šoniniame fasade buvo smailiaarkis portalas su glifu iš keturių vienodo profilio plytų eilių; portalą juosė ištisų plytų archivoltas. Virš portalų plytų — rozetė, o abiejose jos pusėse — nedidelės nišos. Bažnyčios vidus perdengtas smailėjančiais skliautais. XVI a. pirmojoje pusėje pietiniame ir šiauriniame fasade prie presbiterijos pristatyti keturkampiai gynybiniai bokšteliai su laiptais. Maždaug tuo pačiu metu prie šiaurinio fasado pristatyta koplyčia, dengta kryžminiais skliautais su nerviūromis.

Gerokai perdirbta ir Kauno parapiinė bažnyčia (vėliau katedra, pastatyta 1404—1413 m.; Valančiaus g.). Iš pradžių ji sutapo su dabartinės katedros presbiterija, buvo pailga, baigėsi trisiene apside. Šiaurės pusėje buvo dviejų aukštų zakristija. XVII a. pradžioje vakarų pusėje pristatyta bazilikinė navų dalis. Perstatymai ir atstatymai po gaisrų, laikantis gotikos principų, truko iki XIX a. Senųjų gotikos formų beliko bažnyčios išorėje, o viduje, išskyrus tinklinius presbiterijos ir krištolinius zakristijos skliautus, vyrauja barokas.

Trinavė yra ir šv. Jurgio bažnyčia Kėdainiuose (XV a.). XVI, XVIII—XIX a. daug kas perdirbta. Ji storų sienų, aukšto stogo. Siaurų smailiaarkių langų pėdsakai išliko šiaurinėje sienoje. Tarpulangės būta dekoratyvinių piliastų, kampus ir presbiterijos sienas rėmė kontraforsai. Sunkių proporcijų fasade buvo smailiaarkis portalas su apvadu iš profilinių plytų, o virš jo — smailiaarkė niša tarp masyvių kontraforsų. XVI a. pristatyta žema varpinė uždengė visą vidurinę fasado dalį. Daug lengvesnių proporcijų pietrytinis fasadas ir presbiterija su dideliais smailių sąramų langais ir aukštais lieknais kontraforsais. Vietoj plokščių medinių lubų skliautais dengta bažnyčios erdvė buvo palyginti neaukšta. Per XVIII—XIX a. perstatymus interjeras subarokintas.

Vilniaus Pranciškonų bažnyčios varpinė. XVI a.

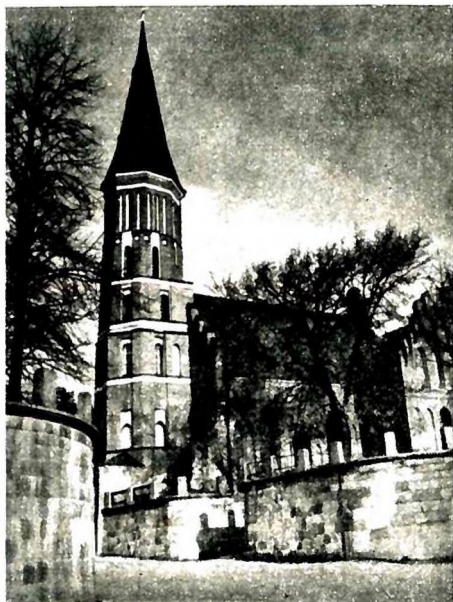
Vilniaus Pranciškonų bažnyčios kristolinių skliautų fragmentas. Apie 1536 m.

Nemažai gotikos elementų turi *Merkinės* bažnyčia, statyta 1418 m., rekonstruota 1648 m., XVIII bei XIX a. Po šių rekonstrukcijų bažnyčia įgavo baroko bruožų. Tačiau jos senojo plano ir erdvės skaidymo perstatymai nepakeitė; išliko plati presbiterija, kurią nuo navų dalies skiria ne viena, kaip kitose bažnyčiose, bet trys arkos. Fasadus puošia ir teikia didingumo aukšti laiptuoti kontraforsai, dabar įgavę baroko bruožų.

Pranciškonų (Švenčiausiosios mergelės Marijos) bažnyčia *Vilniuje* (Trakų g.) statyta prieš krikščionybės įvedimą. 1390 m. kryžiuočiai ją sugriovė. 1421 m. bažnyčia naujai pastatyta ir konsekruota. Šaltiniuose rašoma, kad ją dengę gotikai būdingas labai aukštas stogas. 1533 m. bažnyčia sudegė, 1536 m. buvo atstatyta dar gotikinė, halinė su aukštu stogu, nedideliu bokšteliu, laiptuotu skydu. Atstatyta po kelių XVII ir XVIII a. gaisrų (1773—1780) bažnyčia įgavo ba-

roko bruožų. Gotikinis išliko senasis trinavis planas su didele penkiašone presbiterija, apatinių langų šiek tiek smailėjančios angos, ankstyvajai gotikai būdingas perspektyvinis portalas ir presbiterijos dešinėje dvi koplyčios su žaismingais aštuonkampiais žvaigždės motyvo kristoliniais skliautais, taip pat kairiajame fasado kampe kitur nepasitaikantis gynybinis bokštelis su laiptais ir siauromis pailgomis šaudymo angomis. Jo sienos puoštos rombinio juodų plytų raštu. Prie bažnyčios, šiaurės rytuose, stovėjo vėlyvosios gotikos stiliaus (XVI a. pradžia) keturkampė varpinė su vartais (nugriauta 1872 m.). Ją puošė sudėtingesnio piešinio, grakštesni negu bažnyčios kampiniai kontraforsai, nevienodų formų angos ir plati geometrinio ornamento juosta.

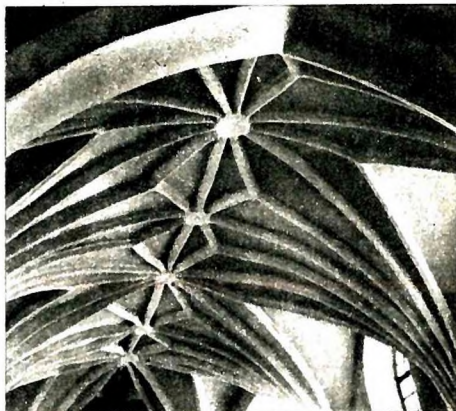
Vytauto bažnyčia (1400) prie buvusios Nemuno prieplaukos *Kaune* (Pergalės kr.) skiriasi nuo kitų trinavių bažnyčių kryž-

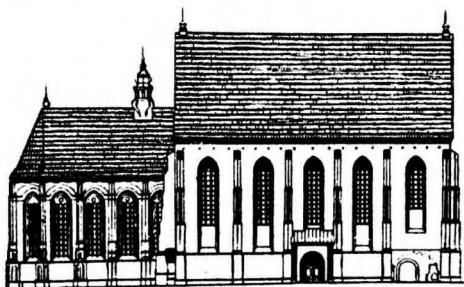
Kauno Vytauto bažnyčia. 1400 m., po 1984 m. restauracijos

miniū planu su dviem simetriškomis koplyčiomis ir XVI a. pradžioje pristatytu aštuonkampiu šešių tarpinių bokštų su smailėjančiu stogu vakarinio fasado viduryje. Bokštas organiškai įsijungia į fasadą, vyrauja bažnyčios kompozicijoje. Vytauto bažnyčios presbiteriją puošia žvaigždiniai skliautai. Nervūrų likučiai rodo, kad koplyčiose buvo galbūt kitokio rašto nervūriniai skliautai. Smailiaarkiai portalo, langai ir nišos papuošti profilinių plytų apvadais. Per 1654–1667 m. karą bažnyčia buvo apgriauta; 1669 m. atstatyta. XIX a. atnaujinant bažnyčią, vakarinio fasado ir koplyčių skydams pristatyti dantyti parapetai su stulpeliais.

Brandžiosios gotikos paminklas yra trinavė halinė šv. Jurgio bažnyčia Kaune (1471–1504 m.; Papilės g.). Jos fasadų, suskaidytų tankiai išdėstytų aukštų langų ir kontraforsų, proporcijos lengvos, grakščios. Po XVI a. pirmosios pusės gaisro perstatyta presbiterija, prie jos išmūryti originalūs kontraforsai. Apačioje jie keturkampiai, aukščiau virsta aštuonkampiais ir su siena jungiasi tik viršuje. Vidaus architektūra po XVII a. gaisrų subarokinta.

Kauno Vytauto bažnyčios presbiterijos žvaigždiniai skliautai. XV a. pradžia

Kauno šv. Jurgio bažnyčios šoninis fasadas. 1463–1504 m.

Viena didžiausių trinavių halinių bažnyčių yra Bernardinų (šv. Pranciškaus ir Bernardo) bažnyčia Vilniuje (Tiesos g.). Pirmoji mūrinė, baigta paskutiniajame XV a. dešimtmetyje Bernardinų bažnyčia apie 1500 m. sugriuvo, teliko presbiterija ir zakristija. Iš jų matyti, kad tai buvo masyvus taisyklingų formų pastatas. 1506–1516 m. atstatytoji bažnyčia turbūt buvo tokio pat plano, tačiau jau lengvesnių proporcijų, būdingų brandžiajai gotikai. Po 1560 ir 1564 m. gaisrų bažnyčia atnaujinta. Išliko tuo metu suskliausti šoninių navų ir zakristijos skliautai. Bažnyčią atstatant po 1794 m. apgriuvimų, atsirado renesanso (frontonas) ir baroko (skliautai) elementų. Originalus yra Bernardinų bažnyčios fasadas su šonuose aštuonkampiais bokštais, kuriuose yra laiptai į pastogės gynybinę galeriją. Fasado kompozicija rami, plokščia. Ją įvairina bokštai, kontraforsai, sienų reljefi-

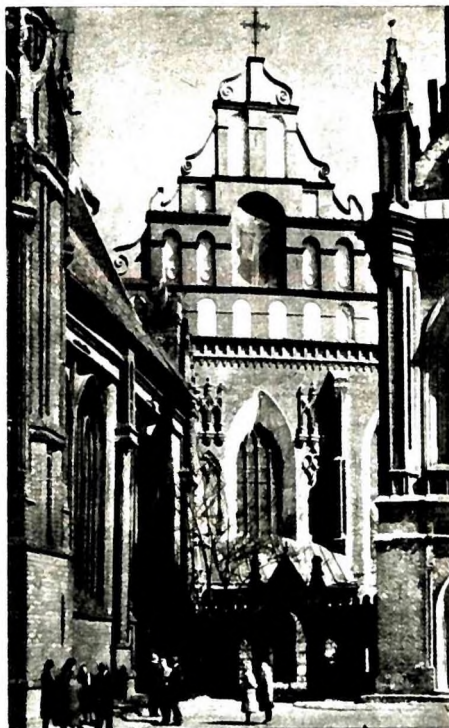
niai dekoratyviniai motyvai, nišos ir smailiaarkis perspektyvinis portalas su originaliu stačiakampiu profiliniu rėmu, kurio viršutinėje dalyje yra reljefinės arkutės (dabar portalą užstoja prieangis). Fasado vertikalumą stabdo horizontalus ornamentinis frizas. Renesansinis frontonas priderintas prie gotikinės dalies. Šoniniai fasadai paprastesni, juos skaido vienodais tarpais išdėstyti aukšti, siauri smailiaarkiai langai. Prie pietinio fasado glaudžiasi koplyčios, o prie šiaurinio — dviaukštė vienuolyno galerija; po fasado karnizu yra smailiaarkės šaudymo angos su profiliniais apvadais.

Bernardinų bažnyčia didesnė už anksčiau minėtąsias. Labai įspūdinga jos vidaus erdvė, kurios vertikalumą pabrėžia ir skaido į tris navas aštuoni aukšti, lieknai aštuonkampiai pilioriai, anksčiau rėmę gražaus piešinio ir struktūros tinklinius bei kristolinius skliautus (jų šiek tiek išliko šoninėse navose). Po XVII a. gaisrų įgriuvę presbiterijos nerviūriniai skliautai buvo pakeisti cilindriniais su liunetėmis, o vidurinės ir kai kur šoninių navų — kryžminiais skliautais. Iš lauko darnius bažnyčios fasadus puošė raudonų plytų ir šviesaus tinko deriniai.

Viduje labai originalios smailiaarkės klausyklų nišos su profilinių plytų apvais; nišos išdėstytos nevienodais tarpais šiaurinėje navos sienoje. Įėjimas į klausyklas ir sakyklą buvo iš galerijos.

Prie pietrytinio (navų) kampo kyla varpinės bokštas. Jis aštuonkampis (kaip Vytauto ir kitų gotikinių bažnyčių), tačiau lengvesnių proporcijų ir puošnesnių formų. Jame žaismingai derinami vertikalūs, horizontalūs ir lenkti puošybiniai motyvai, o profilinės plytos, mūrytos taip pat išradingai, lengvina mases kaip ir šv. Onos bažnyčios fasaduose. Iš senų piešinių matyti, jog anksčiau bokšto stogas buvęs varpo pavidalo.

Iš šiaurės pusės prie bažnyčios šliejasi kartu su ja statytas *Bernardinų vienuolynas* (dabar LTSR dailės instituto I rūmai). 1560 ir 1564 m. vienuolynas sudegė. 1579 m. buvo atstatytas dviejų aukštų, trijų korpusų, su viduryje uždaru kieme, kurį juosė koridorius. Iš pastarojo bu-

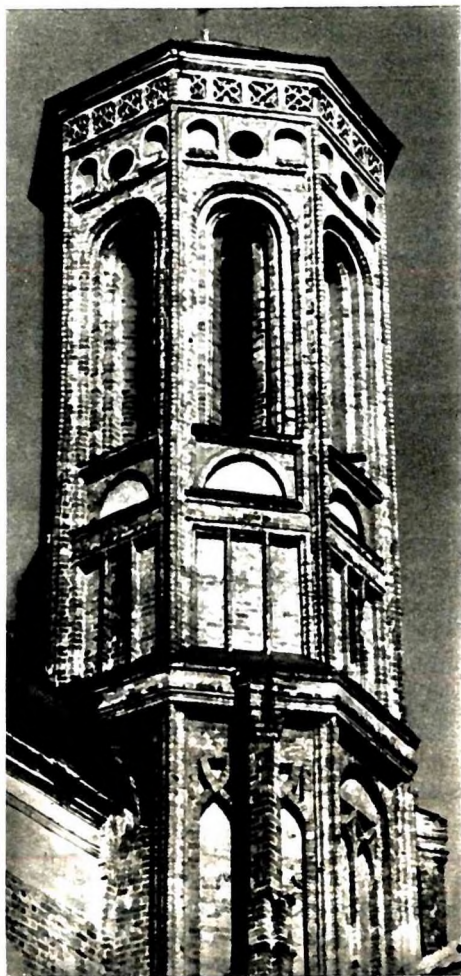

Vilniaus Bernardinų bažnyčios vakarinis fasadas. 1516 m.

vo įėjimas į celes ir kitas patalpas, didžiausia iš jų — refektoriumas (valgomasis) ir dormitoriumas (miegamasis); po šiuo buvo zakristija. 1613 m. šiaurinio koridoriaus tasoje išmūrytas praėjimas iš vienuolyno į šv. Onos bažnyčią. 1762 m. ir vėliau kai kurie korpusai buvo pertvarkyti. III aukštas užstatytas XX a. pradžioje.

Vienuolyno lauko sienos ornamentuotos juodų plytų raštu, kai kur remiamos laiptuotų kontraforsų. Tiesių, smailėjančių ir pusapskričių saramų langai skaidė fasadų plokštumas. Rytinėje sienoje dar išliko smailiaarkis portalas. Interjeras labai pakeistas. Gotikinė tėra žvaigždiniais skliautais dengta koridoriaus dalis prie įėjimo į zakristiją; nerviūrų žvaigždės čia ne visai taisyklingos.

Tiek vienuolynui, tiek bažnyčiai priklauso zakristija, statyta prieš 1500 metus. Jos puošniausia dalis — skliautai, kurie vienoje laikančiosios arkos pusėje sudaro aštuonkampes, kitoje — šešiakam-

Vilniaus Bernardinų bažnyčios bokštas. Apie 1506 m.

pes žvaigždes. Palyginti su patalpos erdve, jie per masyvūs. Zakristijos grindys buvo iš plytų.

Gausybė mažų ir didelių vienuolyno patalpų, koridorių posūkiai, perdangų laužtinės plokštumos formavo dinamišką, nuolat besikeičiančią erdvę.

Gotikos raidos viršūnė Lietuvoje — šv. Onos bažnyčia *Vilniuje* (Tiesos g.), sudaranti ansamblį su Bernardinų bažnyčia. Šv. Onos bažnyčia tartum deklaruoja gotikos estetinius principus: aiškumą, harmoniją, užbaigtumą. Ji yra vienas žymiausių Šiaurės rytų Europos gotikos paminklų.

Bažnyčia išmūryta prieš 1500 m., nes tais metais, sugriuvus Bernardinų bažnyčiai, joje jau laikytos pamaldos. 1501 m. ji minima popiežiaus Aleksandro IV rašte; nuo tų metų, kaip rodo dokumentai, prie jos veikė šv. Martyno brolija. Bažnyčia turėjo būti dabartinės išvaizdos. 1564 m. per gaisrą ji visiškai sudegė. Atstatytoji buvo pašventinta 1581 m.; vėliau kelis kartus restauruota. Šv. Onos bažnyčia vienanavė, pailgo stačiakampio plano su penkiasiene presbiterija, prie kurios 1613 m. iš šiaurės pusės pristatyta zakristija ir galerija, jungianti šv. Onos ir Bernardinų bažnyčias.

Šv. Onos bažnyčios meniškumą lemia jos formų, medžiagos ir konstrukcijų darina. Tai rodo jos statytojų naują, gilų medžiagos (plytų) savybių suvokimą. Bažnyčios statybai panaudotos didelės fasoninių plytų galimybės. Vietoj mūsų gotikos paminklams būdingų masyvių sienų čia kyla daug plonesnės, reljefiškai kompuonuotos sienos. Bažnyčios konstrukcijos ir formos atrodo labai lengvos. Fasadas tribokštis su ryškia vidurine kompozicijos ašimi. Lygų cokolį dalija trys portalo angos. Šoniniai fasado bokštai teikia jam stabilumo. Virš cokolio vertikalios, lenktos ir horizontalios įvairių profilių linijos sudaro pailgų stačiakampių ir pleistų motyvus, kurie su neįprasta jėga didina kilimo įtampą. Visoje architektūrinėje kompozicijoje vyraujantis fasadas baigiasi lieknais bokštais ir bokšteliais, kurių plonėjantys pinakliai su pumpurais, išdėstytais vienodais tarpais, tartum tirpsta dangaus fone.

Šoninius fasadus skaido stačiakampėse nišose po porą sugrupuoti dideli apvadais apjuosti smailiaarkiai langai. Langų poras skiria kvadratinio skerspjūvio kontraforsai. Presbiterijos sienas taip pat remia kontraforsai, tik jie daugiakampio skerspjūvio ir tankiau išdėstyti, stambesni. Grakštūs jų profiliai yra lyg pagrindinio fasado kompozicijos atgarsis. Langai stipriai apšviečia interjero erdvę. Iš pradžių šv. Onos bažnyčia, kaip ir dabar, buvo perdengta nerviūriniais tinklinio rašto skliautais. XVII a. navos skliautai įgriuvo, ir ji buvo uždengta medinėmis lubomis. Dabartiniai skliautai suskliausti per

Vilniaus šv. Onos bažnyčia. Apie 1500 m.

1902–1909 m. restauraciją (architektas Juozapas Dzekonskis). Jų tinklinis raštas derintas prie presbiterijos nerviūrų rašto. Tuo metu restauruotas ir vargonų choras — viena gražiausių interjero dalių. Bažnyčios altoriai barokiniai.

Vilniaus šv. Onos bažnyčia dydžiu, fasadų reljefiškumu, dekoratyviu kompozicijos išbaigtumu ir grožiu, proporcijų ir formų tobulumu yra vertingas vėlyvosios gotikos paminklas.

Cerkvės. Stačiatikių tikėjimas Lietuvoje plito nuo XIII a. Algirdas (valdė 1345–1377 m.) išsirūpino Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei stačiatikių metropolitą, rėmė cerkvių statybą. Kelios cerkvės Vilniuje buvo pastatytos vietos stačiatikiams bei atvykstantiems iš Rytų pirkliams. Deja, tų cerkvių neišliko, nors, istoriniais duomenimis, jų buvo ne viena.

Pirmoji mūrinė *Skaisčiausiosios dievo motinos* (Prečistajos) cerkvė (nuo 1415 m.

Vilniaus Skaisčiausiosios dievo motinos (Prečistajos) cerkvė. 1511 m.

Vilniaus Sventosios trejybės cerkvė. 1514 m.

soboras) pastatyta *Vilniuje* XIV a. viduryje pagal senąsias rusų architektūros tradicijas (Tiesos g.), nors pastato apatinėje dalyje išliko gotikos mūro. Ji buvusi panašaus į kvadratą plano, su kupolu, kuris 1506 m. nuvirto apgriaudamas sienas. Apie 1511–1522 m. kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis soborą iš pagrindų atstatė; jame vyravo gotikos stilius. Kvadratinio plano pagrindinė dalis buvo trinavė halinė; navas dengė smailėjantys skliautai. XVI a. Vilniaus vaizde iš Brejelio—Pliaterio rinkinio šios cerkvės si-

luetas ir fasadai gotikiniai: matyti aukštas stogas, jos fasadą skaido gotikinės smailios arkos, smailūs trikampiai skydai, smailiaarkiai langai, šaudymo angos ir apvalus gynybinis laiptinis bokštelis rytiniame kampe. Senųjų cerkvių architektūrą čia primena triguba apside ir vidaus dekoras. Per 1794 m. sukilimą cerkvė buvo labai apgriauta. 1807 m. iš jos griuvusių architektas Mykolas Šulcas pastatė Vilniaus universiteto anatomikumą. Generalgubernatoriaus Muravjovo nurodymu 1865–1868 m. pagal Aleksandro Rezanovo projektą anatomikumo vietoje buvo pastatyta kur kas didesnė neoromaninių formų cerkvė.

XVI a. pradžioje *Vilniuje* pastatytos dar dvi mūrinės netinkuotos cerkvės. Joms būdinga gotikos ir senosios bizantinės architektūros tradicijų derinys. Po daugelio gaisrų XVII–XIX a. Vilniaus cerkvės buvo visiškai perdirbtos. Šiek tiek daugiau pirminių formų išliko šv. *Mikalojaus* cerkvėje (1514 m.; M. Gorkio g.). Tebėra jos gotikinės sienos ir nedaug pakitęs turis. Ji vienanavė, stačiakampio plano, rytiniame jos gale buvo viena pusapskritė apside, suskliausta gotikiniais kristoliniais žvaigždės pavidalo skliautais; apside nuo navos atskirta smailėjančia triumfo arka, rymančia ant kvadratinų stulpų. XVI–XVII a. pradžioje Vilniaus panoramose šv. *Mikalojaus* cerkvės vakariniame fasade matyti trikampis frontonas, suskaidytas smailiaarkių nišų; jo dešinėje — asimetriškai įkomponuotas neaukštas bokštas. XIX a. antrojoje pusėje (1864) architektas A. Rezanovas perdirbo cerkvę (pristatytos dvi šoninės apsidos, koplyčia), ji įgavo eklektiškų formų.

Apie *Šventosios trejybės* cerkvės (1513 m.; M. Gorkio g.) pirmines gotikos formas galima spręsti iš ilgos stačiakampės trinarės halės su keturiomis poromis aštuonbriaunių pilorių, buvusių kontrforsų žymių, bokštelių ir iš aukšto stogo bei laiptuotai užsibaigiančio skydo, pavažduoto senuose raižiniuose. Jos triguba apside viršuje sueina į vieną. XVII a. pirmojoje pusėje prie šoninių fasadų pristatyta koplyčių. Po XVIII a. vidurio atnaujinimo apsidos kraštuose stovintys

apvalūs bokšteliai paaukštinti, o jų viršūnėms suteikta baroko bruožų. XIX a. viduryje cerkvė vėl perstatinėta. Netoli cerkvės stovi aukšta aštuonkampė masyvių formų renesansinė varpinė, statyta XVI a. Ji buvo su renesansiniu šalmu.

Taigi XVI a. cerkvės, kaip ir bažnyčios, buvo gotikinės. Tai rodo cerkvių tūrių ir fasadų kompozicija, kai kurie interjero elementai, gotikinis mūras. Tačiau trys pusapskritės apsidos ir interjero dekoras liudija glaudų cerkvių statybos ryšį su senąja rusų žemių architektūra.

Visuomeniniai ir prekybiniai pastatai

Lietuvos vidurinių amžių miestai, kurie buvo pasiekę savivaldą, statėsi *rotušes*. Rotušių statyba davė pradžią miestų pasaulietinių visuomeninių pastatų architektūros tradicijoms. Medinės ir mūrinės rotušės buvo statomos turgaus aikštėse. Dažniausiai jos dviejų aukštų, pirmasis (ir rūšiai) būdavo skiriama prekybai, prekėms laikyti, svorio matams saugoti. Mažesnių miestų rotušių rūsiuose būdavo įrengiamas ir kalėjimas, antrajame aukšte — magistrato visuomeninės, administracinės ir kultūrinės patalpos; vienoje iš erdvesnių patalpų įsikurdavo teismas. Rotušės turėdavo gana aukštus bokštus, kuriuose kabėdavo laikrodys, varpas (miesto savivaldos simbolis), mušantis valandas, skelbiantis pavojų, gaisrą, kviečiantis į pasitarimą, teismą ir kt.

Nors senųjų gotikinių rotušių neišliko, tačiau apytikrį jų vaizdą galima susidaryti iš istorinių šaltinių, ikonografinės medžiagos, tyrimų. Antai pirmoji *Vilniaus rotušė* buvo pastatyta XIV a. pabaigoje, netrukus po valstybės krikšto ir Magdeburgo teisės suteikimo (1387). Iš Brauno plano ir XVI a. pabaigos—XVII a. pradžios Vilniaus panoramų matyti, kad tuo metu ji stovėjo dabartinės vietoje, buvo gotikos stiliaus, stačiakampė, dviejų aukštų, su smailiaarkėmis galerijomis. Fasadus skaidė panašių sąramų langai. Rotušės vertikalumą pabrėžė iš-

Vilniaus rotušė. XVI a. pabaiga

kilus, viršuje smailėjantis bokštas, aukštas dvišlaitis stogas ir jo skydai.

Daugiau žinių turime apie *Kauno rotušę*. Pagal paskutinius tyrimus, rotušė jau stovėjo prieš 1463 m. gaisrą. 1486 m. minima jau atstatytoji. Kaip šios rotušės atrodė, nieko nežinome. Dabartinės rotušės išlikusios gotikinės dalys buvo statytos 1542—1562 m. turgaus aikštės viduryje Vilniaus meistro Benedikto Choinovskio. Iš pradžių rotušė buvo numatyta vieno aukšto su rūšiais, bebokštė. Ilgai statant, keitėsi jos planas ir erdvė, pristatytas nedidelis bokštelis. Rekonstruotos plačios rytinės durys (pro kurias buvo ir įvažiuojama) su perspektyviai siaurėjančia profilinių plytų arka vedė į prekybos salę, siauresnės pietinės durys — į magistrato ir teismo patalpas. Pastato durų ir langų angokraščiai buvo puošti profilinėmis plytomis. Fasadaai dekoruoti perdegtų (pajuodavusių) plytų nesudėtingu ornamentu. Manoma, kad abiejuose rūmų galuose buvo skydai.

Rotušės, bažnyčios ir cerkvės — tai didžiausi ir gražiausi gotikiniai pastatai, puošę Lietuvos vidurinių amžių miestus, buvę svarbūs jų užstatymo akcentai.

Kartu su šiais visuomeniniais pastatais nuo XIV a. pabaigos buvo statomos svetainės, užieigos namai, svečių kiemai, pirklių (atstovybių) namai.

Savitos kompozicijos buvo *Kauno karališkoji svetainė* (Taverna Regia), stovėjusi prie Vilniaus kelio (dabar Vilniaus ir Daukšos gatvių kampas), statyta XV a. (kai kuriais duomenimis — XIV a.), XVI—XIX a. gerokai perdirbta, tačiau išlaikiusi gotikos architektūros pobūdį. Iki 1503 m. ji priklausė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. Svetainė dviejų aukštų, su rūšiais, kaip ir sklypas, netaisyklingo plano, su dviem rizalitais. Jos kompozicijos principas — funkciškumas, lemiantis plano, konstrukcijų, fasadų pobūdį. Pastato interjerą sudaro svetainės, viešbučio ir ūkinių patalpų grupės. Svarbiausioji pirmosios grupės patalpa buvo erdvi skliautais dengta salė su įėjimu iš gatvės. Beveik visą kitą pastato dalį užėmė viešbutis. Durys į jo erdvę vestibulį buvo dešinėje vartų pusėje. Iš vestibulio platūs laiptai vedė į rūšį ir antrąjį aukštą. Pirmojo aukšto kambariai buvo 3 m, antrojo — 4 m aukščio, dengti skliautais (cilindriniais ir kryžminiais) bei medinėmis lubomis su drožinėtomis sijomis, grindys plytinės. Iš antrojo aukšto buvo įėjimas į menę, už jos — trys viešbučio kambariai su papildomomis patalpomis. Sandėliai ir ūkinės patalpos buvo rūsyje. Gražiausias patalpas — vestibulį ir antrojo aukšto menę — puošė skliausti židiniai, skliautuose kabojo šviestuvai.

Fasadų elementai, išdėstyti pagal planą ir interjero reikalavimus, įvairino fasadus, kartu išlaikė formų ir proporcijų darną. Angokraščiai, apvadai, juostos, karnizai buvo iš fasoninių plytų. Pavyzdžiui, pietinio gatvės fasado akcentas buvo arkiniai vartai ($2,8 \times 2,2$ m), įkomponuoti staciakampėje nišoje su volelio apvadu, virš jų — gulsčia tinkuota niša su simetriškai įmūrytais dviem rutuliais. Vartų kairėje buvo tokių pat formų durys į svetainę. Langai — trijų linijų, jų grupavimas ir dydis atspindėjo patalpų erdvę. Fasadą viršuje juosė tinkuotas frizas, karnizas. Pastatą užbaigė gotikai būdingas aukštas, status stogas. Ne mažiau

Perkūno namai Kaune. Apie XV a. vidurį

įdomus kitų fasadų skaidymas: vakarinis turėjo didžiulį asimetrišką atiką, kurio plokštumą puošė smailėjančios nišos; rytinis fasadas buvo su aukštu frontonu, kurį puošė voleliais apvestos, šiek tiek smailėjančios nišų eilės. Sudėtingas šiaurinis (kiemo) pastato fasadas buvo su rizalitais, įvairaus dydžio langais, durimis ir vartais, kuriančiais dinamišką įtampą.

Vilnius svečių kiemas (1503—1536) — tai prekybos namai užsienio pirkliams. XX a. pradžioje svečių kiemo vietoje buvo pastatyta miesto salė (dabar LTSR filharmonija, M. Gorkio g.). Brauno plane kiemo namai vaizduojami kelių aukštų, siauri, su aukštais skydais; prie namų — pagalbiniai pastatai. Aprašymuose minima, kad pastate buvę „gausu gotikinių formų“, kad jo sienas puošusios vėlyvosios gotikos arkos. Iš susipynusių smailių arkų fragmento, pavaizduoto 1902 m. piešinyje, galima spręsti apie gotikinio dekoru turtingumą. Prie namų buvo erdvūs, mūro siena aptverti kiemai: pirklių ir ekonominis.

Labai vertingas visuomeninio pastato, galbūt prekybos kontoros, pavyzdys yra vadinamieji *Perkūno namai Kaune*, statyti maždaug XV a. viduryje ar antrojoje pusėje (restauruoti 1965 m. pagal architektės Zareckienės projektą). XV a. prie dabartinio pastato iš šiaurės glaudėsi kitas dviejų aukštų su rūšiais, matyt, sandėlių pastatas. Už tų pastatų buvo kiemas, iš pietų ir vakarų aptvertas mūro siena su vartais. Perkūno namai stačiakampio plano. Prieš XVIII—XIX a. perstatymus pirmajame aukšte buvo trys kambariai, o antrajame — salė ir mažesnė patalpa. Labai puošniai namai atrodė iš lauko. Fasadų pirmojo ir antrojo aukšto sienas skaidė tiesių, segmentinių ir pusapskričių sąramų įvairaus dydžio nišos ir langai. Rytinio (gatvės) fasado antrajame aukšte yra erkeris su laiptuota konsole (tokio erkerio Lietuvos gotikos paminkluose daugiau niekur nėra). Langus, duris, nišas ir kitas detales puošia profilinės plytos. Viršuje per visą fasadą eina plati ornamentinė frizo juosta. Virš jos — dekoratyvus skydas; kai kurie jo elementai panašūs į šv. Onos bažnyčios Vilniuje fasado. Pagrindinis skydo kompozicijos motyvas — statmenos juostos, pereinančios į pinaklius ir juos jungiančias grakščias kreives. Panašus, bet ne toks sudėtingas skydas restauruojant atkurtas ir vakariniame fasade.

Gyvenamieji namai

XIV a. pirmojoje pusėje Lietuvos miestuose buvo statomi 2—3 kambarių mediniai namai, o XIV a. antrojoje pusėje jau pradėta statyti mūrinius namus. Juos statydinosi feodalai ir turtingieji miestiečiai. Tokių namų padaugėjo po Kryžiuočių ordino sutriuškinimo. XV a. mūrniais namais buvo užstatomos pagrindinės Vilniaus ir Kauno gatvės aplink turgaus aikštę.

Prie didesnių, ypač Magdeburgo teisę turinčių miestų gyventojų namų buvo sodybiniai sklypai maždaug 9—20 m pločio palei gatvę ir 30—60 m nuo jos į sklypo gilumą. Todėl namai dažniausiai išėdavo į gatvę siauru galiniu fasadu.

Gyvenamojo namo Vilniuje, Biržų g. 3, gotikinis skydas. XV—XVI a.

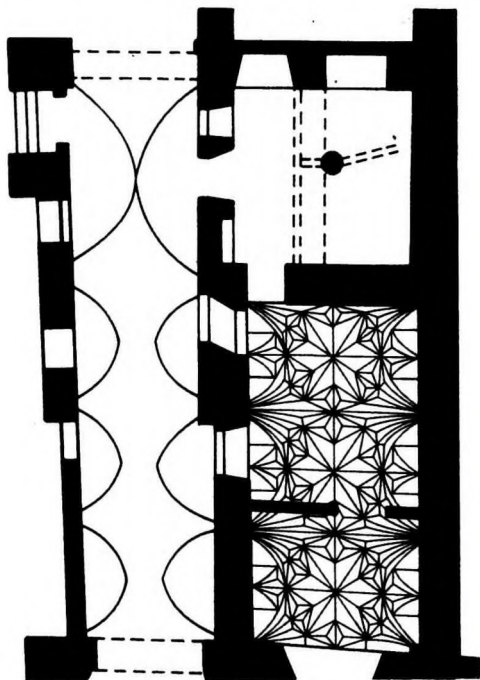

Gyvenamasis namas. Vilnius, M. Gorkio g. 12. XVI a. pradžia

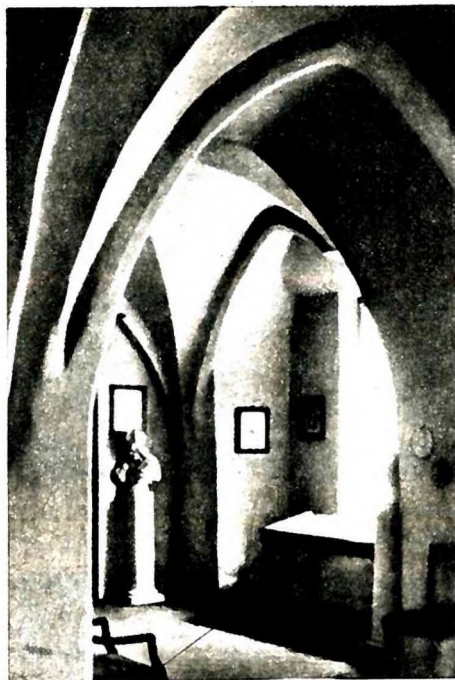
Nevienodas namų fasadų plotis, jų langai ir nišos teikė gatvės išklotinei įvairumo ir savitų bruožų. Apsaugos tikslais jie būdavo taip vienas prie kito sustatomi, kad sudarytų aklinę sieną su sutvirtintais, uždariais vartais ir mažais apatinio aukšto langais. Jeigu pastatas stovėdavo

galu į gatvę, tai vartai į kiemą būdavo šalia pastato, jeigu šonu, — tai pastato viduryje. Durys į namą būdavo iš kiemo arba iš vartų angos. Namai buvo netinkuotais fasadais, vienaaukščiai ir dvi-aukščiai, kai kada triaukščiai stačiakampio arba kampainio (L raidės) plano su vertikaliais dinamiško silueto skydais (Vilnius, Biržų g. 3), atskirtais nuo sienų frizais, juostomis. Virš stogų kilo dekoratyvūs dūmtraukiai.

Puošniausia pastato dalis buvo fasadai. Juose vyrauja konstrukciniai reljefiniai dekoru motyvai — karnizai, frizinės juostos, reljefinės kreivės iš paprastų ir profilinių plytų. Reljefinė puošyba fasadų plokštumoje pabrėžia langus, nišas, erkerius. Kai kurių nišų vidus tinkuotas ir polichromuotas. Kad plytų sienos būtų spalvingesnės, kai kada naudojamas tamsių plytų ornamentas. Kiekvieno išlikusio namo puošyba skirtinga, pavyzdžiui, Vilniuje Didžiojoje gatvėje (dabar M. Gorkio g. 12) prieš 1514 m. statytas namas, kuris XVI a. pradžioje buvo sujungtas iš dviejų namų su vienomis durimis iš gatvės; kitomis iš vartų. Tai rodo skirtingas fasadų dekoras. Kairiosios pusės apatinis aukštas suskaidytas nesudėtingais įgilinimais, o antrasis — siauromis lizenelemis, ritmiškai skaidančiomis langus ir nišeles, jis baigiasi dantukų juosta. Dešinėsios pusės apatinis aukštas ramesnis; jo perėjimas į antrąjį aukštą akcentuotas žaisminga frizine juosta, artima Perkūno namų dekorui. Virš jos stačiakampiuose rėmuose ir segmentinės arkos nišose iškirsti poromis smailiaarkiai langai. Būdingas XV—XVI a. miesto gyvenamojo namo pavyzdys yra namas Kaune Rotušės a. 2 (dabar „Gildijos“ restoranas). Jis kampainio (L raidės) plano, be gyvenamųjų kambarių, jame buvo ir didelis sandėlis. Dar gotikos laikais per rekonstrukciją pakeistas pastato planas: įrengti vartai į kiemą, abipus jų dvi patalpos, perdengtos puošniais kristoliniais skliautais, kurių piešinį sudaro šešiakampės žvaigždės. Visiškai perstatytas vakarinis (aikštės) fasadas. Jo formos pasidare įvairesnės, padaugėjo puošybinių elementų iš sudėtingo profilio plytų; jomis puoštas tarp aukštų einantis frizas, nišos,

Gyvenamojo namo Kaune, Rotušės a. 2, plano fragmentas. XV—XVI a.

Vilniaus universiteto, buv. Jasinskio namo, interjero fragmentas. Apie XV a. pabaigą. Restauruota 1979 m.

langai su tiesiomis ir segmentinėmis sąramomis bei stačiakampiais apvadais.

Kitokio planavimo ir fasadų yra namas šv. Ignoto (dabar K. Giedrio g. 6) gatvėje Vilniuje. Jo fasadą skaido dvi įdubos, tinkuotos frizinės juostos ir pusapskričio bei segmentinio skliautimo nevienodo didumo nišos. Manoma, kad namo stogas ir skydas buvo labai statūs. Namo kiemas nuo gatvės buvo atskirtas aptvarine siena, kurioje išliko platūs smailiaarkiai vartai su angos archivoltu, dekoruotu pasuktų plytų ornamentu, nusklemtų plytų įgaubimais bei gilėjančiomis lygių ir tinkuotų plytų eilėmis. Tarp didžiųjų vartų ir namo yra smailiaarkiai varteliai, kuriuos puošia nusklemtų plytų profilis. Iš kiemo pusės šalia abiejų vartų taip pat yra nevienodo didumo nišų.

Gotikinių namų apatiniuose aukštuose iš gatvės būdavo dirbtuvės arba prekybinės patalpos, giliau — priemenė su virtuve ir laiptais į viršų, antrąjį ir trečiąjį aukštą, kuriuose gyvendavo šeimnininkai. Patalpų lubos būdavo medinės, kai kada su ornamentuotomis sijomis (Vilnius,

Biržų g. 3; Kaunas, V. Kuzmos g. 71). Buvo patalpų ir su skliautais, kai kur dekoratyviniais. Antai Vilniuje M. Gorkio g. 84 namo pirmasis aukštas dengtas žvaigždiniais skliautais; nerviūrų liekanos vienur iš aptašytų, kitur iš profilinių plytų rodo, kad anksčiau skliautai buvo kitokie. Pilininkų namo šv. Ignoto gatvėje (dabar K. Giedrio g. 5) menė su krikščioniniais skliautais; per vidurį juos rėmė aštuonkampis piliorius. J. Cikotos namų (dabar universiteto) salė yra su smailiaarkiais skliautais, stulpais ir smailiaarkėmis durų angomis. Langų, durų ir vartų sąramos daugiausia būdavo pusapskritės, segmentinės ir tiesios. Gotikinių namų kiemai buvo ankšti, dažnai su galerijomis per visą šoninį fasadą.

Tarp miestiečių namų kilo gotikinio stiliaus feodalų rūmai; jie kur kas sudėtingesnio plano, didesni už miestiečių namus. Rūmai buvo statomi prie aikščių, svarbesnių gatvių ir uždaroje posesijoje; rūmų kiemai daug erdvesni, o fasadai puošnesni (Astikų, Goštautų ir kitų didikų rūmai Vilniuje).

Gotikinio stiliaus pastatų Lietuvoje ne-
daug beliko, bet ir iš to, kas yra, matyti,
kad mūsų gotika buvo gana savita.

Vaizduojamoji dailė

Vaizduojamosios dailės plitimas

Ūkiniai ir kultūriniai ryšiai su užsieniu,
nauja ideologija, miestų augimas, amatų
plėtotė sudarė sąlygas profesionaliosios
vaizduojamosios dailės raidai. Didelę įta-
ką jai turėjo krikščionybė (nuo XIV a.
pabaigos oficiali valstybės religija), kuri
skatino su kultu susijusią kūrybą. Reikia
manyti, kad buvo atvežama iš svetur baž-
nytinių dailės kūrinių, kurie tapo pavyz-
džiu meistrams, dirbantiems didžiojo ku-
nigaikščio dvare, vienuolynuose. Vilniu-
je ir Kaune apsisistodavo keliaujančių
meistrų iš Vokietijos, Lenkijos, Rusios.
Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kū-
rėsi ir bulgarai bei serbai, bėgantys nuo
turkų persekiojimo. Iš atvykusiųjų dai-
lės meistrų mokėsi vietiniai. Todėl Lie-
tuvoje, be Vakarų ir Vidurio Europos
dailės formų, plito bizantinės ir slaviškos
dailės formos; dažnai jos būdavo perku-
riamos, veikiamos vietos tradicijų.

Gotikos laikotarpiu vyravo bažnyti-
nės paskirties dailė, kuri to meto sąlygo-
mis atliko svarbų vaidmenį. Bažnyčia,
kovodama su pagonybe, pasitelkė ir dai-
lę; norėdama, kad ji būtų suprantames-
nė, konkrečiau vaizdavo žmogų. Iš pra-
džių paveiksluose buvo daug sąlygišku-
mo, stilizacijos, bet pamažu, sklaidantis
vidurinių amžių mistikai, žmogaus vaiz-
davimas darėsi vis tikroviškesnis, reales-
nis.

Gotikinių vaizduojamosios dailės pa-
minklų Lietuvoje išliko labai nedaug.
Galima kalbėti tik apie vieną kitą kūri-
ni, kurie, deja, nesudaro pilno XIV a.—
XVI a. pradžios Lietuvos dailės vaizdo.

Skulptūra

Su bažnyčių statyba plito ir bažnytinė
medžio skulptūra, kuri buvo labai popu-
liari Vidurio Europoje. Pirmosios skulp-

tūros galėjo būti atvežtinės, bet didėjan-
tis poreikis vertė kurti jas vietoje. Kol
kas žinomos tik dvi vietinių meistrų su-
kurtos skulptūros. Tai Vilniaus katedros
archyve (Stanislovo Jonavičiaus testa-
mente, surašytame 1523 m.) minimos
Vilniaus dailininko Jurgio sukurtos sta-
tulos, dovanotos Svyrių bažnyčiai.

Kelios Lietuvoje išlikusios gotikos
skulptūros yra įvairaus braižo. Lyginant
jas su Lenkijos, Vokietijos, pajūrio Han-
zos miestų, Čekijos, Vengrijos ir Pran-
cūzijos skulptūromis, atrodo, jog jas vei-
kė vokiečių žemių skulptūra, kuri tada
buvo išgarsėjusi. Tačiau visiškų atitik-
menų nėra; tai leidžia spėti, kad daugu-
ma jų sukurta Lietuvos vienuolynuose ar
pavienių meistrų. Lyginimu nustatytos ir
apytikrės sukūrimo datos.

Populiarios buvo Marijos, kaip žmoni-
jos motinos, statulos, kurioms atstovauja
Veliuonos madona ir Madona su kriauše. 3
Veliuonos madona (apie XV a. vidurį,
KČDM) priklauso „gražųjų“ madonų ti-
pui, plitusiame Vidurio Europoje iki XV a.
pradžios. Ji labai savita. Jauna motina
kaire ranka laiko nuogą kūdikį. Gotikinis
motinos torso išlenkimas ir apsiausto
klosčių lūžiai, nesuderinti su figūros ju-
desiais, sukuria neramų ritmą ir pertei-
kia ne tiek fizinį kūno judesį, kiek dva-
sinę energiją. Kiek idealizuotiems, aiškių
linijų ir plokštumų veidams kontrastuoja
garbanoti plaukai. Po madonos kojomis
klostėse labai savitai įkomponuota pus-
mėnulis su ryškių bruožų vyro galva
(šioje vietoje buvo leidžiama išdrožti
Adomo, levos, kūrinio meistro ar funda-
toriaus atvaizdą). Savitās, kitų šalių
skulptūroms nebūdingas ir įrašas ant
drabužio krašto. Figūrų išraišką stiprina
polichromija: veidai ir kūdikio kūnas
gelsvai balti, plaukai rudi, drabužiai pa-
auksuoti. Statula, matyt, buvo skirta al-
toriui, todėl antroji jos pusė (nugara) ne-
modeliuota. 1964—1968 m. restauruojant
padaryti kai kurie plastiniai netikslumai
šiek tiek pakeitė statulos detales. *Mado-
na su kriauše* (XVI a. pradžia, prieš Didį-
jį Tėvynės karą buvo Bažnytinio meno
muziejuje) turi daugiau individualių vei-
do bruožų, rodančių vietinį tipą. Gar-

banotus plaukus juosia vietos moterims būdingas apgalvis. Kūdikio judesys laisvas. Visa tai daro gyvenimiškumo išpūdį. Tačiau motinos drabužių klostės komponuojamos pagal vėlyvosios gotikos „kampuotojo“ stiliaus principus; jų linijos laužtinės, grafiškos, įgilinimai kietoki, erdvinis bangavimas, šviesos ir šešėlių kontrastai (kaip ir veliuoniškos madonos) slepia kūno formas.

Galbūt ankstyviausia yra „Prisikėlusio Kristaus“ statula, buvusi Kretingos bažnyčioje. Ji sukurta apie XV a. 3–4 dešimtmetį, priklauso dar „švelniajam“ stilui, plitusiai Europoje iki XV a. pirmųjų dešimtmečių. Tam laikotarpiui būdinga ir dinamiškas figūros siluetas bei vidinė ekspresija. Jos meniškumas ir kai kurios detalės, būdingos Lietuvos skulptūrai, leidžia manyti, kad ji buvo laisva įvežtinės skulptūros kopija. Kristaus galva modeliuota lygiomis plokštumomis, kūnas sraigtiškai išlenktas, ekspresyvus, svoris sutelktas ant vienos kojos, platus gestas išreiškia neapibrėžtas emocijas. Apsiausto klosčių briaunos ir šešėliai atsieti nuo nuogo kūno modeliuotės.

„Kampuotojo“ stiliaus, plitusiai Europoje vėlyvosios gotikos laikotarpiu, yra (kaip ir Madona su kriaušė) Bagaslaviškio bažnyčios (Širvintų raj.) ir buvusios Batakių bažnyčios (Tauragės raj.) skulptūros, sukurtos apie XVI a. pradžią. nežinia iš kur atkelta *Bagaslaviškio bažnyčios* didelė altoriaus „Nukryžiuotojo“ skulptūra kompozicine sandara primena vokiečių XV a. skulptūras (galbūt Feito Štoso Krokvuvos laikotarpio įtaka, tačiau jai daug artimesni Erazmo Grosero, Michelio Ercharto bei Hanso Bakofeno kūriniai), bet skiriasi detalės ir kūrimo pobūdis. Bagaslaviškio Kristus švelnesnių bruožų, užmerktomis akimis, su nedidele, smulkiai garbanota barzdele; susisukę plaukai krinta ant pečių. Krūtinės ląsta trumpesnė už natūralių proporcijų krūtinę, jos modeliavimą iškraipo vėlesnis gruntavimas perdažant. Rankos ir žemiau kelių kojos gyslotos, gyslos ne visai tiksliai išdėstytos. Klubaraiščio galai sudėtingai susiklostę, plaukstosi į šonus (atrodo, XVIII a. perdirbti). Figūra traktuojama realistiškai. Laikantis vėlyvosios go-

Prisikėlęs Kristus (medis). Apie XV a. trečiąją–ketvirtąją dešimtmetį

tikos tradicijų, vaizduojamas ką tik mirusio, išsilaisvinusio iš kančių kūno atoslūgis; vos palenkta galva, veidas ramus, neiškreiptas torsas, ištiesti keliai figūrai teikia simetriškumo. Prie masyvaus tamšaus medžio kryžiaus prikaltas kūnas atrodo lengvas.

Buvusios Batakių bažnyčios didžiojo altoriaus *Marijos* ir *šv. Onos* grupės skulptūros yra reljefinės, nors pagal silueto liniją apipjautos ir atrodo kaip apvaliosios. Plastinių formų kūrimas ir medžiagos savybių panaudojimas rodo, kad tai talentingo meistro darbas. Vaizduojama Marija, laikanti ant rankų nuogą kūdikį, kuris vienoje nuleistoje rankutėje turi obuolį, kita iškelta. Marijos dešinėje sėdi šv. Ona, tiesianti rankas į kūdikį; vienoje rankoje ji laiko kriaušę. Skulptūrinė gru-

pė XVIII a. buvo aprėminta rokokiniais rėmais. Pagal veidų, rankų, gilių klosčių grafinių traktavimą reljefai priskirtini Vidurio Europoje išgarsėjusio Štoso dirbtuvei, vėlyvajam Niurnbergo laikotarpiui, tačiau visų trijų figūrų karūnų traktavimas Štosui nebūdingas. Matyt, Batakių grupę kūrė meistras, pažinęs ir kitų vokiečių skulptorių (B. Notkės) kūrybą.

Ypatingą vietą Lietuvos gotikos skulptūroje užima šv. Jono krikštytojo statula, buvusi *Labūnavos* kapų *koplyčioje* (XV a. pabaiga; dabar Kedainių krašto tyros muziejuje). Ji atspindi liaudišką kūrėjo mąstyseną. Tipažas perteikiamas grubiai, drabužis sujuostas stora virve. Plastinės priemonės labai paprastos, suvokiamos liaudiškai. Autorius, matyt, buvo susipažinęs su kai kurių garsių meistrų kūriniais. Žmogaus kūną jis kūrė pagal gotikos principus: Štoso Krokuvos laikotarpio kūrinių pavyzdžiu gerai išdrožė plaukus ir barzdą, individualizuotai modelioavo atsikišusiais skruostikauliais veidą. Bet daug kur jis kūrė savaip: kampuotai stilizavo kojas, drabužių klostėms suteikė „kampuotojo“ stiliaus bruožų, apatinę apsiausto dalį paliko nebaigtą apdoroti. Rankų judesys natūralus: vienoje rankoje laiko avinėlį (galva nutrupėjusi), kita (nulaužta) rodė į avinėlį ar laikė kryžių. Statulos liemuo neišlenktas, tačiau kojos sukeistos taip, tartum figūra sukūtuš; dešinė koja priminta kairėje esanti neatpažįstamo gyvūno — blogio simbolio — galva. Judesio dinamiką sukuria ir paviršiaus plokštumų bei erdvės kaita. Statula buvo polichromuota (matyti gelsvai balto kūno, rudų plaukų ir auksuotų drabužių žymių). Spalva turėjo praturtinti plastiką.

Gotikinėje architektūroje pasitaiko ir gipso skulptūrų. Pavyzdžiui, Trakų salos pilyje kryžminiai donžono vartų skliautai rėmėsi į keturias vaiko galvutes pavidalo konsoles iš karšto gipso skiedinio.

Tapyba

Vilniaus Žemutinės ir Krėvos pilių bokštuose, taip pat Jogailos pastatdyintoje Vilniaus katedroje rasta polichromija ro-

do, kad jau XIII—XIV a. pirmojoje pusėje kai kurios pilių patalpos buvo papuoštos tapyba. Strijkovskis mini Algirdo ir jo žmonos portretus, taip pat kiek vėlesnį raito Vytauto portretą vėliavoje, sudegusioje per Vilniaus katedros gaisrą. Šie portretai buvo „graikų stiliaus“, t. y. bizantiški. Vienas šio laikotarpio dailininkų buvo lietuvis Žalčiukas (Wężyk). Jogaila jį pakrikštijo Jokūbu ir, tapęs Lenkijos karaliumi, išsivežė į Krokuvą. Grįžęs į Lietuvą, Žalčiukas sukūrė Marijos paveikslą. Marianas Sokolovskis ir kiti tyrinėtojai mano, kad prie Vilniaus didžiojo kunigaikščio dvaro buvo tapytojų (lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių) grupė (dirbtuvė). Jogaila ne kartą juos kvietėsi į Lenkiją tapyti bažnyčių. Dalis jų tapybos (Sandomežo, Liublino, Vislicos) šiandien atidengta. Tapyta taip pat bizantiška (*pictora graeca*) nevienodo braižo maniera; kai kur yra Vakarų ikonografijos bruožų. Pasitaikantys lotyniški įrašai rodo, kad tapė katalikai, ne stačiatikiai. Tokia pat tapyba, kuriai turėjo įtakos Rusios ir Bizantijos provincijų, ypač Serbijos bei Bulgarijos, mokyklų tradicijos, plito ir Lietuvoje.

Sienu tapyba. Sienu tapyba dekoruojamas bažnyčių vidus, taip pat reprezentacinės pasaulietinės patalpos. Ji puošė Trakų salos pilį, Krėvos bokšto patalpas, neišlikusias Vilniaus šv. Martyno bažnyčią, šv. Marijos užtarėjos (Pokrovo) cerkvę. Vilniaus katedros varpinės apatiniame aukšte tebėra įsigėrusių į skliautus dažų liekanų. Sienu tapybos būta katedroje, greičiausiai ir pačioje Vilniaus Žemutinėje pilyje.

Per minėtus Vilniaus katedros rūsių kasinėjimus vienoje kriptoje aptikta (1985) gerai išsilaikiusi epitafinė freska „Nukryžiuotasis su Marija ir šv. Jonu evangelistu“ (144,5×137,5 cm). Kompozicija labai meniška, tiksli, kompaktiška, joje išreikštas gyvenimiškas, realistiškai suvoktas grožis. Freska artima Vakarų ir Vidurio Europos, ypač vokiečių, ankstyvajai gotikai, kurioje dar yra romanikos pasaulėjautos liekanų (šviesus fonas, plokščios linijinės formos, Kristaus ūsai ir barzdelė piešti lygiagrečiomis linijomis, šv. Jono akių išplėstos lėliukės išreiškia

vidinę dramą). Tačiau meninis vaizdas traktuojamas jau pagal gotikos principus. Plastinė forma kuriama gyva, lankščia, tartum plaukiančia skirtingo storio kontūrine linija, teikiančia vaizdai tam tikro reljefiškumo.

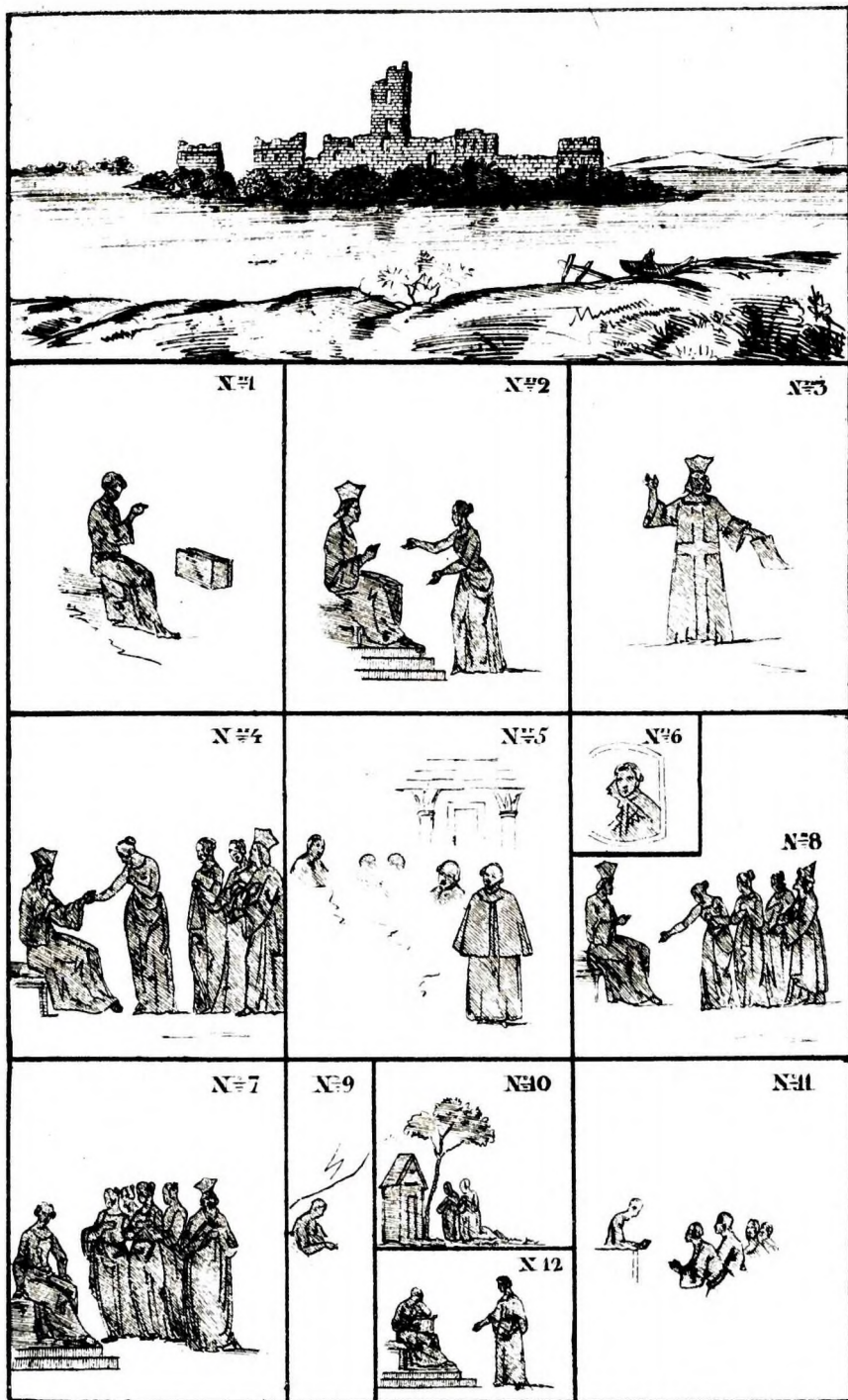
Grakštus dinamiškas nukryžiuoto Kristaus figūros siluetas; judesys primena gotikai būdingą atvirkščią „S“ raidę. Subtilūs piešinio kontūrinės linijos vingiai, kai kurių vietų paryškinimas gerai perteikia kūno formą. Dailininkas, žinoma, dar nesuvokia kūno anatomijos, tačiau ji perteikta jau apytiksliai. Pagal romanikos principus Kristus vaizduojamas didesnis už Mariją ir šv. Joną; pastarųjų figūros yra ramių pozų ir gestų. Visų veidai kurti pagal gotikinę schemą, vaizduojami pakankamai gyvai. Marijos veidą gaubia vešlūs plaukai, į jos galvą dėmesį nukreipia aureolė; šv. Jono galva labiau pabrėžta plaukų linijomis. Abu personažai vilki romėniškomis tunikomis. Savarankiškos plastinės ir ritminės reikšmės įgauna tunikų klostės; vietomis jos stilizuotos. Dėl nuolatinės sienos drėgmės freskos spalva netekusi šviežumo ir pirminių niuansų. Dabar lygiame šviesiai pilkšvame fone kompozicijos centre iškyla rudas kryžius su pilkšvai baltu Kristaus kūnu, tik rudi vešlūs garbanoti plaukai, krintantys ant pečių, ryškina veidą. Marijos plaukai ir tunika tamsiai rausvai rudi, šv. Jono plaukai tamsiai rudi, tunika pilkšvai žalia. Veidai parausvinti. Akcentuojamas iš Kristaus krūtinės ir rankų žaizdų trykštantis raudonas kraujas. Pilkšvų, balkšvų, rudų, raudonų, žalių spalvų derinys didina liūdesio išraišką. Atrodo, kad freska sukurta ne vėliau kaip XIV a. aštuntąjį dešimtmetį iš Vakarų Europos atvykusio įgudusio dailininko, greičiausiai vienuolio.

Kitose kriptos sienose taip pat būta tapybos. Suardytoje galinėje sienoje matyti rausvai rudos spalvos romėniško drabužio lūžtančios klostės kraštas ir nutiškusio kraujo dėmė.

Trakų salos pilies tapyba sukurta XV a. pirmajame ketvirtyje, Vytauto laikais. Dabar ji težinoma iš Vinco Smakausko 1822 m. aprašymo ir piešinių bei Ježio Hopeno 1933 m. apmatavimų akvarelinių

kopijų. Abu dailininkai tapybos fragmentų užtikto vien pietiniame pilies rūmų sparne; per pokario restauravimą paaiškėjo, jog jos buvo taip pat šiauriniame sparne ir donžone (rasta visur, kur tik išliko tinko). Dažytų nerviūrų likučių aptikta ir 1956 m. per archeologinius kasinėjimus. Būta figūrinių kompozicijų ir ornamentinės tapybos; pirmųjų rasta daugiausia reprezentacinės salės langų angose, ornamentų — šiek tiek įvairiose patalpose. Iš tinko parengimo galima spręsti, jog tapyta ant sauso tinko.

Figūrinėms kompozicijoms galbūt darė įtaką bizantinė tapyba. Gretindami minėtąsias dailininkų kopijas, susidarome pilnesnį tapybos vaizdą. Smakausko piešiniai nevisiškai atspindi bizantinio piešinio ypatybes, tačiau neblogai perteikia kompozicinę sandarą, žmonių judesius; praėjus šimtmečiui, Hopenas galėjo užfiksuoti tik išlikusias spalvų dėmes. Iš kopijų galima spręsti, jog pilies sienų tapyboje vyravo pasaulietinė tematika, tokia reta bizantinėje dailėje. Daugiausia vaizduojama pilies valdovo veikla ir buitis. Lango angos viršuje — natūralaus dydžio frontali, su pergamentu rankoje vidurinių amžių valdovo figūra simboliškai išreiškia įsakmią valdžios jėgą. Valdovo galvą (per mažą pagal kūno proporcijas) dengia aukšta, į viršų plátėjanti kepurė. Nutapyta lygiame žaliame fone figūra su plačia tamsiai ruda tunika, kurios viduriu eina šviesus šarfas (larumas), pabrėžiantis vertikalumą. Langų glifų plokštumose buvo vaizduojamos figūrų grupės, sukomponuotos lėtu ritmu, sugretintos viena priešais kitą: priešais vieną ant paaukštinimo sėdinčią figūrą stovi kompaktiška kelių figūrų grupė, tarp jų yra tik prasminis ryšys. Nutolstama nuo bizantinėje tapyboje įprasto valdovo frontalumo; visos figūros vaizduojamos profiliu, jų lengvi posūkiai išreiškia ir laisvumą, ir nuolankumą. Pagal vyrų ir moterų situaciją, judesius, nuotaiką galima, pavyzdžiui, nustatyti, kad valdovas vadovauja simbolinei teismo scenai, reiškiančiai feodalinės tvarkos saugotojo idėją; kad jis priima pasiuntinius. Dviejų figūrų scenoje vaizduojami valdovo šeimyniniai santykiai;

Trakų salos pilis; pilies sier.į tapyba (*al secco*).
 XV a. pirmasis ketvirtis V. Smakausko pieši-
 niai

pamokslininko ir besimeldžiančių prie koplytėlės moterų scenos išreiškia Lietuvos krikšto idėją. Tapyboje dominuoja liaudiškas pradas, kompozicijose kreipiamas dėmesys į figūrų išdėstymo ritmą. Žmonės vaizduojami neutraliame fone, nors pasitaiko apibendrintų architektūros ar peizažo motyvų; architektūros motyvai rodo, kad veiksmas vyksta interjere.

Hopenas nurodo, kad pilies tapyboje vyraavusios ochriškai raudonos, rudos, geltonos, juodos ir baltos spalvos; būta taip pat rožinių bei violetinių tonų. Kai kuriuose kopijų fragmentuose dar matyti baltų potėpių, dažnai pasitaikančių bizantinėje tapyboje. Sausos freskos technika teikė kompozicijoms plastiškumo. Jos derintos su architektūros konstrukcijomis ir apšvietimu.

Pilyje turėjo būti daug ornamentinės tapybos, gotikos laikotarpio interjeruose ji buvo populiari. Iš kopijų matome, kad tai nesudėtingi geometriniai ir kai kada stilizuoti augaliniai motyvai. Skliautų nerviuose aptiktas eglutės primenantis ornamentas, puošęs ir Vilniuje Mindaugo pastatytą bažnyčią. Toks ornamentas plito Vakarų gotikos bažnyčiose. Salę juosė krypute lankstytas frizas. Pirmojo ir antrojo aukšto langų angokraščiuose išliko skrituliukų eilutės, trilapis apskritime, besikaitantis su ikso motyvu, o virš langų — tauro rago fragmentas, rozetės iš supintų lapų. Ornamento motyvus pabrėžė ir jų ritminę įtampą didino kontrastingi spalvų deriniai.

Su Vakarų Europos gotikos daile susijusi *Vilniaus Bernardinų vienuolyno koridoriaus (prie zakristijos) sienų tapyba* (aptikta 1938 m.). Išblukusioje kompozicijoje įžiūrimas sėdintis Kristus su žemės rutuliu rankoje. Jo dešinėje — palinkusi prie kūdikio madona. Jų viršuje — kelių galvų žymės ir gotikiniai kaspinais su įrašais. Vyrauja mėlynų, ochriškai raudonų, pilkų tonų derinys. Tapybos būta ir *Bernardinų bažnyčioje*. 1979 m. zonduojant Bernardinų bažnyčią, rasta vėlyvosios gotikos (XVI a. pradžios) sienų tapybos piešinėje, vakarinėje sienoje fragmentų, šiaurinė siena visa ištapyta. Tapyta a l s e c c o technika ant pirminio tinko sluoksnio. Iš atidengtų tarpelių matyti,

kad šiaurinės sienos plokštuma suskaidyta į keturis tarpsnius plačiomis mentėmis, tarp kurių yra figūrinių religinių ir buitinių kompozicijų bei ornamento motyvų. Tapyta kelių meistrų, pilkame fone tiksliai piešiniu keliomis spalvomis figūros vaizduojamos plokščios, apvestos sodriu tamsiu kontūru (kaip vitražų). Jos išdėstytos vienoje plokštumoje, be gilumos perspektyvos; artimesnės figūros komponuojamos žemutinėje sienos dalyje, tolimesnės — aukščiau, virš pirmųjų.

Iš mažų zondazo tarpelių sunku spręsti apie kompozicijos visumą. Figūrų grupes jungia spalvingi kaspinais su įrašais, simboliai ir atributai. Kompozicijos centras turėjo būti virš senųjų durų (dabar čia yra Stanislovo Radvilos antkapinis paminklas). Iš fragmentų matyti nukryžiuotojo scena ir kitos figūros. Viršuje — laiptai ir skriejantis plačiais sparnais paukštis. Tarp antrosios ir trečiosios mentės yra kario su kardu rankoje torsas ir figūra ilgais drabužiais. Trečiajame sienos tarpsnyje vaizduojami dirbantys pasauliečiai ir keli statiški vienuoliai. Pasaulietinį gyvenimą ryškiausiai rodo šokėjų pora ir muzikantas su liutnia. Jaunuolis, pagal gotikos madą dėvintis spalvingą trumpą švarką su nutįsiais rankovių galais, dryžuotas aptemptas kelnės, apsiavęs smailiais batais, galantiškai veda už parankės damą ilgą šviesiai žalia suknią.

Vietomis figūrinė tapyba jungiasi su ornamentine, kuri tarsi atlieka akompanimento vaidmenį. Sienos viršutinėje dalyje esanti smailiaarkė bažnyčios langą iliuziškai praplečia iš abiejų jo pusių ant sienų nutapytas masverkinis kintančių variantų ornamentas; vienos lango pusės ornamento spalvos sodrios raudonos ir rudos, kitos — šviesiai rausvai pilkos. Ornamentinė tapyba vyrauja plačiose lizėnose. Pagal jų kraštus vertikaliai išdėstyti raštai, kurių motyvai nesikartoja; jeigu jų piešinys ir būna panašus, tai kiekvieno visiškai skirtingas spalvų derinys. Pavyzdžiui, pagal vieną mentę yra tartum aštuoniukė iš stilizuotų vynuogių šakų su ryškiai žaliais lapais ir tamsiai mėlynomis uogų kekėmis. Į šį ornamento motyvą įpintas jaunuolis, vilkintis tuniką; jis

renka vynuoges. Kiek aukščiau — vaiku-
tis, rankoje laikantis raudoną žaisliuką.
Šį groteską užbaigia iš ugnies kylančio
mitologinio paukščio — fenikso vaizdas.
Feniskas vaizduojamas ir kitoje mentė-
je: nutapytas jo lizdas su jaunikliais, ku-
riuos paukštis maitina savo krauju iš
krūtinės.

Tapybai būdinga įvairi, vietomis kaip
vitražo intensyvi spalvų gama. Joje mi-
neraliniai pigmentai nuo sodrios kelių
atspalvių žalios, mėlynos, purpurinės,
raudonos, oranžinės spalvos prieina iki
pasteliškai švelnios mėlynos, raudonos,
gelsvos, pilkos ir juodos.

Sienų tapybos buvo ir miestų visuome-
ninių bei gyvenamųjų namų fasaduose.
Kaune kruopščiai tiriant gotikos laikotar-
pio frizinių juostų, nišų, skydų tinką (Ro-
tušės a. 2, 28, 29 pastatai, Perkūno namai,
Karališkoji svetainė), užtikta raudonų, pil-
kų dažų liekanų, tačiau jos, deja, neparo-
do buvusios tapybos nei turinio, nei for-
mos. Tikriausiai ji simboliškai rodė namų
paskirtį (tokie yra rotušės durų nišoje iš-
likę piešinio fragmentai).

Molbertinė tapyba. Religinio turinio
molbertinių paveikslų turėjo būti bažny-
čiose, didikų ir kitų feodalų rūmuose. Lie-
tuvos Metrikoje minimas auksiniame fone
tapytas ir brangiais akmenimis išpuoštas
Marijos paveikslas, pagrobtas 1509 m. iš
Vilniaus didiko Aleksandro Jurjevičiaus.
1539 m. surašytame LDK kancelerio Al-
berto Goštauto testamente minimas taip
pat brangakmeniais papuoštas Marijos
paveikslas, kuris turėjo būti pakabintas
bažnyčioje, Goštauto kapo galvūgalyje.
Tokie paveiksai bent aptaisų puošnumu
priminė bizantiškas ikonas. Yra žinių ir
apie „senovišku, graikišku, būdu“ (taigi
bizantiška maniera) tapytą raito Vytauto
atvaizdą vėliavoje, žuvusioje per 1530 m.
Vilniaus katedros gaisrą. Kartais tokie
brangūs paveiksai būdavo ir atvežtiniai.
Žinoma, kad LDK kunigaikščio Aleksan-
dro (1492—1506) žmona Elena iš Maskvos
į Vilnių atsivežė garsią Marijos ikoną.
Mirus kunigaikštienei, ikona buvo per-
kelta į Skaisčiausiosios dievo motinos
cerkvę, kur buvo Elena palaidota.

XV a. antrojoje pusėje tapytos net
amatininkų iškabos. Pavyzdžiui, auksaka-

liai prie dirbtuvių kabindavo savo amato
globėjo šv. Eligijaus paveikslą. Šventųjų
paveiksai buvo kabinami taip pat miestų
vartuose. Vilniaus miesto Trakų vartuose
kabėjo net keli paveiksai.

Gotikos bruožų turi Merkinės madona
(XVI a. pradžia?). Ji tapyta tempera len-
toje, modeliuota spalva ir švelniais šeše-
liais. Galvos danga ir apykaklės ištapytos
spalvingais brangakmeniais ir siuvinė-
tais ornamentais; vyrauja raudonų, gelto-
nų ir žalių tonų derinys. Pailgas Marijos
veidas didelėmis akimis kiek primena bi-
zantinę tapybą, o figūros judesys, siauri,
nuolaidūs pečiai, drabužiai, jų schemiškos
klostės, aukštai po krūtine juosta ir pa-
veikslo fonas — gotikiniai. Veidų ir rankų
tapyba minkštesnė negu drabužių. Didžiu-
lė plokščia kunigaikštiška kepurė, būdin-
ga gotikai, sieja paveikslą su Lietuvos Di-
džiąja Kunigaikštyste.

Vitražas ir stiklo tapyba. Per kasinėji-
mus Trakų salos pilyje, Liškiavos alka-
kalnyje buvusios XV a. bažnyčios vietoje
ir kitur rasta spalvoto stiklo šukų. Taigi
Lietuvoje, kaip ir gretimose šalyse, būta
vitražų, nors šiandien neturime jokių ži-
nių, kaip jie atrodė. Vitražus kūrė auk-
sakaliai. Istoriko Vladislavo Zahorsko
duomenimis, plitusi ir tapyba ant stiklo.
Jis mini, jog tokios tapybos būta ir Vil-
niaus Bernardinų bažnyčioje.

Rankraštinų knygų apipavidalinimas.
Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje,
kaip ir kitose Europos šalyse, plito rank-
raštinės religinės knygos, kurių reikėjo
liturginėms apeigoms. Knygos buvo per-
rašomos ir puošiamos specialiose dirbtu-
vėse — skriptoriumuose. Tokių skripto-
riumų Vilniuje turėjo, pavyzdžiui, vie-
nuoliai bernardinai, Šventosios trejybės
brolija, stačiatikių metropolitas. Rank-
raščiai greičiausiai buvo puošiami nusi-
žiūrėjus į skolas atvežtines knygas.
Ilgainiui atsirado savitos puošybos tra-
dicijų. Figūrinės rankraščių kompozici-
jos padeda susidaryti bent šokią tokį
vaizdą apie žuvusius molbertinės bei
sienų tapybos kūrinius.

Pagal stilistines šrifto ir dekorų ypa-
tybes XIV a.—XVI a. pradžios rankraš-
tinės knygos skirstytinos į dvi grupes.
Pirmąją grupę sudarytų lotyniškos kata-

Merkinės madona (medis, tempera). Merkinės
bažnyčia, XVI a. pradžia.

likų knygos gotikos stiliaus rašmenimis ir dekoru. Lotyniškų knygų su miniatiūromis nebėra, matyt, jų nedaug ir tebuvo. Labiau linkta į ornamentinį dekorą. *Antrajai grupei* priklausytų stačiatikių knygos, rašytos bažnytine slavų kalba. Jų inicialai ir atsklandos puošti teratologiniu pynių ornamentu. Būta, nors ir nedaug, slaviškų knygų su miniatiūromis. Kaip ir katalikai, stačiatikiai puošė jomis „Evangelijas“. Pavyzdžiui, psalmyną su miniatiūromis šv. Mikalojaus cerkvei Vilniuje užsakė LDK paizdininkis I. A. Hlebavičius.

Svarbiausias dekoratyvinis rankraščių akcentas buvo ryškių spalvų *ornamentiniai inicialai*, suderinti su teksto rašmenimis ir lapo didumu. Lotyniškose knygose skyrių pradžioje būdavo didesni inicialai, o tekste — smulkesni. Daug dėmesio kreipta į inicialo piešinio naujus variantus ir jų spalvų derinius. Patys puošniausi inicialai — su figūromis rašmens viduryje. Toks figūrinis inicialas užimdavo iki $\frac{1}{3}$ didžiulės knygos lapo. Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomi keli giesmynų (gradualų) lapai iš Troškūnų (Anykščių raj.), Palėvenės (Kupiškio raj.) ir Tytuvėnų (Kelmės raj.) vienuolynų. Ypač puošnus *U* inicialas (apie XV a. vidurį), kurį juosia stačiakampis rėmas, dekoruotas žydinčiomis šakelėmis. Didžiulio dekoratyvaus rašmens vidaus lauko auksiniame ir mėlyname fone sudėtinga dviaukštė kompozicija. Apačioje — Marija, sėdinti tarp šventųjų, viršuje — Kristaus pagarbinimo scena. Kristų supa nuogos figūros. Jos nupieštos primityviai, schemiški judesiai turi atskleisti jų jausmus. Vyrauja kontūrinis, vietomis detalizuotas piešinys ir plokščios spalvų dėmės. Inicialo kompozicijai šventiško mo teikia kontrastingi bei pereinami raudonų, mėlynų, auksinių, geltonų ir pilkų tonų deriniai. Nuo inicialo į viršų ir apačią driekiasi augalo šakelės su apačioje įkomponuota vienuolio figūra.

XV a. ir XVI a. pirmojoje pusėje plito gotikiniai *ornamentiniai inicialai be figūrų*. Tokius rankraščių knygų inicialus kūrė Vilniaus bernardinai (išliko šeši jų apipavidalinti giesmynai). Inicialai

Giesmyno inicialas U (pergamentas, tempera). XV a. (?)

Mstižiaus evangelijos inicialas (pergamentas, tempera). XIV a.

nevienodi: paprastesni ir sudėtingesni. Nevienodas ir piešinys — vienas grubokas, statiškas, kitų — lankstus, energingas.

Romos popiežiaus Grigaliaus pamokymų atsklanda (pergamentas, tempera). XV a.

gas. Greta vienspalvių kaligrafinių inicialų, parašytų tuo pačiu, kaip ir tekstas, rašalu, yra didelių spalvotų inicialų, įrašytų į kitos spalvos ar ornamento stačiakampį. Kartais lapo pakraštį puošia iš initialo išeinančios stilizuotos augalo šakos. Intensyvūs ornamentinių inicialų tonai pagyvina vienodą natų tekstą.

Vietiniai meistrai puošė ir atvežamas iš Vokietijos ar Italijos pirmąsias spausdintas knygas (inkunabulus), kuriose spaustuvininkai pagal rankraštinų knygų tradicijas palikdavo inicialams vietas.

Slaviškomis rankraštinėms knygoms būdinga stilizuotų gyvulių, augalų ir pynės motyvų ornamentas. Tokio ornamento pradmenų yra pirmąsios bendruomenės papuošaluose; jis būdingas Europos romaninei dailei, Novgorodo miniatiūroms. Lietuvoje ornamentas perkurtas savaip. Tai rodo XIV a. vadinamoji *Mstiziaus evangelija* (MAB RS). Neišsenkama dailininko fantazija trykšte trykšta: raudonomis grafiškomis kontūrinėmis linijomis sukurti initialai ir atsklanda. Jų fonas šviesiai žalias arba žaliai mėlynas. Inicialų raidžių elementai pereina į augalo motyvą, tarsi nupintą iš juostų ar karūnų. Kartais tokios juostos, kaip ir lietu-

L. Sapiegos evangelijos atsklanda (pergamentas, tempera). XV a.

viški papuošalai, baigiasi žalių galvomis. Kitų inicialų piešinyje — ornamentiška traktuoti paukščiai ir žvėrys, kurių kojos, uodegos, o vienur kitur ir liemenys taip pat apipinti juostomis. Pasitaiko paukščių su žmogaus galva. Piešiniai dinamiški, ekspresyvi, kupini stichinės jėgos. Kartais tos inicialų pynės tokios įmantrios, taip išpuoštos, jog sunku atpažinti raidę.

Labai puošni yra simetriška pynė atsklandoje iš Romos popiežiaus Grigaliaus pamokymų, skirtų bažnytinės unijos, sudarytos Vytauto iniciatyva Naugarduke, šalininkams. Susiraižę ilgi fantastiškų

paukščių kaklai, liekni liemenys, gyvatės pavidalo uodegos, perpinti juostomis, sudaro painių dekoratyvų rezginį.

XV a. slaviškų knygų apipavidalinimą veikė lotyniškų rankraščių dekoras. Pavydžiui, Leono *Sapiegos evangeliją* (XV a.; MAB RS) puošia bizantinės tapybos tradicijoms skirtinos keturių evangelistų miniatiūros, atsklandos ir antraštės, bet initialai su akanto lapų ornamentais, mazgais būdingi Vakarų Europos dailėi. Sėdintys, prie raštų palinkę evangelistai nupiešti architektūros fone. Lapo viršuje — jų simboliai. Figūros nupieštos švelniomis lenktomis linijomis, veidų modeliavimą pagyvina sodrus baltų tonų potėpiai. Erdvės iliuziją kompozicijoje padidina interjero elementai bei architektūros motyvai, vaizduojami atvirkštine perspektyva. Miniatiūras labai puošia platus ornamentinis bordiūras bei aukso fonas. Kaip įprasta slaviškoms knygoms, kiekviena evangelija pradedama didžiule atsklanda iš skirtingų dekoratyvinių motyvų. Pirmojoje atsklandoje per visą pilgą stačiakampį nusidriekia vešlus išsikeriojęs augalas mėlynomis šakomis, raudonais ir žaliais lapais. Apskritai knygos piešiniai labai spalvingi; vyrauja auksinių, raudonų, oranžinių, žalių, mėlynų ir violetinių tonų deriniai.

Taikomoji dekoratyvinė dailė

XIV a.—XVI a. pradžioje buitiniai dekoratyviniai dirbiniai pasiekė tokio meniškumo, kad juos galima vadinti taikomąja dekoratyvine dailė. Jie darosi panašūs į atvežtus iš kitų Europos šalių gotikinius ir bizantinius dirbinius. Bet neišblėso ir senosios vietinės tradicijos.

Taikomajai dailėi turėjo įtakos gotikos architektūros formos, ornamentas. Medžio ir metalo dirbiniuose pasitaiko architektūros konstrukcijų ir ritmiško detalių jungimo. Bizantinė įtaka orientavo į linijinę, o ne turinę išraišką, formų konservatyvumą, polinkį į prabangą, brangias medžiagas, spalvingumą. Gotikos ornamentas buvo augalinis — dominavo stilizuotų akanto, klevo, vėdryno lapų, vėliau aštrių, erškėtrožių, dagių, škotiskų

kopūstų motyvai. Į ornamentą buvo įjungiami reljefinės nerviūrų faktūros, heraldinių motyvų. Rečiau pasitaikantis bizantinis ornamentas — lankstytų linijų, dažnai sudarantis apskritimą ar jo dalį.

Heraldikos dailė

Herbai. Lietuvos dailininkai sukūrė valstybės, jos atskirų žemių, feodalų, miestų, vėliau organizacijų heraldinių ženklų. Heraldikos yra vėliavose, pastatų fasaduose ir interjeruose, taikomosios dailės dirbiniuose, antspauduose, piniguose ir kitur. Tai buvo sutartiniai stilizuoti gamtos, žmogaus veiklos motyvai, mitologinės ar fantastinės figūros, dažniausiai vaizduojamos profiliu, tam tikrais spalvų deriniais. Svarbiausia heraldinės dailės sritis — herbai. Tai atpažinimo ženklai, sukurti pagal heraldinius nuostatus ir oficialiai įteisinti. Lietuvoje herbų atsirado valdant Algirdui. Kylant feodalinės diduomenės reikšmei, jos kariniai ženklai virto giminių kilmingumo ženklais. Herbą sudarė minėtas heraldinis vaizdas, įkomponuotas į skydą, ir virš jo esantis kartušas. Dailininkams teko rengti herbų projektus, keisti jų skydus ir kartušus pagal stilių ir įkomponuoti į daiktų plokštumas. Vilniaus katedros požemiuose, Jogailos funduotos bažnyčios griuvėsiuose, rasta herbinė plytelė su šešiakampe žvaigžde ir pusmėnuliu. Vilniaus Bernardinų bažnyčios išdinės durys papuoštos oda su heraldinėmis įspaudomis.

Paryžiuje, arsenalo bibliotekoje, yra rankraštis su 34 Lietuvos, jos žemių, feodalų ir Vilniaus vyskupų herbais. F. Pekosinskio teigimu, jie sukurti Lietuvoje XVI a. viduryje. Visi herbai piešti plunksnele ir paspalvinti. Seniausias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbas — stilizuoti sidabro spalvos miesto vartai raudono skydo fone. Sudėtingesnio piešinio ir spalvų buvo iškilmingesnis herbas — raitelis (vytis), išreiškiantis nuolatinių lietuvių kovų su kryžiuočiais idėją. Raudono skydo fone vaizduojamas šuoliuojantis karys; sidabriniai šarvai ir kalavijas pagražinti auksu, mė-

Vilniaus Bernardinų bažnyčios išdinės durų fragmentas. XVI a. pradžia

lyname raitelio skyde švyti dvigubas auksinis kryžius, žirgo kamanos ir balno šlajai — mėlyni. Kartušas baigiasi raudona didžiojo kunigaikščio kepure su aukso juostomis. Žemių herbuose taip pat vaizduojamas raitelis, tik su kitokiomis detalėmis. Kitoks žemaičių herbas — mėlyno skydo (kartušo) fone stovi į kairę pasisukusi juoda meška. Vyskupų herbu kartušuose dar yra insignijų. Miestų, gavusių savivaldos teises, herbuose būdavo tų miestų simboliai. Vilniaus — milžinas Alkis, nešantis per vandenį žmoną, vėliau pakeistas į šv. Kristoforą, nešantį vaiką. Šis milžinas vaizduojamas Alberto Goštauto maldaknygės (XVI a. pradžia) miniatiūroje. Kauno herbas — baltas stumbras pusiau žalio pusiau raudono skydo fone; Merkinės — žirgas mėlyname fone. Herbai buvo tapomi, drožinėjami medyje, lipdomi ir liejami iš metalo, kalami iš marmuro. Jų kompozicija neperkrauta, daug dėmesio skirta piešiniui, spalvų deriniams, proporcijoms.

Vytauto antspaudas. XIV a. pabaiga ar XV a. pradžia

Heraldinius skydus kartais laikydavo dekoratyvinės figūros. Pavyzdžiui, tyrinėjant Vilniaus katedros požemius, XIV a. sluoksnyje rasta švininė statulėlė (h 23,5 mm), vaizduojanti klūpantį vyrą, kuris priešais save laiko skydą. Skyde išgraviruotas kryžius su praskėsta apatine dalimi, jo kraštuose — karūnos. Tai — Vilniaus kapitulos emblema. Pagyvenusio vyro figūra modeliuota apibendrintai, plastiškai, daugiausia dėmesio kreipiamą į detalų skydo piešinį.

Antspaudai. Lietuvoje antspaudų atsirado Mindaugo valdymo metais, susikūrus valstybei. Kiekvienas valdovas turėjo po kelis antspaudus su savo ženklu, herbu ar portretiniu atvaizdu ir įrašu, derinamu su antspaudu visuma. Tai rodo išaugusį metalo raizybos meną. Seniausiame portretiniame antspaudė Mindaugas vaizduojamas labai apibendrintai, greičiausiai tai tik valdovo simbolis; išryškinta gotikinė karaliaus karūna, skeptras ir rutulys. LDK kunigaikščio Algirdo didžiajame antspaudė išgraviruotas valstybės herbas (vytis). Kęstučio antspaudė kryžiuokais dekoruotame fone vaizduojama šarvuoto kario figūra su įrašu. Kario judesys ir įrašo šriftas būdingas gotikai. Vytauto ir Žygimanto Kęstutaičio (1432—1440) didieji antspaudai su portretais.

Juose daug dėmesio kreipiama į portreto, valdžios atributikos ir apvado su tekstu dekoratyvinį vientisumą.

Antspaudų piešinys dažnai prastesnis negu juvelyrinių dirbinių ornamentai, nes meistrai šioje srityje, matyt, buvo mažiau įgudę.

Drabužiai

Feodalų drabužių ir valstiečių apdaro palyginimas labai ryškiai atspindi socialinę prarają, kuri skyrė valdančiąją klasę nuo išnaudojamosios. Feodalai ir turtingieji miestiečiai XIV—XV a. dėvėjo naujos mados drabužius. Siuvėjų brolijos ir siuvinėtojai žinojo užsakovų skonį, matė įvežtinius drabužius. Ne tik valstietija, bet ir diduomenė plačiai naudojo vietines namų darbo medžiagas — linines, kanapines dvinytes ir keturnytes drobes bei milus. Medžiagos dažnai būdavo spalvotos. Tik kai kurie didikai nešiojo įvežtinių medžiagų — aksomo, cviliko, įvairių gelumbių, raštuoto adamasako šilko — aprangą. Puošnesnių medžiagų buvo audžiama ir Lietuvoje, pavyzdžiui, kryžiuočių vadinamą pagonišką atlasą.

Feodalinės diduomenės drabužiai buvo siuvami dažniausiai pagal Vakarų Europos kirpimą. Pabrėžiami vyrų ir moterų ištęsti gotikos proporcijų siluetai, moterų liemuo aptempiamas ir patrupinamas. Jauni vyrai mėgo trumpus drabužius (stačia apykakle, ilgomis siuvinėtomis rankovėmis palaidinę, trumpikę ir siauras kelnės). Senesni vyrai nešiojo ilgus, laisvai krintančius drabužius. Jų ilgis ir plotis išreiškė hierarchinį rangą. Su tokiais drabužiais vaizduojamos figūros Vytauto ir Žygimanto Kęstutaičio antspauduose. Tunikos apatinės dalies pleištiškas kirpimas sudaro daug plastiškų, laisvai krintančių klosčių. Klubus juosia metalinis diržas; jis buvo puošiamas emaliu ir perlais. Apsiaustai — su šermuonėlių kailių pelerinomis, Vytauto susegtas senoviškai ant dešiniojo peties, Žygimanto Kęstutaičio — per krūtinės vidurį. Apie jų medžiagas sužinome iš dovanų: Vytautas savo žentui Maskvos

didžiajam kunigaikščiui Vasilijui I dovanojo perlais siuvinėtų drabužių, brangių aksomų, prancūzų riteriui Žiliberui de Lanua — du šilkinis apsiaustus, pamuštus šermuonėlių kailiais. Lietuvos didikų drabužiai, matyt, skyrėsi nuo kitų tautų drabužių, nes Strijkovskis rašė, kad 1507 m. atlydėję Žygimantą Senąjį iš Lietuvos į Krokuvą didikai vilkėjo brangiais lietuviškais ir kazokiškais drabužiais.

Kai kurie didikai nešiojo ir bizantišką aprangą. Lenkų istorikas Janas Dlugošas (1415—1480) aprašo LDK kunigaikščio Algirdo, 1377 m. iškilmingai sudeginto su žirgais ir sakalais, spindinčius purpurinius su įjastu auksu drabužius. Jo palaidinė švytėjusi perlais ir gemomis, o juosta — sidabru ir auksu. Taip buvo puošiami Bizantijos imperatoriaus dvaro purpuriniai šilko drabužiai: tunika (palaidinė) siauromis ilgomis rankovėmis, kurių galai siuvinėti perlais; sunkaus šilko apsiaustas, kurio kraštai, siuvinėti aukso gijomis, perlais ir gemomis. Strijkovskis mini, kad Aleksandras per vainikavimą 1492 m. buvo apsilvkęs raudonu apsiaustu, ant galvos senu papročiu užsidėjęs didžiojo kunigaikščio kepurę, apsaugytą perlais ir brangakmeniais. Ji buvo iš raudono aksomo, aprėmintą metalo juostomis. Kasdieninė kunigaikščių kepurė buvo iš šermuonėlių kailių, jos forma galbūt buvo panaši į Trakų pilies sienų tapyboje pavaizduoto valdovo kepurę. 1390 m. Ordino magistras Bavarijos kunigaikščiui Ferdinandui siuntė dovanų pagonišką kepurę ir vainiką iš Lietuvos. Paskirtis rodo, kad jos turėjo būti labai puošnios.

Didikės, Žilibero de Lanua pasakojimu, puošdavosi visai kaip prancūzės pikardietės. Lieknumui paryškinti jų drabužiai iki klubų būdavo aptempti, o žemiau — plėtėjo. Tai matome iš Vytauto dukters Sofijos XV a. siuvinėto portreto, kur ji vaizduojama su suknia, siurko ir apsiaustu, saikingiau negu Vakaruose įsmaugtu liemeniu. Moterų apdaras būdavo ir su iškirpte, ir uždaras, rankovės įvairių formų ir ilgio, apsiaustas kaip ir vyrų.

Iš kapuose aptiktų negausių liekanų matyti, kad *valstietės* ir *bajorės* galvas

Moters apranga (Sofija, Vytauto duktė), išsiuvinėta ant bažnytinio audinio. XV a.

gobdavosi *drobulėmis*, jas susegdavo apvaliomis žalvarinėmis segėmis. Drobulės, kaip ir lengvi drabužiai, būdavo drobinės, plono lino, dvinytės. Palaidinės būdavo dvinytės ir keturnytės, puošiamos karoliukais (Slapgiris), jų prakirptės segtos penkiomis apvaliomis skardinėmis segėmis (Ažugiriai, Utenos raj.) arba rutuliuko pavidalo sagomis; kitų plonų drabužių prakirptė būdavo susegama saga, o jos šonuose būdavo dvi simetriškai įsegtos segės (Narkūnai, Utenos raj.). Palaidinės, matyt, laisvai krisdavo ant liemens. Sijonai būdavo storesnės medžiagos, drobiniai ar vilnoniai keturnyčiai, spalvoti. Kurklintiškių (Ukmergės raj.) XVI a. kape aptiktas sijono gabaliukas, kuriame yra rudų ar raudonų ir mėlynų, žalių dryžių. Palaidinės tebebuvo juosiamos juostomis, kurių ilgus galus puošdavo stiklo ar žalvario karoliukai, žvangučiai (Kintai, Šilutės raj.). Paežerio (Šilalės raj.) senkapio vilnonė juosta austa iš dviejų spalvų siūlų: gelsvas dugnas ir ru-

das ar raudonas raštas. Jį sudaro vadina-mieji žirgeliai, sukomponuoti iš dviejų įstrižainių per vidurį perkirstų stačiakampių, kuriuos vieną su kitu jungia laužtinė linija; pakraščiai apvesti rudu ar raudonu apvadu. Juosta iš Šilelio (Kau-no raj.) puošta raudonais, geltonais ir žaliais raštais.

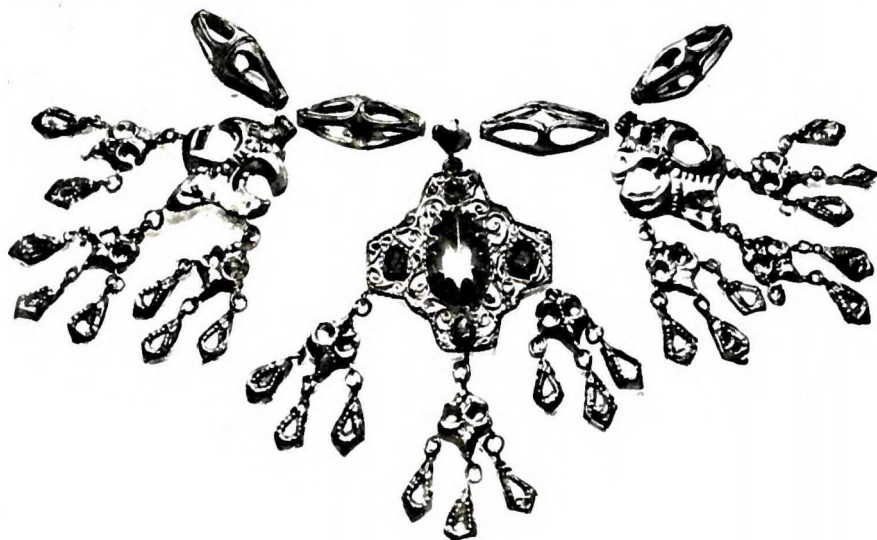
Valstiečiai vyrai dėvėjo paprastais pilkais ilgais ir trumpesniais drabužiais. Juosėjo diržų. Prie diržo nešiojo odines ar austines pinigines (krepšius), kurių trikampę ar daugiakampę formą ryškino ir puošė žalvariniai apkaustai ir užraktas. Narkūnų (Utenos raj.) kape rastų apkaustų viršutinę dalį iš šonų puošia žirgo galvutės, o ažūrinės apkausto dalis sudaro zoomorfinis raštas. Gotikos apavas buvo lengvas, batai plokšti, smailia nose.

Kaip ir visoje Europoje, buvo paplitęs *siuvinėjimas*. Feodalų drabužiai buvo siuvinėjami aukso, sidabro gijomis, spalvotais siūlais, kartais apvedžiojami perlais ar brangakmeniais pagal bizantines tradicijas. Aukso buvo siuvinėjamos net pirštinės. Minimos dovanotos sabalų kailių pirštinės, apsiūtos deimantais. Taigi gotikinį siuvinėjimą papildė bizantiškasis. Lietuvoje netrūko kvalifikuotų siuvinėtojų. Žinoma, kad Vytautas dvi patyrusias dvaro siuvinėtojas, mokančias siuvinėti aukso, siuntė imperatoriui Zigmantui į Vieną, o kunigaikštienė Ona Vytautienė siuvinėjo kepure karšiams.

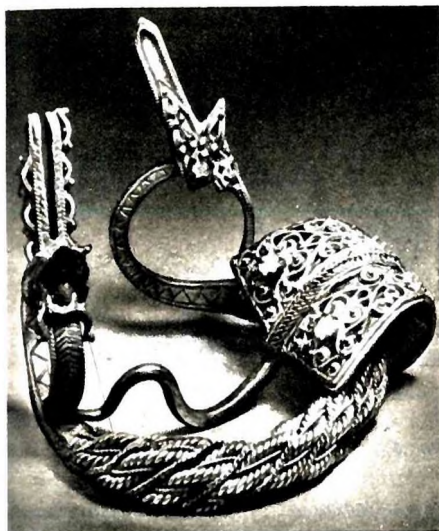
Gausiai buvo siuvinėjami liturginiai drabužiai. Būdingo Lietuvos kultūrai rašto Vilniaus šv. Mikalojaus soboro arnotas, išsiuvinėtas gotikiniais stilizuotais augaliniais motyvais su frontaliomis bizantiškomis-rusiškomis figūromis jų viduryje.

Metalo dirbiniai

Dailieji metalo dirbiniai buvo daromi iš spalvotų ir juodųjų metalų; vertingiausi yra XIV—XV a. dirbiniai iš brangiųjų metalų. Jie dažnai su brangakmeniais bei perlais, kuriuos atveždavo jau nušlifuosius iš Užkaukazės, Pietų Europos. Valstiečių ir miestiečių papuošalai buvo pigesni,

Kaklo apvara su kabučiais (sidabras, kristolas).
Stakliškės, XIV a.

Pasaginė segė su stilizuotais gyvūniniais galais ir brangakmeniais. *Stakliškės. XIV a. vidurys*

žalvariniai. Tačiau atlikimo meistriškumu jie dažnai prilygo didikų papuošalams, kurie taip pat įvairių azūrinių, reljefinių, filigraniškų raštų. Papuošalų formos vienos tradicinės, kitos — gotikinės ar bizantinės interpretacijos. XV a., kai kituose Europos kraštuose prasidėjo

renesansas, aukštinantis dailininko asmenybę, paminimi ir kai kurie vietiniai Lietuvos meistrai auksakaliai: Sebastijonas, Jonas Lietuvis, Klemensas, Simonas, Petras ir kiti. Kai kurie jų dirbo ir Lenkijoje, pavyzdžiui, nuo 1440 m. Krokuvoje minimas auksakalys Jonas Lietuvis (Johannes Lithuanus). 1449 m. jis buvo auksakalių cecho vyresnysis. LDK kunigaikštis Aleksandras 1495 m. privilegija leido įsteigti Vilniuje faktiškai jau seniai veikiantį auksakalių cechą, o po dvejų metų minima auksakalių brolija Kaune. Jų įteisinimas, be abejo, skatino dirbinių meniškumo didėjimą.

Papuošalai. XIV—XV a. kito papuošalų pobūdis. Auksu ir spalvotais siūlais siuvinėti rankogaliai išstūmė iš mados apyrankes ant rankovių, o karolių apvartos — antkakles; jas tebenešiojo tik Žemaitijoje. Atėjusios į madą spalvingos rutulinės ir kitokios sagos (Diktarai, Anykščių raj.; Narkūnai, Utenos raj.) išstūmė smeigtus ir seges arba paskatino kitaip juos drabužyje išdėstyti. Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, papuošalų formos ne tokios įvairios, jie rečiau bedėvimi. Vietoj antsmilkinių įėjo į madą įvairūs auskarai su kabučiais. Kriemalos (Kauno raj.) kabutis — tai lyg du sujungti lelijos žiedo vainiklapiai. Antkaklės iš supintų vielų ir suvytų jų šakų (Jakštaičiai, Šiaulių raj., ir kt.) derėjo prie sto-

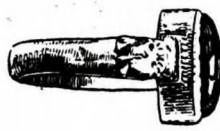
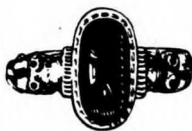

Apskritinė plokštelinė segė (sidabras). *Stakliškės*, XIV a. vidurys.

resnio drabužio, mirguliavo šešėliais. Prie plonesnių drabužių buvo nešiojamos karolių apvaros netgi įvairesnės negu anksčiau: gintarinės, spalvoto ir marginto emaliu stiklo, žalvarinės, sidabrinės, smulkios keraminės ir iš kuro kriauklelių. Dažnai pasitaiko mišrių vėriniių, kuriuose derinamos skirtingos medžiagos ir formos. Paplito nedidelės žvangučių apvaros. Žvangučiai žalvariniai, kriaušės pavidalo, daugumos viduje yra akmenukas skambesiui išgauti. Apvaroje jų būdavo nevienodo dydžio, kartais kaitaliojami su spalvotais stiklo karoliukais, kryželiais (Sariai, Švenčionių raj., XIV—XV a.).

2 Įdomiai padaryta ir ornamentuota *Stakliškių* lobio (paslėpta XIV a. pabaigoje—XV a. pradžioje) sidabro apvara iš tuščiavidurių ažūrinių karoliukų, kabučių su filigranišku raštu. Kompozicijos vidurį pabrėžia krištolo akis, aplink kurią įstatyti keturi spalvoti akmenys. Kabučiai gotikinių formų. Apvara neatrodo sunki, nes detales skaido įvairūs ornamento raštai, ažūros. *Diktarių* sidabriame *papuošale* yra lėšio pavidalo kalnų krištolas ir apskritas karolis.

Paplito naujų formų ir siluetų žiedinės, pasaginės ir plokštelinės apskritinės segės iš žalvarinės skardos arba lietinės. Žiedinės skardinės segės dekoruotos smulkiosiomis geometrinėmis įraižomis arba iškiliais simboliniais stilizuotais saulutės motyvais; pintų iš vielos segių fak-

Žiedas su brangakmeniu. *Gardino pilis*, XIV a. sluoksniš

Žiedas su signetu (sidabras su paaukuota akute). *Radikiai*, XV a.

Auksinis žiedas su perlo akimi, *raštas Vilniaus katedros rūsyje*. XV a.

tūra gražiai mirguliavo. Pasaginių segių su gyvūniniais galais galvutės labiau geometrizuotos, kartais būna su brangakmeniais; kai kada jos pereina į stilizuoto tulpės žiedo motyvą. Būdingos apskritinės plokštelinės segės su išgaubtu viduriu. Jų išcentrinį dekoravimą dažniausiai formuoja spurgelių eilutės ir stilizuotos saulutės ar gėlės motyvai. Kai kurios jų kiauraraštės, dekoruotos fili-granu, juodinimu. *Stakliškių* segės liudytų, kad juodinti gerai mokėta. XV a. cechų meistrai ėmė savo dirbinius žymė-

i (vienoje Stakliškių segėje įspausta „U“ raidė).

Žiedai nuo seno buvo nešiojami karių ant didžiojo piršto strelei atremti, vėliau pasidarė mėgstamu papuošalu. Juos nešiojo vyrai ir moterys po kelis. XIV—XV a. dėvėta žalvarinius, alavinius, sidabrinčius ir auksinius žiedus, jie būdavo ryti, pinti, kalti. Ypač efektingi buvo žiedai pastorinta ornamentuota priekine dalimi ir su akutėmis. Gardino pilies XIV a. sluoksniuose rastas kaltinis žiedas su įspūdinga stilizuota reljefine galvute ir raudona (kontrastingos spalvos) brangakmenio akute. XV a. auksinis žiedas iš Vilniaus katedros rūšių yra raiškių gotikinių formų, plastiškesnis: reljefiškos rozetės, atsišakojimai, platus akutės įtvartas, kurį sudaro gotikinis heraldinės lelijos motyvas, nejučiomis kreipia žvilgsnį į pagrindinį žiedo akcentą — didelį balzganą perlą.

XIV a. pabaigoje pradėjo rasti signetinių žiedų. XV a. tokie žiedai paplito. Jų akyse būdavo išraižyti feodalo, vėliau jo giminės herbai, simboliniai ženklai, apjuosti įvairiais ornamentais. Radikiuose (Kauno raj.) rasto žiedo akyje išgraviruoti du dekoratyvūs supinti saulės ir svastikos motyvai.

Vyrai prie diržo ar kalavijo nešiodavo kabučius. Rumšiškių (Kaišiadorių raj.) kabutis — tai žalvarinė plokštelė su dviem į priešingas puses atgręžtomis grubaus piešinio stilizuotų žirgų galvutėmis ir prikabintais keturiais skambaliukais.

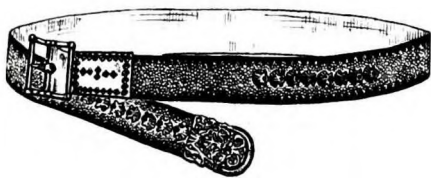
Papuošalų meniškumą lėmė medžiagų taurumas, formų grožis, jų derėjimas su ornamentu. Papuošalų meistras stengėsi ornamentų nekartoti, juos keitė, kitaip derino su visuma.

Kario ir jo žirgo apranga. Svarbi vyrų karių aprangos dalis buvo šarvai ir šalmi. Juos dėdavosi įdami į turnyrus ir karo žygius. Šarvus ir šalmus darė vietiniai meistras (Svimuntas ir kiti). XV a. plito plokšteliniai šarvai, dengiantys visą figūrą, per liemenį kiek įsmaugti. Šalmas dengdavo veidą ir ausis. Didikai turėdavo sidabro šarvų ir šalmų, inkrustuotų aukso ornamentais. Šarvų estetinę

Lietuvos karys iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio antspaudo. XIV a. vidurys

vertę lėmė jų tikslinga konstrukcija, poliruoto metalo švitiesimas ir ornamentuoti apkaustai. Žirgų apranga — kamanos ir balnai — taip pat būdavo su ornamentuotais sidabro ir aukso apkaustais. Smulkiųjų bajorų apranga daug kuklesnė. Jų šalmi, šarvai (ir žirgų apranga) būdavo geležiniai, puošti žalvariniais ar variniais apkaustais. Pavyzdžiui, Vavelio katedros Švenčiausiosios trejybės koplyčios paveiksle (XV a.) vaizduojamas lietuvių karys su rausva palaidine ir šarvais, kurių pakraštį puošia paausuoti apkaustai. Labai puošnus diržas, išdabintas auksinėmis rozetėmis. Ant šarvų neilgas apsiaustas, apvedžiotas kailiu. Galva pridengta paausotu šalmu. Panašius šarvus ir šalmą dėvi Lietuvos raitelis, pavaizduotas Kazimiero Jogailaičio antkapyje. Gardino pilyje XIV a. palaidoto kario galva papuošta juosta, išsiuvinėta smulkiais perlų ir paausutų karoliukų raštais.

Diržas, puoštas žalvario apkaustais. Rumšiškės, XIV a.

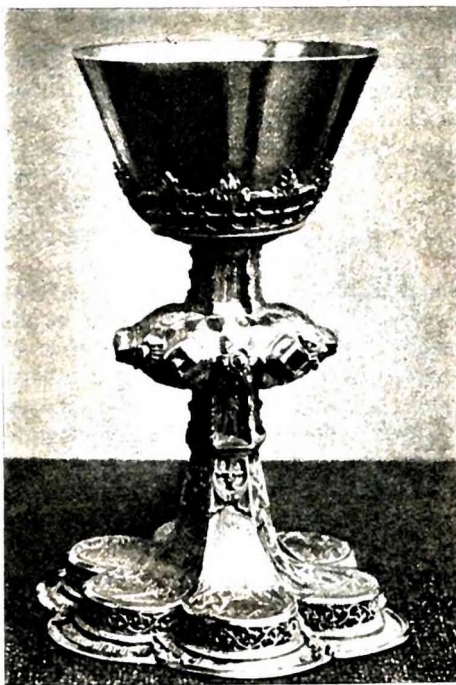
Raktai (žalvaris). Neprausčiai, XV—XVI a.

Raktas (žalvaris). Sriubos, XV—XVI a.

Iš kario aprangos puošnumu skyrėsi diržas. XIV—XV a. diržai puošiami sidabriniais, žalvariniais apkalais, dekoruotais stilizuotos ramunės ar kito augalo žiedo motyvais (Rumšiškės, Kaišiadorių raj.; Purviai, Trakų raj.). Žinoma, kad Vytautas Vokietijos imperatoriaus Zigmanto įgaliotiniui Benediktui Makrai 1412 m. Trakų salos pilyje padovanojo auksinius pentinus ir diržą.

Kario žirgo aprangoje daugėja dekoru, sudėtingas tapo kamanų plokštelių piešinys (Kriemalė, Kauno raj.). Be geležinių, pasitaiko kaulinių ornamentuotų laužtukų. 1495 m. LDK kanclerio A. Saltono testamente minima, kad žirgų kamanos puoštos auksinėmis sagtimis su perlais ir stručio plunksnomis. XIV—XV a. didikų balnai būdavo iš spalvotos odos, siuvinėti šilku, panašiai kaip totorių. Kai kurie, matyt, buvo apkaustyti tauriaisiais metalais. Dluošas rašo, kad Vytauto žirgai buvo balnojami auksiniais balnais (auksu apkaustytais — T. A.). Žirgų su auksiniais balnais jis dovanojo ir savo žentui Maskvos didžiajam kunigaikščiui Vasilijui I.

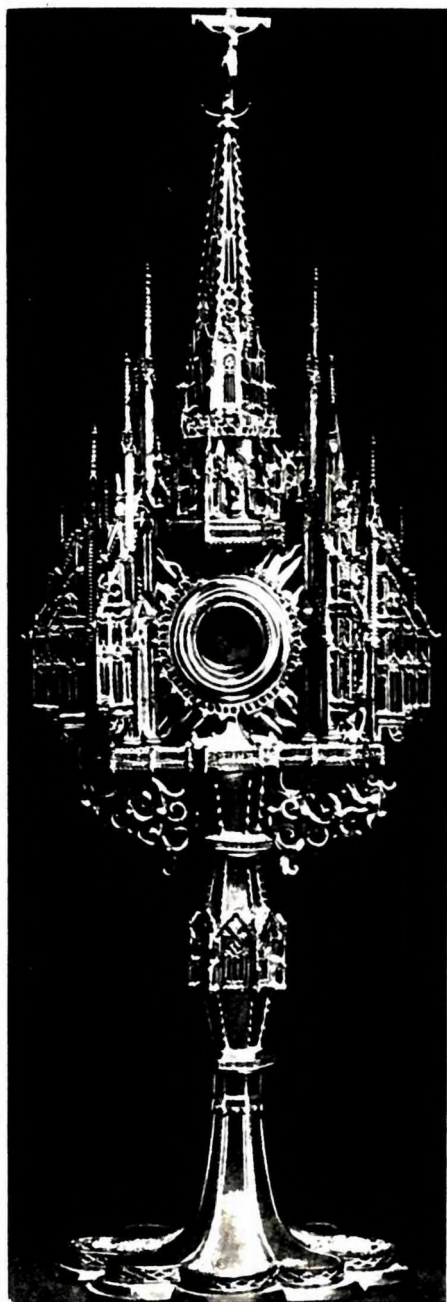

Vilniaus katedros sidabrinė paaukuota gotikinė taurė. XV a. pabaiga

Ginklai. XIV—XVI a. daug dėmesio kreipiama į ginklų puošnumą. Su ginklais ne tik būdavo pasirodoma išeigoje; jais dabinta menių sienos, ginklus dovanota. XV a. pabaigos—XVI a. pradžios kalavijų ir peilių rankenos išpintos aukso ir sidabro raštais, su brangakmeniais. Smulkiųjų feodalų kalavijai papuošti kukliau (ragu, kaulu). XIX a. Vilniaus Senienų muziejuje buvo kaulinė kardo rankena su išpjaustytais žalčiukais. Vyrai ir moterys prie diržo ar juostos nešiodavo peilius, kurių odinės makštys būdavo puošiamos žalvariniais ornamentuotais apkaustais.

Buitiniai metalo dirbiniai. XV a. didikų rūmuose turėta sidabrinų ir paaukuotų bokalų, ąsočių, lėkščių, sidabrinų kaušų su auksiniais apkaustais, sidabrinų šaukštų (A. Saltono testamentas), taip pat įvairių dėžučių, dekoratyvinių raktų.

1428 m. Lucko suvažiavime Vytautas imperatoriui Zigmantui padovanojo savo senelio Gedimino tauro ragą su aukso

Vilniaus Bernardinų bažnyčios sidabrinė paausuota monstrancija. XV a. vidurys

apkaustais, pasaitėliu ir kojele, išpuošta brangakmeniais. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dovanota Maskvos kunigaikščiui Ivanui III aukso taurė yra pa-

Šv. Mikalojaus soboro (šv. Kazimiero bažnyčios) sidabrinis paausuotas su brangakmeniais kryžius. 1495 m.

prastų formų, plastiškų linijų, lygaus paviršiaus, kuriame atsispindėjo aplinkiniai daiktai.

Liturginiai reikmenys. Įsigalint krikščionybei, reikėjo įvairių liturginių reikmenų. Vietos auksakaliai ėmė juos gaminti pagal kaimynų pavyzdžius. XV a.—XVI a. pradžios bažnytinės taurės, monstrancijos ir kryžiai savo puošybos motyvais, detalėmis ir proporcijomis buvo panašūs į vokiečių, čekų, lenkų, kitų gretimų kraštų gotikinius liturginius dir-

binius. *Vilniaus katedros* XV a. pabaigos gotikinės masyvosios sidabrinės paausintos taurės dekoruota tik kojelė su plačiu pastovu. Kojelės viduryje (noduse) — iškilūs rombai, papuošti spalvotais akmenimis, ant pastovo meistriškai išgraviruotos figūros. Kita to laikotarpio sidabrinė paausinta taurė, sukurta pagal slaviškas kulto tradicijas, XIX a. antrojoje pusėje buvo šv. Mikalojaus sobore Vilniuje. Ji lygaus paviršiaus, ir figūros čia graviruotos viršutinėje taurės dalyje.

Monstrancijos iš spalvotų metalų buvo bokštinio tipo, aukštos, dinamiškos, vertikalios siluetų, azūrinės. Tokia yra XV a. *Vilniaus Bernardinų bažnyčios monstrancija*. Virš kojelės kyla lengvos vertikalios linijos, jos apjuosia cilindrus su stiklu ir sudaro bokštelius. Vidurinis bokštelis — kompozicijos ašis, kurios viršuje yra krucifiksas. LDK kanclerio Alberto Goštauto monstrancija, 1525 m. padovanota Geranainių bažnyčiai, vėliau buvusi Vilniaus katedros lobyne, turi pereinamojo iš gotikos į renesansą laikotarpio bruožų. Jos viršutinė dalis dar gotikinė, o apatinėje dalyje harmoningai įsipina renesansinės akanto šakutės ir dvi angeliukų figūros. Monstrancijos konsolės ir bokšteliai taip pat su figūromis.

Meniški buvo ir *kryžiai*. Šv. Mikalojaus sobore Vilniuje buvo XV a. pabaigos sidabrinis paausintas nedidelis lotyniškas kryžius (1495), kuriam meninio efektyvumo teikė įvairių dydžių ir spalvų brangakmeniai. A. Saltonas turėjo auksinį kryžių su perlais.

Keramika

Dekoratyviniai kokliai. Koklinės šildymo krosnys Europoje paplito XIV a. Turtinant interjerus, XIV a. pabaigoje—XV a. daugiau jų atsirado ir Lietuvoje. Dekoratyvūs jų kokliai buvo ornamentiniai ir figūriniai. Juos gamino puodžiai ir modeliuotojai, greičiausiai naudodami medines formas. Atsižvelgiant į krosnių tektoniką, kokliai buvo daromi kvadratiniai (atsiradę iš puodyninių), profiliuo-

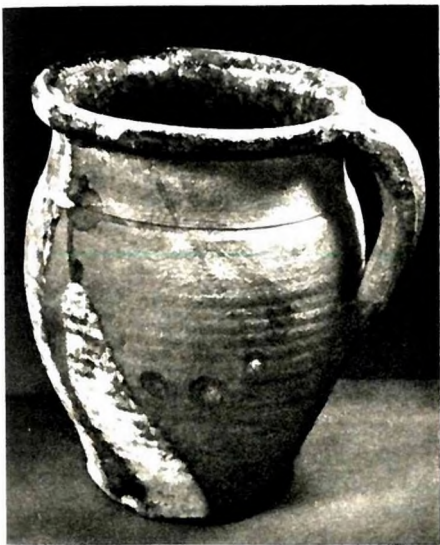

Dvispalvis pinaklis krosnies viršui puošti. *Vilniaus Žemutinė pilis, apie XVI a. pradžią*

ti karniziniai ir vainikuojantys viršutiniai. XIV a. pabaigoje buvo paplitę neglazūruoti stačiakampėmis plokštumomis kokliai su geometriniu ornamentu. Kauno, Trakų pilyse ir Vilniaus senamiestyje rasti XIV a. antrosios pusės ir XV a. kokliai glazūruoti ir neglazūruoti, puošti reljefiniais ornamentais arba stilizuotomis žmonių figūromis. Jų reljefas nevienodo aukščio. Vyravo kokliai su geomet-

Lėkštė, dekoruota augalinių motyvų raštu. Vilniaus Žemutinė pilis, XV a.—XVI a. pradžia

Asotis. Rumšiškės, XV a. pabaiga

rinio ornamento motyvais, bet XV a.—XVI a. pradžioje jau pereinama ir prie augalinių ornamentų (iš geometrinių figūrų — apskritimo ir lankų — formuojami stilizuoti žiedai).

Vilniaus Žemutinėje pilyje rasta kelių spalvų XVI a. pirmosios pusės ilgų koklių (pinaklių), dekoruotų reljefiniu grotesku, herbais; jie, matyt, puošė kurios nors rūmų krosnies viršų.

Figūrinių koklių dekoru tematika įvairi. Viena XV a. koklyje reljefu vaizduojama primityvus piešinio moters figūra. Jos gotikines proporcijas paryškina pailgas stačiakampis rėmas. Figūros judesys (rankos uždėtos ant klubų) primena kryžiaus schemą. Kitas to paties laikotarpio žaliai glazūruotas koklis vaizduoja raitelį, jojančį ant ožio. Vienoje krosnyje buvo naudojami kelių temų kokliai.

Keraminių indų būdavo įvairios paskirties ir įvairių formų. Vyravo žemi, platus, beveik cilindriniai puodai, papuošti tiesiais ir banguotais horizontaliais rėžiais, bet pasitaiko ir gana aukštų puodų pūstais šonais, neaukštais kakleliais, atlenktais pakraščiais, plačiomis angomis. Be tradicinio geometrinio ornamentu, indų dekore išsigalėjo siaurų lapelių įkartos. Pasitaiko glazūromis tapytų ornamentų.

Nuo XV a. antrosios pusės pradėjo plisti apskritos karių gertuvės, kurių viena pusė — iškili, o kita — plokščia. Gertuvių kakleliai siauri. Jų iškilioji pusė dažniausiai papuošta geometriniais irėžtais arba reljefiniais ornamentais, sudaranciais iš centro didėjančius apskritimus (Trakų pilis). Įvairios lėkštės šviesiai rudą molio, vidus glazūruotas; joms dekoratyvumo teikia gelsvame arba baltame fone išdėstyti visokių spalvų augaliniai, geometriniai ornamentai (Punios pilis).

XIV—XV a. ąsočiai nedideli, pūsti, į apačią siaurėjantys, kartais išryškintais peteliais, su rankenėlėmis (Rumšiškės, Kaišiadorių raj., XV a. pabaiga). Trakų salos pilyje rastas nedidelis siauras šiek tiek profiliuotas išėstas ąsinis su trim ąselėmis. XV a. miestiečių ąsočiai bei kiti indai jau dažnai glazūruoti. Glazūrų spalvų nedaug: žalia, ruda, geltonai auksinė, vėliau dar balta ir melsva; jų atspalviai priklauso nuo degimo temperatūros, dūmų ir kt. Glazūruojamas ne visas indas. Pasitaiko indų, dengtų dviejų spalvų glazūrų deriniu, tik su kai kur užlietu paviršiumi.

Plito ir stiklo dirbiniai. Pažymėtina Venecijos stiklo taurė iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto servizo (XV a. pradžia).

Ašinis su trim ąselėmis. *Trakų salos pilis*, XV a.

* * *

Gotikos stilius Lietuvoje — tai pirmasis Europos stilius, savitai atitikęs feodalinės visuomenės buitinius ir estetinius poreikius. Vakarų Europoje jis apėmė visas meno šakas, o Lietuvoje drauge su gotika dar reiškėsi, nors ir kur kas siauriau, bizantinis menas. Gotikos formų ir erdvės kompozicijos vietinės ypatybės aki-

Venecijos stiklo taurė iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto servizo. XV a. pradžia

vaizdžiausiai išryškėjo kulto architektūroje. Vaizduojamojoje ir taikomojoje dailėje gotika sėkmingai derėjo su bizantinio stiliaus elementais; kartais šie stiliai vienas kitą veikė.

Suvaidinusi labai svarbų vaidmenį Lietuvos meno istorijoje, gotika parengė dirvą tolesnei architektūros ir dailės raidai.

XVI A.—XVII A. VIDURYS. RENESANSAS

Renesanso plitimas ir ypatybės

Renesansas, kurį F. Engelsas pavadino didžiuoju perversmu*, griovusiu senas feodalizmo normas ir viešpataujančią religinę ideologiją, kilo ir plito XIV—XVI a. visų pirma Italijoje, kur ekonomiškai stiprėjanti buržuazija virto svarbiausia klase, veržliai kopiančia į ekonominio ir kultūrinio Italijos miestų gyvenimo viršūnes. Vėliau nevienodu intensyvumu ir savitomis realistinėmis formomis renesansas plito kitose šalyse; jis išreiškė naują pasaulietinį požiūrį į gyvenimą. Į šiaurę už Alpių renesansą skatino buržuazinės revoliucijos prieš feodalizmą, jo dogmatinę ideologiją ir kapitalistinių visuomeninių santykių stiprėjimas. Šiuos procesus gilino ir spartino reformacijos sąjūdis, prasidėjęs XVI a. pirmajame ketvirtyje ir apėmęs Vakarų ir Vidurio Europą.

Renesanso kultūra ir menas buvo grindžiami humanizmu, skatinančiu visapusiškai plėtoti žmogaus asmenybę; aukštinančiu jo protą, orumą, veiklą, kūrybines galias. Humanistai, propaguodami gyvenimą teigiančią pasaulėžiūrą, ardė religijos pagrindus. Jie skelbė mokslinį gamtos paslapčių, jos grožio supratimą. Architektai ir dailininkai grožio pagrindą ieškojo gamtoje, rėmėsi geometrijos, fizikos, anatomijos mokslais. Jų ieškojimai nebuvo bevaisiai. Pasak F. Engelso, „Italijoje nematyti suklestėjo menas, kuris buvo lyg klasikinės senovės atgarsis, tokio lygio daugiau niekada nepavyko pasiekti“**. Vaduodamasis iš bažnytinės scholastikos ir dogmatikos, įsivaivinęs humanizmo idealus ir antikos naujai suvoktą palikimą, jis išreiškė pažangių visuomenės sluoksnių interesus ir buvo pavadintas renesansu (atgimimu).

Renesansas įsigalėjo visų pirma literatūroje (XIV a.), kiek vėliau vaizduojamojoje ir taikomojoje dailėje ir pagaliau architektūroje (XV a.).

Remiantis antika, mokslu, pažangiomis vidurinių amžių meno tradicijomis, vaizduojamojoje dailėje buvo ieškoma naujų, realistinių išraiškos priemonių, kompozicijos principų; moksliskai grindžiama linijinė perspektyva, studijuojama žmogaus organizmo sandara, jo kūno proporcijos. Ypač pradedama vertinti tapybą, tokią parankią figūrų konkretumui, erdvės iliuzijai, daiktų tūriui perteikti, pavaizduoti sudėtingam gyvenimui. Spalva joje naudojama modeliavimui, erdvės perteikimui ir kompoziciniam spalvos dėmių ritmui. Panaši į tapybos buvo ir grafikos (iš pradžių medžio, vėliau vario raiziniai, ofortas) raida. Apvaliosios skulptūros ir reljefo kūrinuose stengiamasi perteikti figūrų proporcijas, judesius, dvasinę žmogaus būseną; be to, reljefe atskleidžiama perspektyva, keli planai. Taikomojoje dekoratyvinėje dailėje antikos meno formos, ornamentų motyvai siejami su savo šalies tradicijomis, kuriami nauji kompozicijos principai. Renesanso architektai, remdamiesi tomis pačiomis ištakomis, ieškojo naujų fasado ir interjero sprendimų, kūrė naujas statybinių konstrukcijų sistemas, tobulino statybos techniką. Pastatų kompozicijoje buvo žiūrima aiškumo, fasaduose stengiamasi pabrėžti horizontalias linijas. Įsigalėjo statika, simetrija, elementų pusiausvyra. Pastatų matmenys ir proporcijos buvo nustatoma pagal santykį su žmogumi. Plito pusapskritimės arba segmentinės arkos ir angos, cilindriniai bei kryžminiai skliautai, kupolai. Statoma daug rūmų ir gyvenamųjų namų.

Renesansas savitai plėtojosi Nyderlanduose; jis turėjo didelę įtaką Vokietijai, Prancūzijai ir kitiems Šiaurės Europos kraštams. Čia antikinio palikimo beveik

* Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. М., 1961. Т. 20. С. 346.

** Ten pat, p. 345, 346.

nebuvo. Architektai, siekdami itališkojo idealo — pastatų patogumo, aiškumo, formų harmoningumo, tik perkūrė gotikos architektūrą. Vaizduojamojoje dailėje italai daugiau dėmesio kreipė į gražaus, harmoningo žmogaus paveikslą, jo tipiškus socialinius bruožus, o Nyderlandų dailininkus labiau domino dvasinis žmogaus gyvenimas, gamtos įvairovė, spalvų ir medžiagų savybės iki smulkiausių detalių; jų kūryboje atsispindi kita humanistinių idėjų pusė. Italijoje labiau plito sienų tapyba, o Nyderlanduose — molbertinė, atliekama ne tempera, bet aliejumi.

Renesansas Lietuvoje. Renesanso menas Lietuvą, kaip ir kai kurias kitas Vidurio Europos šalis, pasiekė XVI a. pradžioje. Jį skatino Lietuvos ekonominis stiprėjimas ir naujos humanistinės idėjos, einančios iš tų Europos šalių, su kuriomis buvo palaikomi intensyvūs ekonominiai bei politiniai ryšiai, kurių augantis miestai reikalavo žemės ūkio produktų ir miško gėrybių. Ekonominiam stiprėjimui ir feodalų pajamoms turėjo reikšmės padidėjęs valstiečių baudžiavinis išnaudojimas, įteisintas 1557 m. Žygimanto Augusto Valakų reforma. Nemažai pajamų teikė ir miestai, todėl didikai feodalai rūpinosi jų augimu: plėtė amatus, skatino didesnę jų specializaciją, taip pat produkcijos kokybę bei dailės amatų estetinį brendimą. Prekiaudami vietoje ir su užsieniu žemdirbių ir amatininkų gaminiais, turtėjo miestų pirkkliai. Neapsieita ir be sunkumų. Valstiečių priešinimasis, bajorijos nepasitenkinimas ir ypač karai su Maskva ir totoriais alino feodalinę valstybę, stabdė jos kultūros nuoseklią plėtotę ir privedė prie Lietuvos ir Lenkijos unijos (1569), sukėlusios ekonominį ir politinį smukimą. XVI a. Lietuva buvo dar savarankiška, jos ekonomika ir kultūra buvo tolygi gretimų šalių ekonomikai ir kultūrai. Ypač išsilo Vilnius, kaip LDK ekonominis ir kultūrinis centras. Georgas Braunas į didžiųjų pasaulio miestų atlasą įdėjo ir Vilniaus miesto panoraminį planą (parengtą Frydricho Hohenbergo XVI a. viduryje, išleistą Kelne 1576 m.), kuris yra

seniausias Vilniaus planas ir turi didelę ikonografinę reikšmę.

Kultūrinius ryšius plėtė feodalinės diduomenės kelionės po Europos feodalų dvarus, gilesnis susipažinimas su užsienio tautų buitimi ir papročiais. Didikai, turtingi pirkkliai ir amatininkai savo vaikus siuntė mokytis į Prahos, Bolonijos, Sienos, Leipcigo, Vitenbergo universitetus, kur jie susipažindavo su humanizmu ir renesanso kultūra, o vėliau ir su reformacija. Tai matydama, smulkioji bajorija ir miestiečiai reikalavo mokyklų savame krašte. Jų švietimui Abraomas Kulvietis Vilniuje įsteigė humanistinio pobūdžio kolegiją, kuri veikė 1539–1542 m. (vėliau atgaivinta Mikalojaus Radvilos Juodojo veikė iki 1640 m.). Tačiau lemiamą reikšmę humanistinių idėjų plitimui ir renesanso kultūros įtakai turėjo Žygimanto Augusto 1568 m. liepos 10 d. leidimu įsteigta Vilniaus kolegija, kuri tų pačių metų rudenį Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus rūpesčiu pradėjo veikti. Siekdamas kolegijos mokymą kelti iki universiteto lygio, teikti mokslo laipsnius, Protasevičius pakvietė jėzuitus profesorius, kuriems priklausė monopolija vadovauti Europos universitetams. Jie atvyko tik 1570 m. ir nuo rudens perėmė kolegijos bazę ir mokinius. Jėzuitai, kaip rašo Henrikas Zabulis, siekdami išlaikyti gerą vardą vietos visuomenėje ir plėsti įtaką, kolegijoje kėlė ne tik religinius, bet ir humanitarinius mokslus (antikinę literatūrą, drauge ir pasaulinę literatūrą, protegavo vietines ir svetimias kalbas), kad mokslas būtų naudingas visų įsitikinimų asmenims. 1579 m. kolegijai gavus universiteto teises, mokymo uždaviniai nepakito. Mokymo procesu jėzuitai profesoriai vykdė prieštaringą funkciją: teologijos studentams (kurių buvo nedaug) stengėsi „moksliskai“ pagrįsti katalikų religiją ir griauti, kas joje pasenę, antra vertus, pagrindinei moksleivių masei dėstė filosofijos, humanitarinių ir gamtos mokslų principus bei meną. Ta kryptimi iki XVII a. vidurio buvo tvarkomas mokymas ne tik universitete, bet ir jo kontroliuojamose Kražių, Kauno bei kai kurių Baltarusijos miestų kolegijose. Didelį pasisekimą tu-

rėjo mokyklinio teatro vaidinimai miesto aikštėse. Jo pastatymuose atsispindėjo mokyklose dėstomų menų sintezė.

Plintant humanizmui, Vilniaus universitete imta kaupti dėmesį į vietines kalbas. Jomis, bent žemesnėse klasėse, buvo komentuojami antikiniai autoriai, dėstoma gramatika ir poetika. 1585 m. buvo išleistas Petro Kanizijaus katekizmas lietuvių, latvių, estų ir baltarusių kalbomis, Konstantinas Sirvydas universiteto reikalams išleido lenkų—lotynų—lietuvių kalbų žodyną, kuriuo tartum suteikiamos lietuvių kalbai lygios teisės su kitomis kalbomis. Gerokai anksčiau Mikalojus Daukša į lietuvių kalbą išverstos „Postilės“ įžangoje kėlė lietuvių kalbos vaidmenį tautos gyvenimui. Visi to meto leidiniai lietuvių kalba, nors ir religiniai, buvo pažangūs nacionalinis reiškiny.

Demokratinę humanistinę kultūros pusę stiprino tarp miestiečių ir smulkiųjų bajorų ėmusi plisti reformacija. Tai buvo socialinio pobūdžio religinis sąjūdis prieš kai kurias katalikų bažnyčios dogmas, privilegijuotą jos dvasininkų padėtį ir turtų kaupimą. Kairysis reformacijos sparnas smerkė bajorijos lėbavimą, prabangą, valstybės santvarkos ir feodalinės visuomenės negeroves (Mykolas Lietuvis, Medinio kardo riteriai). Nors reformatai nepakankamai vertino meną, smerkė šventinamas bažnyčių skulptūras ir paveikslus, jų kova padėjo dailei išsivaduoti iš religinės tematikos ir skatino tuos kultūrinio gyvenimo veiksnius, kurie turėjo reikšmės renesanso meno raidai.

Katalikai, kovodami su reformatais, naudojo si ir spausdintu žodžiu. 1519—1522 m. baltarusių humanistas Pranciškus Skorina, Vilniaus burmistro Jokūbo Babičiaus globojamas, įkūrė pirmąją LDK spaustuve ir išleido dvi religinio turinio knygas senąja slavų kalba, priartinta prie šnekamosios baltarusių kalbos. Vėliau atsiradusias spaustuves lotyniškų šriftų plačiai panaudojo reformatai ir katalikai. Jose buvo spausdinamos ir mokslo, poezijos, prozos knygos, kurios išgarsėjo visoje Europoje. Per spaudą pasireiškė ir žymūs Lietuvos mokslininkai (Petras Roizijus, Aronas Aleksandras

Olizarovijus, Augustinas Rotundas ir kiti).

Lietuvoje humanizmas ir renesanso kultūra plito ne tik sostinėje Vilniuje, bet ir feodalų pilyse. Kai kurie didikai (Goštautai, Radvilos, Sapiegos), vyskupai (Povilas Alšėniškis, Vaclovas Virbickas), net vienas kitas miestietis (S. Lebedys) kolekcionavo vaizduojamosios ir taikomosios dailės kūrinius, meniškų ginklų, rankraščių, miniatiūrų, komplektavo bibliotekas. Pavyzdžiui jiems buvo LDK didžiojo kunigaikščio, vėliau ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto rinkiniai Vilniuje. Apie juos popiežiaus nuncijus B. Bongiovanis rašė: „Esu matęs taip pat karaliaus šarvų, iš jų ketveri puikiausio darbo, būtent, su gražiais raižiniais ir inkrustuotomis sidabrinėmis figūromis; jie [...] atsiėjo 6000 skudų. [...] Karalius dėvi paprastai, bet turi visokių drabužių — vengriškų, itališkų, auksu siūtų, šilkinų, vasarinių ir žieminių, pamuštų sabalais, vilkais, lūšimis, juodosiomis lapėmis. Jis nepaprastai mėgsta brangenybes. Turi savo kambarį stalą nuo sienos iki priešingos sienos, ant kurio padėta 16 dėžučių, dviejų uolekčių ilgio ir pusantros pločio, pridėtų brangenybių [...]. Jose yra Karolio V rubinas [...], taip pat jo deimantuotas medalis [...], be to, daugybė rubinų, smaragdų, aštrių ir keturkampių. Kitose buvo senoviškos brangenybės, tarp jų kepurė (didžiojo kunigaikščio — T. A.), pilna rubinų, smaragdų, deimantų [...]. Žodžiu, mačiau tiek brangenybių, kiek nesitikėjau rasti sukauptų vienoje vietoje, su kurio- mis Venecijos ir popiežiaus lobynai, kuriuos taip pat esu matęs, negali lygintis. Be sidabro dirbinių, išde yra 15000 svarų auksuoto sidabro, kurio niekas nenaudoja. Čia yra laikrodžių su žmogaus didumo figūromis, vargonai ir kitokių instrumentų, pasaulis su visais dangaus ženklais, dubenys ir indai su visokiais žemės ir jūros žvėrimis. Pagaliau auksuotos taurės, duodamos vyskupų, vaivadų, kaštelionų, seniūnų ir kitų pareigūnų, kai jie gauna iš karaliaus paskyrimą. Turi pagaliau 30 balnų ir kamanų žirgams, tokių brangių, kad pamatyti kur nors kitur brangesnių negalima. Kad kai

kurie jų yra iš gryno aukso ir sidabro, tai nestebina, žinant, jog jie yra tokio karaliaus, bet kad jie kartu puikiausi dailės kūriniai, tuo niekas nepatikės, kas nėra jų matęs". Toliau nuncijus rašo, jog jam buvo parodyta daugelis kitų retų vertingų daiktų. Tarp jo nesuminėtų primintina paveikslų, gobelenų kolekcijos ir biblioteka, kurią vieni vertino dėl jos knygų turinio, kiti — dėl jų meninio įrišimo. Dauguma feodalinės diduomenės ir tarnybinių bajorų matė tuos rinkinius, apie juos žinojo ir miestiečiai. Žygimanto Augusto, kaip ir kai kurių didikų, rinkiniai nemažai prisidėjo prie krašto estetiškos kultūros kėlimo. Bažnyčių meninius dirbinius, kaip šv. Kazimiero karstą, papuoštą auksinėmis gėlėmis, perlais ir brangakmeniais, liturginius indus, drabužius, statulas ir tapybos kūrinius matė ir plačiosios masės. Šie kūriniai veikė ir vietos dailininkų skonį. Masiniam estetiniam auklėjimui turėjo įtakos universiteto renginiai. Studentai statydavo triumfo arkas su miesto globėjų statulomis ir rengdavo turtingas programas garbingiems svečiams sutikti, organizuodavo užgavėnių karnavalus, išpudingas eisenas. Per šventes Vilniaus rotušės balkone miestiečiams grodavo magistrato orkestras.

Kai kurių Europos mokslininkų nuomone, XVI—XVII a. atsirado liaudies menas kaip savarankiška, nepriklausoma meninės kūrybos forma. Lietuvoje XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje drauge su klasinių prieštaravimų stiprėjimu, su valdantiųjų sluoksnių globojamo meno dideliu sueuropėjimu, reikalavusiu naujos meninės orientacijos, kuri neatitiko liaudies estetinio suvokimo, kilo reikalas kurti savajai liaudies sferai skirtą meną. To meto liaudies meno kūrinių neišliko, tačiau jis, matyt, buvo profesionaliojo meno veikiamas, o savo ruožtu veikė ir profesionalųjį meną. Liaudies menas, lėčiau perimdamas naujoves, stabdė vietinių tradicijų kitimą ir spartesnę renesanso išraiškos priemonių plėtotę, bet jis teikė joms nacionalinio atspalvio. Abi šios meno kultūros formos jungė skirtingai suprantamą tautinę savimone.

Glaudūs ekonominiai, valstybiniai ir

asmeniniai ryšiai tebesiejo Lietuvą su vakarinėmis baltarusių žemėmis. Architektūra ir dailė turėjo daug bendrų ypatybių, nes tų pačių feodalų valdos buvo ir lietuvių, ir baltarusių žemėse (pavyzdžiui, Radvilos turėjo Biržų, Kėdainių, Dubingių dvarus Lietuvoje ir Nesvyžiaus, Slucko — Baltarusijoje). Vienuose ir kituose dvaruose dirbo tie patys architektai ir dailininkai, dažnai kvieisti iš Vilniaus arba parengti Vilniuje; net gabesnieji darbininkai statyboms ir taikomosios dailės dirbtuvėms buvo parenkami iš lietuviškų ir baltarusiškų dvarų. Todėl šiandien, nors ir laikantis dabartinių etnografinių Lietuvos meno plitimo ribų, kartais būtina aptarti ir kai kuriuos meno paminklus ar dirbtuves, esančias Baltarusijos TSR teritorijoje. Baltarusijos rytinėje dalyje ir ukrainiečių žemėse, nepaisant ekonominių ir valstybinių ryšių, dėl skirtingų tradicijų, papročių, ypač stačiatikių religijos, kovojusios su katalikybe, bendri LDK meno reiškiniai mažiau besireiškė. LDK palaikė ryšius su Lenkija, taip pat su senais rusų kultūros centrais Novgorodu, Pskovu. Šie ryšiai padėjo LDK meistrams panaudoti kai kuriuos rusų ir Vakarų tautų meno elementus.

Šios sąlygos ir veiksniai Lietuvos renesansui teikė savitumo. Kaip ir kitose Europos šalyse, Lietuvoje šio stiliaus pamatas buvo italų renesansas, įgijęs manierizmo tendencijų. Nauja socialinė Lietuvos aplinka, senjojo gotikinio meno vietinių tradicijų gajumas, XVI a. pabaigoje—XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais pagausėję iš Vakarų Europos ateinantys kai kurie manieristinio meno bruožai įgalino laisvai interpretuoti renesansines formas; tai ardė renesanso meno vienvė, bet manierizmo bruožai nevirto sistema.

Visi šie, kai kada ir prieštaringi, reiškiniai padėjo įsigalėti ir paplisti Lietuvoje renesanso menui. Karai, valstiečių sąjūdžiai ir gaivalinės nelaimės ne tik stabdė nuoseklią meno plėtotę, bet ir sunaikino didžiąją dalį renesanso kūrinių bei rinkinių.

Renesanso meno mecenatai ir kūrėjai. Lietuvos renesanso meno mecenatai bu-

vo didikai, aukštieji bažnyčios pareigūnai, religinės bendruomenės, vienas kitas turtingas miestietis ir didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, kuris gyveno daugiau Vilniuje negu Krokuvoje. Jie užsakinėjo dailininkams paveikslus, vaizduojančius turnyrų, medžioklių scenas, portretus; užsakymų ypač pagausėjo ėmus organizuoti portretų galerijas. Norėdami parodyti savo turtingumą ir gerą skonį, didikai statydinosi rūmus, juos puošė skulptūromis, molbertinės bei sienų tapybos ir taikomosios dailės kūriniiais. Dirbo vietos ir užsienio meistrai. Užsienio dailininkų kvietimasis buvo didikų pasididžiavimas, pabrėžiantis ryšius su Vakarų Europa. Įrodinėdami savo pranašumą prieš lenkų feodalus (tariamą romėniška kilmė), didikai stengėsi patys kviesti architektus ir dailininkus iš užsienio. Iš Nyderlandų, Vokietijos atvyko architektai ir dailininkai Petras Nonhartas, J. van Lėras, Stevenas van Hervickis, Jonas Pilypas Valonas, Ercharadas, H. Guntė, E. Tretneris, A. Melkeris, Johanas, Vilhelmas Polis, Georgijus Helvingas, K. Bekas, Jurgis Braunas, K. Getkė, Petras Dankersas ir kiti. Krokuvoje dirbančių italų architektų ir dailininkų Džovanio Marijos Padovano, Bernardo Zanolio da Džanočio, Džovanio Činio, Bartolomėjaus, Džovanio Jakopo del Karaljo paslaugomis naudojosi tik didžiojo kunigaikščio dvaras ir vienas kitas didikas.

Užsieniečių kūryba didino Lietuvos meno internacionalinį pradą. Tačiau išprusę užsakovai, pažindami Vakarų renesansą, atvykusiems architektams ir dailininkams kėlė savus reikalavimus, susijusius su gamtos sąlygomis, papročiais ir visuomenės estetiniu suvokimu. Be to, jie kvietėsi meistrus, artimesnius savoms tradicijoms. Lietuvos renesansui šalia bendrų Europos bruožų būdinga ir savo krašto tikrovės matymas, perteikimas, savitas grožio supratimas. Net pirkdami užsienyje arba ten užsakydami taikomosios dailės ar kitus kūrinius, užsakovai pasirinkdavo atitinkančius savo krašto estetinį skonį.

Vietiniai architektai ir dailininkai vieni priklausė didikų dvarams (tėvoniškai)

arba vienuolynams, kiti — jungėsi į laisvų amatininkų artimų specialybių gamybinius susivienijimus, vadinamus cechais. Pastarieji rūpinosi savo narių gamybos ir jos kokybės reikalais; savo teisėms ginti turėjo didžiojo kunigaikščio patvirtintą statutą. Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, architektai ir dailininkai buvo skiriami prie amatininkų. Vilniaus aukšakaliai, tapytojai, skulptoriai jungėsi į Vilniaus aukšakalių broliją, kuri 1495 m. gavo cecho teises. Statutas buvo taikomas ir kitų miestų tų pačių specialybių amatininkams. Kai kas iš amatininkų priklausė ir kitiems cechams. Pavyzdžiui, Vilniaus mūrinių ir dailidžių cechas jungė meistrus, dirbančius ne tik mūro ir medžio statybos, bet ir skulptūros, tapybos bei dekoravimo darbus. Aukštės kvalifikacijos cecho meistrai dirbo savo dirbtuvėse, jiems padėjo pameistrai ir mokiniai. Mokiniai, gaudami vis sudėtingesnius darbus, po kelių metų tapdavo pameistrais. Pameistrai, norintys gauti meistro vardą, turėjo 1–2 metus pakeiliauti po kitas šalis, susipažinti su savo amato naujovėmis ir padaryti pavyzdinį darbą. Cechuose išaugo ir tėvoniiniai meistrai, dažnai baudžiauninkai, dirbę stambesnių feodalų dvaruose. Pavyzdžiui, LDK kanclerio Alberto Goštauto Geranainių dvare dirbo tapytojas Mikalojus, architektas ir statybos meistras Miselis, laikrodininkas Sebastijonas Stanislovavičius, dirbo čia ir siuvinėtojas, tekintojas bei kitokie dailės meistrai. Tėvoniiniai meistrai baudžiauninkai, atlikdami prievolę, be materialinio skatinimo, nesistengė didinti dirbinių meniškumo, tuo tarpu cechų meistrai, rūpindamiesi klientūra, buvo suinteresuoti nuolat tobulintis. Vienuolynų dirbtuvėse mokėsi ir dirbo tų vienuolynų meistrai pagal savus reikalavimus.

Matyt, XVI a. pabaigoje architektus ir dailininkus pradėta rengti Vilniaus universitete, nes pagal tuo metu išleistas jėzuitų mokykloms taisykles (*Ratio studiorum*) greta mokslo dalykų turėjo būti dėstomas ir menas. Galėjo būti epizodiniai kursai, dėstomi būrelių, vadinamų akademijomis, dirbtuvėse. Iš kai kurių istorinių šaltinių matyti, kad

buvo dvimečiai civilinės ir karinės architektūros kursai, rengiantys kolegijoms architektūros mokytojus. XVI a. architektūrą dėstė ispanas Garsija Alabijanas. Dailės dalykų, ypač piešimo ir tapybos, dėstymo reikalavo renesanso kultūra, spaudos iliustravimas, universiteto, jo teatro, šventinių renginių bei rūmų ir bažnyčių poreikiai. Akademijose architektūros ir dailės įgūdžių bei estetinių normų buvo mokoma pagal nuoseklesnę negu cechų dirbtuvėse sistemą. Apie vietinius kūrėjus mažai težinoma*. Iš liaudies kilę menininkai turėjo tik vardus. Pavardės buvo iškraipytos, sulenkintos.

Visas šis kūrybinis gyvenimas: užsieniečių kvietimas, dailės kūrinių pirkimas užsienyje, vietinių tradicijų atstovų cechų pameistrių kelionės, vietinių meistrų stebėjimas užsienio kūrėjų darbų, išprususios Lietuvos visuomenės poreikiai, papročiai skatino Lietuvos meną gyviau plėtoti, lygiuoti į novatoriškiausius Europos architektūros ir dailės reiškinius.

Architektūra

Renesanso architektūra Lietuvoje pradėjo plisti XVI a. pradžioje. Jai priešinosi

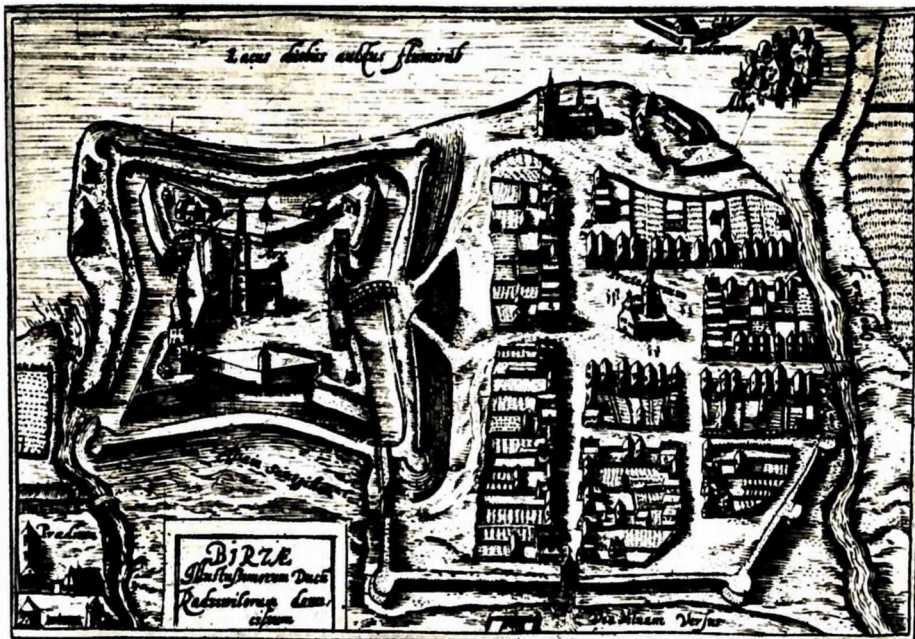
* Iš vietinių architektų ir dailės meistrų minėtini šie: A. Aleksa, Andras, B. Avelidė, Jonas Bogdaševskis, kitur Bogdaševičius, K. Bretkis, J. Budrys, A. Dirma, Ferdinandas, Vaitiekus Gauskis, M. Gleitkūnas, Jonas iš Vilniaus, M. Jurgevičius, S. Kapočis, T. Kasperas, P. Kilijonas, Jonas Laceckis, S. Laurinavičius, Jonas Lekla (Jekla), A. Lituanus, Jonas Lietuvis (Lituanus) ir jo sūnūs Andrius bei Jokūbas, Vaitiekus Lietuvis, K. Macelis, Paulius Migdalauskas, Mikalojus Mikita, M. Ostrauskas, G. Pečiūga ir jo sūnus Pranciškus, Jurgis Rannis, Jonas Skydelis (Skiedelis), Teofilis Spinovskis, M. Sudikas, K. Šmila, J. Srėneris, I. Šugra, G. Švegeris, A. Tretkauskas, Urbonas, Jonas Vilniškis ir kiti. Jie minimi kai kuriuose XVI a. susirašinėjimuose, pavyzdžiui, Adam pictor (Adomas tapytojas) arba Jeorgium pictor, civis Vilensis (Jurgis tapytojas, Vilniaus pilietis), taip pat Georgius Elwyng pictar, civis Wylensis (Jurgis Elvyngas, tapytojas, Vilniaus pilietis); kartais pažymima, kad Vilniuje ar Kaune turi namus.

katalikų bažnyčia, todėl iki XVI a. vidurio renesansas reiškėsi greta gotikos. Ankstyvuosiuose pastatuose gotikos konstrukcijos derinamos su renesanso dekoru; vėliau pereinama prie renesanso stiliaus konstrukcijų ir architektūros formų, proporcijų, masių pusiausvyros. Išplito tinkavimas; iš pradžių tinkuojama tik aplink angas, o vėliau — ir sienos. Vyravo lygios, ramios sienų plokštumos su negausiais profiliuotais karnizais. Paplito stačiakampės angos ir pusapskritės arkos, cilindriniai su liunetėmis ir kryžminiai skliautai, papuošti dekoratyvinėmis tinko juostomis. Kulto pastatų stogai išliko aukšti, o rūmų ir namų — žemesni, kartais paslėpti atikų.

XVI a. pabaigoje, blėstant humanizmui ir veikiant reformacijai, tolstant nuo renesanso harmonijos, ieškoma naujų, laisvesnių išraiškos formų. Į renesansą ėmė įsipinti manierizmo elementų, jie stiprėjo ir XVII a. viduryje priartėjo prie baroko. Šio laikotarpio pastatuose atsisakoma kompozicijos tectoniškumo, dekorą dėsningumo, ieškoma dirbtinio efektingumo. Manieristinės tendencijos visų pirma pradėjo reikštis architektūros dekore. Renesansą Lietuvoje labiau veikė Šiaurės Europos, ypač Nyderlandų ir laisvųjų Hanzos miestų (Gdansko, Karaliaučiaus), manieristinė kryptis.

Miestai

XVI a. vieni Lietuvos miestai buvo valstybės, kiti feodalų žinioje. Per Valakų reformą visi miestai, neturintys Magdeburgo savivaldos teisių, buvo perplanuoti ir rekonstruoti. Jau XVI a. viduryje pradėta pereiti nuo savaimės susidariusios radialinės miestų planavimo struktūros prie *stačiakampio* aikščių ir gatvių *plano*, perimto iš Vakarų Europos. Iš anksto sudaryta miestų plano schema tapo būdinga renesansui. Kuriamų ir plečiamų miestų kompozicijos centre tapo ištempta stačiakampė (Šiauliai) arba beveik kvadratinė (Kretinga) turgaus aikštė. Tokių kuriamų miestų būdingas planavimo pavyzdys yra *Virbalis*, statytas XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje pagal iš

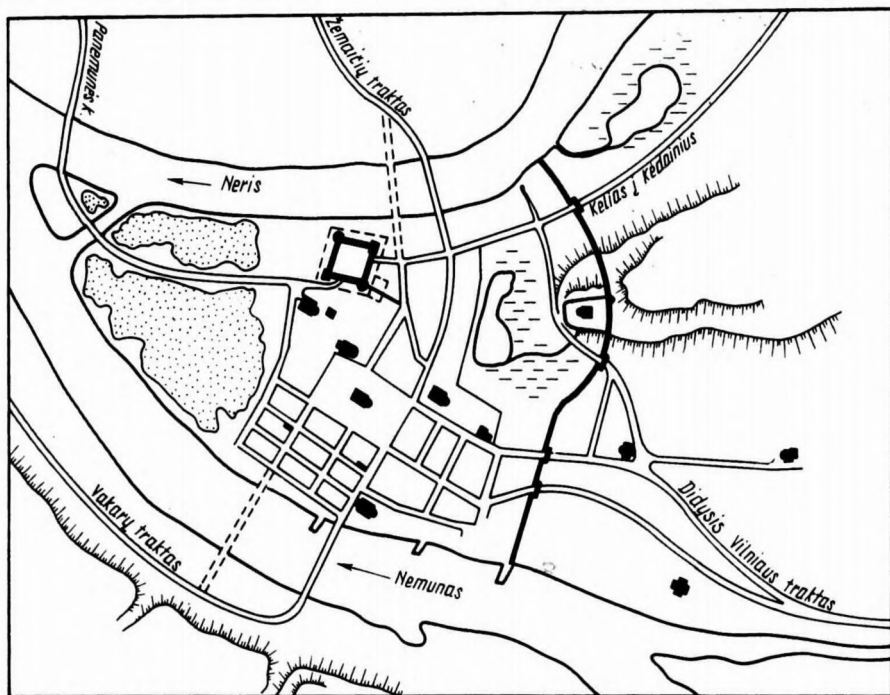
Biržų miesto ir pirmosios pilies planas. XVI a. antroji pusė, XVII a. pradžios T. Makovskio raiziny

anksto sudarytą planą. Į kvadratinės turgaus aikštės kampus suėjo po dvi statmenas lygiareikšmes gatves, sudarančias pagrindinių gatvių tinklą. Nė viena jų nepabrėžė miesto ryšio su dvaru, esančiu į šiaurės rytus nuo miesto. Vienaaukščiai mediniai namai, statyti galais arba šonais prie pat gatvių ir aikštės pakraščių, sudarė Lietuvos miesteliams būdingą gatvių bei aikščių išklotinę. Aikštėje ir prie aikštės renesanso laikotarpiu ir vėliau rikiavosi svarbieji miestelio pastatai — dominikonų vienuolynas, katalikų ir evangelikų liuteronų bažnyčios, rotušė. Jie formavo miesto centro erdvę.

Kartais dėl reljefo ar kitų priežasčių būdavo atsisakoma taisyklingo stačiakampio plano; atsirado įvairių tokio plano variantų arba stačiakampio ir radialinio plano derinių.

Būdingi plečiamų miestų pavyzdžiai yra Kėdainiai ir Biržai. Jie priklausė didikams Radviloms (tik 1542—1614 m. Kėdainiai priklausė Kiškoms), kurie šiuos miestus padarė savo rezidencijomis ir stengėsi juos paversti amatų, prekybos

centrais, kvietė amatininkus, pirklius ir teikė jiems lengvatų. XVI a. pabaigoje Nevėžio pakrantėje įrengus uostą, Kėdainiai tapo ne tik sausumos, bet ir vandens prekybos miestu. Jis buvo statomas abipus Nevėžio. Nuo XV a. pabaigos didesnioji miesto dalis telkėsi dešiniajame upės krante palei kelią į dvarą ir Šiaulius. Čia susiformavo netaisyklingo plano turgaus aikštė. Kairiajame upės krante miestas formavosi palei Vilniaus, Kauno ir Šetos kelius įgaudamas radialinę formą. Tarp medinių pastatų dominavo mūrinė gotikinė bažnyčia. Kėdainiai labiausiai išsiplėtė XVI a. viduryje—XVII a. viduryje. 1567 m., išmatavus valakais dvarą, dešiniajame Nevėžio krante pradėjo kurtis naujas stačiakampio išplanavimo miestas su erdvia keturkampe Didžiąja turgaus aikšte (dabar Tarybų aikštė), kuri virto miesto centru. Ji buvo iš dalies apstatyta mūriniais dviaukščiais namais su arkiniais vartais į kiemus. Po 1600 m. gaisro pradėjusi plisti mūrinė renesanso architektūra buvo gana vientisa. Miestas plėtėsi uosto, Knipavos link; į pietus nuo dvaro susidarė naujas Jonušavos priemiestis. Plečiantis prekybai, mieste atsirado šešios turgaus aikštės. Didžioji turgaus aikštė buvo mažinama. Jos

Kauno miesto planas. XV a.—1655 m.

viduryje pastatytas svarbiausias architektūrinis akcentas — evangelikų reformatų (kalvinistų) bažnyčia. Aikštės pakraštyje dviejų aukštų su bokštu rotušės svarbesnio architektūrinio vaidmens nevaicino.

Per tą laiką kito užstatymas. Jis turėjo reikšmės gatvių ir aikščių kompozicijai. Erdvinė miesto kompozicija atspindėjo jo išplanavimą, istorinės raidos ir vietovės ypatybes. Įvairių konfesijų pastatų vertikalės pajvairino miesto siluetą.

Biržai ėmė formuotis prie svarbaus kelio iš Vilniaus į Rygą. Drauge su šiaurės vakaruose esančia pilimi miestas buvo sujungtas į vieną gynybinę sistemą. Iš Tomo Makovskio raizinio matyti, kad XVI a. antroje pusėje pagal iš anksto sudarytą planą kartu su pilimi buvo statomas ir miestas: tiesios gatvės, stačiakampiai kvartalai ir keturkampė turgaus aikštė, kurioje stovėjo 1606 m. pastatyta renesansinė rotušė. Medinių miesto pastatų eilės įvairino ne tik rotušės, bet ir prie ežero stovinčios evangelikų reformatų bažnyčios siluetas.

Po karų su švedais ir vidaus nesutariamų 1659 m. sugriautas miestas pagal Teofilio Spinovskio projektą tuojau pradėtas atstatyti. Imta atitraukti toliau nuo pilies, už Apaščios upės, ir atstatyti taip pat pagal stačiakampį planą. Išliko tik centrinė (dabar Vilniaus) gatvė. Turgaus aikštės viduryje pastatyta pusiau mūrinė, pusiau medinė dviejų aukštų su bokštu ir priestatais rotušė, ties turgaus aikštės kampu — liuteronų bažnyčia. Miestas ir pirmą, ir antrą kartą buvo apjuostas gynybiniu pylimu, aštriakuolių aptvaru su įvažiuojamaisiais vartais. Netoli evangelikų reformatų bažnyčios rasta mūrinės sienos vartų kvadratinio plano bokšto likučių. Miesto turinė erdvinė kompozicija nesudėtinga, bet savita.

Iš senųjų miestų labai pagyvėjo Kauno statybos. Žygimantas Augustas 1547 m. įsakė sutvarkyti ir paleisti į darbą plytines, kad netrukėtų statybinės medžiagos remontuoti sugriautiems namams. Turgaus aikštė buvo apstatyta mūriniais namais; po vieną kitą namą statoma ir kitose gatvėse. Miestas plito į rytus, Žaliakalnio—Ažuolų kalno šiaurinė pašlaite. Plečiant posesijas feodalams ir dvasininkams, pradėta ardyti stačia-

kampį išplanavimą, statyti pagal laisvesnį planą. Plečiantis prekybai su užsieniu, XVI a. antrajame dešimtmetyje įrengta nauja Nemuno prieplauka prie Šventojo kryžiaus bažnyčios. Po 1590 m. gaisro buvo tiesinamos ir platinamos gatvės, tvarkomos aikštės. Miesto planas ir jo kitimo struktūra reguliavo ir tūrinę erdvinę kompoziciją. Įvairėjo, nors ir nežymiai, miesto siluetas, panorama — savitas aiškus vertikalių ritmas, harmoninga tūrių pusiausvyra; formavosi neaukšta, palyginti negili ir uždara gatvių erdvė.

XV a. Kauno rytinėje dalyje, tarp Nemuno ir Neries, buvo statomos aptvarinės sienos. Vienur jos buvo medinės, kitur mūrinės (0,9 m storio) su vartais ir bokštais, pylimais ir perkasais. Išliko netaisyklingo apskritimo plano 6 m aukščio bokštas (XVII a., miesto sode, šalia muzikinio teatro) su dvigubo piltuvėlio pavidalo šaudymo angomis.

Vilnius XVI a.—XVII a. pradžioje toliau buvo statomas už miesto sienos (dabartinių Subačiaus, Užupio, Antakalnio, Tiltų gatvių rajonai, prie geležinkelio tilto, kairiajame Neries krante, taip pat Vilnios dešiniajame krante, prie pat žiočių). Miesto centro struktūra darėsi sudėtingesnė: atsirado kreivų gatvių, skersinių pravažiavimų, aplenkiančių feodalų, dvasininkų valdas, ir siaurų privažiavimų. Jų plotis buvo proporcingas užstatymo aukščiui. Prie turgaus aikštės ir senosiose miesto gatvėse intensyvėjo mūrinė statyba. Kai kurie mūriniai namai XVI a. viduryje jau perstatomi. Pastatai nesudėtingi, bet įvairūs, pasižymėjo savitu šiaurės kraštams būdingu grožiu: spalvingais sienų ir čerpių stogų deriniais, funkciniu durų ir langų išdėstymu, iškabų įvairumu. Iš jų išsiskiria unikalūs pastatai, kurie turėjo reikšmės architektūros kompleksų formavimuisi.

Vilniaus centro plano struktūros formavimuisi ir tūrinei erdvinei įvairovei turėjo reikšmės 1503—1522 m. išmūryta akmens mūro ir plytų *aptvarinė siena* su vartais ir bokštais. Remdamiesi Dlugošo kronika ir Jogailos privilegijų užuominais, kai kas teigia, kad Vilnius ir anksčiau buvo apjuostas pylimu su medinėmis, vietomis mūrinėmis sienomis, kurios

per 1383 ir 1390 m. kryžiuočių puolimus buvo sunaikintos. XVI a. pradžioje pastatytoji mūrinė siena juosė miesto dalį tarp Vilnios, Kačergos ir bevardžio upelio*. Statybą organizavo Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila, o vadovavo Jonas Skydelis; 1506 m. kurį laiką čia dirbo Gdansko statybininkas Mykolas Enkineris. Miesto siena buvo laisvos konfigūracijos, ji pajvairino tūrinį erdvinį miesto vaizdą. Pagal atitinkamos vietos gynybos svarbą ji buvo nevienodo aukščio ir formų. Jos apačia mūryta iš akmenų, viršus — iš plytų, su segmentiškai skliaustomis šaudymo angomis, o vietomis — mašikulomis ir dantytu parapetu, kurie aklinos sienos plokštumoms teikė gyvumo. Iš vidaus buvo nišos, pereinančios į šaudymo angas su gotikiniu ar segmentiniu skliautimu. Sienoje buvo trys flankinės gynybos bokštai, o prie svarbiausių kelių — vartų bokštai, kurie ryškiai skyrėsi vertikaliais tūriais. Liko tik Medininkų (Aušros) vartų bokštas. Iš Brauno plano ir vėlesnių piešinių matome, kad anksčiau pastatytieji vartai buvo gotikos stiliaus, vėlesnieji (statyti po 1522 m.) — renesansiniai. Keleri vartai — tik pusės apskritimo anga senoje, apvesta dekoratyviniu plytų apvadu. Kitai, iškilę virš sienos, buvo savitų architektūrinių formų; jie ne tik saugojo miestą nuo priešų, bet ir savo išvaizda jį reprezentavo. Brauno plane gotikinius *Vilniaus vartus* iš kraštų remia apvalūs bokštai su kūginiais stogais. Vartų anga — aukšta pusapskritė sąrama. Jos kraštus puošia kampais sumūrytos plytos.

* Siena buvo apie 3 km ilgio, nuo 6,5 iki 9 m aukščio, jos storis apačioje apie 1—1,4 m, viršuje plonesnė — iki 0,6 m. XIX a. generalgubernatoriaus nurodymu ji buvo nugriauta. Tik keliose vietose išliko jos atkarpų (Biržų ir V. Jacenevičiaus gatvių kampe 215 m, Bokšto gatvėje 150 m ir kt.). Du apvalūs flankinės gynybos bokštai stovėjo ties pavojingiausiais sienų posūkiais. Įvažiuoti į miestą buvo išmūryti penkeri vartai, vėliau jų padaugėjo iki dešimties. Juos matome XVI a. Vilniaus miesto panoraminiam plane, esančiame Brauno atlase, ir, jau XVII—XVIII a. perstatytus, Smuglevičiaus ir Peškos akvarelėse, sukurtose XVIII a. pabaigoje.

Subačiaus vartų bokštas. Apie 1522 m., 1785 m. P. Smuglevičiaus akvarelė

Sienos plokštumą viršuje pajvairina šaudymo angos, ji uždenyta aukštu, lygiu su bokštais, keturšlaičiu stogu. Beveik tuo pačiu metu statyti *Rūdninkų vartai* jau renesansinių, triumfo arkos formų. Jie pailgo stačiakampio plano, įvažiavimo anga gražiai įsijungia į plokštumas, kurias viršutinėje dalyje skaido šaudymo angos, o virš jų yra frizas ir atikas, vartus dengia lėkštas kupolas. Panašūs į Rūdninkų, tik kiek mažesni, buvo Trakų vartai. Visi vartų bokštai XVII—XVIII a. buvo perstatyti. Didžiausi, gana tiksliai užfiksuoti Smuglevičiaus akvarelėje *Subačiaus vartai* buvo stačiakampiai, trijų aukštų, su apvaliais flankiniais bokštais, primenančiais Vilniaus vartus, pavaizduotus Brauno plane. Viršutinėje dalyje buvo šaudymo angos ir mašikulos; jos ne tik svarbios gynybai, bet ir puošė viršutinę pastato dalį; tai bokštą ir sieną jungiantis elementas. Manoma, kad panašūs į Subačiaus buvo Išganytojo (Spaso) vartai. Išlikę *Medininkų* (Aušros) vartai buvo gotikiniai, su smailiuarke anga, parapetu ir smailiai suskliaustomis nišomis. Tik per XVI a. pabaigos ir vėlesnius pertvarkymus įgavo renesansinį atiką ir kitas formas.

Vilniaus miesto sienos kompleksui priklausė ir *artilėrijos bastėja*, pastatyta XVII a. pirmojoje pusėje Subačiaus ir Bokšto gatvių sankryžos šiaurės vakarų kampe. Tai originalus planinės erdvinės struktūros renesansinis požeminis pasagos pavidalo įrenginys, juosiantis natūralią kalvą. Bastėjos sienų storis —

3,5 m, aukštis — 8 m. Per 1655—1661 m. karą nukentėjo, apleista. XX a. šiek tiek atremontavus skirta sandėliams.

Klaipėda XVI a. pradėjo sparčiai plėstis. Buvo formuojamos siauros, daugiausia tiesios gatvės, gyvenamos vienos kurios nors specialybės amatininkų ir pirklių. Jų namai nevienodi, turtingųjų — mūriniai, gotikiniai, kitų — mediniai. Po 1540 m. gaisro Klaipėda buvo perplanuota. Jos gatvių tinklas pasidarė stačiakampis, turgaus (dabar Teatro) aikštė įrengta palei Danės upę. Miestą apjuosė pylimai ir aštriakuolių aptvarinė siena, o XVII a. pradžioje — žvaigždiniai pylimai su bastionais, už jų — gynybiniai grioviai ir tvenkiniai. Miesto siluete dominavo pilis ir bažnyčios. Klaipėdoje gyveno daug lietuvių, nes iš dviejų bažnyčių viena buvo lietuvių. Per karą su švedais (XVII a. pradžioje) miestas labai nuniokotas.

XVI a. ir XVII a. pirmojoje pusėje daug naujų miestų ir miestelių buvo kuriama pagal stačiakampį planą. Tačiau šalia tokio plano XVII a. pirmojoje pusėje formavosi ir *linijinės struktūros* miesteliai, kurie išaugo po 1557 m. Valakų reformos iš gatvinių rėžinių kaimų. Juose sodybos spietėsi prie didžiosios gatvės, kuri iš tikrųjų būdavo kelias tarp gyvenviečių (Sirvintos, Seredžius). Panašiai linijiniu būdu formavosi miesteliai tarp ežerų ir balų (Trakai, Darsūniškis, Balninkai). Kartais nuo didžiosios gatvės eidavo kitos šalutinės gatvelės, kai kur prie jos glausdavosi stačiakampė aikštė.

Gynybinės rezidencinės pilys

Renesanso laikotarpiu turtingieji feodaliai pageidavo statydinti patogius ir prabangius gyvenamuosius pastatus. Tačiau Krymo totorių puldinėjimai, karai dėl Livonijos žemių su Danija, Švedija ir Rusija vertė galvoti ir apie saugumą. Atsirado naujos paskirties privačių pilių, tinkamų nuolatiniam gyvenimui — rezidavimui ir gynybai. Jų gyvenamosios patalpos atitiko renesanso žmogaus poreikius, o kariniai įrenginiai tiko naujai priešartilėrinei gynybai. Svarbus jų erdvės ele-

Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. Apie 1530 m., XVIII a. pabaigos P. Rosio piešinys

mentas buvo vidaus kiemas. Šiuo metu atkreipiamas dėmesys ir į pilių aplinką.

Nuo XVI a. vidurio kuriami *sodai-parkai*, sudarantys neatsiejamą pilių ar rūmų architektūros ansamblio reprezentacinę dalį. Lietuvoje plito daugiausia itališko tipo simetrinės ašies kompozicijos parkai su alėjomis, terasomis, dekoratyviniais tilteliais ir vandens efektais. Vėlyvojo renesanso laikotarpiu įėjo į madą olandiški parkai, kurių svarbiausias elementas — dekoratyviniai tvenkiniai. Biržų Radvilų parkas buvo Širvenos ežero saloje, Raudonės pilies parkas, iš pradžių juosęs ją iš pietų ir rytų, palaipsniui išaugo iki 25 ha.

Gynybinės rezidencinės pilis galima suskirstyti į dvi grupes: ankstyvesnės buvo su uždariais kiemais, sustiprintos gynybiniais bokštais, apjuostos aptvarinėmis sienomis ir pylimais arba tik pylimais, dažnai su bastionais ir gynybiniais grioviais; kitos — atviro tipo, tik su uždariais kiemais ir gynybiniais bokštais. Pastarosios jau darėsi panašios į rūmus.

Viena anksčiausių ir žymiausių pirmosios grupės pilių buvo *Vilniaus Žemutinė pilis* — Lietuvos didžiojo kunigaikščio rezidencija. Joje už seniai pastatytų aptvarinių sienų buvo įvairios paskirties ir tūrių ne vieno meto pastatų kompleksas, kuriame dominavo rūmai. Kintant socialinėms sąlygoms, XV a. pabaigoje didysis kunigaikštis Aleksandras pradėjo tvarkyti apleistą pilį ir rūmus pagal vėlyvosios gotikos stilių, o Žygimantas Senasis baigė ją perstatyti jau pagal renesanso

stilių (dar prieš 1530 m. gaisrą). Labai nukentėjusi per XVII a. vidurio karus, pilis nebebuvo atstatyta, o po trečiojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo — nugriauta (1799—1802). Jos vaizdą galima kiek atkurti iš Vilniaus miesto planų, archeologinių tyrimų ir ikonografinės medžiagos (Rosio, Smuglevičiaus ir kitų piešinių).

Iš Fiurstenhofo plano (1740) ir atkastų pamatų matyti, kad rūmai buvo kelių ne vienu metu statytų korpusų su netaisyklingos formos uždaru vidaus kiemu. Pagal Rosio akvarelę (XVIII a. pabaiga), pietinis fasadas buvo trijų aukštų. Apatinis aukštas dengtas rustika, kiti tinkuoti. Kiekviename aukšte buvo skirtingo dydžio kampuoti su vis kitokiais apvadais renesansiniai langai, pabrėžiantys sienų lygumą. Rūmai turėjo atiką, suskaidytą gotikinio skliautimo arkučių ir šaudymo angų. (Lietuvos atikai skiriasi nuo Lenkijos atikų, nes baigiasi horizontalia linija, o ne dantytu viršumi.) Prie pietinio, rytinio ir vakarinio korpuso stovėjo liekni keturkampiai bokštai su šaudymo angomis ir skaidė priekinius rūmų fasadus į nelygias dalis; jie buvo skirti vartų angų ir sienų flankinei gynybai. Vartų ir durų angos išdėstytos nesimetriškai, gausiai papuoštos orderiniais elementais. Šiaurinis rūmų korpusas, pagal Smuglevičiaus akvarelę, buvo tik dviejų aukštų, taip pat su atiku.

Didžiojo rūmų kiemo korpusų fasadai pagal italų renesanso tradicijas greičiausiai buvo su lodžomis, iš kurių buvo žiūrėti muzikantų pasirodymai, vaidinimai, karnavalai, turnyrai, žaidimai.

Apie rūmų interjerą tikrų žinių nėra. Manoma, kad trečiajame aukšte buvo kunigaikščio ir jo šeimos kambariai, iškilnių ir oficialiųjų priėmimų salės, Žygimanto Augusto paveikslų ir kitų dailės kūrinių galerija, garsioji biblioteka, menės su minėtomis kolekcijomis. Pirmajame ir antrajame aukšte — kanceliarijos, archyvo, dvariškių bei kitos patalpos.

Kunigaikščių rezidenciniai rūmai Vilniuje buvo vieni iš pirmųjų ir svarbiausių renesanso civilinės architektūros statinių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Juose vyravo italų renesanso archi-

tektūros bruožai, bet buvo ir Šiaurės Europos renesanso elementų.

Nuo 1552 m. buvo statoma turtingų renesanso stiliaus formų šv. Onos-šv. Barbūros bažnyčia pilies kalno šiaurės vakarų pašlaitėje. Ji buvo vienanavė, apvalia apside ir apvalia įėjimo dalimi. Iš jos galerija buvo galima patekti į kunigaikščio rūmus. Pilies rytinėje dalyje, netoli Vilnios ir Neries santakos, XVI a. pradžioje pastatytas renesanso stiliaus trijų korpusų su keturkampiu kiemu *arsenalas* (dabar atstatytas ir pritaikytas muziejui). Tariant arsenalo rytinį korpusą, paaiškėjo, kad jį sudaro dvi dalys: vakarinė trinavė (dviejų aukštų) ir rytinė vienanavė (vieno aukšto). Atrodo, kad arsenalas buvo puošnus pastatas.

Po 1530 m. gaisro italas Bernardas Zanobis *da Džanotis* pagal renesanso stilių atnaujino Vilniaus katedrą. Vienas žemutinės pilies bokštas, stovintis priešais katedros pagrindinį fasadą, pritaikytas varpinei ir, 1613 m. Vilhelmo Polio paaukštintas, įgavo renesansines formas. Renesanso laikais statyta arba perstatyta ir kitų mažesnių pastatų.

Jaukumo ir grožio piliai teikė į pietryčius nuo rūmų nusitęsiantis *pilies sodas* su trimis tvenkiniais, apie 1536 m. užveistas italų architekto-sodininko *J. Hartulano*.

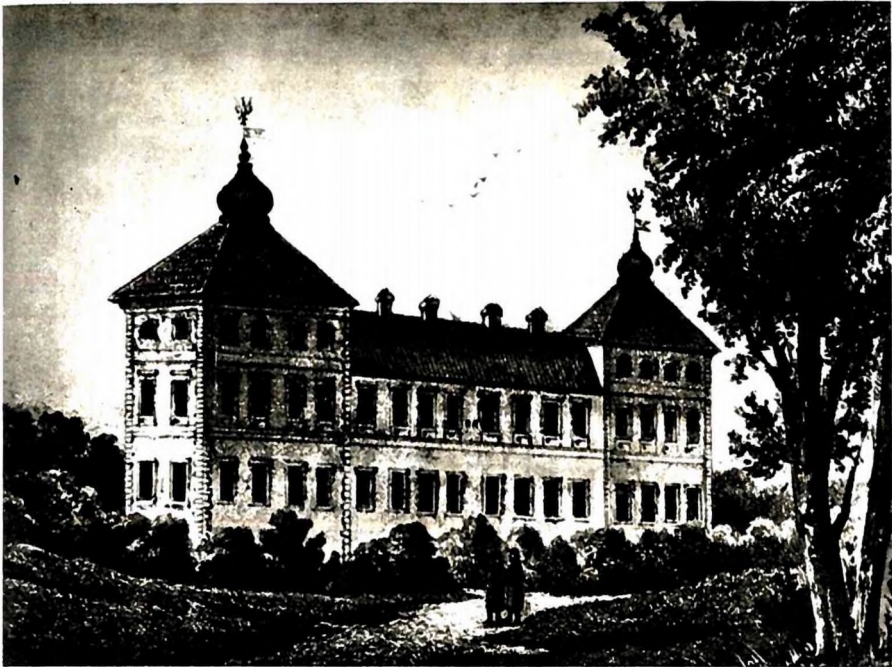
1610 m. didelis gaisras sunaikino pilį. Rūmus ir kitus pastatus atstatė Nyderlandų architektas Petras Nonhartas, atrodo, be didesnių pakeitimų.

Kitokia buvo LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados Alberto Goštauto *Geranainių* pilis (dabar Baltarusijos TSR), pastatyta XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje. Pilį projektavo ir statybą prižiūrėjo greičiausiai Goštauto dvaro architektas *Miseelis*. Išliko tik pilies pamatų griuvėsiai. Pilis buvo apjuosta aukštu netaisyklingo plano pylimu (daugiau kaip 10 m aukščio ir 15 m skersmens apačioje). Iš vidaus pylimas buvo sustiprintas akmenų mūro siena, apdailinta plytomis. Pylimo kampuose buvo septynkampiai bokštai-randeliai, iškilę virš pylimo. Atokiai (80 m) nuo pylimo stovėjo kvadratinio plano pilis su apvaliais bokštais kampuose. (Likusio vieno bokšto dalies langų angos dar

gotikinės.) Pilies aptvaro viduje iš pradžių buvo mediniai, o XVI a. pabaigoje prie pietinės sienos pristatyti mūriniai dviaukščiai rūmai. Rūmai ir kūginiai bokštų stogai dengti čerpėmis. Vartai buvo viename bokšte-randelyje.

Daug labiau įtvirtinta ir didesnė buvo Radvilų rezidencinė *Biržų pilis*, pastatyta 1586—1589 m. Kristupo Radvilos Perkūno iniciatyva italų bastioninių pilių pavyzdžiu. 1659 m. švedai ir atsimitę nuo Kėdainių sutarties su švedais Lietuvos feodalai ją apgriovė. Apie pilį tegalime spręsti iš rašytinių šaltinių, Tomo Makovskio raizinio bei švedų per karą sudaryto miesto įtvirtinimų plano. Pilis užėmė net 9 ha. Jos stačiakampį kiemą juosė aukštutinis pylimas su bastionų aikštelėmis kampuose, gynybinis griovys ir žemutinis pylimas, kurie drauge su dirbtiniu ežeru kūrė gražų landsaftą. Kai kurie pylimo ir griovio šlaitai iš lauko pusės buvo apmūryti akmenimis ir plytomis. Išsikišusi mūro kiauto viršutinė dalis saugojo gynėjus nuo kulų. Siauriausiose bastionų vietose išmūryti dviejų ir trijų aukštų kazematai su langais bei šaudymo angomis. Svarbus gynybinis įrenginys ir architektūrinis akcentas — dviaukštis mūrinis vartų bokštas (19,5×11,7 m), dengtas keturšlaičiu stogu su smaile, stovėjo palei rytinį pylimą. 3 m pločio kombinuota vartų įvažiuojamoji anga pajvairinta dolomito staktomis. Į vartus vedė medinis tiltas per 30 m pločio gynybinį griovį. Kieme buvo arsenalas, priešais vartus kilo evangelikų reformatų bažnyčia su aukštu, kas tarpsnis siaurėjančiu bokštu, vyraujančiu pilies komplekso siluete. Už jos stovėjo vieno korpuso trijų aukštų rezidenciniai rūmai, kurių galiniai fasadai turėjo frontonus su dekoratyviniais stulpeliais ar bokšteliais. Viduje rūmai, matyt, buvo puošnūs, nes minima, kad net pilies arsenalo lubas ištapė ir išlipdė gipsatūromis Vilniaus meistras Jonas *Bogdaševskis*.

1625 m. rudenį pilį paėmė švedai ir smarkiai nuimokotą paliko 1626 m. pradžioje. 1637 m. ją pradėta atstatyti. Neužbaigta vėl atiteko švedams (1657—1659) ir buvo sugriauta. Atgauta pilis tik 1662—1669 m. atstatoma ir didi-

Biržų antroji pilis. 1662—1669 m.

nama olandų bastioninių pilių pavyzdžiu. Dabar ji užėmė 13 ha plotą. Atstatymo projektą parengė magistras *Ulrichas* ir architektas *Teofilis Spinovskis*. Įrengti nauji, didesni tikslų geometrinių formų pylimai, bastionai ir gynybiniai grioviai. Pylimų šlaitai palikti natūralūs, be mūrinių kiautų. Supilti keturi redutai (priešpiliai). Rūmai, arsenalas, arklidės ir kiti pastatai buvo vėlyvojo renesanso stiliaus, tik rūmų interjeras barokinis. Šių statybų kai kurios architektūrinės dalys pasižymėjo manieristiniu puošnumu. Atstatytieji dviejų aukštų vartai buvo praplėsti, prie jų pristatyti priestatai gyventi. Vartai papuošti reljefiniu ornamentu, dekoratyviniais herbinais skydais, akmeninėmis skulptūromis, įrašų plokštėmis, iš kiemo pusės jie turėjo atviras lodžas ir atiką. Rūmai simetriško plano (24×71 m), trijų dalių: vidurinė dalis dviaukštė, galiniai rizalitai triaukščiai. Vidurinės dalies stogas buvo dvišlaitis, o rizalitų — keturšlaičiai, užbaigti suslėgto rutulio pavidalo šalmiais su smailėmis. Pietinio fasado sienai gyvumo teikė renesansui būdingos detalės: kampų rustika, kiekvienam

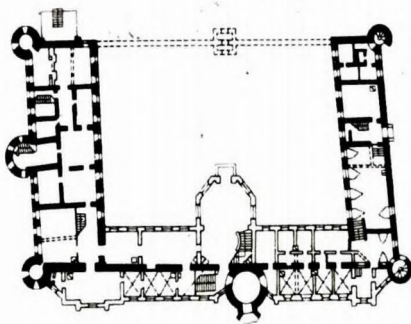
aukšte vis kitokios formos ir apdailos langai ir karnizai. Rytiniame fasade per du aukštus ėjo atvira arkinė galerija, teikusi rūmams intymaus atvirumo. Rūmuose buvo apie 40 nevienodo ploto ir paskirties patalpų. Kai kurių patalpų sienos buvo išklotos mediniais paneliais; sienos ir net durys dekoruotos figūriniu tapyba ir reljefinėmis gipsatūromis. Dalį tapybos, drožybos ir skulptūros darbų atliko *Bogdaševskis* ir *Motiejus*. Ypač puošnus buvo rūmų valgomasis. Jo lubas puošė karinės tematikos freskos. Kai kurių reprezentacinių patalpų sienas skaidė toskaninio orderio piliastrai.

Biržų pilis — aukšto inžinerinio lygio ir savitos architektūros statinys. Su ja galėtų lygintis nebent Radvilos Našlaitėlio *Nesvyžiaus pilis*, statyta italo *Džovanio Marijos Bernardonio* (XVI a. antroji pusė). 1706 m. ji buvo švedų sunaikinta, perstatyta 1726 metais. Ši pilis stovėjo pusiasalyje. Jos triaukščius rūmus su neaukštais aštuonkampiais bokštais kampuose ir kitus pastatus, išdėstytus pagal uždaros pasagos pavidalo planą, juosė gynybinis griovyvis ir keturkampio plano pylimas su bastionais kampuose. Pylimai buvo apmūryti akmenimis, kurie

viršuje sudarė brustvero sieną. Pylimo viduje buvo arklidės ir keturi slapti išėjimai.

Klaipėdos pilis 1529—1559 m. rekonstruota kaip ir miestas. XVI a. pabaigoje buvo apjuosta pylimu ir aštriakuolių aptvarine siena. Pilies pastatas buvo keturių korpusų su uždaru kiemu viduryje ir cilindriniais nevienodo aukščio bokštais kampuose. Jos langai ir durys mūryti iš tašytų akmenų. Pagal prancūzo Klaudijaus *Dzonatijaus* projektą pilis sustiprinta trim kampiniais bastionais ir vienu mažesniu prie didžiųjų vartų. XVII a. pradžioje, kilus karui su švedais, buvo apjuosta dar vienu žvaigždiniu pylimu už didžiojo gynybinio griovio, papildomais bastionais ir dar viena griovių eile. Po švedų užėmimo ir gaisrų pilis, atrodo, nebebuvo atstatyta.

Antrosios grupės rezidencinės pilyų pradėtos statyti XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje. Jose matyti nauji rezidencinių pilių statybos principai. Dažnai jos susietos su įspūdingu landšaftu, parkais, sustiprintos tik gynybiniais bokštais, turi uždarus kiemus. Prie tokių pilių skirtina buvusi *Žygimanto Augusto* vasaros rezidencija *Viršupyje* su dekoratyviniais žuvų tvenkiniais, Sapiegų pilis Rokantiškėse (Vilniaus raj.), Katkevičių (Chodkevičių) pilis Vilniuje (Gorkio g. 46); rašoma, kad jos kiemas buvo apjuostas aukštais pastatų mūrais su bokštais. Iš šio tipo pilių išliko tik Alšėnų ir Panemunės pilių griuvėsiai bei restauruota Raudonės pilis. Galbūt pirmasis XVII a. pradžioje pasistatydino tokią pilį LDK iždininkas Benediktas Sapiega *Alšėnuose* (Galšioje, Baltarusijos TSR). Jos sienos buvo plonesnės negu ankstesnių pilių ir bokštai silpnesni. Ją dar juosė nedidelis pylimas. Gynybinis griovys, kaip ir dekoratyviniai tvenkiniai bei Alšios upelis, skirti landšafto pajvairinimui ir gynybai. Dviejų aukštų pilies rūmų korpusai juosė erdvų stačiakampį (apie 60×60 m) kiemą. Vyravo horizontalios tiesios linijos ir plokštumos. Tik kampuose kilo išsikišę šešiakampiai bokštai, uždenkti smailėjančiais stogeliais. Jie buvo gyvenami ir beveik jokios gynybinės reikšmės neturėjo. Į vakarinį korpusą skersai įsi-

Raudonės pilies planas. XVI a. pabaiga—XVIII a.

jungė bažnyčia, išilgine ašimi nukreipta į didžiuosius rytinio korpuso vartus. Be kampinių bokštų, šiauriniame ir pietiniame korpuse buvo dar po vieną bokštą, pusiau išsikišusį į išorę. Tokia horizontalių korpusų ir vertikalų bokštų tūrių kompozicija kompleksui teikė dinamikos. Kiemo ir lauko fasadų paviršiai lygūs, tinkuoti, langai pusapskričių sąramų, panašios kaip langų arba stačiakampės buvo ir durų angos. Kai kurių patalpų sienas skaidė toscaninio orderio piliastrai ir kolonos, remiančios arkas ir kryžminius skliautus. Reprezentacinės patalpos buvo išpuoštos tapyba ir lipdyba. Renesansinėms Alšėnų pilies formoms įtakos yra turėjęs Nyderlandų renesansas.

Nemuno žemupyje tebestovinčias (kiek perdirbtas) pilis statėsi feodalai, pralobę iš miško prekybos. Iškilusios ant gražių Nemuno krantų, jos raiškiai įsijungia į kraštovaizdį, ypač kampinių bokštų tūriai. Vienas iš pirmųjų tokių statinių panemunėje yra *Raudonės pilis* (Jurbarko raj.), priklausanti turtingam feodalui, LDK Pajūrio tijūnui Krišpinui Kiršenšteinui. Pilis pastatyta XVI a. paskutiniaisiais dešimtmečiais. Iš pradžių ji tebuvo dviejų korpusų: pietinio — dviaukščio gyvenamojo ir šiaurinio — triaukščio ūkinio. Iš rytų ir vakarų juos jungė gynybinės mūro sienos su šaudymo angomis. Uždaro kiemo sienas skaidė durų, langų bei nišų smailiaarkių ir segmentinių sąramų angos. Kiemas jungė visas patalpas, iš jo buvo įėjimai į abu korpusus. Jis kėlė ra-

Raudonės pilies fragmentas. XVI a. paskutiniai dešimtmečiai

mybės bei intymumo jausmą. Į kiemą buvo patenkama pro dviaukščius vartus vakarinėje sienoje. Virš korpusų kilo trys išsikišę cilindriniai kūginiais stogais bokštai: pietinio korpuso viduryje stovėjo 4 ar 5 aukštų bokštas, o šiaurinio korpuso kampuose — du mažesni. Raudonų plytų pilies sienos ir čerpių stogai sudarė kontrastą su aplinkine gamta.

Po pertvarkymų XVII a. pirmojoje ir antrojoje pusėje pakito pilies silueta ir planas. Prie rytinės kiemo sienos buvo pristatytas siauras gyvenamasis korpusas su išsikišusiu cilindrinio bokšto fasado viduryje, o pietinio korpuso kampas papuošė labiau dekoratyviniai negu gynybiniai bokštai. Rytinio ir pietinio korpuso langų ir durų angos buvo priderintos prie seniausio, šiaurinio, korpuso angų su segmentinėmis arkomis. Įvairumo teikė kiekvienas vis kitoks fasadas.

Anfiladiškai išdėstytų vidaus patalpų interjerai buvo prabangūs: kai kur sienos išmuštos spalvotais ir ornamentuotais odiniais apmušalais, dekoruotos špaleriais, paveikslais. Be to, kambarius puošė marmuriniai stalai, dekoratyvių formų spintos, koklinės krosnys ir židiniai.

Nuo XVIII a. pilis dalimis buvo perstatinėjama; XIX a. antrojoje pusėje dar kartą iš esmės rekonstruota: jos renesansinės formos įgavo neogotikinių ir eklektinių bruožų — atsirado masyvių konsolinių karnizų, dantytų bokštų brustverų, buvo paaukštintas pietinio korpuso vidurinis bokštas (iki 37,5 m).

Daug daugiau renesanso formų išliko monumentalioje *Panemunės pilyje* (Jurbarko raj.), statytoje 1604—1610 m. prie dabartinio Kauno—Jurbarko plento. Iš pradžių pilis priklausė turtingam vengrų kilmės feodalui Janošui Eperješui, vėliau atiteko jo sūnui ir XVIII a. viduryje — Gelgaidų šeimai. Manoma, kad ją statęs architektas Petras *Nonhartas*. Nuo Raudonės pilies ji skyrėsi tuo, kad trapeicijos plano kiemą uždarė dviaukščiai gyvenamieji rytinis, pietinis ir ūkinis šiaurinis korpusas bei vakarinė gynybinė siena su šaudymo galerijomis. Pietinės sienos kampuose dunksojo du keturaukščiai cilindriniai bokštai. XVII a. viduryje, nuvirtus pietrytiniam bokštui, išmūryti du bokštai priešingoje pusėje, šiaurinio korpuso kraštuose, ir paaukštintas pietvakarinis bokštas. Jų kilimą stabdė lėkšti kūginiai stogeliai ir skirtingos spalvos horizontalios juostos, dalijančios juos į tarpnius. Puošniausi rūmų renesansiniai fasadai buvo iš kiemo. Langai pusapskričių sąramų, išdėstyti nevienodais tarpais; jie įstiklinti mažais keturkampiais stiklais švino rėmeliuose, turi geležinių strypų grotas, uždaromi medinėmis langinėmis. Asimetriškai įkomponuotos durų ir langų angos, gražus rytinio korpuso profilinių plytų portalas, pietrytiniame kampe trijų arkų galerija įvairino kiemo fasadų architektūrą. Išorines sienas puošė pilkas tinkas su baltomis juostomis, langų glifai, kampų rustai ir karnizai. Patalpos, kaip ir kitose pilyse, išdėstytos anfiladiškai. Laiptai dažniausiai sraigtiniai.

Panemunės pilis. 1604—1610 m.

Po 1783 m. rekonstrukcijos pilis įgijo klasicizmo bruožų. Langų angos perdirbtos į kampuotas, antrojo aukšto langai papuošti sandrikais; nugriautas šiaurinis ir naujai pastatytas vakarinis korpusas. Pilis įgavo U raidės plano formą. Renesansiniai išliko pietinis korpusas, rytinio korpuso griuvėsiai ir du bokštai. Nors rekonstrukcijos ir restauracijos keitė pilies struktūrą, bet iki šiol ji tebėra pavyzdys didingų ir renesanso epochai būdingų feodalų rezidencijų, apjuostų peizažinio parko su penkių kastinių tvenkinių kaskada.

Rūmai ir gyvenamieji namai

Rūmai. Nuo XVI a. vidurio didikai, be rezidencinių pilių, miestuose ir savo dvaruose ėmė statydinti renesansinius mūrinius gyvenamuosius rūmus. Jie daug mažesni už pilis, dažniausiai be vidaus kiemo, vieno stačiakampio korpuso. Jeigu ir būdavo tradicinių gynybinių bokštų, tai jie pritaikyti gyventi. Rūmai tapo centru dvaro sodybos, kurioje vyravo

mediniai ūkiniai pastatai. Neramiais laikais sodybos buvo apjuosiamos plačiais gynybiniais grioviais arba aptveriamos stačiakuolių tvoromis.

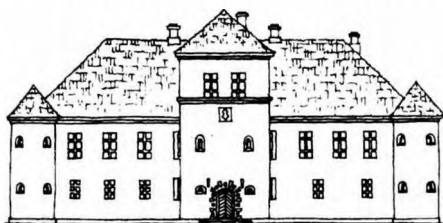
Nemažai dar buvo statoma ir perstatoma dvarų medinių rūmų, kuriuose atspindėjo senos, liaudiškos tradicijos. Šitoks medinės sodybos pavyzdys yra 1610 m. inventoriuje aprašytas Ukmergės maršalkos kunigaikščio A. Žilinsko *Raguvos dvaro kompleksas*. Jis buvo apjuostas gynybiniu grioviu ir nusmailintų rąstų siena su dvejais vartais. Didieji vartai buvo su balkonu. Prieš juos kieme stovėjo seni dviaukščiai rūmai. Jų nesusidėtingą siluetą akcentavo du dūmtraukiai, o fasadus — langai iš šešių arba aštuonių stiklų su langinėmis abiejuose aukštuose. Iš kambarių išdėstymo matyti, kad rūmai buvo ilgo stačiakampio plano. Apatiniame aukšte iš priemenės į dešinę buvo kamara, užimanti visą rūmų galą, iš kairės — dvi pereinamos seklyčios ir kambarys, iš kurioėjo laiptai į antrojo aukšto priemenę. Antrajame aukšte buvo daugiau kambarių. Vienos durys vedė į didelį valgomąjį, parankinę kamarėlę, kitos — į svetainę ir kitą gretimą sve-

tainę, mažąjį ir vaikų kambarį. Tame aukšte dar buvo puošnus, išdažytas alkierius. Visuose kambariuose stovėjo koklinės krosnys, dažnai ir židiniai. Didesnes patalpas apšvietė penki langai. Rūmų rytinėje palangėje buvo darželis su žolynais.

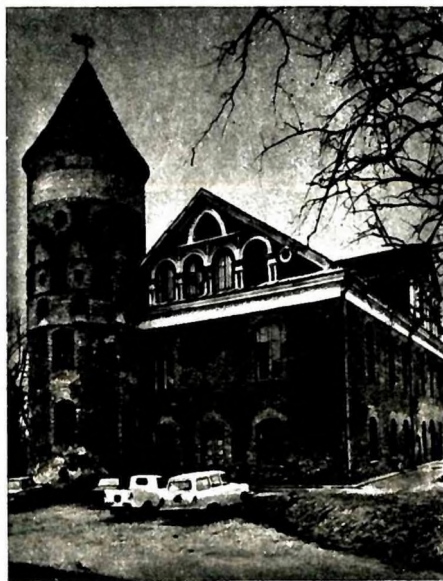
Giliau kieme, ne per toli rūmų, stovėjo kiti keturi nemaži gyvenamieji pastatai. Vienas jų su balkonu, paprastai skiriamu muzikantams. Į gyvenamųjų pastatų zoną įėjo senosios ir naujosios arklidės. Uždarą ūkiniam kompleksui priklausė kiemo viduryje, tarp liepų, stovinti išdinė, svirnai, nauja virtuvė su kepykla ir seklyčia; nuošaliau — bravoras, sandėlys daržovėms, dvi aludės, ledainė.

Tačiau dažniau buvo statomi mūriniai dvaro rūmai. Šiam dvarų tipui būdingi *Siesikų* (Ukmergės raj.) *dvaro rūmai*, pastatyti stambių feodalų Siesickių prieš 1537 m. (pertvarkyti XIX a.). Jie stovi parke. Iš vienos pusės rūmus juosia didžiulis ežeras, iš kitų trijų — gilūs gynybiniai grioviai. Pailgo stačiakampio plano dviaukščių rūmų kampuose buvo keturi bokštai; teišliko du (šiaurės vakarų ir šiaurės rytų). Originalus yra masyvus šiaurės rytų renesansinis cilindrinis bokštas su pusapskričių arkų langais, apvaliomis šaudymo angomis, suskaidytais arkatūrų ir karnizų, organiškai susijęs su pastatu. Antrasis stačiakampis bokštas smarkiai pakeistas, suklasificintas per XIX a. rekonstrukcijas. Rūmų antrojo, beletažinio, aukšto stačiakampiai langai didesni už apatinio. Šiame aukšte buvo erdvios salės, svetainės ir kitos reprezentacinės patalpos. Apatinio aukšto šiaurinėje sienoje smailiaarkis gotikinis langas rodo, kad prieš XIX a. pertvarkymą langų angos galėjo būti ir kitokios. Rūmų fasadai lygūs, beveik be dekorų. Reprezentacinės salės puošė freskos, didelė dailės kūrinių kolekcija. Į pietvakarius nuo rūmų stovėjo ūkiniai ir kitokie pastatai.

Lietuvos rūmų su kampiniais bokštais statybos tradicijai priklauso ir minėto architekto Nonharto 1611—1612 m. statyti *rūmai* savo sodyboje *Gaidžiūniškėse* (dabar Baltarusijos TSR). Jie kompaktiški, vieno korpuso, dviejų aukštų su cilindri-

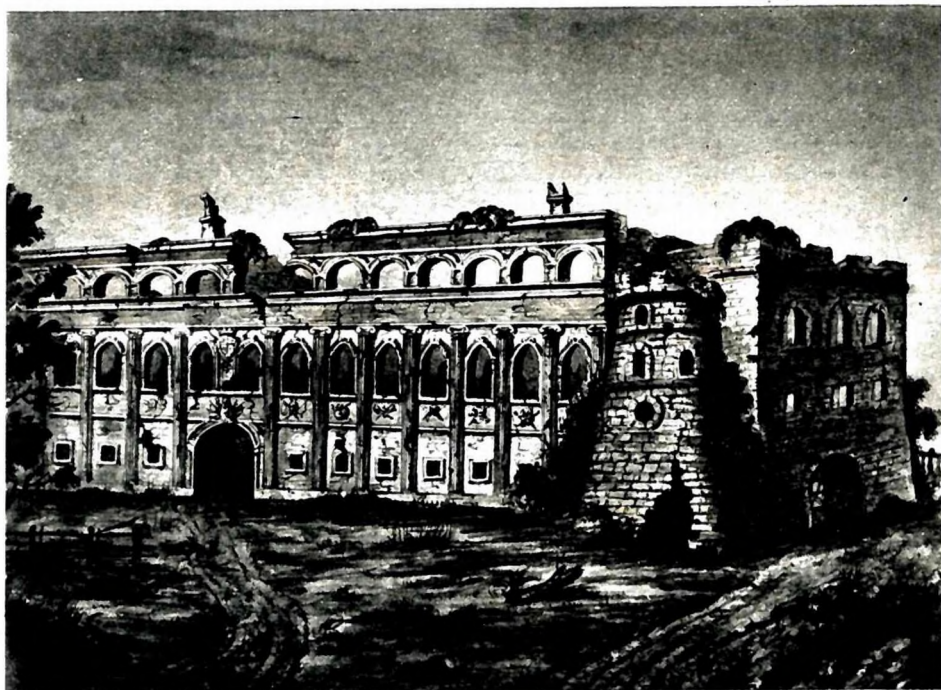
Gaidžiūniškių rūmai. 1611—1612 m.

Raudondvario rūmai. Prieš 1615 m.

niais dviaukščiais bokštais kampuose ir keturkampiu triaukščiu rizalitu fasado viduryje (prieangis pristatytas vėliau). Bokštų tūrių santykis su rūmais kitoks negu Siesikų bokštų; jie nedideli, neryškūs. Rūmų išorė ir vidus be plastinio dekorų; interjere būta šiek tiek figūrinių kompozicijų tapybos (jos likučių aptikta per XX a. pradžios restauravimą). Kaip ir Siesikų, Gaidžiūniškių rūmus juosė gynybiniai grioviai su vandeniu.

Kitokio plano, silueto ir architektūrinės išraiškos yra prieš 1615 m. Jono Dzevaltausko statyti *Raudondvario rūmai* (Kauno raj.), kartais vadinami pilimi. Jie stovi ant dešiniojo Nevėžio kranto, nuo sausumos atskirti gynybiniu grioviu. Rūmai stačiakampio plano, dviaukščiai, su

Radvilų rūmų Vilniuje prie Neries griuvėsiai.
XVI a., 1800 m. P. Rosio akvarelė

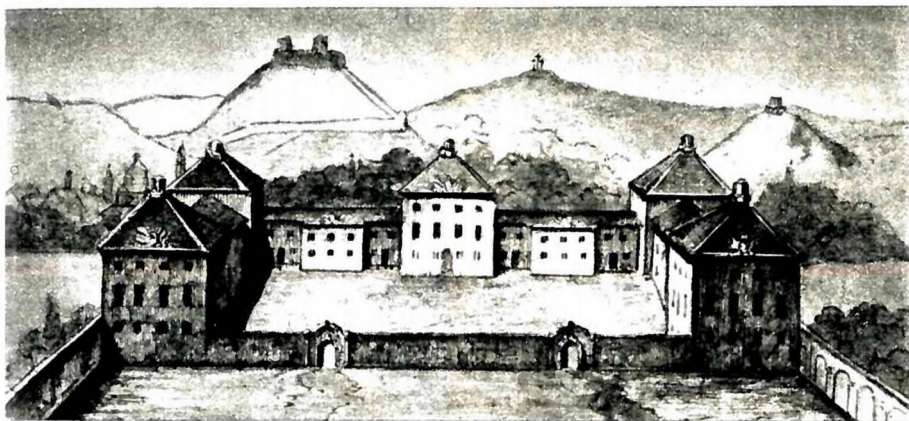
frontonais galuose, aukštu dvišlaičiu čerpių stogu; vienintelis jų cilindrinis bokštas šiaurinėje kampe buvo dengtas šiaudais. (XVIII a. buvo paaukštintas ir užbaigtas kūginiu čerpių stogeliu. Bokšto viršuje buvo dešimt dviem eilėmis išdėstytų grotuotų langų. Rūmų sienas skaido simetriškai vienodais atstumais išdėstyti dideli segmentinių arkų langai su grotomis ir durys, kurių angokraščiai iš profilinių plytų. Rūmus ir bokštą vainikavo frizinė juosta ir karnizas. Abiejų aukštų patalpos buvo įrengtos anfiladiškai (dabar perdirtos). Pastato vakarų pusėje buvo didžiosios durys, vedusios į didelį vestibulį, kuriame buvo laiptai į antrąjį aukštą. Iš joėjo durys į valgomąjį ir kitas devynias patalpas. Antrajame aukšte buvo salė, svetainė ir šešios gyvenamosios patalpos. Rūmų fasadai lygiu paviršiumi, netinkuoti, nudažyti tamsiai raudonai. Jie gerokai pakeisti XVIII ir XIX a. Restauruojant (1962—1967) stengtasi atkurti renesansinę rūmų išvaizdą. Tačiau paliktas XVIII a. pristaty-

tas rūmų mezoninas ir kai kurios vėlesnės detalės. Renesanso laikotarpiu vakarinėje rūmų pusėje buvo nedidelė oficina, taip pat dideli vartai į dvarą. Nušaliau buvo ūkinis kiemas su dvejomis arklidėmis, svirnu, naujais tvartais ir kitokiais pastatais.

Į šiaurę, prie upelio ir raguvų, užveistas peizažinis parkas, atnaujintas 1831—1835 metais.

Miesto rūmų daugiausia buvo Vilniuje. Tai didikų Radvilų, Sapiegų, Kiškų, Pacų, Astikų, Konstantino Ostrogiškio ir kitų rūmai. Iš kelių rūmų teliko dvejų fragmentai.

Gražioje vietoje prie Neries, į vakarus nuo Žemutinės pilies, XVI a. pradžioje buvo pastatyti *Radvilų rūmai* (dabartinių K. Poželos, T. Vrublevskio, Tiltų gatvių rajone). Juos sudarė du kompleksai. Šiaurvakariniai korpusai stovėjo apie uždara trapecinį kiemą, o šiaurės rytų pusėje buvo Barbaros Radvilaitės stačiakampio plano trijų aukštų rūmai bei oficos. Pastatus juosė sodas su tvenkiniais, jie buvo saikingų renesansinių formų, tačiau jiems stigo stilistinio vientisumo, nes buvo statyti ne vienu metu.

Jonušo Radvilos rūmai Vilniuje. Pagal 1653 m. S. Dadlerio medalį

Jonušo Radvilos rūmų atstatytasis paviljonas. 1983 m.

Rosio 1800 m. akvarelėje matyti du skirtingi korpusai (iki šiol išliko tik kampinio bokšto dalis). Jie trijų aukštų. Priešakinio korpuso fasado du apatinius aukštus jungia jonėninės kolonos, trečiajame aukšte yra galerijos — lodžos. Pastatas turi stogus ir dūmtraukius dengiantį nesuskaidytą atiką. Gausiai apipavidalinti antrojo (reprezentacinio) aukšto langai su labai dekoratyvia, šiaurės renesansui būdinga apdaila. Plačius vartus akcen-

tuoja segmentinė profiliuota arka, kurią remia palyginti žemi pilioriai. Sunkias antrojo korpuso mases apatiniame aukšte skaido tik siauri, aukštai iškelti langeliai, o antrajame — iš pilių perimti pusapskričio skliautimo langai.

Kitokie buvo LDK didžiojo etmono Jonušo Radvilos rūmai, XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais pastatyti Didžiosiose Lukiskėse (Liejyklos g. 2). Iš Sebastijono Dadlerio 1653 m. sukurto medalio Jonušo Radvilos inauguracijos į Vilniaus vaivadas proga pavaizduotieji rūmai yra vientisos simetriškos kompozicijos, U raidės plane dinamiškai kaitaliojosi keturių dviaukščių korpusų ir penkių triaukščių paviljonų tūriai. (Išliko du korpusai ir vienas paviljonas; antrasis paviljonas 1983 m. atstatytas.) Rūmų kiemą iš ketvirtosios pusės uždarė neaukšta mūro siena su dvejais vartais ir dekoratyvine raitelio figūra tarp jų. Pastato siluetei dinamikos teikė nevienodi korpusų ir paviljonų tūriai. Rezidenciją puošė septyni paausuoti kupolai, dekoratyviniai skydeliai virš galinių paviljonų ir vidurinio korpuso, paviljonų kampų rustika, frizai ir karnizai, kiekviename aukšte vis kitokie angų apvadai. Interjerą gyvino marmuro kolonos su paausuotais kapiteliais. Svarbiausias buvo vidurinis korpusas su anfiladiškai išdėstytais puošniomis reprezentacinėmis salėmis, svetainėmis; gyventa šoniniuose korpusuose. Radvila rūmuose turėjo didžiulę vaizduojamosios ir taikomosios dailės kūrinių kolekciją.

Vilniuje buvo ir daugiau renesansinių rūmų, bet karai ir gaisrai juos sunaikino

arba jie per rekonstrukcijas visai prarado savo buvusią išvaizdą.

XVI a. pabaigoje ir XVII a. pirmojoje pusėje renesanso stiliaus rezidencinių rūmų bei namų buvo statoma ir kituose miestuose. Iš jų minėtini *Zabielų namai* (dabar „Medžiotojų užėiga“, Rotušės a. 10) Kaune, iškilę XVII a. pirmojoje pusėje rekonstruojant gotikinį namą ir pritaikant naujus korpusus. Namai kampainio (L raidės) plano. Įėjimas į patalpas iš Rotušės aikštės. Grubios faktūros tamšaus tinko fasadą gyvino balto tinko juostos ir angų apvadaai. Savo architektūrine išraiška Zabielų namai panašesni į miestiečių, o ne į feodalų namus.

Masalskių rūmai Kaune (XVII a. pradžia, Profsąjungų g. 1) stačiakampio plano, dviejų aukštų, būdingi šiaurės renesansui, ypač rytinis jų fasadas; tačiau rūmų kompozicija originali, tektoniškumas savitas. Dekoratyvus rytinio fasado virš stogo iškilęs skydas padalintas į tris horizontalius tarpsnius, suskaidytus piliastų, nišų. Skydo piliastų ašyje — grakštūs profiliuoti stulpeliai, o siaurėjančius tarpsnius jungia voliotos. Sienų bei langų kompozicija renesansinė: rūmų kampos juosia mentės, stiprinančios sieną, stačiakampius langus — klasikinių profilių sandriškai. Profilius dekoratyviai skaido sferinės ir keturkampės nišos.

Kai kurie rūmai, stovėję atskirose posesijose, buvo apjuosti aptvarinėmis sienomis. Tokia siena atidengta Vilniuje (šv. Ignoto, dabar K. Giedrio g. 6), statyta iš akmenų ir plytų XVI a. viduryje. Ji kilo virš dviejų aukštų rūmų (3,5—4 m). Iš lauko pusės lygios sienos viršutinėje dalyje yra siauros stačiakampės šaudymo angos, iš vidaus — arkomis dengtos šaulių nišos, iš kurių atsiveria po tris šaudymo angas. Sienos arkiniai vartai įkomponuoti asimetriškai. Sieną turėjo ginti posesiją nuo plėšikų ir priešų.

Renesansiniams rūmams Lietuvoje būdingas formų įvairumas, darni jungtis su aplinka. Miestiečių pastatai, palyginti su didikų ir kitų feodalų rūmais, atrodo kukliai.

Miestiečių namai. Beveik iki XVI a. vidurio gotikiniai namai tik pertvarkomi

Bernardinų vienuolyno (vad. A. Masalskio) rūmai ir Šventosios trejybės bažnyčia Kaune. XVII a. pirmoji pusė

Gyvenamojo namo kiemo galerija. Vilnius, M. Gorkio g. 45/2, XVI a. pabaiga ar XVII a. pradžia

pagal naujus reikalavimus. Tačiau, plečiantis miestams, jų gyventojai ir įvairios bendruomenės ėmė statydintis ir renesanso stiliaus namus. Kartais sujungti du seni gotikiniai namai buvo pertvarkyti į renesansinius (Vilnius, M. Gorkio g. 49).

Vartai ir kiemo galerija. Vilnius, Antokolskio g. 8, XVI a. pabaiga—XVII a. pradžia

Jų planai ir forma priklausė nuo savininko turtingumo, užsiėmimo, namo paskirties ir vietos. Nepakeistų namų išliko mažai; jie buvo vieno, dviejų, kartais ir trijų aukštų, statyti prie pat gatvės, galais ar šonais į ją, kaip ir gotikoje, besikaitančiais fasadais įvairino gatvės išklotinę. Namų planai nesudėtingi, neretai skersinėmis sienomis suskirstyti į mažesnes patalpas. Lauko durys į prekybines patalpas buvo įrengiamos iš gatvės, kitos — dažniausiai iš kiemo arba iš vartų į kiemą.

Namų išvaizdą lėmė stogo ir sienų aukščio proporcijos, frontonai, langų ir durų santykiai, jų simetrinis ar asimetrinis išdėstymas. Vartai, durys, langai būdavo su pusapskritėmis, segmentinėmis arkomis arba stačiakampėmis sąramomis. Renesansinė apdaila gana saikinga. Puošniausi fasadai išėidavo į gatvę; XVI a. įvairios namų detalės — karnizų braukos, angų apvadai, archivoltai — darytos iš tinko ar profilinių plytų. Horizontaliai skaidyta iškištomis ar kampu pasuktomis plytomis, kurios sudarydavo reljefines juostas. Angų briaunos įvairaus piešinio iš profilinių plytų (Vilnius, M. Gorkio g. 84 ir kt.). Pagal šiaurės manierizmo principus apvadai ir atbrailos buvo baltai tin-

kuojama arba dažoma šviesiomis spalvomis (Vilnius, M. Gorkio g. 13). Nuo XVI a. antrosios pusės namų fasadai dažniausiai tinkuojami, jų plokštumos skaidomos įgaubtomis ar iškilimais horizontaliomis juostomis, vertikaliais plokščiais piliastrais (Vilnius, Subačiaus g. 6 kieme), sienos viršuje apjuosiamos frizais, karnizais. Stačiakampiai langai puošiami apvadais ir sandrikais (Vilnius, Arklių g. 4). Vartų angos skliaučiamos pusapskritėmis arkomis, dekoruojamos piliastrais su antablementais, stogeliais (Vilnius, M. Gorkio g. 6), vartų skliautai dekoruojami renesansinio rašto ir profilų tinko braukomis (Vilnius, M. Gorkio g. 6; Subačiaus g. 6, šiaurinis korpusas kieme).

Kaip ir gotikoje, daugiausia buvo puošiami į gatvę išeinančių namų frontonai ar skydai. Tokių dekoruotų skydų formos ir dekoras Kaune primena Šiaurės Europos, ypač Nyderlandų ir Gdanskio, renesansinius namų skydus, dengiančius stogą, tačiau jie kitokių proporcijų ir dekoruoti kitokiais plastiniais elementais. Kauno namų skydai tik šiek tiek aukštesni už stogo kraštus ir baigiasi segmentiniu lanku. Jie suskaidyti stačiakampių negilių nišų (Vilniaus g. 47) arba piliastų su segmentinėmis arkomis ir voliutomis (vadinamasis Napoleono namas, V. Kuzmos g. 67; Rotušės a. 28; Vilniaus gatvės namo neišlikęs fasadas pagal Mečislovo Barvickio 1909 m. piešinį). Dažnai pasitaiko kelių tarpnsių skydų, kuriuos skaido karnizai, stačiakampiai piliastrai ir arkos (protestantų konsistorijos šiaurinis fasadas V. Kuzmos g. 71). Tarp dviejų arkų įkomponuojami arkiniai langeliai (Napoleono namas, protestantų konsistorijos pietinis fasadas; buvusios muitinės namas V. Kuzmos g. 67).

Tiek Vilniaus, tiek Kauno uždaruose kiemuose pasitaiko medinių galerijų (Kaunas, V. Kuzmos g. 69); Vilniuje yra ir nedidelių mūrinių galerijų su lėkštomis arkomis (M. Gorkio g. 45, Rūdninkų g. 10); galerijų ir arkinų sujungimų virš vartų (M. Antokolskio g. 8). Kiemai su galerijomis ir sujungimais — intymūs, tapybiški.

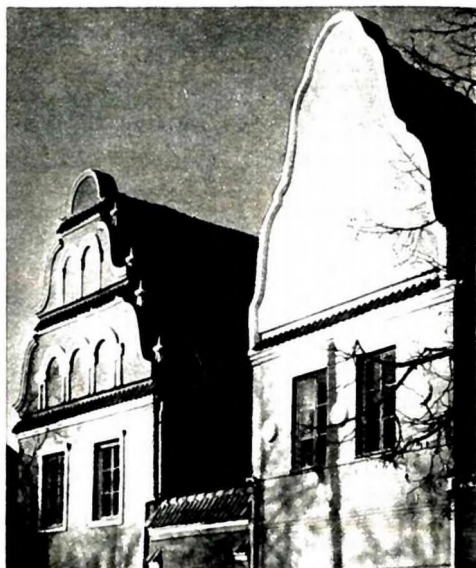
Pagal planą miestiečių namus galima skirstyti į stačiakampio plano, kampainio

XV—XVI a. namas. *Kaunas, Vilniaus g. 20*

(L raidės) plano ir su pusiau arba visai uždariais kiemais namus. Kompleksiniai kelių korpusų pastatai dažnai būna baigti ne vienu metu.

Renesansui būdingas pailgo *stačiakampio* plano gyvenamasis namas išliko *Kaune* (Vilniaus g. 20). Jis pereinamųjų iš gotikos į renesansą formų, dviejų aukštų; pirmasis aukštas statytas XV a.—XVI a. viduryje, antrasis — XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje. Abu aukštai dviejų skersinių kapitalinių sienų padalyti į tris nelygias dalis. Arkinės durys yra šiaurės vakarų fasade, papuoštos dviem eilėmis igaubtų profilinių plytų. Vidaus sienos tinkuotos, patalpos perdengtos medinėmis sijomis. Pirmojo aukšto fasadas su gotikiniu rombiniu juodų plytų ornamentu. Aukštai atskirti reljefine juosta; antrojo aukšto frizas iš profilinių plytų. Fasadas baigiasi skydu, suskaidytu dvigubų arkinių nišų su langais ir profilinių plytų piliastrais pirmajame tarpsnyje, o antrojo viduryje — arkinis langas su dviem piliastrinėmis nišomis iš šonų. Abiejose skydo pusėse yra ketvirtadalio apskritimo sparnai. Tokia dekoratyvi skydo kompozicija *Kaune* pakartota dar kartą (V. Kuzmos g. 67 ir 71). Skydai yra Lietuvos renesanso architektūros naujovė. Tai iš-

Gyvenamojo namo frontonas. *Kėdainiai, Taikos g. 6, XVII a. vidury*

raiškingas dekoratyvinis elementas, formuojantis gatvės išklotinės siluetą.

Stačiakampio plano namas su puošniu arkiniu nišų skydu buvo *Kėdainiuose* (Taikos g. 6), statytas XVII a. antrojoje pusėje. Jo banguotą skydą su vazomis skaido arkų eilės.

Kampainio (L raidės) plano namai priklausė nuo posesijos sklypo pločio ir vietos miesto kvartale. Ilgieji tokių namų korpusai buvo statomi šonu į kiemą, o trumpieji pasukami šonu į gatvę ar aikštę. Būdingas tokios konfigūracijos renesansinis pastatas yra *Kaune*, Rotušės a. 29 ir M. Valančiaus g. kampe (XVII a. vidury); jis yra dviejų aukštų, sujungtas su gotikiniu pastatu. Todėl matyti gotikos įtaka: nevienodai traktuojami fasadai, langai kai kur įrengti pagal funkcinius poreikius, greta simetriškų yra ir laisvai išdėstytų architektūrinių elementų. Fasaduose vyrauja plokštuminis sprendimas su faktūromis ir spalvomis. Pirmasis aukštas nutinkuotas rausvu tinku, antrasis — pilku tinku su horizontaliais rustais. Fasadus vainikuojantis frizas suskaidytas kvadratiniais langeliais, kuriuose yra pilkų, rausvų ir baltų ornamentų; rytinio fasado šiaurinėje dalyje

jis raudono tinko, padalytas horizontaliomis braukomis. Pastato langai perdengti segmentine sąrama nusklembtais ango kraščiais. Jie stačiakampės formos, antrajame aukšte gerokai didesni. Kukliame kiemo fasade antrajame aukšte yra atviros lodžos. *Vilniuje* tokio plano pavyzdys yra namas Rūdinkų g. 10 (XVI a. pabaiga). Jis dviejų aukštų, šiek tiek lenktas pagal gatvės posūkį. Patalpos nevienodo ploto, suskirstytos skersinėmis sienomis. Antrojo aukšto (iš gatvės) langai su būdingais laužtiniais renesansiniais apvadais. Tokio pat plano yra *Vilniaus kapitulos namas* (XVI a. pradžia; M. Gorkio g. 4; po 1616 m. pertvarkymų įgavo renesansines formas) su aukštu atiku į gatvę, uždengiančiu vienslaitį stogą. Atiką keičia pastato pobūdį ir proporcijas. Jį skaido lieknos mentės, viršuje sujungtos Lietuvos renesansui būdingomis biforinėmis arkutėmis. Plokštuma virš skaidymų pabrėžia pastato horizontalumą. Gretimas renesansinis namas (M. Gorkio g. 6), statytas XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje, yra kitokio plano ir išlaikė kitur nepasitaikančias detales. Jo buvę korpusai, dabar perdirbti, uždaro kiemą, su gatve jį jungia tik vartai. Kampinio namo fasaduose, išeinančiuose į dvi gatves, išliko renesansiniai antrojo aukšto langai, kuriuos puošia sudėtingų profilių apvadaai ir tiesūs čerpėmis dengti sandrikai. Žemesnis už anksčiau aptartą namo atiką suskaidytas nišų užsičiaigia keturšlaičiu stogu. Atiko pastogėje išliko renesansinio karnizo, dekoruoto reljefiniu augaliniu ornamentu, likutis. Panašiai jungiasi su gatve M. Gorkio g. 3 namo uždaras kiemas. Namą statytas XVI a. pradžioje. Po perstatymų kiemo šiaurinio fasado antrajame aukšte išliko renesansiniai langai su originaliais apvadais: viršuje iškyla trys antstatai su horreljefiniais „kankorėžiais“. Kieme yra buvusių arkinių galerijų žymių. Pastogėje išliko gotikinio skydo likutis. Antrojo aukšto vienoje patalpoje matyti senųjų laiptų pėdsakai.

Interjerai. Rūmų ir gyvenamųjų namų interjerai turėjo daug ką bendra. Iš inventorių, testamentų ir kitų šaltinių matyti, kad anais neramiais laikais interje-

Kapitulos namo atiką. Vilnius, M. Gorkio g. 4, 1616 m.

rai buvo paprasti. Tik XVI a. pabaigoje daugiau dėmesio imama kaupti į jų tvarkymą. Kiekvienos patalpos forma, aukštis ir architektūrinių elementų išdėstymas atitiko paskirtį ir estetines reikmes. Pavyzdžiui, viešbutinio tipo pastate *Kaune* (Rotušės a. 29) prekybinės patalpos — rūsyje, didžiulė restorano tipo svetainė — pirmojo aukšto kampe, viešbutinio tipo kambariai — pirmajame ir antrajame aukšte, šeimininko gyvenamieji kambariai — antrajame aukšte. Atitinkamai išdėstyti vestibuliai, virtuvės, sandėliai. Patalpos turi aiškią funkcinę tarpusavio jungtį. Rūsiai ir aukštai buvo sujungti staigintais laiptais stačiakampėje laiptinėje. Durys pusiau apskritos, segmentinės sąramos ir stačiakampės. Šio ir kitų pastatų patalpas dengdavo skliautai, tačiau daug dažniau medinės lubos ant sijų. Tai leido kiek paaukštinti patalpas ir

išlaikyti vidaus proporcijas. Kartais visos lubos būdavo dažomos, o sijos drožinėjamos. Sienos būdavo tinkuojamos ir baltinamos, jų viršutinę dalį puošdavo ornamentinis frizas. Iškilmingesnės patalpos būdavo dekoruojamos herbais, groteskine, kai kada siužetine tapyba, lipdyba (Biržų, Alšėnų, Raudonės pilyse). Mūrines sienas labiau linkta dengti kilimais, kailiais, spalvota ornamentuota oda rūmuose (kardibanaus), kurie palaikydavo šilumą. Grindis grįsdavo pušinėmis ar eglinėmis lentomis (plaunamos), kartais keraminėmis plytelėmis. Langai būdavo stačiakampiai ažuoliniais ar uosiniais rėmais; tik XVI a. viduryje imta vartoti vietinį stiklą. Langų išdėstymas formavo vidaus kompoziciją. Interjero išraiškai daug reikšmės turėjo spalvingi, dekoratyvūs židiniai ir koklinės krosnys. Baldai dažniausiai būdavo primityvūs, uždengti dekoratyviniais audiniais, kailiais, spalvota oda.

Būta ir puošnesnių interjerų. Minima, kad Žygimanto Augusto naujojoje pilyje (Viršupyje?) trijų kambarių sienos buvo išmuštos šilkiniais apmušalais. Rasta židinių ir krosnių koklių. Tarp brangiųjų rakandų buvęs veneciškas veidrodinis su rėmais, apsdintais perlais, ir sidabrinis paaukuotas laikrodis. Brangių rinkinių ir baldų buvo Radvilų, Sapiegų pilyse ir rūmuose.

Visuomeniniai pastatai

Renesanso laikotarpiu reikšmingi visuomeniniai pastatai buvo *moškylkos*, nes humanistinis sąjūdis didelę reikšmę teikė švietimui. Pradėta plačiau steigti mokyklas, statyti joms pastatus ir pastatų kompleksus. Didžiausias jų — *Vilniaus universiteto kompleksas*, kurio statybos ir perstatymai truko iki XIX a. Vėlyvojo renesanso laikotarpiu jį sudarė Didžiojo ir Observatorijos kiemų mokomieji ir gyvenamieji pastatai.

1568 m. Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius supirko keletą namų netoli vyskupų rūmų tarp šv. Jono ir Vyskupų (dabar Universiteto) gatvės, taip pat šv. Jono bažnyčios senąją kleboniją ir

atidavė kolegijai. Šie pastatai (dab. Universiteto g. 3 ir 5) sudarė beveik uždarą kiemą, kuris vėliau pavadintas *Kolegijos* (dabar M. Počobuto) kiemu. XVI a. aštuntąjį dešimtmetį jų šiaurinėje pusėje pristatytas korpusas, kuriame buvo didysis refektoriumas ir mokymo kambariai. Apie 1620 m. rytinėje pusėje pristatyta renesansinė triaukštė galerija. Plečiant statybas, susidarė antrasis *Akademijos* (dabar Didysis, buvęs Skargos) kiemas. Jo užuomazga buvo vyskupo Protasevičiaus padovanota šv. Jono bažnyčios klebonija, kuri turėjo mokymo patalpas. Manoma, kad universiteto statybų organizatorius buvo Povilas Bokša*. 1582 m. jis parengė primityvų, kaip tada darė vietos statybos meistrai, Akademijos kiemo apstatymo projektą (VUB RS). Iš jo nurodymų matyti, kad kiemo šiauriniame sparne jau buvo pastatyta dviejų aukštų pastatas su arkadomis apatiniame aukšte ir medinėmis galerijomis antrajame aukšte, taip pat vakarinio sparno korpusas lygiomis sienomis, didesniais negu antrajame aukšte langais, atskiriantis Kolegijos kiemą. Likusioje kiemo dalyje buvo sodas. Po 1610 m. gaisro, sunaikinusio akademijos pastatus, Romoje parengtas atstatymo projektas, pagal kurį apie 1620 m. Akademijos kieme buvo atstatytas trijų aukštų šiaurinis korpusas su atvira mūrine arkine galerija pirmajame aukšte ir Kolegijos kiemo rytinė bei vakarinė dalys. Dabartiniame Sarbievijaus kieme buvo ūkiniai ir šeimų gyvenamieji pastatai.

1642 m. Vilniuje buvo parengtas tobulėsnis projektas iš esmės perstatyti akademijos pastatus pagal vėlyvojo renesanso stilių. Pagal šį projektą maždaug iki 1690 m. su pertraukomis vyko pertvarkymai ir statybos. Akademijos kiemo šiauriniame korpuse buvo statomos antrojo aukšto galerijos, dviejų aukštų korpusas su arkadomis rytinėje kiemo dalyje priešais šv. Jono bažnyčią (sudegęs 1737 m., nebeatstatytas) ir atstatomas va-

* Povilas Bokša gimė Slucke baudžiauninkų šeimoje, Radvilų atkeltoje iš Biržų apylinkių, mirė Vilniuje. 1582—1627 m. buvo Vilniaus universiteto vicerektorius.

Vilniaus universiteto Počuboto kiemo fragmentas. XVI a. *pabaiga*

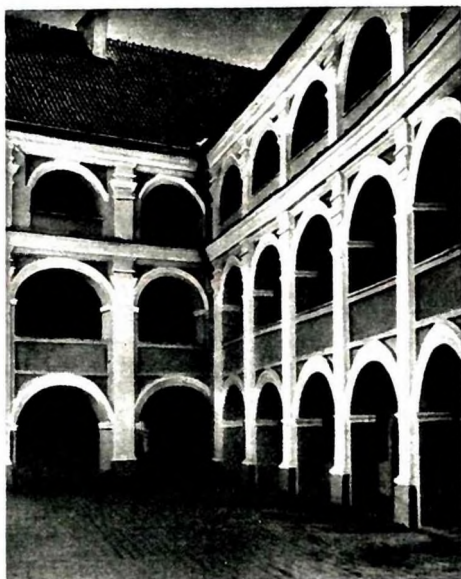
karinio sparno korpusas taip pat su arkimėmis galerijomis. Atvirų galerijų arkas rėmė masyvūs, kresni pilioriai. Siekiant, kad pro langus įeitų daugiau šviesos, jie išdėstyti rečiau negu įprasta renesanso pastatuose ir ne visur vienodais atstumais. Arkadų, juosiančių kiemą, ritmas gyvino masyvius pastatus. (XIX a. viduryje galerijos buvo užmūrytos, 1923 m. apatinė Didžiojo kiemo arkada vėl atkurta.)

Rūmų auditorijos ir bendrabučiai buvo koridorinės sistemos.

Neturtingieji moksleiviai gyveno bursose (bendrabučiuose), kurie buvo savitų architektūrinių formų. Išliko bursoms būdingi *Vilniaus alumnato rūmai* (statyti 1585—1622 m., Universiteto g. 4), skirti studentams unitams. Rūmai iš trijų pusių juosia trapecinį kiemą. Per visus tris aukštus ėjo atviros lodžų paskirties arkinės galerijos. Po XVIII a. gaisro rekonstruotos triaukštės galerijos įgavo dabartines formas. Jos teikia pastatams daug tapybiškumo, bet netinka mūsų klimato sąlygoms. Masyvūs pilioriai, kaip ir uni-

versiteto Didžiajame kieme, išdėstyti nelygiais tarpais, derinami prie langų ir laiptų. Apatiniuose aukštuose jų laikomos arkos nevienodai paplatintos, vietomis net elipsinės. Sunkias fasadų mases lengvina reljefinėmis braukomis pagyventos arkos ir piliastrai, jungiantys dviejų apatinių aukštų piliorius. Trečiasis aukštas atskirtas ryškiu karnizu, jo arkos žemesnės, dažniausiai pusapskritės. Antrajame aukšte yra kryžminiai skliautai su plačiomis braukomis, papuoštomis vienodu augaliniu ornamentu. Alumnato kambariai įvairaus didumo, su stačiakampiais langais. Koplyčios salė apėmė antrąjį ir trečiąjį aukštą, ji perdengta cilindriniais skliautais su liunetėmis, kurie remiasi į sienų piliastrus; jos langai pusapskričio skliautimo. Galerijos sienas puošė portretai, nutapyti al fresco.

1978 m. Vilniuje restauruoti *Jėzuitų noviciato* dideli triaukščiai rūmai (K. Giedrio g. 6), kurių galerijos su piliastrais primena alumnato rūmus. Tik šie sunkesnių masių ir kresnesnių proporcijų. Rūmai statyti 1602—1633 m., jie su pa pusiau uždara trapecinį kiemą. Patalpos išdėstytos vienoje koridoriaus pusėje ir anfiladiškai. Išliko kitur nepasitai-

Vilniaus alumnato rūmų fragmentas

kanti kiemą juosianti gynybinė siena. Ji žemesnė už miesto sieną (3,5—4 m), iš lauko pusės lygios sienos viršutinėje dalyje yra stačiakampės šaudymo angos, iš vidaus — arkomis dengtos šaulių nišos, iš kurių atsiveria po tris siauras šaudymo angas.

Vilniaus jėzuitų, ypač universiteto, architektūra turėjo įtakos kolegijų pastatams. *Kražių kolegija* buvo pastatyta per du kartus. 1616—1618 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos dovanotoje apgriautoje pilyje Vilniaus universiteto pavyzdžiu buvo įrengtos klasės. Jos buvo dviejuose kampais sueinančiuose korpusuose, juosiančiuose stačiakampį kiemą. Apie 1621 m. buvo parengtas „senosios kolegijos“ išplėtimo projektas ir pradėtos statybos pagal Romoje patvirtintą antrąjį variantą. Pagal šį projektą jėzuitų kolegija ir vienuolynas įsikūrė aplink du kiemus išdėstytuose dviaukščiuose pastatuose. Iš parengtų projektų ir fragmentų likusių matyti, kad dalį pastatų juosė kiemo arkados, kaip ir Vilniaus universiteto, kai kurie langai buvo pusapskričių arkų formos. Išliko tik labai paprastų formų stačiakampio plano koridorinės sistemos dviaukštis bendrabutis.

Vilniaus Jėzuitų noviciato fasadas. K. Giedrio g. 6, 1602—1633 m.

Bendrabučio tipo pastatams artimi vienuolynų rūmai. Senąją planinę struktūrą išlaikė *Bernardinų vienuolynas Vilniuje* (Tiesos g.), 1604 m. perdirbtas iš Sapiegų gotikinių rūmų. Dviaukščiai trijų korpusų rūmai U raidės plano. Pirmajame aukšte vienpusis koridorius ėjo kiemo pakraščiu, iš jo durys vedė į celės, antrajame aukšte celės buvo abiejose koridoriaus pusėse. Ne kartą pertvarkyti, rūmai neteko senųjų stilių formų. Mažiau perdirbtas valgomasis. Jo cilindriniai skliautai su liunetėmis, papuošti renesansinėmis braukomis ir vienuolyno fundatorių Sapiegų herbu, teikia žemai salei renesansinę nuotaiką (dabar LTSR dailės instituto patalpos). Sunkios fasadų masės, kai kur masyvūs kontraforsai, retai išdėstyti langai teikia rūmams rūstaus monumentalumo.

Kretingos vienuolyno pastatas (1617) yra su uždaru kiemu. Jo siluetą gyvina vėlesnis laiptuotas frontonas. Gyvenamosiose patalpose yra dvipusis koridorius. Šiaurinio korpuso dalyje viename kambaryje išliko skliautai su žvaigždiniu raštu, o pietinio kampo vėlesniame rizalite esančiame valgomajame — su sudėtingu renesansinių braukų motyvu.

Tytuvėnų vienuolyno pastatas (pradėtas 1614 m.), statytas Vilniaus statybos meistro Tomo *Kaspero*, mažiausiai perstatinėtas. Pastatas iš akmenų ir plytų, netinkuotas. Jo trys dviaukščiai koridorinės sistemos korpusai išdėstyti apie stačiakampį kiemą, glaudžiasi prie bažnyčios. Valgomojo skliautai suskaidyti originalių renesansinių braukų, o kai kurios patalpos dar tebeturi gotikinius nerviūrinius skliautus. Vienuolyno sienos storos, matyt, turėjo gynybinę reikšmę. Fasadų skaidymas, durų bei langų formos ir rėmai, taip pat vidinio kiemo arkada — renesansiniai.

XVI a. antrojoje pusėje ir XVII a. pirmojoje pusėje daug Lietuvos miestų ir miestelių, gavusių savivaldos teises, stengėsi statyti renesansinio stiliaus *rotušes*. Kaip ir gotikinės, jos statytos turgaus aikštėse, o jei aikštė nedidelė, ir pakraštyje. Išliko aikštės pakraštyje *Kėdainių rotušė*, pastatyta 1624—1654 m. rekonstravus du vienaaukščius namus turgaus aikštės kampe. Ji kampanio (L raidės) plano, dviaukštė, su bokštu; XIX a. rekonstruotas fasadas suskaidytas plačių piliastų, antrojo aukšto langai su apvadais ir trikampiiais frontonėliais. Išaugus *Kaunui*, 1562—1600 m. perstatoma *rotušė*. Ji tampa dviaukštė. Pastatomas naujas aukštas bokštas; jo apatiniai aukštai keturkampiai, o viršutiniai aštuonkampiai. Bokštas užsibaigia dvigubu šalmu ir smaile. Rotušės siluetas matomas Makovskio raizinyje, sukurtame apie 1600 metus. Perstatant naujai sukomponuoti fasadai, langai ir kitos angos išdėstomos taisyklingai, renesansiškai. Rotušės rūmus puošė nauji frontonai, du erkeriniai bokšteliai vakariniame fasade. Priešais senąją bokštą pristatytas prieangis, kurio vartų anga buvo uždaroma pakeliamuoju tiltu. Renesansiniame pastate dar tebėra kai kurių tradicinių gotikos elementų: netinkuoti raudonų plytų fasadai, kurių angokraščiai, karnizai sukomponuoti iš gotikinių profilinių plytų. Į rotušės antrąją aukštą buvo perkelta magistrato ir teismo salės, kanceliarija, išdas ir kitos administracinės patalpos. Pirmajame aukšte buvo ginklų saugykla ir prekybinės patalpos, rūsiuose po bokštu

ir toliau — kalėjimas (išliko grandinės), kitose rūsių patalpose įrengti prekių sandėliai. Per karą, 1658 m., rotušė buvo sugriauta. Atstatytoji 1771—1780 m. pagal vėlyvojo baroko stilių su kai kuriais klasicizmo elementais išliko iki mūsų dienų.

Kulto architektūra

Renesansinė kulto architektūra labiau negu pasaulietinė atspindėjo socialinius prieštaravimus, nes bažnyčios buvo kovojančių katalikų ir reformatų įsitvirtinimo postai. Per šias kovas dalis ankstyvojo renesanso pastatų buvo sunaikinta. Pavyzdžiui, Gėluvos (Raseinių raj.) evangelikų reformatų mūrinė bažnyčia kelis kartus buvo katalikų sugriauta ar sudeginta.

Katalikai XVI a. pirmojoje pusėje dar kurį laiką protegavo gotiką. Tačiau XVI a. viduryje labiau įsigalėję protestantai statė daugiausia renesansines bažnyčias. Katalikų bažnyčių renesansinį stilių skatino fundatoriai, kurie kulto pastatuose statėsi renesansines tribūnas, koplyčias, ložes. Daug didikų šeimų koplyčių buvo Vilniaus katedroje (renesansinį erdvinį sprendimą išlaikė Valavičių koplyčia) ir kitose bažnyčiose. Vilniaus Bernardinų (Tiesos g.) bažnyčioje išliko renesansinių formų šv. Mykolo koplyčia, statyta Vilniaus kašteliono M. Hlebvaičiaus (1600 m., pertvarkyta 1646 m.). Renesansinės bažnyčios kartais buvo statomos ir kaip didžiojo kunigaikščio ar feodalų šeimų mauzoliejai (šv. Onos-šv. Barboros bažnyčia Vilniuje — Žygimanto Augusto mauzoliejus, šv. Mykolo — Sapiegų, evangelikų reformatų Kėdainiuose — Radvilų).

Įvairių konfesijų renesanso stiliaus bažnyčios mažai kuo skyrėsi. Jos buvo nesudėtingų tūrių, dažniausiai pailgo stačiakampio plano, su bokštais, o jų konstrukcija, fasadų struktūra ir kompozicija renesanso pradžioje panaši į gotikos. Vyraavo aukšti, statūs stogai, smailios angų arkos. Pamažu pradėjo keistis konstrukcijos ir architektūriniai elementai: pereinama prie paprastesnės, lankstesnės konstrukcijų sistemos, kontraforsai keičiami

Simno bažnyčia. 1520 m.

storomis, plačiomis mentėmis arba pilias-trais, skydai — frontonais; langų, durų angų ir nišų sąramos virsta pusapskritėmis arkomis, vėliau pasitaiko ir stačiakampių angų; plinta renesansiški karnizai, sandriakai, angų apvadai. Labiau akcentuojamos sienų plokštumos, jos tinkuojamos, iš tinko pradėta daryti visus profilius, tinkas teikė sienoms savito dekoratyvumo. Pakito ir pastatų planas. Siekiant erdvumo, trinavėse bažnyčiose pradėjo vyrauti vidurinė nava; halinė erdvė renesansinėse bažnyčiose neteko vertikalumo, atskirų elementų formos ir ritmas perėjo prie horizontalumo. Altoriaus dalis nuo visos erdvės nebeatskirama arka. Navos perdengiamos cilindriniais su liunetėmis arba kryžminiais skliautais, papuoštais renesansui būdingomis dekoratyvinėmis geometrinio rašto tinko braukomis. Interjeras puošiamas buvo katalikų bažnyčiose ir unitų cerkvėse (unitų pavadinimas kilęs iš žodžio unija; 1597 m. Lietuvos Brastoje Lietuvos ir Lenkijos stačiatikiai ir katalikai sudarė uniją). Protestantų bažnyčių interjerai buvo kuklūs.

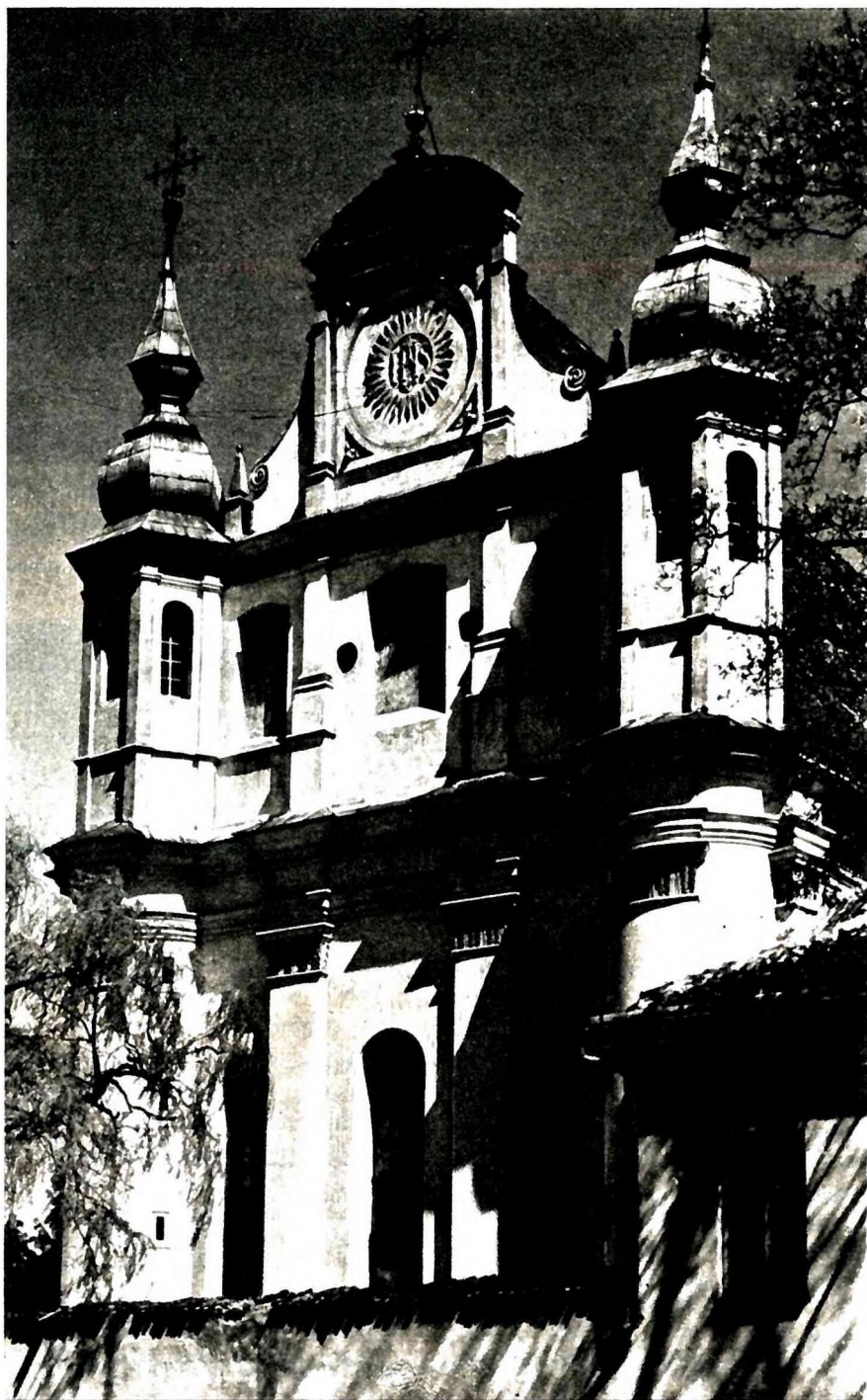
Žymiai savitesnių architektūrinių for-

mų yra vėlyvojo renesanso bažnyčios, statytos XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje. Jose kitaip interpretuojamos renesansinės formos. Jų fasaduose ir interjeruose atsirado laisvai traktuotų klasikinio orderio elementų, kuriuose nebesilaikoma nusistovėjusios tvarkos. Didėjo dekoratyvinių elementų vaidmuo — įsigalėjo aukšti frontonai su voliotų kontūrais ir dekoratyviniais obeliskais arba kitais Šiaurės Europos renesanso motyvais. Įvairūs puošnūs apvadai ir orderių elementai būdingi portalams, akcentuojantiems didžiųjų durų angą. Interjeruose pilioriai buvo skaidomi piliastrai.

Lietuvos renesansinėje kulto architektūroje vienu metu plito kelios planinės tūrinės formos. Jos sudaro tris grupes: 1) įvairaus plano bažnyčios su gynybinio tipo bokštais kampuose; 2) vienanavės ir trinavės bažnyčios su stačiakampiu bokštu pagrindiniame fasade; 3) vienanavės ir trinavės bebokštės bažnyčios.

Anksčiausiai pasirodė ir plito visą renesanso laikotarpį *bažnyčios su gynybiniais bokštais*, būdingos religinių kovų epochai. Jų tradicija prasidėjo gotikos laikotarpiu. Gynybinius bokštus turi Vilniaus Bernardinų bažnyčia, Šventosios trejybės cerkvė, Synkovičių ir Maloje Možeikovo (Murovankos) cerkvės (abi Baltarusijos TSR). Bokštai pritaikyti flankinei gynybai. Įvairūs tų bokštų aukštis ir skersmuo, visi jie cilindriniai, nevienodai išdėstyti. Jų viduje būdavo įvjiniai laiptai, sienose šaudymo angos, tinkamos ir apšvietimui.

Seniausia išlikusi renesansinė *Simno* bažnyčia (Alytaus raj., 1520 m.) yra su dviem lieknais aukštais bokštais pagrindinio fasado kampuose. Iš pradžių ji buvo stačiakampė, trinavė, su dviem lieknais cilindriniais kampiniais bokšteliais. Vėliau pertvarkant priekiniame fasade pristatyta praeinamasis bokštas, šoninės koplyčios, bažnyčia įgavo lotyniško kryžiaus planą. Apie 1776 m. buvo pastatyta penkiasienė presbiterija ir nugriautas fasado didžiojo bokšto viršus, o po 1847 m. gaisro jo stogas sulygintas su navos stogu, likusi bokšto apačia paversta bažnyčios prieangiu; navos perdengtos skliautais. Sienos iš lauko sustiprintos laiptuo-

Vilniaus šv. Mykolo bažnyčios vakarų fasadas. 1594—1625 m.

tais, į viršų plonėjančiais kontraforsais tik 1917 metais. Bažnyčiai būdingas renesansinis dekoras. Šoninį portalą gubia dviguba arka su konsole. Rytiniame frontone virš vidurinės navos tebėra seniausi dekoratyviniai elementai — keturios nišos su biforine arkute. Tokių nedelių nišų yra ir vėliau statytose pastato dalyse. Po vidurinės navos viršutiniiais langais eina triforija — plati dekoratyvinė juosta iš neaukštų toskaninių piliastų, sujungtų arkutėmis, ji primena Lietuvos renesansinius atikus.

Vėlyvajam renesansui būdinga *Vilniaus šv. Mykolo* bažnyčia (Švietimo g.; 1594—1625, kelis kartus atnaujinta) su dviem bokštais fasado kampuose. Bokštų apatiniai tarpniai cilindriniai, aplipdyti išgaubtais korintiniais piliastrais su rūtos šakelėmis kapiteliuose (vietoj tradicinių akanto lapų), viršutiniame tarpsnyje perėina į aštuonkampius ir baigiasi sudėtingais, profiliuotais, į viršų smailėjančiais horizontalaus ritmo stogeliais, būdingais šiaurės renesansui. Tarp jų aukštas dvitarpnis frontonas, užsibaigiantis plastiniu skaidymu. Bažnyčia vienanavė, stačiakampio plano, be tradicinės gotikinės penkiašonės presbiterijos. Šiaurinio fasado sieną stiprina platūs, nestori surenesansinti kontraforsai. Tarp jų išdėstyti aukšti pusapskričių sąramų langai. Fasadą į du horizontalius tarpsnius dalija manieristiškai pabrėžtas platus laužtinis karnizas. Vidaus cilindriniai skliautai remiasi į keturias poras sieninių pilorių. Vientisą vidaus erdvę labai puošia jos skliautų raštas, sukurtas šablonais iš tinco masės. Iškilį brauką suformuota į aštuonkampį, žvaigždžių, širdžių, įgaubtų keturkampių rėmų motyvus ir užima visą skliauto paviršių. Skliauto centre raiškiai nulipdytas bažnyčios fundatoriaus Leono Sapiegos herbas bei įvairių dydžių ir formų rozetės. Prie galinės sienos stovi vientelis Lietuvoje išlikęs renesansinis altorius iš įvairiaspalvio marmuro ir alebastro (XVII a. pirmoji pusė). Jis yra plokščias, aukštas, trijų tarpinių, kuriuos skaido dorėninės ir korintinės kolonos; kildamos į viršų, jos sudaro lengvumo išpūdį. Altoriaus architektūrinę kompoziciją įprasmina ir puošia skulptūra. Bažny-

Vilniaus šv. Mykolo bažnyčios skliautai. 1594—1625 m.

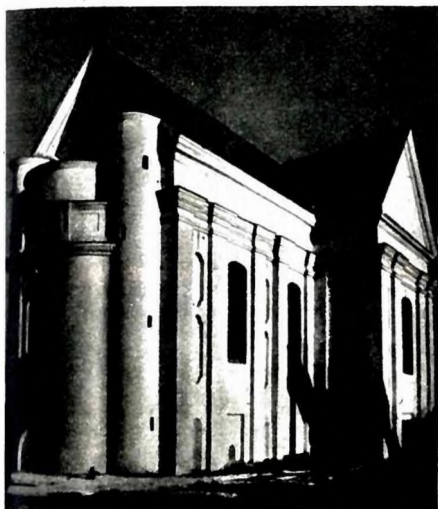

Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčia. 1631—1653, XVIII a. nežinomo autoriaus raiziny

čios vidaus erdvės vientisumą kiek griau-na vėliau pastatyta vargonų tribūna ir barokiniai mažieji altoriai.

Vėlesnis (1715) vartų bokštas — varpinė yra kresnų, barokiškai masyvių formų, su arkinėmis angomis; jo grakšti viršūnė panaši į bažnyčios bokštų viršūnes. Bokštas sujungtas su senąja šventoriaus siena ir galerija.

Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčia (1631—1653 m., rekonstruota 1757 m.), pastatyta Radvilų iniciatyva ir dėšomis, iš kitų vienanavių bažnyčių skyrėsi fasadais ir interjeru. Ji stačiakampio plano, be presbiterijos, kaip ir šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje. Priekiniame fasade yra ketur-

Vilniaus šv. Stepono bažnyčia. 1600—1612 m.

kampiai, o užpakaliniame — cilindriniai bokštai su renesansiškais šalminiais kupoliukais. Be to, kupolas kilo ir virš stogo (nei jo, nei bokštelių kupoliukų neišliko). Bažnyčios fasadai suskaidyti masyvių piliastų, viršuje sujungtų lėkštomis arkomis. Tarp jų — pusapskritės sąramos ištęstų proporcijų langai su nesudėtingo profilio apvadais ir besikaitančiais trikampiais bei segmentiniais frontonėliais. Panašiai komponuoti ir fasado įėjimai.

Vienanavę erdvę įvairina triglifais ir metopomis dekoruotos chorų galerijos, kurias laiko masyvūs stačiakampiai pilioriai ir arkos tarp jų. Skliautuose iš renesansinių braukų susidaro trikampių, pailgų aštuonkampių ir apskritimų raštas. Tarp pilorių — ložės didikams.

Naujas šios grupės tūrio variantas yra šv. *Stepono* bažnyčia *Vilniuje* (Geležinkelio g.; statyta 1600—1612 m., rekonstruota 1806 m. pagal Rosio projektą). Tai vienanavis lotyniško kryžiaus plano su pusapskrite apside pastatas. Bažnyčios pagrindiniame fasade stovėjo apvalus trijų tarpinių bokštas. Jo kraštuose buvo du siauresni lieknii bokštai su siauromis stačiakampėmis šaudymo ir apšvietimo angomis, išdėstytais pagal vidaus laiptų kilimą. Toks pat trečiasis bokštas, susijęs su zakristija, yra vakarinėje apsidos dalyje. Pagrindinio fasado bokšte yra di-

džiosios durys į bažnyčią. XIX a. pradžioje per rekonstrukciją nuardyta didžiojo bokšto viršutinė dalis, pažemintas bažnyčios stogas, pakeisti karnizai, pailga stačiakampė zakristija perstatyta į triaukštę. Fasadas skaido manieringai interpretuoti poriniai piliastrai, tarp jų — stačiakampės nišos su pusapskričiu viršum ir apačia. Navos ir transepto galai išorėje užsibaigia trikampiais frontonais. Tarp piliastų porų išdėstyti segmentiškai skliausti langai. Bažnyčios vidaus erdvę dengia kryžminiai skliautai.

Kitą grupę sudaro vienanavės ir trinanavės bažnyčios su masyviu stačiakampiu bokštu pagrindinio fasado viduryje. Dažniausiai jas statė evangelikai reformatai. Šitai grupei skirtinos Videniškių, Kelmės, Deltuvos, Siesikų bažnyčios. Nuo Lietuvos gotikinių bažnyčių su bokštu pagrindiniame fasade, pavyzdžiui, Vytauto bažnyčios Kaune, jos skiriasi ne tik planu, bet ir paprastesnėmis formomis. Evangelikai reformatai, sudemokratinę savo religines apeigas, ir bažnyčių meninei išraiškai stengėsi suteikti paprastumo. Šis bažnyčių tipas paplito ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje.

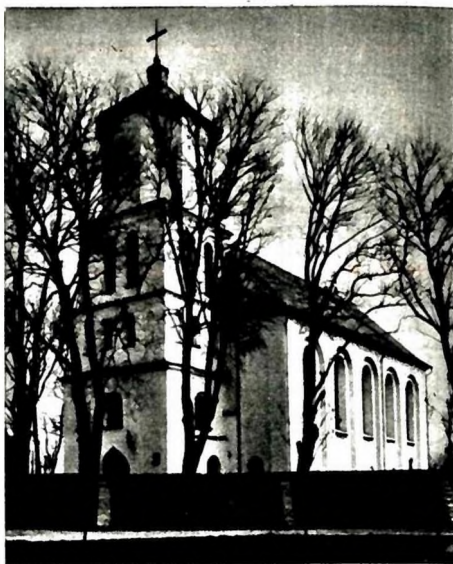
Kelmės evangelikų reformatų bažnyčia (1610—1615, rekonstruota XIX a.) vienanavė, ilgo stačiakampio plano, su penkiašone, būdinga Lietuvos gotikai, presbiterija ir kvadratinio plano bokštu, kuris vyrauja bažnyčios fasado viduryje. Jo antrajame tarpsnyje iš vidaus įrengta choro tribūna. Masyvų bokštą iliuziškai palengvina portalas, įvairaus dydžio ir nevienodų renesansinių formų langai bei laužtinis keturšlaitis stogas su smailėjančiu šalmu. Bažnyčios šoniniuose fasaduose gotiką primena tik smailėjančių arkų langai. Portalą pabrėžia tikslų linijų sudvejinti piliastrai ir antablementas. Interjero sienų plokštumas puošia kitur nepasitaikančios profilinių plytų konsolės, drožtinė durų ornamentika; skliaute yra polichrominis fondatoriaus herbas.

Atskiras šios grupės variantas yra *Deltuvos* (1629—1638; Ukmergės raj.) evangelikų reformatų bažnyčia (per Didįjį Tėvynės karą sudegė, išliko tik kai kurios dalys). Jos grubių formų bokštas iškilęs virš stogo, pereina į aštuonkampį. Jis ne-

dera prie grakščių bažnyčios fasadų. Gražaus piešinio smailiaarkių langų rėmų ir menčių braukos primena gotikos plytų profilius. Sienas iš vidaus skaidė masyvos atramos. Kryžminių skliautų braukos, primenančios tinkuotas gotikos nerviūras, sudarė aštuonkampes žvaigždes. Buvusios evangelikų reformatų, dabar katalikų, *Siesikų* bažnyčios (1537 m., restauruota XVIII a., išlaikė renesanso formas; Ukmergės raj.) keturkampis bokštas, kaip ir Deltuvos, pereina į aštuonkampį. Tačiau jis grakštesnis, kitokių proporcijų, kitaip suskaidytas įvairaus didumo angų, nišų bei karnizų. Bažnyčia iš kitų šios grupės kulto pastatų skiriasi trisiene apside. Fasadus gyvina pusapskritimių suskliausti langai su ryškių profilių angokraščiais. *Siesikų* bažnyčia trinavė, su labai plačia vidurine nava; jos vidaus erdvę dalija dvi eilės keturkampių piliorių. Kryžminiai skliautai sutvirtinti juostomis, tarp kurių iš renesansinių braukų susidaro didžiulės rozetės.

Videniškių (Molėtų raj.) stačiakampės katalikų bažnyčios (1618) keturkampis bokštas kampuose per visą aukštį suskaidytas piliastų. Iš kitų šios grupės bažnyčių ji labiausiai skiriasi sudėtingu cilindrinio skliautų dekoru. Vienanavės bažnyčios skliautus skaido kelių skirtingų profilių braukos, sudarančios įvairių geometrinį piešinį, priderintą prie skliautų laukų. Skliautų susikirtime su liunetėmis braukos įgauna tektoninę gotikinių nerviūrų paskirtį.

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios (1590—1625 m., rekonstruota 1872) planas, fasadų kompozicija, siluetas ir interjeras sudėtingesni negu kitų bažnyčių. Ji kelis kartus degė. Po paskutinio gaisro per Didįjį Tėvynės karą 1951—1953 m. atstatyta tokia, kokia buvo prieš gaisrą. Bažnyčia vienanavė, su transeptu, aštuonkampe presbiterija, fasade — aštuonkampis bokštas su smailėjančia viršūne gero kaimo aukštesnis negu kitų šios grupės bažnyčių. Iš Eduardo Jono Remerio 1857 m. piešinio matyti, kad anksčiau bokštas buvo tarpiniu žemesnis ir turėjo dviejų pakopų varpo pavidalo šalmą. Bokšto apatinio (keturkampio) tarpsnio kraštuose

Siesikų bažnyčia. 1537 m., restauruota XVIII a.

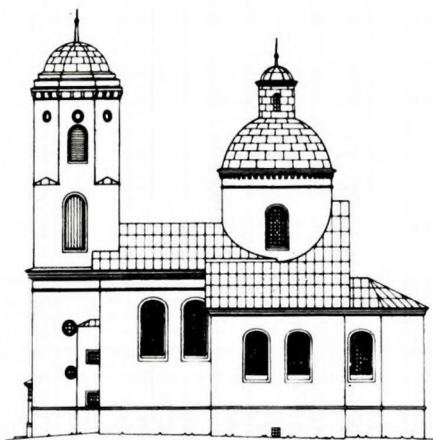
įkomponuoti bokšteliai—erkeriai, pabrėžiantys portalo kompoziciją. Gausiame pastato dekore vyrauja kolonos, sujungtos arkiniais stogeliais. Bažnyčios sienas iš išorės ir vidaus skaido piliastrai, fasaduose sujungti nedidelėmis sudvejintomis (būdingomis Lietuvos renesansui) arkomis. Tarp piliastų dvi eilės langų: apačioje — pusapskričių sąramų, o virš jų — apskritų. Transepto galų sienos ir frontonai dekoruoti Šiaurės Europos renesansui būdingais menčių su arkutėmis motyvais.

Bažnyčios nava aukšta, erdvi, bet transeptas į jos erdvę įsijungia nedariniai; transeptą nuo navos skiria lėkštos arkos, todėl susidaro įspūdis, lyg tai būtų du atskiri priestatai. Vargonų choro aukštyje aplink visą bažnyčią eina nepatali galerija su medine baliustrada. Galeriją remia platus karnizas. Transepte ji išsiplečia ir sudaro lyg antrąjį aukštą. Bažnyčios cilindriniai skliautai dekoruoti nesudėtingo, kitokio negu kitų bažnyčių piešinio braukomis. Prieš Didįjį Tėvynės karą ant skliautų dar buvo sienų tapybos.

Bažnyčioje virš koplyčios durų angos yra kriauklės motyvo reljefinė puošmena, o virš zakristijos durų angos — ap-

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčia. 1590—1625 m.

Kruonio bažnyčia. Apie 1596 m., perstatyta 1625 m.

daila iš tamsaus akmens. Vienų zakristijos durų apdailoje vyrauja orderiniai elementai, kitų apdaila primena medžio drožinius ir metalo kalybą.

Visai naujas šios grupės pastatų tūrio variantas yra Baltarusijos TSR teritorijoje Vilniaus meistrų 1553 m. pastatyta *Smurgainių* evangelikų reformatų bažnyčia. Ji beveik centriško tipo, aštuonkampė, jos vidaus erdvė gaubta lėkštu kupolu ant savotiško aštuonkampio būgno, su

žibintu viršuje. Fasade yra neaukštas keturkampis, antrajame aukšte pereinantis į aštuonkampį, bokštas (varpinė), kurio priekyje yra asimetriškos durys į bažnyčią. Bokšto mūro masė ir durys primena pilių vartų bokštus ir buvo gynybinės paskirties. Iš dešinės prie jo ir šoninių durų glaudžiasi lieknas, neaukštas gynybinis bokštelis, primenantis gotikinį Vilniaus Pranciškonų bažnyčios bokštelį. Aukšto būgno sienas pagal Lietuvos atikų tradicijas skaido piliastrai, viršuje sujungti sudvejintomis (biforinėmis) arkutėmis kaip Vilniaus Žemutinės pilies, Kapitulos namo (M. Gorkio g. 4) ar Šiaulių bažnyčios. Šis dekoras pajvairina rūsčias bažnyčios sienų mases. Tai labai savitas pastatas, kuriame ryškiai atsiskleidžia Lietuvos architektūros renesansinės tradicijos.

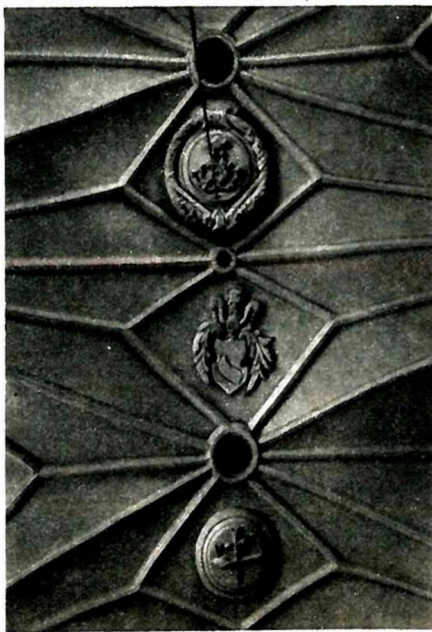
Savitas šios grupės pastatas yra *Kruonio* lotyniško kryžiaus plano bažnyčia su penkiašone presbiterija, bokštu ir kupolu (apie 1596 m., perstatyta 1625 m. ir vėliau), Teodoro Oginskio funduota unitams. Bokštas ir kupolas užima reikšmingą vietą bažnyčios kompozicijoje, pagyvina pastato siluetą. Nedidelis pusrutulio pavidalo su žibintu kupolas ant apvalaus būgno kyla virš išilginės navos ir transepto susikirtimo. Bokštas apačioje keturkampis, viršuje pereina į aštuonkampį; jis stovi pagrindinio fasado viduryje. Bokšto plokštumas skaido nedideli apvalūs ir didesni su pusapskritėmis sąramomis langai. Fasado portalą puošia puskolonės su frontonėliu. Bažnyčios vidus primena vienanavį pastatą, nes viename transepto sparne yra koplyčia, o kitame — zakristija. Centrinės dalies erdvė pereina į kupolą. 1834 m. rekonstruojant bažnyčią, buvo pažemintas stogas, pertvarkytas kupolas, pastogės karnizas kupole ir bokšte papuoštas konsolėmis. Bažnyčios interjeras paprastas.

Silueto originalumu ir lodžomis patraukia dėmesį *Kretingos* vienuolyno bažnyčia (1617). Jos aukštas keturkampis bokštas baigėsi išėstu sudėtingu trijų pakopų šalmu. Presbiterijos gale ant stataus stogo kilo į didįjį bokštą panašaus silueto bokštelis. Šoninių vakarinę bažnyčios fasadą rėmė kontraforsai, o prie ry-

tinio šono aplink keturkampį kiemą buvo išmūrytas dviaukštis vienuolyno pastatas. Bažnyčia ypač skyrėsi iš kitų vienanavių bažnyčių atvira lodža, besiremiančia į navą. Tokia lodža originali Lietuvos bažnyčių architektūroje. XVII a. viduryje lodža buvo perdirbta į šoninę navą, pristatyta presbiterija su pusapskrite apside. Kitos pusės šoninė nava pristatyta XX a. pradžioje. Bažnyčios vidus įgavo bazilikinę struktūrą. Aukšta vidurinė nava perdengta cilindriniais skliautais su žvaigždinėmis braukomis.

Siai grupei priskirtina ir vėlyvojo renesanso Veliuonos bažnyčia (1634—1644 m., rekonstruota XIX a. ir 1930 m.; Jurbarko raj.). Joje daug gotikos elementų — trinavė halinė erdvė, kryžminiai skliautai, presbiterijos ir šoninių fasadų smailiaarkiai langai. Stogo nuolydis, bokšto ir bažnyčios fasadų kompozicija, piliastrai, savitas vidurinės navos ir presbiterijos skliautų dekoras — renesansiniai. Presbiterija (kaip ir Kretingos bažnyčioje) turi pusapskritę apsidą; tokios apsidos Lietuvoje plito tik nuo XVII a. pradžios. Bokšte yra portalas, kurio arka panaši į langų arkas, jo šonuose — žemi renesansiniai piliastrai, sujungti archivoltu.

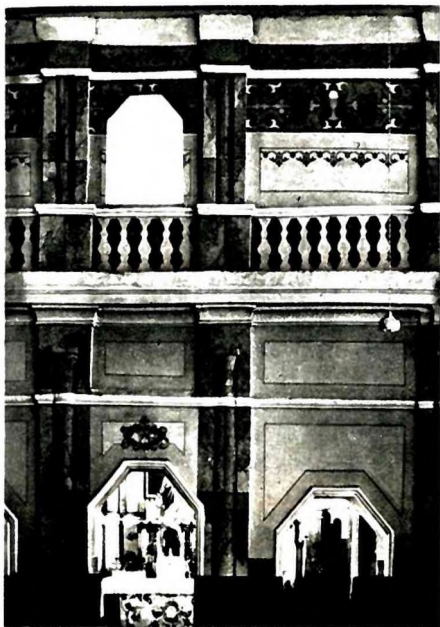
Siai grupei taip pat skirtina vėlyvojo renesanso Šventosios trejybės bažnyčia Kaune (Rotušės a.; 1624—1634 m.). Ji stačiakampio plano, su kiek žemesne presbiterija. Joje, kaip ir Veliuonos bažnyčioje, daug gotikos elementų. Ji trinavė, halinė, su kryžminiais skliautais, suskaidytais dekoratyvinių žvaigždžių motyvo nerviūrų; gotikiniai smailių sąramų langai, aukštas stogas ir bokštas. Tačiau bažnyčios tūris, planas, bendra fasadų sąranga — renesansiniai; penkiasienė presbiterija yra su dažnai renesanse pasitaikančia pusapskrite apside. Vidaus sienas ir piliorius skaido vėlyvajam renesansui būdingi plokšti piliastrai. Jų cokolį nuo sienos skiria renesansinių profilių juosta, fasadų viršų užbaigia renesansiniai karnizai. Nuo kitų šios grupės bažnyčių pastaroji skiriasi tuo, kad jos masyvus stačiakampis bokštas su apvaliomis gynybinėmis angomis įkomponuotas ne pagrindiniame, bet vakariniame fasade. Iš jo į

Veliuonos bažnyčios skliautų nerviūros. 1634—1644 m.

bažnyčių eina durys su lėkšta arka. Bokštas įsiterpia į vienuolyno sieną, kuri buvo susijusi su miesto gynybos sistema.

Paskutinę grupę sudaro įvairios bebokštės, frontoninės bažnyčios. Jų Lietuvoje nedaug. Ankstyviausia ir pati paprasčiausia Pašušvio bažnyčia (Radviliškio raj.; 1553 m.). Ji nedidelė, vienanavė, su trisiene apside. Per 1798 m. rekonstrukciją senoji nepakeista bažnyčia atsidadė dabartinės bažnyčios pietinėje kryžmos dalyje. Senosios bažnyčios sienos išorėje ir viduje sutvirtintos piliastrais. Išorės kampus remia neaukšti kontraforsai. Pagrindiniame fasade keturių simetriškai išdėstytų piliastų plokštumoje yra puskolonės su grūstuvo pavidalo kapiteliais. Virš jų eina karnizas. Anksčiau bažnyčioje galbūt buvo ir kitoks horizontalus skaidymas, tačiau jo nebėliko per rekonstrukciją statant baliustradą. Bažnyčios vidaus erdvė buvo perdengta cilindriniais su liunetėmis ties langais skliautais. Taupant vietą, zakristija buvo įrengta pusrūsyje, klausyklos — mūrinėje sienoje, o sakykla — ant altoriaus kampo. Prie durų esanti mūrinė chora laiko dvi dorėnines kolonas.

Pašušvio senosios bažnyčios fasado (dabar interjero) fragmentas. 1553 m.

Kitos išlikusios bebokštės frontoninės bažnyčios yra vėlyvojo renesanso. Vienos perstatytos iš gotikinių, kitos statytos tuo metu, kai kontrreformacijos šalininkai vėl mėgino atgaivinti gotikines formas. Ši tendencija būdinga gerai išlikusioms Skarulių ir Rykantų bažnyčioms.

Skarulių bažnyčia (1620–1622) dabar yra Jonavos priemiestyje. Bažnyčios planas gotikinis — tai trinavis halinis su penkiašone presbiterija pastatas; skliautai remiasi į aukštus, lieknus, briaunotus piliorius, sujungtus smailiomis gotikinėmis arkomis. Tačiau pastato gotikinei struktūrai naują pobūdį teikia renesansinė erdvė ir formos: bažnyčios planas kompaktiškesnis negu senųjų gotikinių bažnyčių, presbiterija neišsikišusi. Vidaus erdvėje dominuoja plati vidurinė nava. Tankiai išdėstyti langai gerai apšviečia vidų. Fasadų plokštumas skaido ne kontraforsai, o storos mentės, viršuje sujungtos pusapskritėmis arkomis. Raudonų plytų mentės ir arkos juosia dideles, per visą fasadą einančias tinkuotas nišas su smailiaarkiais langais. Portalą puošia vėlyvajam renesansui būdingi ištęsti piliastrai su kontrapiliastrais, remiantys

Skarulių bažnyčia. Apie 1620–1622 m.

trikampį frontoną. Aukštą fasado frontoną simetriškai skaido negilios renesansinės nišos, daugiausia su dvigubomis pusapskritėmis arkutėmis viršuje.

Šios grupės kalvinų bažnyčios pavyzdys yra Rykantų bažnyčia, funduota didiko Adomo Talvaišo (statyta XVI a. pabaigoje, perstatyta XVII a. viduryje). Bažnyčios planas, erdvė ir smailiaarkiai langai primena gotiką. Pastato kampus remiantys neaukšti kontraforsai būdingi vėlyvajam renesansui. Išpūdingas pagrindinis fasadas, kuriam būdinga vertikalių ir horizontalių linijų įtampa. Visą viršutinę fasado dalį virš karnizo dengia atikas, kiek kitoks negu Vilniaus atikai. Jis suskaidytas piliastrų ir nišų. Virš atiko — dviejų pakopų frontonas. Bažnyčios vidus trinavis, halinis, primena šv. Mikalojaus bažnyčią Vilniuje. XVII a. viduryje bažnyčia pritaikyta katalikams.

Bažnyčios sudaro didžiausią renesansinių pastatų grupę, išlikusią iki šiol. Labai nedaug renesansinių bruožų turi pasaulietiniai pastatai — mokyklos, rūmai, miestiečių namai. Paskirtimi ir meninėmis formomis daug įvairesnė yra renesansinė vaizduojamoji ir taikomoji dailė.

Vaizduojamoji dailė

Renesanso dailės plitimas. Feodalų ekonominio pajėgumo didėjimas, cechų darbo geresnė kokybė ir XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje ėmusi plisti humanizmo ideologija sudarė sąlygas vaizduojamajai dalei plačiau ir giliau įeiti į feodalinės viršūnės ir pasiturinčių apsišvietusių miestiečių, pirklių bei amatininkų buitį. Didėjo domėjimasis renesansinės vaizduojamosios dailės kūriniais, keitėsi jų idėjos, formos ir tendencijos. Naujas dailės supratimas griovė senąsias tradicijas. Vaizduojamoji dailė pradėjo vaduotis iš sąlyginių kanonų, vis labiau įsigalėjo realistinis tikrovės vaizdavimas, pasaulietinė tematika. Be skulptūros ir tapybos, pradėjo plisti grafika, kurios lakštai daugeliui tapo lengviau prieinami. Feodalinėms viršūnėms iš pradžių buvo artimesnis italų renesansas, o pasiturintiems miestiečiams — Nyderlandų ir vokiečių.

Lietuvoje renesansinė vaizduojamoji dailė pradėjo plisti XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais, bet plito lėtai. Grynos renesanso formos būdingos dažniausiai tik atkeliavusių italų dailininkų kūriniams, o vietinių meistrų kūryboje jos dar ilgai pynėsi su ankstesnės epochos dailės bruožais. Tačiau vis labiau ryškėjo dailininko pastangos tikroviškai perteikti žmogaus atvaizdą, epochos įvykius. Tapyboje ir grafikoje vis tiksliau realios figūros vaizduojamos erdvėje, nors piešinys dar tebėra kietokas, spalva dažnai (kaip ir gotikoje) traktuojama simboliškai, dekoratyviai. Apie XVI a. vidurį matyti didesnė atvykusių iš kitų šalių ir vietinių meistrų meninės išraiškos vienovė. Tačiau XVI a. pabaigoje per Karaliaučių ir Gdanską Lietuvą pasiekė manieristinės tendencijos. Manierizmui būdinga didesnis ekspresyvumas, dekoratyvumas, puošnumas. Tuo metu atkakli kontrreformacijos veikla dailę vėl pradėjo pajungti religijai. Tačiau religinės tematikos dailėje atsirado daugiau pasaulietiško ir intymumo.

Dailės populiarinimui, jos stilistinei kryptčiai bei meniškumui nemažą reikšmę turėjo kūrinių kolekcijos. Kaip minėta,

jas sudarinėti pradėjo didikai ir turtingos bažnyčios. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas Vilniaus Žemutinėje pilyje surinko paveikslų, gobelenų bei kitų dailės vertybių kolekciją. LDK kancleris Albertas Goštautas dailės kūriniams rinkti laikė tapytoją Mikalojų. Dailės kūrinius kaupė Radvilos — Mikalojus Radvila Juodasis, Kristupas Radvila, Jonušas Radvila — ir kiti didikai. Juos rinko ir bažnyčių dignitoriai — vyskupai V. Virbickas, J. Petkevičius. Šiuose rinkiniuose vyravo pasaulietinės dailės kūriniai, be to, greta iš svetur atvežtųjų juose buvo ir vietinių dailininkų kūrinių. Vilniaus, vėliau ir Varnių katedrų kapitulos steigė savo vyskupijų vyskupų portretų galerijas.

Skulptūra

Renesansinė skulptūra, palyginti su gotikine, buvo daug gausesnė ir įvairesnė. atsirado pasaulietinės skulptūros kūrinių, naujų žanrų. Keitėsi skulptūros meninis pobūdis. Ji įgavo masyvesnę statiską formą, išnyko gotikos kūriniams būdingas sąlyginis judesys, dirbtinis plaukų garbanojimas, dekoratyvinės sudėtingo piešinio drabužių klostės. Apdarai neslėpė kūno, padėjo jį išryškinti.

Atsirado daugiau vietinių skulptorių. Pavyzdžiui, Jonas iš Vilniaus 1571 m. vadovavo statybai Prūsijos hercogo Albrechto paminklo, statomo pagal Nyderlandų skulptoriaus Kornelio Florio projektą; matyt, jis buvo Florio mokinytis ir gabiausias padėjėjas.

Skulptūra, kaip ir kitos vaizduojamosios dailės šakos, gerai išreiškė renesanso dailininkų požiūrį į žmogaus idealą: tai fiziškai ir protišškai stipri, valinga asmenybė, sugebanti kovoti už savo teises, tobulinti gyvenimą. Toks humanistinis asmenybės supratimas, individualybės aukštinimas ypač skatino skulptūrinio portreto plėtotę. Buvo kuriami portretiniai biustai, statulos, reljefai, medaliai. Išliko skulptūrų, susijusių su antkapiniais paminklais, plitusiai nuo XVI a. pradžios. Kitos skulptūros puošė didikų rezidencinius rūmus bei visuomeninius

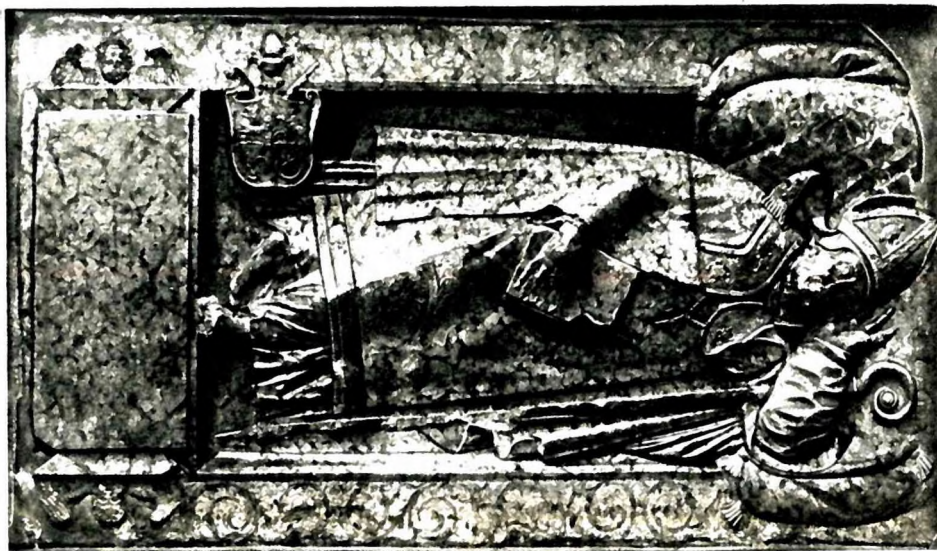

Alberto Goštauto antkapinė plokštė (marmuras). Vilniaus katedra, 1539—1540 m.

pastatus; dalis jų buvo susieta su architektūra. Vilniuje lankęsis Fejerabendas rašo, kad rotušėje nuo XVII a. stovėjusi miesto įkūrėjo Gedimino statula. Skulptūromis turėjo būti papuošti ir Vilniaus šv. Onos-šv. Barboros bažnyčios antkapiniai paminklai, jos buvo užsakytos italų skulptoriui Džovaniui Činiui Krokovoje (mirus 1565 m.). Skulptūrų buvo Biržų pilies rezidencinių rūmų fasade ir interjere. Radvilų susirašinėjimas rodo, kad 1670 m. į Biržus buvo pasiųstos marmurinės Jonušo ir Boguslavo Radvilų statulėlės. Įvairėjo skulptūros medžiagos, lemiančios meninę kūrinio išraišką. Kaip ir anksčiau, tebekuriamos medžio skulptūros; tokios skulptūros plito Šiaurės bei Vakarų Europoje. Tačiau vis daugiau imta naudoti patvaresnes medžiagas, ypač įvairias akmens rūšis. Žinoma, kad 1552 m. iš Zalcburgo į Vilnių buvo atvežti aštuoni aptašyti nustatyto dydžio raudono marmuro gabalai. Akmens skulptūrų plitimą trukdė ne tik marmuro, bet ir smiltainio trūkumas, sunkus atvežimas. Tiesa, yra duomenų apie vietinio smiltainio, dolomito, gipso luitų panaudojimą skulptūrai. Nuo XVI a. vidurio plito smulkioji skulptūra iš spalvotųjų metalų ir vaško. Biržų Radvilų inventoriuose įrašyti keli Jonušo Radvilos vaškiniai bareljefai: „Jonušas po baldaki-

mu“, „Jonušas, jojantis su tarnais į laukus“. Apskritai vaškinė plastika renesanso laikais buvo labai madinga. Išliko bareljefinis nežinomo vyro renesansine apranga portretas (LIEM), nulipdytas ant lentos aukštu reljefu. Biustas apibendrintų formų, lipdytas minkštai, pagal vaško prigimtį, prie vaško derinamas ir spalvinimas: veidas gelsvas, plaukai rusvi, kepurė rusvai rausva.

Skulptūriniai antkapiniai paminklai. Renesanso žmonių pastangos palikti savo atminimą paskatino kurti antkapinius paminklus. Lietuvoje paminklai buvo statomi didikams, aukštiesiems dvasininkams ir kitiems feodalams. Dažnai paminklus kūrė skulptoriai pagal kitų sukurtus pavyzdinius piešinius, kurių kompozicija ir figūrų pozos būdavo schematiškos. Paminklai būdavo statomi ne kapo vietoje, o bažnyčiose ir šeimų koplyčiose. Jie buvo aiškaus pasaulietinio pobūdžio, portretiniai. Galima skirti kelis antkapinių paminklų tipus. Ankstyviausias ir paprasčiausias iš jų yra *plokštė* su reljefine figūra; vienos plokštės su rėmu buvo įmūrijamos į sieną ar pilorių, kitos pagal Europoje paplitusį būdą dedamos ant postamento. Trečiojo tipo paminklai *apvaliąją skulptūrą* jungė su *dekoratyvinėmis architektūros formomis*. Iš seniausių antkapinių paminklų teliko dvi — Alberto Goštauto ir Povilo Alšėniškio — aukšto reljefo rausvo marmuro plokštės. XIX a. pradžioje jos įmūrytos

Povilo Alšėniškio antkapinė plokštė (marmuras). XVI a. vidurys. Skiriama Dž. M. Padovanui ir jo padėjėjui

į Vilniaus katedros Goštautų koplyčios sieną.

Alberto Goštauto portretinė plokštė sukurta apie 1539—1540 metus. Ji raiškiai formų, priskiriama skulptoriui ir architektui Bernardui Zanobiui da Džanočiui. Tačiau kūriniui stinga funkcinės logikos, jame sujungti skirtingi italų ir vokiečių antkapinių skulptūrų kompozicijos principai: Italijos tradicinės pašarvoto mirusiojo skulptūros ir Pietų Vokietijos riterio, vaizduojančio gyvą, stovintį riterį; tokia kompozicija plito jau gotikoje. Tai rodo, kad autorius turėjo pažinti ir vokiečių skulptūrą*. Monumentali šarvuoto Goštauto figūra vaizduojama frontaliai, labiau stovinti negu gulinti. Pagalvė ir ant jos padėta galva užmerktomis akimis rodytų, kad riteris miręs, bet kalaviją spaudžianti kairioji ranka ir vėliavą laikanti dešinioji ranka judesys bei tvirtai į pagrindą atremtos kojos išreiškia stovinčios figūros judesį. Ši judesio schema gotikinė, bet skulptūros plastinės formos, linijinio ritmo dinamika — renesansinė. Veido bruožai modeliuoti didelėmis minkštomis plokštumomis. Įvairi šarvų faktūra, subtiliai ornamentuota renesansinė pagalvė ir figūrą

juosiantis platus bordiūras, taip pat dekoratyviai traktuotas vėliavos audinio susisukimas plokštei teikia savito meninio raiškumo. Į meninę kūrinio sandarą įsijungia ir detalios iškaltos herbinės skydas prie mirusiojo kojų. Jis rodo, kad plokštė turėjo gulėti ant postamento.

Pagal Alberto Goštauto testamentą, antkapinis paminklas turėjo būti Vilniaus katedros Goštautų koplyčioje. Šitokie portretiniai paminklai dažniausiai buvo su epitafiniu įrašu.

* Lenkų dailėtyrininkė H. Kozakevičiowa ir kt., taip pat M. Matusakaitė, atkreipdami dėmesį į Goštauto plokštės kompozicinį panašumą su Lenkijoje esančių Stanislovo Lasockio (Bžezinų bažnyčioje) ir Kristupo Sidloveckio (Opotove) antkapiniais paminklais, visas tris plokštes skiria de Džanočiui, kuris, pagal archyvinis duomenis, yra sukūręs Lasockio paminklą. Tyrinėtojai lygina tik piešinio schemą. Tačiau nepakankamai atkreipiamas dėmesys į nevienodą paminklų modeliavimo braižą, o tai ypač svarbu. Goštauto plokštė ne tik išsiskiria kitokiu, rafinuotesniu marmuro modeliavimu, bet ir turi kitokių detalių. Vietoj lenkų plokštėse padėtų prie kojų šalmų Goštauto plokštėje yra sudėtingas kartušas su herbu; lenkų paminkluose nėra pagalvių ir rėmo ornamentų, kurie taip meistriškai panaudoti Goštauto plokštėje. Daug plastiškiau traktuota ir Goštauto vėliava. Tad atrodytų, kad visi trys paminklai kurti pagal vieną pavyzdinio piešinio schemą, bet skirtingų skulptorių.

Vilniaus vyskupo Povilo Alšėniškio plokštė taip pat yra sunaikinto paminklo dalis. Ji sukurta XVI a. viduryje irgi iš rausvo marmuro. Jos kompozicija skiriasi nuo Goštauto plokštės, atspindi pasikeitusį požiūrį į mirtį. Povilas Alšėniškis vaizduojamas gulintis, tarsi trumpam užsnūdęs, lengvai pirštais parėmęs galvą. Tiksliai iškalta raukšlėtas valingas veidas, rankos. (Galbūt kurtas vyskupui gyvam esant.) Tačiau pati figūra sukurta kito skulptoriaus, ne tokio gero meistro, nesugebančio perteikti žmogaus anatomijos; apranga dar tebevaizduojama pagal gotikos tradicijas; klostės kranta lygiagrečiai su gulintiu kūnu, tartum žmogus stovėtų. Nelogiška manieringa kojų padėtis. Kruopščiai iškaltas herbas, pabrėžiantis vyskupo klasinę priklausomybę. Povilo Alšėniškio plokštės bordiūras, pagalvė ir vyskupo kapa papuošti (kaip ir Goštauto) lengvu stilizuotu akanto lapų ornamentu (negilus reljefas matiniame fone). Piešinys rodo, kad abiejų plokščių ornamentą kūrė vienas meistras (galbūt Džovanis Činis).

Manoma, kad paminklą sukūręs italas skulptorius ir architektas Džovanis Marija *Padovanas*. Greičiausiai paminklas buvo užsakytas 1553 m., kai Padovanas Vilniuje kūrė karalienės Barboros paminklą. Lenkijoje, kur jis ilgai dirbo, jo sukurti antkapiniai paminklai su architektūros dalimi stovi prie sienos. Tikriausiai su architektūros dalimi buvo ir vyskupo Povilo Alšėniškio antkapis. Iš XVII a. šaltinių žinome, kad paminkle buvo įrašas.

Vilniaus Bernardinų bažnyčioje išliko architektūrinis Stanislovo *Radvilos* antkapinis paminklas, sukurtas apie 1618—1620 metus. Paminklui būdingos italizuotos šiaurės renesanso formos. Jis skirtinas Jonui Pilypui *Valonui*, kuris apie tą laiką gyveno Vilniuje ir dirbo su vietiniais meistras Mačiu Marcinkovičiumi bei Jurgiu Kameniku. Valonas buvo Kornelio Florio mokyklos atstovas (šiai mokyklai priklausė ir minėtasis Jonas iš Vilniaus)*.

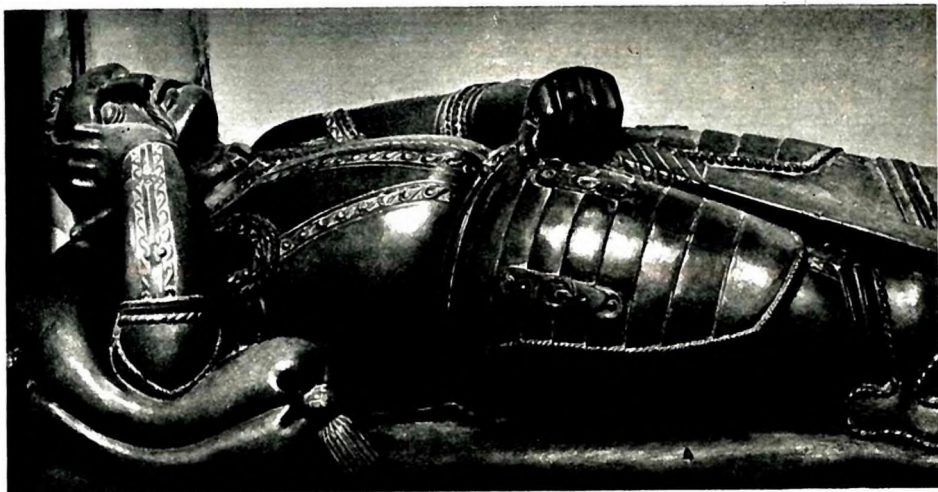
Paminklas beveik nenukentėjęs, jame gerai išliko kresnų proporcijų orderinė

Stanislovo Radvilos antkapinis paminklas (marmuras, smiltainis, alebastras). *Vilniaus Bernardinų bažnyčia, 1618—1620 m. Skirtinas J. F. Valonui*

architektūra. Ji primena masyvaus portalo viršutinę dalį. Vidurinėje dalyje, tarp dviejų korintinių kolonų, negilioje arkos dengiamoje nišoje įkomponuota

* Ankstesnis teigimas, kad šis paminklas sukurta Vilhelmo van dem Blokės dirbtuvėje, nepagrįstas. Neužtikta duomenų, kad jo dirbtuvė būtų Vilniuje ką nors kūrusi. O svarbiausia, Blokės maniera svetima Radvilos paminklo braižui. Blokė kūrė daugiausia klūpančias figūras. Dvigubame Batorų paminkle Barčeve (Lenkijos LR) gulintio riterio figūra kitokia negu Radvilos kūrybinio braižo, kitoks judesys, masių išdėstymas, modeliavimas, ji įkomponuota ankštoje erdvėje; Radvilos paminkle nėra Blokės efektyviai vartojamo kontrastingo balto ir juodo marmuro. Netgi Blokės architektūrinių elementų traktavimas kitoks negu Radvilos paminklo.

Andriaus Valavičiaus antkapinio paminklo fragmentas. *Tytuvėnų bažnyčia, apie 1640 m.*

tarsi užsnūdusio šarvuoto riterio figūra. Tai apvalioji skulptūra, iškalta iš pilko nepoliruoto smiltainio. Ji subtiliai modeliuota. Atsižvelgdamas į smiltainio ypatybes, skulptorius didiko veidą ir figūrą modeliavo apibendrintai, vengė smulkių detalių. Rankų judesys — tai tolesnis, laisvesnis Povilo Alšėniškio figūros rankų traktavimas. Visai naujas kojų sukryžavimo būdas. Apsiaustas sumaniai panaudotas staigiems figūros įlinkiams sušvelninti. Herbinis giminės skydas jau nebe šone kaip kituose paminkluose, o viduryje, virš mirusiojo. Skydo rėmas ritmiškai siejasi su arkos linija.

Radvilos antkapiniame paminkle gausu dekoratyvinės balto alebastro skulptūros, kuri skiriasi nuo tamsiai pilko marmuro architektūrinių elementų ir šviesiai pilko Radvilos figūros smiltainio. Skulptūros išdėstytos pusiausvyros principu. Viršuje paminklo kompoziciją užbaigė trys alegorinės moterų figūros. Frontono trikampyje įkomponuota Teisingumo figūra (dabar apgadinta — be galvos ir rankų). Abiejose frontono pusėse pusiau gulintys mirties genijų figūros. Jos padeda didesnes architektūros mases tektoniškai darniau susieti su siauru frontonu; ypač subtiliai iškalta moters, laikančios kaukolę, figūra. Virš nišos ant arkinio apvado reljefinės nikių figūros; viena jų neša vainiką, antra — laurų šaką.

Sudėtingas paminklo frontono reljefas vaizduoja Kristaus prisikėlimo sceną, bylojančią apie kontrreformacijos išgalėjimą. Jos kompozicija ir figūrų modeliavimas manieringai dinamiškas. Tinkamai įkomponuoto skulptūrinio dekoru yra kolonų bazės ir kitose vietose. Memoria linis įrašas iškaltas atskiroje plokštėje po mirusiojo figūra.

Panašiai komponuotas Tytuvėnų (Kelmės raj.) bažnyčioje esantis Andriaus Valavičiaus antkapinis paminklas, sukurtas apie 1640 metus. (Netikslu jį skirti Sebastijonui Salei, kuris iš Italijos į Lenkiją atvyko tik 1641 m.) Paminklui darė įtakos kiti Nyderlandų skulptūros elementai, dėl to šiek tiek kitokia architektūros ir skulptūros išraiška. Architektūrinė dalis kitokių proporcijų, masyvesnė, su elipsine arka. Po arka gulinti figūra (apvalioji skulptūra) iškalta iš smiltainio ir juodai nušlifauta. Ji sudaro architektūros elementų kontrastą su pilkšvu rausvomis gyslomis marmuru. Šarvuoto riterio figūra labiau apibendrinta, grubiau modeliuota, guli ne pasukta šonu, bet aukštiekliai, ištiesusi kojas. Ją dalanti vertikali ašis tiesi, be jokio išlenkimo. Žemai esančią figūrą galima apžiūrėti iš viršaus, gal todėl primityvokai traktuojama galvą remianti ranka. Nepakankamai meistriškas galvos apibendrinimas gal kiek iškreipia portretinį asmens panašumą. Kitaip komponuota ir paminklo viršutinė dalis. Joje yra antablementas, kurio kraštuose stovi iš nešlifauto smil-

Leono Sapiegos ir jo žmonų antkapinis paminklas (marmuras). Vilniaus šv. Mykolo bažnyčia, 1633—1636 m.

tainio grubokai modeliuotos šventųjų statulos.

Pats didžiausias, daugiau kaip 10 m aukščio, *Leono Sapiegos ir jo dviejų žmonių* antkapinis paminklas, pastatytas apie 1633–1636 m. Vilniaus šv. Mykolo bažnyčioje. Jis kurtas ne vieno skulptoriaus, o gal ir ne vienu metu. Tai savitas rusvo marmuro paminklas, kuriam darė įtakos italų renesansas ir šiaurės manierizmas. Jo architektūroje matyti ryškių šiaurės manierizmo bruožų (obeliskas, kraštinių piliastrų iškilus reljefinis dekoras, šoniniai dekoru motyvai, išlankstytos bazės, platūs karnizai). Paminklas suskaidytas į vidurinę ir kraštines dalis, sudėtingas, jo kilimas į viršų susieja architektūrinius elementus su svarbiausiomis ir šalutinėmis skulptūromis. Korintinės kolonos ir renesansinė arka išskiria ir akcentuoja Sapiegos figūrą. Gulinčiojo poza skiriasi nuo ankstesniųjų paminklų figūrų: Sapiega tartum keliai — remiasi alkūne, pakreipia pečius ir kūno viršutinę dalį, pasuka dešinę koją atsiremti ir ant jos padeda ranką. Veido bruožai apibendrinti. Daug dėmesio skiriama modeliavimui šarvų, kurie kitokie negu Radvilos. Kadangi Sapiega buvo LDK didysis etmonas (vyriausiasis karo vadas), tai virš figūros supinti kario atributikos motyvai, o virš jų — herbas. Herbo kartušas ir drapiruotė darniai uždaro arkos erdvę. Herbas manieristiškai išskirtas balta spalva. Išorinėje kolonų pusėje herbo aukštyje vaizduojamos sėdinčios moterys; dešinioji laiko knygą, simbolizuojančią, kad Sapiega buvo Lietuvos Statuto sudarytojas, kairioji — kastuvą, simbolizuojantį mirtį. Jų pasvirimas į vidų sudaro architektūros masių siaurumo įspūdį, virš kolonų ant postamentų stovi kitos dvi moterys — gyvybės ir garbės nešėjos. Simbolinės moterų figūros tiksliai realistiškai modeliuotos. Šio modeliavimo stinga Sapiegos žmonių (E. Radvilaitės ir D. Firlejės) figūroms. Įkomponuotos apatinėje, į priekį išsišovusioje paminklo dalyje, jos dar tradiciškai guli ant šono, ranka parėmusios galvas. Jų puošnaus apdaro klostės dar gotikiniu manieristiniu būdu eina lygiagrečiai su kūnu, bet gerai užpildo plokštumą. Paminklo kraštuose, už

kolonų, yra jų memorialinės lentos, c viršuje — herbai, kurių kartušus tiksliau gyvu judesiu laiko amūriukai. Paminklo viršuje stovi prisikėlusio Kristaus figūra, po ja — dinamiškas nubundančių, nustebusių sargybinių bareljefas. Galbūt trys pagrindinės figūros buvo sukurtos anksčiau, kito skulptoriaus. Tikslī kompozicinė struktūra gerai sieja architektūros ir skulptūros elementus.

Vienas didžiausių vėlyvojo renesanso architektūrinių antkapinių paminklų buvo LDK pakanclerio *Povilo Sapiegos* ir jo trijų žmonių paminklas *Alšėnų* bažnyčioje (Baltarusijos TSR). 1675 m. bažnyčios inventoriuje nurodoma, kad paminklas buvo dviejų tarpsnių; be mirusiųjų marmurinių apvaliųjų figūrų, jame buvo dar vienuolika gipsinių skulptūrų, iš jų dvi angelų skulptūros. Po Šiaurės karo (1700–1721), labai nualinusio kraštą, iš šio paminklo teliko keturios Sapiegos apvaliosios skulptūros, suguldytos viena šalia kitos ant bendro plytinio cokolio. Sapiegos skulptūra nukalta iš rusvo marmuro, o žmonių — iš šviesesnio. Tai rodo, kad jos buvo ne kartu, Sapiegos skulptūrai buvo skirta centrinė vieta. Priešingai negu Leono Sapiegos paminkle, visoms figūroms būdingas senesnis renesansinis frontalus aukštiejiškai gulinčiųjų judesys. Skulptorius daugiausia dėmesio skyrė Povilo Sapiegos atvaizdui su griežtokais, kiekiau modeliuotais veido bruožais, atitinkančiais skambų šarvų kietumą. Tiksliai perteiktos lieknos moterų figūros, minkštai modeliuoti jauni veidai, rankos padėtos ant maldaknygės, drabužiai laisvai ryškina kūnų linijas.

Nemaža renesanso epochos skulptūrinių antkapinių paminklų sunaikino karai ir gaisrai. Galbūt pirmasis architektūrinis paminklas su skulptūra buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto altoriaus pavidalo antkapinis paminklas, sukurtas Padovano (pagamintas 1535 m., pastatytas Vilniaus katedroje XVI a. antrojoje pusėje). Nežinia, koks likimas ištiko Padovano (Moskos) ir Činio suurtą Žygimanto Augusto žmonos Elžbietos antkapinį paminklą, kuris iš Krokuvos į Vilnių buvo išsiųstas 1552 m., numatytas

Teodoro Bohdano Oginskio antkapinė plokštė (marmuras). *Kruonio bažnyčia. XVI a. pabaiga—XVII a. pradžia*

pastatyti šv. Onos-šv. Barboros bažnyčioje (kadangi ji nebuvo užbaigta, tai paminklas padėtas Bernardinų bažnyčioje). Be pėdsakų dingio Mikalojaus Radvilos Rudojo antkapinis paminklas, pastatytas Dubingių evangelikų reformatų bažnyčioje. Valant Vilniaus katedrą, rasti gabalai sudaužyto vyskupo Valerijono Protasevičiaus (Vilniaus kolegijos steigėjo) antkapinio paminklo, statyto 1579 metais. Iš gabalų aprašymo ir 1985 m. rastos plokštės nuolaužos matyti, kad tiksliai realistiškai buvo modeliuotos kūno ir drabužių formos, sudėtingas herbas ir bordiūro ornamentas.

XVI a. pabaigoje paprastesni priesieniai antkapiniai paminklai įgavo kitą koncepciją ir buvo kuriami pagal kitus estetinius principus. Tai epitafijos mirusiųjų išaukštinimui. Vienose jų yra portretinės skulptūros, kitos teturi herbus ar kitus simbolinius elementus. Epitafijose daug reikšmės buvo teikiama rašytiniams duomenims. Kruonio (Kaišiadorių raj.) unitų cerkvėje išliko Teodoro Bohdano *Oginskio* epitafinis antkapinis paminklas su portretine figūra ant sarkofago, sukur-

tas maždaug XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje. Tamsiai violetinėje marmuro plokštėje vaizduojamas laisvai ant sarkofago gulintis užsnūdęs šarvuotas grakščių ištęstų proporcijų karys, ranka parėmęs galvą, manieristiškai sukryžiaęs kojas. Figūros poza daug kuo primena Povilo Alšėniškio reljefą, bet figūros judesys daug įtikinamesnis ir gyvesnis; neaukštas kiek kiekiau modeliuotas reljefas pakan-kamai išskiria riterį ir jo atributus. Sli-fuotų reljefinių dalių ryškumą didina matinis smulkiai kalinėtas fonas, taip pat grafiškomis linijomis suskaidyti šarvai. Sios linijos padeda susieti figūrą su ilgu, panegirišku kelių šriftų tekstu sarkofago šone, einančiu per visą sarkofago plokštumą. Epitafija be jokio rėmo įmūryta į zakristijos sieną.

Visai kitaip komponuota iš kalkakme-nio iškalta Vilniaus burmistro *Anaslazo* ir jo sūnaus *Antano Bragų* epitafinė plokštė (po 1580 m.) Vilniaus Šventosios trejybės cerkvėje. Čia vietoj portreto plokštės kairėje yra neaukšto reljefo giminės herbas, apsuktas augalinių motyvų kartu su ir apjuostas apskritu stilizuotų lauro lapų apvadu. Plokštės dešinėje į ornamentuotą tarsi iš metalo kaltą rėmą, būdingą šiaurės renesansui, stambiu šrif-

Anastazo ir Antano Bragų epitafinė plokštė (kalkakmenis). *Vilniaus Šventosios treybės cerkvė. Po 1580 m.*

tu išrašytas epitafinis tekstas. Visą plokštę apjuosta plačiu apvadu, kurio augalinis motyvas kitoks negu minėtų Alberto Goštauto ir Povilo Alšėniškio paminklų: jame vyrauja augalų stiebų spyruoklinės linijos. Tarp plokštės ir herbo apvado sudarančiuose laukuose įkomponuotos angeliukų galvutės su sparneliais. Tai ne atsitiktinis kūrinys. Tokios kuklios epitafijos, kilusios iš antikinių kapų plokščių (cippius), Europoje plito XV ir XVI amžiuje.

Stiprėjant kontrreformacijai, epitafijos įgavo religinių elementų. Tai rodo nedidelės vertikalios stačiakampio formos miestiečių epitafijos. Vilniaus miestiečio Andriaus Gavelės epitafija Vilniaus Dominikonų bažnyčios koridoriuje sukurta greičiausiai XVI a. pabaigoje. Kalkakmenio plokštėje horeljefiškai vaizduojamas kiek schematizuotas nukryžiuotasis. Didikų herbą čia atstoja šeimos ženklas kryžiaus papėdėje. Šioje vietoje įrašytas ir nesudėtingas tekstas. Kalinėtas fonas sudaro kontrastą su reljefu ir jį paryškina. Palyginti platų apvadą puošia taip pat augaliniai motyvai su angeliukų galvutėmis kampuose. Miestiečio Povilo Znoskos epitafinė lenta, sukurta apie XVII a. pradžią, yra Vilniaus Bernardinų bažnyčioje. Joje po nukryžiuotuoju pavaizduota besimeldžiančių vyro, moters ir dviejų vaikų grupelė, jų reljefinis vaizdas primityvokas.

Dekoratyvinė skulptūra. Dekoratyvine skulptūra buvo puošiama pilių, rūmų ir kulto pastatų struktūrinių dalių tušti plo-

tai. Dekoratyvinė (figūrinė, heraldinė ir ornamentinė) skulptūra atliko tektoninę funkciją ir buvo ritmiškai susieta su architektūra. Ja buvo puošiama pastatų vartai, portalai, frontonai, atikai, frizai, langų apvada, interjeras, ypač kai kurie kulto pastatų elementai. Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios portalo konsolės užbaigia dekoratyvios sparnuotos kaukės, darniai ritmiškai susietos su sandriku. Per Biržų pilies kasinėjimus prie vartų rasta dekoratyvinė kario galva su manieristiniais ūsais, romėnišku šalmu, sukurta iš smiltainio. Iš susirašinėjimo matyti, kad Biržų antrosios pilies vartai buvo papuošti Radvilos Perkūno biustu ir Jonušo Radvilos atvaizdu iš akmens. Ten pat minima, kad vilnietis Jonas Bogdasevskis ir kiti medžio pjaustiniais išpuošė vartus ir rūmų duris, langų rėmus bei kai kurių patalpų lubas. Iš Biržų XVII a. pradžios inventorių žinome, kad Radvilų dailės rinkinyje buvo marmuriniai liūtai iš Vilniaus rūmų, matyt, stovėję prie vartų. Dailininkas Vaitiekus Gersonas XIX a. užfiksavo vieno Kauno namo (neišlikusio) renesansinę langų apdailą. Tarp reljefinių ornamanto apvadų buvo medalionai su portretinėmis galvomis, kurios darniai įkomponuotos į apskritimą. Nesudėtingu modeliavimu taikliai atskleisti individualūs žmonių bruožai. (Panašių portretų yra Vilniaus Žemutinėje pilyje rastuose kokliuose.) Medalionus sieja ir visam apvadui teikia dekoratyvumo taisyklingų proporcijų kandelabrinis ornamentas. Apdailos apvada nupildyti iš rausvo degto ir vaškuoto molio.

Kiekvienas žymesnis bajoras savo pilį, rūmus ir namus puošė kartušais su spalvotais herbais, kariniais atributais. Pjetro Rosio tiksliai nupieštų Radvilų rūmų Vilniuje prie Neries pagrindiniame fasade virš vartų vaizduojamas kartušas su herbu ir karūna viršuje, o iš šalių — vėliavomis. Nuo jo į abi fasado puses einančioje juostoje įkomponuoti karo atributikos motyvai (riterio su šalmu kaukė, šarvai tarp sukryžiuotų buožės ir kalavijo ir kt.). Šie motyvai parodo ne tik heraldinės skulptūros plastinę įvairovę, bet ir feodalinę pasaulėjautą. Išliko Raudo-

Langų skulptūrinė apdaila (keramika). XVI a.

nės pilies herbas, įkomponuotas į profili- nių plytų stačiakampį; jo kartušą juosia vešlių manieristinių augalinių motyvų ornamentas. Paminėtinas, kasinėjant ras- tas, Biržų pilies gipsinis skydas, kurio svarbiausias dekoratyvinis motyvas — stilizuotos arklių galvutės; jų formos primena metalo kalybą. Iš miestų visuo- meniniuose pastatuose buvusios heraldi- nės skulptūros liko Vilniaus miesto her- bas (LIEM; XVI a.). Jame vaizduojamas vyras (Kristoforas), nešantis ant peties kūdikį; figūros be stilizacijos, kiek pa- brėžti vyro raumenys. Skydas su figūro- mis nulietas iš karšto gipso. Heraldine skulptūra, sukurta šiaurės renesanso ma- niera, papuoštas Vilniaus Medininkų (Aušros) vartų atikas (apie XVI a. pabaigą). Simetrinę reljefinę kompoziciją su- daro stačiakampės juostos ir grifai, lai- kantys skydą su raiteliu. Piešinys stili- zuotas. Vyrauja linijų ritmas, atitinkantis pastato struktūrą. Vartų išoriniame fasa- de, po atiku, vertikalojoje ašyje tebėra nedidelė vėlyvojo renesanso *Merkurijaus* su sparnuotu šalmu galva. Merkurijus buvo laikomas pirklių dievu, saugančiu prekybinius kelius. Galva dekoratyvi, bet jos dekoratyvumas visai kitoks negu ati- ko; jos formos primena realios tikrovės formas. Palyginti su vartų architektūros visuma, galva per maža. Ją juosianti

lenktų linijų drapiruotė skulptūrą gražiai susieja su architektūros plokštuma.

Nauja dekoro samprata būdinga šv. My- kolo bažnyčios frontono kompozicijai. Keturkampiu apjuostame frontano apskri- time įkomponuotas neaukštas religinio simbolinio motyvo reljefas, reiškiantis spinduliuojančią saulę. Jo traktuotė kiek primena Medininkų atiko skulptūrinį dekorą. Kampuose, susidariusiuose tarp keturkampio ir apskritimo, vaizduojamos angeliukų su sparniukais galvutės. (Jų modeliavimas taip pat primena Medinin- kų vartų Merkurijaus galvą.) Šv. Myko- lo bažnyčios frizą, esantį po frontonu, sudaro neaukšto reljefo kiek stilizuotų susipynusių augalinių motyvų orna- mentai.

Brolijos ir cechai virš savo namų durų ir vartų kartais pritvirtindavo marmuri- nes ar smiltainio lentas su reljefinėmis jų globėjų ar kitų šventųjų figūromis. Iš- liko vėlyvas (1642) šv. Onos *brolijos* ba- reljefas, kuriame vietinio meistro manie- ristiškai naiviai ir liaudiškai grubiai iš- kaltos kresnos šv. Onos ir Marijos su Kristumi figūros. Kristus labiau primena suaugusį vyrą negu kūdikį.

Interjeruose dekoratyvinės skulptūros dar mažiau teišliko. Tai Raudonės pilies interjero fragmentai ir Vilniaus Bernardi- nių vienuolyno valgomojo skliautuose nulipdytas *Sapiegų herbas*. Siek tiek dau- giau medžio drožinių išliko bažnyčiose. Jie apžvelgiami medžio dirbinių skyriu- je.

Medinės statulos ir bareljetai. Daug medinių skulptūrų buvo kulto pastatuose. Pavyzdžiui, Alšėnų Pranciškonų bažny- čios (fundatoriai Sapiegos) 1675 m. in- ventoriuje apie daug anksčiau įsigytus dirbinius rašoma, kad vien „sename me- diniame altoriuje aplink paveikslą yra dešimt skulptūrinių figūrų“. Spintiniuose altoriuose atskirų figūrų, bėgant laikui, vis gausėjo. Neturtingos bažnyčios daž- nai teturėdavo krucifiksus. Dauguma iš- likusių skulptūrų priklauso vėlyvajam re- nesansui. Tokie yra Skarulių ir Zapyškio bažnyčių krucifiksai, kur nukryžiuotųjų skulptūrose vengiama perdėm pabrėžti fizinį skausmą, o visas dėmesys telkiamas labiau į plastinę žmogaus figūros išraiš-

23

šv. Onos brolijos iškaba (marmuras). 1642 m.

ką. Paprastas, giliai žmogiškas „*Kristus prie stulpo*“ buvo Vilniaus Kalvarijose. Figūra monumentalios, statiškos formos, vos vos palenkta galva ir liūdesio kupinas veidas byloja apie vienišo kenčiančio žmogaus sielvartą. Minėtinos tiksliai realistiškai išdrožtos šv. Petro ir Povilo figūros, gerai susietos su architektūra, Šeduvos bažnyčios didžiajame altoriuje.

XVII a. viduryje skulptūra pamažu kito įgaudama naujų, manieristinių bruožų, būdingų pereinančiojo iš renesanso į baroką laikotarpio dailei. Tokios skulptūros yra *Skarulių* bažnyčios (Jonava) apaštalai. Taurūs veidai didelėmis, plačiais atmerktomis akimis atspindi dvasinę įtampą. Figūrų judesiai tebėra labai santūrūs, tačiau apdaruose jau atsirado neramių su giliais šešėliais klosčių.

Metalinė skulptūra. XVI a. ir XVII a. pradžioje paplito skulptūra, lieta iš sidabro. Biržų Radvilų 1656 m. inventoriuje įrašyta sidabrinių plakečių, portretų. Sidabrinių statulų ir bareljefų buvo Vilniaus katedros didžiojo kunigaikščio šei-

mos (vėliau šv. Kazimiero) koplyčios altoriuje.

Čenstachovo vienuolyno išdinėje (Lenkijos LR) yra Lietuvos didiko Jono Chreptavičiaus XVI a. paaukotas sidabrinis kelių planų bareljefas, kuriame vaizduojamas aukotojas, klūpantis prieš madoną. Dailininko dėmesys sutelktas į apibendrintai modeliuotą šarvuoto vienplaukio didiko portretą.

Vilniaus katedros didžiojo altoriaus sidabrines tabernakulio dureles puošia dvi kompozicijos: „Paskutinė vakarienė“ ir „Kojų plovimas“ (LDM). Renesansui būdingoje kompozicijoje „Paskutinė vakarienė“ sėdintys apie stalą apaštalai kupini vidinės įtampos. Meistras, siekdamas ekspresijos, pirmajame plane įkomponavo kalinėtas ir iškarpytas iš skardos figūreles, kurios, kiek pakilusios nuo fono, meta šešėlius, didina kompozicijos įtampą. Durelės primena Augsburgio (Vokietija) meistro Mato Valbaumo tema sukurtą „Paskutinės vakarienės“ plaketę, tačiau vilniškių durelių scena atlikta kita technika.

Bareljefinės skulptūros buvo kuriamos ir iš pigesnių metalų. Maišiagalos bažnyčioje yra plieno plokštė su dviem neryškaus, grubiai modeliuoto reljefo scenomis: viršuje „Kristaus krikštas“, apačioje „Rojus“ (1579).

Vilniaus katedroje buvo apvali šv. Kazimiero statulėlė, padovanota katedrai 1637 metais. Kūrėjas daugiausia dėmesio kreipė į figūros siluetą, dekoratyviai paryškintas galvos detales. Statulėlė derinta su architektūra. Ji stovėjo virš tabernakulio ir užbaigė jo dinamiškas vertikales.

Medaliai. Portreto populiarumas renesanse paskatino portretinių medalių kūrybą. Jie buvo skirti dovanojimui. Lietuvoje medaliams plisti sudarė sąlygas Vilniaus pinigų kalykla, kurioje taip pat buvo liejami ir kalami medaliai. Vilniaus medaliai buvo trejopi: ovalūs, būdingi tik Vilniui, apvalūs ir stačiakampės ar rombinės vienpusės ar dvipusės plaketės (iki 41 mm pločio ir iki 70 mm aukščio), taip pat nedidelės plokščios reljefo žetonnai. Plaketės ir žetonnai buvo vartojami dražužių, baldų puošybai, jie buvo kabina-

Kristus prie stulpo. XVII a. pirmoji pusė

Apaštalas (medis). Skarulių bažnyčia, XVII a. vidurys

mi ir ant sienų. Seniausi Lietuvos medaliai nuo 1526 m. buvo liejami, o nuo 1533 m.—kalami ir liejami. Buvo liejama iš alavo su cinko priemaisomis, žalvario, kalama iš sidabro ir aukso. Medalių barjefinis vaizdas nevienodo meniškumo, bet tikslus.

Medalius projektavo, o dažnai ir darė užsieniečiai bei vietiniai dailės meistrai. Pirmuosius medalius su valdovo šeimos portretais XVI a. antrajame ketvirtyje sukūrė Vilniuje gyvenantys skulptoriai italai. Tai *Žygimanto Senojo* ir *jo šeimos* (Bonos, Žygimanto Augusto, Izabelės) medaliai (1532), kuriuos iš bronzos nuliejo italų skulptorius Džovani Marija Padovanas. Jie aukšto reljefo su originaliai traktuotu portretu (averte) bei alegorinėmis scenomis ir įrašais (reverse). Kiek vėliau Vilniaus kanauninko A. Pecenščio medalį (1539) ir medalį su Žygi-

manto Augusto biustu sukūrė Džovani Jakopas del Karaljas iš Veronos, ilgiausiai gyvenęs Vilniuje. Jam skiriamas Žygimanto Senojo bronzinis paausutas medalis (VNM). Dominykas Venetus 1548 m. sukūrė gražiai modeliuoto veido bronzinį sidabruotą *Žygimanto Augusto* medalį (VNM).

Apvaliuose medaliuose biustiniai portretai pateikiami profiliu apibendrintai, dažniausiai jautriai, minkštai modeliuoti, gyvai perteikiami veido bruožai. Portretų siluetai derinami su apskritimo ploštuma; tekstas nuo vidurinės dalies neatskiriamas linija; tai portretui teikia daugiau erdvės. Medalio antroji pusė (reversas) reikšdavo paskirtį — idėją ir būdavo su heraldiniais motyvais.

Tačiau Vilniaus medalių istorijoje daug reikšmingesnį vaidmenį atliko pirmieji

Lietuviškas taleris su Žygimanto Augusto portretu (sidabras)

Žygimanto Senojo medalis. 1561 m., S. K. van Hervickis

pinigų kalyklos meistrai: Melchioras, Valentinas Frankas ir Martynas Vartenbergeris. Pažymėtina, kad jie sukūrė ir meniškąs monetas — lietuviškus talerius, kurie mažai skiriasi nuo medalių (KČDM). Vienoje talerio pusėje buvo ryškus Žygimanto Augusto portretas, kitoje — jo inicialai. Profiliniam portrete labiau negu minėtuose medaliuose pabrėžta kontūrinė linija, sudėtingesni šėšėliai.

Vilniaus medalių mokyklos pagrindėju laikytinas Steponas Kornelis van Hervickis (Steponas Olandas), atvykęs iš Olandijos į Vilnių 1561 m. Jis kūrė Nyderlandų renesanso dvasia medalius su didelių ir miestiečių portretais, sukūrė didžiojo kunigaikščio šeimos bei jo tėvų portretų septynių vienpusių medalių seriją (1561). Minėtinas bronzinis lietuviškas *Žygimanto Senojo* (1561) medalis (LIEM). Vienodai, labai apibendrintomis plokštumomis modeliuojamas veidas ir drabužiai, taikliai perteikiamas žmogaus charakteris; su kompozicijos visuma suderintas įrašas. Van Hervickis daugiausia kalė medalius iš alavo, kurį lengva modeliuoti. Iš šios medžiagos plastiškai iškalinėtas *Žygimanto Augusto* vienpusis medalis (VNM). Biustinė figūra 3/4 posūkiu į dešinę monumentaliai įkomponuota į apskrito medalio plokštumą. Jautriai per-

teikti smulkūs veido bruožai su smailia skelta barzdele, kiek mažiau detalizuota vilkima paradinė koletė, primenanti riterio šarvus. Erdvėje aplink figūrą, medalio pakraštyje darniai įrašytas tekstas. Vilniaus vaito S. *Mžigludo* ir jo žmonos portrete van Hervickis išreiškė dvasinę nuotaiką sumaniai panaudodamas linijų ritmą.

Vilniuje van Hervickis buvo pirmasis profesionalas medalininkas. Jam išvykus iš Vilniaus, portretinius medalius kūrė tik vilniečiai. Jų dirbiniai ne tokie raiškūs ir kruopštūs, tačiau jie būdingesni Vilniaus medalių mokyklai. Pirmieji šių meistrų darbai dar monetinio pobūdžio: tie patys monetų motyvai, ornamentika, raidės bei ženklai, toks pat darbas. Tokio pobūdžio yra vyskupo Benedikto *Vainos* (1577), *Radvilos* (1580), *Abramavičiaus* (1581), *Hlebavičiaus* (1581), *Tiškevičiaus* (1586) ir kitų herbiniai medaliai. Ilgainiui medaliai ėmė skirtis nuo monetų. Visiškai savitus ovalius lietuviškus medalius su iškiliu kietoko piešinio reljefu kūrė meistras, išpaudęs monogramą P. P. [Platinis?]. Meniškausias jo kūrinys yra *Stepono Batoro* medalis (1582), kurio auksinis originalas yra Drezdeno muziejuje (lietas). Reverso trilapio apvade įrašyta P. P. inicialai. Jame pabrėžta kontūrinė linija, kitaip negu van Hervickio medaliuose

Stepono Batoro medalis. 1585 m. P. P.[latinis]

modeliuojamos drabužių detalės ir dekoratyviai perteikiamos faktūros; galbūt panašiai kūrė ir kiti meistrai (jie neįspaudė inicialų ir jų kūriniai skiriami nežinomiems autoriams). Labai aukštas reljefas, ovalo forma, alyvos lapelių ar šakelių vainikas ir liejimas kurį laiką buvo būdingos Vilniaus medalių dailės mokyklos ypatybės. Vėlyvajame renesanse, be ovalo formos, atsirado apvalių medalių, daugiau jų pradėta kalti iš brangiųjų metalų; žemėjo reljefas, mažėjo formatas, daugiau dėmesio krepiama į detales, ornamentą. Toks medalis nežinomo dailininko buvo nukaltas iš aukso 1586 m. Stepono Batoro karališkajam teismui Vilniuje atminti (VNM). Stepono Batoro galva pasukta profiliu į kairę su jam būdinga kepure, apsiaustas gausiai išsiuvinėtas. Medalio reverse horizontaliomis linijomis išdėstytas tekstas. Žinomas ir kitas Vilniuje sukurtas Stepono Batoro portretas (KČDM). Meistro, dirbusio XVI a. pabaigoje ir įspaudusio monogramą *H. D.*, medalių portretai žemesnio reljefo, tapybiškesni. Pavyzdžiui, keliuose jo medaliuose nelygaus aukštumo reljefu su šviesos akcentais kuriamas manieristiškai ekspresyvus profilinis *Zigmanto Vazos* portretas. Jis kontrastuoja su fonu. Antroji medalių pusė labai perkrauta mitologinių Cereros ir Tetidės figūrų bei herbų.

Vilniaus medalių dailės viršūnė —

XVII a. pradžios Johano Engelharto ir Jonušo Trilnerio kūryba. Jie abu buvo Vilniaus miestiečiai, jame gimę ir dirbę; mokėsi Dancige.

Johanas *Engelhartas* (1585—1640) buvo medalininkas ir grafikas, kūriniuose įrašydavęs: „I. E.“, „Joh. Engelhart“, „Civi Vilensis Joh. Engelhart“. Medaliuose jis plėtojo van Hervickio tradicijas. Žinomų Eustacho *Valavičiaus* (1626) ir *Vladislavo Vazos* (1633) lietuvių medalių portretai beveik anfas, veidai minkštai modeliuoti, drabužiai — grafiški. *Valavičiaus* gerai perteikta psichologinė būseną. Gražiai su fonu susietas figūros siluetas, priderintas nesudėtingas šriftas. Visai naujai kuriamas abiejų medalių reversas, tapybiškai vaizduojantis Vilniaus miesto peizažą. *Valavičiaus* medalyje miesto peizažo fone yra alegorinis grubokų formų jaučio motyvas, o *Vladislavo Vazos* — obeliskas (paplitę manieristinėje dailėje), kuriuo lipa į viršų sparnuotas riteris su romėnišku šalmu laurų vainiko link. Medalis kurtas *Vladislavo Vazos* vainikavimo proga.

Jonušas Trilneris (H. T.;? — 1652) — auksakalys, monetų, spaudų, medalių ir antspaudų kūrėjas. Apie 1610 m. buvo paskirtas pinigų kalyklos spaudų graveriu, nuo 1619 m. — šios kalyklos vedėju. Daugiausia medalių sukūrė *Vladislavui Vazai* ir *Radviloms*. Jei *Vladislavo Vazos* medalių portretai vienodoki, vyrauja grafinė linija, smulkus antrosios pusės heraldinis piešinys, tai *Radvilų* medalių vyrų ir moterų portretams būdinga didelė kūrybinė įvairovė: vis naujai komponuojama į ovalą, demonstruojamos šukuosėnos, drabužiai, pavyzdžiui, *Jonušo Radvilos* ir *jo žmonos* medalis (1617). *Trilnerio* iš alavo sukurtame *Biržų Kristupo Radvilos* ovaliame medalyje vienoje pusėje biustinis portretas pasuktas profiliu į dešinę. Jame krepiamas dėmesys ne tiek į veidą, kiek į gausiai išsiuvinėtą koletę. Medalio antrosios pusės visą plotą užima smulkiai modeliuotas dviejų planų *Radvilų* giminės herbas. Iš *Trilnerio* sukurtų kitų asmenų medalių minėtinas *Onos Leščinskos* medalis (1614), kuriame apibendrintai vaizduojama didelė galva su kepuraite; ji pasukta į kairę.

Jonušo Radvilos ir jo žmonos medalis. 1617 m. J. Trilneris

įkomponuota į plačią, smulkiai modeliuojamą nėrinų apykaklę ir kitas aprangos detales.

Trilneris sukūrė daug monetų ir spaudų. Jam skiriamos gražaus piešinio 1621 ir 1622 m. lietuviškųjų portugalų ir dešimties dukatų *auksinės monetos*. Nuo medalių jos skiriasi tik įrašu. Trilneris sukūrė mažąjį (1615) ir didįjį (1620) Zigmanto Vazos ir Vladislavo Vazos *lietuviškuosius antspaudus*, kurių piešinį formuoja minkštos linijos.

Be portretinių, Vilniuje buvo kuriami heraldiniai ir religiniai medaliai. Manoma, kad *heraldinis medalis* su žalčiu skyde (KČDM) yra *Žygimanto Augusto*. Žinomas bronzinis *religinis ovalus medalis* (XVI a. pabaiga; autoriaus nuosavybė). Vienoje jo pusėje apibendrintas įgudusios rankos piešinys vaizduoja Mariją 3/4 posūkiu į kairę. Pabrėžtas jos iškilios figūros siluetas su ritmiškai išdėstytomis drabužių klostėmis, kurios gražiai užpildo vidurinę plokštumos dalį. Antrojoje medalio pusėje iš debesų, puslankiu sutelktų apatinėje dalyje, iškyla renesansinė monstrancija. Abiejų medalio pusių kraštus juosia stilizuotų lauro lapų vainikas, būdingas Vilniaus medaliams. Medalio reljefas kelių planų — žemiausias tekstas yra įrašytas iš vidaus palei vainiką.

Medalių kūryba — svarbi renesanso kultūros dalis — XVII a. ėmė eiti iš mados. XVII a. uždarius Vilniaus (1627) ir kitas monetų kalyklas, ji netrukus užgeso.

Tapyba

Pirmajame XVI a. ketvirtyje Lietuvoje ėmė plisti renesansinė tapyba. Stilistiškai ji buvo nevienalytė: buvo tapoma kūrinių, artimų Šiaurės Italijos, Vokietijos ir Nyderlandų dailei, bet kai kurie kūriniai rodo besimezgančias vietines tapybos tradicijas. Juose kartais buvo „graikiškos“ tapybos įtakos, atėjusios iš slavų žemių. Kai kurie vėliau pertapyti kūriniai prarado pirmųjų pobūdį, kitus slepia metalo apkaustai, kuriais dažnai buvo puošiami religiniai paveikslai. Iš likusių paveikslų matyti, kad dalis renesanso tapybos kūrėjų neturėjo teorinio pasirengimo, tapė intuityviai. Siekdami plokštumoje išgauti trimatės erdvės įspūdį, stengėsi vartoti šešėlius. Spalvą suprato natūralistiškai, kaip ir visi renesanso meistrai, tačiau matyti pastangos, kad spalva džiugintų akį. Tai lėmė dar gotikinis simbolinis mistinis spalvos suvokimas. Lietuvos tapytojai nesiekė piešinio įmantrumo, tai būdinga visam šiaurės renesansui.

Meninei kūrinio išraiškai didelę reikšmę turėjo tapybos technikos įvairovė. Sukurta sienų tapybos kūrinių *al secco* technika, tačiau labiau įsigalėjo molbertinė tapyba. Kurį laiką dar tapoma gotikoje kultivuota tempera ant lentų. Maždaug nuo XVI a. vidurio pereinama prie aliejinės tapybos ant drobės. Šią techniką išpopuliarino Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dirbantys dailininkai iš Vakarų Europos. Kartais vietoj drobės imama skarda, pradedama tapyti emaliais, tebetapoma ant stiklo. Ant stiklo tapė kai kurie stiklių cecho meistrai. Pagal įsigalėjusią tradiciją 1663 m. patvirtintame Vilniaus stiklių cecho statute iš kandidato į meistrus buvo reikalaujama nutapyti ant stiklo „Ėmimo į dangų“ arba „Viešpaties kančios“ scenas.

Humanistinės idėjos tapyboje, kaip ir skulptūroje, iškėlė portretą, istorinį-batalinį ir buitinį žanrą. Dvarų inventoriuose minimi ir mitologinio žanro paveikslai, kurie didesnio pasisekimo, matyt, neturėjo.

Tapyti religiniai paveikslai buvo kabinami ne tik bažnyčiose, rūmų interjeruo-

se, bet ir mieste. Žinoma, kad Vilniuje, Medininkų (Aušros) vartų bokšte, virš angos, XVI a. pradžioje kabėjo Marijos paveikslas, kuriam vėliau buvo pastatyta koplyčia. Trakų vartų bokšte XVII a. pradžioje buvo keturi paveiksai: du iš miesto ir du iš priemiesčio pusės. Miestiečiai virš namų vartų kabino globėjų paveikslus. Nišų tokiems paveikslams yra išlikę, pavyzdžiui, Vilniuje (M. Antokolskio g. 8). Cechų meistrai prie dirbtuvių kabino iškabas — ant skardos tapytus šventuosius, savo cecho globėjų paveikslus. Paveiksai atstojo ir antkapinius paminklus, pavyzdžiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Albertas Goštautas testamente pageidavo, kad virš jo kapo būtų pakabintas Marijos paveikslas, papuoštas brangiais akmenimis. Bažnyčių fundatoriai rūpinosi savo portretus pakabinti bažnyčiose, kad žmonės juos prisimintų ir teiktų pagarbą.

Sienų tapyba. Sienų figūrinė bei dekoratyvinė tapyba puošė didikų ir kitų feodalų rūmų, pilių, bažnyčių ir vienuolynų vidų bei išorę. Jos daugiau išliko bažnyčiose ir vienuolynuose. Religinio turinio grupinių kompozicijų, kurių dalis priklausė XVI a. pirmajai pusei, buvo Vilniaus *Bernardinų vienuolyno koridoriuje*. Sienų tapyba vienuolynas buvo dekoruotas ir kiek vėliau (1579). Jos buvo taip pat Bernardinų bažnyčios fasado frontono nišose: 1973 m. rastos didelės gana primityviai tapytos šventųjų figūros. Tapybinė kompozicija aptikta ir bažnyčios šiaurinės sienos arkoje, taip pat koridoriaus vakariniame gale. Čia moters ir vyro figūros pavaizduotos iki pusės, dešiniau ryškėja dvi vyrų galvos. Grafiškai kontūriniu linija modeliuotas piešinys tikslus, realistiškas. Vyrauja pilki ir gelsvi tonai. To paties koridoriaus sklautuose kiek grubiau gelsvai rudais tonais nupalytos angeliukų galvutės ir astronominiai ženklai, pasitaikantys Vilniaus renesansiniuose raižiniuose. Renesansinės ornamentikos yra zakristijos skliautų arkoje. Vilniaus alumnato gatvės fasade buvo 47 popiežių portretai (restauruojant vienas atidengtas).

Vilniaus šv. *Mykolo bažnyčios* didžiojo altoriaus viršutinėje dalyje tebėra dvi

vyskopus vaizduojančios freskos, nupalytos įvairių atspalvių rudomis ir pilkomis spalvomis. Šios freskos originaliai pakeičia altoriams įprastus molbertinius paveikslus. Freskų (figūrinių kompozicijų) rasta ir Tytuvėnų vienuolyne, keliuose pirmojo ir antrojo aukšto koridoriuose bei kitose patalpose. Iki Antrojo pasaulinio karo Šiaulių bažnyčioje virš galerijos taip pat buvo šventuosius vaizduojančių renesansinių freskų, žuvusių 1944 m. per bažnyčios gaisrą. Iš Kristupo Radvilos susirašinėjimo matyti, kad XVII a. pirmojoje pusėje vieno Biržų pilies kambario sieną puošė tapyta kompozicija, vaizduojanti Radvilos susitikimą su Švedijos karaliumi Gustavu Adolfu.

1985 m. Vilniuje (Rūdninkų g. 13) ginklininkų cecho susirinkimų aukštoje patalpoje rasta renesansinės figūrinės ir ornamentinės sienų tapybos, sukurtos greičiausiai pagal ankstyvojo, italų renesanso miniatiūrų pavyzdžius. Vakarinės sienos pietiniame kampe išlikusi seniausia tapyba, vaizduojanti *karalių Dovydą*, klūpantį ir skambinantį arfa. Daugiausia dėmesio sutelkta į piešinį, kuris yra tikslus, detalus, gerai išlikęs. Figūra tapyta ochros geltonais ir mėlynais tonais pilkai melsvame fone, apvesta rudai raudonais apvadais. Gilumoje už Dovydo nugaros vaizduojama statinys su trim eilėmis nevienodai išdėstytų angų, su bokštu. Galbūt tai miesto gynybinės sienos fragmentas su Rūdninkų vartais. Už plačios stačiakampės nišos virš durų (kurioje galėjo būti tapyba ant lentos) tame pačiame aukštyje vaizduojama moters figūra su aureole aplink galvą. Ji vilki renesansiniais drabužiais, apatinis (kotas) su kvadratine iškirpte. Figūra kurta kito tapytojo. Šiaurinėje sienoje kol kas rastos keturios apaštalių figūros su romėniška apranga ir aureolėmis. Figūros statiškos, piešinys schemiškas, plokštukas, net drabužių klostės pavaizduotos kontūriniu linija. Atrodo, kad jie vėliau pertapyti. Visos figūros vaizduojamos sodriu žalsvai mėlynų, raudonų spalvų deriniu.

Dekoratyvinė tapyba taip pat renesansinė, stilizuotų augalinių motyvų. Vyrauja kontūrinė linija apjuostos mėlynų, žalsvų, galtonų, rudų tonų plokštumos. Va-

Sienu sgrafitas. Vilnius, M. Gorkio g. 84, XVI a. kio g. 84, XVI a.

karinėje ir šiaurinėje sienoje rastas frizas. Virš jo šiaurinėje sienoje tarp sijų yra panašių augalinių motyvų juostos. Pietinėje sienoje yra langų apvadų fragmentų. Sienu kampai buvo puošti didesniais ir kitaip išdėstytais, panašiai stilizuotais ir kontūriniu linija apjuostais, tik įvairesnių spalvų derinių augalinių motyvų ornamentais. Toks dekoras išliko vakarinės ir šiaurinės, taip pat vakarinės ir rytinės sienos kampe. Apie tą patį metą sukurta dekoratyvinė tapyba Antokolskio g. 8: vieno kambario skliaute aptikta nutapytų augalinių motyvų ornamentų, kurių dalis restauruota.

Vilniuje (o gal ir Kaune) buvo išplitęs nesudėtingas gyvenamųjų namų išorės — langų, durų apvadų, frizų — tapybinis dekoras. Šv. Ignoto (dabar K. Giedrio g.

6) posesijos namo kieme aptikta stačiakampių langų apvadų, sudarytų iš nesudėtingo baltų, pilkų ir juodų spalvų geometrinio ornamento. Tokio pat spalvų derinio, tik skirtingo piešinio ornamentu buvo apjuosta pusapskričio skliautimo durų anga. Pilkų tonų tapybos likučių matyti Subačiaus g. 3 namo fasade; geltonų, rudų tonų dekoratyvinės tapybos likučių yra kiemo sienoje ir greta esančių vartų skliautuose. Manoma, kad bent dalis jos yra vėlyvojo renesanso. Kaune sienų tapybos likučių aptikta namo Rotušės a. 29 išorinėje sienoje. Pagal išblukusias dėmes nustatyta, kad tai ritmiškai pasikartojantys heraldiniai motyvai (dabar restauruoti rausvų, pilkų ir baltų spalvų sgrafito sukryžiuotų trimitų heraldiniai motyvai).

Be freskų, maždaug nuo XVI a. vidurio plito ir *sgrafitas*, vartotas pastatams iš lauko dekoruoti. Juo puošti Vilniaus alumnato langų apvada. 1968 m. Vilniuje, buvusios stačiatikių kolegijos (M. Gorkio g. 84 ir 86) gatvės ir kiemo fasaduose, rastas XVI a. vidurio ir pabaigos ornamentinis sgrafito bei freskos (juodo balto kaitos) dekoras (juodam sluoksniui tuomet dažniausiai buvo vartojama trinta medžio anglis). Sgrafitinis dekoras puošė frizus, langų apvadus, nišas ir sienas. Jam būdingi renesanso rolverkiniai (vietomis su stilizuotais gėlių siluetais), vingiuoti žalčiukų ir nesudėtingi kampaninių motyvai. Kiemo fasadus puošė vertikalinių rustų motyvų dekoras, sukurtos freskos, imituojančios sgrafitą, technika. Sgrafitas galėjo būti vartojamas ir sudėtingesnėms figūrinėms kompozicijoms.

Matyt, renesanso laikotarpiu plito ir vitražas. Net nuošaliuose Liškiavos valdytojo rūmų griuvėsiuose rasta vitražo švino siūlių. Renesanso plitimo metu minimi Vilniaus Bernardinų bažnyčios, Alšėnų pilies vitražai.

Molbertinė tapyba. Portretas. Vienas svarbiausių renesanso tapybos žanrų buvo portretas. Jis praplėtė pasaulietinės tapybos ribas, išaukštino žmogų. Portretai buvo kuriami memorialiniais, o tik vėliau estetiniais tikslais. Stengiamasi atskleisti individualius ir socialinius etinius

(humanistinius) žmogaus bruožus. Lietuvos renesansinio portreto savitumą lėmė tai, kad jį kūrė iš įvairių kraštų atvykę ir vietiniai tapytojai. Išlikusių portretų meniškumas labai nevienodas, jų tapytojai dažniausiai nežinomi. Vyravo du portretų tipai.

Pirmajam tipui skirtini tie portretai, kuriuose siekiama žmogaus išvaizdos tikslumo. Juose daugiau paprastumo ir demokratiškumo. *Antrasis* tipas linko prie Europos reprezentacinio portreto; šio tipo portretai teatrališki, dažnai turi vietos ypatybių. Pirmojo tipo portretuose kreiptas dėmesys į žmogaus veido bruožus ir kasdienišką išvaizdą, o antrojo tipo portretuose visu žmogaus atvaizdu stengiamasi pabrėžti asmens vaidmenį feodalinėje visuomenėje, pateikti socialinę charakteristiką, parodyti pasitikėjimą savimi. Tai išreiškia žmogaus laikysena, apranga, atributika, judesio ritmika. Žinoma, šie portretų tipai vienas kitam darė įtakos. Plito figūriniai, figūros iki kelių ir iki pusės krūtinės portretai. Dažnas portretų kompozicijos bruožas — žemas horizontas, o tai figūrai teikė monumentalumą.

Pirmajam tipui skirtini Vaclovo Virbicko, Mikalojaus Lancicijaus, Konstantino Sirvydo ir Fridricho Barčo portretai. Rusvais tonais be išorinių efektų nutapytas žemaičių vyskupo *Virbicko* (?) portretas iki pusės krūtinės (XVI a., Varnių bažnyčia). Dėmesys sutelktas į senyvą išvargusį veidą, iš kurio dvelkia susikaupimas, valia ir nerami mintis. Vilniaus universiteto profesoriaus *Lancicijaus* portreto (XVII a. pradžia; LIEM) pilkšvai mėlyname fone iškyla monumentalios figūros, vyraujančios drobės plokštumoje, rusvai juodas siluetas. Jautriai modeliuotas neryškiai apšviestas veidas perteikia vidinį susikaupimą. Lietuvių raštijos bei literatūros kūrėjo *Sirvydo* portrete (XVII a. pradžia; LIEM) ryškinamas protingas veidas, ranka prie staliuko nukreipia žiūrovo žvilgsnį į gulincią ant jo knygą, voką bei rašymo reikmenis, kurie apibūdina žmogaus veiklą. Vilniaus universiteto rektoriaus *Barčo* portretas (XVI a. pabaiga; LIEM) schemiškas, veidas mažai modeliuotas, be gyvybės, tapy-

ta raudonais tonais. Abiejų tipų samplai- 9
ka būdinga Vilniaus vyskupo *Povilo Alšėniškio* portretui (XVI a.; LDM), kuris skiriamas Vilniuje gyvenusiam Venecijos tapytojui Džovaniui dal Montei. Asmens bruožai, dvasinė būseną vykusiai siejama su socialine charakteristika. Gyva, valinga savimi pasitikinčio žmogaus išraiška ir poza meistriškai nutapyta pilkai žalsvų tonų gama, kurioje išsiskiria tik rausvas veidas; tiksliai perteiktos medžiagų ypatybės.

Antrojo tipo grupėje vyrauja feodalinių viršūnių, dažniausiai karių, portretai. 12
Be veido bruožų, čia svarbu simboliniai atributai, kurie teikia papildomų duomenų apie asmenį. Biržų Radvilų šakos tėvo, Vilniaus kašteliono, vėliau Lietuvos didžiojo etmono *Jurgio Radvilos* portretas vaizduoja riterio socialinį tipą 10
(XVI a. pirmoji pusė ar vidurys; BDM). Radvila vaizduojamas viso ūgio, su šarvais. Maždaug XVI a. viduriui būdingas šalmas su plunksnomis, į viršų sušukuoti plaukai, ūsai ir pleištu skelta bazdelė rodytų, kad portretas sukurtas paskutiniaisiais metais prieš mirtį (mirė 1541 m.). Radvila stovi beveik drobės viduryje, šiek tiek pasisukęs į dešinę. Viena ranka remiasi į šalia stovintį staliuką, ant kurio padėta šalmas ir etmono buožė, antroje laiko kalaviją. Šarvais sukaustyti figūrai rankų ir kojų judesys, į žiūrovą nukreiptas žvilgsnis teikia gyvenimiško konkretumo. Šviesos ir šešėlių kaita jungia kompozicijos elementus. Vietomis apšviesti pilkai auksiniai šarvai ir šalmas, raudona staliuko staldengtė ir priešingoje pusėje 8
tamsiai žalia drapiruotė ties galva išnyra iš tamsiai rudo, oro pilno fono. Plytelių grindys sudaro gilios erdvės iliuziją.

Keli išlikę LDK didžiojo etmono Vilniaus vaivados *Karloio Katkevičiaus* portretai (XVI a. pabaiga—XVII a. pirmoji pusė; LDM, LIEM ir LLR muziejai) sukurti skirtingo braižo tapytojū. Figūriniame *iki kelių portrete* geriausiai perteikiama pasitikėjimas savimi, susikaupimas, valingas charakteris, parodoma socialinė padėtis. Figūra vaizduojama šiek tiek pasisukusi, vienoje rankoje etmono buožė, paremta ant stalo, kita ranka, įremta į klubą, prilaiko kardo rankeną.

LDK pakancleris Telsių seniūnas Povilas Sapiega (drobė, aliejus). 1624 m., XVIII a. portretas

Figūros judesys drauge su drabužių kritimu sukuria dinamišką ritmą. Atributikos, aprangos medžiagiška įvairovė šis Katkevičiaus portretas primena Povilo Alšėniškio portretą.

Kitaip komponuotas Kretingos bažnyčioje esantis figūrinis (iki kelių) Katkevičiaus portretas. Beveik kvadratinės drobės plokštumoje figūra įkomponuota šiek tiek kairiau. Rankos nuleistos žemiau diržo; vienoje horizontaliai pakreip-

ta etmono buožė, kitoje — kardo rankena. Aukso gijomis išsiuvinėtas apsiaustas su brangakmenių sagomis ir diržas atitraukia dėmesį nuo veido, kuriam stinga gilesnės charakteristikos. Etmonas vaizduojamas interjere. Jame yra atviro lango anga, pro kurią matyti karo lauko vaizdas su raiteliais, o už jų, tolumoje, pastato su bokštu siluetas. Šitokia renesanso dailininkams būdinga kompozicija papildo kario ir fundatoriaus charakteristiką.

Į renesansui būdingą trikampio schemą įkomponuotas LDK pakanclerio Telsių seniūno Povilo Sapiegos portretas (apie

1624 m.; LDM). Sitokia kompozicija sutelkia žiūrovo dėmesį į susimąčiusį veidą. Minties įtampą rodo rankos: viena lengvai uždėta ant diržo, kita nervingai spaudžia kardo rankeną. Stambaus silueto figūra nutapyta raudonomis, mėlynomis, auksiniais rudomis spalvomis. Apykaklės spalvų kontrastas su veidu ir apsiaustu portretui teikia raiškumą.

Naujų, humanizmui ir politinei veiklai būdingų atributų yra Lietuvos didžiojo etmono Vilniaus vaivados *Leono Sapiegos* visos figūros portrete (XVII a. pirmoji pusė; buvęs Vilniaus šv. Mykolo bažnyčioje). Piliorių ir drapiruotės fone nutapyta senyva figūra dar energingų veido bruožų, jos judesys laisvas. Ant liemenį dengiančių šarvų užvilktas atlasas apsiaustas, virš šarvų aukso grandinė su medaliu – feodalų viršūnių ženklas. Šalia ant grindų padėtas šalmas. Dešinėje rankoje Sapiega laiko buožę, kuri vaizduojama per mažą ir nebetenka akcento reikšmės, kairiąją ranka rodo į knygas, sustatytas ant staliuko, ir prie jų priglaustą batorišką kepurę. Šie atributai primena, kad etmonas buvo III Lietuvos Statuto sudarytojas ir kad jo pastangomis Steponas Batoras Statutą patvirtino.

Naujai suvoktas yra Radvilų giminės nežinomo jauno vyro portretas, buvęs Nesvyžiaus galerijoje (dabar BDM). Sidabriniai pilkais, gelsvais, žalsvais tonais nutapyta figūra stovi tamsiai žaliame fone. Jos ilga pasaulietinė apranga (žiponas ir apsaustas) Rytų ir Vakarų Europoje buvo laikoma iškilmingu didikų drabužiu. Figūros siluetas, įkomponuotas į siaurą pailgą rėmą, monumentalus, iškilmingas. Susikaupęs žvilgsnis, siauri ūsai, pabrėžiantys gražias lūpas, trumpai kirpti plaukai, nešioti renesanso pabaigoje, ir ispaniška siuvinėta beretė, deranti prie kostiumo, pailgina lygų susikaupusį veidą. Kompozicijai pusiausvyros teikia auksinių žipono sagų linija, pereinanti į kardo diržą, ir apsiausto kraštas. Su didikų karių portretu jį sieja į klubą įremta ranka, kojų padėtis ir diržas. Kardas čia beveik paslėptas po apsiaustu.

Vakarų Europos tapybos tradicijos ryškiai matyti dviejuose Radvilų portretuose (BDM). *Jonušas Radvila* (1630) vaiz-

Barbora Radvilaitė (aliejus, skarda). XVI a. pirmoji pusė

duojamas įsiremęs, savimi pasitikinčio poza, su raktu ant stalo, simbolizuojančiu turtą. Portrete ypač daug dėmesio kreipama į drabužių modeliavimą, jų audinio ir mezginių raštą. Portretas, užimdamas visą drobės plokštumą, įgauna didingumo, jis nutapytas baltomis, raudonomis, rudomis spalvomis rudame fone.

Alberto Stanislovo Radvilos su lazdele portretas (1640) rodo vėlyvajame renesanse kintančius papročius ir estetinį skonį. Vietoj anksčiau kanclerio rankoje laikyto antspaudu dabar popieriaus lakštai ir antspaudas padėti ant spintelių. Ryškiau negu Jonušo Radvilos pabrėžti veido bruožai. Laisvai, pasitikinčiai stovinčios figūros siluetas su renesansiškai švelniai apibrėžtais kontūrais. Jo ispaniškos-prancūziškos mados apranga, ypač batai (šosi), savo formomis byloja apie XVII a. pradžią. Portrete svarbų vaidmenį atlieka dekoratyviai traktuotos spalvos, jų dėmių deriniai. Juoda apran-

18

16

ga raudonų, rudų, mėlynų stačiakampių dėmių fone daro iškilmingumo įspūdį.

Moterų portretų buvo tapoma retai. Tai rodo moterų socialinę padėtį feodaliniėje visuomenėje. Išliko keli *Barboros Radvilaitės* portretai. Ankstyvasis, tapytas aliejumi ant šardos (XVI a. pirmoji pusė; VNM; jį Žygimantas Augustas laikė pas save Vilniuje, vėliau Krokuvoje), buvo puošniame aplanke (190×150 cm) su Žygimanto Augusto pirmosios žmonos Elžbietos portretu. Spėjama, kad jį nutapė Lukas *Kranachas jaunesnysis* (jo kūrybai turėjo įtakos Ispanijos karaliaus dvaro tapyba). Barbora šiek tiek pailgintos figūros, nutapyta iki pusės balkšvais, gelsvais, rausvais ir auksiniais rudais tonais pilkame fone. Ryškūs jos veido bruožai ir pabrėžtos detalės išlaiko puošiausvyrą su perlais bei auksu išpuoštais drabužiais. Portretas turėjo įtakos kitiems moterų portretams. Vėliau sukurta daugiau *Barboros* portretų — vieni *Radvilų*, kiti Žygimanto Augusto iniciatyva. Lietuvoje plito *Barboros* portretas su *karalienės karūna* (išliko XVIII a. kopija iš XVI a. originalo). Veide maža vidinės išraiškos, daugiau dėmesio papuošalams. Galvą juosia perlų mauktas, vainikuoja karalienės karūna; nuo jos krintanti balta skara gaubia figūrą. Panašus portretas *Barboros Koliankos-Radvilienės* (XVIII a. kopija iš XVI a. pabaigos originalo; VNM), tik vietoj karūnos — perlais siuvinėta kepuraitė, o vietoj maukto — klostyta apykaklė (kreza). Portretuose moterų laikysena ir išvaizda atitiko etiketo reikalavimus ir madas. Tai rodo Onos *Ketlerytės-Radvilienės* portretas. Onos apranga jau kitos mados, sudėtingai modeliuoti kepuraitės apvadais iš brangakmenių ir stručio plunksnų, galvą nuo figūros skiria plati apykaklė.

Antrajam tipui taip pat skirtini kai kurie bažnyčios dignitarių portretai. Kitią jų socialinę charakteristiką taip pat perteikia savita apranga ir atributika. Lietuvių kultūros rėmėjo vyskupo Merkelio *Giedraičio* (1585; LDM) portrete visą drobės plokštumą užima figūra iki kelių. Vyskupas bažnytiniais drabužiais atrodo didingai. Dešinė ranka jis laiko savo pareigybės atributą — vyskupo kryžė-

lį, kaire remiasi į staliuką, ant kurio guli knyga. (Daroma užuomina apie jo pastangas remti lietuvišką spaudą.) Portretas nutapytas juodais, melsvais balkšvais, pilkai žalsvais ir rausvais tonais. Per mažai įvaldyta šviesa, menkas erdvės vaizdavimas, todėl figūra plokštoka, neišraiškingas veidas; geriau už jį nutapytos rankos. Kitaip komponuojamas Vilniaus vyskupo Vaitiekaus *Taboro* portretas (XVI a. pirmoji pusė; LDM). Vyskupas vaizduojamas buitinėmis sąlygomis, sėdintis prie skaitomos knygos. Už knygos — mados pavėikslas. Šie atributai rodo, kad senyvas vyskupas buvo humanistas, domėjosi mokslu ir menu. Portrete geriau perteikta erdvės iliuzija. Tapybai monotoniškumo teikia balzganų, rudų ir juodų spalvų derinys.

Didikų ir bažnyčios magnatų sudaromoms portretų galerijoms buvo tapomi ir seniai mirusių žmonių (vadinamieji imaginaciniai) portretai. Tokie yra Vilniaus vyskupų Andriaus Lietuvio, Mikalojaus Borkovskio, J. Losevičiaus, Motiejaus Trakiškio, gyvenusius XV a. ir turėjusių įtakos feodalinės Lietuvos visuomeniniam bei kultūriniam gyvenimui, atvaizdai. Jų bruožams atkurti galėjo būti panaudoti seni portretai, pažinusiųjų pasakojimai, o kai kada, matyt, remiamasi dailininko fantazija. Visi šie portretai komponuoti pagal vieną schemą, primenančią Rafaelio nutaptą sėdinčio popiežiaus Julijaus II portretą arba El Greko „Inkvizitorių Ninją de Gevarą“. Jie tapyti greičiausiai vienu metu, apie XVI a. pabaigą. Vaizduojama kėslė sėdinti figūra, pasisukusi į vieną ar į kitą pusę, jos siluetas stambus, apibendrintas, veido bruožai dažnai sustingę, plačiai atmerktos akys. Daug dėmesio kreipama į drabužius ir atributus. Pagal tapybos manierą atrodo, kad portretai kolektyvinės kūrybos: galva tapyta labiau įgudusių meistrų, o kitos dalys mažiau patyrusių dailininkų. Vienas šių portretų yra vyskupo Andrejaus *Šeligos* portretas, sukurtas pagal aptartąją schemą, tačiau galva ir pelerina modeliuota tikroviškai. Galva apibendrinta, dailininkas sąmoningai akcentuoja nuplikusio, seno žmogaus kaktą ir į ją sutelkia šviesą pabrėždamas as-

Vyskupas Vaitiekus Taboras (drobė, aliejus).
XVI a. pirmoji pusė

mens protingumą. Sukaupias žvilgsnis pakankamai tikroviškas, dirbtinės tik skruostų linijos. Matyti italų renesanso įtaka. Renesanso metu Italijoje ir Ispanijoje nešiota tokia kaip Šeligos skelta apvali barzdelė ir nusvirusiais galais ūsai. Šeligos portrete jie rūpestingai nutapyti, o tai rodo, kad dailininkas kūrė dar XVI amžiuje. Gerokai primityviau nutapytos negyvos vyskupo rankos; atrodo, kad jos tapytos kito dailininko. Dauguma vyskupų imaginacinių portretų nutapyta balzganomis ir tamsiai rudomis spalvomis; tiksliai aptartame Šeligos portrete vyrauja balzganai melsvos, pereinančios į tamsiai rudas ir raudonas, spalvos. Kaip ir daugelis renesansinių portretų, imaginaciniai portretai yra su herbais ir įrašais. Kai kurie šių portretų buvo labai paplitę, pavyzdžiui, Vytauto portretai. Vieni jų galėjo būti tikro Vytauto portreto kopijos, kiti — sugalvoti.

Išliko nemaža fundatorių portretų bažnyčiose. Jie yra įvairių formų ir išraiškos, tapyti vietos dailininkų. Dažniausiai ir šie portretai reprezentacinio pobūdžio, juose apsiribojama išoriniu panašumu. Būdin-

gas kūrinys yra Pašuvio bažnyčios fundatoriaus maršalkos Mikalojaus Šimkevičiaus portretas (prieš 1563 m.; KČDM). Konstruktyviai stilizuota galva su horizontalia linija priekyje pakirptais plaukais, sušukuotais į viršų, ir pleištinė skelta barzdele bei į ją nusileidžiančiais ūsais rodo, kad Šimkevičius tapytas XVI a. viduryje, kai buvo įsigalėjusios renesansinės mados. Jo akys išplėtos kaip romanikos miniatiūrose. Nejaudinant anatomijos, nutapytos rankos, kuriose jis laiko pareigybės atributus — lazda ir antspaudą. Vyrauja didelės spalvų dėmės: raudonos, rudos, geltonos. Įrašo šriftas per didelis; neproporcingas jo išdėstymas rodytų, kad įrašyta vėliau, Šimkevičiui mirus. Tai buvo labai paplitęs portreto tipas, kartais tapytas ne iš natūros.

Be portreto, XVI a. atsirado ir *istorinių-batalinių kompozicijų*. Dauguma jų skirta kovoms su turkais, švedais ir kt. Deja, Lietuvos rinkiniuose šio žanro kūrinių nebėra, nors archyviniai duomenys liudija didelį jo populiarumą. Vilniuje Radvilų rūmų valgomajame buvę 19 paveikslų su kovų vaizdais. Biržų pilies inventoriuje minimas didelis ant lentų nutapytas paveikslas „Mūšis prie Šušnos upės“. Radvilų rūmus Kėdainiuose puošė „Mūšis su švedais prie Kokenhauzeno“, vaizduojantis Kristupo Mikalojaus Radvilos Perkūno ir Jono Karolio Katkevičiaus susirėmimą su priešų 1601 metais. Bataliniams paveikslams artimi kūriniai, vaizduojantys turnyrus bei medžioklės scenas, taip pat gana dažnai minimi istoriniuose dokumentuose. Tokių paveikslų Žygimantui Augustui yra tapęs Antanas Vydas (1500 ar 1508 m.—1558 m., Vilniuje apsigyvenęs 1535 m.). Minima jo kompozicija, vaizduojanti turnyrą, ir 1545 m. nutapyta „Stumbrų medžioklė“.

XVII a. pradžios Radvilų inventoriuose įrašyta *buitinės* bei *animalistinės* tapybos kūrinių. Matyt, „mažųjų olandų“ veikiami, dailininkai kūrė paveikslus, vaizduojančius kasdieninę paprastų žmonių buitį: „Jaučių šeimininkas“, „Senutė, skaitanti knygą“, „Geriantys valstiečiai“, „Geriantys ir šokantys valstiečiai“. Iš tokių pavadinimų, kaip „Biržų kiemsar-

gis", matyti, jog jie buvo kuriami Lietuvoje. Tuo tarpu mitologiniai paveiksai, atrodo, daugiausia buvo atvežti iš užsienio arba kurti mūsų krašte užsieniečių. Bet jie teminimi retkarčiais; katalikų bažnyčios draudimas kurti mitologinius paveikslus kontrreformacijos laikotarpiu mažino jų populiarumą.

Religinė tapyba. Iš inventorių matyti, kad renesanso laikais religinių paveikslų buvo gana daug. Pavyzdžiui, Vilniaus Pranciškonų bažnyčioje 1615 m. buvo 15 didelių paveikslų, 2 atnaujinti ir 28 nauji mažesni paveiksai; vienuolyno valgykloje — 4 paveiksai; Kaltinėnų (Šilalės raj.) bažnyčioje — 8 paveiksai. XVI a. jie dažniausiai buvo tapomi ant lentų. Jų fonas, pajvairintas iš plokštumos iškylančiais augaliniais motyvais, dažnai būdavo auksuotas; kompozicijai jis teikė šventiskumo ir pabrėžė plokštumą. Paveiksai jau turi tikroviškų detalių, kurios darė juos suprantamesnius žiūrovui; net tradiciniai šventieji būdavo panašūs į vietinius žmones.

Pastangos priartėti prie vietinio tipo akivaizdžiai matomos šv. *Kazimiero palaimintojo* paveiksle — viename ankstyviausių renesansinių kūrinių, nutapytų apie 1520 m. nežinomo vietinio dailininko. Jaunas kresnos statiškos figūros kunigaikštis stovi interjere, vilki ilgu raudonu apdaru, krintančiu ritmiškais klostėmis, su karūna ant galvos. Platus veidas išsišovusiais skruostais ir tamsiomis didelėmis akimis individualizuotas, galbūt portretinis, pabrėžiantis kūrinio tikroviškumą, konkretumą. Figūra pavaizduota su trimis rankomis, atsiradusiomis turbūt kūrybos procese. Tik siauras nimbas ir simbolinės lelijos šakelės primena, jog čia religinis paveikslas. Dailininkas lentos plokštumoje bando naujaip perteikti figūros tūrį ir erdvę: veidą, rankas ir šachmatiškai išdėstytas grindų plokštes vaizduoja erdviškai, o visą figūrą ir foną — plokščiai. Tapybos prieštaringumą šiek tiek jungia dulsvos, prislopintos spalvos.

Lietuvoje, kaip ir kitur, piito renesansui būdingi aukotojų paveiksai. Išliko gruboku piešiniu portretiškai pavaizduotų Barboros ir Samuelio *Kučevskių*, klū-

pančių prie kryžiaus, grupinis paveikslas *Eišiškių* bažnyčioje (1605); būdingas smulkių bajorų tipažas, apdaras. Natūraliu iš kairės į dešinę ritmu, kylančia įstrižaine pagrįsta klūpančios senyvos fundatorės Daratos *Šorcovos* ir vienuolio *Stašecko*, stovinčio priešais madoną, paveiklo gamtos aplinkoje kompozicija (1618 m.; LIEM). Kūrinys tapytas melsvais ir pilkai rudais tonais. Jame peizažas ir konkretus tipažas iškalbingais judesiais atitraukia dėmesį nuo religinės idėjos. Paveiklo apačioje — platus epitafinis religinis tekstas.

Kituose paveiksluose vyrauja madona, renesanso dailininkų vaizduojama kaip žemiška motina, gyvybės tęsėja.

Pagal kompozicinę struktūrą paveikslus su madonomis galima skirstyti į grupinius ir vienos figūros. Seniausias grupinis yra *Rūdninkų* (Šalčininkų raj.) bažnyčios *Šventosios šeimos* paveikslas, tapytas Jokūbo Rinkevičiaus XVI a. tempera ant lentų, turintis paauskuotą ornamentinį foną. Beveik simetrinės penkių figūrų kompozicijos centre Marija su kūdikiu ant kelių ir šv. Ona su knyga, imanti iš kūdikio rankų vynuogių kekę; šonuose, antrajame plane — vyrai. Liaunos, trapios moterų figūros, grakštūs jų judesiai bei švelnumo kupini dvasingi veidai rodo dailininko polinkį idealizuoti žmogų; pakelta talijos linija, sudėtingas, dekoratyvus madonos apsiausto klosčių piešinys dar dvelkia vėlyvąja gotika.

Kitaip traktuota šv. *Ona ir Marija* tos pačios Rūdninkų bažnyčios XVII a. paveiksle, kuris, palyginti su pirmuoju, buitiškesnis. Čia šv. Ona jau nebe daili, elegantiška dama, bet senyva moteris kampuotais veido bruožais. Atsisakoma abstraktaus auksinio fono. Knygą skaitanti šv. Ona ir įdėmiai jos klausanti šv. Marija nutapytos interjere. Patalpos erdvę pratęsia peizažas už lango, rodantis didėjančią susidomėjimą aplinka.

Brandžiausiems renesanso religiniams kūriniams skirtinos „Madonos tarp šventųjų“ ir Aušros vartų Marijos kompozicijos. „Madona tarp šventųjų“ (kartais vadinama Sapiegos madona) sukurta ita-

lų dailės įtakoje*. Paveikslas buvo Vilniaus Bernardinų bažnyčioje, XVIII a. pradžioje perkeltas į šv. Mykolo bažnyčią. Jis nutapytas tempera ant ažuolinių lentų. Vaizduojama sėdinti moteris su kūdikiu ant kelių; paveikslas apačioje iš kraštų — du šventieji bernardinai, o aplink — angelai. Figūros dėstomos elipse. Du viršutiniai angelai deda ant Marijos galvos renesansinę karūną. Paveikslas fonas auksinis, ornamentuotas, figūros nutapytos kelių niuansų žaliais, raudonais, pilkai rudais, rožiniais tonais. Siek tiek susikaupusios motinos veido bruožai lygūs, kiek pailgi, nutapyti rusvai rožiniais tonais; rudi, pagal gotikos madą susukti plaukai krinta ant pečių, per kaktą juos juosia žalsva juosta su auksinėmis rožėmis. Madona vilki raudona, aukso gėlytėmis papuošta suknią su auksu siuvinėta apykakle; jos klostės, nutapytos violetiniais rudais šešėliais, ir pilkai žalsvo apsiausto su auksiniais apvadais atlangai kompozicijai teikia dinamiškumo. Jį padidina kūdikio pabrėžtos veido linijos, išplėstos akys, jo rausvai rusvas drabužis, modeliuotas dar ryškesnėmis klostėmis. Vieną ranką jis laiko uždejęs ant atverstos knygos, kitą iškėlęs. Antraeilės figūros specialiai nepabrėžiamos, tačiau taip pat rūpestingai nutapytos, daugiausia rusvais tonais.

Apie XVI a. antrąją pusę ant skardos nutapytas *Marijos su kūdikiu* paveikslas *Naujųjų Trakų bažnyčioje* vaizduoja gyvenimiška poza sėdinčią motiną su kūdikiu ant rankų. Jų veidai smulkūs, išmodeliuoti. Abi figūros gyvena savo vidinį gyvenimą. Kompozicijai dinamiškumo teikia laisvi rankų judesiai. Motina kairėje laiko gelę — tai gyvenimo džiaugsmo simbolis. Metalinis drabužis slepia tapytą apdarą, tačiau pagal tradiciją jis turėjo pakartoti pagrindines klostes, kurios intensyvino kompozicijos ritmą ir ryškino figūros siluetą.

Kitas Marijos su kūdikiu paveikslas yra

* 1662—1669 m. paveiksliui buvo padaryti drabužius vaizduojantys paauskuoto sidabro skardos apkalai. Buvusios auksinės motinos ir kūdikio karūnos, darytos Italijoje, puoštos perlais ir brangakmeniais, uždėtos 1750 m.

Vienuolis (tapyba ant lentos). *Kretingos bažnyčios stalės atkaltė. XVII a. pirmoji pusė*

iš Senųjų Trakų, sukurtas apie XVII a. pradžią (LDM). Tai nedidelis ant medžio lentos tempera tapytas paveikslas. 1859 m., perkeltas vienuolyno paveikslas į Nesvyžių, šis paveikslas pateko į Vilniaus katedrą. Nuo minėtų motinų su kūdikiu paveikslų jis skyrėsi tuo, kad figūros suvoktos kaip dangaus valdovų: su karališkomis karūnomis, motina turi valdžios lazda (skeptą), kūdikis — rutulį su kryželiu. Palyginti su Sapięgų madona, paveikslas fonas puoštas kitokiais — lengvo reljefo paauskuotais stilizuotų žiedų — motyvais. Apibrėžtų kontūrų figūros iškyla virš ornamentuoto fono. Jos idealizuotos. Panašūs motinos ir kūdikio veidai su pabrėžta akių sritimi ir lūpomis. Kūdikio iškeltos rankos rankovės ir kelių tamsūs kontūrai piešinį daro gruboką; rentgenogramoje jis daug tikslesnis. Kompozicijoje vyrauja auksinių, kelių atspalvių rusvai rožinių, raudonų ir pilkai žalių spalvų deriniai. Originalaus meninio vaizdo ir ikonografinio sprendimo yra paveikslas „Marija su kūdikiu“ (XVI a. pabaiga; Merkinės bažnyčia). Ryškiai pabrėžtos kompozicinės ašies centre vaizduojamas klūpantis motinos prilaikomas nuogas kūdikis, išskėtęs rankas maldai.

Tai senovės krikščionių dailės oranto motyvo perfravimas. Marijos galvą juosia didelė aukso spalvos aureolė su plačiais ilgais spinduliais, primenančiais Aušros vartų Marijos paveikslo spindulius. Paveikslas nutapytas žalsvais, rusvais tonais.

Rausvai pilkų, rudų, oranžinių, šviesiai mėlynų spalvų deriniu tiksliai nutapyta liesoko veido su siauromis akimis, ilgu kaklu „*Marija, maitinanti kūdikį*“ (XVII a. pradžia; LDM). Vienos figūros madonos paveikslų Lietuvoje labai nedaug (žinomas vienas katalikiškas ir vienas stačiatikiškas). *Katalikiškasis* Vilniaus *Aušros vartų* Marijos paveikslas sukurtas apie XVI a. vidurį. Jis natūros dydžio. Posūkis, galvos palenkimas, veido bruožai, net drabužiai primena šv. Oną iš „Šventosios šeimos“ paveikslo Rūdninkų bažnyčioje. Ji taip pat nutapyta tempera lentoje, tik fonas lygus. Tiksliai, dekoratyviai pabrėžtomis linijomis perteikiami veido bruožai — gyvi, rodantys susikaupimą. Nevienodo didumo ir gilumo logiškos įstrižos drabužių klosčių linijos veda žvilgsnį veido link; jį, matyt, dėmesį telkia spalvų deriniai ir šviesos įtampa. Stambi, monumentalioji figūra, nutapyta per visą paveikslo plokštumą, pabrėžia didingumą ir įgalina stebėti iš toli.

15 *Stačiatikiškasis Marijos* paveikslas turi šiek tiek savitų bruožų (XVII a. pradžia; LDM). Anksčiau jis įėjo į ikonostaso trijų paveikslų (deisuso) grupę. Paveikslas komponuotas bizantišku derinimo principu. Neutralus fonas su renesansinio piešinio reljefiškais auksuotais akanto motyvais ir Vilniuje sukurto vadinamojo lietuviškojo kursyvo įrašu, rodo, kad paveikslas tapytas Vilniuje. Figūros judesys sustingęs, tačiau veido ir rankų modelavimas tikroviškas. Drabužių klosčių ritmas nenatūralus; jos nutapytos auksiniais, raudonais bei mėlynais tonais, plitusiai gotikoje. Kitos tematikos vienos figūros renesanso paveikslų yra daugiau.

Monumentaliai traktuotas didžiulis *Salvator mundi* (pasaulio išganytojo) paveikslas (XVI a. antroji pusė; LDM). Jis kabėjo Vilniaus miesto Medininkų vartų lauko pusėje; vėliau perkeltas į katedrą, o nišoje, kur jis buvo, freskos technika

Aušros vartų Marija (medis, tempera). XVI a. vidurys

nutapyta jo kopija (dabar yra po skydu). Vaizduojama visą drobės plotą užimanti figūra iki pusės. Išganytojas vieną ranką iškėlęs laiminti, kita laiko simbolinį valdžios rutulį su kryželiu; veido bruožai švelnūs. Tapybos spalvų gama šilta, tik jai kontrastą sudaro žali tunikos tonai.

Vietinės tapybos ant lentos paveikslas „*Apaštalas Pilypas*“ (XVII a. pradžia; LDM) komponuojamas naujaip; apaštalas vaizduojamas manieringu posūkiu, beveik iš nugaros, skaitantis knygą; jos tekstas ir iliustracija — užuomina apie humanistinį susidomėjimą mokslu ir menu. Auksiniame su akanto ornamentais fone iškili figūra nutapyta stambiomis plokštumomis, pilkai rudais ir rausvais tonais.

Italų vėlyvojo renesanso įtaka žymu sudėtingos meninės sandaros „*Nukryžiuotojo*“ kompozicijai, buvusiai Vilniaus šv. Mykolo bažnyčioje (XVII a. pradžia; LDM). Figūros sutelktos į dvi išlaikancias pusiausvyrą viršutinę ir apatinę grupes, kurias jungia kryžius. Puslankiu iš-

Prisikėlusį Kristų garbina A. Goštautas (pergamentas, guašas). 1528 m.

Sv. Kristupas. Iš A. Goštauto maldaknygės (pergamentas, guašas). 1528 m.

sidėsčiusi apatinė grupė išreiškia didelę žmonių jausmų įtampą, o viršutinėje angelų grupėje vyrauja jausmų pusiausvyra. Nelygi šviesa pabrėžia įvairius žmonių liūdesio niuansus ir ryškina Kristaus figūrą.

Apskritai religinėje tapyboje suskamba humanistinės idėjos, pastangos perteikti realią tikrovę. Jas pastebime ir vėlesniuose (XVII a. pirmosios pusės) religiniuose paveiksluose. Tokie, pavyzdžiui, yra Kretingos bažnyčios stales puošiantys šventųjų, vienuolių atvaizdai; jų veidai traktuojami beveik portretiškai.

Miniatiūrų tapyba. Renesanso miniatiūrų tapyba — tai ne tik tradicinis knygų iliustravimas, bet ir miniatiūrinis portretas. Žinomas miniatiūrinis Barboros Radvilaitės atvaizdas, tapytas spalvotais emaliais. Neretai miniatiūriniais portretais puošiami juvelyriški medalionai (nešiojami ant kaklo).

Renesanso laikais jau plito spauda su spausdintomis iliustracijomis, tačiau ne-

išnyko ir brangios rankraštinės iliuminuotos knygos, didžiai vertinamos ir kolekcionuojamos. Palyginti su gotikos laikotarpio iliuminacijomis, šioms miniatiūroms būdinga ne tik renesansinė tapyba, bet ir platesnis požiūris į pasaulį, įvairesnės temos. Be šventųjų paveikslų, jose vis dažniau pasitaiko portretų. Žymus renesanso miniatiūrų tapybos paminklas yra Alberto Goštauto *maldaknygė* (Miuncheno nacionalinis muziejus), sukurta 1528 m. kelių skirtingo braižo tapytojų, veikiamų vokiečių grafikos ir flamandų iliuminacijų. Miniatiūrų meninė išraiška labai nevienoda. Maldaknygėje yra 231 pergamento lapas, tarp jų 16 viso lapo dydžio miniatiūrų evangelinių padavimų tematika ir 9 lapai teksto su inicialais. Puošniais augaliniais bordiūrais apjuosti knygos lapai ir miniatiūros. Inicialai įkomponuoti į stačiakampius su aukso fonu. Kai kuriuos teksto lapus puošia užsklandėlės. Maldaknygės miniatiūros šandien turi didelę meninę ir pažintinę

vertę. Kelių miniatiūrų evangelinėse scenose yra istorinių asmenų portretų. Renesanso laikais populiarios Kristaus prisikėlimo scenos dešinėje pavaizduotas klūpantis Goštautas. Buitinio pobūdžio siužetas pagrįstas realia tikrove. Jo veido bruožai panašūs į antkapinio paminklo portretą. Vienos meninės išraiškos priemonės skirtos Goštauto nusitebėjimui išreikšti, kitos — jo asmeniui išaukštinti. Pabrėžta jo visuomeninė padėtis: ant pirštų žiedai su brangakmeniais, jis vilki puošniu raštuotu brokato apsiaustu, apsiūtu kailiais, ant kaklo kabo plati auksinė grandinė su kanclerio antspaudu. Trijų karalių pagarbinimo scenoje pavaizduotas Žygimantas Senasis.

Meistriškai nutapyta „Aplankymo“ kompozicija, kurioje yra vietinių elementų. Vaizdas kuriamas dviem planais; peizažo fone prie renesansinių rūmų portalo senyvą Elžbietą ir jos draugę, apsirengusias pagal to meto Lietuvos didikų madas, sutinka jauna Marija.

Yra miniatiūrų, kuriose pasitaiko ir vietinio liaudies tipo. Tai, pavyzdžiui, „Žinia piemenims“, kurioje vaizduojami trys įvairaus amžiaus vyrai ir viena rageliu grojanti moteris. Pasakiška ir kartu įtikinama Vilniaus miesto globėjo milžino šv. Kristoforo kompozicija, sukurta kontūriniu piešiniu. Miniatiūroms patrauklumo teikia gyvos spalvos: raudona, mėlyna, žalia, violetinė bei gelsva.

XVI a. renesanso miniatiūrų vaizdą papildė originaliai apipavidalinta kanceliarinės paskirties vaivados Leono Sapiegos „Apmokestinamųjų daiktų knyga“ („Писцовая книга“).

Iš gotikos į renesansą pereina bažnytnių giesmyčių (gradualų) puošyba. Giesmyne su figūriniais inicialais ir ornamentiniais apvaisais (VUB RS) initiale „A“ žmogaus figūra jau natūralaus judesio, o pačiam rašmeniui naudojamas antikos laurų vainiko ornamentas. Grynai renesansinis ir sodrus groteskinis apvado ornamentas iš simetriškai sukomponuotų augalinių motyvų bei ritmiškai išdėstytų dekoratyvinių vazų. Inicialas ir apvadas tapyta rožiskai violetine, žalia, mėlyna ir ruda spalva.

Miniatiūrose renesansinės formos gyvavo ilgiau negu kitose dailės šakose. Jų, pavyzdžiui, yra dar 1668 m. Vilniaus siuvėjų cecho statuto (MAB RS) ornamentinėje atsklandoje bei initiale su valstybės herbu.

Grafika

Grafika Lietuvoje atsirado kartu su spaudos plitimu, su šviečiamosiomis reformacijos judėjimo tendencijomis. Už kitas dailės šakas ji buvo prieinamesnė daug platesniems feodalinės visuomenės sluoksniams.

Kaip ir kitų kraštų, Lietuvos grafikos šaknys glūdėjo medžio raiziniuose, kurie knygų puošybai turėjo labai didelę reikšmę. Juos buvo lengva suderinti su spaudmenimis ir spausdinti kartu su tekstu. Buvo spausdinami medžio raizinių technika sukurti herbai, emblemos, inicialai, atsklandos, užsklandos, taip pat iliustracijos bei portretai. Raižyta išilginėje medžio lentoje.

Pirmieji medžio raiziniai drauge su knygomis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę pateko iš Prahos, Karaliaučiaus, Gdansko ir kitur. Pasitaikydavo čia taip pat Venecijos medžio raizinių. Vilniuje greitai atsirado savų auksakalių, ginklų, medžio drožėjų, piešiančių ir raižančių inicialus, atsklandas, užsklandas.

Nuo XVII a. pradžios, ieškant subtilesnių ir tikslesnių formų, ėmė plisti vario raiziniai (dažniausiai lakštinėje grafikoje). Be medžio raizinių, knygos buvo puošiamos ir lietu iš metalo spaustuviniu ornamentu.

Knygų apipavidalinimas. Meniškai apipavidalintos knygos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pradėtos spausdinti XVI a. trečiojo dešimtmečio pradžioje. Vilniaus pirklys bei miesto tarybos narys Bagdonas Onkavičius ir Vilniaus miesto burmistras Jokūbas Babičius Prahėje globotą spaustuvininką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietėją humanistą Pranciškų Skoriną (Krokuvos universitete į studentų sąrašus įrašyta: Pranciškus iš Polocko, lietuvis) tarp 1519 ir 1522 m. pasikvietė į Vilnių ir padėjo jam įsirengti spaustuve. Skorina Vilniuje išspausdino

„Mažąją kelionių knygelę“ apie 1522 m. ir „Apaštalą“ 1525 m. bažnytine slavų kalba, vietomis priartinta prie baltarusių liaudies kalbos. Knygų tekstas puošiamas kukliais su tekstu suderintais inicialais ir užsklandomis. Kas Skorinai kūrė šriftus, inicialus ir užsklandas, kol kas nenustatyta. Skorina Vilniuje norėjo pastoviai apsigyventi, vedė Vilniaus pirklio J. Odverniko našlę Margaritą, tačiau dėl nežinomų priežasčių daugiau nieko nebeišleido.

Po ketvirčio amžiaus buvo išspausdinti Martyno Mažvydo parengti lietuviški leidiniai, iš jų ir pirmoji lietuviška knyga — 1547 m. Karaliaučiuje išleistas katekizmas („Catechismusa prasty szadei“). Pirmosios lietuviškos knygos buvo spausdinamos protestantiškame Pabaltijo kultūros centre Karaliaučiuje Hanso Veinreicho spaustuvėje, paskutiniajam Kryžiuočių ordino magistrui Albrechtui Hohencolernui proteguojant reformacijos idėjas tarp vietinių gyventojų lietuvių ir prūsų. Ši spaustuvė buvo pirmoji Karaliaučiuje, ji turėjo savo medžio raizinių, renesanso stiliaus apvadų, inicialų, vinječių, tačiau leidiniai buvo primityvūs ir archaiški. Vėliau Karaliaučiaus spaustuvių poligrafijos menas išaugo ir turėjo įtakos Lietuvos knygos menui.

XVI a. antrojoje pusėje vėl imama spausdinti Vilniuje; meninio knygų apipavidalinimo tradicijas čia formavo dvi grupės spaustuvių. Vieną grupę sudarė spaustuvės, leidžiančios knygas lotyniškais rašmenimis, kitą — kiriliškais. Didžiausia pirmosios grupės spaustuvė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo Mikalojaus Radvilos Juodojo 1554 m. įsteigtoji Lietuvos Brastoje, tenkinusi protestantų poreikius ir garsėjusi poligrafijos bei apipavidalinimo menu. Ji turėjo ir gaminosi daug ornamentinių raizinių, inicialų bei kitų knygos apipavidalinimo priemonių. 1575 m. naujasis jos savininkas Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis spaustuvę perkėlė į Vilnių, o 1586 m. padovanojo akademijai. Pastaroji leido knygas įvairaus turinio ir įvairiomis kalbomis, tačiau knygų apipavidalinimu rūpinosi menkai, nors perėmė daug klišių iš Radvilos Brastos spaustuvės. Naujų rai-

žinių ir vinječių akademijos leidiniuose retai pasitaiko.

Minėtina humanistų Jono ir Juozapo Karcanų spaustuvė, veikusi 1581—1620 m.; ji išleido nemažai humanistinės literatūros, vadovėlių. Šios knygos buvo aukšto poligrafinio lygio, lapo kompozicija paprasta ir išraiškinga, tačiau ir jų meninis apipavidalinimas buvo menkas. Inicialų, vinječių, atsklandų ir iliustracijų buvo nedaug. Apdailos medžiaga Karcanai keitėsi su akademijos spaustuve. Skoningais leidiniais pasižymėjo nedidelė Jokūbo Morkūno spaustuvė. Lietuviškai ji išleido tik „Postilę“.

Antrajai grupei priklausė Kuzmos ir Lukos Mamoničių spaustuvė, veikusi 1574—1624 m. (1606 m. mirus Kuzmai, jo vietą užėmė sūnus Leonas). Mamoničiai atnaujino Skorinos pradėtą slaviškų ir rusiškų knygų leidybą. Puošnias knygas (panegirikas) jie spausdino ir lotyniškų šriftu. Be religinės stačiatikiškos literatūros, Mamoničiai leido vadovėlius ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinius leidinius. Spaustuvė kūrė savo šriftus, iliustracijas, portretus. Meniškų leidinių yra išspausdinusi ir Šventosios dvasios brolijos spaustuvė, veikusi 1589—1610 bei 1619—1660 m. Vilniuje (nuo 1660 m. spaustuvė veikė su pertraukomis) ir 1610—1646 m. Vievyje. Ji leido knygas bažnytine slavų, rusų ir lenkų kalbomis. Brolijos spaustuvė išlaikė ir naudojo Skorinos užsklandas ir inicialus.

Lietuvos spaustuvių poligrafinė kokybė, apipavidalinimas ir iliustracijos nedaug skyrėsi nuo Vakarų Europos, tik jų knygos buvo mažiau iliustruotos. Vilniaus, Karaliaučiaus ir kitų spaustuvių išleistos knygos, plisdamos Lietuvoje, turėjo krašto kultūrą.

Savita knygų apdaila priklausė ne tiek nuo puošybinio elementų kiek nuo vaizdinių ir poligrafinių priemonių stilistinio bei ritminio įvairavimo ir vientisumo. Dažniausiai buvo naudojamos lietišio metalinio ornamento surenkamosios juostelės. Iš jų buvo daromi bordiūrai, užsklandos, kartais atsklandos. Juostelės sudarė stiliizuoti profiliu vaizduojami dobilo žiedeliai, rutos šakelės, tulpeles, akanto šakutės, gilelės, lapeliai, sąlyginių gėlių šakos.

įrištos į pusės apskritimo vainikėlį ir panašūs įvairiai sukomponuoti motyvai. Neretai jie primindavo suabstraktintas maureskas. Medžio raižinių iliustracijose vienur toniniu štrichu perteikiami šviesėšėliai ir modeliujamos formos, kuriama giluma, kitur štrichuotė pabrėžia linijų judesį ir tonines dėmes plokštumoje. Gulstinė lenta neleido perteikti smulkių formų ir detalių.

Be inicialinių raidžių, pieštų jau rankraštinėse knygose, buvo kuriamos atsklandos ir užsklandos, ženklinančios veikalo ar skyriaus pradžią ir pabaigą, taip pat puošnūs tituliniai lapai, frontispisai, dedikacijos piešiniai, kuriems būdinga ryškios kontūrinės linijos ir formų modeliavimas. Kur kas rečiau pasitaiko grafinių portretų bei su tekstu susijusių iliustracijų. Toks knygų apipavidalinimas ne visada originalus, kartais puošybės elementai buvo skolinami iš kitų spaustuvių.

Skorinos ir kitos Vilniuje išleistos knygos, taip pat Karaliaučiuje pasirodžiusios lietuviškos knygos jau turėjo *titulinius lapus*. Jie buvo knygos pradžioje ir atspindėjo jos meninę kryptį. Jų antraštiniai duomenys būdavo išryškinami įvairių dydžių šriftais. Dažnai jie būdavo įreminami stačiakampe nesudėtingų augalinių motyvų vinjete arba sudėtingesniu frontispisu. Ėmus plisti vario raižiniams, atsirado sudėtingų frontispisų, primenančių arkinio lango, portalo ar triumfo arkos architektoniką. Į juos buvo įpinami vaizdai, susiję su knygos turiniu.

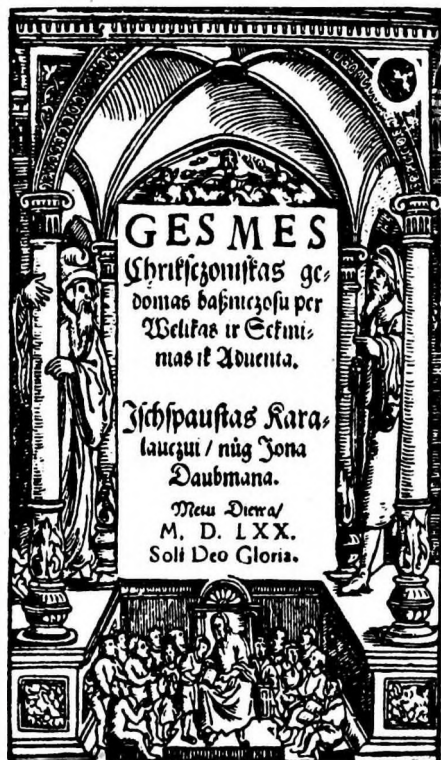
Titulinis lapas su plačiu medžio raižinių simetriškai sukomponuotu frontispisu, sudarytu iš sodrių akanto lapų, kartušo, vytinių gausybės ragų su groteskinėmis vaikų figūrėlėmis, laikančiomis signetą, yra Martyno Mažvydo „*Katekizme*“. Frontispiso ornamentinė juosta nukreipia skaitytojo žvilgsnį į įrašą lapo viduryje. Plastiškos, sodrios rėmo linijos ir štrichas, teikiantis piešiniui plastiškumo bei erdvės, dera su įrašo atitinkamo storumo, įvairaus dydžio lotyniškų (antikvos) ir gotikinių (švabachos) vingiuotų linijų kaita. Labai paprasta Mikalojaus Daukšos „*Katekizmo*“ titulinio lapo apdaila. Si pirmoji išlikusi Lietuvos Didžio-

Lietuvos Brastos Biblijos titulinis lapas. 1563 m.

sios Kunigaikštystės lietuviška knyga, išleista 1595 m. Vilniuje, atitiko plačiųjų masių neišlavėjusį estetinį poreikį. Titulinio lapo tekstą gyvina kaitaliojamas įvairaus dydžio šriftas; jis išdėstytas simetrišku į apačią siaurėjančiu trikampiū. Lapas apvestas siauru ilgu surenkamu bordiūru iš smulkių stilizuotų žiedlapių, kurių pynė primena maureską. Surenkamo ornamento bordiūrais papuošti ir kai kurie Vilniuje išspausdintų mokslo veikalų tituliniai lapai (Jono Markvarto „*Juridinė disertacija*“, išspausdinta lotynų kalba 1650 m.).

XVI a. paskutiniaisiais dešimtmečiais ir XVII a. pradžioje puošnesnių leidinių tituliniai lapai buvo puošiami *triumfo arkos* motyvu. Seniausias stačiakampis titulinio teksto rėmas, primenantis arką, yra *Radvilų Lietuvos Brastos Biblijoje* (1563). Didelio formato knygos titulinis lapas papuoštas raiškiu dekoratyvinės arkos motyvo medžio raižiniu. Arka

M. Mažvydo „Giesmių krikščioniškų“ titulinis lapas (medžio raiziny). 1570 m.

padalyta į dvi skirtingai suvoktas dalis, kurias jungia kompozicijos vertikaliojoje ašyje pavaizduotas gyvybės medis. Viršutinėje dalyje kolonų poros laiko neproporcingai plačią arką, papuoštą augaliniu ornamentu ir gyvūnų kaukėmis. Ji skęsta tarp šiek tiek stambesnio ornamento akanto lapų ir gyvūnų medžių. Detalių gausumas, matyt, turi simbolinę reikšmę. Erdvėje tarp kolonų ir teksto rėmo vaizduojami vienoje pusėje Adomas ir leva prie nusidėjimo medžio, kitoje — nukryžiuotasis. Apatinėje dalyje detalės dar smulkesnės, elementų gausumas ardo kompozicijos vientisumą. Keturių kolonų arkos baigiasi antablementu, laikiančiu viršutinę dalį. Vidurinėje dalyje vaizduojama karo stovykla, tarp arkų — išvarymo iš rojaus ir prisikėlimo scenos. Žmonių figūros kresnos, apibendrintos, architektūra ir augalija labiau detalizuotos. Martyno Mažvydo „Giesmių krikščioniškų“ (išleistų Karaliaučiuje 1566—1570 m.)

titulinį lapą puošia dar ne arka, bet architektūrinis kryžminiu skliautu dengtos menės motyvas. Iš abiejų lapo kraštų tarp kolonų pavaizduotos dvi vyrų figūros. Lapo viduryje įkomponuotas įrašas, o raizinio apačioje smulki daugiafigūrė scena. Su knygos tekstu ir šriftais nesusiję figūriniai motyvai perša mintį, jog raiziny kurtas ne šiam veikalui.

Originalias triumfo arkos motyvo vinjetes knygų antraštėms pradėjo vartoti Jokūbas Morkūnas, kurio leidiniams apskritai būdinga didelė spaudos ir meninio apipavidalinimo kultūra. Jo Vilniuje išleistos Mikalojaus Rėjaus lenkiškos „Postilės“ (1594) titulinis lapas yra su išraiškingu arkos piešiniu. Tiksliai nupieštos kolonos, gėlės bei lapai perteikia tūrio iliuziją. Kitokios formos, daug lieknesnėmis kolonomis ir stambiais manieringai susiraičiusiais lapais architektūrinį rėmą turi Vilniaus Šventosios dvasios brolijos spaustuvei priskiriamo leidinio „Maldų knyga“ (išleista Vilniuje 1596 m.) titulinis lapas. Naujas triumfo arkos variantas, sukurtas subtiliu piešiniu ir įvairiu štrichu, puošia tos pačios spaustuvės „Mokomąsias evangelijas“ (išspausdintas Vievėje 1616 m.). Abi knygos išleistos bažnytine slavų kalba.

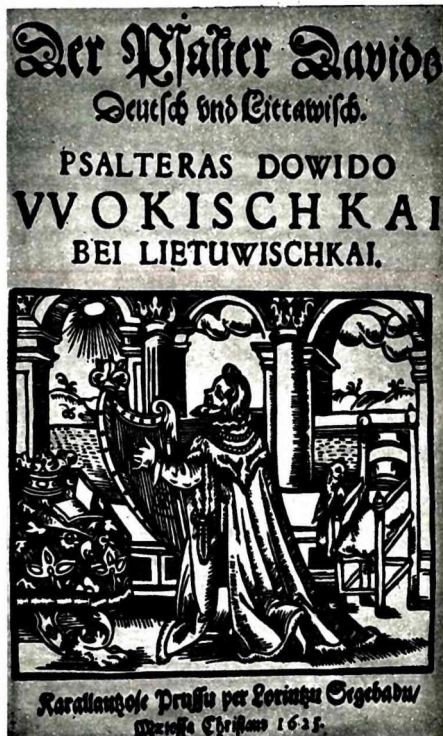
Mamoničių spaustuvės leidiniuose greta originalių vinjetų pasitaiko kopijuotų motyvų. Originali yra titulinio lapo arkinė lenktų šakučių ir gelių vinjetė, puošianti 1601 m. išleistas „Kasdienines maldas“, arba 1617 m. išspausdintą „Maldų knygą“ unitams (bažnytine slavų kalba), kur rėmo šonuose yra apaštalų Petro ir Povilo figūros. Lotyniškas įrašas rodo, kad rėmą kūrė ne šios spaustuvės raizytojas. 1591 m. išspausdinto „Apaštalo su privilegija“ raiziny, vaizduojantis evangelistą Luką arkiniam rėme, yra nukopijuotas iš Ivano Fiodorovo leidinio (Maskva, 1564 m.); Ivanas Fiodorovas savo ruožtu šį raizinį, sukurtą Erhardo Šeno, buvo paėmęs iš Biblijos, išleistos Niurnberge 1524 m. (vokiečių kalba). Iš daugelio rusiškų raizinio kopijų Mamoničių vilniškio meistro kopija pripažįstama geriausia*. Vilniaus vinjetėje, suma-

* Tai tvirtina senosios rusų knygos meninio apipavidalinimo tyrinėtojas A. Sidorovas.

žinus cokolio viršutinio karnizo iškyšas, kolonos atrodo grakštesnės. Taigi XVI a. pabaigoje Vilniuje buvo talentingų ksilografų. Pažymėtina, jog tas pats Vilniuje perkopijuotas titulinio lapo renesansinis arkinis portalas akademijos spaustuvės buvo paimtas iš Mikalojaus Daukšos „Postilės“ (Vilnius, 1599 m.) tituliniam lapui, taip pat Jokūbo Morkūno spaustuvės išleistai lietuviškai „Postilei“ (Vilnius, 1600 m.). Vietoj Luko figūros į rėmą įkomponuota raudonų ir juodų eilučių antraštė. Bendradarbiavo ne tik Vilniaus spaustuvės, knygų dekoru buvo kečiamasi ir su Karaliaučiaus spaustuvininkais.

Titulinuose knygų lapuose greta minėtų įvairiais variantais besikartojančių kompozicijų pasitaiko ir kitokio apipavidalinimo. Lietuvoje plitusio J. Rėzos parengto „Psaltero Dovydo vokiškai bei lietuviškai“ (Karaliaučius, 1625 m.) tituliniam lape vietoj rėmo viršuje yra įrašas, o apačioje — dominuojantis arfa grojančio Dovydo atvaizdas. Dovydas klūpo puošniame renesansiniame interjere, kurio gilumoje yra tradicinis arkados motyvas. Žinomas ir antras Dovydo scenos vaizdas, kuriame jo figūra ne modeliuota štrichais, bet padengta juodai; ji virsta plokščia, siluetine, yra daug ekspresyvesnė. Šie raiziniai — tai jau iliustracijos, papildančios knygos tekstą. Abu variantai rodo, kad meistras buvo gerai įvaldęs medžio raizinių išraiškos priemones.

Be arkomis puoštų titulinų lapų, pasitaiko ir vaizdų. Būdingas pavyzdys yra Danieliaus Pelceldo sukurtas vario raizinis K. Druckio-Horskio *panegirikai Tiškevičiams* („Lux Lunae Tyszkiewiczianae“, 1649 m.). Viso lapo kompozicijoje triumfo arkai skirta tik nedidelė dalis su antraštės duomenimis, kitą dalį užima miesto sąlyginė architektūra ir dangaus erdvė. Schemiškas piešinys primena to meto miestų planų panoraminę architektūrą, pabrėžia kompozicijos ritmą. Trys kryžiai, katedra, miesto siena rodo, kad tai Vilnius su laisvai pergrupuotais pastatais. Viršuje iš kairės krinta simbolinė šviesa. Jos šaltinis — tai heraldiškai pavaižduota saulė, mėnulis ir žvaigždė. Dideliuose saulės spinduliuose ovaluose

Karalius Dovydas (medžio raiziny). J. Rėzos parengto „Dovydo psalmyno“ titulinis lapas. 1625 m.

įkomponuoti Tiškevičių portretai. Iš dangaus kūrų sklindanti šviesa neveikia pastatų modeliavimo, jie labiau apšviesti iš priešingos pusės.

Kartais titulinio lapo antroje pusėje arba kur kitur knygoje buvo dedamas mecenato ar valstybės herbas. Mamoničių spaustuvės išleisto III Lietuvos Statuto (1588) titulinio lapo antraštė yra tarp subtiliai nupieštų augalinių motyvų, o lapo viduryje — valstybės herbas, apjuostas laurų vainiku su LDK karūna viršuje. Tokiu pat vainiku, turinčiu ir kitų motyvų puošybos, apjuostas Statuto sudarytojo Leono Sapiegos herbas Statuto įžangoje. Leidiniui specialiai sukomponuotas lietuviškojo kursyvo šriftas pasižymi gotikiniu glaustumu. Antrajame Statuto variante skiriasi kunigaikščio kepurė ir vainikas. Kitokie jie ir trečiajame variante. Statutas puoštas inicialais ir vinjetėmis. Jis išverstas į lenkų kalbą ir išleistas Vilniuje (1614, 1619), daug gau-

siau apipavidalintas žaismingais rankraštiniais kaligrafiniais inicialais ir kitais dekoratyviniais medžio raižiniais: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Sapiegos herbais, Zigmanto Vazos portretu, išraižytais varyje. Daukšos „Postilėje“ yra vyskupo Merkelio Giedraičio gerai išraižytas herbas. Herbinėmis kompozicijomis buvo puošiamos ir tuo metu plitusios panegirikos. Mikalojaus Paco 1589 m. panegirikoje Zigmantui Vazai titulinio lapo antrojoje pusėje įdėtas Jono *Leklos* (*Jeklos*) raižytas valstybės herbas. Lekla laikomas herbinių iliustracijų kūrėju. XVI a. herbinių kompozicijos dar gana kuklios. XVII a. herbų skydai tampa vis puošnesni. Toks skydas su herbu, turintis gausią plastišką puošybą, įkomponuotas Jono Rudaminos Dusetiško „Matematikos pagrinduose“ (1633 m., lotynų kalba).

Svarbus knygos apipavidalinimo elementas yra dekoratyviniai *inicialai*, dėdami teksto ar skyriaus pradžioje. Jų santykis su lapo tekstu labai įvairus. Skorinos „Mažojoje kelionių knygelėje“ viena giesmė prasideda pusės puslapio didumo initialu su augalinio motyvo puošmena. Jis pasiskolintas iš vokiečių šriftų graverio van Mekenemo sukurtos ornamentuotos abėcėlės. Knygose plito ir iš LDK dokumentų perimti rankraštiniai kaligrafiniai inicialai, kurių plunksna kuriamos kontūrinės linijos nelygiais paspaudimais, užsukimais ir atsišakojimais išreiškia rašmens dinamiką ir ritmą.

Spausdinti inicialai dvejopi. Mamoničių spaustuvė naudojo inicialus su raidę dengiančiu grakščių augalo lapų piešiniu. Lietuvos Brastos Biblijoje jų yra greta kaligrafiškų inicialų. Daug populiaresnis įrėmintas inicialas. Skorinos knygose paįlgo stačiakampio rėmės juodame fone balta spalva įrašyta initialo raidė ir tuo pačiu planu kraštuose nupieštos stilizuotų augalinių motyvų puošmenos. Akademijos spaustuvės gotikiniai inicialai patraukia dėmesį storos pagrindinės linijos grakštumu ir plonos paralelinės linijos darna. Lotyniški inicialai turi kvadratinį rėmą, kurio lauką ir rašmens vidų užpildo smulkūs realistiniai piešiniai, vaizduojantys mūsų krašto augalus, paukščius,

gyvulius, kartais ir žmones. Rėmo, rašmens linijos, suderintos su antrojo plano figūromis, užpildo visą foną. Tokių Vilniaus akademijos spaustuvės išpopuliarintų inicialų yra daug. Jie tartum pagyviną sausius scholastiškų teologinių samprotavimų tekstus. Puošnių lotyniškų inicialų, įkomponuotų į kvadratinis rėmus ir antrajame plane papuoštų stilizuotų augalų ar laukinių gyvuliukų figūromis, turėjo Karcanų spaustuvė. Kartais tokie inicialai kompoziciškai jungė atsklandą su tekstu.

Knygos *atsklandų* buvo sudėtingų (medžio raižiniai) ir paprastų, spaustuvės surenkamų. Sudėtingo piešinio, su siužeto užuomazga yra Radvilos Juodojo Brastos spaustuvės išleistos Biblijos atsklanda. Jos viduryje (rombe ir apskritime) vaizduojama karių stovyklos palapinės ir žmonės; į kraštus eina kieti, tarsi metaliniai voliotų motyvai, prie jų prijungiami ir augaliniai ornamentai; kraštuose įkomponuotos dekoratyvinės kolonos.

Paprastos (dažniausiai surenkamos) atsklandos komponuojamos dvejopai. Vienos jų yra išcentrinės kompozicijos, pavyzdžiui, vazonas, iš kurio į abi puses sklaidosi, lankstosi, pinasi šakutės su lapais ar gėlės, atskleisdamos dekoratyvų natūros grožį. Kartais pasitaiko paukščių, skrendančių į priešingas puses. Kitų atsklandų kompozicija įcentrinė, pavyzdžiui, vienas prieš kitą plaukiantys delfinai, lekiantys paukščiai.

Dar gausiau naudota knygų užsklandas. Jos buvo dvejopos paskirties: vienos užbaigdavo visą tekstą, kitos vieną skyrių skirdavo nuo kito. Lietuvos knygose vyravo pintinės užsklandos. Mažvydo „Giesmių krikščioniškų“ frontispise tokia užsklanda atskiria antraštę nuo leidybinių duomenų. Dalis užsklandų būdavo iš plonų susipynusių linijų, užsibai giančių stilizuotais lapeliais ir žiedeliais; jos sudarydavo paprastas geometrines rombų, trikampių, stačiakampių figūras. Be jų, tebebuvo naudojamos ir kaligrafinės užsklandos, perimtos iš rankraščių drauge su šios rūšies inicialais. Šių užsklandų besipinančių linijų piešinį pajvairina storesnių ir plonesnių linijų kontrastai.

Evangelistas (medžio raiziny). Iš *Vilniaus evangelijos*, 1575 m.

Atsklandos ir užsklandos buvo derinamos su šriftais. Stengiasi nustatyti estetiškes rinkinio šriftų proporcijas. Knygų lotyniški šriftai atitiko Vakarų Europos standartus. Kirilicos šriftą Skorina ir Mstislavecас tobulino pagal laiko dvasią ir patogumą skaityti, artino prie lotyniškojo. Vilniuje buvo sukurtas ir originalus kirilicos šriftas, pavadintas lietuviškuoju kursyvu. Jo autorius — Mamoničių spaustuveje dirbęs Jonas Grinis. Greta šių laimėjimų, kai kuriose spaustuose buvo atsitiktinio šriftų maišymo, margumo.

Iliustracijos. Nuo pat spaudos pasirodymo naudota ir iliustracijos, tačiau jų buvo nedaug. Iliustracijų, kaip ir pačių knygų, turinys buvo įvairus. Renesansinės iliustracijos, kaip ir visa dailė, buvo realistinės: siekta tiksliai pavaizduoti konkrečius žmones ir daiktus. Jų meniškumas nevienodas, dažniausiai nedidelis. Mes labai mažai težinome apie knygos

apdailą kūrėjus dailininkus ir raizytojus, nors jie ne mažiau nusipelnė knygos kultūrai negu spaustuvininkai. Tik vėlyvojo renesanso laikais pagarsėjo viena kita jų pavardė (Jonas Jekla, ar Lekla, Tomas Makovskis, Johanas Engelhartas, Konradas Getkė, Danielius Pelceldas).

Kiek daugiau iliustruota slaviškų knygų. Jau Skorinos „Mažonoje kelionių knygelėje“ yra penkios evangelinių padavimų tematikos iliustracijos. Palyginti su Prahoje anksčiau spausdintų Skorinos leidinių iliustracijomis, vilniškių knygų piešinys ne toks meniškasis, todėl manoma, kad jas piešė ir raizė vietiniai dailininkai. Scenose vaizduojami tik pagrindiniai veikėjai, kurių charakterius padeda atskleisti skirtingų tipų sugretinimas. Raizinyje „Jėzus tarp mokytojų“ skirtingų charakterių mokytojai pusraciū juosia sosto sėdintį Jėzų. Piešinys apibendrintas, drabužiai schemiški, o smulkūs štrichai padeda išgauti figūrų turį. Pirmoji iliustruota lietuviška knyga yra Daukšos „Katekizmas“. Jame įdėtas nedidelis raizinis, kuris vaizduoja sėdinčią ir klūpančią figūrą (epiška išpažinties scena). Raizinio kompozicija stačiakampė, piešinys traktuojamas plokščiai. Gilumoje neryškiai nupieštos kolonos, niša, klausyklos viršus. Nors gilumos perspektyvai išgauti panaudotos grindų plytelės, jų piešinys erdvės neperteikia, nes gulstinėje lontoje sunku išraižyti sudėtingesnį piešinį.

Išraiškinių formų yra iliustracijos, puošiančios *Lietuvos Brastos Bibliją*. Gerai modeliuoti medžio raiziniai vaizduoja ne tiek biblinių legendų scenas, kiek Lietuvoš feodalų buitį (lietuvių karo stovykla, Radvilų meno rinkinių — stalų, žvakių — pavyzdžiai).

Iliustruotų knygų Vilniuje padaugėjo XVI a. aštuntajame dešimtmetyje pagyvėjus spaustuvių veiklai. Dvi iliustruotas knygas čia išleido žinomo rusų spaustuvinko Ivano Fiodorovo bendradarbis Piotras Mstislavecас, atvykęs į Vilnių apie 1566 m. Tai 1574—1575 m. išleista *evangelija* (vadinamoji *Vilniaus evangelija* rusų kalba) su keturių evangelistų raiziniais ir kitais metais išspausdintas „*Psalmynas*“ su Dovydo atvaizdu. Šiuose leidiniuose Mstislavecас nutolsta nuo kai

Raižinys iš „Psalmyno“. Išleista 1593 m. Vilniuje

kurių rusiškų knygų meninio apipavidalinimo principų: pasirenka joms neįprastą didelį formatą, naują šriftą ir paveda Vilniaus meistrams nupiešti ir išraižyti iliustracijas, kuriose ryškėja savita kryptis, visai nebūdinga kitur spausdintoms rusiškoms knygoms, pavyzdžiui, raiziniuose vaizduojami heraldiniai žvėrys. Nežinomas grafikas Vilniaus evangelijoje ir „Psalmyne“ dekoratyviai, laisvai traktuoja Dovydo ir keturių evangelistų paveikslus. Jų manieristiškos figūros nenatūraliai išlenktos, galvos mažos, pirštai tartum išsukinėti. Evangelistus dailininkas vaizduoja sėdinčius prie stalo. Puošnūs arkiniai iliustracijų rėmai netenka konstruktyvumo, susilieja su gausybe ornamentinių motyvų. Lankštos linijos bei štrichai labai įvairūs: jie tankeja, retėja, susikerta, susilieja teikdami kompozicijai dinamiškumą. Figūrų rėmų detalės taip pat manieringai išlankstytos, kolonos vaizduojamos įvairiais planais. Atrodo, kad tas pats talentingas dailininkas, ku-

Aplankymas (medžio raizinis). Iš J. Bretkūno „Postilės“, 1591 m.

rio raiziniai buvo kartojami Lvovo bei kitų spaustuvių leidiniuose, kūrė medžio raizinius ir kai kurioms Jono ir Juozo Karcanų knygoms. Panašaus braižo figūromis iliustruotas 1599 m. jų išleistas „Lenkų elementorius“ (Nauka ku czytaniu) su pridėtomis psalmėmis.

Kitokiai meninei kryptčiai atstovavo medžio raizytojas, sukūręs iliustraciją 1593 m. Vilniuje išleistam „Psalmynui“. Jame tas pats arkinis rėmas su įkomponuota figūra, tačiau architektūrinis motyvas čia daug taisyklingesnis, tectoniškas, o soste sėdinčio Dovydo atvaizdas — ramus, statiškas.

Paskutiniajame XVI a. dešimtmetyje buvo daugiau leidžiama ir lietuviškų iliustruotų knygų. Vienoje knygoje su katekizmu išėjo Daukšos išverstas „Trumpas būdas pasisakymo arba išpažinimo nuodėmių“ (Vilnius, 1595 m.), kurio tekste pusę lapo užima aprašikimo scena, išraižyta stambiais tiesiais ir susikertančiais štrichais. Daug gausiau iliustruota Jono Bretkūno „Postilė“ (Karaliaučius, 1591 m.). Joje yra net 49 nedidelės daugiafigūrės iliustracijos, susijusios su knygos tekstu. Jų renesansinė meninė sandara laisva ir įvairi. Kompozicijose gausu epochos drabužiais pasipuousių miestiečių, liaudies žmonių. Tokios, pavyzdžiui, yra iliustracijos „Minios pamaitinimas“, „Kristus pas piemenis“, „Trijų karalių pagarbinimas“, „Puota“, „Aplankymas“. Nežinomas dailininkas tvirta linija ir leng-

Scena iš elementoriaus „Skaitymo mokslas vaikams...” (medžio raiziny). 1633 m.

vu štrichu kuria scenas, atspindinčias epochos buitį.

Religiniais raiziniiais buvo iliustruojami ir elementoriai. Septyniolika tokių raizinių yra elementoriuje „Skaitymo mokslas vaikams” („Dla džiateg nauka czytania...”), išleistame Vilniuje 1633 m. Raiziniai komponuojami pagal stačiatikių ikonografijos tradicijas. Tačiau vadovėliuose būdavo ir pasaulietinio turinio iliustracijų. Vilniaus Šventosios dvasios stačiatikių brolijos mokytojo, humanisto Laurentijaus Zizanijaus išleistos pirmosios „Slavų kalbos gramatikos” (Vilnius, 1586 m.) titulinio lapo antroje pusėje yra vadovėliui pritaikytas grubokas medžio raiziny, vaizduojantis moterį su raktu. Tai populiarus ano meto alegorinis figūra, gramatikos simbolis.

Iš pasaulietinių iliustracijų meniniu išraiškingumu skiriasi Vilniaus akademijos spaustuovės išleista žymaus poeto Motiejiaus Kazimiero Sarbievijaus (1595–1640)

poema „Šventoji litotezė” (Sacra Lithotesis, 1621 m.), kurioje apdainuojamos LDK etmono Jono Karolio Katkevičiaus (Chodkevičiaus) kovos su turkais. Knygutės tekstą papildė keturios puslapio didumo iliustracijos. Vienoje jų Katkevičius vaizduojamas palapinėje, stebintis turkų dalinius, kitoje — jo portretas, apipintas pergale alegorizuojančiais vaizdais ir simboliais. Iliustracijose įtikinamai perteikiama tikrovė, daiktų plastinės formos, giluma.

Atrodo, kad to paties dailininko sukurti ir kita kompozicija, skirta Katkevičiui ir jo kariams Pranciškaus Malkonto knygutėje „Turkų ir Livonijos karai” (lenkų kalba, Vilnius, 1622 m.). Daugiafigūrėje kompozicijoje vaizduojami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raiteliai, grįžtantys iš karo ir sukančys prie miesto sienos. Pasitelkus perspektyvą, įgudusiai kuriamas didingas paveikslas. Dailininkas vaizduoja karius, šuoliuojančius, piestu stojančius žirgus išgaudamas didelio ir vieningo raitelių dalinio vaizdą. Sudėtinga kompozicija, skirta svarbiai Katkevičiaus karių pergalei prie Kirchholmo (Salaspilio) 1605 m., yra Karolio Zavišos panegiriškoje poemoje „Karolių mūšis” (*Karolomachia*, 1606 m. poema išleista lotynų kalba).

Nuo XVII a. pradžios imama iliustruoti ir kai ką iš mokslo veikalų. Profesionalių piešinių yra Alberto Diblinskio astronomijos veikale „Astronomijos šimtinė” (*Centuria astronomica*, 1639 m.), kuriamė supažindinama su naujomis Mikalojaus Koperniko, Ticho Brahės ir kitų mokslininkų teorijomis.

Atkaklių religinių kovų laikotarpiu XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje pasirodo satyrinių iliustracijų. Minėtoje Jokūbo Morkūno išleistoje kalvinų „Postilėje” (1594 m. lenkų kalba) yra raiziny, vaizduojantis popiežių ir katalikų dvasininkus su lojančių šunų galvomis. Satyrinių brošiūrų su panašiomis iliustracijomis leido ir katalikai. Dvi satyrinės iliustracijos išspausdintos Vilniaus akademijos spaustuovės išleistoje brošiūroje „Pranešimas” (*Relatio*, 1623 m.). Karikatūros žanro specifika šiose iliustracijose

P. Lackio knygos „Septem Chodkiewiczii heroes“ titulinis lapas (vario raiziny). 1642 m., K. Getkė

dar nėra. Jos pagrįstos ne tiek perdėtu, iškraipymu, kiek pakeitimu simbolišiais ženklais ar situacijomis.

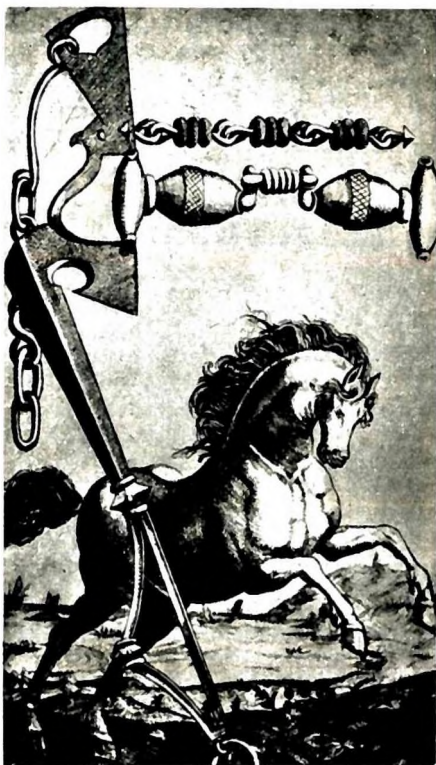
Kai kuriuose XVI a. pabaigos bei XVII a. pradžios Vilniaus leidiniuose buvo ir valstybės veikėjų portretų. Pavyzdžiui, žymaus karvedžio Jono Karolio Katkevičiaus portretas puošia minėtą Malkonto knygutę, Lietuvos Statute (lenkų kalba, 1619 m.) yra Zigmanto Vazos portretas. Daugiau portretų pasitaiko vėlyvojo renesanso panegirikose. Ne vieną jų sukūrė Konradas Getkė, švedų kilmės vario raizytojas, gyvenęs Vilniuje apie 1640–1650 metus. Alberto Izdebskio panegirikoje Vilniaus vaivada Jonušui Tiškevičiui (Phaenomena, 1641 m.) jis visame frontispiso lape simboliškais įvaizdžiais perteikė giminės ikonografinę programą. Kompozicijos viduryje (aštuonkampėje žvaigždėje) pavaizduotas vaivados portretas, o kiekvienoje žvaigž-

Motiejaus Strijkovskio portretas (medžio raiziny). Iš „Kronikos“, 1582 m.

dės atšakoje medalionuose išdėstyti kiti Tiškevičiai, žymūs valstybės pareigūnai. Lapo kraštuose įkomponuoti giminės medžiai. Kairėje palmės medžio šakose (taip pat medalionuose) vaizduojami Tiškevičių giminės dvasininkai, dešinėje — kariai, išgarsėję karo menu. Viršuje manieristiškai traktuotuose debesyse įkomponuoti trys Tiškevičių herbai. Apačioje yra ovalinė subskripcija su tekstu, o jos kraštuose personifikacinės moters ir vyro figūros. Viena ranka jos laiko jauną mėnulį, kitoje — dvasininkams ir kariams būdingus atributus. Getkė sukūrė ir devynis Kiškų giminės portretus A. Bočkovskio knygoje „Šviesiosios Kiškų giminės pagarbinimas“ (Illustrissime Kiškorum Gentis decora, 1648 m.).

Vienas iš originaliausių Getkės kūrinių yra LDK etmonų — septynių *Katkevičių portretai*, išspausdinti Petro Kazimiero Lackio panegirikos „Septyni didvyriai Katkevičiai...“ (Septem Chodkiewiczii heroes...), išėjusios 1642 m. Vilniuje, tituliname lape. Tiesa, portretams stinga individualumo, psichologiskumo, užtat viršelio kompozicija su septyniais Katkevičiais labai savita, dekoratyvi. Viršelyje

T. Makovskio iliustracija (vario raizinis) K. Manvydo „Hipikai“. 1603 m.

daug karinių, alegorinių bei simbolinių aksesuarų (patrankos, fortifikaciniai įrengimai, karinės palapinės, grifų figūros, herbų kartušai ir pan.), išdėstytų simetriškai. Lapo kompozicijoje portretai beveik tampa nedideliu dekoratyviniu elementu. Įdomus yra Getkės vario raizinis ir Kazimiero *Vaišnoravičiaus* knygos „Radvilų garsas“ (Fama Radviliana), išleistas 1644 m. Vilniuje, tituliniam lapui.

Kazimiero *Vaišnoravičiaus* panegirikoje Radviloms (Fama Radviliana, 1644 m.) Radvilų portretai išdėstyti didžiulėje salėje kaip skulptūriniai biustai. Portretai dedami ir Karaliaučiuje spausdintuose lietuviškos tematikos pasaulietiniuose leidiniuose. Pavyzdžiui, Motiejaus *Strijkovskio* „Kronikoje“ (Karaliaučius, 1582 m.) įdėtas jos autoriaus portretas. Vienų tyrinėtojų nuomone, raizinį sukūręs pats *Strijkovskis*, nes jis gerai piešė ir buvo susipažinęs su tapyba, kiti jį skiria A. *Leseriui*. *Strijkovskis* vaizduojamas

frontaliai, kaire ranka atsirėmęs į gulinčią ant stalo knygą, tarytum pabrėžiančią istoriko profesiją. (Pastebėtina, kad *Aleksandro Gvanjinio* lenkų kalba išleistoje Rytų Europos kronikoje (Europos Sarmatijos aprašymas, 1611 m.) įdėti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių portretai yra visiškai atsitiktiniai.)

Beveik visų minėtų raizinių kūrėjai dar nenustatyti. Žinomas XVII a. pradžios dailininkas *Tomas Makovskis*. Tai — vėlyvojo renesanso grafikas, kartografas ir spaustuvininkas, laisvai, išraiškingai raizęs vario raizinius. 1604–1609 m. jis dirbo pas *Radvilas Nesvyžiuje*, raizė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapi. 1610 m. *Makovskis* persikėlė į Vilnių ir dirbo Vilniaus spaustuvėse. Nuo 1601 m. apipavidalino ir iliustruotas knygas. Pirmašis žinomas jo iliustruotas leidinys yra *T. Treterio* išleista *Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio* knyga „Kelionė į Jeruzalę“ (Hierosolymitana peregrinatio). Jai grafikas sukūrė titulinį lapą, Radvilos portretą ir Jeruzalės šventyklos plano piešinį. Knyga išleista Braunsberge (Braneve) 1601 metais.

Daug *Makovskio* vario raizinių yra *Kristupo Manvydo* parašytame *žirgininkystės vadovėlyje* (Hippica, 1603 m.). Tai didelio formato knyga. Jos titulinis lapas papuoštas arka su žirgais ir alegorinėmis žmonių figūromis; tekste yra net 47 vario raiziniai, vaizduojantys įvairių veislių žirgus, jų žąslus ir kitus arkliams naudojamus daiktus. Raizinių fone pasitaiko miestų, pilių, jūros vaizdų, laukų peizažų. Piešinys laisvas ir originalus, subtiliais štrichais meistriškai modeliujamos formos, perteikiama medžiagų faktūra. Brandžiai *Makovskio* kūrybai būdingas vario raizinis yra Vilniaus akademijos išleistas *Jeronimo Bildziukevičiaus* knygos „Dangiškasis tėvynės gynėjas...“ (Divi tutelar..., 1610 m.). Antrašės duomenys įkomponuoti į triumfo arką; detalės ir jų santykiai labai tikslūs. Frontone — šv. Kazimiero paveikslas, šonuose tarp kolonų porų — alegorinės moterų figūros. Tiksliai perteikiami figūrų tūriai, anatomija, judesiai, drabužių klostės. Ne mažiau išraiškingus devynis vario raizinius *Makovskis* sukūrė

Stanislovas Sabinas. Apie 1590 m., Nikolas Andreas Flensburgietis

knygai „Apie pamaldumą...“ (De sanctis...), išleisti Nesvyžiuje 1609 metais.

XVII a. pradžioje plintančios panegirikos vis dažniau buvo puošiamos su LDK

didikų buitimi susijusiomis iliustracijomis. Viena ankstyvųjų panegirikų, iliustruotų Makovskio vario raižiniais, yra brolių *Skorulskių* parengtas kelių didelių lapų leidinys „*Kelionė į Jeruzalę*“ (Hierosolymitana peregrinatio, Neapolis, 1604 m.), šlovinantis Radvilą Našlaitėlį,

Andrius Bobolia (vario raiziny). 1629 m., J. Engelhartas

keliavusį po Siriją, Palestiną, Egiptą. Knygos titulinio lapo raiziny paimtas iš kitos, Nesvyžiuje 1604 m. išspausdintos tų pačių Skorulskių panegirikos Radvilai Našlaitėliui (plakato formos), šiam tapus Vilniaus vaivada. Raizinio kompozicija simetriška, jos bordiūrą sudaro medalionai ir kartušai su įrašais. Triumfo arkos viduryje sudėtingo piešinio Radvilų herbas, jos frize — Vilniaus miesto panorama. Medalionų scenose vaizduojama Radvilos Našlaitėlio veikla, jo susitikimas su Zigmantu Vaza, Vilniaus bei Nesvyžiaus miestų architektūrinių peizažų fragmentai. Figūrų piešinys prastesnis negu kitų kompozicijos elementų.

Lakštinė grafika. XVI a. pabaigoje ir XVII a. pirmojoje pusėje, didėjant grafikos pareikalavimui ir plintant vario raizybai, atsirado ir lakštinė grafika. Techniškai nesuderinti su knygų spauda vario raiziniai buvo dedami į jas kaip įklijos. Didėjant tokių kūrinių formatui, vis dažniau pradėta atskirai leisti portretų, mažų ir didesnių religinių paveikslų, miestų bei pilių architektūrinių vaizdų, heraldinių bei satyrinių kompozicijų, kortų.

Tomas Makovskis sukūrė ir lakštinės grafikos kūrinių — dvylikos lapų istori-

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (vario raiziny). Apie 1603 m., J. Šrenkenas

nų-batalinį ciklą, vaizduojantį Smolensko apgūlimą. 1600—1613 m. dailininkas išraižė Trakų piliį, Nesvyžiaus, Biržų ir kitas Radvilų pilis, taip pat Vilniaus, Kauno, Gardino vaizdų. Jo išraižytas yra ir Maskvos vaizdas. Dešimtį metų Makovskis dirbo prie LDK žemėlapių, išspausdinto Amsterdame 1613 m. ir papuošto didesnių miestų siluetais, jūros pakrantėse įkomponuotais laivais bei dekoratyviai traktuotu Radvilų herbu. Meniniu apipavidalinimu, poligrafiniu atlikimu, matematiniu tikslumu, turinio platumu žemėlapis buvo vienas tobuliausių pasaulyje.

Nemažos meninės vertės yra Antano Vydo 1542 m. parengtas ir Vilniuje išraižytas Maskvos žemių žemėlapis su buities, medžioklės bei karo scenomis. Kompoziciją pajvairina miestų siluetai.

Vietiniai bei užsienio dailininkai kūrė ir vario raizinius-portretus. Keliaujantis tapytojas ir raizytojas danas Mikolas Andreas *Flensburgietis* (1556—1611) Vilniuje sukūrė miesto vaito Stanislovo Sabino atvaizdą (1590), būdingą manieristinei

dailei. Spėjama, kad dailininkas mokėsi Antverpene ir į Lietuvą atvyko iš Vienos ar Gdanskio. Dekoratyvi forma, prabangi apranga (paradinė koletė), daugybė portretą supančių alegorinių figūrų ir viršuje horizontaliai išdėstyti klūpantys Sabino šeimos nariai teikia kompozicijai biurgeriškai suvokto puošnumo. Mažiau puošnūs, skirtingo braižo yra minėto Getkės išraižyti Katkevičių, Tiškevičių ir Bazilijaus Kopcio portretai.

Vietinės dailės tradicijas geriausiai atspindi anksčiau minėto medalininko ir raizytojo Johano *Engelharto* sukurtas Andriaus *Bobolios* reprezentacinis portretas (LDM), atspausťas 1629 m. Vilniuje išėjusioje *M.Bembuso knygoje „Tikrojo bajoro atvaizdas“* (Wizerunek szlachcica prawdziwego). Jo kompozicija paprastesnė, uždarsnė, didiko poza ne tokia akį rėžianti, mažiau krinta į akis aksesuarai ir apranga, kurie pabrėžia modelio kilmingumą. Dailininko dėmesys sutelktas į veido išraišką ir dvasinę būseną.

Be reprezentacinių portretų, buvo ir santūrių formų kūrinių, pavyzdžiui, nežinomo vietos raizytojo vyskupo Eustacho *Valavičiaus* portretas be jokių reprezentacinių elementų ir dekoratyvinių efektų.

Ne visi portretai buvo kuriami Lietuvoje. Didikai užsakydavo jų ir užsienyje. Toks yra Luko *Kiliano* raizytas *Radvilos Našlaitėlio portretas* su ovaliu rėmu (LDM). Laisvai valdantis vario raizinių techniką dailininkas švelniais tonais modeliuoja veidą, perteikia medžiagos faktūrą.

Tipiški aptariamo laikotarpio kūriniai yra trys *Radvilų* — Mikalojaus Juodojo, Mikalojaus Rudojo ir Mikalojaus Kristupo Našlaitėlio — *portretai* (Vienos valstybinis muziejus), sukurti vario raizymo technika pagal tapytas nežinomo dailininko drobes, apie 1581 m. padovanotas erchercogui Ferdinandui Tiroliečiui, kuris rinko portretus ir ginklus savo Ambros pilyje. Apie 1603 m. raiziniai buvo išleisti Insbruke; nupiešė Jokūbas *Šrenkenas* iš Nocingeno, varyje išraižė Dominikas *Kustas*. Raiziniuose vaizduojami visos figūros portretai, įrėminti į arką, išpuoštą detalizuotais augaliniais motyvais ir žmo-

nių figūromis. Portretai labiau apibendrinti, gerai perteikta socialinė charakteristika ir panašumas.

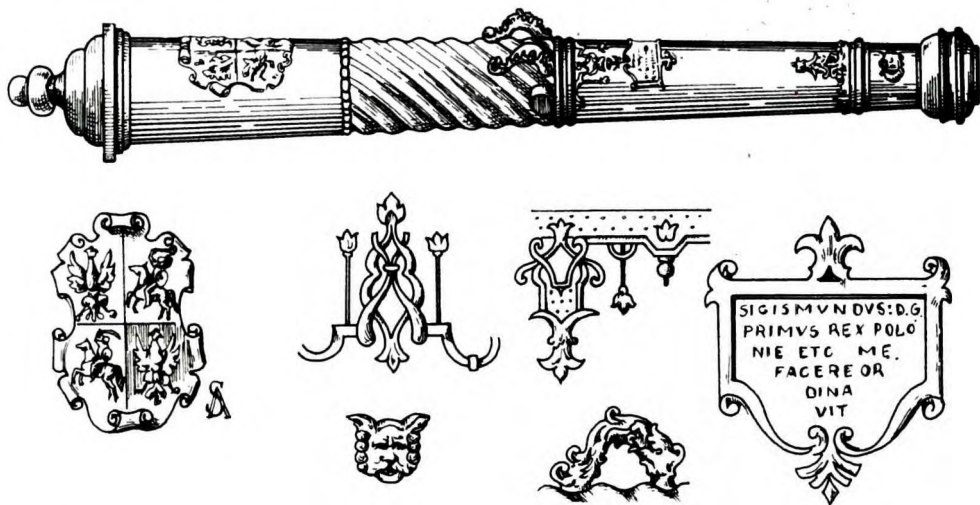
Grafika atspindi religinių kovų prie-danga pasireiškusius feodalinės visuomenės prieštaravimus, humanistines idėjas. Ji daug prisidėjo prie platesnių visuomenės sluoksnių estetinio skonio ugdymo.

Taikomoji dekoratyvinė dailė

Renesanso formos pamažu įsigalėjo ir taikomojoje dekoratyvinėje dailėje. Lietuvos, kaip ir kitų Europos kraštų, taikomosios dekoratyvinės dailės dirbiniams būdingos racionalios, paprastos formos, kai kurie renesansinės architektūros elementai, tačiau dirbinių forma, proporcijos ir kompozicijos turi savito emocingumo. Puošyba glaudžiai siejama su dirbinio forma, matmenimis ir praktine paskirtimi. Ankstyvojo renesanso dirbinių puošyboje vyrauja romėniškas akanto lapų motyvas, nors kartais pasitaiko ir mūsų augalijos stilizuotų ornamentų — rūtos šakutė, ąžuolo lapas. Groteskuose augaliniai motyvai jungiami su paukščiukų, gyvūnų galvų, įvairių kaukių, o kartais — su vazų, sietynų, gausybės ragų, herbų, skydų motyvais. Dažnos dekoratyvinės vaikų galvutės, liūtų letenos. Dirbinių kompozicijoje vyrauja ramumas, simetrija, aiškumas. Vėlyvojo renesanso taikomosios dailės dirbinių formos sodresnės, daugiau dekoruotos, neretai jis perkrautas. Atsirado naujų dekoravimo būdų, ornamentų motyvų, primenančių metalo kalstymą. Taikomojoje dailėje (ypač drabužiuose, karių ir žirgų aprangoje), be renesansinių, plito ir kai kurie Rytų tautų (totorių, turkų) dailės motyvai. XVI a. jau buvo papuošalų ir kitų taikomosios dailės dirbtuvių ne tik Vilniuje, bet ir Kaune, Kėdainiuose, Ukmergėje, Raseiniuose, Palangoje. Taikomosios dailės dirbiniai dažnai minimi inventoriuose.

Metalo dirbiniai

Verti dėmesio XVI a. ir XVII a. pirmosios pusės juodojo metalo, brangūs spalvotųjų metalų kaliniai, kalstyti ir lieti dirbiniai.

Žygimanto Senojo reprezentacinė patranka.
XVI a. pirmoji pusė

Liediniai ir kaliniai. Renesanso laikotarpiu buvo liejamos puošnios patrankos ir varpai; puošiamos tik reprezentacijai skirtos patrankos, kurios buvo statomos ant pilių pylimų prie vartų. Tokias patrankas liejo ir kalė Žygimanto Senojo (po 1524 m.) įsteigta *patrankų liejykla* Vilniaus Žemutinėje pilyje. Liejo iš vietinės geležies ir įvežtinio vario, plieno bei alavo. Be vietinių, netrūko meistrų ir iš Vokietijos, Lenkijos, Čekijos. Patrankas liejo kolonų pavidalo, o jų paviršių puošė reljefinėmis gyvių figūromis, augaliniais ornamentais, įrašais.

Yra žinoma, kad *Vilniaus patrankų liejyklai* 1565 m. vadovavo inžinierius architektas Jobas *Bretfusas*; 1553 m. į Vilnių per Krokuvą iš Vokietijos atvažiavo skulptorius Erazmas *Kučas*. Kiekvieną patranką dekoruodavo kitaip. Didesnėms patrankoms pagal jų reljefinius vaizdus būdavo parenkami vardai. Pavyzdžiui, patranka „Hidra“ taip pavadinta dėl laibgalyje pavaizduotos mitologinės neįveikiamos devyngalvės hidros; patrankos drūtgalyje buvo kitokių plastinių akcentų: herbas, kiti ženklai, karūna ir lotyniškas reljefiškas įrašas bei nuliejimo (1564) metai. Antrą patrankų *liejyklą* Žygimantas Augustas įsteigė *Valkininkuose* 1551 metais. Jai vadovavo tie patys Vilniaus specialistai.

Meniškiausi buvo 1598–1603 m. *Nesvyžiuje* veikusios *Radvilų patrankų liejyklos* dirbiniai, plitę po visą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Hermano *Molzfelto* ir kitų šioje liejykloje nulietos patrankos meniškumu prilygo puošniausiems vokiečių ir italų šaunamiesiems ginklams.

Radvilų patrankų formos visą laiką išliko tokios pačios ir dekoruojamos labiau matomos dalys. Didžiausios „Meluzinos“ patrankos (1602) užraktas ir lafetai baigiasi žirgo galvomis, vamzdį puošia herbai ir įrašai (patrankos kopija yra Kauno istorijos muziejuje, o originalas — Stokholmo karo muziejuje).

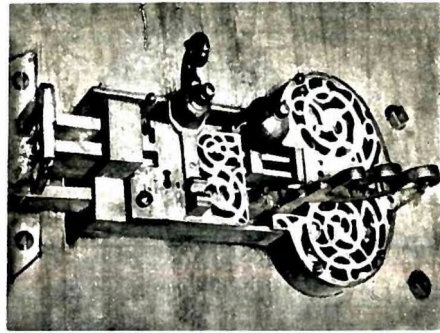
Varpai, kabinami rotušių, bažnyčių ir cerkvių bokštuose, taip pat buvo puošiami. Varpų paviršiuose reljefiškai ornamentuojama viršutinė (petelių) ir apatinė dalis, kur įkomponuojami įrašai; šonuose dažnai vaizduojami šventieji, dedami herbai. Lietuvoje varpus pradėta lieti po krikščionybės įvedimo, XIV a. pabaigoje; jie tada buvo gotikinių proporcijų (pailgi). Trakų bernardinų kronika mini seniausią Lietuvoje K. S. *Skobelto* nulietą varpą. Jo šone, tarp „puikiai padarytų puošmenų“, pavaizduota viso ūgio mado-na, o žemiau — slaviškas užrašas, kuris baigėsi žodžiais: „Vilniuje 1377“. XV a. varpai puošiami iškiliais herbais ir gotikinio šrifto užrašais. To paties amžiaus pabaigos varpų forma jau kresna, renesansinė. Jie buvo puošiami gausių augali-

E. Radvilienės karsto fragmentas. XVII a.

nių motyvų frizais (Šiauliai). XVI a. antrojoje pusėje Kaune ir Vilniuje garsėjo varpų liejikas Martynas *Hoľmanas*. Jo varpai raiškaus silueto, puošti ornamentais ir herbais (Šaukėnai, 1587 m.). Vilniaus katedros varpinėje išliko XVII a. pabaigos nežinomo liejiko renesansinių proporcijų taurės pavidalo žalvarinis varpas su renesansine reljefine puošyba. Jo viršuje šešios ašos sudaro karūną, jos puoštos pasikartojančiais apibendrintų bruožų vyrų veidais su stilizuotais plaukais bei barzdomis. Varpo viršutinę dalį juosia dvi eilės ornamento, kurį sudaro ritmiškai pasikartojantys simetriški augaliniai motyvai su įkomponuotomis vaikų figūrėlėmis. Viena varpo šone yra reljefas, vaizduojantis naiviai suvoktą šventąją trejybę. Spinduliais apsuptame trikampyje yra į vieną galvą sulieti trys veidai su stilizuotais plaukais ir barzdomis. Tarp ornamentinių juostų buvo įkomponuotas tekstas (per 1704 m. restauraciją gerokai apnaikintas). Teksto liekanos rodo, kad ir šriftas atliko dekoratyvinių vaidmenį.

Kai kurie dekoratyvūs daiktai buvo liejami iš alavo. Būdingiausi alaviniai pasidabruoti karstai, puošti skulptūrinėmis detalėmis, kurios teikė dramatinės įtampos. Jų dekoravime kartais būdavo bendrų elementų su antkapiniais paminklais. Išliko tik vėlyvojo renesanso karstų. Bū-

Geležinė spyna. Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios šoninės durys. XVII a. pirmoji pusė

dingiausi G. Radvilos ir E. Radvilienės alaviniai pasidabruoti karstai Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčioje. Jų kojos — tai rutulį apglėbę aro nagai. Karstų kampai papuošti ekspresyviomis horeljefinėmis kaukėmis, vaizduojančiomis liūtų galvas su grandinėmis nasruose. Visi dekoratyviniai motyvai yra apibendrintų formų. Detaliau modeliuoti tik karstų galuose esantys neaukšto reljefo Radvilų herbai.

Dekoratyviniai *kalvystės* ir *šaltkalvystės* dirbiniai (grotelės, užraktai, vėjarodės, kasų skrynios, žvakidės) atspindi pirmiausia rūpinimąsi daikto konstrukcija; ji lėmė ir saikingą, logišką dekoravimą. Gražiu, ritmiškai išdėstytu lenktų linijų ažūru patraukia langų kaltinės grotelės. Vėlyvojo renesanso laikų metalinių kasų skrynių apkaustai ir užraktai tvirti, konstruktyvūs, bet kartu dekoratyvūs, net sudėtingo piešinio. Tai rodo Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios šoninių durų užraktas (XVII a. pirmoji pusė).

Yra išlikusi įdomi XVI a. metalinė *kasos skrynja* (LIEM), kurios paviršių skaido metaliniai apkaustai, iš vidaus — sudėtingas užraktas; priekinės plokštumos viršuje, žaliai mėlyname peizažo fone, grubiai nutapyti vyras ir moteris, pabrėžti jų siluetai ir spalvingi miestiečių drabužiai, o apačioje apkaustus margina raudonų žiedelių su geltonomis šakutėmis ornamentas.

Ginklai ir kario apranga. Didėjant darbo pasidalijimui, ginklų ir kario aprangos dirbinių gamyba perėjo iš kalvių į ginklininkų, dažniausiai vietinių meistrų, ran-

Radvilos Našlaitėlio šarvai. Prieš 1581 m.

kas. Jau Jogailos pajamų ir išlaidų registruose minimas šarvų meistras lietuvis *Svimuntas*.

Vienuose dirbiniuose dar tebebuvo laikomasi gotikos tradicijų, kitiems jau būdingos renesansinės formos, antikos įtaka. Karo ginkluotės meninį pavyzdį rodė didysis kunigaikštis. Pasak minėto B. Bongiovano, Žygimanto Augusto Vilniaus rinkinyje jis matė šarvų su gražiais pjaustiniais ir sidabrinėmis įsodintomis figūromis. Vienas puošnios ginkluotės kūrėjų, ilgai gyvenęs Vilniuje, buvo italas Džovaniš Jakopas *del Karaljas* iš Veronos. Jis pagamino valdovui tris skydus iš sidabro ir aukso; vieną išpuostą figūromis, kitus du — ornamentuotus. Į didįjį kunigaikštį lygiavosi didikai, iš baudžiauninkų ir miestiečių darbo sukaupė didžiulius turtus. Jų ginklai ir šarvai taip pat buvo

puošiami emaliu, sidabru, spindėjo auksu, brangakmeniais.

XVI a. raiteliai turnyruose nešiojo puošnius šarvus su uždaru šalmu. Lengvais šarvais šarvuoti buvo ir žirgai. Pės-tininkų šarvai buvo daug lengvesni negu raitelių. Paradiniai šarvai buvo kalami iš patinuotos geležies, puošiami reljefiška stilizuotų augalinių motyvų apdaila, spalvotaisiais metalais. To meto meniškų šarvų pavyzdys yra treji *Radvilų šarvai**. Ir jie, ir šalmai su paaukuotais ornamentuotais apkaustais. Jų plokštumos skaidomos geometrinių raudono ir juodo emalio ornamentų. Skydai dengti žalvarine paaukuota arba sidabrine skarda su reljefiškai iškalinėtais išcentrinės kompozicijos ornamentais. Tarp ornamentų vienas kitur žaižaruodavo nevienodos spalvos ir skirtingo dydžio, įvairiai šlifotų brangakmenių.

Daug dėmesio skirta ir *ginklų* (pvz., kardų) bei *valdžios ženklų* meniškumui. Didžiojo Lietuvos etmono Katkevičiaus kardo makštis buvo iš plieno, su auksinėmis inkrustacijomis, o jo pareigybės *buožė* (bulava), kurios rankena užsibai-gė sidabrinio paaukuotu rutuliu, papuošta kelių spalvų ir nevienodo dydžio brangakmeniais. Žemesniųjų karių (rotmistrų, vėliavininkų, pulkininkų) valdžios lazdos, vadinamos *buzdiganais*, baigėsi šešiabriaunėmis ar aštuoniabriaunėmis kriaušės pavidalo galvutėmis. Jonušo Radvilos (XVII a. pradžia) *buzdiganas* plieninis, su įleistu į vidų durtuvu. Jo galvutės sparneliai dekoruoti auksiniais reljefiniais ir įspaustais ornamentais. Buvo puošiami paraku užtaisomų rankinių ginklų (pistolų, šautuvų, pistoletų) užraktai, *buožės*, kartais ir vamzdžiai. Užraktai ornamentuoti ir puošti reljefine skulptūra, o medinės *buožės* inkrustuotos kaulu, perlamutru. Ginklų rūmuose Maskvoje yra Radvilos XVII a. pirmosios pusės žiedinis *šautuvas*, išpuostas raiškaus piešinio reljefine skulptūra, sidabro inkrustacijo-

* 1581 m. Radvila Našlaitėlis šarvus padovanojo erchercogui Ferdinandui Tiroliečiui; jo rinkiniui Ambros pilijje. Dabar jie Vienos valstybiniame muziejuje.

mis ir raizyba. Ant žiedo pavaizduota žmogaus figūra iki pusės. Juodos spalvos medinėje dalyje ryškėja sidabrinės raitelio, medžiotojo, šunų, žvėrių ir paukščių figūros. Užrakto lentelėje išraižyta lokių medžioklės scena patraukia kompozicijos darnumu ir piešinio tikslumu. Vienoje buožės pusėje — Radvilų herbas. Buožė užbaigta sidabrinio raizytu apkaustu.

Prie diržų buvo nešiojamos šovininės. Lenkijos rinkiniuose išliko Lietuvos didikų Radvilų XVI a. plieninė šovininė, kur sumaniai panaudotą azūrinį ornamentą pagyvena auksas.

Auksakalystė. Papuošalai. Archeologų teigimu, XVI a. viduryje vyko lūžis ir kaimo kultūroje; dauguma metalinių papuošalų tapo nebemadingi. Smulkieji bajorai ir valstiečiai rečiau tenešiojo bronzines ir sidabrinės pasagines, apskritas plokštelines seges, įvairius žiedus, pintinius papuošalus. Atsirado naujų jų variantų. Tai masyvios kiauraraštės segės, primenančios ratelį, saulę, gėlės žiedą (Rukuižiai, Joniškio raj.; Jakštaičiai, Šiaulių raj.) arba iš stačiakampės plokštelės iškirtas į priešingas puses žiūrinčių gyvūnų galvutes (Rumšiškės). Turtinieji tebesipuošė pintaistemptos sidabro ir aukso vielos dirbiniais. Žinomos pintos auksinės segės su perlais, paaukuotos sagos (Jakštaičiai).

Apie didikų papuošalus galima susidaryti vaizdą iš portretų. Vyrai, kartais ir moterys, ant kaklo nešiojo auksines *grandines su medalionais*. Vyrų medalionai dažniausiai būdavo su herbais, apsodinti brangakmeniais. Moterų kaklo ir krūtinės papuošalai buvo įvairūs. Pavyzdžiui, Onos Ketlerytės-Radvilaitės auksinė segė su brangakmeniais kabo ant ilgos grandinės, o virš jos — kryžius su lašo pavidalo kabučiais. Be jų, kaklą puošia dar kita auksinė grandinė ir perlų verinys. Jos galvos kykas išpuoštas įvairiais medalionais, brangakmeniais su stručio plunksnomis. Didžiulio Barboros Radvilaitės krūtinės papuošalo su brangakmeniais viršuje yra karūnelė.

XVII a. pradžios trijų ritmiškai didėjančių dalių sidabrinį *medalioną* puošia spalvoti akmenys ir kabučiai, kuriuose

įspaustos Vilniaus pinigų kalyklos monetos. Blyškaus sidabrinio papuošalo niuansų žaismą įvairina rausvų tonų brangakmeniai. Tokiais papuošalais puošėsi didikai, jų šeimos. Iš Radvilų inventoriaus matyti, jog Barboros Radvilaitės kraityje buvo ir aukso žiedų, grandinėlių, perlų apyrankių, perlų vainikų, kepuraičių su perlais. Dignitoriai ant kaklo nešiodavo auksines dekoratyvines *grandines* Šv. Mykolo bažnyčios išdinėje buvo trieilė grandinė (aštuoniukės ir S raidės motyvų rašto) su spalvotų akmenų kamėjomis — reljefiškėmis antikos romėnų galvutėmis. Tokie gemų (kamėjų ir intaliųjų) kūrėjai, XVI a. dirbę Vilniuje, buvo Konradas Bekas, Jeronimas Fišeris, Jurgis Braunas, minėtasis Džovanis Jakopas del Karaljas ir kiti. Jie vykdė didikų užsakymus — Žygimantui Augustui Vilniuje sukūrė brangakmenio medalioną su Barboros Radvilaitės portretu (1555 m.; Miuncheno valstybinis muziejus), panašų medalioną su Žygimanto Augusto biustu (Ermitažas), taip pat kamėją su to paties valdovo portretu (Bernio miesto muziejus). Su reljefiniais portretais ar vaizdais šie meistrai kūrė žiedų akis ir sagas. Viena me Paryžiaus rinkinyje yra Jeronimo Karolio *Katkevičiaus auksinis žiedas* su reljefiniu savininko portretu iš onikso. Figūra darniai įjungia į žiedo akies ovalą. Miestiečiai ir smulkieji bajorai mūvėjo sidabrinus ir paaukuotus žalvarinius žiedus, puoštus gintaro, pusbrangių akmenų ar stiklo akimis.

Renesanso papuošalai rodo polinkį į masyvumą ir plastinius bei spalvinius efektus. Jų siluetas derinamas su plokštuma, ornamentais ir brangakmeniais vienur harmonijos, kitur kontrasto principu.

Didikai ir kiti feodalai, norėdami išsiskirti iš pirklių ir amatininkų, pasiekė, kad žydams būtų uždrausta (1588 m. Lietuvos Statutu) nešioti auksines grandinėles ir seges, sidabru klotus diržus; jie galėjo mūvėti tik po vieną žiedą (paprastą ir signetinį).

Indai. Smulkūs feodalai, valstiečiai valgė iš molinių indų, o miestiečiai — iš molinių ir alavinių. Alavinius indus liejo serijiniu būdu, bet kai kuriuos puošė kalstymu ar graviravimu. Iš testamentų

Sidabrinis medalionas su spalvotais akmenimis ir monetomis. XVII a. pradžia

bei kitų turto aprašų matyti, kad didikai ir turtingieji miestiečiai vartojo sidabrinus ir paausiuotus dubenis, pusdubenus, ąsočius, lėkštes, paausiuotus ir aukšinius šaukštus, sidabrinus indelius medui, taures, taureles, kaušus, kurių formos priminė kitų tautų renesansinių indų formas. Vieniems indams būdinga taurus paprastumas, kiti vertingi dėl gražaus silueto arba gausaus ir įvairaus dekoru.

Alavinis indas vynui. XVI a.

Pirmųjų indų lygus brangiųjų metalų paviršius rodė metalo vertę, jame atspindėjo aplinkiniai daiktai, natūraliai žaidė šviesa. Antrieji buvo ornamentuoti graviravimu, kalstymu, inkrustavimu įvairiais kitais metalais, emaliais. Pasitaiko meniškų paausiuotų ąsočių su viena ar dviem ąsomis, lėkščių su paausiuotais kraštais ir herbais, puodukų, puoštų spalvotais emaliais, ornamentuotų S raidės motyvais, paausiuotų ąsočių, ant kurių pavaizduotos valstiečių figūros, ir kt. Vil-

niaus katedroje buvo didelis alavinis *indas vynui* (XVI a.), kurio kaklelį puošė nedidelės amūriukų galvutės (LDM). Jonušas Radvila Vilniaus evangelikų reformatų sinodui buvo padovanojęs didelį, kresną sidabrinį paaukuotą XVII a. pradžios *dubenį* (LIEM), iki Antrojo pasaulinio karo vartotą krikštymui. Viršutinė dubens dalis kalstyta kiaušinio pavidalo įgaubomis ir ornamentais; perėjimas prie pakojų puoštas voliutomis, ant kurių yra apibendrintai modeliuotos chimeros ir paukštis; ramių formų ovalus pakojis pabrėžia horizontalią indo kompoziciją. Sinodo rinkinyje buvo ir daugiau Radvilos dovanotų indų, pavyzdžiui, grakščių proporcijų sidabrinė paaukuota *taurė* (XVII a. pirmoji pusė), kiek perkrauta reljefiškai kalstytais augaliniais bei geometriniais ornamentais, tarp kurių įpintos angeliukų galvutės. Žemaičių kaštelionienės M. Talvaišienės 1619 m. dovanotas sidabrinis paaukuotas *aukštas qso-tis* su dangčiu, papuoštas kalstytu ornamentu su grakščiai išraižytais augaliniais bei paukščių motyvais indo vidurinėje dalyje. Maskvos Ginklų rūmuose yra Kristupo II Radvilos dovanų — didelis paprastų formų paaukuotas dubuo-praus-tuvas (apie 1635 m.) ir labai didelis pailgas dubuo, kurio dugne ekspresyviai išraižyta įnirtingos lietuvių kovos su švedais scena. Tokie indai ir qsočiai buvo vartojami rankoms plauti.

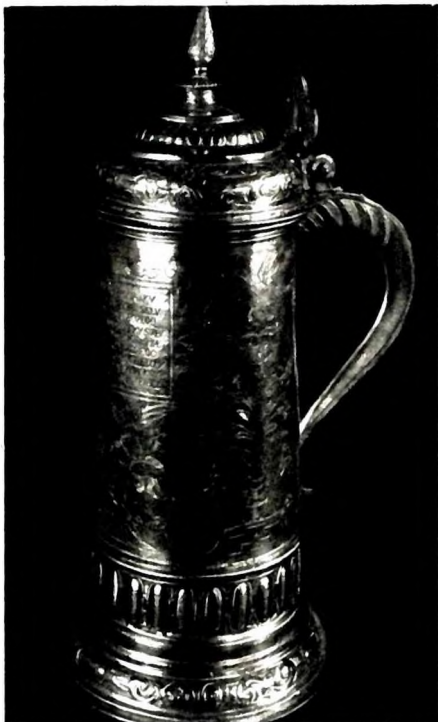
Šaukštus, vėliau peilius ir šakutes kiekvienas svečias į vašes atsinešdavo pats; tik labai garbingam svečiui padėdavo juos šeimininkas. Vieni XVI a. pabaigos sidabriniai *šaukštai* paprastų formų, kiti — puošti skulptūrinėmis detalėmis, ornamentais, herbais (Zigmanto Vazos auksinis šaukštas; LDM).

Kulto reikmenys. Per ilgą laiką įvairiais keliais bažnyčia sukaupė daug meninių vertybių. Dauguma jų buvo renesansiškos, iš brangiųjų metalų. Vilniaus bernardinų kronikoje rašoma, kad šv. Mykolo bažnyčioje buvo auksinių taurių, monstrancijų, žibintų, lempų. Kurdami liturginius reikmenis, meistrai siekė jų formos raiškumo, įvairino siluetą, derino medžiagų spalvas ir atspalvius, taip pat įvairiaspalvius šlifuosius brangiuosius ak-

Jonušo Radvilos sidabrinė paaukuota taurė. XVII a. pirmoji pusė

menis. Alberto Goštauto sidabrinis paaukuotas *kryžius*, dovanotas Vilniaus katedrai (LDM), papuoštas kalnų kristolu ir brangiaisiais akmenimis mėlynų, permatomai pilkų, susiliejančių baltų, rausvų, melsvų spalvų. Vilniaus Pranciškonų bažnyčios 1615 m. inventoriuje aprašytas paaukuotas kryžius, papuoštas perlais ir turkiais. Brangakmeniai dažniausiai buvo išdėstomi tarp apkaustų, kaitant spalvas, kuriant spalvinį ritmą. Mėgstamas buvo kryžių dekoravimas emaliais. Vilniaus Bernardinų bažnyčios auksu kaustytą *kryžių relikvijorių* (XVI a. pradžia; LIEM) su vidurine sudėtingai dekoruota dalimi įvairina raudonais, žydrais ir bal-

Sidabrinis paaukuotas ąsotis. 1619 m.

Zigmanto Vazos auksinis šaukštas. XVI a. pabaiga

tais emaliais tapyti žiedai su šakutėmis mėlyname fone. Antroje kryžiaus pusėje žaliame fone ryškia linija išraižyti simboliniai Kristaus kankinimo įrankiai. Kitas sudėtingesnis trijų dalių *relikvijorius* (LIEM) viršuje ir apačioje papuoštas smulkiais tamsiai violetiniais brangakmeniais. Kai kurie dirbiniai papuošti gintaru. Pavyzdžiui, Vilniaus auksakaliai buvo padarę Alšėnų bažnyčiai dekoratyvų gintarinį kryžių. Palangos Gintaro muziejuje yra senosios *Tytuvėnų* (Kelmės raj.) bažnyčios XVII a. pradžios kryžius iš kelių atspalvių gintaro, turintis laiptuotą papėdę ir daugybę smulkių, apibendrintų figūrėlių.

Renesanso laikotarpio *monstrancijos* savo pavidalu tebebuvo panašios į gotikines, tik jos kresnesnės, šiek tiek kitoks jų dekoras (Ramygalos bažnyčios monstrancija; XVII a. pradžia). Šiek tiek kitokios tektonikos *Nemunaičio* (Alytaus raj.) bažnyčios monstrancija (padovanota 1596 m.) yra grafiškai tikslų, plastiškų detalių su augaliniais ornamentais. Deko-

ro formų ir skulptūrų gausumu pasižymi *Kauno Bernardinų vienuolyno dirbtuvių* (1614; LIEM) paaukuota sidabrinė monstrancija. Figūros tarp horizontalių juostų su reljefais ir viršuje darniai susijusios su monstrancijos visuma.

Renesansinės taurės nuo gotikinių skiriasi siluete ir dekoru. Tokia yra aptakios formos, ornamentuota renesanso meistrų taurė (vadinamoji Radvilų) su mėgstamomis angeliukų galvutėmis (LIEM) ir Vilniaus katedros taurė (dovanota 1559 m.). Ji puošta medalionais su filigraniniais augaliniais motyvais (tai vengrų auksakalystės įtaka). Kitos atviros ir dengtos taurės buvo puošiamos daugiausia reljefais. *Šventosios dvasios cerkvėje* Vilniuje sidabrinės paaukuotos taurės (XVI a.) viršuje yra medalionai su gražaus piešinio Kristaus, Marijos ir šventųjų figūromis, o aukšta kojėlė papuošta augaliniais renesansui būdingais ornamentais. *Vilniaus katedros* renesansinės auksinės taurės reljefas puošia plačią kojėlės pėdą.

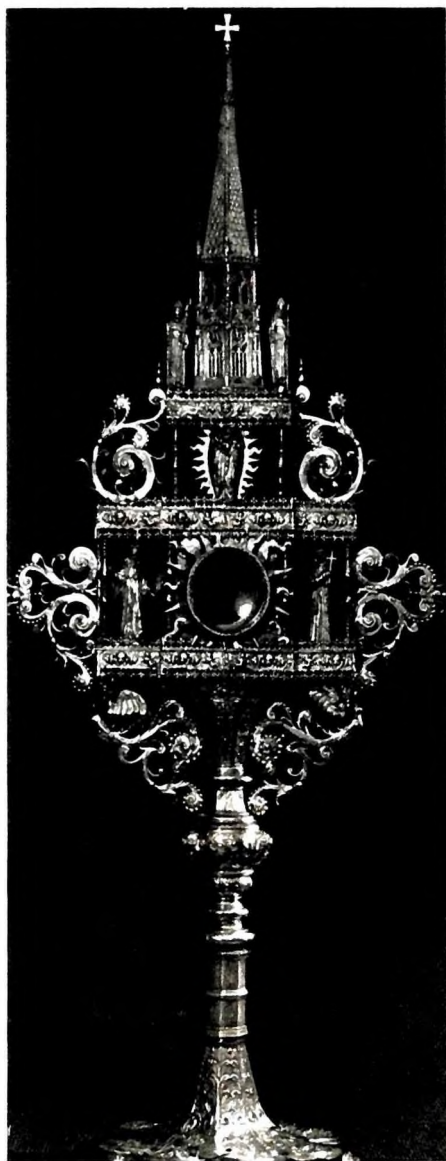

Auksu kaustytas kryžius-relikvijorius, puoštas emaliu. XVI a.

Minėtinas ir *Vilniaus katedros* renesansinis paausutas rankos pavidalo *relikvijorius* (į inventorių įrašytas 1598 m.). Per vėlesnius perdirbinėjimus nuimtas kryžiaus pavidalo rėmas su permatomu kalnų kristolu ir pakeistas stovas suardė relikvijoriaus linijų vientisumą bei siluetą.

XVI a., siekiant dekoratyvinių efektų, šventųjų galvas paveiksluose pradėta vainikuoti, juosti spalvotųjų metalų ir brangakmenių žvaigždėmis. *Vilniaus Pranciškonų* bažnyčios inventoriuje įrašyta senovinė sidabrinė paausuta karūna su koralais, sidabrinė karūna su deimantais ir perlais. XVI a. pabaigoje, XVII a. ir vėliau tapytus šventųjų drabužius imta dengti sidabriniais apkaustais, imituojančiais drabužių modeliavimą. Apkaustai būdavo iškalstomi augaliniais ornamentais.

Puošniems dirbiniams iš metalo ir iš metalo su brangakmeniais, veidrodžiams auksakaliai ir knygrisiai kūrė ir meni-

Monstrancija (sidabras). *Kauno Bernardinų vienuolyno* dirbtuvės. 1614 m.

kus futliarus. Minėtinas *Vilniaus Bernardinų bažnyčios kryžiaus futliaras* (XVII a. pradžia). Jo vidaus sienelės dengia įgudusia ranka išsiuvinėti dekoratyviniai motyvai, o viršus užbaigtas erdvine kompozicija su trimis manieringų pozų sidabro skulptūromis.

Renesansiniai metalo dirbiniai rodo polinkį į nesudėtingas formas, tačiau

Kryžiaus futliaras (oda, šilkas, sidabras, akšomas). XVII a. pradžia

įvairų dekoravimą, pritaikytą formai, pastangas išnaudoti medžiagų dekoratyvines savybes, puošybą praturtinti vaizduojamosios dailės elementais.

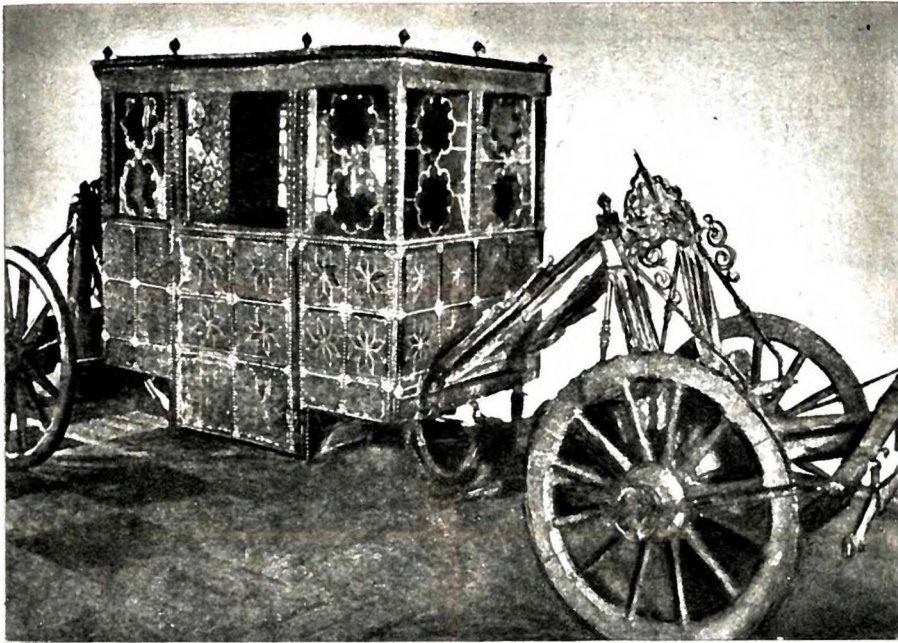
Medžio dirbiniai

XVI a. dailidės ir staliai buvo gerai techniškai pasirengę, jautė dirbinių formą ir konstrukciją. Jie gamino feodalams, turtingiems miestiečiams, bažnyčioms ir vienuolynams puošnius renesansinius baldus, transporto priemones, smulkius daiktus iš medžio dirbinių. Dirbinių meniškumas priklausė nuo formos, jų funkcinės paskirties, dalių proporcijų, konstrukcijų, medžiagų ypatybių, spalvų ir pačios puošybos. Vandens ir vėjo lėptjūvės gamino įvairaus storumo lentas. Apdailai naudota profiliavimą, tekinimą, drožinėjimą (reljefinį, kontūrinį ir kiau-rapjūvį). 1580 m. minimas vietinis drožy-

bos meistras *Lapacinskas*. 1616 m. Vilniaus drožėjai įsijungė į stalių ir lovininkų cechą.

Baldai. Gotikos laikotarpiu baldai buvo masyvūs, primityvių formų, o renesanse jie pasidarė lengvesni, įvairesni, kartais būdavo kuriami pagal užsakovo skonį. Jiems būdinga tiksli forma, aiški konstrukcija, plačiai naudojami architektūriniai elementai. Lietuvoje pirmieji renesansiniai baldai pasirodė Vilniaus Žemutinėje pilyje. Juos dirbo staliaus *Mykolas iš Kežmarko* (Vengrija). Šių baldų pavyzdžiu sekė didikai. Žinoma, kad Alberto Goštauto Geranainių pilyje baldus dirbo staliaus ir tekintojas. XVI a. inventoriuose minimi stalai, skrynios, suolai, pakabinamos lentynos, į sieną įleistos ir pastatomos spintos, kredensai iš ąžuolo, uosio, liepos, pušies. Baldai buvo paprastų, patogių formų ir silueto, drožinėti, inkrustuoti kaulu, metalu. Siesikų rūmuose buvo baldų su alavo inkrustacijomis. Minkštos medienos baldai buvo dažomi žaliai, baltai, geltonai, raudonai, o kieto medžio — ryškinama medienos tekstūra, jie spalvinami tamsiu beicu arba dengiami aliejuje išmirkytu vašku. Renesansinių baldų formos išliko ir XVII a. antroje pusėje, jau įsigalėjus barokui.

XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje miniatiūrose vaizduojami dar gotikos laikais plitę trumpi stačiakampiai suoliukai bei tokie pat staliukai su tekintomis kojomis ir stačiakampės pailgos skrynios. Renesanso įsigalėjimo metu universalus baldas buvo *skrynia*. Ant skrynių sėdėta, miegota, kartais ir valgyta; jose buvo laikomi drabužiai, audiniai, sidabras, puošalai, ginklai, šarvai, jos naudotos daiktų pervežimui; skryniuose būdavo nuotakų kraitis. Skrynios dažniausiai būdavo dažomos žalia ir įvairaus atspalvio raudona spalva; kai kurios būdavo sutvirtinamos profiliuotais apkaustais arba turėdavo karkasinius rėmus su rėmtarpiais, kurių plokštumas puošdavo drožyba arba dekoratyvinę tapybą, herbai. Biržų muziejaus raudonai dažytos skrynios priekio rėmtarpiuose išdrožinėtos į arkas įkomponuotos grupės iš Marijos gyvenimo, o bordiūro juostose tarp ornamentinių detalių yra šiek tiek stilizuotų figūrų. Ant-

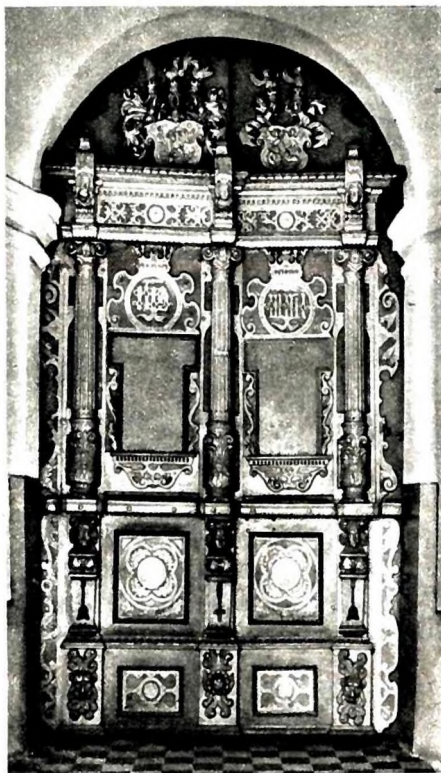
Kabelka (medis, metalas, audiniai). XVII a. pirmoji pusė

raisis universalus baldas, ant kurio sėdėta ir gulėta, buvo *suolas*. Dvarų inventoriuose minimi suolai su apkalomis. Matyt, kad suolai buvo puošnūs, nes 1542 m. Krokuvos karaliaus dvaras du suolus parsivežė iš Italijos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stalininko M. Glebovskio turto inventoriaus sudarytojai 1609 m. atkreipė dėmesį tik į tris valgomojo suolus. Jais galėjo vadintis ir skrynia-suoliai, išplitę visoje Europoje. Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejuje esantis įvežtinis skrynia-suolis su nugarėle ir dėžėmis suolo galuose, italų pavyzdžiu papuoštas vaikų galvučių, kaukių motyvais. Renesansinių kėdžių (be porankių) ir krėslų (su porankiais) būdavo ir paprastų, ir sudėtingų formų. Paprastosios kėdės imponuoja tik nugarėle, išdrožinėta augalinių ir gyvūninių motyvų puošyba (LDM), sudėtingesnės turi profiliuotas kojas, azūrinę nugarėlę, išdrožinėta amūriukų galvutėmis bei voliutomis (LDM). Krėslai gerokai masyvesni, su giliomis sėdynėmis, jų kojos ir nugarėlės apvadai tekinti ir vyti (flamandų įtaka), porankiai baigiasi prasižiojusių gyvulių galvutėmis. Sėdy-

nės ir nugarėlės apmuštos oda; nugarėlės odoje — didelis reljefinis herbas (LDM). *Stalų* yra kelių formų, daugiausia kryžmai sunertomis ar profiliuotomis kojomis, su pailgu viršumi. Stalai būdavo dengiami staltiesėmis, todėl puošiamos tik jų kojos. Matyt, plito stalai su keturiomis tekintomis kojomis ir stalčiais. Nuo XVI a. vidurio minimas stalių, lovininkų, drožėjų cechasis, matyt, dirbo įvairius baldus ir rūpinosi jų meniškumu. Minima, kad jų gaminiais darė įtaką Šiaurės Vokietijos, Italijos ir Nyderlandų baldai.

Vežimai, balnai. XVI a. feodalų ir miestiečių ekipažas — išeiginiai vežimai — buvo kabelkos, kočai, karokos, dviračiai (ridvanai). Nevienoda buvo jų paskirtis, nevienodi ir siluetai, puošyba. Vilniuje XVII a. pradžioje tokių prabangių vežimų modelius, be kitų meistrų, kūrė ir kanauninkas *Sieliavas*, o darė juos amatininkai. Projektuotojai ir meistrai galvojo ne vien apie padarymą, bet ir apie kiekvienos smulkmenos grožį.

Tik feodalinės viršūnės turėjo teisę važinėti nuo seno populiaria *kabelka*. Tai 4–6 žirgais kinkomas keturratis vežimas su stačiakampiu arba platejančiu į viršų dengtu uždaru kėbulu, kabančiu ant grandinių ar diržų. Jo šonuose — durys

Kretingos bažnyčios portalo durys (medis)
Apie 1616 m.

ir uždengiami langai. Konstrukcija, kar-
tais ir kėbulo dekoravimas primena to
meto baldų konstrukcijas, dekorą. Ginklų
rūmuose Maskvoje yra viena XVII a. pir-
mosios pusės lietuviška ar lenkiška ka-
belka. Jos meninis modeliavimas pritaik-
ytas praktinei paskirčiai, tačiau kabelka
patraukia akį medžiagų įvairumu, jų raš-
tais. Iš lauko ji apmušta raštuotu aksomu
ir žvaigždėtų sidabro juostų apkaustu su
varinėmis placiagalvėmis vinimis. Konst-
rukcijos medinės dalys drožinėtos, o
metalinės — lankstytos ir karpytos. Vi-
daus sienelės išmuštos auksinio atspalvio
aksomu ir ornamentuota oda (šoninės sė-
dynės bei grindys).

Kitas panašaus aukšto kėbulo dengtas,
tik lengvesnis vežimas, kinkomas 2—4
žirgais, buvo *karoka* (karukai). Lietuvoje
ji plito nuo XVI a. antrosios pusės. Pa-
prastai jų šonai būdavo dekoruojami
spalvotu aksomu arba dažomi, apkalami

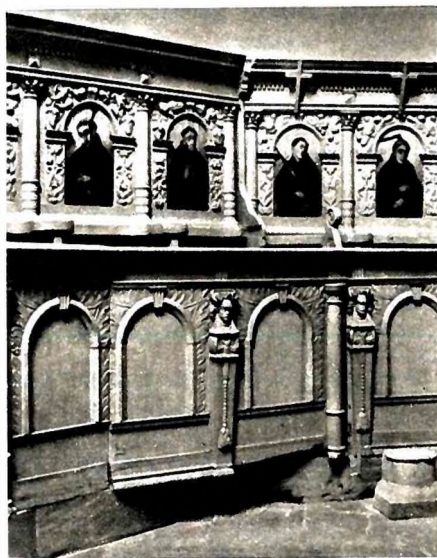
Kretingos bažnyčios portalo durų portretinė
herma (medis). *Apie 1616 m.*

sidabriniais ar paausiuotais ornamentuo-
tais apkaustais, suderintais su vyraujan-
čiomis vežimo spalvomis. Karokos vidus
būdavo išmušamas brangiais audiniais,
puošiamas galionais.

Lengvesniu dviejų vietų vežimu *koču*
(pavadinimas pagal Koč vietovę Vengri-
joje) Lietuvoje pradėta važinėti XVI a.
antrojoje pusėje. Kočas priminė XX a.
bricką. Jų buvo atvirų, dengtų ir pusiau
dengtų. Patys lengviausi vežimai buvo

Kretingos bažnyčios sakykla (medis). Apie 1616 m.

Kretingos bažnyčios stalės. XVII a. pradžia

dviračiai (ridvanai) važiuoti vienam ar dviese, kinkomi dažniausiai dviem žirgais. Jie taip pat buvo puošiami drožyba, intarsija, apkaustais.

Lietuvoje plito įvairių formų *balnai*. Medinis balno karkasas buvo aptraukiamas aksomu arba šilku. Ginklų rūmuose Maskvoje yra *Leono Sapiegos* 1600 m. carui padovanotas husaro *balnas*. Jis imponuoja skirtingų medžiagų spalvų deriniais. Aptrauktas raudonu aksomu, išsiuvinėtu aukso, sidabro ir šilko gijų rugia-

Siesikų bažnyčios suolas. XVII a. pradžia

gėlėmis, sėdynės vidurinė dalis ir sparnai šviesiai žalio aksomo. Dekoratyvi atlošo galvutė ir jo išorė apkaustyta sidabrine paaukuota skarda. Iškilimai pabrėžti turkiais ir kitais mėlynos spalvos brangiais akmenimis. Ginklų rūmų rinkinyje yra ir *Radvilos* dovanotas *turkiškas balnas*, aptrauktas adamasko šilku su didelėmis gėlėmis, paaukuotais apkaustais. Išliko (LIĖM) ir paprastesnių, įvairiai puoštų aksominių balnų, kai kurie jų su pabalnėmis ir dėklais pistoletams, siuvinėti stilizuotais augalinių motyvų ornamentais. Vieno odinio balno atlošų galvutes gyvina perlamutrinės plokštelės ir kalstyta sidabrinė skarda.

Nemaža medžio dirbinių išliko bažnyčiose. Jų altorius, duris, sakyklas, vargonus, krikštyklas puošė drožiniai. Minėtinuos išdrožinėtos *Kretingos bažnyčios portalo durys* (apie 1616 m.). Tarp gausybės

M. K. Radvilos Našlaitėlio medinė lazda.
1582 m.

dekoro elementų yra ir plastiškai išdrožtų kaukių, galvų, o viršutinėje piliastų dalyje — kelios individualizuotos galvos (tai naujovė, retai pasitaikanti dekoratyvinėje skulptūroje). Galbūt bažnyčios statybos fundatoriaus Jono Karolio Katkevičiaus, jo antrosios žmonos Onos ir kitų šeimos narių, taip pat vienuolyno viršininko portretai. Įdomiausiai išdrožta spėjama Katkevičiaus galva, neabejotinai turinti portreto bruožų.

Kretingos bažnyčios sakykla (taip pat apie 1616 m.) yra trijų dalių, kurias skaido orderiniai elementai. Jos apatinių dalių arkose įkomponuoti augaliniai motyvai, o viršuje, nišose, būta jau minėtų sidabrinių Kristaus ir dvylikos apaštalų figūrų, kurios per Šiaurės karą (po 1701 m.) dingo ir buvo pakeistos panašiomis evangelistų, kitų šventųjų medinėmis skulptūromis. Sakykloje kompaktiškai išdėstyta ornamentinė ir figūrinė plastika. Kompozicija — simetriška. Panašių motyvų ornamentais papuoštas ir renesansinis altoriaus „Ecce homo“ („Štai žmogus“).

Siesikų bažnyčios sakykla penkiasienė. Nišose tarp dorėninio orderio kolonėlių įkomponuotos individualizuotos vyskupų figūrėlės; kolonėlių bazę užbaigia kaukės, o sakyklos apačioje darniai įkomponuotos sparnuotos angeliukų galvutės.

Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios aštuonkampė dviejų dalių *sakykla* dekoruota kitaip negu minėtosios. Jos ornamentinę plastiką įvairina piliastrai su kolonėlėmis, stilizuotų augalinių motyvų kaita, azūrinis pjaustymas ir graži, kitur nepasitaikanti intarsija.

Kretingos bažnyčios vėlyvojo renesanso suolų (stalių, XVII a. pradžia) priekinės plokštumos ir atkaltės suskaidytos profiliuotų arkinių rėmų, piliastų ir puskolonėlių, dekoruotų išdrožtomis žmonių galvutėmis, augalinių ir gyvūninių ornamentų motyvais; plokštumos virš atkal-

čių papuoštos pranciškonų vienuolių atvaizdais. *Siesikų bažnyčios suolų* (XVII a. pradžia) atkaltės ir priekis išpuošta reljefiniais augaliniais vazonėlių motyvais, be to, atkaltės baigiasi sparnuotų amūriukų galvutėmis.

Gražus renesansinis suolas buvo *Kėdainių* evangelikų reformatų *bažnyčioje*. Atkaltės viršuje — azūrinis, simetriškai komponuotas lankstinys, sienelės suskaidytos piliastų, profiliuotų rėmų. Buvo čia ir *Radvilų sostas*, stačiakampis, su baldakimu. Sosto kampinių piliastų viršuje kilo lengvos vynuogėmis apvytos kolonėlės, laikančios medinę baldakimo perdangą. Priekinės sienelės papuoštos augaliniais motyvais. Sosto viršuje stiepėsi simetriškas žaismingų azūrinių linijų, kiek per lengvas piramidinis bokštelis.

Šeduvos bažnyčios renesansinė nedidelė *krikštykla* primena altorių, tektoniškai skaidoma į tris dalis: vidurinę jos dalį pabrėžia lieknos kolonos, o apatinę ir viršutinę dalija nevienodos, išsikišusios ir įgilintos reljefinės detalės.

Smulkūs dailieji medžio dirbiniai buvo drožinėti, pjaustyti, tekinti. Minėtinose krivulės ir lazdos. LDK maršalkos Jono Sapiegos 1632 m. medinė *krivulė* yra su dviem galvutėmis, papuoštomis įvairiais emalio ornamentais ir turkiais bei deimantais; lazdos liemuo dengtas perlamutru, aukso tinkleliu su balto emalio rožėmis ir brangakmeniais (VNM). Čenstakavo (Lenkija) vienuolyno iždinėje išliko *Radvilos Našlaitėlio* medinė piligrimo lazda (1582) su tekintomis ir drožinėtomis detalėmis, teikiančiomis jai dekoratyvumo, ritminio įvairumo.

Dailioji keramika

Renesanso laikotarpiu buvo mėgstama keramika. Plito ne tik keraminiai indai, bet ir krosnių bei židinių kokliai. Keramika buvo dekoruojami net pastatų iš-

orės portalai, durų, langų apvadai (pavyzdžiui, jau minėta Kauno namų sudėtinga keraminė langų apdaila). Keramikos centro nebuvo, jos dirbiniai buvo gaminami įvairiose vietose, kur rasta tinkamo molio. Nuo molio priklausė neglazūruotų dirbinių atspalviai. Dirbiniai buvo ornamentuojami savo meto motyvais, dažniausiai paimtais iš grafikos, kartais iš tapybos. Daugiausia buvo gaminama dekoratyvinių krosnims skirtų koklių.

Dekoratyviniai kokliai. Svarbus feodalų ir turtingųjų miestiečių interjero akcentas buvo puošnios krosnys ir židiniai. Jų būdavo įvairių formų ir konstrukcijų. Todėl pradėta gaminti daug įvairesnius negu gotikoje ir koklius. Pagal individualų ar tipinį krosnies bei židinio projekto piešinį buvo gaminami skirtingi kokliai sienelėms, jų vidurio akcentams, konstrukcinių dalių kraštams, karnizams, frizams. Kiekviena šių dalių turėjo skirtingą dekorą. Sudėtingiausiu piešiniu buvo puošiami plokšti sienelių kokliai. Panašių piešinio motyvų pasitaiko ir kituose artimesniuose Europos kraštų miestuose. Daug bendrų bruožų turi Lietuvos ir tuomet Prūsijai priklausiusios Klaipėdos miesto kokliai.

XVI a. pradžioje buvo gaminami nedideli (15,7×15,7 cm) kvadratiniai kokliai su aukštais profiliuotais atkraščiais, dekoruoti kvadratinėmis ar apvaliomis įdubomis ir dengti žalia glazūra. Jų pobūdį dar tebelėmė gotikos stilius. Matyt, vėliau apvalias įdubas pradėta apjuosti akanto lapų vainiku, rozetėmis arba rozetė apjuosiamą vainikėliu. Įdubos skirstomos į žalius ir baltus laukelius (Klaipėda). Nuo XVI a. antrosios pusės kokliai padidėjo (18,07×17,66), dažniau puošiami treliažu. Tuo pačiu metu paplito vazos su stilizuotomis gėlėmis tarp kolonų ir elipsinės arkos motyvas. Kartais gėlių kraštuose įkomponuojamos gervių ar po vo figūros (Klaipėda). Matyt, pagal užsakymus kartušuose, skyduose buvo įkomponuojami prasminiai ir dekoratyviniai heraldiniai motyvai, valstybiniai, didikų ir miestų herbai. Renesanso pradžioje vyravo kokliai, dengti žalia glazūra, vėliau išplito polichrominiai kokliai. Apdžiūvę jie buvo dengiami baltu angobu,

Koklis su portretu (molis, glazūra). Vilniaus Žemutinė pilis, XVI a.

o virš jo fonas ir detalės tepami skirtingų spalvų glazūromis arba emaliu. Neaukštas koklių reljefas pasidarė įvairesnis, piešinys išraiškingesnis. Pastebėtina, kad koklių piešinį ir proporcijas šiek tiek iškraipydavo džiūstantis molis.

Renesansui būdingi kokliai su didikų portretais. Jie plito XVI a. pirmojoje pusėje ir viduryje. Tokių koklių rasta didžiųjų Lietuvos kunigaikščių vasaros rezidencijoje Viršupyje, taip pat Vilniaus Žemutinėje, Kauno, Trakų pilyse ir Vilniaus, Kauno, Klaipėdos miestuose. Kai kuriuos portretų etalonus, matyt, kūrė dailininkai. Koklių portretinius reljefus pagal modeliavimą galima skirti į dvi grupes. Pirmąją grupę sudaro vyrų ir moterų pusiau figūriniai portretai, įkomponuoti į arkas ar medalionus. Toks įreminimas kuria gilumos įspūdį ir telkia dėmesį į biustą. Kokliuose profiliu arba kiek pasukti vaizduojami individualizuo-

ti tipai su puošnia renesanso apranga. Vieni žmonės, matyt, susiję su Lietuva, kiti — plačiau išgarsėję visuomenės veikėjai. Pažymėtini Vilniaus Žemutinėje pilyje, Klaipėdoje ir Kaune rasti kokliai su barzdoto renesansine reformatų kepure vyro portretu. Portretai labai panašūs (matyt, vieno reformacijos veikėjo). Iš nedidelio detalių skirtumo ir skirtingo rėmo matyti, kad jie išlipdyti atskirai pagal vieną pavyzdį. Klaipėdoje taip pat rasta gerai atpažįstamas XVII a. vidurio karaliaus Zigmanto Vazos portretas ir karalaitės portretas, įkomponuoti į stilizuotus vynuogių motyvų rėmus, bei kitur Lietuvoje nepasitaikantys XVI a. pabaigos kokliai su šarvuotų riterių portretais ir įrašais. Gausiausiai koklių su portretais rasta Vilniaus Žemutinėje pilyje. Jie labai įvairūs, jų glazūros kelių beveik lokalių spalvų. Derinamos geltona ir ruda, violetinė ir žalia spalvos. Visuose rastuose kokliuose su portretais vienodai dėmesio skiriama veidams, drabužiams, papuošalams. Tai grupei skirtini ir daug primityvesni kokliai su neindividualizuotais kunigaikščio ir kunigaikštienės atvaizdais (Trakų salos pilis). Figūros neproporcingos, dekoratyvios ir stilizuotos. Kunigaikščių karūnos ir drabužiai schemiški. Koklių glazūra kelių spalvų. Trakų kokliai, atrodo, ankstesni už Vilniaus, nes viena figūra vaizduojama smailioje gotikinėje arkoje.

Antrąją grupę sudaro karniziniai kokliai su poriniu vyro ir moters portretu. Koklyje iš Vilniaus Žemutinės pilies vaizduojamieji žmonės pasisukę vienas į kitą. Portretų fonas geltonas, juos ryškina glazūrų kontrastai: vyro skrybėlė mėlyna, plaukai ir ūsai tamsūs, moters skrybėlė žalia, o plaukai — geltoni. XVI a. pabaigoje portretas kokliuose ėmė nykti ir XVII a. viduryje išnyko.

Be portretinių, pasitaiko koklių su buitinėmis, mitologinėmis ar alegorinėmis, taip pat su medžioklės scenomis: „Medžiotojas su šunimis vejasi briedį“ (Trakų salos pilis), „Raiti ir pėsti medžiotojai“ (Vilniaus Žemutinė pilis; Liškiavos alkakalnis, Varenos raj.). Tose scenose pasitaiko ir liaudies tipo („Žemę kasantis valstietis“, „Varovas su šunimis“).

Koklis su augalinių, gyvūninių ir kaukių motyvų puošyba (molis, glazūra). Vilniaus Žemutinė pilis, XVI a. pirmoji pusė

Apskritai buitinės tematikos kokliai neprilygsta portretiniams kokliams: jų piešinys daug primityvesnis, proporcijos iškraipytos. Į buitinės tematikos koklius panašūs yra kokliai su alegoriniais vaizdais ir lotyniškais įrašais, pavyzdžiui, kompozicijoje „Auditus“ („Klausa“) tarsi plėtojama muzikantų tema, „Gustus“ („Skonis“) — vaizduojamas jaunuolis, valgantis vaisius. Jų piešinys neišraiškus, reljefas neaukštas. Figūrinių religinės tematikos koklių rasta Kaune, Klaipėdoje.

Vilniaus, Kauno, Trakų, Panemunės ir kitose pilyse, Klaipėdoje rasta karnizinių, frizinių ir kitokių koklių su groteskinėmis scenomis, ypač paplitusiomis XVI a. pirmojoje pusėje. Koklių piešinys labai įvairus. Juose tartum atgaivinamos senos miniatiūrų tradicijos: dekoratyvinėse fantastinėse kompozicijose iš augalo išauga žmonių ar gyvulių galvos. Vilniaus Žemutinės pilies rajone rastas simetriškai sukomponuotas išsišakojęs augalas, iš kurio šakų išauga žmonių galvos su ragais, o šaknys virsta slibinų galvomis. Kompo-

zicija labai darni. Žaismingu vientisumu pasižymi ten rastas koklis, kurio viduryje iš augalo išmodeliuota žmogaus kaukė, ją juosia aplink išsiraite augalai. Dar kitame — vazoną juosia žirgeliai, pereinantys į augalinius motyvus. Gana dažnai pasitaiko karnizinių koklių su rūtos, rugiagėlės, dobilo, lelijos, ažuolo šakos su gilėmis ir kitokių augalų motyvų puošyba; pasitaiko karnizinių koklių ir su tiksliai modeliuota amūriuko galvute (Punia). Iš spalvų fone dažniausiai būna ryškiai geltona, mėlyna ar žalia, o reljefe — balta, geltona, žalia, mėlyna, violetinė ir ruda. Vyravo neaukštas reljefas ir žalios spalvos glazūros. Rastos matricos rodo, kad kokliai buvo gaminami vietoje.

Indai. Molinių indų formos, palyginti su gotikos laikotarpiu, mažai tepakito. Tik kai kurių jų siluetai gyvesni, dekoras glaudžiau susijęs su forma. Renesanso laikotarpiui būdingesni žemi, labai išgaubtais šonais arba platūs, beveik cilindriniai indai su nežymiu snapeliu, puošti horizontaliais grioveliais. Jų glazūrų spalvos įvairesnės.

Daug dėmesio kreipta į stalo indus, jų dekorą. Punios molio ašočiai glazūruoti tik iš vidaus, o iš viršaus palikta natūrali spalva, liemenėlis ir peteliai faktūruojami lygiagrečiais grioveliais. Vilniaus Žemutinėje pilyje rastą dubenėlį (XVI a. pradžia) puošia simetriški bareljefiniai motyvai, dengti žalia, geltona ir rusva glazūra, ryškėjančia pilkame fone. Punios gelsvai glazūruotos lėkštės kraštai dekoruoti rudo atspalvio augalinių motyvų puošyba. Atsirado naujų ornamentų ir dekoravimo būdų: tai štapavimu įspausti eglučių, tinkliukų, žvynelių, rombų, langelių ir jų derinių ornamentai, nuosekliai išdėstyti apie kaklelį ir petelius.

Renesanso laikotarpiui skirtinas Kauno pilyje iškastas neglazūruotas molinis apibendrintų formų ožiukas (švilpynėlė), dekoruotas stačiakampiu spaudu.

Stiklo dirbiniai

XVI a. Lietuvoje buvo įvežtinių ir vietinių stiklo dirbinių. Stiklo amatai minimi 1529 m. Lietuvos Statute. Brauno plane

jau įrašyta Stiklių gatvė Vilniuje, kurioje buvo prekiaujama stiklu, stiklo indais. Galbūt pirmieji stiklo indai XIV a. buvo atvežami iš Bizantijos, o nuo XV a. — garsieji Murano salos Venecijos stiklo dirbiniai. Išliko Venecijos stiklo taurė su emaliu tapytu vyčiu iš Vytauto servizo, kurią XIX a. Benediktas Tiškevičius padovanojo Krokuvos Jogailos universitetui. Ji gotikos silueto, tektoniškai tikslingų formų, gryno, primenančio kalnų krištolą stiklo. Įvežtiniai dirbiniai skatino vietinio stiklo meninių dirbinių gamybą, nors kada juos Lietuvoje pradėta gaminti, sunku nustatyti. Yra žinoma, kad Vilniaus vyskupas Jonas 1525 m. privilegija stikliui Jonui Paleckiui dovanavo sklypą su liejykla prie Neries, įpareigodamas už tai duoti ornamentuotų stiklinių taurių ir kitų stiklo dirbinių. 1547 m. Žygimantas Augustas savo dvarioniu Martynui Paleckiui leido statyti Vilniuje, už Vilnios upės, stiklo dirbtuvę (utą), už tai dvarionis turėjo valdovui duoti kasmet po 200 didelių pūstinių ir 200 mažesnių stiklinių. Vėliau, XVII a. pirmojoje pusėje, Krišpinas Kirštenšteinas netoli Švėkšnos įsteigė stiklo dirbtuvę, kuri gamino butelius, flakonus ir kt.

Vietinių ir užsieninių įvairaus dydžio butelių, stiklinių, taurių šukių rasta Medininkų, Kauno, Vilniaus ir Trakų pilyse; pasitaiko šukių su sveikomis dailiai lenktomis rankenėlėmis, pūstomis vaikų galvutėmis (Kauno pilies raj.), taurių (kai kada su įvairaus profilio kojelėmis), nevienodai ornamentuotų. Rasta gelsvai žalsvo ir bespalvio arba tamsaus, beveik juodo stiklo, nesudėtingo silueto visokio didumo ir formos butelių. Yra išlikę XVI a. Vilniaus stiklių oranžinės, vyšninės, violetinės spalvos reflektorių (LIEM), kurie leidžia spėti, kad tokių spalvų buvo ir indų, imponavusių spalvų niuansais. Paleckių dirbtuvių stiklinės ir taurės greičiausiai nedaug kuo tesiskyrė nuo užsieninių.

Dallioji tekstilė

XVI a.—XVII a. pirmojoje pusėje tekstilė buvo labiausiai paplitusi taikomosios dekoratyvinės dailės šaka. Minkštais ir

kietais, puriais ir lygiais, spalvotais ir ornamentuotais dekoratyviniais audiniais buvo puošiami rūmai ir namai, bažnyčios. Iš audinių buvo suvami drabužiai.

Dekoratyviniai audiniai. Dvarų ir dvarėlių inventoriuose priskaičiuojama daugiau kaip 50 įvairių Rytų ir Vakarų audinių pavadinimų, kurių dalį gamino vietos audėjai. Be jų, plito taip pat namų darbo audiniai iš vilnos ir linų. Sekant įvežtiniais, vietiniai audiniai turėjo būti spalvingi, puošti dideliais augaliniais motyvais, ypač granatų žiedais ir pavo plunksnomis.

1578 m. buvo patvirtintas Vilniaus, kiek vėliau — Kauno audėjų cechų meistrų, pasiskirstę smulkiosios specialybėmis, audė minkštus, pukuotus, panašius į aksomą audinius, faliuštą, raštuotas drobes, iš kurių XVI a. siuvo viršutinius drabužius. Jie taip pat audė rankšluosčius, lovatieses, kilimus, gūnias, vilnonės medžiagas drabužiams, juostas.

Sieniniai kilimai buvo dekoratyviausi ir spalvingiausi iš interjero puošmenų. Feodalų jie, matyt, buvo labiau vertinami negu paveikslai, nes saugojo nuo mūrinių sienų šalčio. Barbora Radvilaitė-Goštautienė Geranainių pilyje turėjo savo audėją, siuvinėtoją, kurie 1544 m. išaudė kilimą ir išsiuvinėjo uždangalą su Goštautų herbu žaliame fone. Žygimantas Augustas, kaip ir jo tėvai, buvo didelis kilimų mėgėjas. 1544 m., Žygimantui Augustui apsigyvenus Vilniaus Žemutinėje pilyje, iš Krokuvos buvę pasiūstą į Vilnių kilimų. Manoma, kad jis užsakė ciklą kilimų „Adomo ir Ievos“ tematika Briuselyje (1548 m. kilimai jau įrašyti Vilniaus pilies inventoriuje). Apie 1560 m. minimas didžiojo kunigaikščio audėjas Rodrikas Dermoinas.

1553 m. LDK kanclerio Radvilos Juodojo rūmuose Vilniuje, priėmimų salėje, kabėjo kilimas, išaustas pagal vokiečių dailininko Luko Kranacho paveikslą „Kristaus krikštas Jordane“. Be Kranacho kompozicijos, kilime buvo žymiųjų reformatų — Martyno Liuterio ir Saksonijos kurfiursto Jono Frydricho — portretai. Spėjama, kad Radvila Juodasis Vilniuje turėjęs audinių dirbtuvę, kurioje yra dirbę flamandų audėjas, galbūt

Kęsgailų-Zavišų kilimas „Credo“ (vilna). XVII a. pradžia

H. van der Hoenmuellis, nes žinomas jo išaustas antras toks pat kilimas kaip ir minėtasis Radvilų rūmuose.

XVI a. antrojoje pusėje kilimai minimi dvarų ir bažnyčių inventoriuose. Vilniaus kapitulos 1582 m. aktu „nutarta sutaisyti flamandiškus kilimus katedrai papuošti“; 1580 ir 1606 m. minimi „flamandiški kilimai“ ir „kilimai kanauninkų salei papuošti“. 1615 m. Vilniaus Pranciškonų bažnyčios inventoriuje minimi seni dovanoti špaleriai ir du kilimai.

XVI a. paskutiniajam ketvirtui priklauso LDK paizdininkio D. Chaleckio dvi serijos teminių kilimų: viena su *medžioklės scenomis*, kita su *bibliniu Sam-*

sono siužetu. Kilimų peizažas, bordiūrai panašūs į flamandų meistrų peizažus ir bordiūrus. Mariano Moreliovskio nuomone, tie kilimai esą išausti Vilniuje flamandų meistrų, kuriems kartonus rengti padėjęs Tomas Makovskis.

Kartais reprezentacinių kambarių sienos būdavo išvien nukabinėtos kilimais. Pavyzdžiui, LDK stalininko Mykolo Hlebavičiaus rūmuose Vilniuje pagal 1609 m. inventorių didžiojoje salėje ant sienų kabojo 31 špaleris, valgomajame — 23 ir mažajame kambaryje — 2 špaleriai. Spėjama, kad Hlebavičius laikė kilimų dirbuvę.

XVII a. pirmojo ketvirčio pabaigoje ar antrojo pradžioje didikei Zavišaitėi buvo išaustos dvi serijos teminių kilimų su Kėsgailių ir Zavišų herbais. Zavišaitės kilimai skiriasi nuo to meto kilimų ir audimu, ir komponavimu. Viena serija pavadinta „Credo“ (4 kilimai; XVII a. pradžia; VNM), o antra — „Evangelistai“ (XVII a. pirmoji pusė; KNM). „Evangelistų“ serijos kompozicija dviejų planų, primenanti gotikines evangelistų miniatiūras; figūrų klostės sąlyginės, nepertikiama erdvės. Kilimo koloritas pilkai rudas. Vertingesnė yra „Credo“ serija, kurios grupinės kompozicijos primena flamandų renesansinių kilimų komponavimą. Figūros plastiškos, piešinys tikslesnis už „Evangelistų“ serijos piešinį. Religinį scenų (pvz., „Kristaus atsimainymo“) figūros su vietiniais XVI a. pabaigos kostiumais. Įdomūs abiejų serijų kilimų kraštai, kurių stilizuotas vaisių ir gėlių piešinys pabrėžtas juodais kontūrais. „Credo“ serijoje keturios penkios natūraliai suderintos spalvos, iš kurių vyrauja safyriškai mėlyni, žali ir smėliniai tonai.

Labiau buvo paplitę dekoratyviniai ornamentiniai kilimai, kurie XVI a. ukrainiečių dvarų ir bažnyčių inventoriuose vadinami „lietuviško išdirbimo kilimais“ arba tiesiog „lietuviškais kilimais“. Jie austi dvarų dirbtuvėse. Kilimai buvo kabinami ne tik ant sienų, bet įais buvo dengiami stalai, suolai, skrynios; dėdami valgius ant tokių kilimų, tiesdavo raštuotus rankšluosčius. Minima, kad kilimų dugnas būdavo vienspalvis arba orna-

Kėsgailių-Zavišų kilimas „Evangelistas Morkus“ (vilna). XVII a. pradžia

mentuotas. Kai kurie jų austi pagal Rytų kraštų tradicijas ir vadinti turkiškais; tokių kilimų fonas vyšnios raudonumo su žaliais kontūrais, stambiausias piešinio motyvas — didelės aštuonkampės rozetės arba žvaigždės, kartais su stilizuotų gėlių šakutėmis.

Iš Lietuvos Metrikos aktų matyti, kad XVII a. pradžioje kilimų manufaktūrą turėjo LDK maršalka Kristupas Veselovskis. Jo žmonos testamente minimi „24 geriausi namų darbo kilimai“, austi pagal turkų kilimų pavyzdžius. Krokuvoje, Vavelio rinkiniuose, tebėra vienas kilimas su Veselovskio herbu ir monograma. Jo

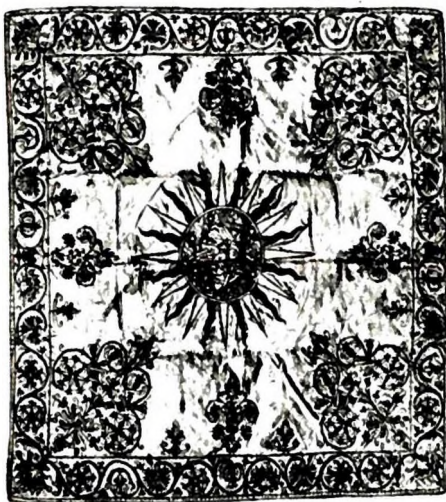

K. Veselovskio namų darbo kilimas (vilna). XVII a. pirmoji pusė

augalinis ornamentas plokščias, kompozicija simetriška, stilizacija ir audimas rytietiški. Tiksliai bordiūro viršuje herbinis skydas puoštas vėlyvojo renesanso motyvų dekoru.

Smulkiųjų feodalų dvarų inventoriuose minimi ir „žemaitiški kilimai“, kurie smulkiau neaprašyti. Taip pat minimi kurtuoti (rijų) kilimai raudonu arba pilku dugnu (Kiaunorių dvaras, dabar Šiaulių raj.). Be kilimų, buvo ir kitokių dekoratyvinių audinių (portjerų, uždangų, užtiesalų ir kt.). Briuselyje yra išlikusios Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Paco portjeros su figūromis.

Siuvinėjimas. Siuvinėtojai buvo vadinami akupiktoriais (tapytojais adata), nes jie mokėjo taip perteikti spalvas ir šviesą, tartum dirbinyse būtų tapytas. Siuvinėta siužetinės kompozicijos, portretus, bet dažniausiai siuvinėtu ornamentu būdavo puošiami drabužiai, baldų užtiesalai, baldakimai, palapinės, sienų ir veži-

Siuvinėtas taurės uždangalas (drobė, šilkas). XVI a.

J. P. Sapiegos vėliavos fragmentas (drobė, šilkas, sidabras). 1609 m.

mų apmušalai, karinės, cechų ir kitokios vėliavos, liturginiai rūbai, uždangalai.

Siuvinėjimas buvo plokščias ir reljefiškas. Plokščiai siuvinėta spalvoto šilko, sidabro, aukso gijomis, o reljefiškai — auksu, perlais, brangakmeniais. Vienspalviai audiniai buvo puošiami aplikacijomis; XVI a. antrojoje pusėje drabužius puošta ir nėriniais. 1544 m. drauge su Žygimantu Augustu į Vilnių atvyko siuvinėtojas Sebaldas *Linekas*, kuris čia minimas iki 1562 metų. Siuvinėtojais dirbo

Vilniaus šv. Mikalojaus soboro liturginis rūbas (šilkas). XVI a. (?)

ir du jo sūnūs. 1552 m. Žygimantas Augustas nusamdė dar tris siuvinėtojus armėnus: *Minasq*, *Mikarq* ir *Spiridionq*, kurie dirbo Vilniaus, vėliau Krokuvos pilyse.

Be profesionalų vyrų, atvykusių iš kitur, nuo gotikos laikų siuvinėjo ir vietinės moterys, kurių liturginių siuvinų buvo Vilniaus evangelikų reformatų sinodo rinkinyje, pavyzdžiui, baltais ir spalvotais siūlais siuvinėti šilkiniai arba drobiniai taurių uždangalai. Yra išlikusi XVI a. balta lovatiesė, kurioje augaliniai motyvai siuvinėti baltais siūlais (LIEM). Išliko siuvinėtų vėliavų ir liturginių drabužių.

Vilniaus audėjų (?) cecho šviesiai mėlyno šilko vėliava siuvinėta ir tapyta (XVI a. pabaiga; LIEM). Joje vaizduojama Marija su gėle rankoje, prie jos leidžiasi kūdikis. Pabrėžti figūrų siluetai, rankų judesiai ir drabužių klostės jungia juos tik ritmiškai. Vėliava siuvinėta nevienoda faktūra sidabrinės paauskuotos ir žalios spalvos gijomis. Vėliavos kraštų vingiuotą augalinį motyvą papildė vainikai su jų viduryje tapytomis scenomis. Tapyti figūrų veidai ir tos scenos išblukusios. Vėliavą puošia žali kutai.

Plati raudonos medžiagos Jono Petro Sapiegos 1609 m. vėliava (Tretjakovo galerija) iš abiejų pusių siuvinėta sidabru ir įvairių spalvų siūlais. Joje pavaizduota arkangelas Mykolas ir riteris. Kompo-

zicija bizantiškai rusiška, šiek tiek ištętos figūros, pabrėžti jų siluetai. Puošnūs abiejų karių šarvai ir kitos detalės, siuvinėtos sidabro gijomis, blizga tartum plienas.

Siuvinėjimu buvo puošiamos brangių medžiagų kapos, arnotai, užtiesalai. Vilniaus šv. Mikalojaus soboro *liturginis drabužis* (XVI a. ?; LIEM) yra purpurinės spalvos šilko, siuvinėtas keliomis faktūromis. Tarp apvadų, sudarančių medalionus, kaitosi figūrinės scenos ir ornamentiniai motyvai, reljefiškai siuvinėti aukso gijomis. Evangelinių temų figūrų piešinys turi bizantinio stiliaus bruožų, o ornamente vyrauja perkurtas veneciškas motyvas. XVII a. pirmojoje pusėje siuvinėtuose bažnytiniuose drabužiuose mažėja figūrų, daugėja augalinių ornamentų, kurių pavyzdžiai dažniausiai paimti iš audinių raštų. Vieno arnoto dekoratyvūs gėlių žiedai bei stiebų motyvai gražiai išsiuvinėti reljefu aukso gijomis sidabriname bei šilkiname brokate. Kitą arnotą visą puošia vazoninis augalas, o po juo — skydas su herbais, vainikuotas vyskupo kepure su inicialais BWEV (Benedictus Woyna Episcopus Vlnensis). Grakštus ornamento ir šrifto piešinys išsiuvinėtas aukso gijomis ir paryškintas vyšninės spalvos šilko kontūrais.

Drabužiai

Feodalų ir miestiečių XVI a. vidurio—XVII a. pradžios ieseiginiams drabužiams turėjo įtakos Vakarų Europos mados, ypač Šiaurės Italija, iš kur buvo kilusi Žygimanto Senojo žmona Bona Sforca. Drauge smarkiai plito ir rusų, totorių, lenkų bei vengrų ilgi spalvingi drabužiai. Tačiau ir Vakarų Europos, ir Rytų kraštų mados Lietuvoje buvo savitai perkuriamos. Tai matome iš Cezario Vecelio „Habiti antichi...“ 1598 m. leidinio. Kostiumų buvo įvairaus siuvimo; jų siluete įsigalėjo horizontalios linijos, kresnos proporcijos. Meninių kostiumų pobūdį lėmė ne tik siluetai, bet ir spalvų deriniai, storų, plonų audinių bei jų drapiravimo kontrastai, perkirpimai, išpūtimai, apsiuvimai, siuvinėjimas. Mėgstamiausios — žalia, vyšninė ir rausvai ruda spalva. Klasinę nelygy-

Lietuvos didikės drabužiai (drobė, aliejus)

bę pabrėžė ne tik medžiagos brangumas, spalva, bet ir drabužio pasiuvimas.

Pagrindiniai *vyrishkos aprangos* elementai buvo drobinė *palaidinė*, siaura *liemenė* su pritvirtinamomis rankovėmis, trumpos kelnės ir siauros pėdkelnės. Viršutiniai drabužiai buvo įvairūs. Vyresnio amžiaus žmonės, užimanys svarbesnę vietą feodalinės visuomenės gyvenime, nešiojo ilgus drabužius, plitusių nuo Siaurės Italijos iki Rusijos. Lietuvoje svarbiausias vyrų didikų drabužis buvo *sajanas*, atėjęs iš Italijos, dažnai minimas inventoriuose. Jis buvo paprastų, tikslų formų ir proporcijų, ilgumo iki kelių, kirptas per liemenį ir nuo juosmens klostytas, su plačiomis pūstomis galuose suimtomis rankovėmis. Juo vilkėjo civiliai ir kariai. Sajanas buvo siuvas iš adamasko, atlaso, aksomo, flendišo ir kitokių žalios, juodos, raudonos, pilkos, rudos spalvos medžiagų. Rankovės kartais karpytos išilgomis juostomis, tarp kurių švietė šilkinis ar drobinis kitos spalvos pamušalo audinys. Sajanas buvo juosiamas diržu, prie kurio feodalai kabino kardą. Diržai — iš odos ir aksomo, dengti kalstyto sidabro plokštelėmis, paaukuoti, kartais rišti su pinto-

mis sidabrinėmis bei šilkinėmis juostomis. Prie sajano buvo dėvimos trumpos kelnės, mūvėta ilgas, kartais pasiuvinėtas kojines.

Ant sajano buvo dėvimas platus *apsiaustas* (pamuštinė), pamuštas, kai kada dar ir apsiūtas bebrų, lapių, voverių kailiais.

Nuo XVI a. pabaigos Lietuvoje ir Lenkijoje turtingieji miestiečiai ir feodalai nešiojo *trumpikę*, trumpą drabužį, patogų kelionėje, joti, medžioti. Ji juosta diržu. Kartais ant jos buvo dedami šarvai. Trumpikės buvo siuvas iš aksomo, atlaso ar kitos juodos, dryžuotos, žalios, raudonos spalvos medžiagos, puošiamos balta gofruota apykakle (kryza) ir rankogaliais bei tankiai susiūtomis sidabrinėmis sagomis. Jaunimas ją vilkėjo su trumpomis pūstomis kelnėmis ir kojinėmis. Nuo XVI a. antrosios pusės imta nešioti ispaniškos mados labai puošnus, gausiai siuvinėtas, primenantis šarvus *koletas* (Kristupo Radvilos, Stanislovo Sabino portretai).

Smulkieji feodalai, miestiečiai ir valstiečiai vietoj trumpikės vilkėjo iki kelių (vyresnieji beveik iki pėdų) iš priekio atvirą, tik per krūtinę užsegamą *žiponą* (trinyčius), juosiamą diržu. Iš Rytų kraštų atėjęs žiponas buvo žemu staciū uždaru kaklu, iš Italijos — atverstu kaklu ir plačia apykakle. Vasarinis žiponas siūtas iš trintės drobės ar brangesnių lengvų audinių, žieminis — iš vilnonių. Nešiota įvairių medžiagų juodos, pilkos, rudos, vyšninės, skaisčiai raudonos, žalios spalvos žiponus su raudonomis ir kitų spalvų šilkinėmis arba sidabrinėmis sagomis.

Žiponu vilkintieji ant viršaus, vietoj apsiausto, nuo XVI a. vidurio dėvėjo turkišką *deliją*. Tai ilgas, laisvas, plačiomis rankovėmis apsiaustas, kirptas per liemenį ir siūtas iš storų įvairių spalvų audinių, su didžiule kailine apykakle, žiemą pamuštas kiauinių, lapių, vilkų kailiais. Delija išsiskyrė iš kitų drabužių naujomis proporcijomis ir silueta. Jos sagos buvo kitokios negu audinio spalvos, iš metalo, dažnai „siuvinėtos auksu ir raudonu šilku“. Apskritai sagoms teikta daug dėmesio. LDK etmono Jonušo Radvilos turto sąrašas minima „12 porų sagų su perlais ir koralais, apie 100 didelių sagų su dei-

Lietuvių bajorų XVI a. kostiumai

mantais, slyvų pavidalo sagų, puoštų emaliu, taip pat briliantinų, smaragdinių, turkinių ir kitokių sagų“.

Siltesniu metu kelionėms ir nuo lietaus XVI a. pabaigoje vilktasi turkiškos ar vengriškos kilmės nesusegtu apsiaustu be rankovių, vadinamu *kopenjaku*. Kai kada buvo dėvimas totoriškas apsiaustas su rankovėmis, vadinamas *čiuika*.

Ant galvos buvo nešiojamos apvalios arba į viršų smailėjančios *kepurės* (didikų) bei veltinės *skrybėlės* (miestiečių). Dažnai jos būdavo apsiūtos kiaunių, bebrų ar sabalų kailiais. Didikai ir reformacijos vadovai XVI a. pirmojoje pusėje nešiojo plokščias aksominės beretės. Tuo metu imta nešioti ir žemas plačiais atraitais *skrybėlės* (jos pavaizduotos Vilniaus pilies koklių ir kituose portretuose). XVI a. antrojoje pusėje didikai dėvėjo *kalpokus**, puoštus brangakmenių sagtimis (Radvilos Perkūno portretas).

Renesansiniai batai buvo atviri ir uždari, baigėsi plačiais bukais galais, pride-

rintais prie pėdos formos. Erauno atlaso aprašyme sakoma, kad Vilniaus varguomenė „avi pigius batus, o turtingieji — puoštus auksu, šilku“. Batai buvo siuvami iš geltono arba raudono safjano (tymo), su auliukais. Medžioklėje, kelionėse ir kitur avėta aulinius batus iki kelių.

Kariai pėstininkai dėvėjo kailinę kepurę, ilgą skeltą žiponą su kitos spalvos apvadais. Ant jo vilkėjo trumpomis rankovėmis beveik iki kelių žiedinius šarvus. Stepono Batoro (1576—1586) valdymo metais kariai pradėjo puošti spalvingus žiponus dekoratyvinių sagų kilpomis per visą krūtinę, nešiojo įleistas į aulinius batus kelnes. Karių kalpoko spalva derinta prie žipono.

Dailininkas J. Mateika pagal A. Grabovskio rinkinio akvareles nupiešė XVI a. antrosios pusės žemaičių *valstiečio* apran-

* Vilniaus kalpokai ir skrybėlės buvo perkami ir Lenkijoje. Pavyzdžiui, 1600 m. rugsėjo 22 d. iš Vilniaus į Poznaną per Gardiną muitinę išvežta 7 tuzinai vilnonių ir 29 bebrinės skrybėlės.

gą. Tai natūralios gelsvai baltos vilnos milinė ar balti kailiniai su apykakle, sujuosti diržu, neplačios surištos kelnės ir mėlyna kailiu apsiūta kepurė; batai panašūs į sandalus. Iš aptariamojo laikotarpio kapų radinių matyti, kad valstiečiai ir smulkieji bajorai tebenešiojo odinius plačiagalvių žalvarinių vinučių raštais papuoštus diržus su apskritomis ar pusapvalėmis sagtimis. Prie diržo buvo nešiojamos odinės žalvarinės ornamentuotais apkaustais puoštos piniginės ir peiliai su kaulinėmis ornamentuotomis arba medinėmis, žalvariniais siluetiniais raštais puoštomis kriaunomis (Pumpėnai, Pasvalio raj.; Kivyliai, Akmenės raj.).

Moters drabužiai buvo susiję su nauju grožio supratimu. Jų formos buvo nesudėtingos, linijos ramios, pabrėžiančios sveikos moters kūno formas. Pagal išlikusius renesanso moterų portretus, Večelio ir kitas iliustracijas, matyti, kad XVI a. pradžioje svarbiausia moters apranga Lietuvoje, kaip ir kitur Europoje, buvo balti, ploni drobiniai *marškiniai* su uždara pasiuvinėta apykakle ir ilgomis rankovėmis. Ant marškinių vilkėta *liemenė* su ilgomis, kaip ir vyrų, nuimamomis rankovėmis. Liemenės lenktai iškirta apykaklė (kad būtų matyti paraukti marškiniai) ir sėgėmis išilgai krūtinę turtingųjų buvo puošiami apvadais su įsiūtais brangakmeniais, pusbrangiais akmenimis ar sidabro sagomis. Su liemene derėjo ilgas, storos medžiagos laisvai susiklostęs raudonas, geltonas ar kitokios ryškios spalvos sijonas su skersiniais kontrastingos spalvos dryžiais. Liemenį kartais lengvai juosė iš šonų surišta juosta. Virš sijono buvo dėvima plati balta prijuostė. XVI a. antrojoje pusėje liemenė buvo siuvama su pūstomis per pečius raizytais ir neraizytais pusrankovėmis. Figūros pečių plotis atitiko sijono plotį ir sudarė stačiakampį siluetą. Marškiniai tuo metu buvo keičiami *palaidinuke* aukštu kaklu su įvairiai gofruota apykakle, kartais ispaniškos kilmės freza. Palaidinukės rankovės buvo ilgos, siaurėjančios, išlisdavo iš pusrankovių, su atlenktais, siuvinėtais, kartais gofruotais rankogaliais. Įvairiai buvo gražinama liemenės priekinė dalis. Pavyzdžiui, Sofijos Onos Radvilaitės

Manvydienės portrete liemenė priekyje su plačia balta juosta, suskaidyta į tris dalis, kurias puošia į rombus komponuoti spalvotų sagų kryžukai. Tokio pat platumo buvo ir prijuostė. Tvirtinami prie liemenės sijonai dažnai būdavo tos pačios spalvos ir kartu su liemene atrodydavo kaip suknelė.

Labai įvairi buvo galvos danga. Virš susuktų kasų buvo dedamos siuvinėtos beretės, dažnai su stručio plunksna, įvairaus aukštumo ir modeliuotės kūginės kepurėlės, kartais aprištos turbaniškai surišta drobule. Vyresnio amžiaus moterys galvas dengė drobulemis; jos krisdavo ant pečių (jų būdavo ir ant karkasų), kartais juosdavo visą galvą ir smakrą. Mažiau žinome apie moterų viršutinius drabužius. Nešiota pusės apskritimo striukė iki šlaunų, kartais pamušta kailiais ir kailiniais apsiuvinėtais kraštais. Dėvėta į apačią plėtėjanti delija ar pamuštinė su plačiomis rankovėmis, skirtingų proporcijų ne-gu vyrų. Moterys avėjo spalvotus smailius minkštus batelius.

Nuo XVI a. antrosios pusės didikų aprangai darė įtakos ispaniškas kostiumas — uždaras, sugeometrintos formos. Drabužiai buvo siuvami iš standžių tam-sios spalvos audinių, pagyventų balta apykakle, rankogaliais ir madingomis vertikaliomis apdailos juostomis (Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės portretai).

Knygų įrišimas

Rankraštinės ir pirmosios spausdintos knygos buvo labai puošniai įrištos. Įrišimas rodė savininko turtingumą, knygos vertingumą. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje knygų įrišimo pradžia — XIV—XV a. Šio darbo pradininkai buvo vienuolynų (pranciškonų, bernardinų) dirbtuvės.

Seniausieji viršeliai buvo daromi iš ažuolinių lentų, aptrauktų oda. Renesanso laikotarpiu, sumažėjus knygos formatui, vietoj lentų dažnai buvo imamas kartonas. Italų ir vokiečių knygrištytės įtakoje knygų viršeliai buvo puošiami dviem būdais — įspaudimu ir kaustymu; labiau paplitęs buvo pirmasis būdas. Režtukais, ru-

letėmis, spaudais ar plokštelių klišėmis meistrai išgaudavo iškilių reljefą arba įgilintą piešinį. Ant didelių sunkių knygų dėjo įvairius (kaltus, kalstytus, liedintus, štampuotus, raizytus) apkaustus iš bronzos ir sidabro. Viršelių puošimo motyvai, paeiną iš Italijos, buvo bendri visai Europai ir vietiniai. Vokiečių įtakoje įrištos knygos dažnai ribojosi tik savininko superekslibriu. Įspaudų motyvai — mazginiai, kaspininiai, virveliniai, bordiūrų arabeskos — XVI a. Lietuvą, kaip ir visą Vakarų Europą, pasiekė iš arabų kraštų (islamo) dailės. Knygos puoštos taip pat galvutėmis medalionuose, vaikų figūrėlėmis, dvigubos lelijos ir kitų motyvų dekoru. Iš savų motyvų minėtini ažuolo lapų su gilėmis, trilapio dobilo, rūtos šakelės, ramunės žiedo motyvai. Viršelių vidurys dažnai puoštas superekslibriais, alegorinėmis figūromis arba evangelinėmis scenomis. Rėžtukus, ruletes, spaudus, plokšteles ir apkaustų detales knygrišiams gamino auksakaliai ir Vilniaus pinigų kalyklos meistrai (P. Platinis ir kt.).

XVI a. pradžioje viršelių kraštai dažniausiai buvo puošiami lygiagrečiomis įrėzomis, tartum apvadais, o viršelių vidus dalomas įstrižinėmis linijomis į rombus, kurių tarpus užpildė lapų ar gėlių motyvas. Taip papuoštas yra inkunabulo iš Tytuvėnų vienuolyno (VUB RS) viršelis. Kompoziciją gyvina rombų tarpuose pasikartojantys motyvai: vienoje knygos pusėje — rūtos šakutė, kitoje — ramunės žiedas. Puošnesnis yra kito inkunabulo viršelis. Jo plokštumas dalija didesni ir mažesni rombai. Didesniuose rombuose, kelis kartus susipindamas, kartojasi herbas ovale ir rūtos šakutės motyvas, o mažesniuose — dvigubos lelijos motyvas. Centriškos kompozicijos pavyzdys yra knygos, įrišta 1554 m., viršelis (VUB RS). Jis apvedžiotas dvigubu bordiūru. Kraštinį bordiūrą sudaro stačiakampiai, į kuriuos įkomponuotos Dovydo ir pasikartojančios evangelistų figūros, o vidinį — jau minėti rombo motyvai. Svarbiausias dekoratyvinis viršelio akcentas — superekslibris. Jį sudaro stilizuoti augalai su Sapiegų herbu, pabrėžtu kontrastingomis stambiomis paauskuotomis linijomis. Puošnios *Žygimanto Augusto bibliotekos*

knygos daugiausia yra įrištos Vilniuje. Tų knygų viršeliai rudos odos. Jų viduryje vyrauja paauskuotas superekslibris su karūna bei Lenkijos ir Lietuvos valstybės herbais, apjuostais įrašu. Šį superekslibrį rėmina dekoratyvios juostos iš augalinių motyvų, tarp kurių išdėstyti medalionai su galvutėmis. Tuo metu Vilniuje ir kai kurių feodālų dvaruose jau buvo žinomų knygrišių. Minimi *Grigeris, Matys, Vaitiekus Lietuvis, Paulius Migdalauskas*. Kai kurie lietuviai knygrišiai dirbo Krokuvoje ir užsienyje. Levas Vladimirovas nurodo knygrišį *Joną Lietuvį*, kuris buvo pirmasis anglų spaustuvininkas, dirbęs Londone 1480 m., patekęs ten iš Italijos. Taip pat minimas Onisimas *Radiauskas* iš Lietuvos, XVI a. antrojoje pusėje rišęs knygas carui Maskvoje.

Kiek daugiau žinoma apie pagarsėjusį Vilniaus knygrišį ir spaustuvininką Jokūbą *Morkūną*, kilusį iš Pakruojo (?). XVI a. paskutiniajame dešimtmetyje Vilniuje jis turėjo spaustuvę ir knygrišyklą, kurioje mokėsi savi ir Krokuvos knygrišiai. Morkūno įrištų knygų viršelių apdaila panaši į Žygimanto Augusto knygų viršelių apdailą. Jas puošia du bordiūrai, sujungti įspaustomis tiesiomis linijomis. Kraštinis bordiūras — iš ovaluose įspaustų galvų motyvų, įpintų į arabeską, o vidinis — iš įvairių augalinių motyvų. Viršelio plokštumos viduryje, ovale, — dvigubos heraldinės lelijos motyvas ar superekslibris, darniai susijęs su bordiūru.

Dažnai knygų viršelių kampai kaustyti kampainiais, o vidurys — gumburais. Lygų odos ar spalvoto aksmo paviršių gyvina apkaustų piešinys. Kartais įspaudais puoštos knygos vėliau buvo apkaustomos naujais ar senų knygų apkaustais, kurie pažeidžia puošybos vientisumą. Prie apkaustų derinamos ir knygų sąsagos.

Didžiulio gradualo liedinti ir kalstyti žalvariniai kampainiai panašūs į rombą, ornamentuoti stilizuotu augaliniu motyvu. Kampų apkaustų plastinės formos dera su masyviomis, panašiomis į aštuonkampę rozetę gumburo formomis. Knygos sąsagos apkaustai stilizuoti, ištęstos gyvūno galvutės pavidalo. Tokie apkaustai plito dar gotikos laikais (MAB RS).

J. Morkūno įrištos knygos viršelis. XVI a. pabaiga

XVI a. įrištų knygų kampainiai ir viduriniai gumburai ar plokštelės labai įvairių formų. XVI a. antrajame ketvirtyje Alberto Goštauto maldaknygės viršeliai buvo aptraukti raudonu aksomu. Jų sidabriniai, paausuoti kampainiai ir vidurinės plokštės papuošti primityvaus piešinio reljefinėmis scenomis iš Biblijos. Daug išraiškingesnės dviejų sąsagų (Adomo ir Ievos figūrų) formos; figūrų modeliavimas renesansiškas, o jų judesys dar gotikinis.

XVI a. evangelijos viršelių kampainiai su grubokai išlietomis angeliukų galvutėmis; angeliukų sparneliai baigiasi vešliu augaliniu motyvu, būdingu renesanso dekoratyvinei skulptūrai ir grafikai (LIEM). Iš panašių augalinių motyvų sudarytos ir sąsagų plokštelės.

Naujų dekoravimo elementų yra XVI a.

rankraštinės knygos (MAB RS) viršeliuose. Viršutinio viršelio vidurinė dalis papuošta liedinta bronzine nukryžiuotojo figūra su angelais apačioje. Piešinys nedetalizuotas, daugiausia dėmesio sutelkta į siluetą. Grupė derinta prie kalstytų kampainių ir knygos visumos. Apatinio viršelio viduryje pritvirtintas medalionas su reljefinėmis, nesudėtingai modeliuotomis nukryžiuotojo ir liūdinčiųjų figūromis. Tokių puošnių apkaustytų knygų Lietuvoje, atrodo, bus buvusi ne viena. Slaviškų rankraštinių knygų viršelių kampai kaustyti sidabrinėmis ar bronzinėmis plokštelėmis su nesudėtingu, kartais primityvoku kontūriniu piešiniu išraižytais evangelinėmis figūromis arba vaizdais (XVI a., Palėja; MAB RS).

* * *

Renesanso menas, palyginti su gotika, ir Lietuvoje buvo daug gyvenimiškesnis. Jis kėlė humanistines idėjas, pasidarė prienamesnis platesniems visuomenės sluoksniams (miestiečiams, pirkliais, amatininkams).

Renesanso laikotarpiu Lietuvoje buvo sukurtas taisyklingo miestų planavimo modelis. Gynybines pilies pradėta keisti rezidencinėmis pilimis ir rūmais. Buvo statomi renesansiniai kulto pastatai. Realizmo principais buvo grindžiama vaizduojamoji dailė. Joje daugiau dėmesio pradėta teikti žmogui. Religinės tematikos vaizdai pasidarė gyvenimiškesni. Daugėjo tapytų portretų, o skulptūroje — antkapinių portretinių paminklų ir medalių. Taikomojoje dekoratyvineje dailėje buvo einama prie racionalių, nesudėtingų formų. Daug dirbinių buvo daroma iš tauriųjų medžiagų. Sumaniai buvo derinamas detalių ir deko ro ryšys su daikto visuma.

Vėlyvajame renesanse vyko atkakli politinė ir socialinė kova. Įsigalint kontrreformacijai, architektūroje ir dailėje stiprėjo manieristiniai reiškiniai. XVII a. viduryje pradėjo formotis barokas (visų pirma architektūroje, vėliau dailėje).

XVII A. VIDURYS — 1775 M. BAROKAS

Baroko plitimas ir jo pobūdis

XVI a. antrojoje pusėje Italijoje, o vėliau ir plačiau Europoje, vis labiau įsigali feodalinė katalikiškoji reakcija. Feodalinis elitas (monarchai ir didikai), ypač politinės ir ideologinės veiklos srityje didelę galią įgijusi katalikų bažnyčia, ėmėsi aktyvios idėjinės kovos prieš reformacijos sąjūdį. Kintančios ekonominės ir socialinės sąlygos, didėjančios visuomeninio, politinio ir kultūrinio gyvenimo prieštaravimai lėmė idėjinių, estetinių koncepcijų ir meninių programų keitimąsi. Ekonomiškai ir politiškai sustvirtėjusi pasaulietinė diduomenė ir aukštoji dvasininkija pradėjo nebesitenkinti saikingu renesanso menu su jo formų tektoniškumu, dekoru pusiausvyra, kompozicijų rimitimi, gyviau ėmė siekti meninių priemonių įvairumo, buities ir aplinkos puošnumo. Mene stiprėjo manierizmo tendencijos, kurioms būdinga didesnis kūrybinis individualumas, sudėtingesnis dekoratyvumas, meniniai efektai, kompozicijos ekspresija. Bažnyčia, ypač kontrreformacijos ramstis jėzuitų ordinas, stengėsi kuo labiau meną pajungti kultui ir religinių kūrinių menine emocija, kulta pastatų puošnumu paveikti, žavėti, patraukti tikinčiuosius. Aišku, užsakovų meniniai tikslai veikė architektų ir dailininkų kūrybą.

XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje Europos mene ėmė reikštis naujos tendencijos; siekiama naujų meninių bruožų vienovės, stilistinių ypatybių raidos nuoseklumo. Pradėjo ryškėti naujas baroko stilius (itališkai *barocco* — įmantrus, vingrus, keistas), kuris pirmiausia ėmė plisti Italijoje. Meninė stiliaus programa susidarė ir plėtojosi iš nusistovėjusių vėlyvojo renesanso kūrybinių tradicijų, tačiau skirtingesnės darėsi darbų išraiškumo ir darnumo kompozicinės priemonės, keitėsi kompozicijos būdai, meno

kūrinių turinys ir forma. Meno turinys ėmė darytis emocingesnis, forma itin dekoratyvi. Kompozicijose pradėta siekti didingumo ir patoso, dinamiško linijų ritmo, ryškių kontrastų, įvairesnio kolorito, šviesos bei šešelių žaismo. Vaizduojamojoje dailėje plito religinė tematika; religinės, istorinės, buitinės bei mitologinės tematikos dailėje atsirado daugiau įtampos, nerimo ir judesio, impulsyvumo ir dramtismo; taikomosios dekoratyvinės dailės kūriniai įgavo naujas formas. Architektūroje vietoj renesanse įsigalėjusių tiesių, horizontalių linijų pabrėžiamas vertikalų ritmas, laužtiniai karnizai, vietoj ramių plokštumų — banguoti paviršiai, vietoj tikslų, griežtai simetriškų planų pasitaiko ir asimetriškų. Tačiau, nepaisant valdančiųjų klasių keliamų menų reikalavimų ir daugelio menininkų kūryboje pasitaikančių puošnumo, reprezentatyvumo tendencijų, baroko menas nebuvo jau toks vienašališkas; ne visada jis sutapo su monarchų, didikų ir dvasininkijos skoniu, pageidavimais. Baroko menas kur kas įvairesnis, jo siekiai neretai skirtingi, net prieštaringi.

Architektūroje ir dailėje kūrėsi nacionalinės mokyklos. Kartais net manoma, kad veržliai pradėjęs plisti barokas — tai kūrybinis protestas prieš renesanso pradėtą sudogmatinti meninę išraišką ir kompoziciją. Šalia dekoratyvumo, puošnumo, patetiškumo netrūko ir gaivaus realistiškumo, gyvenimiškumo, stilistinės įvairovės. Buvo ir realizmo apraiškų: Flandrijoje, Ispanijoje iškilo dailininkų realistų, kurių dauguma buvo demokratinės krypties. Tai ryšku portretuose, peizažuose ir istoriniame, buitiniame žanre, net religinės tematikos kūriniuose. Realizmas, susijęs su pažangių visuomenės sluoksnių ideologija, sparčiai sklido ten, kur didelę reikšmę ekonominiam, politiniam ir kultūriniam gyvenimui turėjo miestiečiai. Realizmo kryptis ypač įsiv-

ravo buržuazinių Nyderlandų mene. Bet ir kitur Europoje daugelis dailininkų neatsisakė humanistinių meno idealų, realistinio žmogaus vaizdavimo. Pats portretas tapo tikroviškesnis, psichologiškesnis. Peizaže nebėra renesansiško gamtos sąlygiškumo, peizažai darosi realistiški, net atpažįstami.

Baroko laikotarpiu kur kas labiau negu renesanse pasireiškė architektūros ir sienų tapybos bei skulptūros, taikomosios dekoratyvinės dailės sintezė. Bažnyčios ir vienuolynai, didikų rūmai ir net smulkiųjų feodalų namai buvo išpuošti dailės kūrinių; dekoratyvi tiek pastatų visuma, tiek jų detalės. Baroko statybos daug glaudžiau siejosi su kraštovaizdžiu. Sodų ansamblius priemiesčiuose, ypač kaimuose, juosė parkai su tvenkiniais, skulptūromis, pavėsinėmis; jų planai buvo įvairūs, dažniausiai mišrūs (geometrinio išplanavimo, peizažiniai). Tokia architektūros, dailės ir gamtos jungtis kaip tik būdinga baroko ypatybė.

Baroko stilius, kaip meno kryptis, iš karto po visą Europą vienodai nepaplitę. Jis pirmiausia įsigalėjo ten, kur laimėjo kontrreformacija, kur vėl įsiviešpatavo katalikybė. Vėliau barokas paplito ir stačiatikiškose valstybėse (Rusijoje). Protestantiškų kraštų visuomeniniuose, ypač kulto, pastatuose dar ilgai tebevyravo renesanso architektūros formos, nors monarchų, didikų rūmuose blizgėjo baroko puošėviškumas (pvz., Vokietijoje). Barokas tapo valdančiųjų klasių mada, bet renesansas, jau suformavęs nacionalines kūrybines tradicijas, taip lengvai vietos neužleido. Daugelyje Europos kraštų beveik iki XVII a. vidurio vyko kūrybinis konfliktas tarp baroko naujovių ir vėlyvojo renesanso tradicijų, susipynusių su manieristinėmis tendencijomis. Tokie ideologinių, meninių programų prieštaravimai ryškūs ir Lietuvoje.

Barokas Lietuvoje. Barokas Lietuvos architektūroje pradėjo plisti XVII a. pirmojoje pusėje. Jį veikė prieštaringos ekonominės ir socialinės, politinės bei kultūrinės sąlygos. Tuo metu LDK gyveno gana permainingus ekonominės raidos, valstybingumo irimo ir politinės anarchijos, religinių kivių bei atkaklios kontr-

reformacijos laikus. 1600–1629 m. vykęs ilgas Lenkijos ir Lietuvos valstybės karas su Švedija pristabdė ekonominį krašto kilimą. Bet kas kartą didėjantis užsienio rinkose žemės ūkio produktų bei žaliavų, amatininkų dirbinių poreikis vėlėi stimuliuojo žemės ūkį, amatus ir prekybą. Absoliutizmas Lietuvoje neįsigalėjo, nes ekonomiškai gana silpni miestiečiai nepajėgė paremti didžiojo kunigaikščio teisinėje kovoje su didikais ir kitais feodalais, vaidinusiais svarbų vaidmenį krašto ekonominiame ir politiniame gyvenime. Kontrreformacija, galutinai laimėjusi XVII a. viduryje, sugrąžino į katalikybę daugumą didikų ir smulkiųjų feodalų, buvusių reformatų. XVII a. pirmojoje pusėje tiek pasaulietiniai, tiek bažnytiniai feodalai, norėdami kuo daugiau pralobti, turėti lėšų prabangai, puošnumui ir reprezentacijai, pradėjo smarkiai didinti baudžiauninkų prievoles dvarui. Tuo metu labai atkaklią ideologinę akciją pradėjo jėzuitai, dar 1569 m. Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus atkviesti į LDK ir aprūpinti didelėmis dotacijomis. Dėl to čia pirmiausia kilo baroko stiliaus bažnyčios, o tik vėliau pradėta statyti ištaigingus baroko rūmus ir erdvius dvarų kompleksus, miestiečių namus. XVII a. pabaigoje—XVIII a. pradžioje buvo užveisti parkai Biliūnuose (Raseinių raj.), Kelmėje, Sapiegų bei Slušų Vilniuje ir kitur.

Lietuvos barokas nebuvo vienytiškas. Tuo metu šalyje dirbo daug vietinių architektų ir dailininkų, bet buvo atvykusių ir iš kitų šalių, subrandintų įvairių meno mokyklų. Italų dailininkų, dirbusių pas mus, kūriniuose išryškėjo didelis dekoratyvumas, kompozicijos sudėtingumas, ritmo dinamiškumas (Mikelio Arkanangelo Palonio freskos), Nyderlandų dailininkų kūriniuose — realistinė kryptis, intymesnis meninis traktavimas (Abraomo van Vesterfeldo lakštinė grafika ir molbertinė tapyba); vietiniai dailininkai dar ilgą laiką kūrė laikydamiesi vėlyvojo renesanso tradicijų ir tik pamažu XVII a. viduryje pradėjo krypti į baroką. Kartu pažymėtina, kad čia gimė ir augę dailininkai bei architektai dažnai lavinosi ne tik Europos meno mokyklose, bet ir

Vilniaus akademijoje (universitete) bei dominikonų ir kitų vienuolynų kolegijose, kur buvo supažindinama su menu ir estetika. Garsus poetas mozūras Motiejus Kazimieras *Sarbievijus* (1595—1640), ilgą laiką gyvenęs Lietuvoje, dėstydamas Vilniaus akademijoje retoriką, poetiką ir filosofiją, aiškino ir estetiką, gvildeno meno imitacijos teoriją, meno santykius su tikrove. Sarbievijaus literatūros ir meno teorija primena baroko teiginius, kuriais pabrėžiamas meno įtaigumo momentas, kūryboje — konkretumo reikšmė, tikrovės atkūrimo svarba.

Dailininkų ir architektų akiračiui plėsti labai padėjo ir literatūra apie meną. Bibliotekose buvo beveik visi svarbesnieji Europos leidiniai apie architektūrą, dailę, statybos konstrukcijas. Leidinių apie architektūrą buvo išleista ir Vilniuje. Pagaliau dailininkus ir architektus, kaip ir renesanso laikais, parengdavo gabesnieji meno šakų kūrėjai, kartais net cechai ar vienuolynų dailės dirbtuvės, kurių netrūko Vilniuje ir kitur. Menininkų buvo gana daug, o tradicijų srautas buvo stiprus ir veržlus; jam pakludavo ir atvykę architektai bei dailininkai. Dėl to jau nuo XVII a. antrosios pusės galima kalbėti apie lietuvišką baroko, ypač architektūros, mokyklą, kurios centras buvo Vilnius. Iki XVII a. vidurio ir net vėliau barokas pynėsi su vėlyvučiu renesansu ir nežymiais manierizmo bruožais, o nuo XVIII a. paskutiniojo ketvirčio — jau su pradėjusiu reikštis klasicizmu.

Baroko plitimo laikotarpiai. Baroko plitimo ir klestėjimo laikais Lietuvos ekonominė, politinė padėtis nebuvo tvirta. XVII a. vidurio karai su Švedija, Rusija, XVIII a. pirmojo ketvirčio Rusijos bei Lenkijos ir Lietuvos valstybės karas su Švedija, badmečiai, 1708—1711 m. maras išnaikino ne mažiau kaip trečdalį Lietuvos gyventojų, o Žemaitijoje — beveik pusę. Per karus ir po jų kultūrinis, meninis gyvenimas bemaž visai sustojo. Dėl to baroko meną pagal jo plitimą ir klestėjimą, ryškėjančius tarp ekonominio ir kultūrinio smukimo, galima skirstyti į tris laikotarpius: ankstyvąjį, brandųjį ir vėlyvąjį.

Ankstyvojo baroko (XVII a. antrasis

ketvirtis—1655 m.)* laikotarpiu architektūros ir ypač dailės naujos formos plito labai pamažu ir santūriai, ryškėdamos tik Vilniuje. Jas veikė vietinės vėlyvojo renesanso tradicijos. Gotikos, renesanso elementų pasitaiko ir XVII a. pirmosios pusės baroko pastatuose (Vilniaus šv. Kazimiero, Visų šventųjų bažnyčiose). Pamažu vėlyvojo renesanso vietinės meninės tradicijos, pindamosi su įmantrių formų manierizmu, plintančiu per Rytų Baltijos miestus, ir ankstyvučiu Italijos (Romos), iš dalies ir Nyderlandų baroku, padėjo formuotis gana savitai lietuviško baroko kryptčiai, ryškėjančiai beveik visose meno šakose.

Brandusis barokas (1655—1700) įsigalėjo po ilgai trukusio karo (1654—1667) su Rusija dėl Ukrainos ir Baltarusijos, taip pat po Švedijos intervencijos (1655—1660) į Lietuvą, ir jau ne tik Vilniuje. Jį veikė Italijos, bet ne vien Romos, o ir Venecijos barokas, labai dekoratyvus, puošnus, net iliuziškas. Įtakos turėjo taip pat Flandrijos barokas. Glaudūs kūrybiniai ryšiai nenutrūko ir su Lenkija. Tuo metu labiau pradėjo plisti sienų tapyba, kiek mažiau kamantinė skulptūra, molbertinė tapyba. Labai pažengė knygų grafika, taikomoji dekoratyvinė dailė.

Vėlyvasis barokas (1725—1775) pradėjo plisti po Šiaurės karo (1700—1721), pakirtusio Lenkijos ir Lietuvos valstybę. Baudžiavinis ūkis pakriko, laukai daug kur virto dirvonais. Miestuose sunyko amatai ir prekyba, gyventojų nepaprastai sumažėjo. Tik nuo XVIII a. antrojo ketvirčio prasidėjo ekonomikos kilimas, sudaręs palankias sąlygas plėstis baroko meninei kūrybai.

XVII a. barokas Lietuvoje klostėsi veikiamas daugiausia Italijos mokyklų. XVIII a. jų įtaka sumažėjo, tačiau padidėjo kūrybinis bendradarbiavimas su Prancūzijos, Šiaurės Vokietijos ir Austrijos, iš dalies Rusijos bei kitų Europos kraštų baroko mokyklomis. XVIII a. įvairių barokinių pastatų statyta arba rekonstruota Vilniuje, bet daugiausia pro-

* To meto baroką kai kurie lenkų mokslininkai siūlo vadinti vėlyvučiu renesansu. Žr. Dobrowolski T. Sztuka polska. Kraków, 1974. P. 367.

vincijoje. Tuo metu bažnyčios pradėtos statyti su itin lieknais, grakščiais bokštais, kurių darnių meninių formų raida — tai Vilniaus architekto Jono Kristupo Glaubico nuopelnas. Dailėtyrininko Vlado Drėmos archyvuose surinktais duomenimis, architektas dirbo prie daugelio pastatų, ypač bažnyčių, statybų ir rekonstrukcijų, darė jų projektus ir prižiūrėjo darbus.

Tuo metu daugėjo vaizduojamosios dailės kūrinių, suklestėjo taikomoji (buitinė) ir dekoratyvinė dailė.

XVIII a. antrojoje pusėje, pradėjus irti feodalizmui ir skaidytis cechams, kūrėsi privačios dirbtuvės, pirmosios manufaktūros; buitinius ir dekoratyvinius taikomosios dailės dirbinius imta gaminti ne vien pagal užsakymus, bet ir rinkai.

Baroko laikotarpiu atsirado nemaža kūrybinių naujovių, bet apskritai XVII—XVIII a. barokas Lietuvoje nagrinėtinas kaip vientisa meninė programa. Tai ypač ryšku architektūroje. Dažnos XVIII a. pastatų rekonstrukcijos niveliavo baroko laikotarpių architektūrinės formas. Tik šv. Petro ir Povilo bažnyčios Vilniuje, Pažaislio ansamblio išorės ir vidaus formos išliko nepakeistos. Kiti pastatai po XVIII a. rekonstrukcijų įgavo vėlyvojo baroko išvaizdą, buvo perstatyti arba net iš naujo pastatyti.

Apskritai barokui Lietuvoje būdinga XVII a. antrosios pusės brandžiojo baroko ypatybės. Labai įvairių ir painių formų rokokas, plitęs Prancūzijoje bei Vokietijoje, Lietuvos nepasiekė. Jis darė įtaką skulptūrai, interjerų reljefams, puošniems altoriams, šiek tiek taikomajai dekoratyvinei dailei, o struktūrinėse architektūros formose reiškėsi mažai.

Architektūra

Baroko architektūra plito miestuose, mažiau miesteliuose, dvaruose, kur XVII—XVIII a. dar vyravo medinė statyba. Miestų ir miestelių panoramose baroko stiliaus bažnyčios išryškėjo kaip vertikalūs tūriniai akcentai; dvaruose barokiniai pastatai, išdėstyti horizontaliais tūriais, dažnai būdavo nustelbti medžių. Daugiausia barokinių pastatų buvo Vilniuje,

kur ir pradėjo formuotis lietuviško baroko pagrindai bei ypatybės.

Palyginti su kitomis XVII—XVIII a. Lenkijos ir Lietuvos valstybės baroko mokyklomis (Krokuvos, Liublino, Varšuvos, Lvovo, Polocko), Vilniaus baroko mokykla paplito plačiausiai. Šiaurės rytų ir net Vidurio Europoje ji užėmė itin svarbią vietą. Vilnietiškas barokas didelę įtaką darė Latgalos (Latvija), Vakarų Baltarusijos barokui. Polocko jėzuitų kolegijoje architektūrą dėstė Vilniaus universitete išsimokslinęs Gabrielis Lenkevičius (1722—1798), ten architektūros mokėsi ir studentai iš Lietuvos (Matas Kiseliauskas, 1738—1802 m.); Polocke dirbo meistrai iš Vilniaus.

Barokiniai pastatai buvo statomi iš plytų, neretai su lauko akmenimis cokoliuose. Eksterjero ir interjero sienos kartais dekoruojamos granito ir spalvoto marmuro plokštimis. Pastatuose daug kas dažyta polichromiškai.

Architektūra geriausiai atspindi Lietuvos baroko ypatybes ir vietines savybes: plano, erdvės vientisumą, tūrio aiškumą ir monumentalumą, nedaug susipinančias kreives, grakščias proporcijas ir tektonišką dekoratyvinę architektūros panaudojimą. Deja, ne visi baroko laikotarpio pastatų tipai ar jų grupės išliko.

Būdingiausi barokui yra kulto pastatai, geriausiai atskleidžiantys baroko stiliaus formas, menų sintezę interjeruose. Gerkai mažiau baroko ypatybių turėjo gyvenamieji namai. Barokiškai puošnūs buvo didikų rūmai, dekoruoti sienų tapybos ir skulptūros kūrinių, su gausiais dailės kūrinių rinkiniais. Tačiau per ilgą laiką rūmai buvo labai pakeisti, neliko ir dailės kūrinių.

Formų originalumu, siluetų grožiu ir proporcijų darna pasižymi mūrinės kopytėlės; nemažai baroko bruožų turi šventorių ar dvarų reprezentaciniai varčiai. XVII—XVIII a. mūrinių ūkinių ir gamybinių trobesių dvaruose ir vienuolynuose beveik nebeliko; pagal ano meto aprašus, barokiškumo juose buvo mažai arba visai nebuvo. Dažniausiai jie statyti iš liaudies kilusių meistrų ir panašūs į tradicinius medinius liaudies pastatus, tik kur kas didesni.

Miestai

XVII—XVIII a. didžiųjų Lietuvos miestų planas mažai bekito. Daugiausia buvo statoma pagal XV—XVI a. savaime susiklosčiusius (Vilnius) arba sudarytus stačiakampius (Klaipėda, Kaunas) planus. Miestų centruose buvo statoma tankiau, neužstatytų plotų vis mažėjo. XVII a. antrojoje pusėje po karų didieji miestai sparčiau pradėjo plėstis į pakraščius, kur tuščiuose plotuose buvo pastatyta didelių vienuolynų ir bažnyčių architektūrinių ansamblių, ištaigingų rūmų su didžiuliais parkais ir sodais. Pakraščiuose daugiausia buvo statoma palei pagrindinius kelius, einančius į kitus miestus. XVII—XVIII a. kito gatvių ir aikščių išklotinių vaizdas, jas daug kur papuošė barokiniai namų fasadai arba bažnyčios su aukštais bokštais, puošniais frontonais.

XVII—XVIII a. *Vilnius* pamažu plėtėsi į priemiesčius. Baroko kompleksų statybos buvo pradėtos ir dešiniajame Neries krante. Priemiesčiuose buvo statoma barokinių rūmų su parkais ir kitais pastatais, bažnyčių su vienuolynais ansambliai. Antakalnyje iškilo šv. Petro ir Povilo bažnyčia su Laterano kanauninkų vienuolynu, Šnipiškėse — šv. Rapolo bažnyčia su jėzuitų vienuolynu, Rasų priemiestyje — Misionierių ir Vizitiečių bažnyčios su vienuolynais. Priemiesčiuose prie puošnių rūmų buvo sukurti didžiuliai parkai (Antakalnyje — Sapiėgų, Slušų), kurie buvo tvarkomi Italijos barokinių ir Prancūzijos ankstyvųjų klasicistinių parkų pavyzdžiu. Apie šiuos bažnyčių bei rūmų ansamblius pamažu pradėjo formotis gana taisyklingas, bet netankus gatvių tinklas. Erdviniame miesto plane ir užstatyme tokie ansambliai buvo svarbiausi kompoziciniai akcentai, formuojantys miesto siluetą. XVII a. barokiniai kulto pastatų ansambliai neretai buvo statomi senosiose tankiai užstatytoje miesto dalyse (Dominikonų ir Benediktinių bažnyčių bei vienuolynų ansambliai). XVIII a. kulto pastatų ansambliai Vilniuje daugiausia buvo statomi priemiesčiuose: toliau nuo gatvių ar besiformuojančių aikščių įvairiai išdėstyti užėmė erdvius plotus. Šie vienuolynų ansambliai priemiesčiuose buvo apjuo-

siami masyviomis, aukštomis (iki 3—3,5 m) mūro sienomis, sudarančiomis tvirtovės įspūdį.

XVII a. antrojoje pusėje *Kaunas* irgi pradėjo plėstis į rytus — tarp Nemuno ir Neries. Čia statyta taip pat barokinius ansamblius. Kaip tik rytiniame miesto pakraštyje, prie Vilniaus gatvės, iškilo Dominikonų vienuolynas ir bažnyčia (1678), nuo kurių Nemuno link pradėjo kurtis nauja, planingai sutvarkyta gyvenamoji miesto dalis. Prie Nemuno buvo pastatyta baroko stiliaus parapinė Šventojo kryžiaus bažnyčia (1685), vėliau atitekusi karmelitams. Jau XVII a. pabaigoje apie šią bažnyčią ir vėliau pastatytą karmelitų vienuolyną kūrėsi naujas Kauno gyvenamasis kvartalas. Toli už miesto XVII a. sukurtas didingas Pažaislio barokinis ansamblis. Šiaurės karo smarkiai nualintas Kaunas nesiplėtė.

Trečiasis didelis Lietuvos miestas *Klaipėda*, XVII—XVIII a. priklausęs Prūsijos karalystei, gyveno skirtingą, bet ekonomiškai ir kultūriškai su Lietuva susietą gyvenimą. Urbanistiniai klausimai čia buvo sprendžiami kitaip, nes Klaipėdai, karalystės pakraščio miestui, buvo skiriama daugiau strateginio dėmesio. Klaipėda buvo tvirtinama žvaigždiniais pylimais su bastionais, giliais grioviais, kurie trukdė miestui plėstis. Nuo 1686 m. Klaipėda po švedų invazijos išgyveno svarbią, planingą rekonstrukciją, kuriai vadovavo inžinerijos kapitonas Karačolis *de Nikastras*. Miestas buvo kiek praplėstas už tvirtovės sienų. XVIII a., po karo su Rusija, Klaipėda taisyklingai plėtėsi į dešiniąjį Danės krantą; tada pradėta statyti magistralinio kelio (H. Montės gatvė) rajoną, sudarytas stačiakampis gatvių tinklas. Klaipėdos gatvių išklotinės ir panorama neįgavo labai aiškių baroko bruožų. XVII a. jų architektūra tebebuvo labiau gotikinė ir renesansinė; barokas santūriai ryškėjo gatvių perspektyvose.

Kulto architektūra

Vienuolynai buvo statomi miestuose, miesteliuose — patogiose, gražiose ir erdviuose vietovėse. Gyvenviečių panoramo-

se ir kraštovaizdyje jie atrodo didingai ir kartu su bažnyčiomis yra svarbūs tūriniai aplinkos akcentai.

Vienuolynų gyvenamieji korpusai buvo nevienodo ploto ir tūrio. Pagal situaciją ir plano konfigūraciją jie buvo kelių grupių: stačiakampio plano (Žemaičių Kalvarija, dabar Varduva), kampainio — L (Šumskas) arba T raidės (Raseiniai) plano; vienu dviem trim uždalais kiemais (Benediktinių vienuolynas Vilniuje).

Vienuolynų pastatai yra koridorinės sistemos su nedidelėmis gyvenamosiomis ir kitos paskirties erdvėmis patalpomis (refektoriumais, koplyčiomis, bibliotekomis, neretai mokyklomis, net ligoninėmis), išdėstytomis vienoje arba simetriškai abiejose koridoriaus pusėse. Tik kai kurių vienuolynų durys buvo puošiamos barokiniais portalais. Vienuolynų korpusai paprastai buvo statomi ne vienu metu, dėl to ir jų architektūros formos turi nemažą skirtibių (Vilniaus Misionierių vienuolynas).

Vienuolynų korpusų sienos lygios, tinkuotos, mažai kada pagyvinamos ritmiškai išdėstytomis piliastų eilėmis, angų apvadais; tik retkarčiais svarbesnes duris puošia barokiniai portalai. Korpusų pastoges juosia santūrių profilių karnizai. Pastatus dengia keturšlaičiai pusvalminiai, rečiau — dvišlaičiai stogai. Patalpos dengtos kryžminiais arba cilindriniais su liūnetėmis skliautais. Gyvenamųjų patalpų interjerai kuklūs; puošnesni vienuolynų viršininkų bei svečių kambariai; juose pasitaiko geometrinių ar augalinių motyvų raštais, orderiniais elementais puoštų buazerijų, gražių polichrominių krosnių, kurių kokliai dekoruoti augaliniais reljefais arba tapytais gamtos vaizdais, figūromis; pasitaiko net židinių. Refektoriumai ir koplyčios neretai puošti gipsatūromis.

Bažnyčių buvo įvairaus plano, nevienodos erdvės ir tūrio. Jų kompozicija dažniausiai paprasta, be sudėtingų linijų, susipinančių iracionaliomis kreivėmis (kokių pasitaiko Vokietijos, Ispanijos barokinėse bažnyčiose); jos vienanavės, trinavės, lotyniško ar graikiško kryžiaus plano, stačiakampės arba daugiakampės

konfigūracijos. Pasitaiko ir unikalių bažnyčių, pavyzdžiui, Misionierių bažnyčia Vilniuje yra trinavė su koplyčiomis prie šoninių navų. Vidaus erdvės sutvarkymo vienos bažnyčios halinės, kitos — bazilikinės. Yra ir originalių bažnyčių šiuose viduje įrengtomis galerijomis (antresolėmis), sudarančiomis lyg antrąją aukštą (Tėlių bažnyčia). Baroko bažnyčių erdvė jauki, be painių kulisų, išlaikytų perspektyvų. Jų presbiterijos — vidurinių navų erdvės tęsinys. Bažnyčios yra kupolinės bokštinės, bekupolės bokštinės, frontoninės bebokštės. Jos skiriasi ilgiu, pločiu bei aukštiu, sienų ir stogų proporcijomis. Pagal planą ir turį bažnyčios skirstomos į šias pagrindines grupes: lotyniško kryžiaus plano dvibokštės su kupolais; stačiakampio ar kryžiaus plano bebokštės; centrinio plano kupolinės; stačiakampio ar kryžiaus plano bokštinės bažnyčios. Tokių planų ir tūrių bažnyčios plito skirtingais baroko laikotarpiais. Jų architektūrinė meninė vertė nevienoda. Daug dailės kūrinių yra XVII a. bažnyčiose, o XVIII a. statytose — gerokai mažiau, nors pasitaiko puošnių interjerų su gausiomis ornamentinėmis, figūrinėmis gipsatūromis (Vilniaus Trinitorių bažnyčia) arba freskomis (Jezno bažnyčia).

Ypač meniškos vienuolynų bažnyčios ir cerkvės, kurios buvo ir puošniausios, ir gausiausiai dekoruotos dailės kūrinių. Kur kas kuklesnės parapijų bažnyčios. Vienuolynų bažnyčios ar cerkvės jungiasi į glaudžius ansamblius su nemažais gyvenamaisiais namais, su ūkiniais bei pagalbiniais trobesiais, sodais ir parkais; parapijų bažnyčios sudarė kompleksus su klebonijomis, parapijų namais (špitolėmis).

Lotyniško kryžiaus plano dvibokštės su kupolais bažnyčios. Pirmosios barokinės bažnyčios Lietuvoje buvo lotyniško kryžiaus plano, su kupolais. Jų prototipas buvo Romos Jėzaus (Il Džezu) bažnyčia (1584); architektai Džakomas da Vinjola ir Džakomas dela Porta). Tai bazilikinės erdvės pastatai su pailga, plačia (tokio pat pločio ir aukščio) presbiterija, trumpu transeptu ir kupolu išilginės navos bei transepto sankryžoje. Lietuvoje kai kurios šio tipo bažnyčios yra su

Vilniaus šv. Kazimiero bažnyčia prieš N. Či-
gino 1867 m. rekonstrukciją

dviem bokštais priekyje; bokštai sudaro
vientisą jungtį ir vertikalios kilimo įs-

pūdį. XVII a. buvo statomos ir šio tipo
cerkvės.

Pirmoji tokio plano, erdvės ir tūrio
bažnyčia — tai *Vilniaus šv. Kazimiero*
bažnyčia (prieš 1610—1618 ar 1626 m.;

M. Gorkio g.), kurią statė Jonas *Prochovičius* (Frankovičius), gyvenęs 1559–1627 m., ir Povilas *Bokša*, pagal architekto Džovanio Marijos *Bernardonio* (1541–1605) projektą. Prochovičius dalyvavo taip pat Nesvyžiaus barokinės šv. Mikalojaus bažnyčios ir jėzuitų vienuolyno (1589–1599) statybose.

Kartu su jėzuitų vienuolyno namais (1615) ir profesų namais (1624 m., archit. Prochovičius) bažnyčia sudarė glaudų ansamblį, į kurį šiaurritiniame kampe dariniai jungėsi nedidelis klevynas. Vienuolyno korpusai, ypač šiaurvakarinis U raidės plano korpusas, buvo labai pakeisti, o šv. Kazimiero bažnyčia iki šiol tebėra senojo plano ir struktūrinių formų. Ji trinavė, bazilikinės erdvės; priekyje stovi du kvadratiniai bokštai. Išilginės ir skersinės navos sankryžoje kyla didžiulis, aukštas (40 m), dviem tarpsniais suskaidytas kupolas, užbaigiamas Jogailaičių karūna. Bažnyčia iš pradžių buvo saikinių ankstyvojo baroko formų. Jos fasadų skaidymas piliastrais ir karnizais tebeprimena vėlyvojo renesanso kompozicijos struktūrą. Tai dėsninga, nes tuo metu Lietuvos kulto pastatai dar tebeturėjo renesanso bruožų.

Vėliau, po XVIII a. gaisrų, atstatyta bažnyčia įgavo vėlyvojo baroko formas. 1749–1755 m. bažnyčios rekonstravimo darbams kurį laiką vadovavo Tomas *Žebrauskas* (1714–1758), matematikas, architektas ir astronomas, suprojektavęs Vilniaus astronomijos observatoriją (ant-rąjį ir trečiąją aukštą virš kolegijos) ir du jos bokštus. Pagal jo projektą statyta taip pat Ilūkstės (Latvija), atstatyta šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje ir kt. Šv. Kazimiero bažnyčios kupolui jis suteikė laipsniuotą, dinamišką formą, pastatė puošnų vėlyvojo baroko formų didįjį altorių, kurį kūrė Jonas *Kyrneris* (1728 m.; minimas iki 1773 m.); interjerą 1754–1757 m. atstatinėjo čekų tapytojas Fridrichas Juozapas *Obstas* (1716 m.—minimas iki 1773 m.); 1741–1748 m. jis papuošė bažnyčią šv. Kazimiero gyvenimo scenų paveikslų serija. Smarkiai rekonstruotas fasadas XIX amžiuje. Rusų architektas Nikolajus *Čiaginas* (1823–1909), 1865–1867 m. rekonstruodamas

Vilniaus Sventosios dvasios cerkvė. 1624–1632 m., rekonstruota apie 1870 m.

bažnyčią į pravoslavų šv. Mikalojaus soborą, fasadą papuošė rokokine lipdyba.

Šv. Kazimiero bažnyčia statyta tuo metu, kai Lietuvoje, be renesanso, tebebuvo gyvos ir gotikinių konstrukcijų tradicijos. Dėl to joje yra dar kai kas iš gotikos: kontraforsai, smailiaarkiai langų apvada, du apvalūs bokšteliai su laiptais abipus presbiterijos. Tiesa, gotikinių konstrukcijų elementų (kontraforų) buvo ir Romos Jėzaus, ir tuo pačiu metu statytoje šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Krokuvoje, bet jos be bokštų ir bokštelių. Antra vertus, Krokuvos šv. Petro ir Povilo bažnyčioje nemaža ir manieristinio puošnumo, o šv. Kazimiero bažnyčios architektūrinės formos ramios, tektoniškos.

Erdvų ir jaukų bažnyčios interjerą turino puošnūs barokiniai altoriai; čia buvo daug apvaliųjų skulptūrų, reljefų ir freskų, kurių dalis per XIX a. rekonstrukciją sunaikinta.

Vilniaus šv. Kazimiero bažnyčia pasidarė dvibokščių su kupolu lotyniško kryžiaus plano bažnyčių prototipas. Nusižiūrėjus į ją, buvo pastatyta keletas bažnyčių ir net cerkvių. Viena tokių yra Vilniaus Sventosios dvasios stačiatikių vienuolyno cerkvė (1624–1632). 1749 m. cerkvė smarkiai apdegė; 1749–1753 m. ją atstatė Jonas Kristupas Glaubicas (mirė 1767 m. Vilniuje). Tiesa, jos plane yra ir skirtumų: presbiteriją ir zakristijas

Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia. 1668—1676 m.

juosia cerkvėms būdingos trigubos apsidos, šoninės koplyčios paverstos tik praejimais. Fasadas tarytum dviplanis: priekyje bokštai ir didžiulis frontonas su volutų motyvais, toliau — šoninės navos. Tarpbokštinis frontonas vėliau buvo nugriautas. Kupolas iš pradžių buvo žemas ir aklinas, pakeistas 1873 metais. Taigi Šventosios dvasios cerkvė rodo, kaip glaudžiai siejosi tradicinės stačiatikių cerkvių ypatybės (trys apsidos) su besiformuojančiais lietuviškojo baroko elementais. Netoli cerkvės stovi masyvi trijų tarpinių varpinė (statyta 1638 m., rekonstruota 1873 m.) — vertikalus tūrinis cerkvės ir vienuolyno pastatų ansamblio akcentas.

Pagal šv. Kazimiero bažnyčios kompozicinę struktūrą pastatyta taip pat šv. *Petro ir Povilo* bažnyčia (1668—1676) Vilniaus Antakalnyje. Tai didingas brandžiojo baroko statinys; jo fundatorius buvo LDK didysis etmonas ir Vilniaus vaita Mykolas Kazimieras Pacas. Bažny-

čios architektas ir statytojas iš pradžių buvo Janas Zaoras, manoma, kilimo iš Krokuvos. (1677 m. Zaoras pastatė Tarlovo (Lenkija) parapijos bažnyčią, kurios fasadas šiek tiek primena šv. Petro ir Povilo bažnyčios fasadą.) Nuo 1670 m. šios bažnyčios statybai vadovavo Dž. B. *Fredianis di Luka* (XVII a.).

Palyginti su šv. Kazimiero bažnyčia, architektūrinės šv. Petro ir Povilo bažnyčios formos yra kiek kitokios: šoninės koplyčios čia pereinamos, bokštai masyvesni, jų apačia apvali, o viršus — aštuonkampis; presbiteriniame fasade yra apvalūs laiptiniai bokšteliai, bet nėra kontrforsų. Skliautų svoriui ir skėtimui atlaikyti išmūrytos itin storos (2 m) vidurinės navos sienos ir pilioriai. Bažnyčia monumentali: masyvus kupolas, du žemi bokštai, tarp kurių glaudžiai įsijungia trikampis frontonas su grakščiu portiku viduryje. Orderinių elementų gausumu pasižymi tarpbokštinė dviejų tarpinių fasado dalis. Tarpsnius skiria puošnus braukų karnizas bei grakščių baliusinių baliustrada. Pagrindinę fasado vertikaliją kompozicijos ašį pabrėžia

portalas ir vargonų choro langas, kuriuos juosia kolonos, taip pat originaliai įkomponuotas frontonas su portiku. Įsimintinas bažnyčios interjeras su gausiu skulptūriniu dekoru ir sienų tapyba.

Po daugelio rekonstrukcijų kryžiaus plano dvibokštė su kupolu pasidarė ir *Vilniaus Dominikonų (Šventosios dvasios; J. Garelis g.)* bažnyčia. XIV a. bažnyčia buvo vienanavė, XVI a. — jau lotyniško kryžiaus plano, o XVII a. — su šoninėmis navomis, nauja zakristija ir kupolu; 1749—1770 m. per rekonstrukciją įgijo vėlyvojo baroko formas. Manoma, kad rekonstrukcijos darbams 1753—1760 m. vadovavo vienuolis dominikonas Liudvikas *Grincevičius* (1717—1783), statęs ir rekonstravęs nemažą bažnyčių ir vienuolynų (1759—1766 m. — Zabelių, 1763 m. — Drujos bažnyčias, abi Baltarusijos TSR; 1776—1783 m. rekonstravo Raseinių dominikonų vienuolyną ir bažnyčią; pailgino ir pristatė du žemus bokštus, kurie nebuvo užbaigti). Per rekonstrukciją buvo pakeistas Dominikonų bažnyčios kupolo būgnas: vietoj apskrito uždėtas originalus elipsinis. Bažnyčią rekonstravo taip pat belgų kilmės architektas bei skulptorius Jonas Valontas *Dyderšteinas* (mirė 1769 m.) ir vilnietis architektas Jonas *Nezemauskas* (XVIII a.). Dominikonų bažnyčios didįjį, Jėzaus, ir Marijos altorius ir puošnų šoninį portalą greičiausiai darė vilnietis Pranciškus *Hoferis* (XVIII a. architektas, rekonstravęs Vilniaus šv. Jurgio bažnyčią, 1763 m. padaręs Vilniaus šv. Pilypo ir Jokūbo bažnyčios didįjį altorių). Po visų rekonstrukcijų Dominikonų bažnyčia tapo trinavė, bazilikinės erdvės su transeptu, kupolu, dviem neaukštais bokštais plokščiame fasade. Bažnyčia įgavo gana grakštų barokinį siluetą, o interjeras — puošnų ir gausų rokokinį dekorą. Prie bažnyčios šliejasi triaukštis vienpusio koridoro plano vienuolynas su dviem nevienodo ploto uždariais kiemais. Didžiojo kvadratinio kiemo pirmąjį aukštą iš pradžių juosė lodžos; kieme tebestovi grakšti barokinė koplytėlė (XVIII a.).

Didingos šio plano, erdvės ir tūrio bažnyčios XVII a. statytos Vilniuje, kitur jos mažesnės, jų kupolai žemi ir aklini,

Vilniaus Dominikonų bažnyčia. XIV—XVIII a.

Stakliškių bažnyčios fasadas. 1776 m.

paslėpti po stogais. Viena iš tokių modifikuotų yra *Kauno Karmelitų* bažnyčia (1685—1690 m.; bokštų viršutinis tarpasnis užbaigtas 1885—1900 m.). Jos planas simetriškas ir kompaktiškas, beveik centrinis; glaudžią erdvę sudaro išilginė nava ir transeptas; kupolas žemas ir aklinas. Tarp bokštų ir transepto sparnų yra po vieną visai uždarą ir žemą koplyčią.

XVIII a. šio tipo bažnyčių planas dar labiau supaprastinamas: išnyksta šoninės

koplyčios, bet išlieka lotyniško kryžiaus planas, bokštai ir aklinas, žemas kupolas. Tokia yra *Stakliškių* bažnyčia (1777 m.; Prienų raj.), funduota Juozapo Bufalo. Fasadas plastiškų architektūrinių formų, dekoratyvus, pabrėžtas monumentalių didžiojo orderio kolonų ritmo. Puošnus, meniškas, rokokinis jos interjeras (altoriai, sakykla ir krikštykla), originaliai praplėsta per piliastus vargonų choro erdvė.

Taigi XVII—XVIII a. pagal pirminį baroko bažnyčių Lietuvoje prototipą (šv. Kazimiero bažnyčią) buvo pastatyta naujų bažnyčių, cerkvių. Kiekviena jų turėjo vis ryškesnių barokinių bruožų, sudarančių lietuviškojo baroko ypatybes.

Stačiakampio ar kryžiaus plano frontonines bebokštes bažnyčias pradėta statyti XVII a. pirmojoje pusėje, tuo pačiu metu kaip ir kryžiaus plano kupolines bokštines bažnyčias. Šio tipo bažnyčios yra vienanavės, trinavės arba trinavės su koplyčiomis, bazilikinės erdvės. Jų bebokščiai fasadai vertikalčiai dalijami paprastai į tris dalis, o horizontaliai — į du tarpsnius. Fasaduose ryškėja vertikalų (piliastrai) ir horizontalių (karnizai) linijų ritmas ir darna, o jų kompozicinė schema labiau negu kryžiaus plano bokštinių kupolinių bažnyčių panaši į Romos ankstyvojo baroko bažnyčių (Jėzaus, šv. Zuzanos — 1603 m., architektas Karlas Maderna) schemą, bet skiriasi tarpsnių proporcijomis, orderiniais elementais. XVIII a. frontoninių bažnyčių fasadų kompozicijos pasidarė gerokai originalesnės.

Šio tipo barokinių bažnyčių statybą Lietuvoje pradėjo karmelitų vienuolynai. Pirmoji iš tokių — *Visų šventųjų* bažnyčia *Vilniuje* (1620—1631) m.; Rūdninkų g.). Ji trinavė, bazilikinės erdvės, su ties presbiterija prijungtomis koplyčiomis. Sudėtiniai piliastrai, skiriantys fasado vidurinę dalį nuo šoninių, pabrėžia jo vertikalumą, bet plačios fasado dalys šį įspūdį mažina. Masyvios voliotos darniai jungia du tarpsnius. Bažnyčią dengia cilindriniai skliautai su dekoratyvinėmis tinko nerviūromis, kurios yra Lietuvos renesansui būdingų skliautų konstrukcijos ir dekoru pakartojimas.

Stakliškių bažnyčios sakykla. 1776 m.

Šalia bažnyčios 1743 m. asimetriškai pristatyta penkių tarpsnių didinga, masyvių vėlyvojo baroko formų varpinė. Jos formų sudėtingumas ir plastiškumas kontrastuoja su bažnyčios fasado tektoniškumu, ramumu. Prie bažnyčios jungiasi erdvus kelių korpusų karmelitų vienuolynas.

Gražiausias ir tipiškiausias XVII a. *Vilniaus* frontoninių ankstyvojo baroko bažnyčių pavyzdys yra šv. *Teresės* bažnyčia (1634—1650 m.; M. Gorkio g. 88; jos projekto autorius ir statytojas buvo architektas *Ulrichas*).

Vilniaus Visų šventųjų bažnyčia. 1620—1631 m.; bokštas — 1743 m.

Bažnyčia kartu su netaisyklingos konfigūracijos karmelitų vienuolyno namais (1621—1624) aplink du nevienodo ploto uždarus kiemus stovi prie pat Aušros vartų. Ji stačiakampė, trinavė, bazilikinės erdvės, su lėkštu akliniu kupolu virš didžiojo altoriaus. 1783 m. pristatyti koridoriai, masyvi varpinė ir koplyčia — Po ciejų šeimos mauzoliejus daro jos planą asimetrišką.

Grakštus ir puikių proporcijų šv. Teresės bažnyčios bebokštis plokštuminis fasadas yra tiksliai simetriškos kompozicijos, dinamiško piliastų bei obeliskų ritmo. Lengvas vertikalų ašių fasado ritmas yra kontrastingas Romos bebokščių bažnyčių horizontalumui, proporcijų sunkumui. Fasado centro kompozicijos ašį žymi tamsaus marmuro dviejų kolonų por-

talas su laužtinių linijų frontonu ir langas virš portalo su puošniu sandriku bei balustrada. Abu fasado tarpniai tektoniškai jungiami voliotų. Statyba ir apdaila iš brangios atvežtinės skirtingų atspalvių medžiagos (švediško smiltainio ir granito, tamsaus ir balto marmuro) teikia fasadui koloritinio žaismo, tokio reto mūsų architektūroje. Šv. Teresės bažnyčios fasadas yra vienas darniausių Lietuvos baroko frontoninių bažnyčių fasadų. Jis grakštus, atrodo kur kas aukštesnis negu yra iš tikrųjų. Tai pasiekta tinkamai parinktomis pirmojo ir antrojo tarpsnio proporcijomis, harmoningais piliastų santykiais.

Po 1760 m. gaisro šv. Teresės bažnyčios interjeras įgavo puošnų rokokinį dekorą, skirtingą nuo ramių ankstyvojo baroko architektūros išorės formų. Interjeras puoštas gipsatūromis ir freskomis, 1763—1765 m. tapytomis Mato *Sluščanskio*.

Bebokščių bažnyčių statybos arba rekonstrukcijos nenutrūko ir XVIII amžiuje. Bet vietoj buvusių saikingų, labai skoningų XVII a. kompozicijos meninių formų, presbiterijų frontonai buvo puošiami kolonų bei piliastų grupėmis, banguojančiomis, nutrūkstančiomis gulscių bei įstrižių karnizų linijomis, nusidriekiančiais rokokiniais kriauklių ir kitokių motyvų ornamentais. Jų architektūros formos labai plastiškos, bet griežtai išlaiko orderinę tektiniką. Toks vėlyvojo baroko formų įvairumas fasadų kompozicijose visų pirma įsigalėjo rekonstruotose Vilniaus bažnyčiose; vėliau, nors ir santūriau, pasitaiko jo ir bebokštėse provincijų bažnyčiose.

Viena iš pirmųjų tokių XVIII a. rekonstruotų bažnyčių buvo šv. *Jono* bažnyčia *Vilniuje* (B. Sruogos g.; statyta 1388—1426 m., remontuota XVI a., taip pat po XVII a. vidurio karo; po 1737 m. gaisro bažnyčia iš esmės rekonstruota 1738—1748 m.; vidaus ir išorės rekonstrukcijos autorius *Glaubic*). Po rekonstrukcijos jos fasadas, presbiterijos frontonas ir altoriai įgavo sudėtingą vėlyvojo baroko išvaizdą. Bažnyčia kartu su aukšta (68 m) varpine (statyta XVI a. pabaigoje, vėlyvojo baroko formų apdaila iš

Vilniaus šv. Jono bažnyčios fasadas, 1738—1748 m.; varpinė — XVI a. pabaiga ir XVIII a.

XVIII a. vidurio) ir trimis universiteto triaukščiais korpusais formuoja Didįjį (Skargos) kiemą. Šios trinavės su koplyčiomis halinės bažnyčios planas bei erdvė tebėra gotikinės struktūros. Bažnyčia apima 28×69 m plotą, joje yra septynios asimetriškai iš šonų įjungtos koplyčios, komplikuojančios pastato planą. XVIII a., atstatant bažnyčią, iš esmės buvo pakeis-

ta fasado kompozicija. Nežymus gotikiniai fasado elementai yra trys siauri ir aukšti antrojo tarpsnio langai, bet organiškai sujungtos gausios ir įvairios vėlyvojo baroko formos visai paslepia gotikinę fasado struktūrą, sukuria plastiškai banguotą, šviesą bei šešėliais žaidžiantį paviršių. Dekoratyvus barokinis fasado apvalkalas nenustoja masių pusiausvyros, nepaneigia statikos dėsnių ir pasižymi harmoningai tektonišku horizontalių bei vertikalinių elementų (kolonų, piliastų, karnizų) ritmu. Tvirtas rustuotas pir-

masis tarpais kelia kitus tris vis smulkesnių ir lengvesnių architektūrinių formų tarpnius. Frontonas laužtinio kontūro, viršuje su metaliniais kryžiais, kurių puošnus azūras gyvai įkomponuoja fasado siluetą į dangaus erdvę.

Presbiterijos frontonas perstatytas 1748 m., monolitiškas, atrodo tarytum nulieta. Jis suskaidytas piliastų ir kolonų, pajavirintas reljefinių ornamentų ir apvaliųjų skulptūrų nišose. Bažnyčios rekonstrukcija rodo, kaip meistriškai ir išradingai sudėtingos vėlyvojo baroko formos derintos su struktūrinėmis gotikos formomis. Tą patį galima pasakyti ir apie gausių bei įvairių, bet jau įmantrių vėlyvojo baroko formų *Vilniaus* karmelitų šv. *Jurgio* bažnyčią (Černiachovskio a.; pastatyta 1506 m., iš esmės rekonstruota 1750—1756 m., vadovaujant architektui Pranciškui *Hoferiui*). Bažnyčia vienanavė, kairiajame jos šone asimetriškai pristatyta zakristija, lobynas ir šv. Juozapo koplyčia, o iš priekio XIX a. pirmojoje pusėje prišlietas neskoningas grubių formų prieangis. Fasadui būdinga paini architektūrinių bei dekoratyvinių formų dinamika, silueto linijų žaismas; presbiterijos fasadas pasižymi tikslia banguoto silueto piliastų tektonika. Nors puošni architektūra darniai siejasi su sienų tapyba (freska) bei skulptūromis (apvaliosiomis ir reljefinėmis), bažnyčia anaip tol ne tokia meniška kaip XVII a. antrosios pusės brandžiojo baroko pastatai.

XVIII a. antrojoje pusėje stačiakampio plano frontoninės bebokštės bažnyčios statomos provincijoje. Viena jų — *Telšių Bernardinų* bažnyčia (pastatyta 1762—1765 m.). Ji nedidelė, viduje su plačiomis antresolėmis, sudarančiomis lyg antrąją aukštą; jos erdvė jauki, altoriai žaismingai puošnūs. Senasis fasadas buvo įgaubtas ir suskaidytas didžiojo orderio piliastų. Fasado išgaubimuose — laiptai į vargonų chorą ir pakraigę. Banguotas fasado kontūras, ovalūs langai, durys ir didžiulis vargonų choro langas su santūriais keturkampiais apvadais sudarė labai kompaktišką kompoziciją. Bažnyčiai pradėjus skilti, architektas *Liucijonas Fulgencijus Rimgaila* (1805—1870) 1864 m. iš priekio pristatė gana grubių

formų bokštą, pažeidusį senojo fasado išvaizdos darnumą.

Iš XVIII a. įvairiose vietose pastatytų kitų bebokščių bažnyčių minėtina *Pabiržės* (Biržų raj.) bažnyčia (1767—1772 m., nugriauta 1924 m.) su grakščia (išlikusia) barokine varpine — vieninteliais tokio tipo ir formų barokiniais pastatais Lietuvoje. Pagal šios bažnyčios planą ir išorės architektūros formas buvo pastatyta dvibokštė *Krinčino* (Pasvalio raj.) bažnyčia (1776—1781). Kitokių architektūros formų yra frontoninės *Šumsko* (Vilniaus raj.; 1767—1789 m., architektas *Tomas Ruseelis*) ir *Troškūnų* (Anykščių raj.; 1789 m., architektas *Stanislovas Maigis*, patarimais jam padėjo *Martynas Knakfusas*, 1740—1803) bažnyčios. Jos gana paprastų vidaus ir išorės formų. Fasadų kompozicija ir tūrių santykiai originalūs.

Centriškos kupolinės bažnyčios statytos XVII a. antrojoje pusėje ir XVIII a. Tokių bažnyčių iš viso nedaug. Jos nepasižymi dideliu plotu, bet dėl savo tūrio atrodo didingai, yra šešiakampio, aštuonkampio ar artimo graikiškam kryžiui plano, virš centro turi masyvų raiškaus silueto kupolą (iki 18 m skersmens ir net iki 50 m aukščio nuo grindų). Bažnyčių fasadai tradiciniai, būdingi lietuviškajam barokui, dvibokščiai (su mažais bokšteliais). Tik viena — *Vizitičių* (*Jėzaus širdies*) bažnyčia *Vilniuje* (Rasų g.) — yra bebokštė, užtat šalia jos stovėjo aukšta varpinė. Šių bažnyčių fasadai dažnai įgaubti ar banguoti.

Centriškos kupolinės kompozicijos yra ir *Vilniaus katedros* šv. *Kazimiero* koplyčia (1624—1636 m., spėjama, kad *Konstantino Tenkalos*), pristatyta prie *Vilniaus katedros*. 1647 m. koplyčią restauravo italų architektas *Benediktas Molis* (1597—1657). Tai gražus, beveik savarankiškas kūrinys su jaukiu ir puošniu interjeru. Koplyčia buvo didžiųjų kunigaikščių šeimos mauzoliejus, jų maldos vieta. Kvadratinio plano statinys dengtas erdviu, lengvos išvaizdos aštuonkampiu kupolu, kurį vainikuoja grakščių proporcijų aštuonkampis žibintas. Darnūs nedidelio koplyčios ploto (11×11 m) ir aukščio santykiai, dekoratyvus, gausiai sienų tapyba ir skulptūra bei brangiomis me-

Telšių bažnyčios interjeras. 1762—1765 m.

Šv. Kazimiero koplyčios Vilniaus katedroje portalas 1624—1636 m.

džiagomis papuoštas interjeras (sienos išklotos juodu marmuru, piliastrai — raudonu, margu, o trikampiai nišų frontonai ir apvadai — baltu marmuru) dvelkia kameriškumu, intymumu. Darnių proporcijų, taip pat dekoratyvus yra šv. Kazimiero koplyčios pusapskritės arkos portalas (juodo, rausvo marmuro).

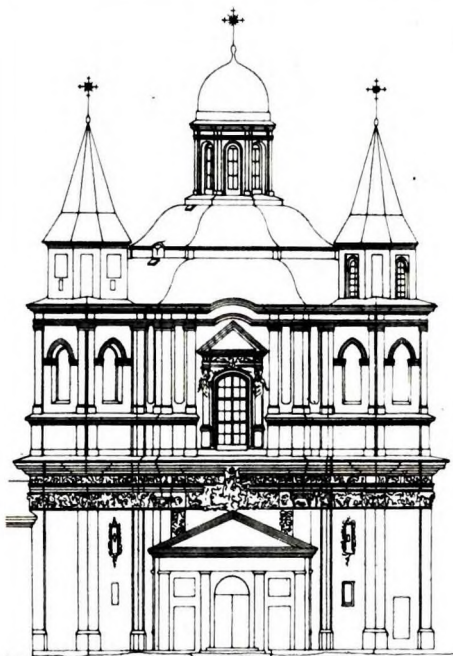
Iš centriškų kupolinių bažnyčių, anksčiausiai pastatytų ir originaliausių, gausiai išpuošų dailės kūrinių, yra *Pažaislio ansamblio* bažnyčia (1667—1674) prie Kauno marių. Jos architektas — Lodovikas Fredas (miręs 1686 m. Pažaislyje); iš Venecijos į Lietuvą jį pasikvietė Lietuvos kancleris Kristupas Zigmantas Pacas. Apie 1680 m. Fredas įstojo į kamaldulių vienuolyną; statybos darbams vadovauti buvo pakviestas architektas *Karlas Putinis* (miręs 1682 m.), o nuo 1682 m. jo brolis *Petras Putinis*, kuris jau buvo parengęs projektą Vygrių ežero salos kamaldulių vienuolynui (Lenkijos Liaudies Respublika).

Stilistiškai vientiso Pažaislio barokinio ansamblio bažnyčia, skirta Pacų šeimos mauzolieiui, yra tiksliai simetrinės kompozicijos. Pagrindinę išilginę ašį visų pir-

ma išryškina epušėmis apšodinta ir granitiniais stulpeliais atskirta alėja, einanti į didžiuosius vartus. Už jų — liepų, vadinamoji Pacų, alėja, apjuosta mūro siena, kurios plokščias nišas kadaise puošė freskos; toliau pro vakarų korpuso (forestoriumo — svečių namo) vartų rizalitą patenkama į vidinį, didįjį stačiakampį kiemą, kur didžiausias architektūrinis akcentas yra monumentali ir barokiškai puošni bažnyčia. Ją, ansamblio dominantę, juosia du kiemai, apstatyti vienaaukščiais pastatais su koridoriais (anksčiau lodžomis). Už bažnyčios — eremitoriumas su vienuolių nameliais (7×10,4 m ploto). Ši svarbiausioji kompozicinė ašis (300 m) užbaigiama vertikaliu akcentu — triaukšte (11 m aukščio) varpine (1730). Bažnyčia yra ansamblio centre, pastatyta pagal išilginę ansamblio kompozicinę ašį. Ji papilga, originalaus šešiakampio plano, su presbiterija bei vienuolių choru, dengta didingu aukštu šešiakampiu kupolu (13 m pločio ir 49 m aukščio), kuris baigiasi grakščių proporcijų šešiakampiu žibintu. Kupolas dominuoja visame ansamblyje. Konstrukcinėmis voliotomis jis glaudžia-

Pažaislio bažnyčios fasadas. 1667—1674 m.

Vilniaus Trinitorių bažnyčios fasadas. 1694—1717 m.

Liškiavos bažnyčia. 1704—1741 m.

skulptūros kūrinių; bažnyčios vidų puošia ir spalvoto marmuro plokštės, dengiančios sienų paviršius.

Neabejotinas Pažaislio bažnyčios plano bei erdvės ryšys su Venecijos Santa Maria della Salute bažnyčia, bet pakaunės bažnyčia turi ir aiškių tradicinių ypatybių: du liekni daugiatarpsniai bokštai, ritmiškai išdėstyti sudėtiniai piliastrai, fasado ir bokštų langelių simetrinės arkutės su užkarpomis — tai jau lietuviško brandžiojo baroko požymis.

Centriškų kupolinių bažnyčių statyba nenutrūko ir XVIII amžiuje. Jos taip pat puošnios, jose daug baroko dailės kūrinių, bet vis dėlto šios bažnyčios neprilygsta XVII a. kulto pastatams.

Viena tokių, kurioje daug puikių interjero ornamentinių lipdinių ir skulptūrų, tačiau nėra barokui būdingo architektūros formų darnumo, proporcijų grožio, yra Trinitorių (Viešpaties Jėzaus) bažnyčia Vilniuje (Smėlio g.; 1694—1717 m.), turinti brandžiojo ir vėlyvojo baroko bruožų. Bažnyčios fundatorius buvo Vilniaus vaivada Kazimieras Jonas Sapiega, statybai vadovavo Stanislovas Narockis.

Vilniaus Vizitiejų bažnyčia. 1729—1756 m.

Bažnyčia su trinitorių vienuolynu ir su Sapiegų rūmais bei parku sudarė didingą ansamblį Antakalnyje. Ji centriško aštuonkampio plano, dengta originaliu aštuonkampiu kupolu, kurio dekoras ir skulptūros visai paslepia būgno konstrukciją. Iš priekio bažnyčios kraštuose stovi vėliau pastatyti du masyvūs, grubokų proporcijų keturkampiai bokštai su smailėjančiomis aštuonkampėmis viršūnėmis. Fasade ryškėja puošnus augalinių motyvų frizas su reljefiškai pavaizduota belaisvių karių grupe (karių grąžinimu iš nelaisvės rūpinosi trinitoriai).

Kur kas meniškesnių vidaus ir išorės architektūros formų yra *Liškiavos* bažnyčia (1704–1741), sudaranti darną ansamblį su dominikonų vienuolyno koridorinės sistemos dviaukščiais namais. Ansamblis stovi gražioje vietoje ant aukšto kairiojo Nemuno kranto, anksčiau sutvarkyto apželdintomis terasomis. Bažnyčia beveik graikiško kryžiaus plano (išilginė nava — 33,50 m ilgio, skersinė — 25 m), su asimetriškai įjungtomis vienaaukštimis zakristijomis ir lobynu. Fasade stiepiasi du dekoratyvūs bokšteliai, palyginti su didingu aštuonkampiu kupolu, nedideli. Iš keleto braukų sudarytas karnizas, piliastrai, kurių viršutinės dalys tęsiasi tolyn ir reljefiškai pinasi per visą antablementą, storos piliastrų bazės dekoratyviai skaido išorės sienas. Originalūs interjero fragmentai — tai platus kupolo būgno ir skliauto karnizai, ant kurių atbrailų įrengtos galerijos su medinėmis baliusiomis, taip pat gausių braukų dvigubi karnizai navose ir puošnūs, dinamiški rokoko altoriai su skulptūromis. Išorės architektūros formose daugiau brandžiojo baroko, o interjerui būdingos vėlyvojo baroko, net rokoko detales bei fragmentai. Architektūros formomis bažnyčia panaši į Tilmano Gameraiečio (1632–1706) pastatytą Varšuvos šv. Kazimiero bažnyčią (1688–1692).

Vientiso interjero ir eksterjero vėlyvojo baroko formų kūrinys yra *Vilniaus Vizitėčių* bažnyčia (1729–1756) su vienuolynu. Jų autoriumi laikomas architektas Juozapas Pola, vadovavęs statybai 1694 m., 1717 ir 1729–1737 metais. Svarbi rekonstrukcija atlikta 1865 m., kai

Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčios fasadas. XVII–XVIII a.

bažnyčia buvo paversta Marijos Magdalenos cerkve; dėl konstrukcijos netvirtumo tada nugriauta šalia jos stovėjusi liekna varpinė, padarytas masyvesnis kupolas, pertvarkyti vienuolyno pastatai. Bažnyčia centriška, graikiško kryžiaus plano (išilginė nava — 28 m ilgio, skersinė — 25 m), navų sankryžoje iškyla kupolas (15 m skersmens, 37 m aukščio) be būgno iš vidaus. Jį laiko storos (2 m) sienos, kampinės burės ir keturios apvalios arkos. Kupolas sutelkia visą erdvę ir tūriu dominuoja ansamblio išorėje. Bažnyčia neturi Lietuvai būdingų tradicinių bokštų, vietoj jų pastatyta varpinė. Fasadais dekoratyvūs, be lygių paviršių, stačių kampų, linijos tartum banguoja. Tai ypač būdinga pagrindiniam fasadui su karpytu frontonu. Interjere daug rokokiinių ornamentų kompozicijų.

Centriško plano kupolinių barokinių bažnyčių Lietuvoje yra tik kelios, bet visos originalių formų; bažnyčių architektūra darniai siejasi su jas puošiančiais

dailės kūriniais. Stačiakampio arba kryžiaus plano bokštinišė bažnyčiose, kurių statyba ypač plito XVIII a. miestuose ir miesteliuose, daug mažiau dekoru, bet užtat jose daugiau savitų išorės architektūros formų.

Stačiakampio ar kryžiaus plano bokštinių bažnyčių yra vienanavių, trinavių ir trinavių su koplyčiomis; jos halinės arba bazilikinės erdvės, kur vidurinė nava su presbiterija sudaro vientisą erdvę. XVII a. jų bokštai buvo neaukšti, gana masyvūs; XVIII a. po rekonstrukcijų jie pasidarė liekni, daugiatarpsniai (4—5 tarpsnių), iki 50 m aukščio. Šių bokštų pločio ir aukščio proporcijos kartais santykiauja kaip 1:10. Lietuvos barokui būdingos bažnyčios su dviem lieknais bokštais ėmė formuotis pertvarkant fasadus.

Pirmoji stačiakampio plano su plokščiu dvibokščiu fasadu buvo vienanavė šv. Kotrynos bažnyčia *Vilniuje* (Vilniaus, dabar L. Giros g.; 1622—1650 m., pertvarkyta 1703 m.; po 1737 m. gaisro rekonstruota architekto *Glaubico*).

Iš pradžių jos bokštai buvo žemesni. XVIII a. *Glaubicas* juos paaukštino ir tarp jų įjungė grakštų frontoną. Fasade tektoniškai ir dekoratyviai sutvarkytas piliastų ir karnizų, skirstančių fasadą į tarpsnius ir vertikalias dalis, ritmas. Iš esmės dekoratyviai pertvarkytas ir presbiterijos frontonas.

Prie bažnyčios iš šono glaudžiasi 1746 m. pristatyta nedidelė gražaus silueto *Apvaizdos koplyčia* (architektas *Glaubicas*). Ji centriško plano, išorėje — šešiakampė, viduje — apvali. Aukštas jos cokolis, poromis stovinčios lieknos kolonos, piliastrai, išsikišantis antablementas ir dvylikakampis, raityto silueto stogas su šešiakampių žibintu teikia koplyčiai vėlyvojo baroko formų žaismo ir grožio.

Fasado piliastų bei karnizų tektoniškumu, bokštų lieknumu ir visumos grožiu šv. Kotrynos bažnyčiai mažai kuo nusileidžia *Kauno jėzuitų ansamblio* bažnyčia (Rotušės a.; pradėta statyti 1666 m.; pastatyta 1710—1725 m., po gaisro atstatyta 1739 m.). Antanas *Dacratas* (1708—1791) ją išpuošė, 1757—1763 m. pastatė altorius, o 1783—1785 m. kaunietis architektas *Mikalojus Velička* (1726—1793)

Vilniaus Misionierių bažnyčia. 1694—1730 m., rekonstruota 1750—1756 m.

rekonstravo jos bokštus, pašalino visą puošnų barokinį dekorą. Bažnyčia sudaro glaudų kompleksą su jėzuitų kolegijos namais. Ji bazilikinės erdvės, su lengvais ir aukštais originaliais stačiakampio plano bokštais. Ilgosios stačiakampių tarpsnių kraštinės yra iš šoninių fasadų pusės, jos tarytum padeda mažinti skirtingus bokštų pločio ir fasado ilgio santykius. Bažnyčia buvo pirmoji, prie kurios rekonstruojant pristatyti vėlyvajam barokui būdingi liekni bokštai; keturi jų tarpsniai beveik vienodo aukščio, o penktasis — gerokai žemesnis. Tūriu ir vertikalium bokštų ritmu ji dominuoja jėzuitų vienuolyno (anksčiau dviejų aukštų, po 1923—1924 m. rekonstrukcijos — keturių) komplekse. Glaudžiai įsijungdama į Rotušės aikštės užstatymą, ji padeda kurti aikštės architektūros kompoziciją ir jos tūrinį siluetą.

Trečia pagal statybos laiką, bet labiau-

Vilniaus šv. Rapolo bažnyčia. 1702–1709 m., bokštai užbaigti 1751–1752 m., to paties laikotarpio koplytėlė

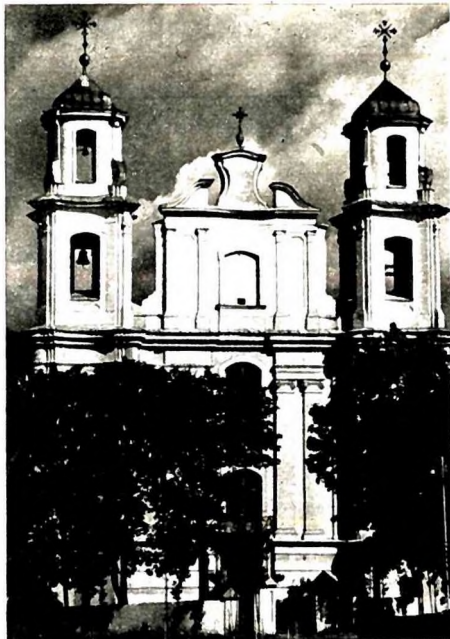
Tytuvėnų architektūros komplekso bažnyčia ir kluatro dalis. 1614–1639 m., rekonstruota 1759–1783 m.

siai atspindinti Lietuvos vėlyvajam barokui būdingą bokštų plastiką, lieknumą ir grakštumą, yra *Misionierių (Marijos dangun žengimo) bažnyčia Vilniuje* (Subačiaus g.; pastatyta 1694–1730 m., rekonstruota 1750–1756 m. architekto *Glaubico*). Ji originali, trinavė, bazilikinės erdvės su koplyčiomis, dviem penkiatarpniais bokštais, kurių viršutiniai tarpniai atrodo lyg azūriniai. Vertikalaus ritmo fasadas išpūdingas subtiliomis formomis, kompozicijos grožiu. Misionierių bažnyčia sudaro glaudų ryšį su gyvenamaisiais ir pagalbiniais vienuolyno korpusais; ypač puošnus jos rokokinių formų portalas prie gatvės. Ši bažnyčia — tai vienas būdingiausių mūsų vėlyvojo baroko kūrinių.

Stačiakampio ir kryžiaus plano bokštinė bažnyčių miestuose XVIII a. atsirado ne tik po rekonstrukcijų, jos buvo ir statomos. Tiesa, naujosios neturėjo tokių grakščių ir lieknų bokštų, būdingų rekonstruotoms. Minėtinos dvi *Vilniaus* bažnyčios: dominikonų šv. *Jokūbo ir Pilypo* (Lenino a.; pastatyta 1727–1746 m. pagal italų architekto *Abraomo Ženu* projektą; vidų sukūrė, išpuošė *Jokymas*

Tytuvėnų architektūros komplekso vartai. 1783 m.

Jiezno bažnyčia. 1670 m., rekonstruota 1770 m.

Herdegenas ir skulptorius Juozapas *Heidelis* ir jėzuitų šv. *Rapolo* (Ukmergės g.; pastatyta 1702—1709 m., bokštai užbaigti 1751—1752 m. pagal *Dyderšteino* projektą). Jų formos masyvesnės, proporcijos grubesnės, bet siluetai ir interjerai barokiškai dekoratyvūs.

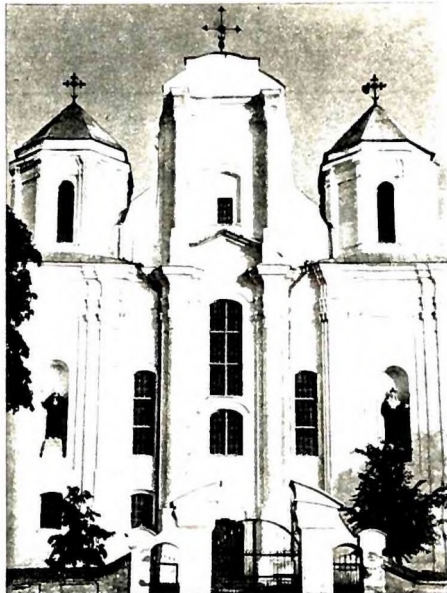
XVII—XVIII a. panašios struktūros stačiakampio ar kryžiaus plano dvibokštės bažnyčios buvo statomos arba rekonstruojamos ir provincijoje. Jos įvairaus tūrio ir erdvės, dažnai asimetriškos. Jų bokštai žemesni, masyvesni. Viena tokių yra trinavė bazilikinės erdvės su kryžmiškai įjungtomis šoninėmis koplyčiomis ir dviem žemais bokštais, bet aukštu frontonu *Raseinių Dominikonų* bažnyčia (pastatyta 1663 m.; padidinta 1776—1783 m., rekonstravimo darbus organizavo Liudvikas *Grincevičius*), sudaranti kompleksą su U raidės plano vienuolyno namais, labai apgriautais per Antrąjį pasaulinį karą (dabar restauruota). Planu, erdve ir tūriu į šią bažnyčią panaši *Varnių katedra* (Telšių raj., pastatyta 1680—1691 m., po gaisro XIX a. pradžioje atnaujinta). Katedra pagal baroko tradiciją iš pat pradžių buvo pastatyta su

aukštais bokštais; jų negalima lyginti su nebaigtais statyti žemais, nedarniais *Raseinių* bažnyčios bokštais. Varnių bažnyčios trapecinio plano apsidą remia vėliau pažeminti kontraforsai.

Kai kurios XVII a. provincijos bažnyčios buvo be bokštų, dėl to XVIII a. jos buvo rekonstruotos pagal plokščio dvibokščio fasado kompozicijos schemą. Viena tokių XVIII a. rekonstruotų bažnyčių, įgavusių tipiską dvibokštį fasadą ir puošnų interjerą, yra *Tytuvėnų* (Kelmės raj.) *architektūros komplekso* bažnyčia (pastatyta 1614—1639 m., vadovaujant Vilniaus meistriui Tomui *Kasperui* (*Kasperavičiui*), rekonstruota 1759—1783 m.). Ji priklauso sudėtingam asimetriško plano bernardinų vienuolyno kompleksui, jungiančiam įvairius stilius (gotiką, renesansą, baroką). Bažnyčia trinavė, bazilikinės erdvės, su originaliai įkomponuotu vienuolių chorų presbiterijos antrajame aukšte. Jos fasadas masyvus, dvibokštis, su puošniu ir darniu prieangiu. Bažnyčia asimetriškai įsijungia į keturkampį kiemą (kluatrą), apjuosimą atviromis arkadomis su tapytomis kalvarijomis; kieme yra dviaukštė koplyčia. Trys vienpusės koridorinės siste-

Jiezno bažnyčios bokšto fragmentas. 1770 m.

Kražių bažnyčios fasadas. 1751—1763 m.

mos dviaukščiai vienuolyno korpusai, glausdamiesi prie bažnyčios, sudaro kitą nedidelį stačiakampį kiemą su arkadomis prie bažnyčios sienos. Iš vienuolyno kluatro į miesto aikštę išeina gražūs baroko vartai. Po rekonstrukcijos XVIII a. Tytuvėnų kompleksas įgavo dinamišką tūrinių kompoziciją, kurioje darniai išryškėja vartai (6 m aukščio) kaip pirmasis akcentas, toliau — dviaukštė koplyčia (11 m) ir pagaliau dominantė — bažnyčia, su bokštais. Bažnyčios interjerą puošia grakštūs polichrominiai vėlyvojo baroko altoriai, sudarantys kelių planų erdvinę perspektyvą.

Kresnu dvibokščių fasadu 1770 m. buvo papuošta ir Jiezno bažnyčia (Prienų raj.), 1670 m. perstatyta iš nedidelės evangelikų reformatų XVI a. renesansinės stačiakampio plano bažnyčios. Per XVIII a. rekonstrukciją, be bokštų ir presbiterijos, įrengta originali krypta — Antano ir Teresės Pacų mauzoliejus, pastatytas sudėtingo profilio pilorių vargonų choras, panašus į Dominikonų bažnyčios chorą Vilniuje. Bažnyčios interjeras išpuoštas freskomis.

XVIII a. buvo ne tik rekonstruota, bet ir pastatyta keletas stačiakampio plano

dvibokščių bažnyčių provincijoje, iš kurių minėtina asimetriško plano vienanavė Kražių (Kelmės raj.) *Benediktinių* bažnyčia (1757—1763). Ji pastatyta pagal Žebrausko projektą ir nurodymus. Bažnyčios fasade jau yra klasicizmą suponuojančių didžiojo orderio puskolonių ir piliastrų. Ypač įdomiai išryškėja karpytos arkų sąramos; jas turi kelios vėlyvojo baroko bažnyčios Lietuvoje. Interjere iš šonų yra originaliai praplėsto vargonų choro galerijos.

Be dvibokščių stačiakampio ar kryžiaus plano bažnyčių, XVII—XVIII a. buvo statomos ir baroko stiliaus vienabokštės bažnyčios. Jų interjerams būdinga puošnios baroko formos, daug orderinių elementų ir dekoratyvinių skulptūrinių detalių. Jų bokštai 4—5 tarpsnių, skirtingo ploto, aukščio, proporcijų ritmo, silueto kontūrų. Statomi jie per fasado vidurį, juose įrengiamos didžiosios durys. Iš tokių minėtina Palėvenės (Kupiškio raj.) bažnyčia, pastatyta 1676 m., vėliau vis didinama. Iš pradžių ji buvo vėlyvojo renesanso, po XVIII a. rekonstrukcijos įgavo asimetrišką kryžiaus formą; gausus jos interjero dekoras tapo rokokinis. Su aukštu bokštu buvo *Mielagėnų* (Ignali-

Vilniaus šv. Jono bažnyčios didžiojo altoriaus fragmentas. XVIII a. vidurys

nos raj.) bažnyčia (1779—1790). 1816—1838 m. bažnyčią rekonstruojant pagal klasicizmo principus, bokštas dėl netvirtų konstrukcijų buvo nugriautas.

Viena iš vienabokščių beveik pirmykščių vėlyvojo baroko bažnyčių tipų yra *Augustinų (Marijos ramintojos) bažnyčia Vilniuje* (Savičiaus g.; statyta 1746—1768 m.), priklausanti to paties vardo vienuolynui. Tai trinavė bazilikinės erdvės bažnyčia su aukštu penkiatarpiniu bokštu, su piliastų grupėmis ir banguotais sudėtingų profilių karnizais.

Manoma, kad bažnyčios statybai įtakos bus turėjęs Gajetanas Kiaveris (1689—1770). Jis kurį laiką gyveno Varšuvoje, draugavo su statybos organizatoriumi Vilniaus augustinų vienuolyno viršininuku G. Bartoltu. Kiaveris pastatė Dresdene vienabokštę bažnyčią, vadinamąją Hofkirchę (1737—1757), proporcijomis ir fragmentais šiek tiek panašią į Marijos ramintojos bažnyčią.

XVII—XVIII a. baroko bažnyčių Lietuvoje pastatyta kur kas daugiau, bet minėtosios geriausiai atspindi svarbiausius jų tipus, architektūros formas. Kai kurios jų įsimintinos ne tik dėl plano, išorės architektūros, bet ir dėl interjero dekoru, taikomosios dailės, vargonų choro kompozicijos, meniškų altorių.

Altoriai. Daug originalaus, polichrominio dekoratyvumo bažnyčių interjerams teikia altoriai. Dažnai jie sudaro ištisus erdvinius kelių planų perspektyvinius kompleksus ar net sudėtingus kulisinius ansamblius, išdėstytus presbiterijose, šoninių navų galuose, prie piliorių (šv. Jono bažnyčia Vilniuje). Tai ne vien orderinių elementų, kolonų bei piliastų, dengtų įvairių kreivių antablementais, deriniai, bet kartu darni skulptūros, tapybos, metalo plastikos, tekstilės, taip pat kitų dailės šakų jungtis.

Neretai altoriai kontrastuoja su lygiais sienų ir skliautų paviršiais. Jų dydis, išsidėstymas interjeruose įvairus, priklauso nuo bažnyčios plano, erdvės, bažnyčios paskirties. Altoriai pastatyti iš plytų mūro, gipso, medžio; jų architektūrinių dalių polichromija kartais imituoja marmurą.

Murinių altorių cokolinė dalis ir mensa

masyvi; virš jos du tris tarpusnius sudaro retabulo orderiniai elementai (kolonos, piliastų grupės, dengtos laužtinių ir nutrauktų linijų antablementais). Altorių viršuje — puošnios figūrų ir ornamentų gloriijos kompozicijos, kurios kartais tartum netilpdamos šliejasi prie skliautų. Altoriais buvo stengiamasi sukelti tikinčiųjų religinius jausmus, todėl neretai jie yra graži meno kūrinių ekspozicija.

Vieni originaliausių ir vėlyvajam barokui būdingiausių altorių, pasižyminčių kompozicijos, architektūros orderinių elementų, plastikos grožiu, yra *Vilniaus šv. Jono bažnyčios* altoriai. XVIII a. jų buvo dvidešimt du; dešimt altorių sudarė vieną ansamblį, kiti stovėjo prie piliorių (XIX a. pradžioje dvylika altorių buvo nugriauta). 1743—1749 ir 1758—1761 m. kai kuriuos altorius kūrė skulptoriai Mykolas Šykas (1714 m. Bavarijoje—1746 m. Vilniuje) ir jo mokinys (?) Jokūbas Grimas (1709 m. Vokietijoje—1790 m. Polocke). Be to, 1756—1757 m. Grimas bažnyčios didžiajam altoriui padarė puošnų barokinių formų tabernakulį. Jonas ir Juozas Hedeliai, Juozas Voščinskas sukūrė šv. Jono bažnyčiai figūrines skulptūras ir ornamentines altorių, sienų kompozicijas.

Altorių ansamblis savo ažūriškai su tvarkytomis kelių planų perspektyvomis yra nepakartojamas architektūrinis plastinis šedevras, meistriškai įkomponuotas į gotikinės struktūros bažnyčios erdvę; tai vienintelis tokios originalios kompozicijos kūrinys visoje Šiaurės rytų Europoje. Ansamblyje daug orderinių elementų (kolonų, piliastų, karnizų), apvalių skulptūrų ir įvairių reljefinių ornamentų iš stiuko; jis barokiškai iškilmingas, kartu ir teatrališkas, bet kompoziciškai itin darnus ir raiškus. Ansamblio priešpriešinį komponentas yra vargonų choras su banguoto kontūro parapetu (1756—1758 m., architektas Žebrauskas).

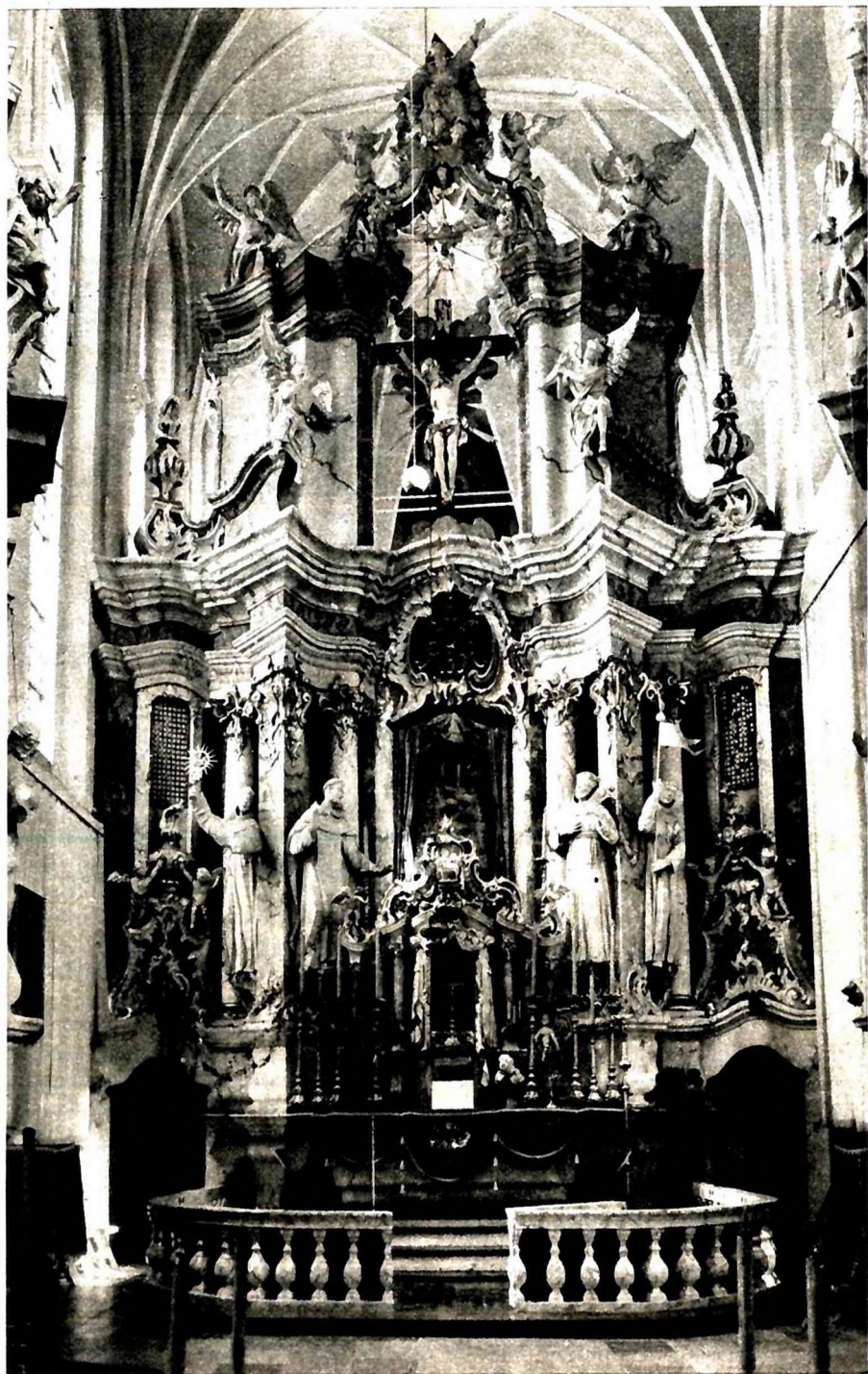
Beveik ne mažesnę meninę vertę turi *Vilniaus Dominikonų* (Šventosios dvasios) bažnyčios altoriai (1753—1760 m.; kai kurių altorių ir skulptūrų autorius yra Hoferis). Jų kompoziciją sudaro šešiolika altorių ir sakykla-klausykla, kuri atrodo lyg nulieta. Ažūrinis didysis alto-

Vilniaus Dominikonų bažnyčios sakykla-klausykla, vargonų choras. 1753–1760 m.; vargonai, 1776 m., A. Kasparinis

rius jungiasi su šešiais altoriais transepto sparnuose, o kiti altoriai — šoninėse navose ir prie keturių masyvių pilorių. Trijų tarpinių altorių ritminės kompozicijas sudaro korintinių kolonų, piliastrų, banguotų karnizų grupės. Dekoratyvinį

plastinį išpūdį didina gyvų judesių ir gestų, pozų, įmantrių rakursų skulptūros. Su altorių ir sakyklos-klausyklos plastika, kaip ir šv. Jono bažnyčioje, siejasi architektūrinis komponentas — vargonų choras, kurio keturi piloriai tartum apversti aukštyn kojomis laiko profiliuotą asimetriškais kartušais dengtą banguotą vientisos masės parapetą. Jį kitu ritmu kartoja vargonų prospekto plastika.

Tytuvėnų bažnyčios didysis altorius XVIII a.

Vilniaus Šventosios dvasios cerkvės ikonostasas. 1750—1753 m.

Vilniaus Bernardinų bažnyčios medinio altoriaus viršutinė dalis. 1766—1784 m., D. Džotatas

Kitų Vilniaus bažnyčių mūriniai altoriai ne tokie meniški (šv. Kotrynos, 1732—1759 m.; šv. Jokūbo ir Pilypo, 1763—1766 m.).

Meniškų altorių XVIII a. buvo pastatyta ir provincijos bažnyčiose. Tyluvėnų bažnyčios altoriai pasižymi linijų, formų, siluetų dinamiškumu, perspektyvų ansamblisku darnumu. Ne mažiau vertingi Liškiavos bažnyčios altoriai. Vientisu barokišku grožiu imponuoja ir Vilniaus Šventosios dvasios cerkvės ikonostasas (1750—1753 m., projekto autorius *Glau-bicas*; rekonstruotas XIX a.). Puošnus, dinamiškas, rokoko motyvais dekoruotas ikonostasas kartu su daugeliu vešlių ornamentų ant cerkvės sienų ir skliautų sudaro raiškį, vientisą interjero visumą. Trijų atskirų, bet darniai sujungtų dalių ikonostasas eina per visą transeptą. Meniškai įdomiausia yra vidurinė dalis. Ji komponuota kaip dekoratyvus rokokinis trijų tarpinių altorių su lenktais karnizais, dinamiškai sutvarkyta orderine sistema; puošnūs reljefiniai kriauklių mo-

tyvai juosia paveikslų vietas. Savo kompozicija ir formomis ikonostasas atrodo tartum vientisas skulptūros kūrinys.

Be mūrinių altorių, XVIII a. buvo sukurti keli unikalus mediniai altoriai ir sakyklos. Vieni iš jų dažyti polichromiškai, kiti — poliruoti. Net liaudies meistrų statytose bažnyčiose yra daug originalių ir dekoratyvių polichromiškų medinių altorių, kuriuose, be orderinių elementų, netrūksta liaudies menui ir barokui būdingų asimetriškai išdėstytų ornamentų. Tokiuose mediniuose altoriuose yra augaliniais ar geometriniais motyvais gausiai dekoruotų kolonų, paveikslų rėmų, altorių šonuose ir tarpkolonėse — kiaurapjūviu ar reljefu išdrožtų plokščių. Iš polichromiškai dažytų, plastiškai interpretuotų altorių minėtinas originalios kompozicijos *Smilgių* (Panevėžio raj.) bažnyčios trijų altorių ansamblis (XVIII a. antroji pusė). Šitie altoriai turi daug rokokui būdingų motyvų. Banguojančios kolonos laiko puošnų profiliuotą antable

Vilniaus Bernardinų bažnyčios sakykla, klausykla ir Stanislovo Radvilos antkapis. 1766—1784 m., D. Džotas

mentą. Kolonas apsviję reljefiškai vijoklių ornamentai. Sodrus koloritas dar ansamblį dar dekoratyvesnį. Meistriškai ir savitai sukurtų barokinių formų medinių, polichromiškai dažytų altorių yra ir kitose liaudies meistrų statytose medinėse bažnyčiose (Sedos, XVIII a.; Alsėdžių, XVIII a.).

Kitoks yra *Vilniaus Bernardinų bažnyčios altorių ansamblis* (dirbo Danielius Džotas (Giotas) ir kiti; 1766—1784 m.). Jį sudaro septyniolika klevo altorių. Jie monochromiškai poliruoti, vientisų ir grakščių vėlyvojo baroko formų. Klevo faktūra ir gražios architektūrinės bei plastinės dalys, skulptūros kontrastingai išryškėja gotikinės bažnyčios erdvėje.

Jieznos bažnyčios tapytas šoninis altorius prie vargonų choro. XVIII a.

Visi altoriai vieno tarpsnio, jų viršus dekoruotas. Kartu su kitais Džotas padarė ir puošnią medinę sakyklą su skulptūromis, vargonų parapetą, klausyklos ir grakščių formų stales (suolus) vienuolių chore.

XVIII a. pasitaiko ir tapytų altorių. Vertingi yra *Jieznos bažnyčios šoninių nišų ir tribūnų altoriai*, išpuošti perspektyviškai pavaizduotais detaliais orderiniais elementais; iš pirmo žvilgsnio net sunku nustatyti, ar altoriai tapyti, ar reljefiškai modeliuoti.

XVII—XVIII a. statytos bažnyčios su altoriais tipiškiausiai atspindi baroko stiliaus bruožus. Baroko laikais statyta nemaža kitokios paskirties visuomeninių pastatų, tačiau jų iki šiol nedaug teišliko; daugumos jų labai pakeistos pirminės barokinės formos, kiti visai nugriauti.

Mokyklos, rotušės, užiegos namai

Mokyklos. Parapijų (pradinių) ir kolegijų (vidurinių) mokyklų patalpos XVII—XVIII a. dažniausiai buvo kartu su vienuolynų namais, nors pasitaiko jų ir pa-

rapijų namuose ar rotušėse. Vos kelios kolegijos (Kražių) ir Vilniaus akademija turėjo savo pastatų ansamblius, pradėtus statyti dar renesanso laikais ir padidintus baroko laikotarpiu.

XVII—XVIII a. mokyklų barokiniai pastatai buvo vienaaukščiai arba dvi-aukščiai, išilginės ir skersinės koridorinės sistemos. Didesnės mokyklas dvi išilginės kapitalinės sienos dalijo į tris dalis: koridorių ir klases bei pagalbines patalpas iš šonų. Mažesnėse mokyklose su dviem skersinėmis kapitalinėmis sienomis per vidurį ėjo koridorius, o iš galų buvo klasės. Iš XVIII a. statytų mokyklų minėtina nedidelė vienaaukštė su skersiniu koridoriumi bei nedideliu mezoninu *Telšių* mokykla (1795—1798) ir dvi-aukštė *Troškūnų* (Anykščių raj.) mokykla (1796) su skersiniais ir išilginiais koridoriais. Abi mokyklos paprastos ir iš lauko, ir iš vidaus. Patalpas puošė tik reliefiniais augaliniais motyvais ornamentuotos krosnys. Mokyklos buvo statomos prie aikščių; šalia jų skleidėsi nedideli parkai, sodai (vaismedžių, botanikos), gėlių darželiai.

Rotušės XVII—XVIII a. buvo statomos naujos arba rekonstruojamos senosios. Viena didingiausių XVIII a. antrojoje pusėje rekonstruotų rotušių, įgavusių dabartinę vėlyvojo baroko išvaizdą, yra minėtoji *Kauno* rotušė, pastatyta 1542—1556 m. vilniečio meistro Benedikto *Chainausko* (Choinovskio), 1771—1775 m. iš esmės rekonstruota pagal Kaune gyvenusio čekų kilmės architekto, fiziko ir matematiko Jono *Matekerio* (minimo iki 1799 m.) projektą. Jos išorės architektūros formose dominuoja baroko stiliaus ypatybės kartu su santūriais naujo jau klasicistinio stiliaus elementais (antabamento ir atiko motyvo pobūdis, šoninio fasado kompozicija); yra joje dar ir gotikos elementų (kai kurių angų arkos smailios). Rotušė — vienas gražesniųjų *Kauno* pastatų, rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto (1869—1933) taikliai pavadinta „baltąja gulbe“. Stovi ji taisyklingoje keturkampėje senamiesčio aikštėje (buvusioje turgavietėje), kurios pakraščiu einančios gatvės jungia ją su miesto centru, su priemiesčiais, svarbiausiais

Troškūnų mokykla. 1796 m.

Kauno rotušė. Rekonstruota 1771—1775 m.

prekybiniais keliais. Pati rotušė, kaip bokštinis pastatas, yra svarbus komponentas, veiksmingai padedantis formuoti senamiesčio panoramos turinį siluetą. Netoli jos stovėjo nedideli vaško lydymo ir skaidrinimo pastatai (vaškinės) su specialiomis krosnimis.

Dominuojantis rytinis rotušės fasadas atgręžtas į pagrindinius senamiesčio ke-

Šeduvos užvažiuojamieji namai. XVIII a.

lius, su fasado siena bei frontonu natūraliai susijęs aukštas (53 m) ir grakštus šešių tarpinių bokštas. Jis ritmiškai lengvėja ir lieknėja, teikia pastatui veržlumo, vertikalumo ir dinamiskumo įspūdį, pabrėžia labai originalų, tapybišką rotušės kontūrą. Bokštas užbaigiamas lieкну ir dekoratyviu liaunos kreivės stogeliu su gražia vėtrunge. Bokšto ir frontono architektūrinę išraišką gyvina skirtingi orderiniai elementai. Fasado kompozicijoje glaudžiai pinasi ankstyvojo klasicizmo tektoniskumas su baroko formų plastiškumu.

Šoniniuose ir vakariniame fasaduose simetriškai išdėstyti langai. Masyvūs jų frontoneliai, kresni piliastrai su akanto bei rūtos motyvų ornamentu, stambokas antablementas teikia fasadams monumentalumo, kontrastuojančio su bokšto vertikalumu. Aukštas stogas (jo santykis su sienomis 1:1) primena dar gotikos statybos tradiciją, o stogo laužimas į dvi dalis — jau baroką. Architektas Matekeris darniai sujungė nevienodas stilių ypatybes ir elementus eksterjere į vienumą, organiškai suderino horizontalumo ir bokšto vertikalumo santykius.

Rotušės interjeras klasicistinis. Tai daugiausia Vilniaus architekto Karolio Podčasinskio (1790—1860) 1836–1838 m. kūryba.

Užvažiuojamieji bei užieigos namai (karčemos). Šprendžiant iš aprašymų ir išlikusių pastatų, XVIII a. mūriniai užvažiuojamieji namai buvo vieno ar dviejų aukštų. Prie jų visada šliedavosi ratinės vežimams ir arkliams. Šeduvos (Radviliškio raj.) mūriniai vienaaukščiai užvažiuo-

jamieji namai (XVIII a.) buvo su mezoninu; ratinė (dabar nugriauta) glaudėsi prie šono galu. Išlikusių dviaukščių mūrinių Jiezno (Prienų raj.) užvažiuojamųjų namų (XVIII a. antroji pusė) medinė ratinė stovėjo kieme. Apskritai užvažiuojamieji namai paprastų išorės formų, ne kažin kokių interjerų; jie dažnai buvo statomi netoli bažnyčių. Jiezno užvažiuojamieji namai su dvaro rūmais ir bažnyčia sudarė net kompozicinį trikampį, jungiamą turgaus aikštės miestelio centre.

Rūmai ir gyvenamieji namai

Baroko stiliaus rūmų bei namų iki šiol beveik neišliko. Laikas ir įvairios negandos smarkiai pakeitė jų vidų bei išorę, o kitus visai nušlavė nuo žemės paviršiaus. Pagal priklausomybę baroko gyvenamuosius pastatus galima skirstyti į šias svarbiausias grupes: feodalų rūmai ir namai; miestiečių namai. (Valstiečių gyvenamieji namai čia nenagrinėjami, nes jie ne baroko stiliaus.) Pastatai skyrėsi dydžiais, planais, patalpų išdėstymu, architektūros formomis, vidaus dekoru.

Iki XVII a. vidurio feodalų rūmai miestuose bei provincijose tebebuvo dominuojančio renesanso stiliaus. Nuo XVII a. vidurio jie įgavo būdingų baroko formų. Sekant prancūzų architektūra, atsisakyta uždarytų kiemų, rūmus pradėta statyti su pusiau atvirais reprezentaciniais kiemais (kurdoneriais). Tai buvo stačiakampio formos vienaaukščiai arba dviaukščiai rūmai, namai su aukštais cokoliais ir rūsiais, dažnai su mezoniniais, reprezentaciniais laiptais (su terasomis), laužtiniais (mansardiniais) keturslaičiais arba pusvalminiais stogais. Rūmų interjerai ir miestuose, ir provincijoje buvo dekoruoti lipdiniais, freskomis, įvairių atspalvių medžio buazerijomis, o parketo grindys — įvairių geometrinių raštų ir atspalvių intarsijomis. Patalpas puošė taip pat dekoratyvinių koklių krosnys su tapytais žmonių figūrų, herbų, peizažų, parkų vaizdais arba reljefiškai modeliuotais ornamentais. Rūmuose buvo daug vaizduojamosios (molbertinės tapybos, grafikos, skulptūros) ir taikomosios (baroko baldų,

Pacų (Maironio) rūmai Kaune. Apie 1670 m.

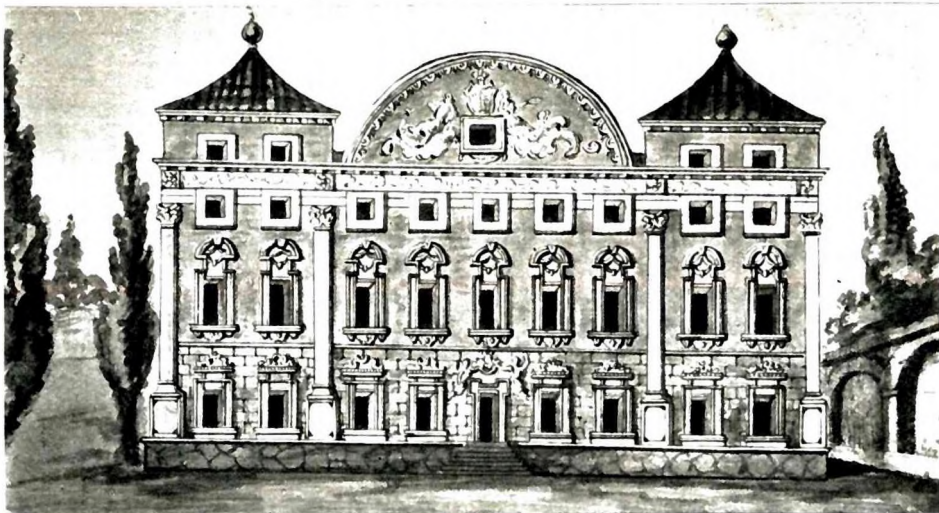
gobelenų, kilimų, indų, žibintų ir kt.) dailės kūrinių. Meniškumu, erdvumu pasižymėjo rūmų ir ypač reprezentacinės patalpos (salės, svetainės, valgomieji).

Prie rūmų ir namų, ypač priemiesčiuose ir provincijoje, buvo įrengiami laisvo arba geometrinio planavimo *parkai*. Neretai prie pagrindinių tiesių alėjų buvo derinami laisvai išvesti šalutiniai takai, želdinių grupės. Geometrinio planavimo parkuose takai ir alėjos eina pakraščiais arba spinduliais suvedami į parterius, vejas, aikšteles. Medžiai ir krūmai karpomi, iš jų lapijos ir vainikų sudaromos dekoratyvios geometrinės formos. XVIII a. antroje pusėje atsirado mišraus planavimo parkų: barokinių geometrinių ir klasicistinių peizažinių. Parkų ir dvarų erdvumas, želdiniai derinama prie aplinkos. Parkai ypač būdingi kaimuose statytiems rūmams. Čia sodybos ir parkai daug erdviau sutvarkyti, tapybiškai įjungti į peizažą (Biliūnų, Kelmės, Jiezno dvarai).

Feodalų rūmai miestuose prie aplinkos buvo derinami nevienodai. Miestų centruose jie buvo statomi prie pat gatvių bei aikščių linijų. Jų kiemai buvo jau-

kūs, gerai sutvarkyti, su gėlynais, net želdiniais. Priemiesčiuose rūmai buvo statomi gražiausiose vietose; sodybos su parkais buvo svarbiausios aplinkos dominantės (Slušų sodyba Vilniuje). Rūmai dažniausiai dviejų ar trijų aukštų. Pirmojo aukšto langai neretai mažesni (gynybinio pobūdžio palikimas) ir be apvadų; antrojo aukšto langai didesni, apjuosti gana puošniais apvadais. Fasadų nuo gatvės kompoziciniai akcentai — vartai. Labai meniški būdavo antrieji, beletažiniai, aukštai su erdviomis, puošniomis patalpomis. Rūmų tūriui ir proporcijoms, dekorui nemaža įtakos turėjo italų baroko tradicijos, o plano anfiladinei struktūrai — prancūzų barokas.

Pirmasis visiškai baroko stiliaus didikų rūmų, pastatytų prie miesto pagrindinės aikštės, kūriny yra Pacų (Maironio) rūmai Kaune. Naujausi tyrimai (architektė L. Perevičienė) parodė, kad XV—XVI a. čia stovėjo trys gotikinio stiliaus pastatai: sklypo šiaurinėje pusėje — vienas dviejų aukštų galu į aikštę ir pietinėje pusėje — du vienaaukščiai namai vienas šalia kito. 1643 m. visi jie atiteko Pacams. Namai buvo rekonstruoti ir sujungti. Apie 1670 m. buvo sukurti puošnūs rezidenciniai baroko stiliaus rū-

Sapiegų rūmai. Vilnius, 1691—1697 m.

mai. Nuo 1910 m. jie priklausė poetui Maironiui (1862—1932); dabar Lietuvos TSR literatūros muziejus.

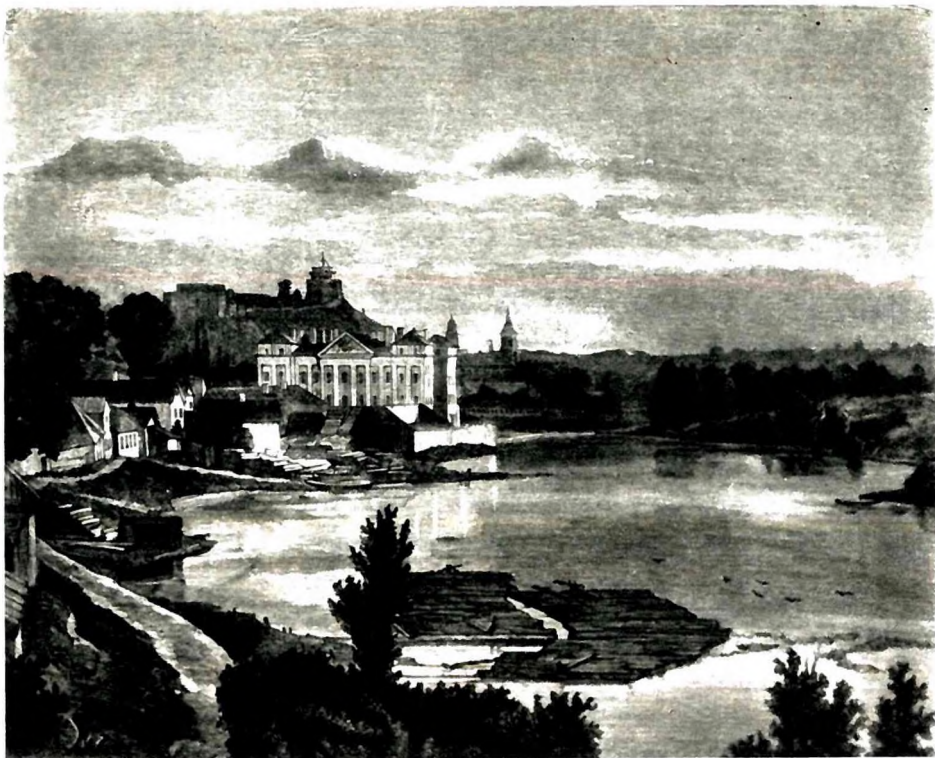
Pacų rūmai stovi prie Rotušės aikštės bei Muziejaus gatvės pagrindinės linijos; jų reprezentacinis kiemas išeina į Nemuno ir Neries santaką, į buvusią giraitę. Rūmų viduryje buvo vartai iš Rotušės aikštės į kiemą; vartuose — reprezentaciniai laiptai į antrąjį, beletažinį, aukštą su puošniomis salėmis bei erdviais kambariais. Vėliau vartai buvo užmūryti, jų vietoje padarytas vestibulius. Pirmąjį aukštą užėmė įvairios pagalbinės patalpos, svečių kambariai.

Rūmai 55 m ilgio, bet siauri — tik 14 m pločio. Į buvusios giraitės pusę yra du fligeliai. Pagal gatvės pagrindinę liniją namai išlenkti; jie dviejų aukštų, su barokiškai laiptuotu dviejų tarpsnių (mansardiniu) čerpių stogu. Keturių dorėninių kolonų remiamas balkonas ir išrežiantis į stogą frontonas prie didžiųjų durų pristatytas po 1778 m. rekonstrukcijos. Puošniausias buvo reprezentacinio kiemo fasadas, kur dar ir dabar fligelių frontonuose išliko dekoratyvinių motyvų liekanų. Rūmų interjeras dekoruotas paprastai, barokinėmis gipsatūromis, kambarius puošė Nyderlandų keramikos dirbtuvių koklių krosnys.

Pagal XVII a. brandžiojo baroko principus buvo rekonstruojami didikų rūmai

ir Vilniuje; jie buvo statomi prie svarbiausių gatvių, aikščių. Dažnai jų korpusai juosė uždarus kiemus. Vieni tokių, gotikines ir renesansines formas pakeitusių barokinėmis, buvo Pacų rūmai Vilniuje (M. Gorkio g.; XVI a. priklausė Trakų vaivadais Grigaliui Astikui, rekonstruoti Pacų 1675 m.). Jie trijų aukštų; antrasis, beletažinis, puošniausias aukštas buvo dekoruotas freskomis, gipsatūromis, buazerijomis, jame buvo puošnių koklių krosnys ir židiniai. Rūmų interjeras garsėjo ištaigingumu, buvo laikomas gražiausiu, patogiausiai sutvarkytu. Dėl to rūmuose ne kartą buvo apsi stoję Petras I, Aleksandras I, Napoleonas; čia jiems buvo ruošiami iškilmingi priėmimai.

Visai kitokio pobūdžio rūmai XVII a. pabaigoje buvo statomi Vilniaus priemiesčiuose. Jie turėjo erdvią aplinką, buvo stačiakampio, neretai su paviljonais kampuose plano. Daug dėmesio buvo skiriama jų sutvarkymui, aplinkos grožiui ir jaukumui, apželdinimui, parkų, gėlynų įrengimui parteriuose. Parkuose rūmai dažnai sudarydavo kompozicinį centrą, ir būdavo monumentalūs, dekoratyvūs aplinkos akcentai. Sapiegų rūmai (1691—1697) Vilniaus Antakalnio priemiestyje (dabar Suvorovo g.) buvo dviejų aukštų; trečiasis pristatytas XIX amžiuje. Iš lauko jie papuošti barokiniu dekoru; didžiojo orderio piliastrai pabrėžia kampinius rizalitus. Durų ir langų, vidu-

Slušų rūmai. Vilnius, 1691—1694 m.

rinio frontono apvadai su groteskais girliandomis, barokinėmis kriauklėmis. Langai papuošti archivoltais, sandrikais ir dekoratyvinėmis konsolėmis. Rūmų interjere buvo daug freskų, italo Pjetro Perčio darbo gipsatūrų. (Skulptorius kilęs iš Milano, miręs 1726 m. Vilniuje. Čia jis vadovavo šv. Petro ir Povilo, Trinitorių bažnyčių, taip pat, manoma, Slušų rūmų ir Pažaislio ansamblio skulptūrinio dekoru darbams.) Sapiegų rūmuose kai kurių salių sienos buvo išklotos puošniais nyderlandiškais kokliais su žmonių figūrų, parkų vaizdų, pilių, bažnyčių, herbų piešiniais.

Prie rūmų vešėjo didelis geometrinio plano parkas su plačiomis ir tiesiomis alėjomis, pakraščiuose pereinantį į mišką. Parke buvo skulptūrų, fontanų, grakščių pavėsinių. Svarbiausioji jo kompozicinė ašis nukreipta į rūmus. Į ansamblį vedė reprezentaciniai laiptai, stovėjo puošnūs barokiniai vartai. Jie iš dviejų atskirų dalių, suskirstytų į du tarpsnius,

su nutrūkstančiu frontonu. Kiti dinamiškų linijų vartai ėjo į trinitorių vienuolyną ir bažnyčią, esančius šalia parko. Visas ansamblis labai gražiai derėjo prie tereno, prie pušynų žalumos.

Slušų rūmai (1691—1694 m., baigti dekoruoti apie 1700 m.) pastatyti irgi Vilniaus priemiestyje, pusiasalyje, baudžiauninkų supiltame Neries krante ir net pasukusiame upės vagą (dabar T. Kosciuškos g.). Prie rūmų iš pietų pusės buvo įrengtas gražus taip pat geometrinio plano parkas su tvenkiniais ir perkaisais, pavėsinėmis ir altanomomis, toli išsiskleidęs ant kalvų (už dabartinės T. Kosciuškos gatvės). Parko kompozicinis centras — rūmai; netoliese buvo pagalbinių pastatų (koplyčia, ofisinės ir kt.). Parkas sunyko, iš didingo ansamblio mažai kas teliko. Daug kartų rekonstruoti rūmai buvo simetrinio plano, beveik kvadrato konfigūracijos, su keturkampiais paviljonais kampuose. Patalpos rūmuose išdėstytos pagal prancūzišką ankstyvąją baroką: viduryje — salės, paviljonuose — gyvenamieji kambariai.

Dombrovskių namas. Vilnius, Tiltos g. 1, XVIII a.

Rūmų fasadus skaido didžiojo orderio piliastrai su jonėniniais kapiteliais ir vaisių motyvų girliandomis. Pagrindinio (šiaurės rytų) rūmų fasado frontone buvo bareljefinė batalinė kompozicija, o interjerą puošė skirtingų atspalvių marmuras, daug gipsatūrų ir freskų, tapytų *Palonio*. XIX a. antrojoje pusėje triaukščiai rūmai buvo perdirbti į keturaukščius, o kampiniai paviljonai — į penkiaaukščius. Erdvios patalpos sumažintos.

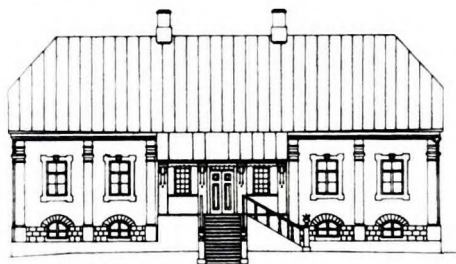
Baroko stiliaus rūmų statyba Vilniuje nesustojo ir XVIII a. Antai 1760—1762 m. gražiose, tapybiškose Neries parkrantėse (dešinėje pusėje, netoli dabartinio Černiachovskio tilto) buvo pastatyti didingi Stanislovo *Piuro* rūmai, kurie garsėjo rokoko gipsatūromis, freskomis. Rūmuose buvo keliasdešimt kambarių. Reprerentaciniu puošnumu pasižymėjo didžiulė salė su aštuoniolika kolonų, rokoko gipsatūromis. Salės viduryje tryško fontanas. Rūmų skliautus dengė freskos, o sienas — raštuoti šilko audiniai. Gražiai atrodė koklių krosnys ir židiniai. Aplink rūmus vešėjo didelis parkas, kuris leidosi į Nerį terasomis. Parke buvo daug skulptūrų, pavėsinių. XIX a. rūmai visiškai sunyko.

XVIII a. Lietuvos miestuose plito originalūs dvarelių tipo gyvenamieji namai. Juos statydinosi smulkesnieji feodalai, turintys žemės prie miestų. Išliko *Dom-*

brovskių namas Vilniuje (Tiltos g.), sudarytas iš dviejų korpusų, pasuktų vienas priešais kitą, galiniais fasadais į gatvę. Tokia pastatų situacija jau klasicistinė, bet jų architektūrinės formos tebekartoja baroką. Namas vienaaukštis, stogas keturšlaitis, laužtinis; fasadus skaido piliastrai su rustais. Fasadų viduryje — rizalitai su frontonais, kurių timpanuose puošnūs herbų kartušai, apipinti vėliavų motyvais. Patalpos išdėstytos mišriai: anfiladiniu ir koridoriniu būdu.

Rūmai ir kiti gyvenamieji namai provincijoje. XVII—XVIII a. dauguma provincijos pastatų buvo mediniai, pastatyti liaudies meistrų pagal vietos tradicijas. Jie stačiakampio arba kampinio (L raidės) plano. Rūmuose buvo įvairaus ploto erdvių, puošnių šokių salių, valgomųjų, svetainių. Aukšti (2/3 viso pastato aukščio) keturšlaičiai pusvalminiai, neretai laužtiniai stogai teikė pastatams monumentalumo. Medinių namų stogų kraiguose kilo du trys masyvūs dūmtraukiai. Daugelis namų su mezoniniais. Iš lauko namai būdavo apmušami lentomis, o iš vidaus — tinkuoti; barokinis būdavo tik vidus (koklių krosnys, baldai), iš išorės jie dažniausiai atspindėdavo liaudies architektūros tradicijas.

Provincijos gyvenamieji namai arba rūmai sudarydavo kompozicinį dvaro centrą, apie kurį žaliuodavo parkai, sodai, parteriai (vejos), gėlynai, stovėdavo kiti sodybos pastatai. Sodybos būdavo statomos gražiose vietose prie upių, užtvankų, ežerų pakrantėse. Iš puošnių ir ištaigingų mūrinių rūmų, garsėjusių didingumu ir turtingumu, minėtini *Pacų* rūmai *Jiezne* (Prienų raj.; apie 1770 m.). Jie buvo trijų korpusų, dviaukščiai, statyti apie reprezentacinį kiemą, išeinantį į Jiezno ežerą. Kieme buvo įrengtas gražus figūrinis fontanas. Aplink rūmus buvo užsodintas mišrusis (peizažinio ir geometrinio plano) parkas su skroblių, liepų ir kitų medžių alėjomis. Parke buvo trijų kastinių tvenkinių kaskada. Pasakojama, kad rūmai statyti pagal kalendorinę sistemą: langų buvę tiek, kiek metai turi dienų, salių — kiek mėnesių, kambarių — kiek savaitių. Interjerą puošė freskos ir gipsatūros, kamerinės skulptūros,

Pabiržės klebonijos šoninis fasadas. 1784 m.

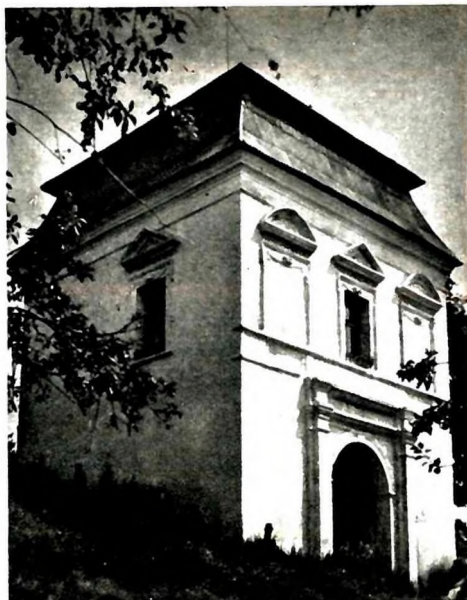

Biliūnų dvaro rūmai. XVIII a.

molbertinės tapybos ir taikomosios dailės kūriniai. Daugelį kambarių dabino skirtingų spalvų buazerijos, šilko audiniai. Antrojo, beletažinio, aukšto patalpos buvo išdėstytos anfiladiškai, išklotos kelių atspalvių raštuotu parketu. Vestibiulių grindys, angų apvadai ir reprezentaciniai laiptai į antrąjį aukštą buvo nevienodų marmuro atspalvių. Kambarius šildė puošnios barokinės krosnys ir židiniai.

Kitur provincijos mūriniai rūmai ir kiti gyvenamieji namai dažniausiai būdavo vieno aukšto, su mezoniniais ir erdviais rūšiais. Svarbus jų fasadų akcentas būdavo reprezentaciniai laiptai, kuriuos juosdavo metalinės baroko ornamentais dekoruotos ažūrinės tvorelės. Pastatų planas mišrus — anfiladinis ir koridorinis.

Pabiržės namą (Biržų raj., buvusi klebonija; 1784 m.), kaip ir kitus medinius liaudies architektūros gyvenamuosius namus, dvi kapitalinės sienos dalija į tris dalis, o išilginės sienos — į mažesnes patalpas. Iš pradžių prie fasado buvo atvira terasa, XIX a. viduryje paversta įstiklintu prieangiu su modernio stiliaus puošyba. Namas vienaaukštis, po visu juo eina rūšiai. Fasadus ritmiškai skaido toskani-

Kelmės dvaro vartai. XVII—XVIII a.

niai piliastrai, pastogę juosia puošnaus profilio karnizas, langus — kampuose laužto kontūro apvadai; priekyje — aukšti reprezentaciniai laiptai, kurie nedideliam pastatui teikia nemažą dekoratyvumo, iškilmingumo.

XVIII a. antrojoje pusėje provincijoje buvo statomi didesni vienaaukščiai su erdviais rūšiais, mezoniniais ir laužtiniais, mansardiniais keturšlaičiais pusvalminiais stogais rūmai. Būdingi šiam tipui yra *Biliūnų* (Raseinių raj.) *dvaro rūmai* ant Šaltuonos kranto, apjuosti peizažinio tipo parku. Rūmai asimetriško plano, su keturšlaičiu laužtiniu stogu; jų fasadai simetrinės kompozicijos. Rūmai su mezoninu, reprezentaciniais laiptais ir terasa prie fasado; aukšti laiptai, terasa ėjo taip pat ir į parko pusę. Sienų angas juosia apvadai su juostiniais sandrikais. Kampų ir mezonino piliastrai rustuoti. Viduje yra šokių salė, suskaidyta piliastų, dekoruota ornamentinėmis reljefinėmis gipsatūromis, alegorinės tematikos freskomis. Parketo grindys su simetriškai išdėstytų ornamentų intarsijomis.

Išorės architektūrinėmis formomis nuo Biliūnų rūmų nedaug kuo skiriasi *Kelmės dvaro rūmai* (XVIII a.), tačiau jų vidaus dekoras ne toks puošnus. Jie vienaaukš-

Miestiečių namo portalas. Vilnius, *Pilies skersg. 5, XVIII a.*

čiai, su erdviais rūšiais, mezoninu, laužtiniu pusvalminiu stogu. Plano ir tūrio simetriškumą ardo vėliau pristatytas žemesnis virtuvės priestatas. Prie rūmų — mišraus plano parkas. Originaliausias sodybos statinys yra dviaukščiai monumentalūs vartai (statyti XVII a., rekonstruoti XVIII a.), per kurių pirmąjį aukštą eina platus kelias; šalia įrengtos dvi patalpos baudžiauninkų kalėjimui, o antrajame aukšte buvo biblioteka ir arkadų galerija orkestrui. Įvairios architektūrinės bei puošybinės vartų formos: dekoratyvūs portalai, tinko nerviūrų raštu puošti skliautai, langai su apvadais ir frontonėliai. Stogą sudaro du tarpsniai. Renesansinių ir barokinių formų vartai yra vertikalus Kelmės dvaro akcentas, kontrastuojantis su horizontaliu rūmų tūriu.

Miestiečių namai baroko laikotarpiu buvo statomi glaustai prie pat gatvių ir aikščių linijų. Jie užima ir visą, ir nevisą posesijos plotį; tuščią tarpą nuo gatvės skiria mūro siena. Namai statyti dažniausiai šonais arba galais pagal gatvės liniją; jie kai kada truputį išlenkti ir sudaro įdomias gatvių perspektyvas. Fasadai nesudėtingų formų, paprasti, mažai dekoruoti arba ir visai be dekoru. Angų yra su laužtiniais apvadais, bet dažniausiai jos be apvadų, užtat pasitaiko įvairių formų arkų, kartais net karpytų arba su užkarpomis, būdingų lietuviškam vėlavajam barokui. Miestiečiai tyčia nepuošė namų fasadų, kad neatkreiptų feodalų dėmesio, nes šie, atvykę į miestus per seimelius, turėjo teisę apsigyventi patinkančiuose miestiečių namuose. Įeinama į namus dažniausiai buvo iš kiemo arba iš įvažiavimo į kiemą angos. Namai vieno dviejų, rečiau trijų aukštų. Dviaukščiuose ir triaukščiuose namuose būdavo keleri vidiniai laiptai arba dengtos medinės ar mūrinės išorinės galerijos su laiptais kiemuose (Vilnius, M. Gorkio g. 79).

Miestiečių namai siauri ir ilgi (nuo 4 m iki 7 m pločio); į atskiras patalpas juos dalija skersinės sienos. Išilginių pertvarinių sienų barokiniuose namuose retai tepasitaiko. Miestiečių namai beveik vienodi. Turtingųjų namų planai sudėtingesni, tokiuose namuose daug patalpų, neretai sujungtų anfiladiškai. Neturtingųjų namai nedideli, vienos arba dviejų skersinių sienų dalijami į dvi tris gyvenamąsias patalpas. Miestų pakraščiuose gyvenančių miestiečių, besiverčiančių žemės ūkiu, namai buvo mediniai, vienaaukščiai, vienos dviejų skersinių sienų (kaip ir valstiečių namai) dalijami į įvairias patalpas (gyvenamąją, priemonę, ūkinę patalpą).

XVII—XVIII a. Vilniaus miestiečių barokiniai namai buvo stačiakampio, kampanio (L raidės) plano, su pusiau uždaru (U raidės formos) kiemu ir uždaru kiemu. Kauno miestiečių XVII—XVIII a. barokinių namų su uždariais kiemais neišliko. Nepaplitę Kaune ir namai su išorinėmis atviromis galerijomis bei laiptais kiemuose.

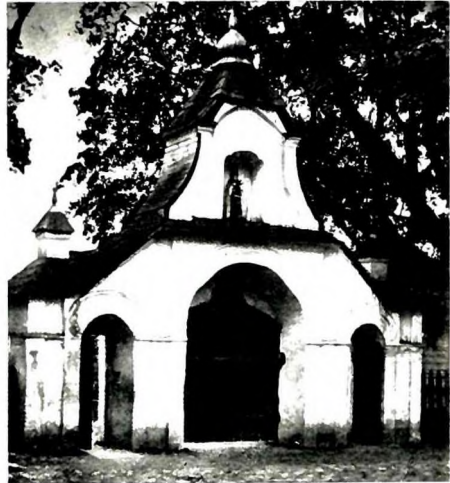
Smulkioji architektūra

Svarbiausi baroko smulkiosios architektūros kūriniai yra vartai ir memorialiniai paminklai, kuriuose gana subtiliai atsiskleidžia meninės baroko formos.

Vartai. XVII—XVIII a. vartai ėmė netekti tvirtovinio gynybinio pobūdžio, tapo praktiniais bei dekoratyviniais pastatų komponentais, kelrodžiais į sodybas, šventorius, kapines. Vartuose pradėjo nykti sandarios, dažnai dekoruotos dvigubų lentelių durys, ėmė plisti azūrinės, kaltos iš geležies, įvairiai puoštos grotelės. Aklinų medinių durų išliko tik vienuolynų ir kai kur miestiečių namų vartuose.

Vartų yra vienaaukščių, dviaukščių, paprastų (į ūkinius kiemus), reprezentacinių (į kiemus prie rūmų, į šventorius). Statomi jie iš plytų, akmens arba mišrių medžiagų. Pasitaiko, kad iš gelsvų dolomitų, melsvų bei pilkų lauko akmenų ir raudonų plytų kuriami originalūs skirtingų atspalvių vartai (Pabiržė, Biržų raj., buvusio šventoriaus vartai). Liaudiškai interpretuotų baroko formų yra *Šaukėnų* (Kelmės raj.) *šventoriaus vartai* (1763). Įdomūs barokinio silueto (su liaudies meistrų skulptūra) yra *Mosėdžio* (Skuodo raj.) *šventoriaus vartai*. Tipiški vėlyvajam barokui, įmantrių formų yra *Bazilijonų vienuolyno vartai Vilniuje* (Gorkio g. 71; 1761 m., architektas *Glaubicas*). Jie trijų mažėjančių tarpinių, pirmąjį iš jų žymi didžiulė anga su karpyta arka, antrąjį — niša su balkonu ir azūrinėmis metalo grotelėmis, o trečiąjį — evangelinės trejybės temos reljefas. Vilnijantis ir plastiškas vartų paviršiaus kontūras, laužtinio profilio karnizai, piliastrai, figūrinė scena ir antrajame tarpsnyje nusidriekę rokoko ornamentų reljefai teikia daug tapybiškumo ir dinamiško linijų ritmo, būdingo rokoko statiniams. Ne mažiau įdomūs yra minėti Kelmės dvaro dviaukščiai kelių patalpų vėlyvojo renesanso ir baroko formų vartai.

Memorialiniai paminklai. Mūriniams ir mediniams memorialiniams paminklams būdinga proporcijų ir tūrių įvairovė, architektūrinių bei dailės formų, silueto grožis ir originalumas. Statyti šeimos bei

Šaukėnų šventoriaus vartai. 1763 m.

visuomeniniams įvykiams, istorinėms datoms, mirusiems atminti, jie dažnai buvo ne tik antkapiniai paminklai, bet ir svarbūs, dekoratyvūs akcentai pakelėse ir kryžkelėse, reikšmingi gyvenviečių bei sodybų kiemų užstatymo komponentai. Mediniuose liaudies meistrų darbo paminkluose saviti bruožai santūriai pinasi su barokiniais elementais, mūriniuose paminkluose daugiau baroko stiliaus bruožų. Pagal konstrukcijas, formas ir silueto ypatybes memorialinius paminklus galima skirstyti į šias grupes: paminklai su vienos, dviejų ar trijų eilių nišomis; apvalūs ar daugiakampiai stulpai su skulptūromis viršuje; koplytstulpiai; vienaaukštės ar triaukštės azūrinės koplytėlės; namo pavidalo koplytėlės. Barokiškumas šiuos paminklus siejo su panašiais mūriniiais Lenkijos, Vakarų Europos paminklais.

XVII—XVIII a. baroko architektūra — svarbus etapas Lietuvos architektūros istorijoje. Nors jos formavimasis ir raida neatskiriama nuo Vakarų ir Rytų Europos baroko architektūros, joje yra ir daug savitų bruožų. Svarbus baroko architektūros plitimo židinys buvo Vilnius. Vilnietiškas barokas paplito ne tik po Lietuvą, jis pasiekė Vakarų Baltarusiją, Šiaurės rytų Latviją.

Lietuviškojo baroko architektūrai būdingos sudekoratyvintos orderinės formos, dažnai sumonolitintos ir plastiškos. Net antablemento elementai neretai reliefiškai laužomi pagal pratęstas piliastrių vertikales. Frontonuose ir viršutinių tarpinių bokštuose ant sraigės pavidalo išgaubimų statomos dekoratyvinės vazos, kaltiniai azūriniai kryžiai. Barokui, ypač vėlyvajam, būdinga įvairios langų projekcijos ir viršaus sąramos (pusapskritės, karpytos ir kt.). Bažnyčiose dažni plokšti fasadai su dviem lieknais, grakščiais bokštais.

Bažnyčių interjeruose daug meniškų, įvairiai komponuotų altorių ir jų ansamblių, vaizduojamosios ir taikomosios dailės kūrinių. Bet lietuviškojo baroko formos nuosaikios, tektoniškos, funkciškos, neturi per daug įmantrių iracionalių architektūros elementų, būdingų vokiečių barokui. Lietuvoje baroko architektūra plito beveik du šimtus metų, iš pradžių pindamasi su renesansine architektūra, o XVIII a. antrojoje pusėje — jau su klasicistine.

Vaizduojamoji dailė

Lietuvos baroko dailėje, be bendrųjų stiliaus ypatybių, ryškėjo savitos meninės tradicijos, kurias lėmė vietiniai dailininkai. Dailėi įtakos turėjo ir italų, flamanų bei kitų šalių dailininkai, taip pat įvairios meno mokyklos. Palyginti su kitais kraštais, Lietuvos baroko dailė buvo paprastesnė, nebuvo taip paplitusi kaip Vakarų ir Rytų Europos šalyse. Nuosekliai ir intensyviai dailės kūrybai trukdė nepastovios, dažnai permainingos ekonominės-socialinės, politinės ir kultūrinės sąlygos.

XVII—XVIII a. vaizduojamoji dailė Lietuvoje nebuvo vienos krypties, vienos meninės programos, tolygios vertės. Šalia meistriškų kūrinių pasitaiko gana daug mėgėjiškų. Baroko dailė, kaip ir architektūra, išaugo iš vėlyvojo renesanso kūrybinių principų, joje atsisakoma renesanso santūrumo ir ramumo, nors jų desių, pozų ir rakursų dinamikos, dekoratyvumo, temų ir minties emociingumo

siekiama kur kas nuosaikiau negu kituose kraštuose. Dailėje būta didelės meninės ir teminės įvairovės: šalia vyraujančių religinių kurta ir buitinės, istorinės, batalinės tematikos kūrinių, pasitaiko portretų. Profesionalioji dailė priklausė beveik vien bažnyčiai ir didikams, feodalams. Jai būdingi tie patys kūrybiniai keliai ir metodai, išraiškos bei kompozicijos priemonės, kaip ir visos Europos dailė; joje daugiau meninės išraiškos paprastumo, kompozicinių priemonių lako- niškumo.

Svarbūs, atsakingi ir dideli interjerų dekoravimo darbai dažniausiai buvo pavedami dailininkams, atvykusiems iš užsienio. Sienų tapyba ir skulptūrinis dekoras baroko laikotarpiu Lietuvoje ir vyravo. Vietiniai meistrai kūrė daugiausia molbertinės tapybos, be to, kamerinės skulptūros, knygų ir lakštinės grafikos kūrinius.

XVII a. prie vienuolynų arba feodalų dvaruose sparčiau ėmė kurtis nedidelės dailės dirbtuvės. Daug jų prie įvairių vienuolynų įsisteigė XVIII amžiuje. Vilniuje tokios vaizduojamosios ar taikomosios dailės dirbtuvės veikė jėzuitų (nuo XVI a. noviciate prie šv. Ignoto bažnyčios), bernardinų, trinitorių, dominikonų, karmelitų, bazilijonų ir kituose vienuolynuose. Provincijoje garsėjo Kretingos pranciškonų vienuolyno dailės dirbtuvė. Tiesa, vienuolynų dirbtuvių dailė ne visada buvo aukšto meninio lygio. Daugiausia buvo kuriama religinėmis temomis. Iš Vilniaus dirbtuvių žinomi dailininkai: bazilijonų — Antoninas Grušeckis (1734—1798), Olimpas Sideravičius (minimas 1784 m.), bernardinų — Motiejus (minimas 1784 m.), dominikonų — Ignatas Marškovskis (minimas 1753—1754 m.), Kretingos pranciškonų — Antanas Dobročinskas (XVIII a.), sukūręs Kretingos bažnyčiai keletą skulptūrų, taip pat didįjį ir vieną šoninį altorių (dešinėje). Vilniuje daug talentingų dailininkų dirbo jėzuitų noviciato dailės dirbtuvėse prie šv. Ignoto bažnyčios. Iš jų minėtinas vilnietis skulptorius ir tapytojas, dailidė ir tekintojas Jokūbas Malakauskas (1678—1710), sukūręs daug freskų, molbertinių paveikslų, šventųjų skulptūrų šv. Ignoto

bažnyčiai ir noviciato patalpoms, taip pat ne vienai Lietuvos ir Baltarusijos bažnyčiai.

Lietuvos bažnyčiose buvo paveikslų ir iš Lenkijos vienuolynų dailės dirbtuvių. Antai Trinitorių bažnyčią Vilniuje puošė keli Lenkijos trinitorių vienuolyno tapytojo Jono *Prechtelio* (1737–1799) kūriniai. Šio tapytojo kūriniai žinomi ne tik Lenkijoje ir Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje, Ukrainoje.

Nedidelės dailės dirbtuvės buvo Radvilų, Oginskių bei kitų didikų dvaruose. Į šias dirbtuves buvo kviečiami dailininkai iš užsienio arba ir vietiniai. Jose buvo stengiamasi parengti įvairių dailės šakų, žanrų tapytojų, dvarų teatrų dekoratorių, įvairių iškilmių bei puošnių švenčių, laidotuvių apipavidalintojų, skulptorių, grafikų.

Baroko laikotarpiu domėjimasis daile buvo didelis. Kunigaikščių, didikų ir kitų feodalų kunstkamerosė ir rūmuose, bažnyčiose ir vienuolynuose gausinamos renesanso metu pradėtos kaupti kolekcijos, kuriose buvo nemaža vertingų dailės kūrinių tiek vietinių, tiek užsieniečių dailininkų. Daugiausia tai šeimos, giminų, pažįstamų ir draugų portretai, taip pat imaginaciniai (sąlyginiai) giminės pradininkų arba garsiausių jos narių, Lietuvos didikų kunigaikščių (Vytauto, Žygimanto Augusto) portretai. Didikų kunstkamerosė buvo kaupiami religinių, buitinių istorinių temų tapybos ir grafikos kūriniai, miestų panoramos, žemėlapiai, genealoginės rodyklės, rūmų, tiltų ir kiti krašto architektūros vaizdai. Kartais tokiose kolekcijose būdavo po kelis tūkstančius įvairių mokyklų ir dailininkų kūrinių.

Kaupdama meno vertybes, didelį vaidmenį toliau vaidino Radvilų giminė, kuri kunstkameras turėjo Vilniuje, Biržuose, Kėdainiuose, Nesvyžiuje, Slucke bei kitose savo rezidencijose. Nemaža dailės kūrinių priklausė taip pat Sapiegų, Pacų, Oginskių, Tiškevičių ir kitoms feodalų giminėms. Daug dailės kūrinių, ypač religinių, buvo vienuolynuose ir bažnyčiose. Tačiau karai, įvairios kitos negandos juos išblaškė, nedaug kas vertinga Lietuvoje teliko.

Skulptūra

XVII–XVIII a. skulptūra daugiausia susijusi su pastatų interjeriais ar jų elementais: skliautų bei kupolų plafonais, sienų puošyba, altoriais bei ikonostasais, antkapiniais paminklais. Mažiau jos tėra eks-terjeruose: fasadų nišose (apvalioji skulptūra), fasadų paviršiuose (ornamentiniai reljefai). Siek tiek skulptūrų pasitaiko parkuose, miestų aikštėse. Išliko viena kita XVIII a. liaudies medinė polichrominė skulptūra.

Apvalioji skulptūra ir reljefai buvo įvairių temų ir siužetų, bet daugiausia sukurta religinės tematikos figūrinių skulptūrų ir ornamentinių kompozicijų. Apvaliųjų skulptūrų ir reljefų kompozicijos įvairios, dinamiškos, įvairiai modeliuotos. Bažnyčiose barokinės skulptūros dažnai sudaro vientisus ciklus, kuriuos jungia viena mintis, tema, kompozicinis išdėstymas, grupavimas.

Skulptūriniai antkapiniai paminklai. Baroko laikotarpiu Lietuvoje tebekuriami dideli architektūriniai antkapiniai paminklai su figūromis, biustais, orderiniais elementais bei gausiu skulptūriniu dekoru. Barokinėmis formomis šie paminklai panašūs į altorius ar puošnius portalus; paminklo viduryje įkomponuojamas visafigūris mirusiojo atvaizdas ar (vėliau išpopuliarėjęs) portretinis biustas. Ilgainiui tokie paminklai išstūmė daug paprastesnes antkapines plokštes. Tebeplito ir epitafijos, bet jos įgavo daug įvairesnes architektūrines formas; nuo XVII a. vidurio jos beveik visiškai pakeitė brangius monumentalius antkapinius paminklus. Tiesa, tuo metu pačios epitafijos taip pat neteko ankstesnio puošnumo. Jose dažniausiai tenkinamasi biustiniais portretais bei paprastu ornamentiniu dekoru, rėminančiu įrašą.

XVII a. pirmosios pusės antkapiniai paminklai stilistiškai bei meniškai interpretuoti ne taip pat: vienuose paminkluose tebevyravo renesanso meninės tradicijos su manierizmo tendencijomis, jungiančiomis įvairių stilių kompiliuotus elementus ir dekorą, kituose jau skleidėsi grynios, darnios ir grakščios ankstyvojo baroko formos.

Samuelio Levo Oginskio antkapinis paminklas (marmuras). Apie 1650 m.

Teodoros Kristinos Sapiegienės biustas iš antkapinio paminklo (marmuras). XVII a. vidury, Dž. F. de Rosis

Teodoros Kristinos Sapiegienės antkapinis paminklas. 1652—1655 m., Dž. F. de Rosis

Stanislovo Radvilos paminklas Vilniaus Bernardinų bažnyčioje (sukurtas apie 1618—1623 m.) atspindi dar renesanso formas, o vos dešimtmečiu vėliau toje pačioje bažnyčioje pastatytas Petro Veselevskio antkapinis paminklas (1635) jau

turi ankstyvojo baroko bruožų; jį sukūrė skulptorius, kuris tuo metu dekoravo ir šv. Kazimiero koplyčią Vilniaus katedroje (kartojasi identiški dekoratyviniai elementai ir balta skulptūra. Ant sarkofago gulinti figūra dar renesanso laikotarpio kompozicinės schemos. Dekoratyvi draperija, išskleista per visą tuščią plokštumą virš figūros, teikia paminklui iškilmingumą.

Kruonio bažnyčioje (Kaišiadorių raj.) greta renesansinės *Teodoro Bohdano Oginskio* epitafinės plokštės yra manieristinė *Samuelio Levo Oginskio* plokštė (apie 1650 m.) iš tokio pat violetinio marmuro. Joje perkrautai, be erdvės įtarpinta gulintio riterio figūra, virš jos — lenta memorialiniam įrašui, herbinis skydas ir amūriukų figūros.

Netrukus Vilniaus šv. Mykolo bažnyčioje iškilo LDK maršalkos *Jono Stanislovo Sapiegos* paminklas (1638—1643), kompoziciškai sujungtas su zakristijos durimis. Jis priklauso retam portalinių antkapinių paminklų tipui ir laikomas pirmuoju šio tipo paminklu Lenkijos ir Lietuvos valstybėje. Šį paminklą sudaro

monumentali durų angą remianti architektūrinė kompozicija iš juodo ir tamsiai rusvo marmuro; virš angos darniai įkomponuota masyvi plokštė įrašui ir sarkofagas bei viršuje arkinėje nišoje esanti pusiaufigūrė skulptūra.

Šv. Mykolo bažnyčioje 1652–1655 m. pastatytas dar vienas antkapinis paminklas; jis skirtas *Teodorai Kristinai Sapiegienei*. Plokščios lenktu frontonu edikulos abiejose pusėse stovi porinės kolonos. Paminklo viduryje — dekoratyvi draperija, sudaranti foną ilgam memorialiniam įrašui. Virš jo, nedidelėje ovalioje nišoje, stovi portretinis biustas, kurį sukūrė skulptorius Džovanis Francėskas de Rosis. Antkapio forma bei didelis juodo ir balto marmuro kontrastas būdinga ankstyvojo baroko dailei.

Naujam, anksčiau Lietuvoje dar nepasitaikiusiam antkapinių paminklų tipui priklauso puošnios architektūrinės epitafijos. Būdingiausi šio tipo kūriniai — *Samuelio Paco epitafija* (1629–1633) Vilniaus katedroje ir *Kristupo Sapiegos epitafija* (apie 1631 m.) Vilniaus šv. Mykolo bažnyčioje, sukurta galbūt to paties skulptoriaus kaip ir Veselovskio paminklas. Abi epitafijos komponuotos panašiai. Santūrių baroko formų edikula sudaro gražų nedidelio portretinio biusto apvadą. Epitafijų frontonus puošia herbainiai kartušai. Darnios architektūros elementų proporcijos, grakščios dekoratyvios puošmenos bei skulptūrų meistriškumas rodo didelį jų kūrėjų talentą.

Kitokio meninio pobūdžio yra Jono Kazimiero *Bžostovskio epitafija* (1650–1655) Veliuonos (Jurbarko raj.) bažnyčioje. Korintinės kolonėlės juosia vidurinę epitafinę dalį su memorialiniu įrašu. Virš jos iškyla nedidelis antstatas, kuriame įkomponuotas mirusiojo portretas, tapytas ant vario skardos. Frontoną užbaigia prisikėlusio Kristaus ir angelų skulptūros, primenančios analogišką grupę iš Leono Sapiegos paminklo; dvi kitos skulptūros abiejose epitafijos pusėse vaizduoja šventuosius Kazimierą ir Joną.

Paprastesnės architektūrinės kompozicijos yra kiek anksčiau Vilniaus katedroje sukurta Eustacho *Valavičiaus epitafija*. Joje vyrauja didžiulė horizon-

Kristupo Sapiegos epitafija (marmuras). 1631 m.

tali plokštė su ilgu memorialiniu įrašu: reljefinis mirusiojo portretas įkomponuotas į smulkų antstatą virš visos kompozicijos. Panašiai sukurta ir Adomo *Freitago epitafija* (XVII a. vidurys) Kėdainiuose, evangelikų liuteronų bažnyčioje. Joje, kaip ir Bžostovskio epitafijoje, buvo tapybinis mirusiojo portretas, apsuptas alegorinių figūrų.

XVII a. antrajame ketvirtyje pasitaiko visai plokščių epitafijų, atrodančių tartum paveikslai ant sienų. Iš jų minėtinos Martyno Marcelijaus *Giedraičio* ir Ipolito *Žepnickio epitafijos* (1639) Videniškių (Molėtų raj.) bažnyčioje. Siaurose verti-

kaliose ($0,80 \times 1,50$ m) smiltainio plokštėse iškaltos klūpančios figūros, vaizduojančios bažnyčios fundatorių didiką Giedraitį ir statybos darbų organizatorių, Videniškių vienuolyno pirmąjį viršininką Žepnickį. Realistiškos, netgi truputį natūralistiškai traktuotos figūros rodo šių kūrinių ryšį su Šiaurės Europos daile.

Antrojoje XVII a. pusėje Lietuvoje išnyko dideli monumentalūs antkapiniai paminklai su orderiniais elementais, mirusiųjų figūromis, biustais ar tapytais portretais, pradėta tenkintis labai saikingai dekoruotomis plokštėmis su memorialiniais įrašais. Tokia yra *Chreptavičių* šeimos epitafija (1759), įmontuota Vilniaus šv. Jono bažnyčios presbiterinės dalies sienoje iš lauko. Kompozicijoje vyrauja epitafinė lenta su tekstu. Būdingas tam laikotarpiui jos rokokinis apvadas su alegorine reljefine skulptūra: viršuje vaizduojama Krono galva, smėlio laikrodis, dalgis, apačioje šonuose — rožių žiedai. Virš lentos — varinis azūrinis balkonėlis, puoštas monogramomis ir karūna, po kuriuo buvo kryžius.

XVII a. antkapiniai paminklai ir epitafijos daugiausia kurti užsieniečių skulptorių. Prie pastatų vidaus ir išorės skulptūrinio dekoru daugiau prisidėjo vietiniai skulptoriai dirbdami kartu su dailininkais iš Italijos, Šiaurės Europos meno mokyklų.

Barokinis skulptūrinis dekoras suklestėjo XVII a. antrojoje pusėje. Pastatų interjeruose sukurta daug meniškų skulptūrinių ansamblių, kurie neretai yra vieni reikšmingesnių Šiaurės rytų Europoje. Nemažai puošnios, meistriškos dekoratyvinės skulptūros buvo didikų (Radvilų, Pacų, Sapiegų, Slušų) rūmuose. Vešliais ornamentiniais reljefais ir plafonais puošti rūmų skliautai, antablementai, sienos, freskų apvadaai. Jau pirmosiose baroko bažnyčiose nestigo apvaliųjų figurinių skulptūrų ir reljefų.

Vilniaus šv. Kazimiero bažnyčios interjeras gana paprastas, bet skulptūrų ant altorių su marmuro kolonomis 1754 m. stovėjo ne po vieną, o po kelias. 1832 m., uždarius bažnyčią, skulptūros išdalytos kitoms Vilniaus bažnyčioms (šv. Jono ir kt.). Šv. Kazimiero bažnyčios apvalioji

Vienuolyno viršininko Ipolito Žepnickio antkapinis paminklas (smiltainis). 1639 m.

skulptūra, kaip ir interjero antablementas, sudėtiniai piliastų kapiteliai bei kupolo vidaus puošyba atspindi vėlyvąjį baroką, yra ramių pozų ir judesių.

Vilniaus katedros pietiniame fasade esančios šventųjų karalių statulos,

Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios interjeras. 1671—1686 m.

1754 m. sukurtos nežinomo skulptoriaus (kai ko neteisingai skiriamos Karoliui arba Kazimierui Jelskiams), po 1832 m. buvo atkeltos iš šv. Kazimiero bažnyčios didžiojo altoriaus. Žiūrovo dėmesys kreipiamas į statulų sudvasintus veidus ir rankas. Figūros rokokinio judesio. Labiausiai jas sieja valdžios atributika — karūna ir skeptras. Katedros šiauriniame fasade esančios mokslo vyrų statulos, sukurtos taip pat apie tą patį laiką kitų skulptorių, irgi atkeltos iš šv. Kazimiero bažnyčios altorių. Jos skirtos interjerui, detaliau modeliuotos, mažesnės, todėl fasadui nelabai tinka.

Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios interjero apvaliosios skulptūros ir gausūs reljefai — jau tipiškas brandžiojo baroko kūrinys, kuriam būdinga didelis meistriškumas, sudėtingumas, ansambliškas, grožis. Gausybė skulptūrų ir ornamentų — tartum ištisa bibliinių bei evangelinių, simbolinių bei alegorinių temų, LDK istorijos ir buitės scenų, abstrakčių geometrinių ar stilizuotų gamtos formų ornamentų kompozicijų enciklopedija. Skulptūros ir reljefai išdėstyti po vieną, grupėmis, temomis, sujungtomis į ciklus (gyvenimo ir mirties, karo ir taikos ir kt.). Skulptūrų ir reljefų gausybėje motyvų meninė interpretacija nesi-kartoja.

Šv. Petro ir Povilo bažnyčios skulptūrinio dekoravimo darbus pradėta 1671 m., dar nebaigus statybos. Pirmiausia buvo daromos fasado skulptūros. Jas kūrė vilniečiai skulptūros meistrai *Navotnas*, *Brabantas*, *Sucharas* ir kiti. 1674—1675 m. bažnyčią dekoravo *Hansas*. Jis modelavo fasado kolonų ir piliorių kapitelius, sukūrė statulas, puošusias apsidą iš lauko. Išliko fasado timpano bareljefas. Jam eskizus piešė Vilniaus tapytojas Jonas *Šrėteris*. Bet svarbiausi skulptūrų meistrai nuo 1677 iki 1686 m. buvo italai *Pjetras Pertis* (Peretis) ir *Džovanis Marija Galis*. Jiems padėjo vietiniai meistrai, iš kurių žymiausi buvo *Perčio* padėjęs vilnietis *Mykolas Želevičius* ir *Maciu-kas*.

Italų skulptoriai daugumą vilniečių meistrų skulptūrų pašalinę. Bažnyčios fasade buvo palikta tik *Šrėterio* ir *Hanso*

Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios portalo viršutinė dalis (stiuokas). 1671—1686 m.

sukurtas *Marijos reljefas* ir *Navotno — šv. Augustino ir šv. Stanislovo skulptūros* nišose. *Pertis* ir *Galīs* daugiausia dėmesio skyrė bažnyčios interjero skulptūroms ir reljefams. Prieš tai *Galīs* padarė išorėje portalo stiuokos lipdinius. Skulptoriai mokėjo išlaikyti labai darnią kompozicinę architektūros, skulptūros bei tapybos sąveiką. Jų idėjas įkūnija plastinis figūrų ir augalinių motyvų modeliavimas; švelni, tiksli figūrų plastika, originalus vaizdavimas perteikia personažų dvasinį gyvenimą. Skulptūrinis stiuokos dekoras interjere taikliai, apgalvotai ir saikingai išdėstytas, kūrinių grupavimas neardo tektonikos. Skulptoriai prasmingai jungė figūrų ir ornamentų plastiką, figūrų pozų ir gestų dinamiką su ramiu interjero architektūros ritmu. Horizontalią frizų liniją puikiai pabrėžė išradinai sukomponuotos putų figurėlės. Apvaliosiose skulptūrose ir reljefuose vyrauja figūrų ir ornamentinių kompozicijų pusiausvyra, nors figūrų pozos, gestai, nuotaika perteikiama nevienodai; įvairiai sudaromos ornamentų grupės, kuriose daug gamtos motyvų. Šalia vešlių, pietų kraštams būdingų augalų motyvų čia yra ir mūsų laukų bei darželio gėlių (ramunių, net dagių) motyvų. Į prašmatnias ornamentines kompozicijas darniai įsijungia kasdieniniai buitiniai daiktai (pintinėlės).

Figūrinėse skulptūrose išryškinamas pilietiškas; dauguma skulptūrų visai be šventumo patetikos, jos žmogiškos, rea-

Ornamentinis pano Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčioje (stiukas). 1671–1686 m., Dž. M. Galis

listinės, o kai kurios ir dramatiškos, pavyzdžiui, skulptūros ant arkų archivoltų („Palaimintieji neturtėliai“ ir kt.). Klasinė nelygė akivaizdi „Gailėstingumo“ skulptūrinėje grupėje. Dramatizmu dvelkia *Demono konsolė*. Originaliu kompozicijos dinamizmu stebina „*Prisikėlusio Kristaus*“ figūra, tarytum skriejanti presbiterijos erdvėje.

Skulptoriai gerai pažino įvairių savo epochos klasių, sluoksnių žmones, buitį, puikiai mokėjo perduoti vietinį tipą, psichologiškai pavaizduoti kaimiečius, miestiečius. Labai būdingos šia prasme dvi konsolės — mergaičių galvutės. Kupina paprastumo alegorinė „*Motinos, maitinančios kūdikį*“ figūra. Tauri motinystės idėja čia išreikšta realistiškai ir nuoširdžiai. *Marijos Magdalenos* skulp-

Marija Magdalena Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčioje (stiukas). 1671–1686 m., P. Pertis

tūra, neva vaizduojanti Perčio žmoną, tikras XVII a. miestietės atvaizdas: išdidi ir kukli poza, grakštus rankų ir galvos traktavimas, dekoratyvus baroko epochos drabužiai, klosčių išdėstymas, santūrus plastinis modeliavimas.

Bažnyčios interjere daug karo scenų, šarvuotų riterių figūrų. Čia ir naivokai interpretuota LDK kariuomenės su Kazimieru Jogailaičiu (1440–1492) scena.

Įvairiai ant sienų, skliautų išdėstytos figūros glaudžiai susijusios ne tik vizualiai, bet ir tematiškai, kompoziciškai; tai iš viso būdinga baroko grupinių skulptūrų kompozicijoms. Daug dėmesio kreipta į skulptūros apšvietimo tikslumą, jo efektus ir niuansus, būdingus brandžiajam barokui. Ypač dekoratyviai atrodo fasade portalo reljefai su išryškintu Pacų herbo kartušu.

Freskų apvadaai Pažaislio bažnyčios zakristijoje (stiukas). 1676—1694 m.

1691—1704 m. prasidėjo transepto kairiojo (Gailestingumo) altoriaus puošyba. 1700 m. altorių dekoruoti pavesta Andriui Sanktiniui Kaponei ir Jonui Pensai pagal duotą piešinį. Jų sukurtus stiuko lipdinius (tarp altoriaus kolonų) 1704 m. iš dalies perdirbinėjo kiti meistrai, kurių pavardžių nežinome. Pastarieji sukūrė iš dviejų šonų altorių reminančius keturkampius piliorius ir juos remiančius atlantus bei ant jų stovinčias simbolines skulptūras.

1702 m. nežinomų meistrų buvo pastatytas kryžminės navos dešinysis altorius.

1801 m. vietomis apgadintas skulptūras dekoravo italas Nikolas Pianas. Tuo metu pastatyta rokokinė laivo pavidalo sakykla, papuošta tinklu ir evangelistų simboliais, taip pat navų sankryžoje, prie choro, du altorėliai (statulos į juos įstatytos XX a. pradžioje). Karolis Jelskis 1804 m. aplink didįjį altorių sukūrė 4 didelės pranašų statulas.

Pažaislio ansamblio interjero skulptūrinis dekoras (1676—1694) turi tikslą išryškinti gausią skliautų freskų tapybą. Skulptūros kūriniai iš stiuko autoriumi laikomas Džovanis Merlis, kurio pavardė ir 1676 m. data įrašyta bažnyčios presbiterijos paskliautėje. Bet manoma, kad kai kuriuos darbus yra dirbęs ir *Pertis* bei jo padėjėjas *Želevičius*. Pažaislio ansamblio skulptūrose, reljefuose nėra tokios plačios tematikos, būdingos šv. Petro ir Povilo bažnyčiai. Nedaug čia figūrinių skulptūrų, beveik visai nėra jų grupinių

scenų, užtat pilna įvairių formų ir kompozicijų groteskų, išrangytų kartušų, azūrinių karūnų, perlų vėriniių, gamtos (akanto, ažuolo, rūtos, lelijų, rožių ir kt.) motyvų, kabančių gėlių ir vaisių girliandų, svyrančių audinių klosčių. Be to, čia apstu fantastinių kaukių, angeliukų, sparnuotų ir besparnių galvučių, taip pat biblinių bei evangelinių figūrų. Daug gausybės ragų, perkirstų ir dekoratyviai susiūtų voliotų. Neretai kaip originalus ornamentinis motyvas kartojamas statybos iniciatoriaus Kristupo Zigmanto Paco herbas — stilizuota lelija. Gausybė šių dekoratyvių reljefų puošniai įrėmina freskų plokštumas. Vingrių, plastiškų ir dekoratyvių skulptūrų daug presbiterijos, vienuolių choro ir zakristijos skliautuose. Vienuolių chore paryškintos besimeldžiančių eremitų figūrų plastinės formos dekoratyvina, o kuplių medžių reljefai gyvina kompoziciją, sudaro peizažo išpūdį.

Ornamentinės kompozicijos nevienodos, dažnai originalios, nors bendromis stiliaus ypatybėmis primena Lombardijos ornamentikos (Milano, Mantujos, Genujos ir kitų mokyklų) meninį pobūdį. Apskritai skulptūros ir reljefai išdėstyti aiškiai, tektoniškai.

Be stiuko dirbinių, Pažaislio ansamblyje buvo apvaliųjų skulptūrų iš akmens. Keturios iš jų, vaizduojančios Marijos applanymo sceną, buvo pastatytos trijose vietose ant baliustrados fasade (Marijos ir šv. Elžbietos skulptūros stovėjo viena šalia kitos per fasado vidurį). Kitos akmens skulptūros puošė didžiuosius vartus į ansamblį. Šių skulptūrų neišliko. Apie jas ir jų vietą galima spręsti iš gana netikslaus XIX a. daryto Konstantino Tiškevičiaus knygos „Neris ir jos krantai“ (1871) piešinio. Akmens skulptūrų autorius buvo Mikalojus *Volšeidas* (34 metų miręs Pažaislyje 1676 m., palaidotas Kaune, šv. Jurgio bažnyčioje; kilęs iš Tryro, kurį laiką gyvenęs Vilniuje).

Pažaislio skulptūros yra brandžiojo baroko, didžiai meniškos ir meistriškos. Kartais tiesiog stebina skulptorių kūrybinę nuovoka plėtojant skulptūrų plastinę formą, jas modeliuojant ir grupuo-

Antano atsiskyrėlio figūra Pažaislio bažnyčios vienuolių chore (stiukas), 1676—1694 m.

jant. Skulptūros ir reljefai, vaizduojantys ornamentines kompozicijas ar atskiras figūras, sujungti į bendrą ir vientisą skliautų plafonų kompozicinę sistemą.

Brandžiojo baroko yra ir šv. Kazimiero koplyčios skulptūrinis dekoras Vilniaus katedroje, truputį primenantis Romos bažnyčių skulptūras (altorius panašus į šv. Ignoto bažnyčios Romoje altorių), bet apskritai interjeras meniškai ir kompoziciškai artimesnis Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios interjerui.

Dabar skulptūros koplyčioje ne tokios, kokios buvo iš pradžių, išskyrus frizo smiltainio skulptūras. Šv. Kazimiero koplyčios skulptūras ir reljefus 1636—1638 m. kūrė galbūt architektas ir skulptorius Trevanas di Lugas bei Jonas Vincentas Salvaderas (nuo 1664 m. Vilniaus miestietis, dirbęs kartu su savo padejėju Danieliumi Droždzevičiumi įvairius skulptūros darbus Vilniuje). Stiuko skulptūros nukentėjo per XVII a. vidurio karus ir sunyko XVII a. pabaigoje.

Apie 1690—1703 m. šv. Kazimiero koplyčios vidaus skulptūrinio dekoro darbams vadovavo greičiausiai *Pertis*. Balto stiuko skulptūrinės grupės raiškiai puošia kupolą, altorių. Reljefai iškiliūs, simetriški, subtiliai modeliuoti. Kompozicijose yra augalinių ornamentų, geometrinių motyvų, gausybės ragų, girliandų, kaukių ir groteskų. Girliandų ir angeliukų apsuptose nišose pastatytos moterų figūros — tvirtybės, teisingumo, išminties, nuosaikumo alegorijos. Kompozicija ir modeliavimu ypač puikus altoriaus reljefas, vaizduojantis *madoną su kūdikiu*, apie kurį pilna judrių, įvairių nuotaikų ir išraiškų angelų figūrų, išdėstytų pusiausvyros principu. Nevienodas figūrų reljefas sudaro šviesos ir šešėlių žaismą, tokį būdingą baroko reljefams.

Savita Žemaitijos barokinė bažnytinė skulptūra, kūrta vietinių dar nežinomų meistrų, išėjusių iš Kretingos vienuolyno mokyklos. Ankstyviausias pavyzdys yra XVII a. antrosios pusės Kretingos bažnyčios skulptūros: 22 altorių statulos ir buvusios sakyklos figūros. Beveik visos drožtos iš medžio. Statulose veiksmą sie-

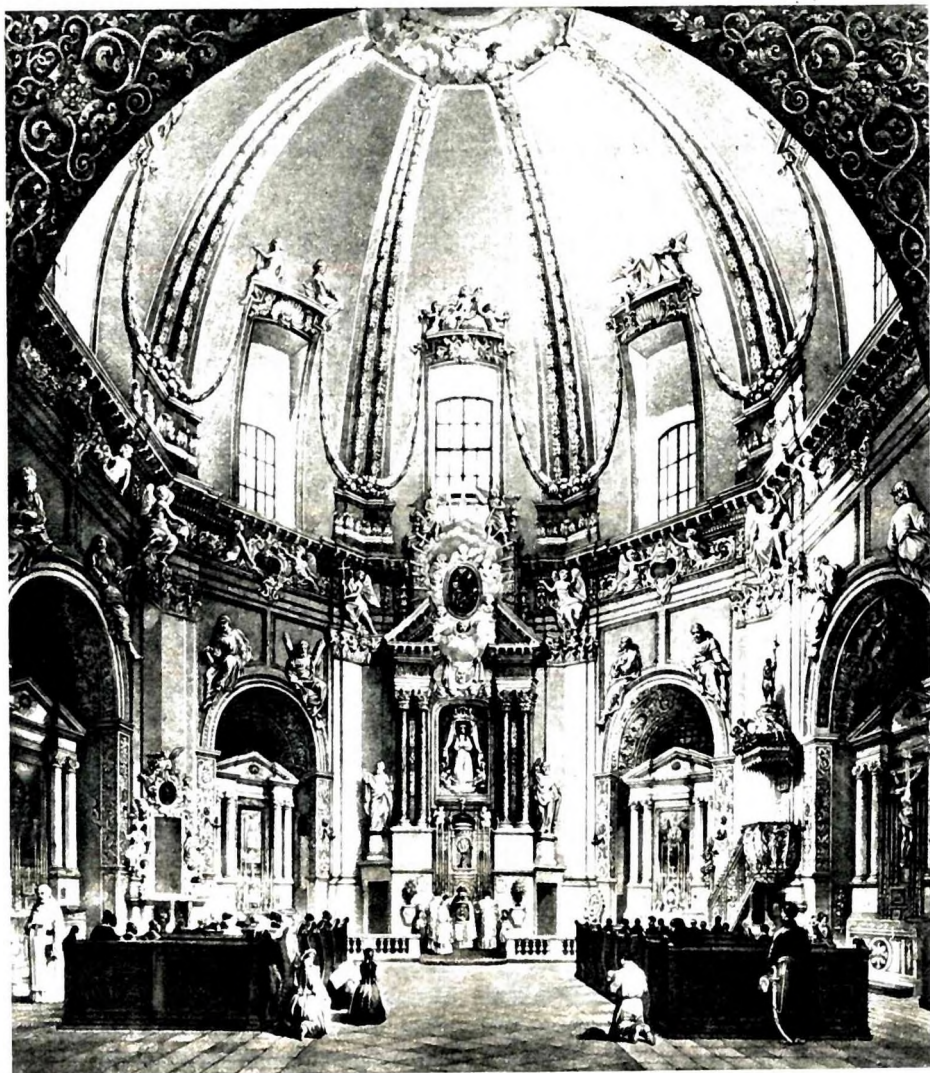

Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčios interjeras (stiukas). Apie 1690–1703 m.

kiama išreikšti judesiu, gestu. Frontalios, nejudrios, sąlyginės statulų pozos, atviras rankų mostas ir nuoširdi veido išraiška daugiausia perteikia šventųjų dvasinę būseną. Vidinę įtampą stiprina plastiniai masių santykiai. Skulptoriaus meninę logiką atitinka paprastas apibendrinimas, primityvokai suvokta deformacija. Prie plastinio judesio daug prisideda dažniausiai grafiškai modeliuotos drabužių klostės. Pro langus už altoriaus krintanti šviesa ryškina didžiojo altoriaus statulų siluetus; jos yra išdėstytos tarp kolonų dviem eilėmis. Šių skulptūrų plastika yra padariusi įtaką XVII a. pabaigos–XVIII a. vidurio Laukuvos, Užvenčio, Kražių, Varnių, Šilalės bažnyčių skulptūrų ansambliams.

XVII a. antrojoje pusėje plitusi pasta-

tų dekoru skulptūra buvo originali ir aukštos meninės kultūros. XVIII a., vėlyvojo baroko laikotarpiu, skulptūros Lietuvoje mažėja; tuo metu nebesukurta tokių didingų ir meistriškų skulptūros ansamblių kaip anksčiau. Menine interpretacija XVIII a. pradžios skulptūros ir reljefai panašūs į brandžiojo baroko kūrinius. Minėtini *Vilniaus Trinitorių bažnyčios reljefai* ir *skulptūros*. Kai kurios jų sukurtos 1700–1705 m. *Perčio* bei jo padėjėjų, kitos buvo daromos beveik iki XVIII a. pabaigos. Dauguma jų XIX a. sunaikinta. Nedidelėje ir kompaktiškoje aštuonkampio erdvėje skulptūros ir reljefai išdėstyti sienų, kupolo paviršiuje. Kampų nišose tarp trigubų piliastų su puošniais korintiniais kapiteliais, kurie darniai jungiasi su dekoratyviu frizu, įrengti altoriai. Ant šoninių altorių nišų archivoltų, panašiai kaip šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, buvo įkomponuotos sė-

Vilniaus Trinitorių bažnyčios interjeras (stiu-kas). XVIII a.

dinčios gracingų pozų šventųjų ir simbolinės skulptūros (jų nebėra), pritaikytos archivolto linijų ritmui. Puošnus frizas su reljefiniais augalinių motyvų ornamentais ir dinamiškomis amūrų figūromis juosia visą bažnyčią. Aštuonkampio kampuose aukščiau piliastų kapitelių didesnės figūros su kankinimo simboliais originaliai kerta architravą ir išpuošta frizą jungia su vešliais korintiniais kapiteliais. Kupolo kampus virš antablemento pabrėžia augalinių motyvų vainikai,

susipinantis su gėlių vainiku žibinto apačioje. Žibinto plokštumas tarp langų įdomiai puošia vertikalias lapelių juostas. Kupolo dekorą įvairina tarp langų svyranti girlianda ir amūrų figūros ant dekoruotų langų apvadų. Tektoniškas skulptūrinių ornamentinių ir figūrinių motyvų išdėstymas išlaiko kompozicijos pusiausvyrą, jis neperkrautas ir nechaotiškas. Labai darniai susietos horizontalios dekoruotos linijos (frizas) su vertikalios (juostos) ir banguojančiomis (girliandos) linijomis. Meistriškumu bei stiliaus ypatybėmis skulptūros nevienodos: šalia meistriškų pasitaiko gana primity-

Evangelistas Lukas Vilniaus katedros fasade (stiukas). XVIII a. pabaiga, T. Rigiš

vių, šalia barokinių yra kūrinių, primenančių klasicistinius.

XVIII a. baroko skulptūrose pasitaiko rokoko formų, bet jos kur kas ryškesnės ne apvaliojoje skulptūroje, o dekoratyviniuose reljefuose, lipdiniuose. Puošni rokokinė interpretacija būdinga *Vilniaus Vizitiečių bažnyčios* interjero reljefams (baigti 1763 m.), labiau primenantiems jaukias rūmų svetaines arba buduarus negu bažnyčią. Sudėtingo profilio antablementas yra gausaus asimetrinės kompozicijos rokoko kartušų, augalinių motyvų skulptūrinio dekoru pagrindas. Ovalius kupolo langus juosia kartušai, reljefinių ornamentų juostos plastiškai pabrėžia aštuonkampes kupolo briaunas, kurios sueina į ornamentuotą žibinto pagrindo vainiką. Burėse yra ornamentuoti

plafonai (freskų vieta). Į interjero puošybos visumą darniai įsijungia septyni altoriai, kuriuose daug lenktų linijų, liečiančių ir orderinius elementus, tik nevienodos meninės vertės.

Panašus pasaulietiškas painus rokoko kartušų, kriauklių meninis traktavimas būdingas ir *Vilniaus šv. Jurgio bažnyčios reljefams* (apie 1765 m.; autorius greičiausiai architektas ir skulptorius Pranciškus Hoferis). Rokoko kartušai ir kriauklės — altoriuose ir ant skliautų apie freskas. Tarp piliastrų sienų nišose — apvaliosios dinamiškų pozų skulptūros; jų kompozicija ir modeliavimas būdingi rokoku. Į interjero visumą darniai įsijungia puošni rokoko motyvų vientisos kompozicijos sakykla-klausykla (panaši į Dominikonų bažnyčios) ir barokiniai altoriai bei gana manieringų formų portalas į šv. Juozapo koplyčią.

Savitos barokinės interpretacijos yra *Vilniaus šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios* evangelistų stiuko skulptūros, sukurto 1764—1765 m. Ignoto Malcerio, taip pat šv. Jackaus ir šv. Dominyko medinės skulptūros, išdrožtos Juozapo Hedelio (XVIII a.).

Puošnus rokoko skulptūrinis dekoras yra ir *Vilniaus Šventosios dvasios cerkvės interjere* (XVIII a.; rekonstruotas XIX a.). Vidurinės navos ir transepto sienų paviršių dengia kartušai, kriauklių motyvų ornamentai. Išpuoštos angos iš vidurinės į šonines navas; virš arkų — freskos, apjuostos painiomis augalinių ir kriauklių motyvų kompozicijomis su didelėmis angelų galvomis (šoninės navos be dekoru).

XVIII a. Vilniuje reljefinio skulptūrinio dekoru pasitaiko ne tik interjeruose; apvaliųjų figūrinių skulptūrų ir ornamentinių reljefų yra ir eksterjeruose: fasaduose, presbiterijos frontonuose. Stiliuoti augalinių motyvai (šakelės, gėlės, vaisiai ir pan.), kriauklės, kartušai, groteskai simetriškai ar asimetriškai driekiasi sandrikuose, palangėse, tarp piliastrų ir frontonuose. Vilnietiškojo baroko eksterjero reljefuose matyti kūrybinės paralelės su Austrijos (Viena, Melkas) ir Vokietijos, ypač Saksonijos, baroku. Su Saksonija XVIII a. buvo paiai-

komi glaudūs ekonominiai ir kultūriniai ryšiai. Tuo metu du saksų elektoriai, Frydrichas Augustas I (1697—1706 ir 1709—1733 m.) ir Augustas III (1733—1763), valdė Lenkijos ir Lietuvos valstybę ir Saksoniją.

Dekoratyvinę XVIII a. eksterjero skulptūrą gyvai atspindi *Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčios reljefai* (1741—1746), skoningai išdėstyti fasado portale, antrojo ir trečiojo aukšto palangėse, virš langų ir nišų, taip pat presbiterijos frontone. Simetriškos reljefų kompozicijos, apvaliosios skulptūros nišose paryškina architektūros pobūdį, fasadui ir presbiterijos frontonui teikia tektoniško dekoratyvumo, dar primenančio brandųjį baroką. O to paties meto *šv. Jono bažnyčios išorės skulptūros ir reljefai* (1748) atspindi vėlyvojo baroko plastiką. Reljefai simetriškos kompozicijos, neaukšti, subtiliai modeliuoti, dekoratyvūs, tartum nulietai, paprastai išdėstyti paviršiuose virš nišų presbiterijos frontone. Tiek pagrindinio, tiek presbiterijos frontono dinamiškos apvaliosios skulptūros kontrastingai dera su tektoniškais orderiniais elementais. Šv. Jono bažnyčios interjero skulptūroms altoriuose būdinga dekoratyvumas, drabužių klosčių dinamiškumas, figūrų monumentalumas.

XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje Vilniaus pastatų eksterjeruose ir interjeruose barokinė skulptūra beveik nebeplito. Tipiškų Vilniaus gėstančio baroko skulptūrų eksterjeruose kūrėjas yra Tomas Rīgis (1727—1802 m.; Vilniuje dirbęs 1784—1787 m. ir nuo 1797 m.). Jis buvo Romos šv. Luko meno akademijos profesorius ir karaliaus Stanislovo Augusto (1764—1795) rūmų skulptorius. Lietuvoje Rīgis kūrė Vilniaus katedros fasado skulptūras ir dekoravo Verkių rūmus. Jo skulptūros ekspresyvios, dinamiškos, išraiškingos. Vilniaus katedros fasado timpane pavaizduota judraus ritmo daugiafigūrė „*Nojaus aukos*“ skulptūrinė grupė. Labai ekspresyvios yra monumentaliai Mozės ir Abraomo skulptūros portiko šonuose, taip pat keturi evangelistai — *Matas, Morkus, Lukas, Jonas* — pačiame portike. Vėlyvojo baroko meninis traktavimas būdingas fasado

Siluvos bažnyčios šoninio altoriaus ir sakyklos skulptūros (gipsas). 1762—1778 m., T. Paigaiskis

daugiafigūrėms kompozicijoms: „*Šv. Petro pamokslas*“, „*Šventosios dvasios atsiuntimas*“, „*Luošio išgydymas*“, „*Šv. Povilas išgydo ligonį*“, „*Anono ir Safiros mirtis*“. Visos šios Rigio barokinės skulptūros sudaro kontrastą ramioms klasicistinėms katedros architektūros formoms. Tai paskutiniai baroko plastikos kūriniai Vilniaus architektūroje. Be jų, Rīgis sukūrė terakotinių biustų. Vilniaus universiteto praktinės chirurgijos profesorius Jokūbas Briotės (1746—1819) biustas nuosaikios išraiškos, ramios kompozicijos, skiriasi nuo monumentalių katedros skulptūrų.

Interjero puošimo skulptūromis tradicija, vyravusi Vilniuje, atsispindėjo ir

Kauno katedros altoriaus apaštalai (gipsas). XVIII a., T. Pagaiskis

barokinėse provincijos bažnyčiose, net rūmuose (Jiežnas). XVIII a. buvo sukurti keli provincijos bažnyčių interjerai su daugybe skulptūrų ir figūrinių bei ornamentinių reljefais. Skulptūros kartais sudaro išstus religinių, buitinių scenų, ornamentinio dekoru derinių ciklus. Provincijos bažnyčių interjero vertė nevienoda. Vienos meniškumu ir grožiu, meistriškumu nenusileidžia geriausiems Vilniaus baroko plastikos kūriniams (*Stakliškių, Liškiavos bažnyčios*). Kitų interjeruose baroko tradicijos pinasi su liaudies meno tradicijomis. Iš pastarųjų būdingas *Palėvenės bažnyčios* (Kupiškio raj.) interjeras (XVIII a. vidurys), kuriame daug skulptūrų ir ornamentinių motyvų, herbų kartušų; figūros dinamiškos, pernelyg iškilmingų pozų. Skulptūros ir altorių architektūriniai elementai polichromiški; šiuo atžvilgiu skulptūros ne tik meninėmis formomis, bet ir spalvomis panašios į liaudies meistrų medinės polichromines skulptūras, be to. panašumo turi taip pat ornamentų motyvai, jų traktavimas ir visumos kompozicija.

Beveik tolygios meninės vertės yra *Šiluvos* (Raseinių raj.) *bažnyčios interjeras*, kuriame daug Tomo *Pagaiskio* (*Podgais-*

kio) (1741 m. minimas iki 1778 m.) darbo (1762—1778) skulptūrų. Jo skulptūrų yra taip pat Vilniaus šv. Jono bažnyčioje, Kauno katedroje, manoma, kad ir Telsių bažnyčioje. Šiluvos bažnyčios interjero (altorių, sakyklos, vargonų choro parapeto) evangelinių, bibliinių temų skulptūros, figūrinės bei ornamentinės reljefinės kompozicijos išdėstytos altoriuose vietoj tapytų paveikslų. Kompozicijos dinamiškos, ryškūs šviesos ir šešėlių kontrastai. Tiesa, kai kurioms skulptūroms stinga proporcijų, anatomicinio tikslumo, bet jos patraukia liaudišku nuoširdumu. Pažymėtina, kad *Pagaiskio* ornamentinių kompozicijų reljefuose barokas pinasi su klasicizmu, pavyzdžiui, vargonų choro parapeto augaliniai motyvai su klasicistiškai traktuotais sparnuotų grifų, amforų, gėlių vainikų motyvais. Tuo pačiu metu *Pagaiskis* kūrė ir *Kauno katedros* didžiojo altoriaus skulptūras. Jo kūriniams laikomi taip pat *Telsių bažnyčios* pirmojo ir antrojo aukšto didieji altoriai; kitus šios bažnyčios altorius darė skulptorius *Jurgis Mažeika* (XVIII a.).

Palėvenės ir Šiluvos plastinės kompozicijos — tai paskutiniai barokui būdingi skulptūrų ciklai interjere, tartum pabaigiantys beveik 200 metų plitusią baroko pastatų dekoru skulptūrą, suvaidinusią didelį vaidmenį ir palikusi daug vertingų kūrinių. Provincijos bažnyčiose, be plastinių ansamblių iš gipso, stiuko, pataikau vertingų medinių skulptūrų altoriuose, vidaus ir išorės nišose. Meniškos *Valkininkų* (Varėnos raj.; XVIII a.), *Antašavos* (Kupiškio raj.) šv. *Petro ir Povilo* (XVIII a.), *Spirakių* (Panevėžio raj.), *Laukuvos* (Šilalės raj.), *Maišiagalos* (Vilniaus raj.) ir daugelio Žemaitijos bažnyčių medinės šventųjų skulptūros. Joms būdinga dinamiška judesių, klosčių interpretacija, išraiškos nuotaikingumas.

Kamerinė skulptūra. XVII—XVIII a., be pastatų dekoru skulptūros, susijusios su interjeru, plito skulptūros, kurioms vieta ne visada buvo numatyta. Tokių skulptūrų labai mažai. Viena kita jų sukurta užsieniečių — italų, Nyderlandų — dailininkų, trumpam atvykusių į Vilnių, bet daugiausia tai vietinių skulptorių, gyve-

Herbų kartušas Palėvenės bažnyčios klausyklos viršuje (gipsas). XVIII a. vidurys

nusių Vilniuje, Kaune ar stambiųjų feodalų dvaruose, kūrėba.

Minėtina kamerinė skulptūra iš marmuro, bronzos, stiuko, gipso ir medžio. Dažniausiai tai portretiniai biustai, statomi bažnyčių, rūmų salėse, mokyklose (Kėdainių evangelikų reformatų gimnazijoje). Dažniausiai buvo kuriamos vyrų portretinės skulptūros.

XVII a. viduryje Lietuvoje klestėjo originali dažyta medinė skulptūra (Bernardinų bažnyčia Vilniuje). Tokių monochrominių skulptūrų autoriai nežinomi, bet jų dirbtuvės greičiausiai galėjo būti Vilniuje ir Kėdainiuose. Keletas iš medžio drožtų biustų, vaizduojančių reformatų ir humanizmo veikėjų, mokytojų ir inžinierių, buvo Kėdainių evangelikų reformatų gimnazijoje. Iš šių skulptūrų modeliavimo subtilumu, išraiška, psichologija ir nuoširdžiu realizmu išsiskiria matematiko, karo inžinieriaus, Jonušo Radvilos gydytojo, Kėdainių gimnazijos mokytojo Adomo *Freitago* (1608—1650), taip pat lenkų gamtininko (zoologo ir botaniko), medicinos daktaro

Adomo Freitago biustas (medis). XVII a. vidurys

Simono *Sirenijaus*, Jeronimo *Povodovio* ir kitų mokslininkų, turėjusių artimų ryšių su Radvilų dvaru Kėdainiuose, biustai. Jie ankstyvojo baroko formų, santūraus judesio (tik Freitago biustui būdinga dinamiškumas). Daug dėmesio čia skiriama medžiagai, modeliavimo faktūrai, nuotaikai. Sprendžiant iš dvarų inventorių, daug biustų būdavo rūmų salėse, kunkameroose (Radvilų, Sapiegų, Pacų ir kt.), taip pat bažnyčiose bei vienuolyuose; be portretų, nemažai buvo ir religinių kamerinių skulptūrų bei grupinių kompozicijų.

Daug skulptūrų, neįeinančių į altorių, sakyklų ar skliautų bei sienų plastines kompozicijas, stovėjo bažnyčiose prie piliorių, zakristijose, vienuolynų refektoriumuose, kituose kambariuose. Vilniuje

Jeronimo Povodovio biustas. XVII a.

jų buvo šv. Kazimiero bažnyčioje ir jėzuitų vienuolyne, Misionierių bažnyčioje ir vienuolyne. Minėtinos LDK didžiųjų kunigaikščių *skulptūros Vilniaus katedros* šoniniuose portikuose. Jos yra įmantrių pozų, dinamiškų judesių.

Nemažą vaidmenį Lietuvos skulptūros raidoje suvaidino Romos skulptorius Džovanis Frančeskas *de Rosis*, XVII a. viduryje iš Lenkijos atsikėlęs į Vilnių. Rosis, Jono Kazimiero (1648—1668) rūmų skulptorius (Lenkijos ir Lietuvos valstybėje gyvenęs 1651—1654 m.), sukūrė Vilniaus vyskupo Jurgio *Tiškevičiaus* (miręs 1656 m.) biustą iš bronzos (apie 1652 m.). Biustas stovėjo Vilniaus vyskupų rūmuose (Verkiuose), o 1666 m. buvo perkeltas į Vilniaus katedrą ir įkomponuotas į nišą kaip antkapinis paminklas. Kūrinyje dinamiškos kompozicijos, subtiliai

Vyskupo skulptūra Vilniaus šv. Jono bažnyčios didžiajame altoriuje (gipsas). XVIII a. vidurys

modeliuotas, psichologiškas. Rosis sukūrė LDK didžiojo etmono Jonušo *Radvilos* bronzinį biustą (apie 1653 m.): atsisakė dinamikos, biustą komponavo ramiai, realistiškai išryškino valingo kario, kariuomenės vado bruožus. Jo yra ir Teodoros Kristinos Sapiegienės marmurinis biustas šv. Mykolo bažnyčioje.

Kamerinių skulptūrų yra sukūrę ir kiti Vilniuje dirbę skulptoriai: olandas Martynas *Boldevanas* (minimas 1653—1681 m.), Kristupas *Špilevičius* (XVII a. pabaiga). Kristijonas *Matikevičius* (1690) sukūrė skulptūrų Vilniaus rotušeį, vyskui Eustachui Kotovičiui ir įvairioms Lietuvos bažnyčioms.

Dramblo kaulo skulptūrėlės. Nuo XVII a. antrosios pusės didikų kunsta-

Lietuvos didysis kunigaikštis (gipsas). *Vilniaus katedros šoninis portikas, 1754 m.*

merose, bažnyčiose ėmė rasti dramblio kaulo skulptūrėlių. Tai modeliuoti miniatiūriniai kūriniai. *Vilniaus katedros* dramblio kaulo *krucifiksas* buvo emocingas, minkšto nugludinto modeliavimo. Nedidelė, neperkrauta skulptūrėlė daro monumentalumo įspūdį, yra subtiliai grakšti. Ne mažiau vertingas ir *Jonavos bažnyčios* dramblio kaulo *krucifiksas* (XVII a. pabaiga), pasižymintis švelniu modeliavimu, formų darnumu.

Medinė polichrominė liaudies skulptūra. Memorialiniuose antkapiniuose paminkluose, taip pat butų bei bažnyčių interjeruose plito ir medinė polichrominė liaudies skulptūra. Apie tai galima spręsti iš tokio fakto: 1752 m. Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius uždraudė jas dirbti, kad nebūtų iškraipomos šventųjų figūrų formos. Liaudies skulptoriai, aišku, nesukūrė idealaus dievybės atvaizdo, kokį propagavo katalikybė. Jų kūryba atspindi liaudies pasaulėjautą, įsitikinimus, estetinį skonį. Dažnai religinėje skulptūroje liaudies meistrai sugebėjo

Vyskupo Jurgio Tiškevičiaus antkapinis paminklas (bronzos, gipsas). *Vilniaus katedra. Apie 1652 m., Dž. F. de Rosis*

pavaizduoti ne tik būdingus aplinkos tipus, apręngtus vietiniais drabužiais, bet ir perteikti jų nuotaiką. Todėl liaudies skulptūra — tarytum liaudies žmonių portretai, kupini dramatiškumo arba orios didybės. Dažnai tragiški siužetai (rūpintojėliai, sopulingosios dievo motinos, gaudžiai verkiančios bei kenčiančios šventosios, nukryžiuotieji arba svarbūs namų bei darbo globėjai — šventieji izidorai, florijonai, agotos, jurgiai) buvo liaudies buities epizodų, minčių simboliai, gyvenimo sąlygų atspindžiai. Dėl to sopulingosios dievo motinos atvaizdas dažnai yra ne kas kita, kaip simboliškas vargo, negandų ir nepriteklių prislėgtos valstietės psichologinis portretas, apibendrintas jos atvaizdas, o izidorai — tartum lietuviškų laukų artojai. Žinoma, tokia idėjinė liaudies skulptūros prasmė nesusidarė savaime. Pasauležiūroje ir kūryboje vyko konfliktas tarp oficialiosios krikščioniškos ikonografijos ir liaudiškos improvizacijos, liaudiško grožio supratimo.

Liaudies skulptūros plastinis modeliavimas apibendrintas, meninės išraiškos formos taupios ir tektoniškos, figūrų po-

zos ramios, dažnai statiškos. Net raito šv. Jurgio nugalėtojo scenoje nėra kovos įnišio, pergalės prieš blogį idėja perduodama ramiai. Skulptūrose nėra nuobodaus vienodumo, jų dalys skirtingai modeliuojamos, nevienodo ritmo drabužių klostės. Pavyzdžiui, krūtinės plokštumos drabužių klostės smulkesnės, o žemiau — ramios, tiesių išpjovų; figūrų veidai ir plaštakos modeliuojama lygiais paviršiais. Kontrastą paryškina polichrominis dažymas intensyviomis spalvomis.

Kai kuriose XVIII a. liaudies medinėse polichrominėse skulptūrose yra nemaža barokiškumo, jos skiriasi judesių, drabužio klosčių modeliavimo dinamiskumu. Tokią meninę kryptį skatino bažnyčių barokiniai paveikslai ir skulptūros — liaudies skulptūrų ikonografiniai prototipai.

Liaudies skulptūra yra savitas žodis lietuvių liaudies dailėje. Ji žavi meniniu formų bei išraiškos originalumu, liaudies filosofiniu bei simboliniu minties supratimu. Plačiau apie tai bus kalbama, kai XIX a. Lietuvos dailės istorijoje bus nagrinėjamas liaudies menas.

Medaliai. Uždarius Lietuvos pinigų kalyklą Vilniuje (1668), greit užgeso ir vietinių medalių menas. Pagal įsigalėjusią tradiciją kai kurie Lietuvos didikai juos užsakinėjo užsienyje.

XVII a. didikų barokinių medalių sukūrė vokiečių skulptorius Sebastijonas *Dadleris* (1586—1657). 1634 m. *Dadleris* nukalė medalį *Kristupo II Radvilos* kariniams žygiams paminėti, 1653 m. — medalį *Jonušo Radvilos* inauguracijos į Vilniaus vaivadas proga. Šio medalio aversė *Dadleris* parodo Vilniaus miesto fone raitą Jonušą Radvilą, o reverse — jo rezidencinius rūmus ir tolumoje Vilniaus architektūros bei kalvų siluetą. Debesyse įkomponuotas Radvilų herbas. Medalis subtilus, meistriškas.

XVII a. antroje pusėje kelis medalius Radvilų šeimos tema sukūrė nežinomi medalių meistrai. Tai *Boguslavo* ir *Onos Marijos Radvilų* portretinis vedybinis medalis (1655), taip pat *Liudvikos Karolinos Radvilaitės* medalis (1675) tėvų mirties atminimui. Abu medaliai minkštai modeliuoti, grakščių linijų, su autentiškais portretais. Radvilaitės meda-

lio reverse beveik detalus Biržų pilies vaizdas.

Lietuvos monetų rūmai liovėsi veikę 1627 m., 1652—1663 m. vėl veikė; galutinai buvo uždaryti 1668 metais. Rūmų uždarymas, XVII a. antrosios pusės karai pakirto medalių meną Lietuvoje. Dauguma meistrų išvažinėjo. Nuo to laiko lietuviškos tematikos medaliai buvo kuriami Varšuvos, Krokuvos ar Vakarų Europos kraštų meno dirbtuvėse.

Daug bendra su medalių menu turi barokinių formų *antspaudai*, plitę XVII—XVIII a. Antspaudai (didysis ir mažasis) buvo daromi LDK didžiojo kunigaikščio kanceliarijai; savo antspaudus turėjo ir didikai. Be valstybės ir feodalų herbų, antspauduose daug puošnių kartušų, ornamentinių, alegorinių motyvų.

Tapyba

XVII—XVIII a. didikų rūmuose, bažnyčiose ir vienuolynuose buvo nemažai tapybos kūrinių. Pagal bendrą baroko dailės kryptį juose stengiasi pavaizduoti išorinį puošnumą bei jausmingumą, judrias pozas, neretai sudėtingus rakursus. Paveiksluose yra alegorijų ir simbolių. Daugiau dėmesio pradėta skirti peizažui. Daug buvo kuriama religinės tematikos paveikslų, taip pat portretų, sumažėjo istorinio, buitinio, batalinio žanro kūrinių. Didikų dvaruose molbertinės tapybos meistrai dažniausiai buvo kvalifikuoti vietiniai tapytojai arba dailininkai užsieniečiai (vokiečiai, flamandai, olandai). Smulkesnių feodalų dvaruose ir vienuolynų dailės dirbtuvėse dažniausiai būrėsi eiliniai dailininkai, bet ir jie dirbo pagal baroko tradicijas. Jų kūriniai paprastesni, neretai intymesni, juose nėra pabrėžto didingumo ir reprezentacijos. Iš tokių tapytojų yra dominikonų vienuolis Bonaventuras *Šimkus*, 1693 m. dekoravęs freskomis Paparčių (Kaišiadorių raj.) bažnyčią, Petras *Jasinskas* (minimas 1694 m.), Jokūbas *Brečeris* (1690–1733), nutapęs jėzuitų portretus profesų namų koridoriui prie šv. Kazimiero bažnyčios Vilniuje, ir kiti, tapę religinius paveikslus, portretus dvarams, bažnyčioms.

XVII–XVIII a. svarbiausias tapybos, kaip ir kitų menų, centras Lietuvoje buvo Vilnius. Čia, be tapytojų, dirbo daug kvalifikuotų interjero dekoratorių, pavyzdžiui, Juozapas ir Marija *Michalskiai* (minimi 1722–1724 m.), Antanas *Špaukauskas* (1751–1765), Vaitiekus *Rosinskis* (1765–1766) ir kiti, kurie polichromiškai dažė, tapybos raštais puošė gyvenamąsias patalpas, bažnyčias, altorius, vargonus, meistriškai mokėjo imituoti marmurą.

Plačiai klestėjo sienų tapyba, kuria dekoruota daug pastatų ir Vilniuje, ir provincijoje.

Sienų tapyba puošė rūmų, bažnyčių bei vienuolynų interjerus. Jos figūrinėms kompozicijoms būdingas apibendrinantis monumentalumas, dinamiškumas, figūrų rakursai, šviesos ir šešėlių žaismas, neretai kontrastingi spalvų deriniai. Freskos dažnai didelės, ritmiškai išdėstytos ant skliautų, sienų. Be freskų, plito taip pat tapyba ant sauso tinko.

Pirmieji žinomi baroko sienų tapybos kūriniai yra *Vilniaus universiteto salių freskos* (XVII a.). Seniausia ir gražiausia universiteto salė — tai refektoriumas (dabar Pranciškaus Smuglevičiaus salė), kuris dažnai buvo ir susirinkimų bei posėdžių vieta. Jo skliautų plafoną su barokiniais gipso apvadais puošia didžiulė daugiafigūrė kompozicija, vaizduojanti *Mariją — mokslininkų globėją*, vainikuotą Jogailaičių karūna, ir, kaip tokiose kompozicijose įprasta, apsiaustu globiančią mokslininkus ir profesorius. Salės tarpulangėse buvo 12 žymių jėzuitų portretų. Koplyčioje su sferiniais skliautais (dabar Joachimo Lelevelio salė) buvo taip pat didelis plafonas, vaizduojantis besimokančią jaunimo globėją šv. *Stanislovo Kostkos mirtį*. Skliautų freską juosė tapyti augalinių motyvų ornamentų apvadais su keturiomis alegorinėmis figūromis.

Ankstyvojo baroko laikotarpiu Lietuvoje dirbo Petras *Dankersas de Ry* (gimęs 1583 m. Olandijoje, miręs plėšikų sužeistas 1661 m. Rūdninkuose), karaliaus rūmų dailininkas ir architektas. Galbūt jis perstatė *Valavičių koplyčią* katedroje, nutapė kelias freskas *Vilniaus šv. My-*

kolo bažnyčioje (1625), o 1637 m. išpuošė Vilniaus katedros šv. *Kazimiero koplyčios pasklautes*. Dankersas labiausiai pagarsėjo kaip portretistas, tapydamas ir reprezentacinius, ir intymius Lenkijos ir Lietuvos valstybės, Švedijos karalių bei didikų portretus, kuriems būdinga asmens panašumas, nuotaikingumas (*Vladislovo Vazos*, švedų karaliaus *Jono III* (LDM), karalienės *Marijos Gonzagos* ir kiti portretai).

Jau XVII a. sienų tapybos kūrinių nutapė ir vietiniai tapytojai. Darni judrių figūrų kompozicija, nuoširdi humanistinė mintis būdinga *Rykančių* (Trakų raj.) *bažnyčios freskoms*, nutapytoms 1668 m. vietinio dailininko *Jono Janavičiaus*. Jose vaizduojamos tragiškos Kristaus gyvenimo legendos scenos, tapytos dabar vos beįžiūrimų architektūros fragmentų arba labai nesudėtingo peizažo fone. Neįvairios spalvos, bet aiškūs figūrų išdėstymas, judesiai ir kompozicijos glaustumas rodo dailininko norą kuo veiksmingiau perteikti temą, reikšti užuojautą vykstančiai dramai. Visai kitaip freskose traktuojami Trakų vaivados LDK kanclerio Marcijono Aleksandro Oginskio ir jo žmonos figūriniai portretai, kuriuose aksesuarai bei figūrų pozos pabrėžia iškilmingumą, reprezentatyvumą.

Sienų tapybos suklestėjimas Lietuvoje XVII a. paskutiniajame ketvirtyje sutapo su talentingo florentiečio Mikelio Arkan-gelo *Palonio* (1637 m. — tarp 1711–1713 m.) veikla. Dailininkas mokėsi pas Florencijos ir Romos meistrus. Pakvietas Pacų, 1674 m. atvyko į Lietuvą ir freskomis dekoravo bažnyčias, rūmus, tapė religinius paveikslus, kūrė portretus. Jo kūriniams būdinga daugiafigūrės brandžiojo baroko kompozicijos, nors jose išliko ir Venecijos mokyklos vėlyvojo renesanso tapybos sekimo. Kūriniai monumentalūs, spalvingi ir dekoratyvūs, figūros plastiškos. Freskose daug konkretumo, vietinių bruožų ir nuoširdaus minties bei išraiškos poetiškumo.

Pirmieji ir svarbiausi *Palonio sienų tapybos kūriniai* Lietuvoje yra *Pažaislio ansamblio freskos* (1676–1680). Iš tapybos būdo, figūrų modeliavimo ir apšvietimo, kompozicijos ypatybių ir kolorito

aiškeja, kad čia kūrė keli talentingi meistrai. Kai kurių freskų kompozicija, figūrų išdėstymas planais, jų judesiai, gestų interpretavimas, apšvietimas ir spalvų deriniai primena pirmuosius Venecijos mokyklos manierizmo pradžios tapytojus: Paolą Veronezė (1528—1588), Tintoretą (1518—1594), taip pat nuostabų šviesos efektų meistrą Antonijų Koredžą (apie 1494—1534 m.).

(Iki šiol vyravo nuomonė, kad didelę dalį Pažaislio freskų tapęs italų dailininkas Delbenė. Lenkų dailėtyrininkas M. Karpovičius teigia, kad daugelio freskų autorius yra Palonis; dailininko Delbenės iš viso nebuvo. Pasak Karpovičiaus, Palonis tapęs ir šv. Petro ir Povilo bažnyčios Vilniuje freskas. Jo nuomone, Kristupo Zigmanto Paco ir Klaros Laskarisaitės-Pacienės portretus sukūrė ne Palonis, bet Jurgis Danielius Šulcas.)

Interjero sienas tarp spalvoto marmuro išklotinių puošia trylika didžiulių Palonio tapytų freskų bibline, evangeline ir šventųjų gyvenimo tematika, kurių trys (viena virš didžiųjų durų, vaizduojanti Kristupo Zigmanto Paco šeimą, garbinančią kamaldulių vienuolį kankinį Brunoną Bonifacijų, ir dvi freskos presbiterijoje, vaizduojančios legendiškus Lenkijos ir Lietuvos valstybės karalių santykius su kamalduliais) XIX a. antrajame ketvirtyje buvo užteptos.

Freskos laisvai ir originaliai komponuotos, figūrų pozos ir judesiai dinamiški, daug rakursų, perspektyvų įvairumo. Fonas — dažnai architektūros fragmentai arba peizažo motyvai. Koloritas švelnus, be didesnių kontrastų, vyrauja šilti rausvų bei geltonų tonų deriniai. Giliu dramatiškumu pasižymi horizontali „*Ėjimo per Raudonąją jūrą*“ freska, kur žūstančių bangose egiptiečių tragizmas priešpriešintas izraelitų ramybei, teatrališku judesiu išryškintai Mozės figūrai. Priešais šią freską yra tolygios meninės vertės „*Baltazaro puota*“, taip pat horizontali. Keturių koplyčių sienose nutapytos aštuonios didžiulės keturkampės vertikalios freskos iš šventųjų gyvenimo. Skliautuose vaizduojamos Marijos vainikavimo, dangun ėmimo scenos. Iš koplyčių freskų pažymėtina „*Šv. Romualdo sapnas*“; ši

Sv. Romualdo sapnas (freska). Pažaislio bažnyčia, 1676—1680 m., M. A. Palonis

freska originalios, diagonalinės figūrų kompozicijos, su dekoratyviu miškingo ir kalnuoto peizažo fonu, gelsvai žalsvo kolorito. Kompozicija monumentali, freskos traktavime daug poetiškumo. Figūrų išdėstymo tektoniškumas, perspektyvinis architektūros fonas būdingas „*Sv. Romualdo ir imperatoriaus Otono III susitikimo*“ freskai. Spalvų kontrastais, judesių dinamika joje išryškinamos dvi svarbiausios (Romualdo ir Otono III) figūros; soste sėdinčio imperatoriaus figura vaizduojama šešėlyje, o Romualdo ir jo brolių figūros stipriai apšviestos. Ne mažiau vertingos yra ir kitų koplyčių freskos, pavyzdžiui, „*Sv. Marijos Magdalenos de Paci stebuklo bažnyčioje*“ freska, kuriai būdinga dekoratyvus interpretavimas,

kompozicijos diagonalumas, dinamiškumas. Mažesnės freskos puošia prieangio, koplyčių, presbiterijos ir vienuolių choro skliautus, kupolą, zakristiją, lobyną ir refektoriumą. Iš jų minėtina bažnyčios prieangio skliautų freska „Marijos apsilankymas“. Jai būdingi painūs rakursai, iliuzinis vaizdavimas, intensyvus koloritas.

Pasaulietiška nuotaika, buitiniai reikmenys, gyvenimiškumas būdingas *vienuolių choro sienų ir skliautų freskoms*, sudarantioms ištisą Marijos gyvenimo legendos ciklą: Marijos gimimo, į bažnyčią įvedimo, jungtvių, apreiškimo ir kt. Šio ciklo piemenų garbinimo freskoje yra autoriaus inicialai MAPP (*Michel Arcangelo Palloni pinxit*).

Pažaislio bažnyčios kupole — „*Marijos vainikavimo*“ freskos, einančios į viršų vis mažėjančiais ratais su gausybe šventųjų ir angelų figūrų. Nors figūrų daug, bet jos nevienodos.

Buitinio žanro tapybai artimesnės yra zakristijos skliautų freskos, pasaulietiskai vaizduojančios Kristaus gyvenimo legendos scenas. Sodrus ir įvairus koloritas, rakursai figūriniams kompozicijoms teikia ritminio žaismo, plastinio įvairumo. Lyg mizanscena žibintų šviesoje traktuota „*Kojų plovimo*“ freska su išpūdingais šviesos ir šešėlių kontrastais. Kapitulos salės skliautų freskos (taip pat Kristaus gyvenimo tema) barokiškai gyvos, plastiškos, ekspresyvios kompozicijos. Panašios yra ir refektoriumo skliautų bei sienų freskos (deja, smarkiai apnykusios): „*Stebuklingas duonos ir žuvų padauginimas*“, „*Vestuvės Kanoje*“ ir kitos.

Pažaislio ansamblio freskos rodo, kiek daug dėmesio XVII a. antrojoje pusėje buvo skiriama sienų tapybai. Jos yra vertingiausios Lietuvoje.

Palonio kūrybos savitumas pasireiškia ir Vilniaus katedros šv. *Kazimiero koplyčios freskose* (apie 1692 m.), nutapytose priešpriešais šoninėse sienose. Puošnus ir įvairus abiejų freskų architektūrinis fonas. Jo kolonų ir piliastrų vertikalus ritmas kontrastuoja su dinamiškų judesių ir pozų daugiafigūrėmis scenomis. Čia pavaizduota „*Stebuklas prie šv. Kazimiero karsto*“ ir „*Šv. Kazimiero karsto*

Šv. Romualdas ir imperatorius Otonas III (freska). *Pažaislio bažnyčia*, 1676—1680 m., M. A. Palonis

atidarymas“. Abiejose scenose stengiamasi parodyti vietinio tipo figūrų didelę nuostabą, susijaudinimą, perteikti kompozicijų dinamiką.

Be freskų, Palonis Lietuvoje nutapė keletą aliejinės tapybos drobių. Viena jų „*Kristus tarp mokytojų*“ (Pažaislio ansamblis) yra buitiska daugiafigūrė kompozicija. Jos viduryje Kristaus figūra, apie kurią grupėmis išdėstytos kitos, judesiais ir gestais besijungiančios tarpusavyje. Būdingas Palonio kompoziciniam ir tapybiniam braižiui kūrinys yra „*Kristaus auokojimas šventykloje*“ (LDM). Čia architektūros fragmentų fone parodoma dinamiško ritmo ir įvairių pozų daugiafigūrė scena, suskirstyta dviem asimetriškomis grupėmis. Paveikslas daug puošnaus barokinio dekoratyvumo, judrumo, figūrų

Kristupo Zigmanto Paco portretas (drobė, aliejus), 1677 m., M. A. Palonis.

Kristus su kryžiumi (freska). Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia, XVII a. antroji pusė, M. de Altomontė(?)

rų grožio. Visa tai darniai sujungta į glaudžią vienumą.

Palonio sukurti Kristupo Zigmanto Paco ir jo žmonos Klaros Laskarisaitės-Pacienės portretai (XVII a. antroji pusė) yra tondo pavidalo. Jų kompozicija rami, figūros iškilmingos, koloritas aiškus. Drabužių medžiagiškumas, smulkios detalės teikia figūroms dekoratyvumo.

Maždaug tuo pačiu metu, kai Palonis tapė Pažaislyje, freskomis buvo dekoruoti Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios vidurinės navos skliautai ir zakristija. Darniai įsiliejančios į bažnyčios plafonų skulptūrinę kompoziciją freskos vaizduoja apaštalų šv. Petro ir Povilo gyvenimą. Freskoms būdinga gili perspektyvos, intensyvus koloritas, netikėti figūrų rakursai; tiesa, jose nedaug grupinių scenų su figūromis, bet figūros dinamiškos. Freskas juosia paprasti skulptūriniai ornamentiniai apvadaai. Manoma, kad freskų autorius yra tapytojas Martynas de Altomontė (Hohenbergas).

XVII a. pabaigoje freskomis buvo papuošti Kauno Karmelitų bažnyčios skliautai, bet po daugelio restauracijų jie labai pakito.

XVII a. pabaigoje statytuose didikų rūmuose Vilniuje taip pat nestigo freskų. Jų tematika pasaulietinė: mitologinė, buitinė, retkarčiais ir religinė. Daug freskų buvo ištaiginguose Pacų rūmuose Vilniuje (restauruoti 1975 m.). Freskomis buvo dekoruoti (apie 1691 m.) Sapiegų rūmai Antakalnyje (rūmų galerija, svetainė, kiti kambariai). Didžiulės pagrindinės salės plafoną puošė daugiafigūrė freska „Heraklio apoteozė“, trykšte trykstanti Olimpo dievų džiaugsmu, linksmybe. Freskos puošė ir Sluškų rūmus Antakalnyje (apie 1700 m.); per vėlesnius rūmų perstatymus jų visiškai nebeliko.

XVIII a. sienų tapybos meniškumas buvo kur kas menkesnis. Freskų autoriai dabar daugiausia buvo meistrai, susibūrę į nedideles dirbtuves prie vienuolių; nedaug jų ir težinoma. Minimas Vilniaus dailininkas Ignatas Egenfelderis, kuris buvo laikomas „geriausiu XVIII a. freskos meistru“, bet, deja, net nežinoma, ką jis dekoravo.

Freskose tebevyravo religinė tematika. Šv. Kazimiero bažnyčios interjerą 1741–1757 m. šv. Kazimiero gyvenimo scenomis ištapė čekų tapytojas, gyvenęs Vilniuje, Frydrichas Juozapas Obstas (1754 m. — minimas iki 1773 m.).

Didžiausias ir meniškiausias XVIII a. pirmosios pusės kūrinys yra šv. Jono bažnyčioje Vilniuje Marijos paguodos koplyčios kupolinėje dalyje aptikta ir

restauruota didžiulė kompozicija „Šv. Stanislovo Kostkos pagarbinimas“. Šv. Stanislovas Kostka buvo laikomas studentų globėju, todėl freska buvo nutapyta koplyčioje, kuri priklausė studentų kongregacijai. Kompozicija užima visas keturias sienas, ji suskirstyta pagal socialinius visuomenės sluoksnius. Vertingiausia dalis yra vaizduojanti dvi grupes: Vilniaus akademijos profesorius ir Lietuvos bajorus; pastarieji užima visą dešiniąją sieną. Bajorai pavaizduoti tiksliai, perteiktos tipo ypatybės, apranga; jie su vėliavomis tarsi grįžtantys iš karo su kitatikiais. Kompozicijoje vyrauja raudonų, rudų, baltų, pilkų, pilkai žalių, juodų spalvų derinys.

Minėtiną Vilniaus šv. Jurgio bažnyčios freskos (apie 1765 m.), kur ant presbiterijos sienų dekoratyvinių apvadų ovaluose yra fundatorių bei statybos iniciatorių portretai: Zigmanto Vazos, Barbaros, Mikalojaus III ir Jurgio Radvilų. Nors portretai per 1908 m. restauraciją labai apgadinti, bet ikonografiškai tebėra įdomūs, nes tai originalūs portretinės sienų tapybos kūriniai. Šv. Jurgio bažnyčios skliautų centre išdėstytos šešios pagrindinės daugiafigūrės freskos iš šv. Jurgio gyvenimo legendos, o skliautų pakraščiuose ir liūnetėse dar trisdešimt keturi mažesni šv. Jurgio bei kitų šventųjų gyvenimo epizodai. Kiekvieną freską juosia puošnus rokokinis netaisyklingo ovalo rėmas. Sprendžiant iš braižo, visos freskos greičiausiai tapytos vieno dailininko. Kompozicijos originalios, koloritas spalvingas, sodrus. Jose nėra kankinimo scenų tragizmo, stengiamasi perteikti apibendrintą taurių žmonių buities vaizdą, gamtą; kompozicijos gana dinamiško ritmo.

Po 1760 m. gaisro buvo atstatyta Vilniaus karmelitų šv. Teresės bažnyčia. 1763–1765 m. jos skliautai ir sienos papuoštos Mato Sluščanskio freskomis. Jose įvairūs šv. Teresės gyvenimo legendos momentai, kur realybė pinasi su religine ekstaze. Daugiausia freskų vidurinės naves cilindrinio skliautuose: keturios pagrindinės ir keturiolika šalutinių kompozicijų su karpytais ovaliniais kriauklių motyvų apvadais. Plafonų kompozicijose

Mikalojaus III Radvilos portretas (freska). Vilniaus šv. Jurgio bažnyčia, apie 1765 m.

figūrų nedaug — dvi, trys. Jos išdėstytos ramiu ritmu, sutelktos plafonų centruose; pirmajame kompozicijų plane visur šv. Teresės figūra. Figūrinių kompozicijų (jų nedaug) foną dažniausiai sudaro architektūros fragmentai. Freskų koloritas gana švelnus, nėra didelių kontrastų. Apskritai freskoms būdinga gaivi realistinė interpretacija.

Panašios yra ir Vilniaus Dominikonų (Šventosios dvasios) bažnyčios freskos, tapytos 1756–1770 metais. Jų yra vidurinėje ir šoninėse navose, tačiau jos labai apnykusios. Freskos įkomponuotos painiai raišytuose ovaluose. Jos vaizduoja legendinį Kristaus, Marijos, šventųjų gyvenimą. Figūros išryškinamos darniais šviesos ir šešėlių kontrastais. Freskų piešinys, kompozicija ir koloritas labai skirtingi. Matyt, jas tapė keli ne vienos mokyklos dailininkai. Pati didžiausia ir įspūdingiausia yra kupolo freska, vaizduojanti Marijos ėmimą į dangų; tai būdinga kupolų barokinių freskų tema.

XVIII a. vidurio freskų fragmentų išliko ir Vilniaus Pranciškonų (Švenčiausios mergelės Marijos) bažnyčioje, kuri rekonstruota 1733 metais. Tada buvo pakauštinata vidurinė nava, dailininkas Pran-

ciškus *Namerovskis* freskomis papuošė skliautus, paskliautes, o ant piliastų prie kapitelių išdėstė freskas medalionuose. Freskose vaizduojamas vienuolių pranciškonių gyvenimas ir veikla; figūros statiškos, įkomponuotos plenero arba interjero fone. Kompozicijos yra ir daugiافیgūrės, ir vienافیgūrės, koloritas labai santūrus, dominuoja ruda ir balta spalva.

Freskų pasitaiko ir provincijos bažnyčiose. Čia visų pirma reikėtų paminėti šventųjų ir dominikonų vienuolių bei didikų grupes vaizduojančias daugiافیgūrės freskas *Liškiavos* (Varėnos raj.) *bažnyčios kupole*, tapytas apie 1741 metus. Žibintė yra iliuziškai traktuota *Švenčiausiosios trejybės freska*, dvi muzikinių temų (angelų choras ir orkestras) freskos puošia vargonų choro paskliautę, kitos kupole išdėstytos dviem kompozicinėmis grupėmis: keturios didelės — apačioje ir keturios dvigubai mažesnės — virš jų. Figūros plokščios, monumentaliai ir statiškos, visų veidai panašūs, be gilesnės išraiškos. Figūros ir jų idėjinę prasmę apibūdina atributai: pastoralai, karūnos, mitros, vėliavos ir kt. Freskų koloritas šiltų ir šaltų tonų, kontrastingas. Jas greičiausiai kūrė keli Vilniaus dominikonų vienuolyno dailės dirbtuvės dailininkai.

Laudiškai interpretuotos *Pabiržės* (Biržų raj.) ir *Krinčino* (Pasvalio raj.) *bažnyčių freskos* (XVIII a. paskutinis ketvirtis). Skliautuose vaizduojamos Marijos gyvenimo scenos, o vidurinėje navoje tarp langų — apaštalų atvaizdai. Freskų autoriai — vienuolynų dailės dirbtuvių meistrai, neįgudę piešėjai, bet puikūs koloristai. *Jiezno* (Prienų raj.) *bažnyčios* skliautų plafonuose yra raiškios kompozicijos *freskų* (1770—1779; per restauracijas labai apnaikintos). Jas tapė nežinomas XVIII a. italų dailininkas, kuris dekoravo ir Pacų rūmus Jiezne. Bažnyčios cilindrinį skliautą pagrindinėje plokštumoje išdėstyti šeši religiniai figūrinių kompozicijų paveikslai, o skliautų liunečių ir tarpliuonetinių paviršių ovaluose — apaštalai ir šventieji. Jiezno bažnyčios freskų tapyba originali, dekoratyvi, švelnių tonų, šilto kolorito. Figūros apibendrintos, plastiškos; freskoms dinamiškumo teikia raiškios drabužių linijos.

Taigi XVII–XVIII a. sienų tapyba dariniai jungėsi su architektūra, ypač bažnyčiose, bet ji nevienodos meninės vertės. Freskas tapė ir nepatyrę tapytojai, ir nemaža talentingų meistrų. Sienų tapyboje yra ir baroko iliuziškumo, puošnumo bei sudėtingumo (Pažaislio ansamblio freskos), ir paprastumo, nuosaikumo (Jiezno bažnyčios freskos). Apskritai XVII–XVIII a. sienų tapyba gerokai meistriškesnė negu šio meto molbertinė tapyba.

Molbertinė tapyba. Iš XVII a. antrosios pusės—XVIII a. inventorių, vizitacijų aktų matyti, kad tuo metu plito portretai, istorinės-batalinės, buitinės tematikos kompozicijos, naturmortai, bet daugiausia religinės tematikos kūriniai. Dauguma kūrinių nutapyta vietinių meistrų, jie dažnai neturi baroko stilistinių ypatybių. Lietuvoje dirbusių užsieniečių meistrų ar atvežtinių kūrinių pūkavosi piešinio grakštumu, įmantriais spalviniais deriniais, o vietiniai tapytojai siekė formų paprastumo. Nors jie ir sekė užsieniečiais, tačiau savo kūryboje daugiausia dėmesio kreipė į figūrų formų apibendrinimą, į paprastesnę meninio vaizdo struktūrą — taikėsi prie žiūrovo išprusimo. Formą jie kūrė ne tokia jautria kaip užsienio meistrų linija, šėšeliais, juos derino su lokalių spalvų plotais, mažai tenaudojo refleksų. Veido išraiška, nesudėtingu judesiu, galvos posūkiu, rankų gestu stengėsi atskleisti vaizduojamų asmenų dvasinę būseną, be to, tomis pačiomis priemonėmis formavo paveikslų erdvę. Visa tai rodo savitą vietinių dailininkų meninį mąstymą. Jų paveikslai tik bažnyčių prieblandoje, poaukščiai, čia net ir piešinio netikslumai nekrisdavo į akis.

Religinė tapyba. Molbertinė religinė tapyba labiausiai plito Žemaitijoje. Ypač ji išpopuliarėjo išgalėjus kontrreformacijai. Reformatai šventųjų paveikslų garbinimą laikė stabmeldyste ir užimtos katalikų bažnyčiose juos naikino, o katalikai dailę, ypač tapybą, naudojo religinei propagandai: esą nemokančių skaityti tikinčiųjų religinius jausmus geriausiai galės paveikti paveikslas. Bažnyčioms būdavo parenkami pagoniškąsias dievybes pakeičiančių krikščionių šven-

tųjų paveikslai. (Žemaitijoje XVII a. dar buvo gyvos pagonybės liekanos.) Šv. Izidorius buvo laikomas artojų globėju, šv. Agota ir šv. Florijonas sargais nuo gaisro, šv. Jurgis — gyvulių globėju, šv. Antanas — pamestų ir pavogtų daiktų grąžintoju, šv. Martynas — vargšų ir elgetų globėju. Kristus Nazaretietis buvo žmonių kančių reiškėjas. Marija buvo laikoma LDK globėja. Kankinys šv. Martinijonas ir keli kiti 1639 m. Žemaičių kunigų suvažiavime buvo paskelbti žemaičių globėjais. Kadangi didžioji kunigų dalis buvo lenkai, tai jie protegavo lenkų kilmės šventuosius: šv. Stanislovą, šv. Jakų ir Lenkijoje populiarius šventuosius. Populiarinamas buvo ir šv. Kazimieras — unijinės Lenkijos ir Lietuvos šventasis. Vienuolynai propagavo savo šventuosius.

Taip gimė šventųjų paveikslų temos, paplitusios Lietuvos bažnyčiose. Dažniausiai vienuolynų tapytojai, savaip interpretuodami tokius šventuosius, tapė iš įvežtinių paveikslų, raizinių, miniatiūrų. XVII—XVIII a. paplito paprotys vertingesnius paveikslus dengti sidabrine ar sidabrą imituojančia augaliniais ornamentais kalinėta skarda (neuždengta būdavo paliekama tik veidas ir rankos). Dėl to šių paveikslų tapyba mažai matoma.

Iš šventųjų paveikslų neuždengta šv. Agota Varduvo (Plungės raj.) bažnyčioje (XVIII a.). Ji stovi kompozicijos viduryje dangaus su audringais debesimis ir degančio pastato fone. Jos figūra kiek pailginta, veidas liaudiškų bruožų, neramiai plaikstosi drabužiai, savimi pasitikintis rankų mostas. Vienoje rankoje šventoji laiko palmės šaką (kankinės simbolis), kitoje kepaliuką duonos (kuria nukreipiama gaisro ugnis). Prie jos kojų upė. Tapoma geltonais, rudais ir žaliais susiliejančiais tonais, vietomis ekspresyviais potėpia. Vaizduojamų elementų išdėstymu ir koloritu perteikiama erdvė. Kitaip nutapyta Alsėdžių bažnyčios (Plungės raj., taip pat XVIII a.) šv. Barbora, sauganti nuo audrų, artilerijos globėja. Čia nebėra literatūrinio siužeto. Švelniai gelsvais, melsvais, rausvais ir sodriais tamsiai žaliais tonais šv. Barbora vaizduojama angelų ir kankinimo scenų fone.

Šiuose paveiksluose retai tepasitaiko barokinių komponavimo principų, kurtais kryptama į senovinių vidurinių amžių kompozicinės sąrangos būdą. Šis būdas panaudotas Gegrėnų (Plungės raj.) bažnyčios šv. Martyno paveiksle, kur tame 1783 m. greičiausiai iš raizinio. Šalia pagrindinės šv. Martyno vyskupo apranga figūros dešinėje vaizduojamos dar dvi scenos iš jo gyvenimo, parodančios jį kaip vargšų globėją. Viršutinėje scenoje vaizduojamas vyskupo sapnas: Kristus, lydimas angelo, rodo šv. Martynui audeklą, kuriuo turi rengti neturtėlius. Tai užuomina ir feodaliniams sluoksniams, kad jie turi šelpti vargšus. Antroji scena paveikslo apačioje, kartuše, vaizduoja, kaip šv. Martynas atpjauna pusnuogiam elgetai pusę savo apsiausto. Spalvų parinkimas ir derinimas turi vidurinių amžių simboliškumo, formas išryškina juoda kontūrinė linija, šešėliai. Iš vienuolynų globėjų atvaizdų pats seniausias (XVII a. vidurio) yra Marijos, karmelitų globėjos, paveikslas, buvęs Visų šventųjų bažnyčioje Vilniuje. Šis daugiafigūris paveikslas komponuotas panašiai kaip minėta Marijos — mokslininkų globėjos freska Vilniaus universitete.

Lietuvos ir Lenkijos valstybės globėjo šv. Kazimiero atvaizdas (LDM) sukurtas XVII a. antrojoje pusėje. Jis turi bizantiškų rusiškų ikonų elementų. Figūra vaizduojama Vilniaus katedros, Aukštutinės pilies ir trijų kryžių fone. Šv. Kazimieras vilki ilgu baltu raudonu karaliaus apsiaustu, šiek tiek modeliuotu klostėmis. Rankose laiko simbolinę atributiką — žydinčių lelijų šaką ir kryžių, kurie kompozicijai teikia simetriškumo. Erdvė skirstoma planais, spalvos traktuotos dekoratyviai. Tverėčiau (Ignalinos raj.), Giedraičių ir Videniškių (abi Moletų raj.) bažnyčiose kabo Mykolo Giedraičio paveikslai, tapyti XVII a. viduryje. Tai jau lietuviai šventasis, nesusijęs su unija, kilęs iš Lietuvos didikų Giedraičių giminės. Palaimintasis vaizduojamas klūpančias, besimeldžiantis vienuolyno celeje. Raiškiai nutapyta figūra, veidas, rankos, knyga.

Su Lietuvos istorija siejamas šv. Vito paveikslas (XVII a. vidurys). Pagal isto-

rinius duomenis, valdant Mindaugui, pirmuoju pietinės Lietuvos dalies vyskupu buvo paskirtas lenkų dominikonas Vitas, kuris, išbuvęs vyskupu apie dvejus metus, nežinia kur išvyko. Didelio formato drobėje vaizduojama natūralaus dydžio vyskupo figūra su bažnytine apranga. Jos judesio ritmas iškilingas. Vienoje rankoje vyskupas laiko puošnų pastorą, kitą pakėlęs laiminti. Figūra drobės viduryje nutapyta realistiškai, modeliuota apibendrintai, drabužiai be ryškesnių klosčių. Jie nutapyti su efektyviomis detalėmis: mitra ir kapos pakraščiai vaizduojami siuvinėti perlais, ryškiais neriinių ornamentais ir tamsesne spalva papuošta kamžos apačia. Figūros viršutinė dalis debesuoto dangaus fone, žemiau iš abiejų jos kraštų pavaizduotos svarbiausios Vito gyvenimo scenos. Dešinėje siužetinėje scenoje vaizduojama, kaip jis, asistuojant kitiems dvasininkams, krikštija Lietuvos didįjį kunigaikštį Mindaugą. Mindaugas klūpo prie krikštyklos vazos, o krikštyklos priekiniame plane padėta karaliaus karūna ir skeptras, kuria Vitas ir Kulmo vyskupas Henrikas vainikuos Mindaugą karaliumi. Vito figūros kairėje architektūros ir laukų fone vaizduojama jo kankinimo scena. Paveikslas nutapytas pilkškai baltais įvairių niuansų rudais ir mėlynais tonais. Dešinėje po krikšto scena ovale įkomponuotas ilgas tekstas.

Baroko religinei tapybai būdingas kompozicinis skirstymas į dvi sąlygines erdvės juostas: žemiškąją ir dangiškąją. Tokia kompozicija yra „Kristaus atsimainymas“ (XVIII a.) šv. Jono bažnyčioje Vilniuje. Daugiafigūrės kompozicijos apatinėje juostoje tarp kalvų medelių vaizduojami du klūpantys ir vienas sėdintis apaštalai rytietiškai gyvomis pozomis ir gestais, ypač dešinioji figūra, pakėlus rankas į dangų. Apaštalai atstovauja liaudiškam tipažui, dėvi ilgais kietomis klostėmis drabužiais. Kompozicijos esminė dalis yra viršutinėje juostoje vaizduojamas baltais drabužiais Kristus; jo rankos delnais į viršų pakeltos aukštyn, veidas švelnių bruožų. Kristui iš šalių — Moze ir pranašas Elisas, vilkintys lengvais, švelniomis klostėmis drabužiais. Jų vei-

dai pasukti profiliu į Kristų. Paveikslas nutapytas šiltomis spalvomis: gelsvai ochrinis fonas, gelsvai rudos, raudonos, žalios figūros. Viršutinės paveikslo figūros vaizduojamos žiūrovo akių aukščiau, o apatinėje juostoje figūros ir peizažas tapytos rakursu iš viršaus.

Marijos su kūdikiu paveiksle (XVII a.), esančiame Rūdninkų bažnyčioje, motinos ir kūdikio veidai yra individualizuoti. Tiksliai piešiniu, prasmingu šviesos telkimu perteiktas motinos ir kūdikio ryšys, gilus vidinis jų susikaupimas. Karūnuotoji motina užsimetusi ant pečių plačiai išskleistą dirbtinai sulankstytą apsiaustą. Jo brangus audinys su dideliais barokiniais raštais, perlais išsiuvinėtomis pakraščių juostomis rodo barokui būdingą puošnumą.

Religiniuose paveiksluose kartais išreikštas ekstazinis jausmingumas. Savaip spręstas „Šv. Pranciškaus ekstazė“ (XVII a. vidurys, Tytuvėnų bažnyčia). Jį sudaro kelių figūrų kompozicija su nedideliu peizažo fragmentu. Dėmesys sutelktas į klūpančią šv. Pranciškaus skausminga veido išraiška figūrą.

Iš religinės tematikos tapytojų, atvykusių iš kitų šalių, pažymėtinas lenkų dailininkas Simonas Čechovičius (1689–1775), kelerius metus tapęs Lietuvoje. Jis sukūrė gana daug paveikslų Vilniaus šv. Kotrynos, Vizitėčių, Dominikonų bažnyčioms. Čechovičius yra vėlyvojo baroko atstovas, jo kūryba turi eklektikos. Dailininkas mokėsi Romos šv. Luko akademijoje, jam turėjo įtakos italų eklektikos atstovas Karlas Maretis, taip pat Rafaelis, Gvidas Reni, net Rubensas. Čechovičius gerai piešė, buvo jautrus koloristas, tapęs blyškiomis spalvomis. Pavyzdžiui, jo šv. Kotryna, esanti Dominikonų bažnyčioje (XVIII a. pabaiga), vaizduojama ekstazėje: teatrališka poza, veidas pasuktas į pasirodžiusį kryžių, iš nuostabos pakelta nuo knygos ranka. Tikslus apibendrintas veido piešinys derinamas su šurkščiomis ekspresyviomis vienuolės drabužio klostėmis. Prie vidinės nuotaikos išryškinimo daug prisideda šviesa, nukreipta į figūrą, ir intensyvios kontrastingos spalvos: tamsiai rudos, ochrinės ir blyškiai pilkos. Čechovičiaus

tapyba didesnės įtakos Lietuvos religinei tapybai nepadarė.

Portretas, susiformavęs renesanse kaip savarankus žanras, baroke plito toliau. Portretus gausiai užsakinėjo didikai, bajorai ir turtingi miestiečiai. Tačiau portreto raidą formavo diduomenės kultūra. Baroko meistrai vaizduojamą žmogų interpretavo subjektyviai, stengėsi atskleisti tipišką tam tikro visuomenės sluoksnio bruožus. Dėl to vienuose baroko portretuose matyti dailininko pastangos pozomis, gestais, mimika, antakių, nosies šnervių piešiniu, lūpų sudėjimu, pečių, rankų laikysena perteikti modelio dvasinę būseną, vidinę dinamiką, kituose — patosą, idealizaciją. Išraiškos principai daug priklausė nuo dailininko gabumo.

XVII a. karai naujai iškėlė karių reikšmę. Sukurta (dažniausiai pusės figūros) jų idealizuotų portretų. Kariai vaizduojami su šarvais, kad iš karto būtų atpažinti. Pavyzdžiui, LDK lauko etmonas Aleksandras *Sluška* (XVII a. pabaiga; LDM) gražių apibendrintų veido bruožų, nuleistoje rankoje laikantis tvirtai suspaustą auksuotą buožę. Judesys, žvilgsnis, lūpų sudėjimas, net smakro išlenkimas rodo atkaklumą ir nepasitikėjimą. Šiuo metu Lietuvoje pasirodė Vakarų Europoje paplitęs raitelio portretas. Raitas vaizduojamas Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas Kazimieras *Sapiega* (XVII a. pabaiga; TSRS istorijos muziejus Maskvoje). Tai tipiškas pompastiško portreto pavyzdys. Šarvuotas etmonas pasisukęs į žiūrovą, nuleistoje rankoje horizontaliai laiko etmono buožę. Rankos padėtis ir ištiesta koja, įstatyta į balno kilpą, sudaro laužtinę įstrižainę, būdingą barokui, pagal kurią derinamos kitos figūros ir aprangos dalys. Raitelio figūra atrodo per masyvi palyginti su žirgo siluetu. Tik sunkus apsiaustas, apatine dalimi krintantis ant žirgo kryžmos, perteikia figūros tūrį ir pabrėžia jos iškilmingumą. Etmono laikysena ir žirgo judesys ramūs, padedantys išryškinti vaizduojamo asmens veido vidinį susikaupimą.

29 Tačiau gausybė detalių atitraukia dėmesį į išorinius efektus. Apatinėje kompozicijos dalyje, gilumoje matyti tolima kovų

scena, o viršuje skriejanti pergalės deivė Nikė trimitu skelbia etmono šlovę. Pastarieji motyvai, praturtinantys portreto turinį, perimti iš Rubenso sukurto raito Ferdinando Austriško portreto, tačiau visai kitaip traktuoti. Tapyboje vyrauja prislopinti rudi ir mėlyni tonai, iš jų išsiskiria avietinis etmono apsiaustas bei rožinė Nikės apranga. Daug dinaminės įtampos portretui teikia kintanti šviesa.

XVII a. viduryje per dramatiškus, sunkius karus vėl pradėta aukštinti didžiojo kunigaikščio Vytauto asmenybė. Šiuo laikotarpiu buvo sukurti keli nauji *imaginaciniai Vytauto atvaizdai*. Vienas jų (LDM), nutapytas nežinomo dailininko, yra barokinis, reprezentatyvus; Vytautas vaizduojamas su kunigaikščio karūna, šarvais, apsiaustu, apsiuvinėtu šermuonėlių kailiais ir valdžios ženklų dešinėje rankoje. Metalų blizgesys, balti, oranžiniai raudoni, geltoni drabužių tonai portretui teikia dekoratyvumo. Iš veido dvelkia įtemptas susikaupimas.

Laisvai panaudojant įprastas išraiškos priemones, XVIII a. viduryje sukurtas nežinomo didiko kario portretas iki krūtinės, be rankų ir atributų. Portrete stengiamasi perteikti žmogaus dvasinę būseną. Figūra vaizduojama pirmajame plane, užima visą drobės plokštumą, jos kraštai net nukarpyti, todėl veidas lieka kompozicijos viduryje. Rudų spalvų derinyje išsiskiria raudonas apsiaustas, kreipiantis žiūrovo akis link veido, kuriame perteiktas nuovargis, nusivylimas karų siautėjimo laikotarpiu.

Gausiau negu renesanse buvo kuriami moterų portretai. Pasirodė net vaikų portretų. Įdomiausi iš jų skiriami vietos meistrams. Plokščiai, dekoratyviai nutapytas Oginskių giminės nežinomos moters portretas (XVII a. antroji pusė). Figūros siluetas monumentalus, apranga puošni. Veidas neindividualizuotas. Tapyta kelių niuansų pilkais, rudais, raudonais ir melsvai juodais tonais. Prabanga ir dekoratyvumas kitaip išreikšti Aleksandros Oginskytės-Zavišienės portrete (apie 1660 m.). Jis kur kas intymesnis. Iš pilkai žalsvo, pereinančio į rudas dėmes fono kyla jaunos, šveinių bruožų

moters figūra su puošnia apranga ir papuošalais. Ji nutapyta pilkais, oranžiniais raudonais, žaliais, mėlyniais tonais. Kur kas paprastesnis, labai išryškintu veidu yra Onos Mickevičienės portretas (1689); jis nuoširdus, nuotaikingas, įdomios kompozicijos. Nutapytas intensyviais šviesiais bei tamsiais tonais. Kepurės kraštelio nėrinių spalvų niuansai dera su balta apykakle ir tamsiais karolių, kokardos akcentais.

XVII a. antroje pusėje atsirado grupinis portretas. Būdingas Jono Šrėterio nutapytas Kotrynos Potockos-Radvilienės ir Marijos Lupu-Radvilienės grupinis portretas (1646; BDM). Portretą tapant, Marija buvo jau mirusi. Po jos galva pagalvėlė, nutapyta dulsvomis spalvomis ir beveik nepastebima. Atrodo, tartum abi moterys stovėtų greta; figūros gerai viena su kita susietos, vienodai perteiktas abiejų moterų charakteris. Tapyta raudonais, rusvai juodais, melsvai baltais tonais.

Įvairesnės kompozicijos yra LDK vaivados Aleksandro Korvino-Gosevskio (miręs 1639 m.) portretas (LDM). Jo piešinys netikslus, bet gausūs atributai, architektūros fonas (jo funduotos bažnyčios vaizdas) daro paveikslą originalų, savotiškai įdomų.

Portreto raidai nemažą poveikį darė kai kurie dailininkai užsieniečiai. Iš jų minėtinas Jurgis Danielius Šulcas, gimęs 1615 m. Gdanske ir ten pat miręs 1683 metais. Iš pradžių jis mokėsi pas tėvą, vėliau Nyderlanduose. 1649–1660 m. buvo karaliaus Jono Kazimiero rūmų dailininkas. Šulcas nutapė Lenkijos ir Lietuvos didikų portretų. Jo kūryba primena Nyderlandų mokyklos realistinius tapybos kurinius. Išliko Šulco nutapyti Jonušo Radvilos (pagal jį Vilhelmas Hondijus 1652 m. išraižė raizinį) ir Boguslavo Radvilos portretai (pagal jį Jeronimas Falkas 1654 m. išraižė raizinį). Pastarajame gerai išryškinami žmogaus ir politinio veikėjo bruožai; Radvila kupinas rimties, orumo.

Keletas užsieniečių tapytojų dirbo Lietuvoje ir XVIII amžiuje. Tai Silvestras de Mirys, gimęs 1700 m. Ekse (Prancū-

zijoje), miręs Baltstogėje apie 1789 metus. Tapybos mokėsi Paryžiaus ir Romos dailės akademijose. Lenkijos etmono J. K. Branickio pakviestas, atvyko į Baltstogę. Kurį laiką dirbo LDK kanclerio Jono Frydricho Sapiegos dvaro dailininku. Jis tapė dvarų teatrų dekoracijas, rūmų salių daugiafigūrės istorines alegorines, medžioklės scenas ir reprezentacinius didikų portretus. Jo tapyti portretai ryškių spalvų, juose daug dekoratyvinių smulkmenų. Pagal baroko tapybos tradicijas nutapytame Jono Frydricho Sapiegos portrete dailininkas įvairiais atributais dinamiškais drabužių klostėmis išryškino asmens orumą, reprezentatyvumą. Jau minėtas Simonas Čechovičius tapė ir portretus. Manoma, kad jis nutapė LDK etmono Juozapo Masalskio portretą (LDM), realistiškai traktuotą, bet neįtikinamą. Liguistame, išvargusiame veide trūksta karo vadui būdingo pasitikėjimo savimi, išsidūmo. Labai jau dirbtinai laikoma etmono buožė.

XVIII a. atsirado ir mokslininkų, architektų, kultūros veikėjų portretų. Paprastas intymus Vilniaus universiteto profesoriaus Andriaus Kriugerio portretas (LIEM) sukurtas XVII a. pabaigoje. Imponuojantis astronomijos ir architektūros profesoriaus Tomo Žebrausko portretas sukurtas galbūt Ignato Egenfelderio (dirbo 1766–1781 m.). Veidas, rankos ir atributai tiksliai nutapyti, praplečia mintį, parodo mokslininko ir kūrėjo darbo aplinką. Figūra, knygos, gaublys ir kiti elementai nutapyti rudais, pilkais rusvais ir žalsvai juodais tonais, tik ištiestas pergamentas su astronomijos observatorijos projektu — pilkai gelsvas. Panašiai komponuotas galbūt to paties dailininko nutapytas Elžbietos Oginskaite-Puzinienės, moters, savo dotacija padėjusios įkurti astronomijos observatoriją, portretas (LDM). Ji, kaip ir Žebrauskas, vaizduojama beveik visos figūros. Tiksliai nutapyta figura ir veidas, ryškus siluetas. Ji natūraliau laiko universiteto astronomijos projekto lapą. Vartojamas visai kitas spalvų derinys: rudame, rausvame, per einančiame į mėlynumą, interjero peizažo fone nutapyta pilkai rusva figūra su raudonomis apsiausto dėmėmis.

31

27

30

25

Boguslavas Radvila. 1654 m., J. D. Šulcas, rai-
 žė J. Falkas

Tapytojo *Lukošiaus Smuglevičiaus* (1709—1780) portretuose, istorinėse ir batalinėse kompozicijose jaučiama jau akademistinės krypties tendencijų, susipynusių su baroko bruožais. Smuglevičius, kilęs iš Žemaitijos, buvo vedęs Simono Čechovičiaus seserėčią; apsigyvenęs Varšuvoje, tapo karaliaus Stanislovo Augusto rūmų dailininku. Vilniuje (LDM) yra jo tapybos kūrinių Aleksandro Makedoniečio tema: „Aleksandro Makedoniečio triumfas“, „Aleksandras Makedonietis Darijaus palapinėje“ ir „Darijaus mirtis“; paveikslai tapyti ant skardos (1775). Daugiafigūrės scenas tapytojas komponuoja tektoniškai, išryškina svarbiausius temos akcentus (Aleksandrą Makedonietį, Darijų). Figūros monumentalios, modeliuojamos kietai, beveik kamputai, vaizduojamos architektūros fragmentų ir medžių fone. Spalvų gama nepilati.

Karstiniai portretai XVII a. ir iki XVIII a. vidurio Lietuvoje Lenkijos pavyzdžiu buvo kuriami mirusiųjų portretai, statomi ir kalami karstų gale. Svarbi vieta iškilmingose didikų laidotuvėse priklausė katafalkui su papuoštu karstu, apstatytu skulptūromis arba tapytomis jų imitacijomis. Patalpos būdavo dekoruojamos įvairiais architektūriniais elementais, audiniais, puošiamos gėlėmis, augalais. Laidotuvių apeigos trukdavo kelias dienas, bet dekoracijos dažnai būdavo keičiamos kasdien, todėl jų kūrėjams reikėdavo daug išmonės. Per laidotuves prie karstų būdavo statomi ir mirusiųjų portretai, dažniausiai tapyti ant skardos, rečiau ant lentos; paprastai jie būdavo šešiakampiai, kartais 30—40 cm aukščio. Pavyzdžiui, ant vario skardos nutapytas J. K. *Bžostovskio* portretas (apie 1650—1655 m.) buvo pritaikytas epitafijai Veliuonos bažnyčioje.

Laidojant rūsiuose ar kriptose, portretai būdavo kalami prie karstų, o kasant karstus į žemę, portretai paliekami kapų koplyčiose arba bažnyčių zakristijose.

Portretų meninė vertė nevienoda: vieni jų individualūs, subtiliai nutapyti, spalvingi, kiti — gana primityvūs; tapytojo tikslas — kuo geriau perteikti išorinį mirusiojo panašumą, o ne jo charak-

terį, psichologiją. Portretų pakraščiuose būdavo įkomponuojami herbų skydai ir įrašai. Karstinius portretus dažnai juosdavo barokinių ornamentų vainikai (tapyti, neretai kalstyti ir įvairiai dažyti). Kai kuriuos šių portretų tapė dailininkai profesionalai, bet dauguma jų — mėgėjų arba dažniausiai vienuolynų dailės dirbtuvių dailininkų kūriniai. Šios rūšies portretų, deja, teisliko vos keli. Minėtini XVII a. G. *Masalskio* ir jo žmonos *Mariños* portretai (Rudaminos bažnyčia, Lazdijų raj.), tapyti ant skardos, su vešliais barokiniais kalstytais ir polichromiškai dažytais ornamentais ovalo pakraščiuose.

Portretinės miniatiūros ypač paplito XVIII a. Tai buvo nedideli portretai, nešiojami vietoj medalių, segių; pasitaiso jų ant kišeninių laikrodžių bei tabokinų dangtelių. Nemaža miniatiūrinių portretų didikai išdalydavo artimiesiems, savo šalininkams. Portretines miniatiūras kūrė dvarų tapytojai. Tapė jas serijomis; kai kurie šių dailininkų buvo gana įgudę. Miniatiūriniai portretams būdinga kruopštumas, subtili tapyba, žmogaus idealizavimas.

Teatro dailė. Jau XVI a. viduryje LDK kunigaikščio Žygimanto Augusto dvare, Žemutinėje pilyje, buvo rengiami koncertai, karnavalai, vaidinimai. Nuo XVI a. pabaigos Vilniuje veikė akademijos (universiteto) ir kolegijų (dominikonų, evangelikų reformatų) studentų ir mokinių teatrai. (Vilniaus akademijos mokyklinis teatras garsėjo visoje Rytų Europoje; jo pirmasis spektaklis — 1570 m. spalio 18 d. komedija „Heraklis“ (Hercules) — tai Lietuvos teatro istorijos pradžia.) Daugiausia būdavo statomos moralizuojančios misterijos, tragedijos, komedijos, mitologinės, alegorinės, istorinės scenos su muzika (dainomis, choralais), baleto fragmentais. Mokyklinio teatro pastatymams būdavo kuriama gana kuklios, bet įvairios dekoracijos.

XVII—XVIII a. kūrėsi teatrai ir didikų dvaruose. Dvarų teatrų scenovaizdžiai būdavo erdvūs ir puošnūs, buitiški, detalūs, o veikėjų kostiumai — prabangūs. Kartais tokių pastatymų drabužiai tapdavo mados etalonais. Dažnai dvarų scenovaizdžiams ir kostiumams sukurti bū-

davo kviečiami dailininkai profesionalai. Apskritai spektakliams būdingas barokinis puošnumas, iškilmingumas.

XVIII a. Lietuvą pasiekdavo keliaujančios artistų trupės (dažnai italų, vokiečių), kurių dekoracijos paprastai būdavo sąlygiškos, labai paprastos, o kostiumai — kuklūs.

Knygų ir lakštinė grafika

XVII—XVIII a. įvairėjo grafikos tematika ir atlikimo technika: šalia medžio raižinių atsirado vario raižinių, siek tiek oforto, akvatintos. Greta miestų panoramų, architektūros vaizdų plito knygų iliustracijos, atsirado portretų, panegirikų frontispisų, genealoginių medžių, herbinių skydų, vizitinių kortelių, net kortų, ekslibrių, taip pat buitinių, istorinių scenų atspaudų. Visų žanrų grafikos kūriniuose siekta originalumo, dekoratyvinio efekto, kompozicijų įvairumo. Raižinių meninė vertė netolygi, jų emocinis poveikis skirtingas, kartais net to paties dailininko vieni darbai meniški, įdomios kompozicijos, kiti — beveik primityvūs.

Nemaža grafikos kūrinių sukūrė Vilniaus vienuolynų, Kretingos pranciškonų vienuolyno ir kitos dailės dirbtuvės. Vienuolynų dirbtuvėse daugiausia buvo raižoma religinių paveikslų, bet pasitaiko ir bažnyčių fundatorių ar rėmėjų (kolatorių) portretų. Didikų dvarų dailės dirbtuvėse (ir Vilniuje, ir provincijoje) daugiausia raižyta istorines, buitines kompozicijas, feodalų portretus. Raižybos grafikai išmokdavo iš žinomų dailininkų arba patys dirbdami spaustuvėse, dailės dirbtuvėse. Neretai didesniems darbams didikai grafikus kviesdavosi iš užsienio, nors atvykdavo jie ir nekviečiami, ieškodami užsakymų.

XVII, ypač XVIII a., kai kas iš grafikos kūrinių, visų pirma portretų, buvo užsakoma užsienyje gyvenantiems raižytojams; tokiu atveju jiems būdavo siunčiami tapytų ar pieštų portretų pavyzdžiai. Žinomas Hačos ir Gdanskio grafikas Vilhelmas *Hondijus* (1602 — apie 1660 m.) raižė Radvilų giminės portretus pagal atsiųstus pavyzdžius. Minėti jo raižyti LDK karo vadų bei politinių veikėjų

portretai: Jeronimo Karolio Katkevičiaus, Kazimiero Sapiegos ir kt. Gdanskietis Jeronimas *Falkas* (1619—1679), dažnai pasirašinėjęs „Polonus“, raižė Tiškevičių, Radvilų šeimos portretus. LDK didikų portretų (pvz., Jono Radvilos) yra raižę ir Antverpeno grafikai (Mauricijus *Langa* ir kt.).

Tačiau daugiausia Lietuvos grafikos raidai nusipelnė vietiniai dailininkai ir vietinės dailės dirbtuvės. Grafikos plitimas kėlė visuomenės meninę kultūrą, ugdė estetinę nuovoką.

Kartografinė grafika ir knygų iliustracijos. XVII a. daugiausia plito taikomoji knygų grafika, glaudžiai susijusi su knygų leidimu, su spaustuvėmis, kurių tuo metu Lietuvoje tebeveikė keletas: Vilniuje — akademijos, bazilijonų, pranciškonų vienuolynų ir kt., Kėdainiuose — Radvilų įsteigta evangelikų reformatų ir kt. Leidinius spaustuvės puošė barokinėmis atsklandomis ir užsklandomis, initialais, vinjetėmis, figūrinėmis kompozicijomis, taip pat įvairiomis alegorijomis, dekoratyvinėmis emblemomis, puošniais ornamentais. Spaustuvės turėjo nemažą ornamentinių klišių, sukurtų XVI—XVII a., bet neužmirštų ir XVIII amžiuje. Pažymėtina, kad XVII—XVIII a. lakštinės grafikos buvo nedaug. Įvairūs portretai, religiniai paveiksai, miestų panoramos ar architektūros vaizdai, herbinės kompozicijos, panegirikos dažnai būdavo spausdinamos knygoje, atskiri leidiniai iš jų retai tebuvo sudaromi. Ypač daug dėmesio kreipama į titulinis lapus, kurie būdavo puošiami įvairiomis alegorijomis, orderiniais elementais, ornamentais, neretai figūrinėmis kompozicijomis.

Grafikoje barokiniai elementai ir formos įsigalėjo ne iš karto. Pereinamumas iš vėlyvojo renesanso į baroką atsispindi *Engelharo* grafikos kūriniuose, ypač minėtame Andriaus *Bobolios* portrete. Vario raižinys monumentalios kompozicijos, tikslaus piešinio, štrichuotė perteklia medžiagiškumą. Daug dėmesio skirta portreto psichologijai. Architektūriniai bei dekoratyviniai elementai dar turi renesanso ypatybių, bet figūros nuotaika, ypač poza, jau barokinė.

XVII a. viduryje grafikoje ėmė plisti barokiniai kartušai, apipinti geometriniais arba gamtos (floros ir faunos) stilizuotais motyvais, alegorinėmis, simboliinėmis figūromis. Tuo metu ypač daug kuriama portretų.

XVII a. grafikoje plėtojosi reprezentacinė tema — panegirikos ir herbų kompozicijos, ekslibriai, genealoginiai šeimų medžiai, akademinų tezių, kalbų tekstų apipavidalinimai ir kt. Šiuose kūriniuose daug puošnumo, dekoratyvinių elementų.

Įvairių alegorinių, simbolinių vaizdų, ornamentinių kompozicijų yra kartu dirbusių brolių *Tomo* ir *Mykolo Šnopsų* (XVII a. antroji pusė) grafikos kūriniuose. Jų piešinius piešė Mykolas, o varijė raižė Tomas. Jiedu kūrė titulinis lapas, portretus ir buitines scenas. Broliai Šnopsai *Kazimiero Aleksandro Naruševičiaus panegirikos „Palaimos stulpas...“* (Meta felicitatis..., 1666 m. Vilniuje) tituliniam lape išraižė Vilniaus vaivados ir LDK didžiojo etmono *Povilo Sapiegos* mažą portretą, apipintą dekoratyviniais motyvais (vartais, karių figūromis, šarvais, groteskais, kartušais, net su peizažu lapo viduryje). Tai pačiai knygai jie sukūrė kelias buitines, simbolines, alegorines, taip pat peizažines kompozicijas, kurias juosia karinių atributų motyvai (patrankos, ietys, vėliavos). Brolių Šnopsų raižiniai paprasti, labai santūrių štrichų. Nuoširdus, paprastas yra jų sukurtas *Žemaičių vyskupo Aleksandro Sapiegos portretas*, pridėtas prie *J. Valavičiaus knygos „Vyskupas didysis“* (Antistes magnus), išleistos 1668 m. Vilniuje.

Panašūs į Šnopsų yra *Lauryno Vilaco* (XVII a. antroji pusė) portretai. Pavyzdžiui, LDK kanclerio *Kazimiero Leono Sapiegos* ir Vilniaus vaivados ir LDK etmono *Povilo Sapiegos* (pridėti prie *S. J. Andžikevičiaus pamokslo* per laidotuves (Memory...,) išleisto 1667 m. Vilniuje), *Vladislavo Valavičiaus* (pridėtas prie panegirikos, išleistos Vilniuje 1669 m.), taip pat dvi (*Kazimiero Leono* ir *Povilo Sapiegos*) herbų kompozicijos. Jos siejasi su ta puošnia baroko kryptimi, kuriai būdinga gausybė alegorinių vaizdų, simbolinių ženklų, karinių atri-

Vyskupo B. M. Nedzelsko-Madalinskio panegirikos „Area triplex“ titulinis lapas (vario raižinys). 1674 m., L. Kščonas

butų, ornamentų. Vilaco kompozicijos dinamiškos, gana painingo ritmo, jose daug dekoratyvinių elementų.

Sudėtingomis figūrų ir peizažo kompozicijomis pasižymi *Lauryno Kščono* (XVII a.; pasirašydavo ir Kščonovičiumi) kūryba. Jis sukūrė barokinį titulinį lapą (trys alegorinės figūros santūraus peizažo fone) vyskupo B. de Nedzelsko-Madalinskio panegirikai „Trigubi mirties vartai“ (Area triplex, 1674 m. Vilniuje). Labai plačią karo lauko perspektyvą su karių grupėmis Kščonas parodo *batalinėje scenoje*, vaizduojančioje Lenkijos ir Lietuvos mūšį su Turkija prie Chotino. Scena buvo išspausdinta *Jokūbo Beneto panegirikoje*, skirtoje Mykolui Kazimierui Pacui ir Mykolui Kazimierui Radvilai „Viešpaties dešinės galybė“ (Virtus dextere domini..., 1674 m. Vilniuje). Kščonas į peizažą vykusiai įjungia išsidėsčius-

N. Oborsko knygos „Philosophia rationalis...“ titulinis lapas (vario raizynis). 1683 m., A. Tarasevičius

sias karių grupes, tvirtovės architektūrą. Raižinio visumos kompozicija originali, darni, aiški, dekoratyvi.

Be XVII a. knygų iliustracijų kūrėjų, minėtinas lakštinės grafikos autorius, Vilniaus vaivados Jonušo Radvilos dvaro tapytojas, olandas Abraomas van Vesterfeldas (miręs 1692 m. Roterdame). Talentingas dailininkas apie 1651 m. atsikėlė į Lietuvą ir kurį laiką gyveno Radvilos dvare Kėdainiuose, Vilniuje. 1651–1653 m. žygyje su Radvila jis sukūrė apie šimto piešinių ciklą „Kazokų ekspedicijos“, iš jų 49 piešiniai 1785–1791 m. buvo nukopijuoti. Realistiniuose piešiniuose parodyti epochos istoriniai įvykiai, krašto vaizdai, architektūra, žmonės: kariuomenės vadai, kariai, politiniai veikėjai arba ir paprastos buitinės scenos. Kai kuriuose piešiniuose ryškėja socialiniai motyvai (pvz., „Elgetos, prašan-

tys išmaldos“). Daugelyje piešinių vyrauja peizažai su pilimis, miestais, bažnyčiomis, pastatų griuvėsiais. Kūrinyje „Kazokų audiencija pas Radvilą“ vaizduojama Radvilos priimama kazokų grupė, o peizažo fone — besiilsintys kariai. Viskas detalu, net smulkmeniška. Vesterfeldas piešė daug Radvilų giminės portretų, iš kurių nuoširdumu pasižymi Jonušo Radvilos portretas.

XVII a. pabaigoje Lietuvos profesionalioji grafika ypač klestėjo. Tai matyti iš knygų iliustracijų ir portretų, religinių paveikslų estampų. Vienas žymiausių to meto grafikų buvo Aleksandras Tarasevičius (kūręs 1672–1722 m.). Jis mokėsi Augsburge P. ir B. Kilianų dirbtuvėje. Kūrė vario raizymo ir oforto technika. Nuo 1674 iki 1689 m. grafikas gyveno Vilniuje; čia išraižė svarbiausius savo kūrinius. 1689 m. išvyko į Kijevą, Pecherskąją laurą, ten ir mirė.

Pirmasis jo kūrinys, sukurtas Vilniuje, yra titulinis lapas Teodoro Bilevičiaus knygai „Trejopa racionalioji filosofija“ (Triplex philosophia rationalis, naturalis et moralis, 1675 m.). Per visą lapą plachios perspektyvos peizažo fone išdėstyta septynių figūrų grupė. Barokinis kartušas juosia knygos pavadinimą. Puošnus yra Polubinskių giminės genealoginis medis (1675). Keturiasdešimt religinės tematikos iliustracijų (1677) yra įdomios kompozicijos ritmu, štrichų paprastumu. Vienas meniškiausių jo kūrinių yra N. Oborsko knygos „Racionalioji filosofija“ (Philosophia rationalis, 1683 m.) titulinis lapas su architektūros fragmentais, augaliniais ornamentais, kartušų kompozicijomis. Figūrų piešinys tikslus, štrichai paprasti, negausus. Kompozicija itin dekoratyvi. Dėmesio vertos A. Tarasevičiaus 39 teksto iliustracijos ir titulinio lapo apipavidalinimas raiškiais vario raizininiais knygai „P. Marijos mergelės garbei rožančių ir maldos“ (Rosarium et officium B. Mariae virginis, išleista 1680 m. Vilniuje). Ypač įdomus kalendorinės knygos dalies raiziniai, kuriuose vaizduojamos kiekvieno mėnesio darbo scenos daržuose, soduose, laukuose, pievose, miškuose. Dirbantys paprasti žmo-

„Ir kur aš eisiu?“ (vario raižyns). L. Tarasevičius

nės darniai susieti su aplinka. Dailininkas parodo jų buitinę gamtą.

A. Tarasevičius sukūrė keletą portretų. Pavyzdžiui, Ch. M. P. Kučvarevičiaus knygos (Natecz albo facia..., išleista 1685 m. Slucke) frontispise jis išraižė alegorinėmis figūromis apipintą K. K. Klockockio portretą. Be to, yra sukūręs L. Baranovičiaus, V. Golicyno, Mykolo Kazimiero Paco ir kitų portretus, kuriems būdinga didingumas, iškilmingumas, kartu juose daug psichologizmo. Bet portretai nelygiaverčiai: vieni meistriški, kiti gana naivūs. Matyt, A. Tarasevičius juos raižė pagal kitų dailininkų piešinius, kurie buvo nevienodo meniškumo. Apskritai A. Tarasevičius paliko daugiau kaip 100 grafikos kurinių, kurie yra svarūs įnašas į to meto Lietuvos grafiką.

1686—1703 m. Vilniuje gyvenęs ir kūręs Leonas Tarasevičius mokėsi taip pat Augsburgėje, P. ir B. Kilianų dirbtuvėje. Iš Vilniaus jis išvyko į Maskvą, vėliau į Kijevą. Vario raižymo ir oforto technika L. Tarasevičius sukūrė portretų J. L. Zemlos, Kristupo Radvilos, Konstantino

Sv. Jonas Nepomukas. 1858 m., P. V. Balcius-Balcevičius

Bžostovskio, Boguslavo Korvino-Gosevskio, S. Kraiskio ir kitų. Jie puošniuose ovaliuose rėmeliuose su alegorinėmis figūromis, kariniais motyvais, rokokinių architektūrinių reljefų detalėmis. Pavaizduoti iki juosmens jo žmonės individualūs, nors juose nemaža paradizmo, teatrališkumo. Be portretų, L. Tarasevičius sukūrė istorinių paveikslų, peizažų, herbų, taip pat keletą alegorinės, religinės tematikos vario raižinių, kuriuose pasitaiko buitinių ir religinių scenų, perteiktų švelniu modeliavimu, grakščiais štrichais; sukūrė barokinių knygų iliustracijų: Mykolo Buinovskio knygai „Pašaukimo pasirinkimo principas“ (Ratio status eligendi..., 1688 m.). Jo kūryba, ypač religinės tematikos, darė nemažą poveikį kitiems vilniškiams grafikams.

Šumskių, Kvintų, Semetų, Noselskių, Gžibovskių herbai (vario raizinyš), A. Petrauskas

Kai kurie Vilniaus grafikai ėjo visai kitu keliu. Pavyzdžiui, Jono Ščirskio (XVII a. pabaiga–XVIII a. pradžia) panegirikose, herbuose (Radvilų), akademinėse tezėse ir religiniuose („Marija motina“ ir kituose) raiziniuose atsiskleidžia bizantinių bei rusiškų elementų dermės su vyraujančiais baroko motyvais. Be šių grafikų, XVII a. Vilniuje dirbo J. Ch. Hafneris, E. Majeris, Severinas Tarasevičius. Pastarasis išraižė įdomų *Karolio Stanislovo Radvilos portretą*, pridėtą prie „Liturgikos“ (Litourgikon), išleistas Vilniuje 1692 metais.

Pažymėtina, kad Vilniaus spaustuovės turėjo nemažą gražių ornamentinių atsklandų ir užsklandų. Daug jų yra raizės dailininkas Andrius Kazimieras Nedbalavičius, sukūręs ir titulinį lapą knygai „Dangaus paslapčių lobiai...“ (Skarby niebieskich tajemnic..., 1698 m.).

Lakštinė grafika. XVIII a. sukurta kur

Kryžius (vario raizinyš). 1757 m., J. A. Petrauskas

kas daugiau lakštinės grafikos. Sumažėjo knygų meniškumas, jose mažiau buvo spausdinama figūrinių iliustracijų; teliško atsklandų ir užsklandų, vinječių ir smulkių ornamentinių puošmenų. Tuo tarpu lakštinėje grafikoje atsirado nauja technika — akvatinta. Be portretų, religinių paveikslų, lakštinėje grafikoje pradėjo plisti buitinis ir istorinis žanras.

Iš žymesnių XVIII a. grafikų profesionalų visų pirma minėtinas Pranciškus Vaclovas Balcius-Balcevičius (minimas 1746–1788 m.). Jis kūrė daugiausia religinės tematikos vario raizinius, raizė ekslibrius, portretus. Vienas įdomiausių jo portretų yra *Augusto III žmonos Marijos Juzefos* (1746) ir dvasininko Juozo Kolasanto portretai. Jų kompozicija paprasta, rėmuose daug rokokoto motyvų, kartu su, įrašų. Balcevičiaus sukurti ekslibriai gana panašūs ir kompozicija, ir dekoratyviniais elementais: konsolėmis,

biustais, gaubliais, kartušais. Įdomu, kad juose pabrėžiama mokslo emblematika, o o ne savininkų herbai, kaip dažnai būdavo XVII a. Originaliausi Balcevičiaus raiziniai yra religiniai, iš kurių didžiausias (271×373 mm) ir meniškiausias — šv. Kazimiero raiziny (1749). Jo foną sudaro architektūrinis peizažas, o šventojo figūrą juosia sudėtingi dekoratyvūs rokokiniai motyvai. Į raizinį organiškai įjungtas dedikacinis įrašas Žemaičių vyskupui Aleksandriui Tiškevičiui.

Meniškausi panašūs ir kiti Balcevičiaus religiniai raiziniai: „Šv. Albertas“, „Šv. Antanas“, „Šv. Jonas Nepomukas“, Marijos gyvenimo legendos scenos ir kt. Kūriniams būdingi sudėtingi rakursai ir perspektyvos, sodrios figūrų ir dekoratyvinių elementų linijos.

Panašiai kaip Balcevičius raižė Jonas Petrauskas (XVIII a.). Jis sukūrė apie dešimt religinių paveikslų, vieną kitą herbų kompozicijų. Jo raiziniuose pabrėžiamas kontūras, mažai dėmesio tekreipiama į figūrų ir daiktų turį. Figūros, herbai, simboliai bei alegoriniai vaizdai komponuojami į medalionus. Minėtina „Nukryžiuotojo“ kompozicija (1757), kur dramatiška tema išplėtotą nedideliuose ovaliuose medalionuose su šventųjų atvaizdais, apipintais barokiniais dekoratyviniais elementais, įvairiais įrašais, paaškinimais, net herbo kartušu apačioje. Galbūt šios kompozicijos darė įtaką panašios tematikos lietuvių liaudies raiziniams.

Iš kitų svarbesnių Petrausko grafikos kūrinių minėtinas grupinis „Šv. Antano ir šv. Jono Nepomuko“ raiziny (1765), keli Jėzaus Nazaretiečio raiziniai (1754).

XVIII a. Lietuvoje buvo nemaža grafikų mėgėjų, sekusių profesionalų kūryba. Jonas Korsakevičius kruopščiai išraižė savo giminės genealoginį medį (1718), Mykolas Čaplinskis sukūrė įvairių religinių gana skirtingai traktuotų vario raizinių, iš kurių minėtina „Šv. Ignatas“ (1757 m., Vilniuje), „Marija maloningoji“ ir kiti raiziniai. XVIII a. ir vėliau Lietuvoje garsėjo J. A. Belingo vario raiziny „Aušros vartų madona“. Pagal šį raizinį XIX a. liaudies medžio raizytojai kūrė naujus Aušros vartų madonos raizinių variantus.

Marija maloningoji (vario raiziny). XVIII a., M. Čaplinskis

Produktyvus XVIII a. grafikas buvo Radvilų dvaro Nesvyžiuje raizytojas Herškė Leibovičius (1700–1770). Jo tematika ir kūriniai neatsiejami nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, jos žmonių. Pagal specialybę jis — graveris, bet išprusęs ir grafikos mene. Raižė Radvilų portretus, ekslibrius jų bibliotekoms, žemėlapius, įvairias dekoratyvines kompozicijas, šventųjų paveikslus. Didžiausias jo darbas buvo gana dideli (296×199 mm) Radvilų giminės įvairių dailininkų tapytų portretų (165) vario raiziniai, išleisti 1751 m. leidiniu „Kunigaikščių Radvilų šeimos paveikslai“ (Icones familiae ducalis Radvilianae). Tiesa, portretų meninė vertė ir braižas skirtingi: vieni — meistriški, kiti — gana primityvūs, mėgėjiški. Skirtumą lėmė nevienodi originalai, pagal kuriuos Leibovičius raižė; nuo to priklausė ir stiliai, nes vieni portretai — renesansiniai, kiti — barokiniai. Raižytų portretų kompo-

Jonušo Radvilos portretas (vario raiziny). Raižė H. Leibovičius

zicijos beveik visų vienodos: ovalo apva-
dai ir nevienodo dydžio plokštumos įra-
šams raizinių apačioje. Minėtini *Onos
Kotrynos Radvilienės ir Jonušo Radvilos
portretai*. Ikonografinis istoriškumas,
puošnumas ir gera, kruopšti raizysena
būdinga raiziniui „*Skausmo pilis*“ (*Cast-
rum doloris*, 1747 m.), detaliai vaizduo-
jančiam Radvilienės laidotuvių katafalko
puošybą, kurios autorius Maurikijus *Pe-
detis* (1719–1799).

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
architektūros istorijai vertingas Leibovi-
čiaus išraižytas Lietuvos pranciškonų or-
dino vienuolynų žemėlapis (400×
540 mm), kuriame vaizduojami vienuoly-
nų kompleksų siluetai. Manoma, kad na-
mai ir bažnyčios mažai teturi ikonogra-

O. K. Radvilienės katafalko dekoracija „*Cast-
rum doloris*“ (vario raiziny). 1747 m., M. Pe-
detis; pagal Netrisi piešinį raizė H. Leibovi-
čius

finio istoriškumo; vargu ar visi jie raizy-
ti iš natūros.

Herškė Leibovičius suvaidino didelį
vaidmenį Lietuvos grafikoje, nes jo kū-
ryba veikė kai kuriuos XVIII a. pabaigos
Vilniaus grafikus, ypač mėgėjus. Nors jie
teberaižė pagal baroko menines tradici-
jas, bet jau pradėjo siekti klasicistinio
vaizdavimo paprastumo, kompozicinio
racionalumo. Iš tokių grafikų iškyla *Ksa-
veras Karenga* (minimas 1750–1800 m.).
Jis kūrė portretus (vyskupo Ignoto Jo-
kūbo Masalskio), religinius paveikslus
(„Šv. Antanas“, „Marija maloningoji“),
animalistines kompozicijas („Stumb-
ras“), išraižė istorinių įvykių vaizdų, pa-
vyzdžiui, „*Maras Vilniuje 1710 m.*“ Pa-
starąjį kūrinių piešė Pranciškus *Pelikanas*,
varyje raizė K. Karenga, atspaudė *Juoza-
pas Perlis* Vilniuje 1799 m. K. Karengos
kūriniuose figūros traktuojamos dar ba-
rokiškai, o dekoras (laurų vainikai, va-

„Maras Vilniuje 1710 m.“ (Vario raiziny, K. Karenga

zos) — klasicistiškai. Panašiai kūrė ir Ignotas Karenga (minimas 1778—1785 m.), taip pat mėgėjas Jonas Nikodemus Lopacinskis (1743—1807); jis sukūrė žmonos, Tado Kosciuškos portretus, autoportretą ir nemažą religinių vario raizinių savo dvaro valstiečiams.

Nemažą reikšmę XVIII a. antroje pusėje — pareinamuoju iš baroko į klasicizmą laikotarpiu grafikai turėjo Juozapas, Ipolitas, Ignotas, Pranciškus ir Antanas Perliai. Jie išraižė religinių kompozicijų, portretų. Varėnoje Perliai buvo įkūrę kortų fabriką (sunaikintas per Kosciuškos sukilimą 1794 m.). Kortos puoštos geometrinųjų motyvų ornamentais, dekoratyviai išdėstytomis linijų kompozicijomis. Bendroji kortų meninė kryptis liaudiška, tačiau jose nesunkiai pastebimi originalūs rokokiniai motyvai. Perlių kortos plito Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išstumdamos prancūziškas ir vokiškas kortas. Juozapas ir Ipolitas Perliai sukūrė keletą religinio turinio raizi-

nių, knygų iliustracijų, portretų, išleido „Amžinąjį kalendorių“. Iš įdomesnių Ipolito Perlio raizinių pažymėtinas legendinis „Pranciškonų kankinimas Vilniuje“, vaizduojantis kalnuoto peizažo ir architektūros fone kankinimo sceną. Iš Juozapo Perlio kūrinių minėtinas „Seno vokiečio“ raiziny.

XVIII a. paskutiniojo ketvirčio grafikoje pradėjo išsivalyti klasicizmas.

XVII—XVIII a. Lietuvos grafika nepasiekė Europos kraštų grafikos meniskumo. Ji vertinga kaip ikonografinė medžiaga to meto gyvenimui, meninei kultūrai pažinti. Apskritai XVII—XVIII a. grafikos mažai teišliko.

Liaudies medžio raiziniai. Liaudies raiziniai populiariausi buvo Žemaičiuose, dėl to tyrinėtojai kai kada juos vadina Žemaičių medžio raiziniais. Jų prototipai greičiausiai buvo profesionalų dailininkų tapyti paveikslai arba raiziniai, juos veikė XVIII a. vienuolynų dailės dirbtuvių bei grafikų mėgėjų barokinė kūryba. Nemažai baroko stiliaus bruožų pastebima ir vėlesnėse liaudies medžio raizinių kompozicijose, drabužių ornamentikoje, augalinių motyvų (žiedų) interpretavime. Raizinių bordiūrų, medalių apvadų ir formų puošybiniai motyvai primena liaudies dekoratyvinę tapybą, tik raiziniuose jie kur kas dinamiškesni. Barokiškumas ypač ryškus liaudies ksilografijos meistrų raizytuose apmušalų raštuose, kur figūros išdėstomos per visą lakštą arba grupuojamos medalionais. Kompozicijos nuosaikios; raiziniai rodo liaudies mintis, pasaulejautą, grožio supratimą, atspindi liaudišką tipažą.

Taikomoji dekoratyvinė dailė

XVII—XXVIII a. plito įvairios paskirties, įvairių medžiagų ir atlikimo būdų taikomoji dekoratyvinė dailė — dailioji tekstilė, dailieji medžio dirbiniai, keramika, metalo, odos, stiklo ir kitų medžiagų dirbiniai. Taikomajai dekoratyvinei daili sparčiai plisti turėjo įtakos vidaus ir užsienio rinkos augimas, vis didesnis buitinių dailės dirbinių pareikalavimas mieste ir kaime. Svarbiausi dirbinių gaminto-

jai tebebuvo cechai, kurie kūrėsi ne tik miestuose, bet ir miesteliuose. XVII a. Vilniuje cechų buvo daugiau kaip 20, Kaune ir Klaipėdoje — po keliolika. Dirbtuves cechai turėjo daugiausia miestų centruose: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje. Jos užėmė ištikus kvartalus, kurių siaurose ir trumpose gatvelėse gyveno įvairių specialybių amatininkai. Šios gatvelės net vadintos jų amato vardu: Stiklių, Odminių, Mėsinių, Raugyklos, Kepėjų ir kt.

Įvairių specialybių amatininkų telkėsi ir dvaruose; jie sudarydavo nedideles dirbtuves arba dirbdavo pavieniui. Nemažą vaidmenį buitinių dekoratyvinių objektų, ypač liturginių, gamyboje vaidino minėtos vienuolynų dailės dirbtuvės.

Nuo XVIII a. vidurio cechų darbo organizacijoje matyti tam tikro kitimo — mažėjo cechų statutų, reglamentavimo reikšmė, daugiau iniciatyvos ėmė rodyti patys amatininkai. Kai kurie jų pradėjo steigti savo dirbtuves, nepriklausomas nuo cechų. Tokia tendencija buvo ypač Klaipėdoje, kur kapitalistiniai santykiai plito sparčiau. XVIII a. viduryje atsirado nauja gamybos organizavimo forma — manufaktūros. Feodalinės manufaktūros, gaminusios įvairius dekoratyvinius dirbinius, buvo steigiamos priemiesčiuose arba dideliuose dvaruose. Jose dirbo baudžiauninkai. Tik meistrai (vietiniai arba užsieniečiai) tokiose manufaktūrose buvo laisvieji žmonės. Miestuose kūrėsi pirklių ir turtingų amatininkų manufaktūros, kuriose dirbo jau samdomi darbininkai. Miestų manufaktūros gamino rinkai, atsižvelgdamos į jos reikalavimus, tačiau ne visi jų gaminiai meniški. Tuo tarpu feodalų manufaktūrų taikomosios dekoratyvinės dailės dirbiniai kur kas meniškesni; juos gamino geresni meistrai, o darbams vadovavo išmanantys specialistai. Šie gaminiai darė didelę įtaką mažesnių dirbtuvių dirbiniams ir visai taikomosios dekoratyvinės dailės kultūrai.

Taikomosios dekoratyvinės dailės dirbinių formos, raštų motyvai, kompozicijos, spalvos bei jų deriniai turėjo nemažą liaudiškų bruožų, pynėsi su Europos baroko bei rokoko stiliaus ypatybėmis, kar-

tais net su Mažosios Azijos menu. Pažymėtina, jog XVII—XVIII a. nemažai taikomosios dekoratyvinės dailės dirbinių buvo atvežama ne tik iš Europos, bet ir iš Mažosios Azijos arba net Tolimųjų Rytų (Kašmiro, Kinijos) kraštų, kurių dailė buvo madinga visoje Europoje. Jie, be abejo, turėjo įtakos ir vietinių dirbinių meniškumui, raštų motyvams bei kompozicijai. Įvairūs amatininkų, manufaktūrų taikomosios dekoratyvinės dailės gaminiai buvo prieinami didikams, kitiems feodalams, turtingiesiems miestiečiams, bažnyčioms ir vienuolynams, o miestų varguomenė, ypač valstiečiai, viską gamindavosi patys.

Amatų ir taikomosios dailės meistrai (dailidės ir staliai, kalviai, auksakaliai, puodžiai, audėjai ir kiti) mokydavosi cechuose, vienuolynų dailės dirbtuvėse, dvarų dirbtuvėse. Pavyzdžiui, jėzuitų noviciate Vilniuje prie šv. Ignoto bažnyčios buvo dailių dirbinių dirbtuvės, kuriose buvo mokomi amato ordino naujokai ne tik iš LDK, bet ir iš Lenkijos, Prūsijos, Latvijos, Vokietijos. XVII—XVIII a. noviciato dirbtuvės parengė gerų medžio, metalo apdorojimo, auksakalystės ir kitų dailių dirbinių meistrų. Amato buvo mokoma taip pat Kražių kolegijoje, Kretingos pranciškonų mokykloje ir kitur.

Dailioji tekstilė

Cechų ir feodalų dvarų dirbtuvėse buvo audžiamos medžiagos drabužiams, puošniems liturginiams rūbams, gaminama buitinė dekoratyvinė tekstilė (sienų ir grindų kilimai, portjeros, gūnios, stal dengtės, lovatiesės). XVII a. audėjų cechai miestuose audė ne tik vietinei, bet ir užsienio rinkai, o dvarų dirbtuvės — daugiausia vietinei rinkai. XVIII a. tekstilės manufaktūrų gaminiai sklido po visą valstybę. Iš žymesnių tekstilės manufaktūrų, įsteigtų karališkuosiuose dvaruose, minėtinos Bartininkų (Vilkaviškio raj.), Alytaus, Šiaulių. Gana didelės tekstilės manufaktūros pradėjo steigti ir didikai. Pavyzdžiui, Oginskiai manufaktūras įsteigė Mūro Strėvininkuose (Kai-

šiadorių raj.) ir Slonime (Baltarusijos TSR), Radvilos — Kėdainiuose ir Dubingiuose (Molėtų raj.). Daug buitinės ir dekoratyvinės tekstilės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rinkai teikė Biržų ir Nesvyžiaus Radvilų manufaktūros Baltarusijoje — Slucke, Bialoje (nuo 1733 m.), Myre (nuo 1740 m.), Alboje (nuo 1752 m.), Kareličiuose (nuo 1762 m.) ir kitur. Jose dirbo nemažai tekstilės meistrų iš Lietuvos.

Drabužių audiniai. XVII—XVIII a. drabužių audinius audė tekstilės cechai miestuose, audimo dirbtuvės dvaruose bei valstiečiai namie, o XVIII a. — ir tekstilės manufaktūros. Buvo audžiami vilnioniai, pusvilnioniai, drobiniai, šilkiniai ir kitokie audiniai. XVII a. Vilniaus audėjų cechai garsėjo puikia plona raštuota drobė, išvežama į užsienį, taip pat geru milu, mileliu (čerkasu). XVIII a. tekstilės manufaktūrose buvo audžiama gelumbė, drobė, šilkas ir prabangios medžiagos viršutiniams feodalų drabužiams, liturginiams rūbams. Audiniai (gelumbė, milas, milelis) vyrų viršutiniams kasdieniniams drabužiams — neraštuoti, o austinės šilkinės medžiagos iškilmingiems moterų ar vyrų drabužiams — puoštos daugiausia spalvotais augalinių motyvų raštais. Šilkinų audinių raštai daug kuo priminė Artimųjų Rytų (Turkijos, Persijos) arba Prancūzijos tekstilės raštus. Baltiniams skirtos plonos drobėlės dažnai puošiamos simetriškai komponuotų geometrinių motyvų (kryželių, langucių, juostų ir pan.) ornamentais. Panašaus rašto buvo ir lininiai liaudies audiniai. Kiti prabangūs audiniai buvo audžiami neraštuoti ir tik paskui raštai siuvinėjami. Medžiagos puikiai atspindi klasinį visuomenės susiskirstymą: brangūs, raštuoti audiniai buvo skirti bažnyčiai ir didikams, o pigesni, prastesni — smulkiems feodalams, miestiečiams.

Dailieji siuvinėjimo darbai. Dvaruose veikė nedidelės siuvinėjimo dirbtuvės, kuriose dirbo baudžiauninkės. Tokių dirbtuvių buvo ir moterų vienuolynuose, pavyzdžiui, Vilniaus benediktinių, vizitiečių. Čia įvairiais raštais buvo siuvinėjami liturginiai rūbai, reprezentaciniai didikų drabužiai. Miestuose siuvinėjimo dirbtu-

Siuvinėtas arnotas. XVIII a.

ves kūrė amatininkai; jie dirbo iš savo arba atneštų medžiagų pagal užsakovų pageidavimus.

Siuvinėta šilkiniais, auksiniais ir sidabriniais siūlais, plokščiai ir reljefu, taip pat aplikacijos technika. Gausiai buvo siuvinėjami feodalų drabužiai (apsiaustai, švarkai), liturginiai rūbai (arnotai, dalmatikos, kapos), procesijų atributai (baldakimai, vėliavos, kaspiniai), altorių ir baldų užtiesalai, pagalvėlės. Raštuose, be baroko, vėliau rokoko ornamentų, pradėjo plisti vietiniai apibendrinti, stilizuoti augaliniai (ramunė, rūta, lelija, azuolo lapai) arba fantastiški, savitai perteikti augaliniai motyvai. Geometrinių ornamentų siuvinėjimuose retai tepasitaiko; gana daug juose įvairių simbolių bei alegorinių motyvų (angelų galvucių, kaukų ir kaukolių, kryžių, insignijų, herbų, inicialų), taip pat įvairių įrašų, datų. Yra siuvinėtų arba aplikuotų šventųjų at-

Slucko juosta. XVIII a.

vaizdų bei figūrinių kompozicijų; figūros labai apibendrintos, spalvingos. Mėgstami buvo aplikaciniai kilimai su herbais.

Ornamentai priklausė nuo audinio paskirties: buitinių drabužių ornamentai smulkesni, laisviau išdėstyti, jų mažiau; liturginių — glaustesni, didesni, dažniausiai einantys vertikaliomis eilėmis. Tokiose kompozicijose išryškinami žiedai, o stiebeliai ir lapeliai tik pabrėžia visumos vientisumą. Kompozicijos dinamiškos, žėrinčių spalvų. Tai ypač būdinga liturginiams rūbams, taip pat vėliavoms, baldakimams. Spalvotas reljefinis siuvinėjimas aplikacijos dirbinius darė labai dekoratyvius.

Juostos. Svarbi vyriškų drabužių komplekto dalis buvo juosta. Valstiečiai ir eilinė bajorija nešiojo siauras vilnones

Arnotas iš Slucko juostų. XVIII a.

juostas, spalvingas ir labai raštuotas austines, rinktines, kaišytines ir kitokias. Didikai juosėsi plačiomis (25—35 cm) ir brangiomis šilko su auksu ir sidabro gijomis juostomis iš Artimųjų Rytų, ypač Turkijos bei Persijos, net tolimosios Kinijos ir Kašmiro.

XVIII a. viduryje Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose, Biržuose ir kitur pradėdama steigti nedideles juostų dirbtuves, kuriose juostas austa pagal liaudies audinių tradicijas arba atvežtinių juostų raštą ne tik iš vilnos ar lino, bet dažnai ir iš brangių šilkinų, auksinių bei sidabrinių siūlų. Tų nedidelių dirbtuvių juostoms didelę įtaką darė garsioji Slucko manufaktūra.

Slucko juostų dirbtuvė (Baltarusija) 1743 m. įsteigė Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė. Jai vadovavo svetimšaliai meistrai, o dirbo Radvilų dvarų baudžiauninkai iš Lietuvos ir Baltarusijos. Iš pradžių Slucko dirbtuvė audė vien šilkinės juostas, o nuo 1758 m., kai dirbtuvei ėmė vadovauti istambulietis Jonas Ma-

džarskis, pradėjo austi šilkines, perpintas sidabro ir aukso gijomis. XVIII a. antrojoje pusėje dirbtuvėje buvo 24 staklės, bet per metus ji išausdavo tik apie kelis šimtus juostų. Nuo 1778 m. dirbtuvei vadovavo Jono Madžarskio sūnus Leonas, o nuo 1807 m. — Juozapas Barsukas, vėliau kiti meistrai. (Slucko juostų dirbtuvė veikė iki 1844 m., kol visiškai išnyko ilgi vyriški drabužiai, kuriems reikėjo juostų.)

Slucko juostos buvo ne tik brangios, bet ir puošnios, gražios, įvairių spalvų. Jų raštų kompozicijos tiksliai simetriškos, sudaromos iš dviejų skirtingų grupių: juostų galų raštas iš gėlių puokščių, vazonėlių su gėlėmis, glaustų šakelių motyvų; juostų vidurio raštas iš ritmiškai išdėstytų augalinių bei geometrinių motyvų. Raštų kompozicijas darniai jungia pakraščių ornamentiniai bordiūrai. Juostos dažnai nevienodų spalvų: vienoje pusėje — šviesios, kitoje — tamsios. Skirtingų spalvų juostomis buvo juosiamasi pagal reikalą — gedului juoda, violetinė, sidabrinė, džiaugsmui — balta, geltona, auksinė. Raštų augaliniai motyvai stilizuojami. Iš pradžių raštai buvo komponuojami didesniais raportais Mažosios Azijos (Persijos, Turkijos) pavyzdžiu (XIX a. pereita prie prancūziškų smulkių, subtilių augalinių raštų, simetriškai išdėstytų juostų pagrindinėse dalyse). Į XVIII a. pabaigą juostų puošyboje pradėta vartoti stilizuotas tradicines darželių gėles (rūtas, lelijas) ir kt. Slucko juostos buvo labai paplitusios. Iš jų buvo siuvalami net puošnūs, originalūs arnotai (Trakų bažnyčia, Vilniaus katedra).

Gobelenai ir kilimai. Ornamentinių ir siužetinių gobelenų bei kilimų daug buvo didikų kunstkameroje, rūmų kambariuose, salėse ir koridoriuose, bažnyčių interjeruose, lobynų rinkiniuose, vienuolynuose. Aišku, jų buvo lietuviškų ir pirkto Artimųjų Rytų bei Vakarų Europos kraštuose, taip pat pagal Lietuvos dailininkų eskizus bei projektus užsakytų užsienio dirbtuvėse, dažniausiai garsiosiose flamandų tekstilės manufaktūrose. Pavyzdžiui, LDK didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Paco incialais ir jo giminių herbais puoštas gobelenas buvo

39

Ornamentinis Radvilų manufaktūros (?) kilimas (antroji pusė). XVIII a. antroji pusė

išauštas XVII a. antrojoje pusėje Briuselio A. Leinirso kilimų dirbtuvėje. Herbinis gobelenas yra su neplačiu, kariniais atributais išpuoštu bordiūru. Baroko ornamentai juosia aštuonis herbus, pakraščiuose — vardo, pavardės ir pareigybių inicialai. Tuo metu išaušta ir Mykolo Kazimiero Paco herbinė portjera.

37

Bibliinių ir evangelinių, istorinių-batalinių, mitologinių ir medžioklės temų figūrinius gobelenus su išpuoštais grotesko ar augalijos motyvų bordiūrais didikai ir bažnyčios pirkto Flandrijos ar Prancūzijos dirbtuvėse. XVII a. antrojoje pusėje katedra savo rinkiniuose turėjo apie 30 gobelenų, iš kurių minėtini „Dovydas ir Betsabė“, „Lapių medžioklė“, „Vadų kavalkada“ (beveik 20 m²) ir kiti.

Apie pirmuosius vietinius gobelenus ir austinius kilimus yra žinių iš XVII amžiaus. Vilniuje 1623 m. minimas talentingas gobelenų meistras J. Litvinkevi-

Oginskių manufaktūros ornamentinis kilimas.
XVIII a. antroji pusė

čius. Gobelenai ir kilimai labiau plito XVIII a., ypač po to, kai Radvilos įsteigė tekstilės dirbtuves savo valdose dabartinėje Baltarusijos TSR. Buvo audžiami ornamentiniai sieniniai kilimai, gau-

siai išpuošti simetriškai išdėstytais stilizuotais augaliniais, rečiau geometriniais ornamentais. Kilimų raštas eina vertikaliomis eilėmis, apjuostomis siauru augalinių motyvų bordiūru. Labai originalūs yra Radvilų šeimos gyvenimo tematikos daugiafigūrių scenų arba portretiniai

gobelenai. Jų koloritas santūrus. Figūriniai gobelenai austi ne rinkai, o tik Radvilų rūmams puošti arba dovanoms. Gobelenų ir kilimų dirbtuvėse dirbo Radvilų dvarų dailininkai (pavyzdžiui, tėvas Juozapas ir sūnus *Rudolfas Heskiai*), o pagal jų kartonus audė gabūs Radvilų dvarų audėjai ir audėjos (*A. Markevičienė, M. Verbickis* ir kiti). Etnografinėje Lietuvoje nežinoma dirbtuvė taip pat audė spalvingus figūrinius gobelenus.

Lietuvoje plito kilimai ir gobelenai (ornamentiniai ir figūriniai), portjeros ir gūnios audžiami *Oginskių* tekstilės manufaktūrose *Slonime*, kur dirbo iš Prancūzijos atkviesti dailininkai bei meistrai. Tą patį galima pasakyti ir apie Antano Tyzenhauzo XVIII a. įsteigtas gobelenų ir kitų tekstilės gaminių *dirbtuves Gardino Horodnicos* ir *Lososnos priemiesčiuose*, kur, be vietinių ir Vilniaus meistrų, dirbo nemažai specialistų iš užsienio (Prancūzijos, Vokietijos ir kitur).

XVII—XVIII a. daugelis feodalų rūmų puošiami ne tik austiniais, bet ir rištiniais ornamentuotais sienų ir grindų kilimais. Tokių kilimų buvo atvežama iš Krymo, Artimųjų Rytų, ypač Turkijos ir Persijos. Lietuvoje pagal pavyzdžius juos kūrė armėnai, totoriai ir karaimai, rištinius kilimus, papuoštus augaliniais ornamentais, rišo Rytų Prūsijos lietuviai ir Sūduvos valstiečiai. Liaudiškuose rištiniuose vestuvių kilimuose dažnai pasitaiko tradicinių dekoratyvinės tapybos raštų (gėlių žiedų, lapelių, vazonų su gėlėmis motyvų), taip pat figūrinių motyvų bordiūruose. XVIII a. rištinius kilimus pradėta gaminti Radvilų ir Oginskių manufaktūrose. Radvilų rištiniai kilimai buvo su jų pačių ir žmonių herbais, o Oginskių dirbtuvių — daugiausia puošti vien stilizuotais augaliniais, neretai liaudiškais arba supaprastintais Artimųjų Rytų kilimų ornamentais.

Daug raštuotų kilimų ir gūnių audė baudžiauninkai namie ar dvarų patalpose. Dažnai gerai išaustus, raštuotus ir spalvotus kilimus jie turėjo atiduoti dvarui kaip duoklę. Kilimus audė taip pat miestų audėjų cechai ir nedidelės audimo dirbtuvės smulkiųjų feodalų dva-

ruose. Šių dirbtuvėlių kilimų raštai, jų kompozicijos, spalvos beveik nesiskyrė nuo valstiečių audinių. Šiaip ar taip, dirbtuvėlių kilimams būdingi barokiniai motyvai: gėlės pintinėlose arba puokštės, perjuostos įvairiaspalviais kaspinais. Kartais gėlės ir puokštės vaizduojamos gana natūralistiškai. Tai jau būdinga XVIII a. rokoko tekstilei.

40

Drabužiai

Skirtumas tarp valstiečių, miestiečių, smulkiųjų feodalų ir didikų drabužių buvo labai didelis. XVII a. galutinai susiformavo valstiečių tautinio drabužio visų dalių ir elementų komplektas, kuris buityje išliko iki XIX a. vidurio; keitėsi tik jo kirpimas, siluetas. Miestiečiai, smulkūs feodalai XVII a. antrojoje pusėje nešiojo plonus baltintos drobės arba vilnonius, rečiau šilkinus žiponus, sujuostus spalvingomis raštuotomis juostomis. Ant žipono vasarą vilkėta lengvus, o žiemą — kailiu pamuštus apsiaustus. Apsiaustai buvo susegami metalinėmis pilnavidurėmis arba tuščiaavidurėmis, kartais net paauskuotomis sagomis. Neretai apsiaustai buvo puošiami sabalų kailiais arba auksinių virvelių raizginiu ant krūtinės. Miestiečiai neturėjo teisės nešioti kardo, dėl to nešiodavosi ilgas lazdas su sidabrine buože, o feodalai be kardo žingsnio nežengdavo, nes jis buvo bajorystės simbolis ir ginklas.

Didikų drabužiai buvo siuvami iš vietinių arba užsieninių (olandiskų ir anglišų) šilkinų, aksominių, gelumbinių audinių. Drabužiai buvo puošnūs, ilgi, sudėtingo kirpimo. Glaudūs ryšiai su Vengrija, užsimezgę Lenkijos ir Lietuvos valstybę valdant vengrų kunigaikščiui Steponui Batorui, turėjo didelę įtaką vyrų aprangai. XVII a. feodalų drabužių pasiuvimą neabejotinai veikė vengriško kostiumo, panašaus į turkų, moda.

Didikų drabužių komplektą sudarė ploni baltintos drobės marškiniai, milo ar gelumbės kelnės, kurias dengė ilgesnis vienspalvis ar raštuoto audinio žiponas, susegamas iki juosmens smulkiomis tankiai susiūtomis sagomis. Puošnesnius

viršutinių drabužių komplekte buvo ant žipono dėvimas kontrastingos spalvos kontušas su prakirptomis rankovėmis. Per prakirtas švietė kitos spalvos pamušalinė medžiaga, kuri apdarui teikė dekoratyvumą. Per liemenį kontušai juosiami brangiu diržu (iš spalvotų metalų) arba plačia, raštuota juosta (XVIII a. buvo madingos šilkinės margaraštės Slucko juostos). Iš viršutinių drabužių minėtinos ilgos, kailiu pamuštos delijos, neretai su didžiulėmis plokščiomis kailio apikaklėmis. Priekinė delijų dalis dažniausiai būdavo puošiama ritmiškai išdėstytomis horizontaliomis juostomis, besijungiančiomis su sagų kilpomis. Plati, ant pečių užmesta delija buvo segama pakaklėje didele brangaus metalo sagtimi. Vyrai dėvėjo brangiu kailiu bei plunksnomis papuoštas kepures ir raudonos ar geltonos odos batus. Batai XVII a. pradžioje buvo su žemais aulais, vėliau paplito ilgaauliai batai. Didikai rengėsi ne tik pagal vietos, bet ir pagal užsienio madą. XVII a. pradžioje tebevyravo ispaniškas kostiumas, kurį vėliau pakeitė olandiškas drabužių tipas. XVII a. antrojoje pusėje jau pradėjo reikštis prancūzų mada. XVIII a. didikai vis dažniau siūdinosi prancūzų mados drabužius, kurie pamažu išstūmė tradicinės mados apdarą.

Moteriškas kostiumas stilistiškai nebuvo vienalytis. Iš Vakarų Europos atėjusios formos neretai buvo derinamos su vietinėmis. Be nėrinų, tokių madingų Vakarų Europoje, apdailai, apvadams plačiai buvo vartojamas kailis. Jis buvo dėdamas ir vietoj viršutinių drabužių pamušalo. Kepurės buvo dėvimos ant baltų gobtuvų iš standaus lininio audinio.

XVII a. pabaigoje didikės rengėsi pagal prancūzų madą, o miestiečių ir smulkių feodalių drabužiai tebebuvo panašesni į valstiečių apdarą. Buvo nešiojami ploni drobiniai marškiniai ilgomis rankovėmis, dažnai apsiūtomis nėriniais, platūs ir ilgi sijonai, spalvingos liemenės, kartais įvairiaspalvės kailio skrandos be rankovių. Galvas dengė pabrūvėliais, baltais nuometais; pabrūvėliai buvo siuvami iš spalvotos gelumbės, šilko arba brokato, puošiami nėriniais, peltakiuotais audiniais.

Medžio dirbiniai

Baroko laikotarpiu plito ir įvairėjo dailieji medžio dirbiniai: sienų paneliai, parketas, durys; bažnyčių įranga ir baldai, butų interjerų baldai, transporto priemonės, įvairūs smulkieji medžio dirbiniai. Medžio dirbiniams buvo suteikiamos jų paskirčiai tinkamų konstrukcijų formos, profiliuojama ir ornamentuojama. Profiliuota barokui būdingomis lenktomis linijomis, puošta barokiniais stilizuotais geometriniais, augaliniais, netaisyklingų kriauklių, liepsnos liežuvių motyvų ornamentais, taip pat architektūros puošybos motyvais — žmonių ar gyvulių kaukėmis, hermomis, kariatidėmis, orderių elementais, atliktais kontūriniu raizymu, reljefine, kiauropjūve drožyba (kaulo, rago, metalo), inkrustacija, įvairių spalvų medžio intarsija, taip pat polichrominė tapyba, kartais ir keliais būdais. Medžio darbų meistrai buvo vietiniai ir užsieniečiai, pasiskirstę specialybėmis. Dailiais medžio dirbiniais buvo puošiami pilių interjerai, rūmai. Biržų pilies valgomosioje salėje buvo drožinėtos buazerijos, parketo grindys su raštuotomis intarsijomis, drožiniais puoštos durys. Daug dailių medžio dirbinių (buazerijos, bufetai, spintos) buvo Jiezno rūmuose (XVIII a.). Medžio dirbinius bažnyčioms dirbo plačiai žinomos jėzuitų, bernardinų ir dominikonų vienuolynų dailės dirbtuvės. XVII—XVIII a. Vilniuje gyveno nemaža talentingų medžio drožybos meistrų: Kasparas Šepelis (1693), Andrius Mickevičius (1702), Jonas Cieslikavičius (1740—1741), Juozapas Bilauskas (1754—1755). XVIII a. antrojoje pusėje Vilniuje garsėjo stalius Friderikas *Donelaitis* (kilęs iš Tilžės, miręs 1797 m. Vilniuje). Jis dirbo baldus (stalus, kėdes, lovas, spintas, komodas), meniškus paveikslų rėmus. Tuo pačiu metu dirbo ir kitas tilžietis stalius Jurgis *Mikutaitis*. XVIII a. Vilniuje, Kėdainiuose ir kitur buvo kelios karietų, važių dirbtuvės, kurių meniški, stiprūs gaminiai buvo paplitę po visą Lietuvą. Minėtinos Radvilų baldų manufaktūros Bialoje, Nalibokuose, Nesvyžiuje. Jose dirbo daug stalių, kalvių, metalo liejimų ir iš Vilniaus, Biržų, Kėdainių.

Nešiojamojo altorėlio (feretrono) viršutinė dalis (medis). *Rumbonių bažnyčia*, XVIII a.

Medžio dirbinių meniškumą, meistrų nagingumą baroko laikotarpiu rodo ir tai, kad XVII a. viduryje iš Lietuvos į Rusijos dvarus buvo kviečiami medžio dirbinių meistrai. Jie savo kūryba skatino kiauropijūvės technikos ir barokinės ornamentikos plitimą Rusijoje.

Bažnytiniai medžio dirbiniai. Konstrukcinių formų įvairumu ir plastinės išraiškos puošnumu pasižymi bažnytiniai medžio dirbiniai: altoriai, feretronai, sakyklos, klausyklos, suolai ir stalės, medinės pertvaros, tvorelės. Didelių medinių dirbinių plokštumos tektoniškai suskirstytos orderiniais elementais, architektūrinėmis detalėmis ir atitinkamai papuoštos, kitų paviršių skaido skirtingų motyvų ir nevienodai traktuoti ornamentai.

Baroko laikotarpiu bažnyčiose paplito *nešiojami altorėliai* (feretronai), pasižymintys barokinių formų lankstumu, ornamentų (kriauklių, kaspinų, grotelių ir geometrinių motyvų) sudėtingumu (*Rumbonių* (Alytaus raj.) *bažnyčia*). Jų silueto linijos banguotos, raštai dažnai ažūriniai. Į tokius rėmus buvo įstatomi tapyti paveikslai.

Medinės buazerijos Pažaislio bažnyčios zakristijoje. 1675—1694 m.

Iš medinių suolų minėtini *Salantų* (Kretingos raj.) *koplyčios suolai* (1683). Jie pritaikyti sėdėti ir klūpoti, puošti drožinėtais ir tapytais augaliniais ornamentais, tapytais vaizdais (fonas melsvas, ornamentai balti, mėlyni, raudoni ir rožiniai). Suolų formos ir raštai primena liaudies dekoratyvinę tapybą. Panašiai dekoruota ir koplyčios spinta.

Daugelis dailių medžio dirbinių bažnyčiose buvo išradingų plastinių formų, funkciški, dekoratyvūs ir neretai sudarė vientisus darnius komplektus. Pavyzdžiui, *medžio dirbiniai Pažaislio ansamblio* interjere (1675—1694). Refektoriumas, kapitulos salė, zakristijos, vienuolių chorų durys ir spintos, suolai bei stalės, buazerijos išpuoštos reljefiškai, kontūriškai išdrožtais ornamentais. Anksčiau bažnyčioje stovėjo dar septyni barokiniai marmuriniai ir ažuoliniai altoriai (XIX a. pašalinti). Zakristijos portalo ažuolinės durys padengtos reljefiškai modeliuotais prikaltais vingrių geometrinių linijų ornamentais. Jos tartum įveda į puošnią zakristiją, kurios visas sienas dengia ornamentinės su hermomis ažuolo buazerijos. Viduryje jas tektoniškai ir ritmiškai skaido architektūriniai elementai: ant pjedestalų stovintys piliastrai su kaneliūromis, plokščios nišos ir dorėninis antamentas. Nišose — reljefiniai stilizuoti Pacų herbai. Buazerijų apačioje — spintelės ir stalčiai, kurių dūreles puošia įmantriai supinti geometriniai ornamentai.

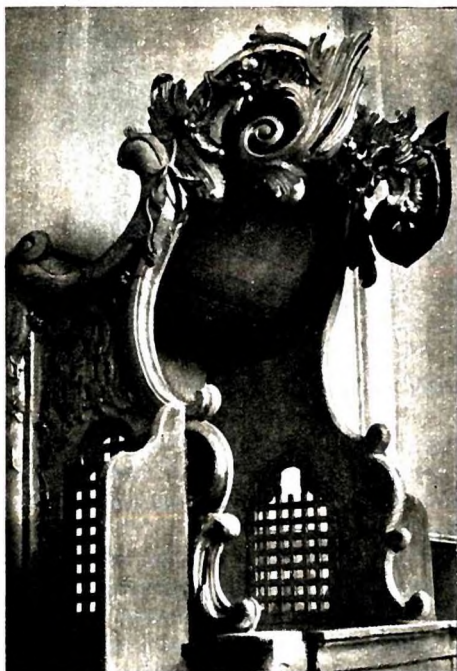
Suolas (medis). Vilniaus šv. Jono bažnyčia. XVIII a. pradžia, J. Baklauskas

Paprastesnės ąžuolinės buazerijos su suolais ir altoriumi įrengtos kapitulos salėje. Jos taip pat suskaidytos piliastų, kurių viršutinėje dalyje — hermos. Refektoriumo buazerijos buvo panašios į kapitulos salės (pašalintos 1839—1845 m., Vilniaus gubernijos architektui Karoliui Gregotovičiui pertvarkant bažnyčią ir vienuolyną į cerkvę); geometriniais raižiniais puošta buvo ir ąžuolinė sakykla. Vienuolių choro dailiuosius medžio dirbinius (pašalinti 1839—1845 m.) sudarė drožinėtos aukštos, kai kur paauskuotos buazerijos ir stalės (20 sėdimų vietų ir virš jų 43 šventųjų atvaizdai). Buazerijos piliastų suskirstytos į kompozicines dalis, šventųjų atvaizdai apipinti dekoratyviai išdrožtais augaliniais ornamentais. Pažaislio ansamblio ąžuolinės durys, buazerijos ir stalės dar ankstyvojo baroko formų su vienu kitu vėlyvojo renesanso elementu (hermos ir kt.).

Ąžuolinės stalės yra ir Vilniaus kated-

ros šv. Kazimiero koplyčioje (XVII a.); jų atramos aukštos, puoštos augaliniais ornamentais.

XVII a. medžio dirbiniai bažnyčiose sudarė puošnius ir darnius kompleksus. XVIII a. jie buvo paprastesni, bet grožiu nenusileido XVII a. dirbiniams. Visų pirma reikėtų paminėti Vilniaus Bernardinų bažnyčios vienuolių choro vėlyvajam barokui būdingų formų stales, padarytas 1766—1784 m. (spėjama, kad darbų vadovas Džotas). Jos lanksčių linijų ir formų, neaukštas reljefas tarsi tirpsta priešakinės dalies kraštuose. Emocinį poveikį padidina ir rusva gintarinė spalva. Išgaubtų priešakinių plokštumų, banguoto barokinio silueto yra Liškiavos (XVIII a.) bažnyčios suolai, puošti šunų su fakalais (dominikonų vienuolių simbolis) tarp sugeometrintų augalinių motyvų ornamentu intarsijomis. Vilniaus šv. Jono bažnyčios suolai, stalės ir kiti mediniai baldai yra su tektoniškai išdėstytu geometrinį ir augalinių motyvų dekoru. Stales, suolus ir suolelius, spintas 1731—

Klausykla (medis). Jiezo bažnyčia, XVIII a. antroji pusė

1753 m. dirbo talentingas meistras Ignatas Barčius (1697—1753); jam padėjo stalius Pranciškus Brakmanas (minimas 1712—1743 m.), pastarasis baldus dirbo taip pat Minsko jėzuitų kolegijai (1742—1743). XVIII a. pradžioje šv. Jono bažnyčioje spintas ir suolus, papuoštus painiai arabeskiškai supintais geometrinių motyvų raštais, dirbo Jonas Baklauskas (apie 1667—1718 m.).

Nemažai buvo sukurta banguoto, dinamiško silueto medinių klausyklių, puoštų reljefiškai modeliuotais rokokiniais apvadais. Manoma, kad *Vilniaus Dominikonų bažnyčios klausykla* padarė karališkasis meistras Adomas Kasparinis (vadinamas dar Adomu Gotlibu). Rokokininiais drožiniais gausiai dekoruotos *Jiezo* (Prienų raj.) *bažnyčios klausyklos*. Sudėtingai modeliuotų ir dekoruotų klausyklių ir kitų barokinių baldų buvo šv. Ignato bažnyčioje Vilniuje. Juos sukūrė meistras Simonas Juozapas Sulikavičius (1704—1757).

Barokinės medinės sakyklos puošiamos kartušais, augaliniais bei geometriniiais

Medinė sakykla Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčioje, XVIII a.

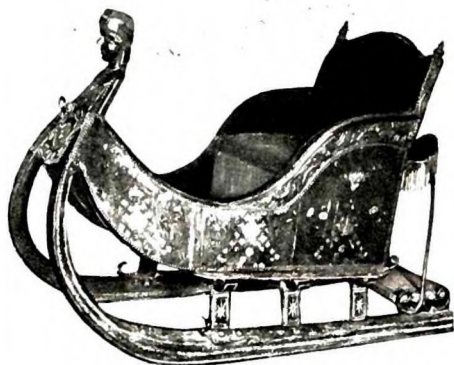
ornamentais, evangelistų figūromis, angelų galvutėmis, kartais net metalo plastikos dirbiniais. Mūrinės ir medinės sakyklos tvirtinamos prie piliorių; tiesa, pasitaiko ir kilnojamųjų medinių sakykelių. Viena iš tokių yra *Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčios sakykla* (XVIII a.). Ji taurės pavidalo, papuosta išdrožtų augalinių ornamentų juostomis, nudažyta sidabro ir aukso spalvomis; pastovas — skrendantis erelis. Nekilnojamųjų medinių sakykelių siluetai dažnai išgaubti; jas dengia ornamentais ir skulptūromis puošti stogeliai (baldakimai). *Vilniaus šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios medinė sakykla* (XVIII a.) yra su dekoratyviniu stogeliu, dengta reljefiniais, barokiškai traktuotais ornamentais.

Vargonų prospektai bene geriausiai rodo barokinių medžio dirbinių meistriškumą. Jie dažnai vešlių formų, gausiai

ornamentuoti, su dekoratyvinėmis figūromis. Ypač puošnios banguoto kontūro viršutinės vargonų prospektų dalys. Puikių medžio plastikos vargonų sukurta XVIII a. Tai *Vilniaus Dominikonų bažnyčios vargonų prospektas*, 1776 m. padarytas Adomo Kasparinio. Kartu su Vilniuje gyvenusiu A. Gendausku jis yra padaręs vargonų prospektų Rytų Prūsijos (dabar Kaliningrado sritis) ir Lenkijos bažnyčioms. Jų vargonų prospektai dekoruoti drožyba ir skulptūriniu dekoru. Galbūt ir *Tytuvėnų* (Kelmės raj.) *bažnyčios vargonai* yra Kasparinio darbo, tik jie daug paprastesni. Bažnytinių barokinių medžio dirbinių išliko kur kas daugiau negu buitinių ar kitos paskirties dirbinių; pastarųjų teliko vos vienas kitas, ir tie patys interjeruose nesudaro komplektų.

Buitiniai baldai. Miestiečių ir smulkiosios bajorijos baldai, dirbti vietinių meistrų, yra tvirti, monumentalūs, kartais be akivaizdžių stiliaus ypatybių. Didikų baldų buvo ir užsieninių, pirkčių Gdanske, Rygoje, Karaliaučiuje, atvežtų iš Vokietijos, Olandijos, Prancūzijos ar net Anglijos. Kartais jie daryti užsienio dirbtuvėse pagal užsakymus. Gabūs, nagingi meistrai pagal užsienio pavyzdžius gamino baldus ir Lietuvoje. XVII a. antrosios pusės didikų baldai barokiniai, masyvūs, XVIII a. rokokiniai, grakštesnių lenktų formų, dažniausiai minkšti, aptraukti raštuotais šilko audiniais. Didelius komplektus sudarė svetainių, valgomųjų, miegamųjų baldai (spintos, lovos, stalai, kėdės, sekreterai, komodos), puošti reljefiniais geometriniais ir augaliniais bei gyvūniniais ornamentais, herbais, polichromine tapyba, laku. Pavyzdžiui, pagal projektuotojo André Šarlio *Bulio* (1642—1732) stilių inkrustuoti kaulu ar ornamentinėmis bronzos plokštėmis ir puošti mažomis skulptūrelėmis baldai buvo Pacų rūmuose Jiezne. Valgomojo kampuose įrengti mediniai gausiais ornamentiniais ir figūriniais drožiniais dekoruoti bufetai. Be puikių baldų, buvo čia ir baltai lakuotos buazerijos.

Iš medžio buvo daroma puošnius bra, sietynus ir kitus daiktus. Feodalų Čapskių Beržėnų (Kelmės raj.) dvaro valgo-

Važis (medis, kraštai apmušti oda). XVII a.

majame kabėjo subtilių rokoko formų sietynas, išskaptuotas iš riešutmedžio. Čia buvo ir medinių rokokinių žvaki-džių.

Rūmų ir namų interjerams XVII—XVIII a. daug dekoratyvumo teikė parketas. Jį puošė įvairių medžio atspalvių geometrinių linijų, kartais ir sugeometrintų augalinių motyvų rašto intarsijos. Itin sudėtingais, spalvingais raštais išklotas parketas buvo Jiezno, Biliūnų, Kelmės, Pacų (Vilniuje) rūmuose.

Susisiekimo priemonės. Karietų, brīčkų, važių funkciją atitinkančios formos ir siluetai mažai pakito palyginti su renesansu. Labiau keitėsi dekoravimas. Įvairių tipų karietų paviršiai buvo puošiami reljefiniais ir tapybiniais geometriniais, augaliniais ornamentais, žmonių ir gyvulių galvų, kaukių motyvų dekoru. Ypač dekoratyvūs buvo važiai, dažnai apmušti ornamentuota oda. Neretai važių šonai buvo puošiami spalvingais tapybiškais augalinių motyvų ornamentais, o siauresnis priekis — skulptūriniu žmonių ir gyvulių galvūčių motyvų dekoru (Tiškevičiaus XVII a. važis; LIEM). Pakinkyt medinės dalys — kamantai ir lankai — taip pat buvo ornamentuojami tapytais ar neaukšto reljefo stilizuotais augaliniais bei geometriniais ornamentais, kurie dažnai viršuje užbaigiami gyvūnų galvutėmis. Vienas kitas didikas reprezentacijos tikslais turėjo užsienyje pagamintą lektiką. Jos primindavo karietų siluetus, būdavo išpuoštos rokokiniais drožiniais, įstiklintos, viduje išmuštos raštuotu šilku.

Keramika

Keramika, viena seniausių dailės šakų, nenustojo populiarumo ir baroko laikotarpiu. Dvaruose veikė nedidelės puodžių dirbtuvės, gaminančios dekoratyvinius koklius, buitinius dirbinius. Stiprėjo puodžių cechai miestuose. 1634 m. buvo išleisti jų artikulai, o 1664 m. Vilniaus miesto puodžiai gavo statutą, kurio pradėjo laikytis ir Kauno puodžiai. Vilniuje garsėjo Mikalojus Trapevičius, Petras Šumanauskas, Laurynas Jurevičius ir kiti puodžių seniūnai. Keramikos dirbtuvės veikė taip pat kai kuriuose vienuolynuose (jėzuitų noviciate prie šv. Ignato bažnyčios, dominikonų ir kituose).

Buitinės keramikos (indai valgiui virti, laikyti, serviruoti), buitinės dekoratyvinės (vazos, švilpukai, žvakidės, skulptūrėlės, pypkės), taip pat architektūrinės (angų apvada, kokliai) keramikos dirbiniai, palyginti su renesansu, labai mažai kito. Tiesa, išsamaus vaizdo ir negalime susidaryti, nes, pavyzdžiui, buitinės keramikos išliko tik vienetai. Iš jų matyti, kad žiedžiamasis skritulys diktavo aptakius siluetus, todėl kito tik jų niuansai, proporcijos. Labiau paplito gintarinės, žalios, rudos spalvos glazūros. Dekoratyvinių indų dekore pasitaiko vienas kitas rokoko elementas, inicialas, herbas. Tokie indai, servizai buvo kuriami ne tik Lietuvoje, bet kartais užsakomi ir užsienio dirbtuvėse: XVIII a. kai kurie didikai, sekdami karaliaus dvaru, juos užsakinėjo garsiosiose Meiseno (Saksonija) dirbtuvėse, kurios indus puošė ne tik savitais raštais, bet ir užsakovų herbais, inicialais, įrašais.

XVII—XVIII a. tebegyveno tradicija puošti rūmų ir vienuolynų interjerų erdvesnes patalpas koklinėmis krosnimis; jos būdavo esminis patalpų akcentas. Tai skatino dekoratyvinių koklių gamybą.

Jau renesanse galutinai susiformavo koklių rūšys (plokštieji, kampiniai, karniziniai). Baroko laikotarpiu kiek pakito jų dydis, ornamentai ir glazūrų spalvos. Daug renesansinių dekoratyvinių motyvų išliko iki XVII a. pabaigos; naujų motyvų pasirodė daugiausia XVII a. pabaigoje—XVIII amžiuje. Iki XVII a. pa-

Pacų rūmų Jiezne glazūruotas koklis. 1639 m.

baigos įvairiose Lietuvos vietose (ir Klaipėdoje) plito plokščias kvadratinis koklis, puoštas keturiomis kvadratinėmis įdubomis. XVII a. pabaigoje pasirodė treliažiniai su akanto lapais (Platečiai), su žvaigždutėmis rombe (Kaunas, Vilnius) kokliai. Atsirado plokščiųjų ir kampinių koklių, puoštų augaliniais, gyvūniniais naujaip komponuotais ornamentais; heraldinių koklių apvada įgavo barokines formas (1779 m., Kantaučiai, Plungės raj.). Karniziniuose ir friziniuose kokliuose paplito antikinių motyvų ritminė kaita (XVII a. vidurio—XVIII a. vidurio Klaipėdos frizinis koklis su aukštesnio negu įprasta reljefo cherubinų galvutėmis ir hermomis). Yra koklių, puoštų groteskais, herbais, inicialais arba buitinėmis ir mitologinėmis scenomis. Augalinių, gyvūninių motyvų ornamentų ir žmonių figūrų piešinys stilizuotas arba net geometrintas. Kompozicijos simetriškos, puošybiniai motyvai dinamiški, barokiniai, išdėstyti visame koklio paviršiuje. Dekoro reljefas neaukštas, kartais jis keičiamas raizymu ar piešiniu. Kokliai buvo dengiami dažniausiai intensyvios gintarinės geltonos, rausvos, žalios, mėlynos spalvos glazūromis arba baltu emaliu.

Plokštieji, įgaubtieji ir karniziniai kokliai vaizdžiai rodo mūsų keramikos meistrų meninį brandumą. Koklių, atvežtų iš kitur, pasitaiko nedaug, nes jų gabenimas brangiai kainavo. Bet kai kurie didikai vis tik atsiveždavo jų iš Nyderlandų, Vokietijos. Atvežtiniai kokliai puošti tapybiniais bažnyčių, pilių, rūmų vaizdais, herbais, buitinėmis bei alegorinėmis figūromis. Tokių koklių buvo Sapiegų rūmuose Antakalnyje (Vilniuje), Pacų rūmuose Jiezne ir Kaune, Karūžiškės dvare (Šilalės raj.).

Koklių krosnys gana paprastų formų: aukštos, stačiakampės, stovi kampe arba prie sienos. Jų pločio ir aukščio santykis maždaug 1:2. Krosnių paviršius lygus, kartais daromos nišos, kurių viršų juosia barokiniai reljefiniai apvadai, sandriakai. Reljefais buvo puošiami iškilūs krosnies viršaus karnizai arba banguoti dekoratyvūs kartušai. Būdinga XVIII a. yra 1791 m. statyta barokinė *Karūžiškės dvaro krosnis* (1,07 × 2,45 m), papuošta tapybinėmis figūromis ir ornamentinėmis kompozicijomis.

Neretai ir židinius juosė keraminių ornamentuotų plokščių apvadai. Židiniai buvo apdailinami ir spalvoto marmuro plokštemis. Krosnys ir židiniai teikė rūmų ir namų interjerams jaukumo, grožio. XVIII a. Lietuvos valstiečiai savo krosnis klojo dubeniniais arba puodyniniais kokliais, kurių dugnas buvo truputį ornamentuotas. Šitaip padengtos jos greičiau įšyla, gerai laiko šilumą, todėl tokios krosnys buvo statomos net iki XIX a. pabaigos, ypač žemačių valstiečių trobose.

XVIII a. pradžioje meniškas koklines krosnis pastatė Jokūbas *Ruotas* (1685—1750) Kražių kolegijoje, Vilniaus jėzuitų vienuolynuose prie šv. Rapolo, šv. Kazimiero bažnyčių. Pantucijus *Petrauskas* 1763 m. Vilniaus bernardinų vienuolynui pastatė naujas koklines krosnis; jų kokliai padengti baltos, juodos ir seladono (pilkšvai žalsvos) spalvos glazūromis.

XVII a. Vilniaus, Kauno puodžių meniškus puikiai išdegtus koklius vartojo ir kaimyniniai kraštai. Neretai koklių meistrai dirbo Rusijos feodalų dvaruose, prie cerkvių statybų. 1658 m. į Vo-

skresenską (nuo 1930 m. Istra) soborui keramikos dirbiniais papuošti patriarchas Nikonas iš Lietuvos atsivežė Petrą *Zaborską*, garsėjantį darbo išmoningumu, meistriškumu; taip jį apibūdinęs pats patriarchas.

Stiklo dirbiniai

Renesanso metu ėmusi plisti dekoratyvinių stiklo indų gamyba XVII a. spartėjo. Plėtėsi stiklo dirbinių prekyba. 1663 m. buvo patvirtintas Vilniaus miesto stiklių cecho statutas. Vilniuje pradėta gaminti stiklinius servizus, puošnias vazas, įvairias taures, taureles, indelius. Nepuoštų stiklinių indų buvo atsivežama iš Dančigo, Liubeko, o Vilniaus, Kauno ir kitų miestų cechų meistrai juos gludindavo ir dekoruodavo graviravimu, tapyba. Indai buvo puošiami augalinių, gyvūninių, geometrinių motyvų ornamentais, išdėstytais simetriškai ir asimetriškai. Išliko indų, servizų, puostų feodalų herbais, monogramomis, įkomponuotomis į barokinius kartušus. Neretai emaliu, graviravimu arba tapyba kuriama religinių, buitinių temų figūrinės kompozicijos su įrašais.

XVII—XVIII a., be stiklinių indų, servizų komplektų, buvo gaminama nemaža sietynų, žibintų rūmams ir bažnyčioms; jie buvo klijuojami iš įvairių spalvų stiklo atraižų, tvirtinamų metalinėmis juostelėmis. Ypač originalių ir sudėtingų formų sietynų, nešiojamųjų žibintų sukurta bažnyčioms.

Vilniaus stiklių cechai garsėjo ir gražių stiklinių monstrancijų gamyba. Jos iš spalvoto stiklo, spinduliuojančių, ovalių siluetų. Vilniaus stikliai darė ir vitražus, veidrodžius su graviruotais feodalų herbais, jų monogramomis arba net figūrinėmis ar ornamentinėmis kompozicijomis.

XVIII a. didėjančiai indų ir kitų stiklo gaminių paklausai patenkinti buvo steigiamos *stiklo dirbtuvės* ir fabrikai (dirbtuvės *Naujoje Ūtoje*, Prienų raj.; Radvilų ir Remerių stiklo dirbtuvės *prie Merkio*). Garsias LDK dailiųjų stiklo dirbinių dirbtuves Radvilos įsteigė *Nalibokuose* (1727) ir *Urečėje* (1738). Jų pagamintų

Stiklo taurė su valstybės herbu. Radvilų stiklo manufaktūra, XVIII a.

įvairios paskirties stalo indų ir veidrodžių turi Lietuvos muziejai (KČDM, LIEM, LDM). Čia daryti įvairūs servizai, su gyvsidabrio-alavo amalgama — Venecijos tipo veidrodžiai, šviestuvai ir kiti dailieji stiklo dirbiniai, taip pat lakštinis langų stiklas (Nalibokuose). Dirbtuvėms vadovauti ir darbui organizuoti buvo pakviesti specialistai iš seniausiųjų Europoje Meiseno stiklo dirbtuvių, tačiau dirbo stiklinių indų puošybos meistrų ir iš Vil-

niaus. Dirbiniai buvo puošiami ornamentais, monogramomis, herbais, sentencijų įrašais, figūrinėmis kompozicijomis. XVIII a. neretai jie buvo Europoje plintančių formų, kartais su portretais. Dažnai buvo laikomasi Saksonijos dirbtuvių tradicijų, vėliau įsigalėjo vietinės. Radvilų dirbtuvėse daug pagaminta servizų Sapiegų, Radvilų, Tiškevičių šeimoms įvairių švenčių proga. Stiklinių dirbinių formos, ypač puotų taurės, dažniausiai profiliuoto kontūro; buvo jų kūginių, cilindrinų, trimito, patrankos, net bato ir kitokio pavidalo. Gaminta daug nesudėtingo silueto, paskirtį atitinkančių dekoratyvių formų grafinių, stiklinių, butelių, stiklinių su dangčiais, druskinių, sviestinių, žvakidžių, vaistų stiklainių. Radvilų dirbtuvių stikliniai dirbiniai patekdavo ne vien į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos rinką, jie pasiekdavo Rusiją, net stiklo dirbiniais garsėjančią Vokietiją.

Metalo dirbiniai

Per ilgus amžius sukaupą spalvotojo ir juodojo metalo apdorojimo patyrimą puikiai naudojo baroko meistrai. Kurdami tų pačių dirbinių naujas (baroko ir rokoko) formas, jie parodė nemažai savitumo, nes sekė ne tik Vakarų Europos, bet ir Rytų kraštų pavyzdžiais, buvo veikiami vietinių tradicijų. Vieni jų dirbiniai saikingi, kituose gausu brangiųjų medžiagų, įvairi jų plastika.

Papuošalai. Svarbus auksakalystės centras Lietuvoje buvo kaip ir buvęs Vilnius. Į Vilnių mokyti metalo kalybos važiuodavo mokiniai iš Kauno, Kėdainių, Biržų, Gardino, Polocko, Volkovysko, Minsko, Krokuvos, Karaliaučiaus, Tilžės ir kitų Rytų Europos miestų. Lietuvos auksakalių dirbiniai traukė pirkėjus ir gretimų kraštų rinkoje; papuošalai buvo vežami į didelius Vokietijos miestus ir ten didžiai vertinami.

Komponavimo, geometrinių bei auksakalinių motyvų įvairumu, filigraniniu meistriskumu pasižymėjo antkaklės, diademos, segės, žiedai, apyrankės; šie pa-

puošalai dažnai būdavo inkrustuojami emaliu, brangakmeniais.

Metalinės dekoratyvinės plokštės buvo kalstomos iš spalvotojo metalo. Jomis buvo puošiami pakinktai, transporto priemonės, baldai, karstai, dengiami tapytų paveikslų drabužiai. Plokštės buvo puošiamos barokiškai traktuotų augalinių motyvų ornamentais, išdėstytais per visą paviršių arba sugrupuotais įstrižai eilėmis. Kalstytomis, kaltomis, kartais ir išpjautytomis sidabrinėmis, varinėmis arba geležinėmis ornamentuotomis plokštėmis buvo puošiami *balnai* ir *kamantai*, taip pat įvairaus dydžio skobtiniai horizontalūs kelionės *kodžiai*, *skrynios* ir *kuparai*. Jie dažnai aptraukti oda su išpausiais augaliniais raštais, puošti reljefiniais, polichrominiais, augaliniais, gyvūniniais ornamentais, herbais, inicialais.

Išliko daug tapybos paveikslų *metaliinių apkalų*. Jie plito XVII a., ypač XVIII a. pirmojoje pusėje. Tai unikalūs meniški metalo kalybos dirbiniai. Jie dengė paveikslų drabužius, todėl iškalti neaukštu reljefu, imituoja pagrindines drabužių formas, jų raštus. Vienu apkalų piešinys tikslus, kitų schemiškas. Apkalų meno ypatybės geriausiai atsiskleidžia Vilniaus auksakalių sukurtame šv. Mykolo *bažnyčios Marijos paveikslų apdare*. Augalinio rašto dekoratyvus kalstiny (1662–1669) dengia drabužius. (Karūna — filigraniškas Romos auksakalių dirbiny.) Taip pat subtiliai iškalinėta augalų lapų ir žiedų raštų kompozicija puošia Vilniaus *Aušros vartų Marijos* paveikslų sidabrinę drabužių *plokštę* ir *karūną* (XVII a.).

Vertingų paveikslų apkalų pasitaiko ir periferijos *bažnyčiose*. Ypač originali *Dusetų* (Zarasų raj.) *bažnyčios „Marijos su kūdikiu“* paveikslų *plokštė*, padaryta 1668 m. ir padidinta (apatinė ir viršutinė dalis) 1746 metais. Baroko raštų įvairovė būdinga ir *Dusetų bažnyčios* nešiojamojo altorėlio apkaustams.

Nemažai yra iškiliais ornamentais kalstytų šviesos reflektorių, *prausyklių* (*lavatorių*), *dekoratyvinių plokščių*, taip pat metalinių *antepediumų*. Visa tai puošta daugiafigūrėmis kompozicijomis, auga-

Marija su kūdikiu (paveikslas padengtas sidabro skarda su kalstytais reljefais). *Dusetų bažnyčia*, 1668 ir 1746 m.

liniais ornamentais, kartais herbais. Sudėtingos architektonikos, puošti figūriniais ir dekoratyviniais motyvais yra spalvotojo metalo *tabernakuliai*. Itin gražus graviruotas *tabernakulis* yra *Varnių* (Telšių raj.) *bažnyčioje*, puoštas augaliniais ir geometriniiais ornamentais. Tokie *tabernakuliai*, jų drelės, paveikslų apkalai — tai daugiausia Vilniaus, Kauno, Kėdainių auksakalių kūriniai. Gražių metalo kalybos dirbinių (paveikslų, plokščių, žibintų, lempelių, taurių, patenų) Vilniuje yra padaręs Jonas *Kuolas* (Kols), minimas 1622–1634 metais. Ne viena dešimtmetį (nuo 1716 m. iki 1747 m.) Vilniaus šv. Kazimiero *bažnyčioje* įvairius dailiuosius brangiųjų metalų dirbinius (plaketes-plokštes *tabernakuliams* ir paveikslams, žibintus, taures su brangakmeniais, sidabrinės žvakides) dirbo austrų kilmės auksakalys Pranciškus Juozapas *Šteinbiuchleris* (1679–1747) ir jo padėjėjas (nuo 1721 m.) auksakalys Jonas

Metalinis antependiumas. *Palevėnės bažnyčia, XVIII a.*

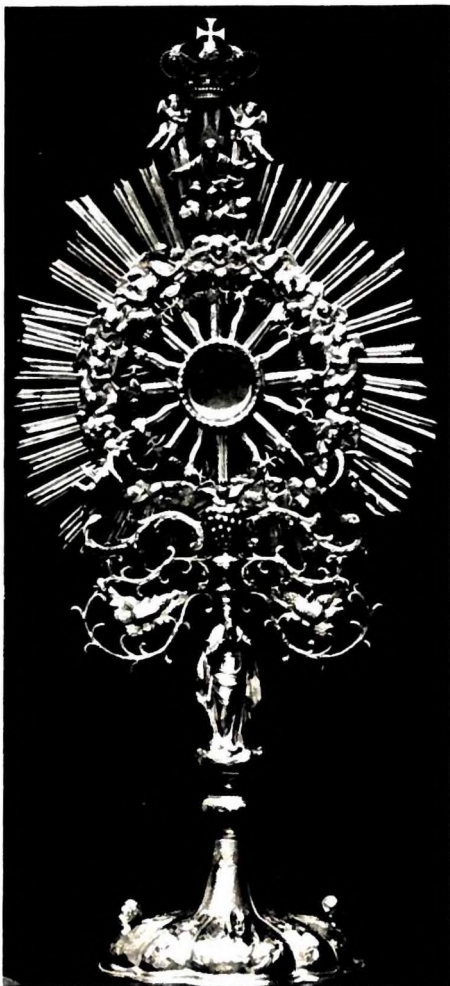
Falbauskas (1688—1739), kilęs, iš Biržų. Vilniaus auksakalių ceche gerai žinomas meistras *Tadas Skendzerskis* (minimas nuo 1758 m., miręs 1798 m.), kuris Vilniaus šv. Jono bažnyčios šv. Barbaros paveiksliui padarė darniai iškalinėtus apkalus (1791). Jis dirbo taures iš tauriųjų metalų, altorių metalinius ornamentuotus antependiumus ir kitus dirbinius. Ne mažiau žinomas buvo ir jo sūnus *Ignatas Skendzerskis* (minimas 1785—1799 m.).

Metaliniai indai ir kiti dirbiniai. Stalo ir kulto indai buvo gaminami iš brangiųjų metalų (sidabro, paausuoti, kartais aukso) ir dažnai liejami iš cinko, vario, bronzos. Jų dydžiai ir formos pagal paskirtį buvo išgaubti ir modeliuoti taip, kad įgautų baroko ar rokoko siluetą. Stilistinius bruožus papildė augalinių, Rytų kraštų motyvų raštai — įraižyti ar reljefiški, išdėstyti asimetriškai arba simetriškai. Indai buvo puošiami užsakovų feodalų herbais, įrašais, dedikacijomis. Indų stilistinei išraiškai daug reikšmės turėjo grakščios, lenktų formų rankenos, sulietos su indo korpusu.

Gausiai buvo dekoruojami įvairių formų išradingai modeliuoti *relikvijoriai*; pasitaiko jų inkrustuotų ametistais, perlais, rubiniais. Iš esmės naujas barokines formas įgavo *monstrancijos*. Apvalios formos glorija turėjo saulės pavidalą, nuo

jos einantys sudėtingi linijiniai, augaliniai kyšuliai imitavo spindulius. Ji, kaip ir kai kurie relikvijoriai, stovėjo ant atitinkamai modeliuotos kojos. Kartais monstrancijų azuras stebina dekoru motyvų gausumu, išradingumu. Liturginiai indai — kalstytos arba lietos taures, taureles, ampules, lėkštelės, indeliai šventintam vandeniui, smilkytuvai, aliejinės, žibintai, žvakidės, krucifiksai atkreipia akis barokiniu lankstumu, vingrių augalinių ornamentų bei figūrinių kompozicijų subtiliu modeliavimu. Dirbinių paviršius dažnai dar puošiamas herbais, dedikacijų įrašais kartušuose. Kur kas paprastesnių formų sidabriniai ir auksiniai votai (širdelės, žmonių kojos ar kitos kūno dalys). Metalų dirbiniai bažnyčiose rodo prabangą ir turumą, praėjusiais amžiais skirtą kulto reikalam.

Dailieji kalvystės dirbiniai. Baroko laikotarpiu labai plėtojosi sena taikomosios dailės šaka — dailieji kalvystės dirbiniai. Kalviai savo dirbiniuose sugebėjo metalo ypatybes išradingai ir išraiškingai panaudoti. Dailiaisiais metalo dirbiniais Vilniuje garsėjo Stanislovas Kasperavičius (XVII a.), Jokūbas Lukoševičius (XVII a.), Juozapas Gelžinavičius (XVIII a.). Nemaža talentingų kalvių dirbo feodalų dvaruose. Jie kalė sietykus, žvakides, židinių groteles, konstruktyvius skrynių ir kuparų, išdo dėžių apkaustus, durų vyrius, užraktus ir apyraktes, rankenas. Vilniuje meniškais užraktais gar-

Monstrancija (paauskuota). Veliuonos bažnyčia, 1601 m., padidinta 1740 m.

sėjo Martynas Rogeris (1670—1729 m., kilęs iš Tirolio, nuo 1698 m. gyvenęs Vilniuje). Dailių jo darbo užraktų buvo šv. Rapolo bažnyčios zakristijoje.

Išplito išradimai komponuoti, originalūs kalti geležiniai ažūriniai kryžiai bažnyčių bokštų ar frontonų, memorialinių paminklų viršūnėse. Juose panaudotos geležies strypų ir juostų lankstymo, vijimo galimybės; ryškėja saulucių, puse-nulių, širdelių motyvai; spinduliai, tiesių bei lenktų linijų kyšuliai ir dekoru motyvai sudaro dinamišką ažūrą. Bažnyčių ir dvarų karšto kalimo žibintai ir sietynai buvo puošiami ne tik išlankstytais stry-

Durų antaba (kalstytas metalas). Jiezno bažnyčia, XVIII a.

pais, bet ir iš storos skardos iškirstais raštais, supintais inicialais arba net figūriniais siluetais. Geležies plastikos ypatybės sėkmingai panaudojo kalviai. Nemaža žibintų ir sietynų, žvakidžių, kandelabrų buvo liejama iš alavo, bronzos bei kitų medžiagų. Vilniuje garsi žibintų ir sietynų liejykla buvo jėzuitų vienuolyno noviciato dailės dirbtuvėse prie šv. Ignoto bažnyčios. Jose dirbo tokie meistrai kaip Jonas Konradas (1677—1739), Pranciškus Babrauskas (1713—1762). Jie liejo ne tik bažnytinius reikmenis, bet ir buitinius daiktus.

Dekoratyvios, barokiškai suvoktos plastikos matome balkonų baliustradų kalybos ažūro raštuose, eksterjerų ir interjerų tvorelėse; kartais jų susipinančios geometrinių bei stilizuotų augalinių motyvų linijos papildomos herbais, ar monogramomis.

Ginklų funkciškoms formoms ir dekorui buvo skiriama daug dėmesio. Ypač puošnios šaltųjų ginklų (peilių, kardų) rankenos ir makštys; kartais jos net inkrustuotos brangakmeniais. Šaunamieji rankiniai ginklai (paraku užtaisomi šautuvai, pistoletai) kai kada buvo puošiami kiek perdirbtu rytietišku ornamentu. Pasitaiko, kad kontūriniai arba reljefiniai ornamentai supinami su žmonių bei gyvūnų figūromis, herbais, inicialais.

Liejyba, kaip taikomosios dailės šaka, visų pirma buvo susijusi su karo reikmenų gamyba. XVII a. pirmojoje pusėje Vilniuje tebeveikė karališkoji ginklų liejykla, kur dirbo vietinių ir užsieniečių meistrų. XVII a. pradžioje joje dirbo lie-

Metalinė tvorelė. Vilniaus šv. Jono bažnyčios fasadas, XVIII a.

Herbinis kartušas ant varpo (metalas). Skarulių bažnyčia. 1670 m., Delamarsas

Laikrodis (varis, medis). 1642 m., J. Gierkė

jikas Martynas Ochmanas (liejo reljefais dekoruotas patrankas). XVII a. tebeveikė Radvilų liejykla Nesvyžiuje.

Buvo liedinami taip pat buitiniai reikmenys ir varpai rotušėms, bažnyčioms. Lietuviški barokiniai varpai buvo kresnų proporcijų, puošti reljefiniais ornamentais bei figūromis, įrašais. Garsiausios varpų liejimo dirbtuvės telkėsi Vilniuje. Jose dirbo talentingi meistrai, nulieję ne vieną menišką varpą. Nedidelės liejimo dirbtuvės kurį laiką veikė Biržuose, Varniuose, Kėdainiuose, Bezdonyse (Vilniaus raj.) ir kitur. Vienas žinomiausių XVII a. varpų liejimų Vilniuje buvo Jonas Broiteltas. Jo varpai paprasto, aiškaus silueto, su barokiškai stilizuotais augaliniais ornamentais, kartušais, įrašais (pavyzdžiui, Viduklės varpe įrašyta: „Joannes Brevtelt me fecit Anno 1644“).

XVII a. antrojoje pusėje labiausiai garsėjo talentingas Vilniaus varpų liejikas Jonas Delamarsas. Jo lietus varpus puošia augaliniai, rečiau geometrinių ornamentai, taip pat herbų kartušai, paprastos figūrinės žmonių (šventųjų) kompozicijos. Tai vieni puikiausių Lietuvoje liedintų varpų; jie ir dailaus silueto, ir skambūs. (1676 m. du *Pažaislio* ansamblio varpai yra su įrašais: „Joannes de la Marche me fecit“.) Jo nulieti varpai yra taip pat *Alsėdžių* (Plungės raj., 1679 m.), *Skarulių* (Jonavos raj., 1670 m.), *Vilniaus šv. Petro ir Povilo* (1668 m.) bažnyčiose.

Po Šiaurės karo, maro ir bado metų varpų liejimas visai sutrūko. Vieni liejikai išvažinėjo, kiti ėmėsi kito darbo. Bet

XVIII a. antrajame ketvirtyje Vilniuje vėl žinomas liejikas Andrejus *Derlingas*. Jis nuliejo puošnų varpą Visų šventųjų bažnyčiai. Jonas *Tomaševičius* 1737—1738 m. nuliejo varpą Vilniaus šv. Jono bažnyčiai. XVIII a. viduryje garsėjo *Gustavas Merkas*. Jo varpai dideli (iki 700 kg), su reljefiniais augalinių ornamentų frizais ir figūromis.

XVII—XVIII a. Vilniaus varpų liejimų garsas plačiai sklido. Tik jų dirbinių mažai išliko: per karus jie buvo perlydyti į ginklus, sunaikinti. Tačiau išlikę varpai rodo, jog tai talentingų meistrų darbas.

Laikrodžiai

XVII—XVIII a. plito pagarsėjusių meistrų laikrodžiai, kurie turėjo ne tik praktinę, bet ir puošybines paskirtį. Jie pradėjo plisti XVI amžiuje. Vienaip atrodė rotušų ir bažnyčių bokštų bei jiems artimi parkų, sodų laikrodžiai, kurių žiūrovas tematė puošnų ciferblatą, kitaip — interjerų laikrodžiai, kurių mechanizmas buvo dedamas į metalo arba metalo ir medžio dėžutes. Pastarąsias stengtasi gausiai puošti, derinti su interjeru ir plantančio stiliaus tendencijomis.

Nuo XVII a. laikrodininkų miestuose daugėjo. Jie, tiesa, nesudarė atskiro cecho, jungėsi su šaltkalviais. Iš XVII a. Vilniuje dirbusių laikrodininkų minėtini Stanislovas *Vručinskas*, Aleksandras *Helmanas* (1663—1690), Jokūbas *Dilyš* ir kiti. Nuo renesanso laikų garsėjo vilnietis Jokūbas *Gierkė*. Jis padarė daug stalių laikrodžių su horizontaliomis ir vertikalėmis dėžutėmis (jos stačiakampės arba šešiakampės). Dėžučių viršuje ir apačioje pakraščiais ėjo karnizai, šonus puošė ornamentai, ovalios azūrinės plokštės. Grakščios proporcijos, profiliai, ornamentai, pakojų formos rodo didelę meninę kultūrą. Ovaliame valandų skyde (ciferblate) buvo išraižomos figūrų kompozicijos, o laikrodžio apačia dekoruojama azūriniais lenktų geometrinių linijų arba stilizuotais augaliniais ornamentais. *Gierkė* laikrodžiuose įrašydavo datą ir

savo pavardę (pvz., „Jacob Gierke Wilnensis Anno Domini 1621“). Seniausias jo darbo laikrodis yra 1616 m., o vėliausias iki šiolei žinomas — su 1664 m. data. Meniški, meistriškai padaryti *Gierkės* laikrodžiai buvo labai vertinami ne tik XVII, bet ir XVIII amžiuje. Tuo metu pagal jo laikrodžių pavyzdžius dirbo ir kiti meistrai. XVIII a. Vilniuje garsėjo laikrodininkai *Aleksandras Skačkauskas* (minimas 1721—1729 m.), *Jackus Venskauskas* (1751—1752), *Andrius Pavelkė* (1771). Vilniuje gyveno žinomų laikrodininkų ir iš kitų kraštų, pavyzdžiui, *Melchisedekas Delakordija*, hugenotas iš Prancūzijos (1722—1725). XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje rankų darbo laikrodžius pradėjo išstumti fabrikiniai, atvežti iš užsienio (daugiausia Vokietijos, Anglijos).

Plito staliniai ir saulės laikrodžiai. Pastarieji buvo su barokiniu dekoru, įrengiami ant bokštų, sienų plokštumose, statomi parkuose. Originalus XVIII a. saulės laikrodis buvo Kėdainiuose, Radvilų rūmų parke. Jis su trimis rokoko formų stovais, ant kurių uždėta akmeninė kryžma valandų skalei ir gnomonui.

Patraukia dėmesį ir kilnojamosios saulės laikrodžių lentos su įrašais, barokiniais ornamentais bei išgraviruotais herbais.

* * *

XVII—XVIII a. yra svarbus Lietuvos meno istorijos laikotarpis. Šiuo metu sukurta puikių barokinių architektūros ansamblių, reikšmingų baroko dailės kūrinių. Anksčiausiai ir labiausiai baroko stilius išryškėjo bažnyčiose. XVIII a. susiformavo ir paplito vėlyvojo baroko plokščio fasado bažnyčios su lieknais daugiatarpsniais bokštais tipas. Rūmų ir namų architekturoje barokas įsigalėjo XVII a. pabaigoje. Deja, šių pastatų mažai teliko. Baroko vaizduojamajai dalei būdinga meniški freskų, gipsatūrų ciklai ir ansambliai. Mažiau teišliko molbertinės tapybos, kamerinės skulptūros ir grafikos.

1. Nukryžiuotasis su Marija ir šv. Jonu evangelistu (al secco). Vilniaus katedros kripta. XIV a. pabaiga. Než. d.

2. Sidabrinė segė gyvūniniais galais. Stakliškės, XIV a. vidurys (LIEM)

3. Veliunos madona (medis). XV a. vidurys. Než. d. (KČDM)

4. Rankraštinės Leono Sapiegos evangelijos evangelisto Mato miniatiūra (tempera).
XV a. Než. d. (MAB RS)

5. Kazimieras palaimintasis trirankis (medis, aliejus). Apie 1520 m. Než. d. (LDM)

6. Šventoji šeima (medis, tempera). Rūdninkų bažnyčia. XVI a. pirmoji pusė. J. Rinkevičius

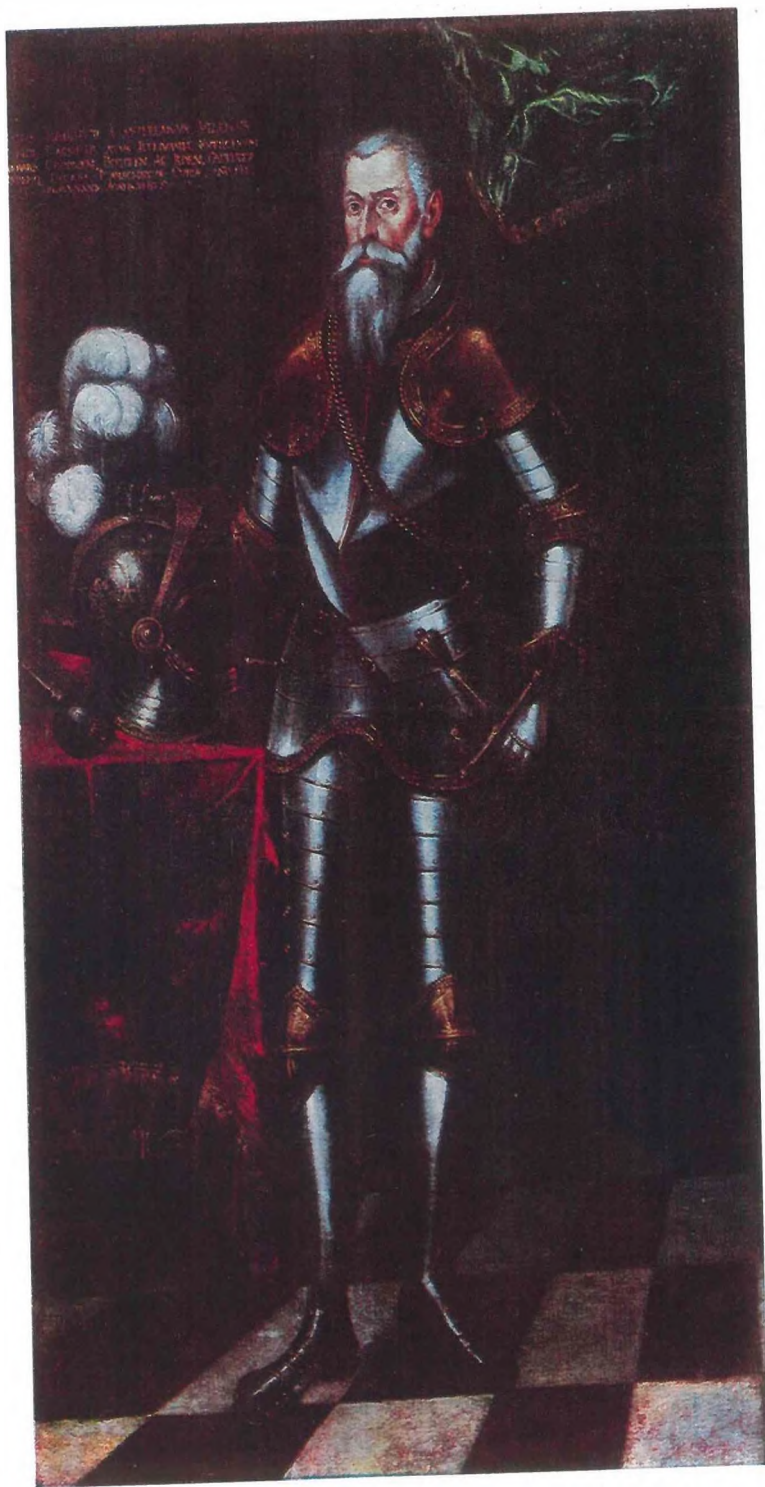
7. Koklis su žmogaus figūra. XVI a. pirmoji pusė (LDM)

8. Mikalojus Lancicijus (drobė, aliejus). XVII a. vidurys. Než. d. (LIEM)

9. Povilas Algimantaitis Alšėniškis (drobė, aliejus). XVI a. vidurys. Dž. da Montė (LDM)

10. Jurgis Radvila (drobė, aliejus). XVI a. pirmoji pusė. Než. d. (BDM)

11. Merkelis Giedraitis (drobė, aliejus). 1585 m. Než. d. (LDM)

12. Nežinomas didikas (drobė, aliejus). XVI a. pabaiga. Než. d. (BDM; fotografuota iš knygos „Жываніс Беларусі XII—XVIII стагоддзяў“. Мінск, 1980)

13. Sapiegų madona, arba Madona tarp šventųjų (medis, tempera). 1528 m. Než. d. (LDM)

14. Mikalojus Šimkevičius (drobė, aliejus). XVI a. vidurys. Než. d. (KČDM)

15. Apaštalas Pilypas (medis, tempera). Apie XVIa. pabaigā. Než. d. (LDM)

16. Jonušas Radvila (drobė, aliejus). Apie 1630 m. Než. d. (BDM; fotografuota iš knygos „Жываніс Беларусі XII—XVIII стагоддзяў”. Мінск, 1980)

Mykolas Volskis (drobė, aliejus). XVII a. pradžia. Než. d. (LDM)

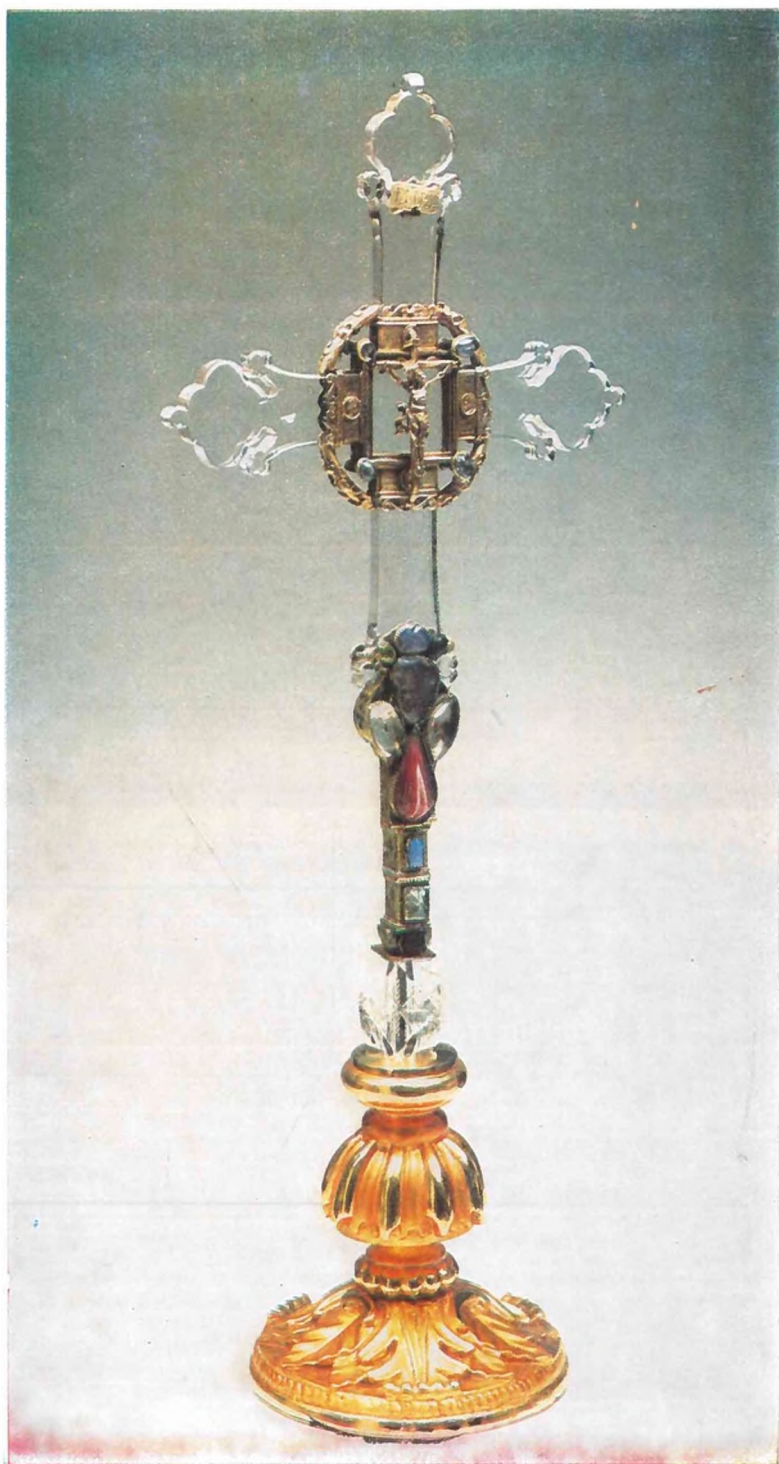
18. Albertas Stanislovas Radvila (drobė, aliejus). Apie 1640 m. Než. d. (BDM; fotografuota iš knygos „Жываніс Беларусі XII—XVIII стагоддзяў“. Мінск, 1960)

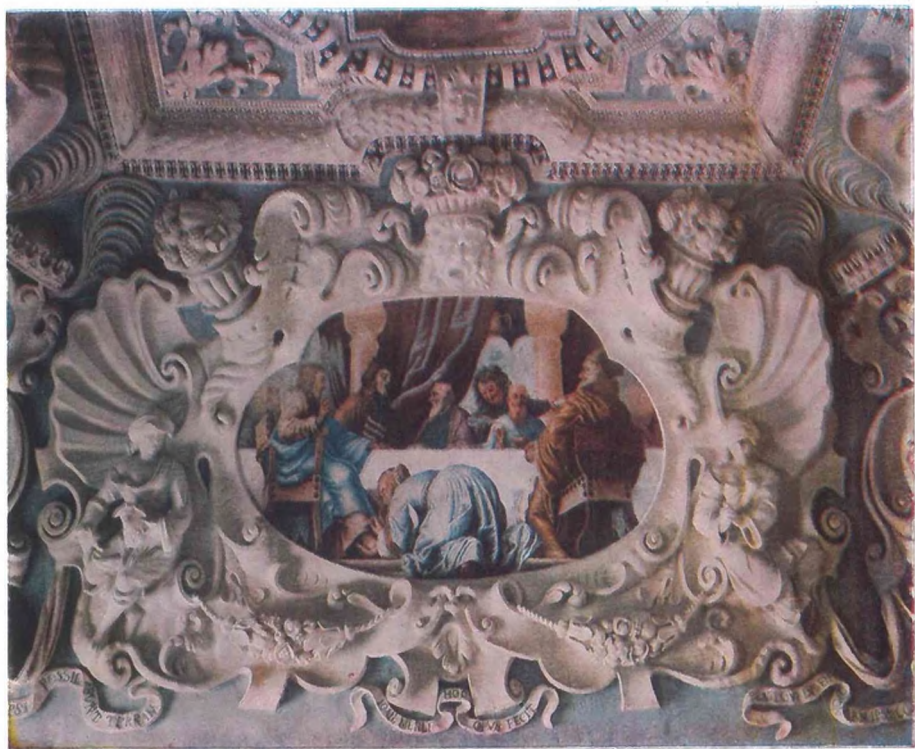
19. Šv. Vitas — pirmasis Lietuvos vyskupas (drobė, aliejus). XVII a. vidurys. Než. d. (LDM)

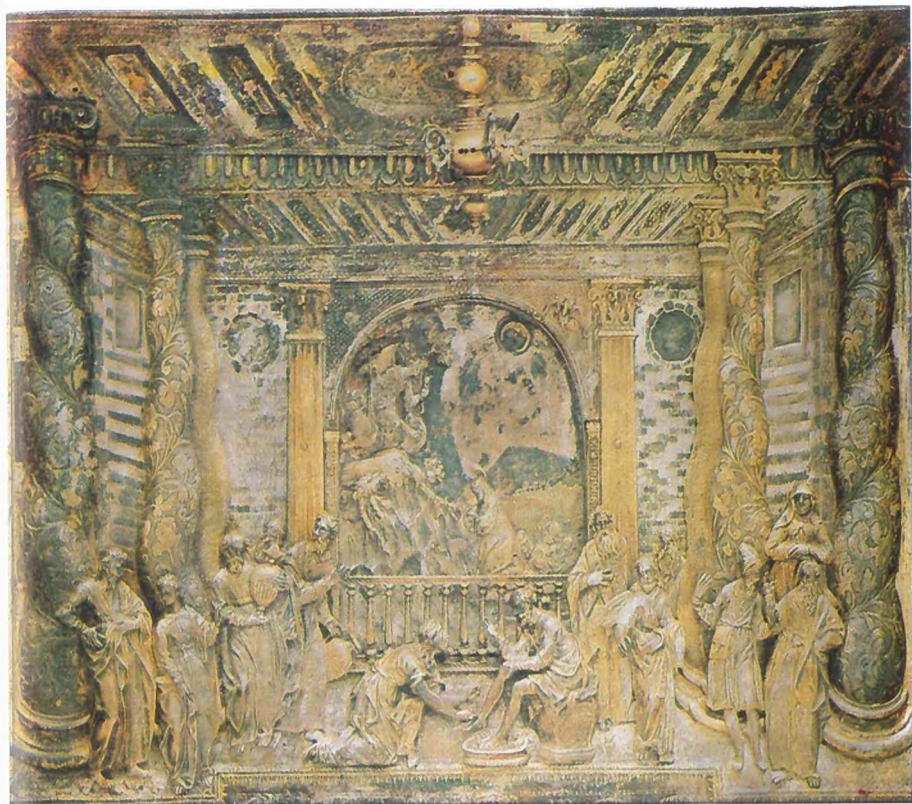
20. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas (spėjamas imaginacinis portretas; drobė, aliejus). XVII a. viduryš. Než. d. (LDM)

21. Kryžiaus pavidalo relikvijorius, arba Goštauto kryžius (metalas, medis, brangakmeniai). Apie 1539 m. Než. auksakalys (LDM)

22. Pažaislio bažnyčios zakristijos skliautų freska „Kojų plovimas“. 1674 m. M. A. Palonis.

23. Reljefas „Kojų plovimas“ ir „Paskutinė vakarienė“. Vilniaus katedros tabernakulio durės (kalstytas sidabras). XVII a. Než. meistras (LDM)

24. Nežinoma Oginskių giminės moteris (drobė, aliejus). XVII a. antroji pusė. Než. d. (KČDM)

25. Elzbieta Oginskaitė-Puzinienė (drobė, aliejus). XVIII a. vidurys I. Egenfelderis (?) (LDM)

26. Lietuvos bajorai (freskos fragmentas.) Šv. Jono bažnyčios Vilniuje Marijos paguodos koplyčios kupolas. XVIII a, pirmoji pusė. Než. d.

27. Jonas Frydrichas Sapiega (drobė, aliejus). XVIII a. pirmoji pusė. S. de Mirys (LDM)

28. Berniukas (drobė, aliejus). XVIII a. vidurys. Než. d. (Telšių kraštotyros muziejus)

29. Aleksandra Oginskytė-Zavišienė (drobė, aliejus). Apie 1660 m., XVIII a. kopija. Než. d. (KČDM)

30. Kotryna Potocka-Radvilienė ir Marija Lupu-Radvilienė (drobė, aliejus). 1646 m. J. Šrėteris (BDM; fotografuota iš knygos „Жываніс Беларусі XII—XVII стагоддзяў“. Мінск, 1980)

31. Ona Mickevičienė (drobė, aliejus). 1689 m. Než. d. (LDM)

32. Vilniaus šv. Teresės bažnyčios skliautų freskos fragmentas, XVIII a. vidurys, M. Sluščanskis (?)

33. Metalinės taurės iš Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios. XVII a. Než. meistras

34. Salantų koplyčios suolai (stalės), 1683 m. Než. meistras (LIEM)

35. Suolas su intarsijomis (medis) iš Vilniaus šv. Jono bažnyčios, XVIII a. Než. meistras (VUMM)

36. Dalmatika (brokatas). Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia. XVIII a. Než. d.

37. Mykolo Kazimiero Paco herbinė portjera (vilna, gobelenas). Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia. XVII a. antroji pusė. Austa Briuselyje A. Leinirso kilimų dirbtuvėje

38. Nežinomas didikas (drobė, aliejus). XVIII a. vidurys. Než. d. (LDM)

39. Slucko juostos (šilkas). XVIII a. antroji pusė. Než. meistras (LDM)

40. Gobelenas su figūromis (linas, vilna). XVII a. pabaiga ar XVIII a. pradžia. Nežinomų Lietuvos dirbtuvių gamyba (LDM)

ИСТОРИЯ ИСКУССТВА И АРХИТЕКТУРЫ ЛИТОВСКОЙ ССР

С древнейших времен до 1775 г.

Резюме

Монография литовских советских искусствоведов Тадаса Адомониса (1910—1987) и Клеменсаса Чербуленаса (1912—1986) «История искусства и архитектуры Литовской ССР» рассматривает развитие искусства и архитектуры Литвы с древнейших времен до 1775 г. Это длительный период, охватывающий искусство первобытного общества (со второй половины III тысячелетия до н. э. до IX в. н. э.), искусство литовских и некоторых других балтских племен (X — середина XIV в.), архитектуру и искусство готики (с середины XIV в. до первых десятилетий XVI в.), ренессанса (с начала XVI до середины XVII в.) и барокко (с начала XVII в., особенно с его середины, до 1775 г.). Первые четыре раздела, рассматривающие четыре упомянутые периода (со второй половины III тысячелетия до н. э. до середины XVII в.), написал Тадас Адомонис, последний — пятый (барокко) — Клеменсас Чербуленас. Кроме того, Адомонис является автором обширного введения, в котором представлен обзор исследования искусства и архитектуры Литвы.

В первом разделе обсуждается самый длительный этап развития литовского искусства — с древнейших времен до IX в. н. э. Искусство тех времен поемному отделяется от других областей человеческой деятельности и в первые века нашей эры начинает проявляться как самостоятельная форма общественного сознания. На территории Литвы на месте охотничьих стоянок, относящихся к позднему палеолиту и мезолиту, обнаружены остатки сооружений, углубленных наполовину в землю. В постоянных поселениях (Нида, Швянтойи) сооружались овальные и четырехугольные постройки. Их стены были сплетены из ветвей и обмазаны глиной или же сооружены из вертикально поставленных, скрепленных сверху жердей. Посередине находились открытые очаги, позже сменившиеся примитивной каменной печью (Кярнаве). В IX—V вв. до н. э. появились укрепленные обшинные поселения-городища (Аукштадварис; Наркунай; Памишке, Тракайский р-н). У подножия городищ с начала нашей эры стали создаваться по-

селения с четырехугольными сооружениями-срубам.

Искусство этого периода представляют лепная керамика, изделия из пластично обработанной кости, рога, дерева, янтарные, деревянные, костяные статуэтки. Обнаружены деревянные столбы с обобщенным изображением человеческой головы (Швянтойи). В начале I тысячелетия н. э. получили распространение украшения из цветных металлов, а в его середине — декоративное оружие, металлические части воинского снаряжения и конской упряжи.

Второй раздел монографии охватывает искусство и архитектуру X—середины XIV в., еще очень самобытные, почти не испытывавшие влияния других культур. В этот период создались социально-экономические и политические условия, способствовавшие более быстрому формированию литовской национальности, государственности и культуры, установлению феодализма. Из массы земледельцев шло интенсивное выделение ремесленников. В IX—XII вв. городища стали еще больше укрепляться (Апуоле, Майшягала). Возникшие возле замков поселения формировались в города (Вильнюс, Велюона). В XIII в. с созданием Великого княжества Литовского началось интенсивное строительство замков (большой частью оградных). В первой половине XIV в. замки были чаще всего четырехугольного плана. без башен (замок в Каунасе) или с 1—2 четырехугольными башнями (замки в Крево, Лиде, Мядининкай). Замки были деревянные или балтийской (вендской) кладки, регулярной формы, массивные, скромно декорированные. Возводились и культовые постройки (сооружение квадратного плана на месте нынешнего Кафедрального собора в Вильнюсе, вторая половина XIII в. или начало XIV в.). Примерно в середине XIV в. некоторые сооружения уже имели черты романского и готического стилей.

В X в. в Литве стали пользоваться гончарным кругом. Больше изготовлялось оружия. Была распространена одежда гармоничных цветов, украшенная металлическими изделиями. Использовались укра-

шения выразительного силуэта, с анималистическими мотивами. На искусство Литвы XIII — первой половины XIV в. оказывало воздействие искусство Византии, славян и народов Западной Европы. Сохранились рукописные миниатюры того периода (Евангелие Лаврушева), декорированные орнаментом изразцы.

В третьем разделе монографии речь идет об искусстве и архитектуре готики. С середины XIV в. искусство Литвы уже попадает под влияние стилей Центральной и Западной Европы, которые переплетаются с местными традициями (особенно с традициями народной архитектуры). Поэтому готика Великого княжества Литовского очень оригинальна и своеобразна: свободная и линейная планировка городов переходит в радиальную (Каунас, Укмерге, Вильнюс). Возведены многоугольные каменные замки (Верхний в Вильнюсе, замки в Гродно, Каунасе, на острове в Тракай), кирпичные культовые сооружения (костел св. Миколая, примерно до 1387 г., и ансамбль костелов св. Анны и Бернардинов, конец XV в. — 1581 г., — в Вильнюсе), общественные постройки (дом Пяркунаса в Каунасе, XVI в.). В строительстве использовались профильные кирпичи и кирпичи черного обжига различных форм. Некоторые здания богато украшены кирпичным орнаментом, контрфорсами, башенками. Культовые сооружения в большинстве своем однозальные, одно- или трехнефные, плана прямоугольника или латинского креста, с трехгранными апсидами. Жилые дома местечек строились 1—3-этажными, представлявшими в плане прямоугольник или же два смежных прямоугольника, расположенных по отношению друг к другу под прямым углом, они выходили на улицу не фасадом, а узкой боковой частью. Двор был длинный, закрытый, с оградительной стеной и воротами.

В искусстве готики доминировали изделия прикладного декоративного искусства, четко, ярко отражающие классовый состав общества. Одежда знати была роскошной, похожей на наряды вельмож стран Западной Европы. Были распространены ювелирные изделия (украшения, предметы культа, столовые принадлежности), глазурованная бытовая керамика, изразцы. Появились художники-профессионалы (ювелиры Йонас, Себастьяонас, Симонас). Стало больше создаваться произведений изобразительного искусства (в основном религиозной

тематики). Сохранились произведения настенной живописи (фреска крипты Кафедрального собора в Вильнюсе, конец XIV в., и настенная живопись в большой гостиной замка на острове в Тракай, имеющие особенности и византийского стиля); деревянные готические скульптуры, чаще всего созданные местными монахами (мадонна в Велюоне, XV в.), рисованные портреты правителей (Альгирдаса и его жены; Витаутаса). До нас дошли рукописные книги (градуалы; евангелия Мстижа, XIV в., и Леонаса Сапеги, XV в.), декорированные миниатюрами, написанными красками (изображения святых, инициалы, заставки).

В XVI в. в Литве распространились архитектура и искусство эпохи Ренессанса — региональный вариант северного ренессанса. Это продолжалось вплоть до середины XVII в. Правда, в первые десятилетия XVI в. в архитектуре еще господствовала готика, и только в середине XVI в., с распространением идей гуманизма, усилением борьбы католиков с Реформацией, и католики стали строить сооружения в стиле ренессанса. Однако войны с Россией и татарами мешали этому стилю утвердиться. Несколько больше построено зданий в стиле позднего ренессанса, часто носящих черты маньеризма. В то время по регулярному плану были построены города (Биржай, Кретинга, Скуодас, Вирбалис) с прямоугольными площадями, перестраивались некоторые старые города, сооружались городские оборонительные стены (Вильнюс, 1503—1522 гг.) с воротами и башнями. Возведены замки-резиденции феодалов (дворец Нижнего замка в Вильнюсе, примерно в 1530 г., архитектор Джованни Чини; замок в Панямуне, 1604—1610 гг.; архитектор Петр Нонхарт), замки-бастионы (замок в Биржай. 1586—1589 гг.). Возле замков начали разбивать парки с прудами. Стали возводить общественные сооружения с открытыми арочными галереями. Началось строительство ратуш с башнями в стиле ренессанса (в Каунасе, 1542—1562 гг., архитектор Бенедикт Хойновски; в Кедайнай, 1624—1654 гг.). Культовые постройки были плана четырехугольника или латинского креста (костел св. Петра и Павла в Шяуляй, 1595—1625 гг.), однозальные однефные (костел св. Миколаса в Вильнюсе, 1594—1627 гг.), трехнефные или базилики. В городах жилые дома строились в основном двухэтажные, представлявшие в плане прямоугольник либо два смежных прямоугольника,

расположенных под прямым углом по отношению друг к другу; они имели нарядные фронтоны или аттики с декором по мотивам бифорных арок.

Искусство Ренессанса в Литве формировали немецкие, итальянские, нидерландские и местные художники. Стало популярным изобразительное искусство, в особенности — портретный жанр. Получили распространение скульптурные портретные надгробные памятники (в Кафедральном соборе и костеле Бернардинов в Вильнюсе, костеле в Титувенай), созданы рельефы, статуи, бюсты. Сформировалась самобытная литовская медальерная школа (художники Стевен Корнель ван Хервицки, Йохан Энгельгарт, Януш Трилер). Создано немало портретных медалей. Станковой живописи не хватило единства стилей, неодинаковым был уровень художественного мастерства. Главным образом, писались портреты, где человек изображался по пояс; эти произведения выражали гуманистические идеи и отражали черты местного типажа. Одни из них — индивидуализированные, другие — подчеркивающие социальное положение личности. Были созданы полотна на бытовые, батальные и библейские темы, фрески (костел св. Йонаса в Вильнюсе), миниатюры (иллюстрации к молитвеннику Альбертаса Гоштаутаса, 1528 г.); получили распространение графические произведения — рисунок, ксилография и гравюра на меди. Графическими иллюстрациями снабжали первые напечатанные в Литве книги («Малая по дорожная книжица», 1522 г.) и более поздние издания — Библия Миколая Радвилы Йодасиса (Черного), 1563 г.; Литовский Статут, 1588 г. Созданы графические портреты, пейзажи, с большим искусством начерчены планы, карты. Самым известным графиком того периода был Томас Маковскис.

Декоративные прикладные художественные изделия в период Ренессанса были многочисленны и разнообразны. Отливались пушки, колокола, ковались сундуки, оружие; создавались украшения с богатым скульптурным декором, инкрустированные драгоценными металлами, эмалью, драгоценными камнями. Изготавливалась деревянная мебель (костел в Кретинге), искусно украшенная резьбой, из дерева же выполнялись архитектурные элементы и детали. Получили распространение цветные изразцы, украшенные портретами и геральдическими знаками, начали изготов-

лять изделия из стекла (в Вильнюсе в 1547 г.), ковры (в особенности гобелены). Возникло переплетное дело (наиболее известные мастера Йонас Лиетувис и Йокубас Моркунас).

В первые десятилетия XVII в. в Вильнюсе началось строительство сооружений в стиле барокко, однако социально-экономическая и культурная почва для распространения барокко появилась в Литве только после середины XVII в., когда победила контрреформация. Архитектура и искусство барокко существовали до реформ сейма 1773—1775 гг., которые предопределили становление Литовско-Польского государства на путь капиталистического развития. В период барокко построено много культовых сооружений, их ансамблей, дворцов вельмож с парками смешанного плана, прудами в городах и сельских поместьях. Наряду с имевшимися тогда типами культовых зданий в период позднего барокко распространились базилики — соборы прямоугольного плана с двумя многоярусными башнями (сооружения Йоганна Кристофера Глаубица и других архитекторов), сформировалась самобытная вильнюсская школа барокко.

Наиболее значительными сооружениями барокко являются костел св. Петра и Павла в Вильнюсе (начат в 1668 г., архитектор Йонас Заорас) и архитектурный ансамбль в Пажайсисе (начат в 1667 г., архитектор Лодовико Фреддо), дворец Пацосов в Езасе (1770), дворец поместья Билунай в Расейнском р-не (XVIII в.).

Искусство барокко тесно переплетено с архитектурой. Создано немало образцов выразительного скульптурного декора (костел св. Петра и Павла в Вильнюсе, 1671—1685 гг., итальянские скульпторы Пьетро Перти и Джованни Гали), произведения настенной живописи (фрески костела в Пажайсисе, итальянский художник Микель Аркангел Палони), скульптурные надгробные памятники в культовых сооружениях (Кафедральном соборе и костеле св. Миколаса в Вильнюсе, костеле в Круонисе), рельефная резьба по дереву. В станковой живописи доминировали панегирический портрет и религиозные композиции (произведения Палони, Сильвестра де Мирис, Симонаса Чехавичюса), была распространена графика — книжные иллюстрации и декор, портреты, экслибрисы и другие произведения Абраама ван Вестерфельда, Лауринаса Вилацаса, братьев Шнопсов, Конрада Гетке, Хершке Лейбо-

вича, братьев Перлисов, Ксавераса Каренги.

Началось изготовление изделий прикладного декоративного искусства на мануфактурах. Получила распространение керамика различного силуэта и декора, ковка металла (особенно архитектурные металлические изделия — ворота, решетки, колосники, кресты, гвозди, замки), художественный текстиль (гобелены, литургические одеяния и одежда знати, ленты), стеклянная посуда, зеркала, мебель (скамьи в костеле Бернардинов в Вильнюсе, мастер Даниэль Джот) и другие элементы интерьера. Отливались колокола (самые известные мастера Йоганн Деламарс, Густав Мерк), изготавливались роскошные часы (мастер Йокубас Герке).

Старинные архитектура и искусство Литвы — это часть искусства Северо-Восточной Европы, своеобразное его проявление. Они испытали сильное влияние стилистических школ и направлений западноевропейских стран, особенно Италии, Северной Германии и Нидерландов. В немалой степени литовские архитектура и искусство были связаны с польским искусством, особенно с 1569 г., когда в Люблине Литва с Польшей объединились в одно государство. Архитектура и искусство Литвы имеют много общего с архитектурой и искусством Западной Белоруссии и некоторых местностей Украины, вошедших в

Великое княжество Литовское. Это предопределили не только экономические, политические и административные связи. Зачастую заказчики имели владения в литовских, белорусских и украинских землях, те же самые мастера творили в разных местах Великого княжества Литовского.

Монография является первой попыткой собрать воедино и сгруппировать многочисленные факты истории литовской культуры, опубликованные в отдельных статьях, научных работах и обзорах многих ученых, подкрепить их исследованиями самих авторов книги, в особенности архивным материалом. Стараясь представить как можно больше фактов, авторы чаще всего довольствовались их группированием, сравнением с фактами архитектуры и искусства соседних народов, а порой и других стран Европы, определением стиля произведений, обсуждением художественной формы, не углубляясь в подробный анализ развития искусства, не исследуя причин смены стилей и форм, не показывая диалектики художественных концепций. Эти проблемы должны будут решать в своих трудах другие исследователи литовского искусства.

Зигмнтас Поцюс

Перевела с литовского
Элеонора Артисюк

HISTORY OF LITHUANIAN ART AND ARCHITECTURE

From prehistoric times to 1775

Summary

The monograph "History of Lithuanian Art and Architecture" by the Soviet Lithuanian art historians Tadas Adomonis (1910—1987) and Klemensas Čerbulėnas (1912—1986) is an investigation of the development of Lithuanian art and architecture from prehistoric times up to 1775. The present volume covers the art of the primitive community, from the second half of the 3rd millennium B. C. till the 9th century A. D.; the art of the Lithuanian and other Baltic tribes, from the 10th until the middle of the 14th centuries; Gothic architecture and art, the middle of the 14th up to the first decades of the 16th centuries; the art of the Renaissance, from the early 16th till the middle of the 17th centuries; baroque architecture and art, from the beginning and, especially, the middle of the 17th century till 1775. The first four chapters, written by Tadas Adomonis, comprise the art and architecture of the 2nd half of the 3rd millennium B. C.—the middle of the 17th century A. D. Moreover, he is the author of the Introduction which provides a survey of the investigations of Lithuanian art and architecture. The fifth chapter, on baroque, was written by Klemensas Čerbulėnas.

In the first chapter the development of Lithuanian art from prehistoric times to the 9th century A. D. is discussed. Throughout the period art gradually got separated from other spheres of human activities and in the early centuries A. D. it began to emerge as an independent form of social consciousness. In the territory of Lithuania some remnants of the surface structures of the Neolithic hunters' camps were discovered. In more permanent settlements there had been oval and quadrangular constructions (e. g., Nida, Šventoji). Their walls had been of woven twigs plastered with clay or built of upright poles pulled together at the top. Open hearths, later on primitive stone furnaces, had been built inside, as in Kernavė. In the 9th—5th centuries B. C. fortified communal settlements, i. e., hill forts, appeared (Aukštadvaris; Narkūnai; Pamiškė, Trakai district). At the beginning of the Common Era, settlements with quadrangular buildings of framework construction clustered at the foot of the hill forts.

Art of this period is represented by plastic ceramics, artifacts of plastically modelled bone, horn and wood, as well as amber, wooden and bone figurines. Some posts with schematic carved human heads were found, e. g., in Šventoji. At the beginning of the first millennium A. D. adornments of non-ferrous metals had become popular, while in the middle of the millennium decorated weapons, metal parts of trappings for horses and for warriors had spread.

The second chapter of the monograph covers the art and architecture of the period from the 10th to the middle of the 14th centuries which was still very original, scarcely influenced by the culture of other European peoples. Throughout this period social, economic and political conditions were more favourable for a more rapid formation of the Lithuanian nationality, state and culture and for the development of feudalism. Gradually, craftsmen and farmers became separate social groups. The hill forts of the 9th—12th centuries were much more fortified (Apuolė, Maišiagala). The nearby settlements developed into towns (Vilnius, Veliuona). In the 13th century, as the Grand Duchy of Lithuania arose, castles were built more intensely (mainly fortresses-castles were erected). The castles of the first half of the 14th century were mostly quadrangular and towerless (Kauņas Castle), or with one or two quadrangular towers (Krėva, Lyda, Medininkai castles). They were wooden or of the Baltic (Wendic) type of masonry, of regular shape, massive, moderately decorated. Some temples were also built, e. g., the construction of square plan discovered on the site of the present Vilnius Cathedral (the second half of the 13th or the early 14th centuries). By the middle of the 14th century some buildings had already acquired the specific features of the Romanesque and Gothic styles.

The 10th century was marked by the development of pottery in Lithuania. Production of arms increased. Clothes of harmonious colours decorated with metal adornments became popular. Adornments of expressive silhouette, often with animal motifs, were widely spread. Lithuanian art in the 13th and the first half of the 14th centuries was influenced by

Byzantine, Slavonic and Western European art. Manuscripts illuminated with miniatures (e. g., the *Laurušavas Gospel*) as well as some ornamented tiles have survived.

In the third chapter the development of Gothic art and architecture is traced. Starting with the mid-14th century, Lithuanian art had already been influenced by the Central and Western European styles which mingled with local traditions (especially that of folk architecture). For that reason the Gothic of the Grand Duchy of Lithuania is very original and peculiar. At that time the free and linear town-planning developed into the radial one (Kaunas, Ukmergė, Vilnius). Polygonal stone castles (Vilnius Upper Castle, the castles of Gardinas (Grodno) and Kaunas, Trakai Insular Castle) were built as well as brick churches (St. Nicholas' Church in Vilnius, before 1387, the ensemble of St. Ann's and the Bernardines' churches, late 15th century—1581), public buildings (House of Perkūnas in Kaunas, 16th c.). Profile and black baked bricks of different shapes were used for building. Some buildings were magnificent, richly decorated with bricks, buttresses, and pinnacles. The churches were mainly of the hall type, one- or three-nave, their plans were rectangular or of the shape of a Latin Cross, with three-edged apses. The townsfolk dwelling-houses were one- or three-storeyed, rectangular or angular in plan, facing the street. The courtyard was long, walled and had gates.

In Lithuanian Gothic applied decorative arts dominated, the objects of which fully reflected the class structure of the society. The clothes of the nobility were splendid, resembling those of the noblemen of Western European countries. Jewelry, silver adornments, church ritual objects, tableware, glazed domestic pottery, tiles were produced in plenty. Professional artists came into their own (e. g., jewellers Jonas, Sebastijonas, Simonas). Works of fine arts also became more abundant (mainly on religious subjects). Wall paintings are extant (a fresco in the crypt of Vilnius Cathedral, late 14th c.; wall paintings in the grand hall of Trakai Insular Castle) which also have certain features of the Byzantine style. Gothic wood sculptures have also survived, the authors of which usually had been local monks (the Madonna of Veliuona, 15th c.); the portraits of Lithuanian dukes (Algirdas, his wife, and Vytautas) were painted. Some manuscripts of that period (the *graduals*, the *Mstizius Gospel*, 14th c., and the *Gospel* that belonged to Leonas Sapiega, 15th

c.) have coloured miniatures (pictures of the saints, initials, headpieces).

The period from the 16th to the mid-17th centuries saw the spread of Renaissance art and architecture which was a regional variety of the Northern Renaissance style. Indeed, in the first decades of the 16th century the Gothic was still dominating, and only in the middle of the century, as the ideas of Humanism became widely spread and as the strife between Catholicism and the Reformation was growing more fierce, the Renaissance style began to enjoy popularity with the Catholics. The wars against Russia and the Tatars, however, created unfavourable conditions for the dominance of this style. Buildings of the late Renaissance, though not numerous, often bore the traits of Mannerism. During this period towns were built according to the regular plan, with rectangular squares (Biržai, Kretiniga, Skuodas, Virbalis), some old towns were renovated, defence walls with gates and towers were built (Vilnius, 1503—1522). Residential castles of the feudals (the palace of Vilnius Lower Castle, c. 1530, architect Giovanni Cini; Panemunė Castle, 1604—1610, architect Peter Nonhaert) and bastion castles (Biržai Castle, 1586—1589) were constructed. Parks with ponds were set up by the castles. Public buildings with open arcade galleries spread. The Renaissance town halls with towers were erected (Kaunas Town Hall, 1542—1562, architect Benedikt Choinowski; Kėdainiai Town Hall, 1624—1654). The churches were of the rectangular or the Latin Cross plan (St. Peter and Paul's Church in Šiauliai, 1595—1625); they were either hall churches with one nave (St. Michael's Church in Vilnius, 1594—1627) and with three naves, or churches of the basilica type. Dwelling-houses in towns were most often two-storeyed, rectangular or angular in plan, and had embellished pediments or attics decorated with the motif of bifacial arches.

Renaissance art in Lithuania was created by the artists who came from Germany, Italy, the Netherlands as well as by native masters. Fine arts prospered. The portrait became popular, especially tombstone monuments with sculptural portraits (Vilnius Cathedral, the Benedictines' Church in Vilnius, Tytuvėnai Church); reliefs, statues and busts were also created in plenty. An original Lithuanian school of portrait medals formed (artists Stephen Kornel van Herwijck, Johann Engelhart, Hanus Trilner). A great deal of portrait medals were produced. Painting then lacked any stylistic integrity, and was of unequal artistic

value. Most often portraits displaying half of the figure were painted. They expressed humanistic ideas, revealed the typical features of the native people. Some of them were individualized, others were official and showy, laying emphasis on the person's social position. Biblical or genre compositions, battle scenes prevailed in painting; wall paintings of high artistic value (frescoes of St. John's Church in Vilnius) and limnings (illustrations in the prayer-book that belonged to Albertas Goštautas, 1528) have survived. Graphic art flourished: drawings, woodcuts and copper engravings were cultivated. The first books printed in Lithuania ("A Little Travel Guide", 1522), as well as later publications (the Bible which belonged to Mikalojus Radvila the Black, 1563, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1588) were illustrated with graphics. Graphic portraits, landscapes, artistically ornamented plans and maps were produced. The foremost engraver of his time was Tomas Makovskis (Makowski).

Objects of applied decorative art of the Renaissance were numerous and diverse. Cannons and bells were moulded, chests and arms were forged, adornments with rich sculptural décor, encrusted with precious metals, enamel and jewelry were produced. Furniture of great artistic value was carved of wood (Kretinga Church), as well as some architectural elements. Tiles decorated with coloured portraits and heraldic ornaments, carpets and, notably, tapestries, were in great demand. Objects of glass were begun to be produced (1547, in Vilnius). The craft of bookbinding became a kind of art (the most notable practitioners were Jonas Lietuvis (Joanus Lituanus), Jokūbas Morkūnas).

In the first decades of the 17th century, despite unfavourable social, economic and cultural conditions for the baroque in Lithuania until the mid-17th century, when the Counter-Reformation reached its peak, buildings in this style were constructed in Vilnius. Baroque architecture and art prevailed till the Szymon (Polish—Lithuanian Diet) reforms of 1773—1775 that urged the development of capitalism in the Polish—Lithuanian Commonwealth (Rzeczpospolita). In the course of this period a great number of ecclesiastical buildings and their ensembles were erected, palaces of the nobility with parks of mixed planning and ponds both in towns and in country estates were built. Alongside with the earlier types of ecclesiastical buildings, in the period of late baroque two-towered rectangular basilicas were constructed (the towers designed in

tiers; constructions of Johann Christopher Glaubitz and other architects); an original school of the so-called Vilnius baroque cropped up. The most prominent baroque buildings are St. Peter and Paul's Church in Vilnius (begun in 1668, architect Jan Zaor (Jonas Zaoras) and the ensemble of Pažaislis (begun in 1667, architect Lodovico Fredo), the Pacai Palace in Jieznas (1770), the palace of the Biliūnai estate (Raseiniai district, 18th c.).

Baroque art was especially closely associated with architecture. A lot of curiously designed sculptural décor in the interior of St. Peter and Paul's Church in Vilnius (1671—1685, Italian sculptors Pietro Ferti and Giovanni Galli), frescoes in Pažaislis Church (Italian painter Michelangelo Palloni), sculptural tombstones in churches (Vilnius Cathedral and St. Michael's Church, Kruonis Church), relief woodcuts were created. In painting the so-called panegyric portrait and paintings on religious matters prevailed (works by Palloni, Sylwester de Mirys, Simonas Čechavičius); graphic art also developed rapidly: book illustrations and ornamentation, portraits, ex-libris and other works of Abraham van Westervelt, Laurynas Vilacas, the brothers Schnops, Konrad Goetke, Herszke Leibowicz, the brothers Perlis, Ksaveras Karenga.

Articles of applied decorative art were made in manufactories: pottery of various shapes and décor, metalworks, notably, gates, gratings, crosses, hinges, padlocks, etc.), fine textiles (tapestries, liturgical vestments and noblemen's clothes, waist-bands), glass vessels, mirrors, furniture (the presbytery pews in the Bernardines' Church, artisan Danielo Giotto) and other interior objects. Bells were moulded (the most prominent artisans were Joanes de la Marche, Gustav Merk), masterly clocks were made (artisan Jacob Gierke).

The ancient Lithuanian architecture and art is an integral part of the art of Northern and Eastern Europe. It is connected with schools and trends of Western European art, in particular those of Italy, Northern Germany and the Netherlands. In many aspects Lithuanian architecture and art are closely related to Polish art, especially after 1569, when under the Lublin Union Lithuania and Poland merged into one state. Lithuanian art and architecture have some common features with Western Byelorussian and Ukrainian art and architecture, especially in the territories which belonged to the Grand Duchy of Lithuania. This was predetermined by economic and political conditions and often by common clientele who had domains in Lithuanian, Byelo-

russian and Ukrainian territories, also by the same artisans and artists who worked in different places of the Grand Duchy of Lithuania.

The present monograph is an attempt to bring together and systematize the numerous facts relevant to the history of Lithuanian culture and art, that have already been published in the articles, studies and reviews of a number of scholars. The authors of this book made use of the materials of their own investigations and those stored in the archives. The authors tried to provide as many facts as they could and therefore they contented themselves mostly with their classification,

comparing them with the art and architecture of other European countries, both Western and Eastern. They discussed the prevailing styles and formal artistic peculiarities rather than went deeper into the very process of the development of art or elucidated the causes of the change in its style and form. All these problems of Lithuanian art need further investigation.

Zigmantas Pocius

Translated from the Lithuanian by
Mėta Žukaitė

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Marksizmo-leninizmo klasikai

Leninas apie kultūrą ir meną. V., 1960.

Leninas V. I. *Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu* // *Raštai*. V., 1953. T. 20.

Marksas K. ir Engelsas F. *Apie religiją*. V., 1958.

Маркс К. и Энгельс Ф. *Об искусстве*. М., 1967. Т. 1—2.

Bendrieji veikalai

Baršauskas J. *Kai kurie kompleksų ir ansamblių susidarymo bei vystymosi dėsningumai Lietuvos TSR architektūroje* // *AMMD SA*. V., T. 3.

Brensztejn M. *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wilno, 1924.

Fijałek J. *Opisy Wilna aż do połowy XVII wieku* // *AW*. Wilno, 1923. R. 1, z. 3—4; R. 2, z. 5—6.

Galaunė P. *Lietuvos grafika XVI—XIX a.* // *ILKI*. V., 1961. T. 3.

Galaunė P. *Pirmoji Lietuvos senojo bažnytinio meno paroda* // *Naujoji romuva*. 1931. Nr. 26.

Grinius J. *Vilniaus meno paminklai*. K., 1940.

Jurginis J. *Lietuvos meno istorijos bruožai*. V., 1960.

Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. *Vilniaus miesto istorija*. V., 1968. T. 1.

Lietuvos pilys. V., 1971.

Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V., 1974—1978. T. 1—4.

Łopaciński E. *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV—XIX w.)*. W-wa, 1946.

Łowmianski H. *Akty cechów wileńskich*. Wilno, 1938—1939. T. 1—2.

Mańkowski T. *Materiały do dziejów manufaktur tkackich Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński”* // *PMSHS Wiln.*, 1938—1939. T. 3.

Matušauskaitė M. *Portretas XVI—XVIII a. Lietuvoje*. V., 1984.

Matuškaitė M. *Nesvyžiaus pilies 1778 m. paveikslų inventorių* // *MT*. 1977. T. 7.

Miškinis A., Šešelgis K. *Miesto gyvenviečių tinklo vystymasis Lietuvoje iki XX a. vidurio* // *AMMD SA*. V., 1965. T. 4, s. 2.

Petrauskienė I. *Vilniaus Akademijos spaustuvė, 1575—1773*. V., 1976.

Pilypaitis A., Baršauskas J. *XVI—XVIII a. Lietuvos naujų ir rekonstruotų miestų centrų užstatymo planingumas* // *LAK*. 1966. T. 3.

Raulinaitis A. *Klaipėdos senamiesčio architektūra ir sulvirtinimai* // *LAK*. V., 1966. T. 3.

Samalavičius S. *Nauji duomenys apie XVII a. Lietuvoje dirbusius architektus ir skulptorius* // *SA*. 1963. Nr. 12.

Samalavičius S. *Vilniaus mūrinių ir dailiųjų cechų iki XVIII a. vidurio* // *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*. 1968. T. 9.

Sembritzki J. *Geschichte der Königlich Preussischen See und Handelstadt Memel*. Memel, 1926.

Spielskis A. *XVI—XX a. pradžios Lietuvos miestų planavimo vystymasis* // *LAK*. V., 1966. T. 3.

Sulerzyska T. *Galerie obrazów i „gabinety sztuki” Radziwiłłów XVII w.* // *BHS*. 1961. N 2.

Sulerzyska T. *Inwentarz galerii obrazów Radziwiłłów z XVII w.* // *BHS*. 1961. N 3.

Šešelgis K., Miškinis A. *Pagrindiniai Lietuvos miesto gyvenviečių planinės ir erdvinės struktūros bruožai* // *AMMD SA*. V., 1968. T. 5.

Vilniaus architektūra. V., 1985.

Vladimirovas I. *Knygos istorija. Senovė, viduramžiai, renesansas, XVI—XVII amžius*. V., 1979.

Vorobjovas M. *Vilniaus menas*. K., 1940.

Адомонис Т. П. *Искусство Литвы (XIII в. — первая половина XVII в.)* // *История искусства народов СССР*. М., 1974. Т. 3.

Батура Р. К., Пашуто В. Т. *Культура Великого Княжества Литовского* // *Вопросы истории*. 1977. № 4.

Жывапіс Беларусі XII—XVIII стагоддзяў. Мінск, 1980.

Червоная С., Богданас К. *Искусство Литвы*. Л., 1972.

Vardynai, vadovai, enciklopedijos

- Abramauskas S. *Architektūros paminklai* // S. Abramauskas, V. Černeckis, A. Gulbinskienė. Kaunas. K., 1968.
- Allgemeines Lexikon der bildenden Künste von Antike bis zur Gegenwart / Begr. v. U. Thieme u. F. Becker, hrsg. v. H. Vollmer. Leipzig 1907—1950.
- [Kirkor A.] Jana ze Sliwina. *Przechadzki po Wilnie i okolicach*. Wilno, 1856.
- Kirkor A. *Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicach*. Wilno, 1880.
- Kłos J. *Wilno, przewodnik krajoznawczy*. Wilno, 1937.
- Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1976—1984. T. 1—12.
- Lorentz S. *Wycieczki po województwie wileńskim*. Wilno, 1932.
- Łoza S. *Architekti i budowniczowie w Polsce*. W-wa, 1955.
- Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1965—1971. T. 1—3.
- Morelowski M. *Przewodnik krajoznawczy po Wileńszczyźnie*. Wilno, 1939—1940.
- Poplatek J., Paszenda J. *Słownik jezuitów artystów*. Kraków, 1972.
- Rastawiecki E. *Słownik malarzów polskich, tudzież obcych w Polsce osiadłych lub z czasów w niej przebywających*. W-wa, 1850—1857. T. 1—3.
- Rastawiecki E. *Słownik rytowników polskich*. W-wa, 1888.
- Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*. Wrocław, 1971—1977. T. 1—2, 3 (nebaigtas).
- Weber P. *Eine vergessene Kunststätte*. Wilna, 1917.
- Искусство стран и народов мира: Архитектура, живопись, скульптура, графика, декоративное искусство: Краткая художественная энциклопедия. М., 1962—1971. Т. 1—3. (Т. 2 — Литовская ССР).
- Крачковский Ю. *Старая Вильна до конца XVII столетия*. Вильна, 1893.
- Ikonografija, albumai, katalogai, planai
- Abramauskas S. *Kauno pilies ir „Perkūno namų“ neskelbtai XIX a. piešiniai* // APAIM. V., 1960. T. 2.
- Album zabytków ewangelickich w Wilnie. Wilno, 1929.
- Bažnytinio meno muziejus. K., 1935.
- Georgi Brauni et Francisci Hogenbergii. *Urbium praeclipuarum totius mundi*. Cologniae, 1581. Liber 3 (59 lape yra Vilniaus miesto planas (Vilna Litvaniae Metropolis), pieštas F. Hohenbergo ne vėliau kaip 1550 m.).
- Fiirstenhofo Vilniaus miesto planas. 1740. Fotokopija // Geodezijos tarnyba Vilniuje. Senų planų rinkinys. Nr. 6.
- Getkantas F. *Vilniaus miesto 1648 m. įvirtinimų planas* // Ziemia. W-wa, 1913. T. 4.
- Grinevičiūtė-Jankevičienė A., Jaloveckas R. *Istorinė graviūra architektūros paminklų tyrimo darbe* // APAIM. V., 1960. T. 2.
- Homolicki M. *O planach Wilna, jakim było w XVI wieku* // Wizerunki i roztrząsanie naukowe. Począł nowy 2. Wilno, 1843. T. 24.
- Homolicki M. *Wiadomość o widokach częstokowych miasta Wilna z okolicami, robionych przez Smuglewicza* // Wizerunki i roztrząsanie naukowe. Począł nowy 2. Wilno, 1843. T. 24.
- Filipo Jakubo Vilniaus miesto XVII a. planas // CVIA, t. 1136, ap. 3, l. 311.
- Kulikauskienė R., Rimantienė R. *Senovės lietuvių papuošalai* // Lietuvių liaudies menas. V., 1958. T. 1; 1966. T. 2.
- Lietuvos dailė XVI—XIX a.: Tapyba. Skulptūra: Katalogas / Sud. P. Juodelis. V., 1969.
- Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejus, 1855—1980: Katalogas. V., 1980.
- Lietuvos tapyba XVI—XIX a. / Įvadas P. Svičulienės ir P. Juodelio. V., 1970.
- Orda N. *Album widoków historycznych Polski*. W-wa, 1876. Ser. 3.
- Przedziecki A. et Rastawiecki E. *Monuments du moyen-âge et de la renaissance, dans l'ancienne Pologne depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XVII, siècle*. A. Varsovie et à Paris, 1853—1858. Ser. 1, 2.
- Šimonis K. *Senasis Kaunas*. V., 1967. (Piešiniai.)
- Urbštas A. *Panemunės pilies Vytėnuose dekoracijų piešiniai, II a. patalpa* // LTSR kultūros ministerijos mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. b 3, 1(161), 3168.
- Wilno z przed stu lat w akwarelach Franciszka Smuglewicza. Wilno, 1912.
- Vilniaus universitetas (1579—1832): Katalogas. V., 1979.
- Żaluski J. *Arasy i gobeleny scienne krakowskiej wystawy starożytności i zabytków sztuki w 1858 roku* // Rocznik Tow. Naukowego Krakowskiego z 1860 roku.
- Батюшков П. Н. *Памятники старины в западных губерниях империи*. Вып. 1—4. СПб., 1868—1888.
- Киркор А. К. *Первичный каталог предметов в Виленском музее древностей*. Вильна, 1858.
- Покровский Ф. *Виленский музей древностей*. Вильно, 1892.

Pirmykštės bendruomenės menas

Danilaitė E. Lietuvos brūkšniuotosios keramikos ornamentas // MADA. V., 1968. T. 1(28).

Daugudis V. Gyvenvietės ir pastatai // Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje. V., 1978. T. 1.

Grigalavičienė E. Ėgliškių (Kretingos raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 m. // Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1974 ir 1975 m. V., 1976.

Grigalavičienė E. Nevieriškių (Švenčionių raj.) piliakalnio tyrimai 1976 ir 1977 m. // Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1976—1977 m. V., 1978.

Jablonskytė-Rimantienė R. Ankstyvojo geležies amžiaus Lapainių puodžiai // ILKI. V., 1961. T. 3.

Klebs R. Zur Bernsteinschmuck der Steinzeit. Königsberg, 1882.

Kulikauskas P. Iš metalų panaudojimo istorijos // ILKI. V., 1959. T. 2.

Kulikauskas P. Seniausieji Kuršių Nerijos gyventojai // ILKI. V., 1959. T. 2.

Michelbertas M. Emaliuotos juostos Lietuvoje // MADA. V., 1968. T. 2(27).

Michelbertas M. Romos imperijos įtakos baltų genčių kultūrai klausimu // MADA. V., 1965. T. 1.

Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1918—1938 m. Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga) // Senovė. K., 1938. T. 4.

Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. V., 1984.

Rimantienė R. Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. V., 1979. T. 1.

Tarasenka P. Lietuvos piliakalniai. V., 1956.

Tautavičius A. I—VIII amžių paminklų tyrimai ir tolesni uždaviniai // Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1976—1977 m. V., 1978.

Vaitkunskienė L. Sidabras senovės Lietuvoje. V., 1981.

Vaitkunskienė L. Žsino (Šilalės raj.) senkapio tyrimai 1976 ir 1977 m. // Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1976—1977 m. V., 1979.

Антонович Е. К археологическому изучению гравного населения Прибалтики // Известия Академии Наук Эстонской ССР: Сер. общественных наук. 1957. № 2.

Перцев В. Ч. Культура и религия гравных прусов // Ученые записки Белорус. гос. ун-та сер. ист. Вып. 16. 1953.

Чебоксаров Н. Н. О гравных хозяйственно-культурных связях народов Прибалтики // Советская этнография. 1960. № 3.

X—XIV a. pirmosios pusės architektūra ir dailė

Adomonis T. Lietuvių išeiginiai drabužiai IX—XVI amžiuje // MT. 1976. T. 6.

Ascikas K. Lietuviškieji skydai // MG. 1978. Nr. 12.

Daugudis V. Senoji medinė statyba Lietuvoje. V., 1982.

Drema V. Romaniniai rūmai Vilniuje // SA. 1984. Nr. 1.

Durczewski Z. Stary zamek w Grodnie w świetle wykopalisk, dokonanych w l. 1937—1938 // Nieman. 1939. N 1.

Hofmann J. Die spätheidnisch Kultur des Memellandes (10—12. Jahrh. u. d. Zw.). Königsberg; Berlin, 1941.

Jučenė I. Senamiesčių tyrinėjimai // Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1976—1977 m. V., 1978.

Kitkauskas N., Lasavickas S. Vilniaus Žemutinės pilies kai kurių ankstyvųjų pastatų liekanų tyrimai // AP. V., 1977. T. 4.

Navickaitė O. Žirgo apranga Veršvų kapinyne // ILKI. V., 1958. T. 1.

Navickas K. Vilniaus gyventojų apavas XIII—XIV a. // ILKI. V., 1964. T. 4.

Sadauskaitė-Mulevičienė I. Lietuvos X—XIV amžių kapinynų keramika // MADA. V., 1965. T. 2.

Tautavičius A. Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buities // ILKI. V., 1958. T. 1.

Tautavičius A. Kada susidarė sąlygos Lietuvos miestams atsirasti? // LAK. V., 1977. T. 5 (4).

Tautavičius A. Vilniaus Žemutinės pilies mediniai pastatai XIII—XIV amžiais // ILKI. V., 1966. T. 4.

Tautavičius A. Ženkla akmenyse // MG. 1966. Nr. 12.

Tautavičius A. Trakų pusiasalio pilies teritorijos 1962—1964 m. archeologinių kasinėjimų duomenys // Muziejai ir paminklai. V., 1968.

Tautavičius A. 1955—1957 m. kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje // MADA. V., 1958. T. 1.

Tautavičius A. Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai // APAIM. V., 1960.

T[yszkiewicz] E. Rzuł oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego. Wilno. 1842.

Urbanavičius V. Grauzių lobis // MADA. V., 1970. T. 3(34).

Volkaite-Kulikauskienė R. *Lietuva valstybes susidarymo išvakarėse* // *Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII a. V.*, 1978. T. 1.

Volkaite-Kulikauskienė R. *Lietuviai IX—XII amžiais. V.*, 1970.

Volkaite-Kulikauskienė R. *Punios piliakalnis. V.*, 1974.

Volkaite-Kulikauskienė R., Kulikauskas P. *Narkūnų (Utenos raj.) archeologinių paminklų 1976 ir 1977 m. tyrinėjimai* // *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1976—1977 m. V.*, 1978.

Żurawski T. *Sprawozdanie z badań cmentarzysk kurhanowych [...]*. — *Wiadomości archeologiczne. W-wa*, 1958. T. 25, z. 1—2.

Даркевич В. Н. *Произведения западного художественного ремесла в восточной Европе (X—XIV)* // *Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е 1—57. М.*, 1966.

Голубович Е. и Голубович В. *Кривой город — Вильно: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та истории материальной культуры (Акад. наук СССР). Вып. 2. 1945.*

Гуревич Ф. Д. *Украшение со звериными головами из Прибалтийских могильников* // *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та истории материальной культуры (Акад. наук СССР). Вып. 15. 1947.*

Ткачоў М. А. *Абарончыя збудаванні заходніх земляў Беларусі XIII—XVIII ст-ст.* Мінск, 1978.

XIV a. vidurys — XVI a. vidurys. Gotika

Adomonis T. *Lietuvos XIV—XVI amžių mišniatūra* // *MT. V.*, 1967. T. 1.

Adomonis T. *Trakų salos pilies rūmų sieninė tapība* // *MT. V.*, 1969. T. 2.

Adomonis T. *Seniausioji Lietuvoje sieninė tapība* // *Kultūros barai. 1986. Nr. 6.*

Baršauskas J. *Gyvenamieji ir kaimai kurie višumeniniai gotikiniai pastatai Kaune* // *LAK. V.*, 1960. T. 1.

Batūra R. *XIV a. Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai* // *SA. 1964. Nr. 7.*

Borovskis J. *Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacinių darbų šviesoje* // *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. K.*, 1941. T. 1.

Budreika E. *Vilniaus pilys. V.*, 1977.

Daugudis V. *Stakliškių lobis. V.*, 1968.

Drėma V. *Vilniaus senamiesčio ansamblis* // *Kultūros barai. 1970. Nr. 11.*

Galaunė P. *Vytauto portretai* // *Praeitis. K.*, 1933. T. 2.

Grinevičiūtė-Jankevičienė A. *Kauno bazilika* // *APAİM. V.*, 1960. T. 2.

Grinevičiūtė-Jankevičienė A. *Trys gotikos halinės bažnyčios Lietuvoje* // *LAK. V.*, 1960. T. 1.

Gumowski M. *Medale Stefana Batorego. Kraków*, 1913.

Gumowski M. *Pieczęcie książąt litewskich* // *AW. Wilno 1930. R. 7, z. 3.*

Hoppen J. *Malowidła scienne zamku Trockiego na Wyspie* // *PMSHS Wiln. 1935. T. 2, z. 1—4.*

Ivinskis Z. *Trakų Galvės ežero salos pilis* // *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis. K.*, 1941. T. 1.

Jäger W. *Die st. Annenkirche und die Klosterkirche st. Bernardin und st. Michael in Wilna. Wilna*, 1918.

Jankevičienė A. *Kaip formavosi senųjų mūsų krašto pilių stilius* // *SA. 1975. Nr. 8.*

Jankevičienė A. *Lietuvos gotikos architektūros kompozicines ypatybės* // *LAK. V.*, 1966. T. 3.

Jankevičienė A. *Savi bruožai Lietuvos gotikoje* // *SA. 1976. Nr. 2.*

Jankevičienė A. *Vilniaus senamiesčio ansamblis. V.*, 1969.

Jankewiczene A. *Wschodni obszar występowania gotyku i niektóre specyficzne cechy litewskiej architektury XV—XVI w.* // *Kwartalnik architektury i urbanistyki. 1974. T. 19, z. 3.*

Jankevičienė A., Zareckienė D. *Kai kurie Lietuvos gotiškųjų gyvenamųjų namų architektūros bruožai* // *AP. V.*, 1975. T. 3.

Jankevičienė A., Zareckienė D. *Karališkoji karčiama Kaune* // *LAK. V.*, 1974. T. 4.

Jurginis J. *Feodalinės Lietuvos miestų tyrinėjimai* // *LAK. V.*, 1977. T. 5, s. 4.

Jurkštas V. *Kauno senamiesčio turinė-erdvinė kompozicija* // *AP. V.*, 1975. T. 3.

Kaczmarzyk D. *Kaplica św. Anny przy kościele Bernardynów w Wilnie* // *Teka komisji historii sztuki. 1976. T. 6.*

Köhne B. *Zur Geschichte d. litauischen Wappenbilder* // *Mémoires de la Société d'archéologie de St. Peterburg. 1847. T. 1.*

Kremer J. *O tryptiku z wystawy archeologicznej Krakowskiej i kilka z tego powodu uwag nad architekturą i rzeźbą gotyckiego stylu. Wilno*, 1859.

Laucius G. *Vilniaus Bernardinų bažnyčios architektūros raida* // *AP. V.*, 1970. T. 1.

Linderis I. *Trakų šachmatai* // *MG. 1968. Nr. 3.*

Lorentz S. *Konserwacja ruin zamków w Wileńszczyźnie i Nowogródzkiej* // *Ochrona*

zabytków sztuki. W-wa, 1930—1931. Z. 1—4, cz. 1.

Mekas K. Medininkai // MG. 1964. Nr. 11.

Mikulionis S. Trakų salos ir pusiasalio pilių statybos istorija, remiantis atliktais architektūriniais tyrimais // Muziejai ir paminklai. V., 1968.

Mikulionis S. Trakų įkūrimo ir urbanistinės raidos klausimai // LAK. V., 1977. T. 5(4).

Myslivec J. Vychodoslovenské ikony // Umění, r. 17. Praha, 1969. N 5.

Miškinis A. Veliuonos istorinė urbanistinė raida // LAK. V., 1977. T. 5(4).

Narbut T. Oprowadzenie Wilna murem obronnym // Pomniejsze pisma historyczne. Wilno, 1856.

Novogródek Litewski // Przyjacieli ludu. 1842. N 39.

Orda J. Trakų pusiasalio pilis // APAIM. V., 1960.

Pinkus S. Vilniaus gotika // MG. 1959. Nr. 3.

Piekosiński F. Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388—1420 // Mon. Medii Aevi Historica. Kraków, 1896. T. 15.

Raulinaitis A. Gynybinės Kauno miesto sienos // LAK. V., 1964. T. 5.

Raulinaitis A. Senoji Klatpėda // Kultūros barai. 1971. Nr. 10.

Reklaitis P. Die gotische st. Annen-Kirche in Vilnius. Eine Kunstgeschichtliche Frage im Osten // Commentationes Balticae. Bonn, 1955. T. 2.

Schmid B. Backsteinbauten (Neu-Traken und st. Nikolaus zu Wilna) // Die Denkmalpflege. B., 1918. Bd. 20, N 8.

Senapilė // Vienybė Lietuvninkų. 1893. Nr. 16—17, 20, 26—27, 29, 32—33, 35—36, 41, 47, 49.

Skardžiuvienė R. Vilniaus Bernardinų bažnyčios architektūros raida // AP. V., 1970. T. 1.

Siedziwski P. Kościół św. Anny-św. Barbary intra muros castri Vilnensis // AW. Wilno, 1934. T. 9.

Smokowski W. Wspomnienie Trok z 1822 // Atheneum. Wilno, 1841. T. 5.

Sokołowski M. Dwa gotyczmy, wileński i krakowski, w architekturze i złotnictwie i źródła ich znamion charakterystycznych // SKHS. 1912. T. 8.

Sziszko-Bohusz A. Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie // SKHS. 1915. T. 9.

Urbanavičius V. XIV—XVII amžių pasaginės segės Lietuvoje // MADA. V., 1969. T. 2(30).

Urbanavičius V. Šlapagurio kaimo (Kelmės raj.) senkapis // MADA. V., 1967. T. 1.

Vaitulevičienė E. Vėlyvosios gotikos sienų tapybos paminklas Vilniuje // Kultūros barai. 1981. Nr. 8.

W sprawie średniowiecznej heraldyki Litewsko—Ruskiej // Kwartalnik historyczny. Lwów, 1898. T. 12.

Zahorski W. Kościół św. Anny w Wilnie. Wilno, 1905.

Zahorski W. Troki i zamek Trocki. Wilno, 1902.

Zareckienė D. Gyvenamasis namas Kaune Vilniaus g. Nr. 20 // AP. V., 1970. T. 1.

Zareckienė D. Kauno m. gotiškų gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų fasadų puošyba // LAK. V., 1974. T. 4.

Zareckienė D. Perkūno namai Kaune (tyrimai ir restauravimas) // AP. V., 1972. T. 2.

Абрамаускас С. К вопросу генеза крепостных сооружений типа кафель в Литве (на примере замка Медининкай) // AMMD SA. V., 1963. T. 3(3).

Абрамаускас С. О некоторых вопросах развития каменных конструкций в Литве в XV—XVI веках // AMMD SA. V., 1961. T. 1.

Батура Р. Оборонительные укрепления некоторых центров Литвы XIV века // Материалы VI-ой конференции по истории науки в Прибалтике. Вильнюс, 1965.

Басанович И. Ю. Печать короля Миндовга и вел. князя Кейстута. Вильна, 1913.

Воронин Н. П. Древнее Гродно // Материалы и исследования по археологии СССР. М., 1954. T. 41.

Гринявичюте-Янкавичене А. Основные черты пространства и формы огнонефных и зальных готических зданий Литвы // AMMD SA. V., 1962. T. 1.

Грушевский А. С. Города В. Княжества Литовского в XIV—XVI вв. Киев, 1918.

Миловидов А. Случайные раскопки у подошвы Замковой горы г. Вильне // Отчет Виленской публичной библиотеки и музея за 1908 г. Вильна, 1909.

Раулинайтис А., Зарецкене Д. Новые данные по исследованию готического сооружения — так называемого «Дома Перкунаса» в г. Каунас // Материалы VI-ой конференции по истории науки в Прибалтике. Вильнюс, 1965.

Чантурья В. А. История архитектуры Белоруссии: Дооктябрьский период. Минск, 1969. (Yra medžiagos apie Lietuvos architektūrą.)

Иодковски М. И. Церкви, приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси // Труды комиссии по сохранению древних памятников, состоящей при Московском

археологическом обществе. Древности. М., 1915. Т. 6.

Янкявичене А. С. Некоторые сооружения Вильнюса XVI в. // Архитектурное наследство. М., 1964. Т. 17.

XVI a.—XVII a. vidurys. Renesansas

Ameisenowa Z. Cztery polskie rękopisy iluminowane z lat 1524—1528 w zbiorach obcych. Kraków. 1967.

Arrasy na dworze ostatnich Jagiellonów // Sprawozdanie z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności. 1936. T. 41(2).

Baranowski. Cech złotników w Wilnie // Kurjer Wileński. 1911. N 9(22).

Berschohn. Dawna zbrojownia Książąt Radziwiłłów w Nieswieżu. W-wa, 1904.

Bogušis V. „Hippica”— pirmoji žirgininkystės knyga // MG. 1983. Nr. 8.

Brensztejn M. Zbiór rycin i nót Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie // AW. Wilno, 1931—1932. T. 8.

Byliecki T., Pyrek-Ejsmant M. Medale polskie XVI—XVIII wieku w zbiorach Muzeum narodowego w Warszawie // RMN. W-wa, 1977. T. 21.

Chmiel A. Introligatorzy cudzoziemscy i zamiejscowy w Krakowie w latach 1574—1646 // Exlibris. Kraków, 1929. T. 7, z. 2.

Ciechanowski A. Z dziejów budowy zamku w Birżach // Kwartalnik architektury i urbanistyki PAN. W-wa, 1959. T. 4, z. 1—2.

Cerbulėnas K. Liaudiškias renesansas Pašuvyje // Kultūros barai. 1966. Nr. 11.

Cerbulėnas K. Renesansas Kretingoje // SA. 1968. Nr. 12.

Cerbulėnas K. Šeduva // Kultūros barai. 1969. Nr. 2.

Doubek Fr. A. Das Zunftbuch der Wilnaer Zinngiesser // Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen. Posen, 1929. H. 17.

Drėma V. Vilniaus universiteto Didžiojo (Akademijos) kiemo pietinis sparnas // AP. V., 1984. T. 8.

Galaunė P. Lietuvos knygos meno raidos metmenys XVI—XVII amžiais. K., 1941.

Genys J. Klaipėdos kokliai ir jų gamyba XVI—XVII amžiuje // AP. V., 1984. T. 9.

Glemža J. Biržų pilis // MG, 1969. Nr. 7.

Gębarowicz M., Mańkowski T. Arrasy Zygmunta Augusta // Rocznik Krakowski. 1937. T. 29.

Grużewski B. Kościół ewangelicko-reformowany w Kielmach. W-wa, 1912.

Gumowski M. Mennica wileńska w XVI i XVII wieku. W-wa, 1921.

Gumowski M. Przyczynki do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta // Congres International des Bibliothécaires à Prague. 1926. T. 2.

Gumowski M. Wileńska szkoła medalierska w XVI i XVII w. // AW. Wilno, 1929. T. 6.

Hendel Z. Kościół św. Michała w Wilnie. // Sprawozdanie wydziału Towarzystwa opieki nad polskimi zabytkami sztuki za rok 1905. Kraków, 1906.

Hornung Z. Działalność rzeźbiarska Jana Ciego z Sieny w świetle nowych badań // Sprawozdanie Wrocławskiego towarzystwa przyjaciół nauk. Wrocław, 1956.

Hornung Z. Rodowód artystyczny twórczości rzeźbiarskiej Santi Guccio // BHS. 1962. N 2.

Jakubowski J. Tomasz Makowski, sztycharz i kartograf nieświezki. W-wa, 1923.

Jučas M. Kai kurie Biržų pilies ir senamiesčio istorijos metmenys // AP. V., 1972. T. 2.

Jučenė I., Levandauskas V. Vilniaus miesto gynybinė siena. V., 1979.

Jurkštas V. Vilniaus senamiesčio tūrinė-erdvinė kompozicija // AP. V., 1977. T. 4.

Kitkauskas N. Vilniaus pilys. V., 1988.

Kozakiewiczowa H. Rzeźba XVI wieku w Polsce. W-wa, 1984.

Kozakiewiczowa H. Spółka architektoniczna rzeźbiarska Bernardina de Gianotis i Jana Cini // BHS. 1959. Nr. 2.

Kozakiewiczowa H. Z działalności budowlanej króla Zygmunta Augusta: Renesansowy kościół św. Anny-św. Barbary na dolnym zamku wileńskim // BHS. 1968. N 4.

Kozakiewiczowa H. Z działalności budowlanej Zygmunta Augusta // BHS. 1969. N 4.

Krzyżanowski L. Plastyka nagrobna Wilhelma van den Blocke // BHS. 1958. N 3—4.

Laucevičius E. Kauno auksakaliai XV—XVII a. // ILKI. V., 1964. T. 4.

Laucevičius E. Kauno pinigų kalykla // ILKI. V., 1961. T. 3.

Laucevičius E. Klaipėdos auksakaliai (XVI—XIX a.) // Švyturys. 1959. Nr. 14.

Levandauskas V., Levandauskienė R., Simanavičius Z. // Kauno rotušė. V., 1981.

Lebedys J. Mikalojus Daukša. V., 1963.

Mańkowski T. Od renesansu włoskiego do północnego // BHS. 1948. N 3—4.

Mańkowski T. Polskie tkaniny i hafty XVI—XVIII w. Wrocław, 1954.

Matuškaitė M. Skulptūriniai Oginskių antkapiai Krūonyje // Muziejai ir paminklai. V., 1967.

Matuškaitė M. Stanislovo Radvilos antkapis Vilniaus Bernardinų bažnyčioje // Muziejai ir paminklai. V., 1968.

- Mekas K. Biržai // MG. 1966. Nr. 7.
- Merkys V. Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai 1503—1805 metais // ILKI. V., 1959. T. 2.
- Mikėnas S. Žemaitijos XVII—XVIII a. siužetinės tapybos stilistinės grupės // MT. V., 1984. T. 12.
- Misiąg-Bocheńska A. O działalności budowlano rzeźbiarskiej Bernardina Zanobii de Gianotis Rzymianina (1524—1541) // Sprawozdanie z czynności i posiedzeń Polskiej Akademji Umiejętności. 1949. Z. 3.
- Miškinis A. Kražių istorinė urbanistinė raida // LAK. V., 1978. T. 5(3).
- Miškinis A., Grinevičius H. Kėdainių urbanistinė raida // AP. V., 1975. T. 3.
- Morelowski M. Arrasy wawelskie Zygmunta Augusta, ich wartość i znaczenie w dziejach sztuki XVI wieku // Sztuki Piękne, 2, 1925—1926 i odb. Oraz wyd. 2, 1929.
- Morelowski M. Gobeliny wileńskie ich pochodzenie, wartość i losy. Wilno, 1933.
- Morelowski M. Nagrobek St. Radziwiłła w kość. po-Bernardyńskim w Wilnie i fragment rzeźby z Zamku Dolnego w Wilnie // PMSHS Wiln. 1938—1939.
- Morzy J. Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w // Zeszyty naukowe Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu. Poznań, 1959. N 24, z. 4.
- Pagaczewski J. Gobeliny z herbem Pogoń w Muzeum XX Czarotoryskich w Krakowie // PKHS. 1919. T. 1.
- Pagaczewski J. Gobeliny polskie. Kraków, 1929.
- Pilypaitis A. Kretingos statybos vystymosi bruožai // LAK. V., 1966. T. 3.
- Pilypaitis A. Virbalis // SA. 1970. Nr. 8.
- Pinkus S. Raudondvario pilis. V., 1983.
- Purlys E. Vėlyvojo renesanso paminklas Vilniaus senamiestyje. (Gorkio 84) // SA. 1974. Nr. 10.
- Puzinas J. Kauno amatininkų brolijos XVI—XVIII amž. // Savivaldybė. 1932. Nr. 10, 14.
- Römer A. Sprawozdanie z badań nad zabytkami przeszłości i sztuki w Wilnie // SKHS. 1891. T. 4, z. 93—94.
- Remer J. Madonna warowni Wileńskiej. Kraków, 1927.
- Ročka M. Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV—XVI a. pradžia) // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Literatūra. V., 1966. T. 9.
- Ruzsyczowa J. Nieznany portret księżnej Anny Radziwiłłowej // RMN. W-wa, 1975. T. 19.
- Samalavičius S. Vilniaus miesto butų atributika XVII—XVIII amžių šaltiniuose // AP. V., 1979. T. 5.
- Sawicka S. Polski modlitewnik iluminowany z XVI w. w zbiorach Bawarskiego muzeum narodowego w Monachium // PKHS. 1930. T. 4.
- Sinko K. Ze studiów nad Padowanem // BHS. 1939. T. 7.
- Świejkowski E. Zarys artystycznego rozwoju tkactwa i haftarstwa. Kraków, 1906.
- Szymanowski A. Przegląd inżynierski // Jaworski J. Kalendarz ilustrowany na rok 1872. W-wa, 1871. (XVI a. langų puošimas keramika Kaune.)
- Tatarkiewicz W. Nadgrobkii z figurami kłęczącymi // Studia Renesansowe. Wrocław, 1956. T. 1.
- Taurogiński B. Z dziejów Nieświeża. W-wa, 1937.
- Tautavičius A. Vilniaus pilies kokliai (XVI—XVII a.). V., 1969.
- Tyla A. Geranainys (Gyvenvietės ir pilies istorija) // MG. 1967. Nr. 3.
- Tyszkiewicz E. Birże — rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacji. St. Peterburg, 1869.
- Vladimirovas L. Lietuvis — pirmas Londono spaustuvininkas? // Pergalė. 1970. Nr. 10.
- Wolczacka H. Rzemioło szklarskie w Wilnie do końca XVIII w. // Księga pamiątkowa Koła historyków słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Wilno, 1933.
- Zahorski W. Kościół św. Michała i klasztor panien Bernardynek w Wilnie // Odbitek z Kwartalnika Litewskiego. 1911.
- Zahorski W. Obraz N. P. M. Ostrobramskiej w Wilnie // Kwartalnik Litewski. 1910.
- Zareckienė D. Architektūrinis kompleksas Kaune, Rotušės a. 29 // AP. V., 1980. T. 6.
- Žilėnas V. XVI amžiaus ginklų liejykla (Vilnius ir Valkininkai) // Svyturys. 1954. Nr. 5.
- Анушкин А. И. Во славном месте Виленском // Очерки из истории книгопечатания. М., 1962.
- Всеобщая история архитектуры: Архитектура Литвы XVI — нач. XIX в. М., 1969. Т. 7.
- Забулис Г. Вильнюсский университет в истории Литвы. Вильнюс, 1979.
- Матушакайте М. Литовская надгробная скульптура эпохи Ренессанса и раннего барокко // Искусство Прибалтики. Таллин, 1981.
- Пилипайтис А. Некоторые вопросы архитектуры центров литовских городов XVI—XVII вв. // Материалы VI конференции по истории науки в Прибалтике. Вильнюс, 1965.
- Пташник. Местечко Кейданы. Ковно, 1899.

XVII—XVIII a.

Barokas

Adamowicz A. F. Kościół Augsburski w Wilnie. Wilno, 1855.

Adomonis T. Barokas ar manierizmas // SA. 1969. Nr. 7.

Batowski Z. Abraham von Westervelt // Przegląd historii sztuki. Kraków, 1932. T. 2, z. 1—4.

Bochnak A., Buczkowski K. Rzemiosła artystyczne w Polsce. W-wa, 1971.

Bohdziewicz P. O istocie i genezie baroku Wileńskiego // PMSHS Wiln. 1938—1939. T. 3.

B[uczyński] J. Kroże. Wilno, 1872.

Buczkowski K. Dawne szkła artystyczne w Polsce. Kraków, 1958.

Brensztejn M. Zegarmistrzostwo Wileńskie w XVI i XVII w. // AW. Wilno, 1923. R. 1, z. 1.

Chrościcki J. Pompa funebris. W-wa, 1974.

Ciechanowiecki A. Z dziejów budowy zamku w Birzach // Kwartalnik architektury i urbanistyki. W-wa, 1959. T. 4.

Čerbulėnas K., Zubovas V. Lietuvos vėlyvojo baroko architektūros bruožai // LAK. V., 1966. T. 2.

Čerbulėnas K. Liškiavos ansamblis // SA. 1969. Nr. 5.

Čerbulėnas K. Mažieji mūriniai paminklai // Kultūros barai. 1968. Nr. 4.

Čerbulėnas K. Senosios mokyklos ir bendrabučiai provincijoje // SA. 1968. Nr. 10.

Čerbulėnas K. Senoji Jiezno architektūra // SA. 1970. Nr. 1.

Čerbulėnas K. Stakliškėse // SA. 1970. Nr. 3.

Čerbulėnas K. Pamiršti meno paminklai Krūonėje // SA. 1971. Nr. 4.

Čerbulėnas K. Troškūnų architektūrinis kompleksas // SA. 1974. Nr. 7.

Čerbulėnas K. Architektūros paminklai Kelmėje // SA. 1975. Nr. 4.

Čerbulėnas K. Pabiržės architektūrinis kompleksas // SA. 1975. Nr. 9.

Čerškutė S. Pažaislio ansamblio plano svarbesnįjį bruožai // AP. V., 1972. T. 2.

Dąbrowski S. Odbudowa kościoła św. Katarzyny w Wilnie przez architekta J. K. Glaubitza // BHSK. 1934.

Drėma V. Kas gi kūrė baroko architektūrą Lietuvoje // Literatūra ir menas. 1975. Gruodžio 13.

Drėma V. Tatarkevičiaus įnašas į Lietuvos dailę // Pergalė. 1976. Nr. 11.

Drėma V. Twórcy kościoła św. Teresy w Wilnie // BHS. 1976. N. 4.

Drėma V. Sprawa nauczania architektury w akademii Wileńskiej // BHS. 1966. T. 28, N. 3—4.

Fabrian B. Nieznane portrety Paców, studium biograficzne ikonograficzne z XVII w. // RMN. W-wa. 1971. T. 15, 2.

Galaunė P. Iš stiklo ir keramikos istorijos // Mūsų senovė. Tilžė. 1922. T. 4—5.

Galaunė P. Lietuvos grafika XVI—XIX a. // ILKI. V., 1961. T. 3.

Galaunė P. Muziejninko novelės. V., 1967.

Galaunė P. Lietuvių liaudies menas: Grafika ir tapyba. V., 1968.

Hoppen J. Malarz Jan Prechtel — brat Józef od św. Teresy // PMSHS Wiln. 1938—1939. T. 3.

Hornung Z. Problem rokoka w architekturze sakralnej XVIII wieku. Wrocław, 1972.

Jaloveckas R., Dambrauskaitė T. Buvusios šv. Jono bažnyčios Vilniuje restauraciniai tyrimai // AP. V., 1972. T. 2; 1975. T. 3.

Kairiūkštytė-Jaciniene H. Pažaislis, ein Barockkloster in Litauen // Tauta ir žodis. K., 1930. T. 7.

Kairiūkštytė-Jaciniene H., Baršauskas J. Pažaislis. V., 1960.

Karpowicz M. Nieznane dzieło Francesco Rossiego // BHS. 1960. N. 4.

Karpowicz M. Palloni a Del Bene // BHS. 1960. N. 2.

Karpowicz M. Działalność artystyczna Michelangelo Palloniego w Polsce. W-wa, 1967.

Karpowicz M. Dwa kowieńskie portrety Paców. M. A. Palony czy Daniel Szulc? // BHS. 1963. N. 3.

Karpowicz M. Sztuka polska XVII w. W-wa, 1975. (Yra apie Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios gipsatūras ir šv. Kazimiero koplyčios freskas.)

Kotlubaj E. Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich. Wilno, 1857.

Lorentz S. Jan Krzysztof Glaubitz — architekt Wileński XVIII w. W-wa, 1937.

Łoski J. Genealogia portretowa Sapiechów. W-wa, 1856.

Mańkowski T. Pasy Polskie // Arkady. 1937. N. 9. (Yra apie Slucko juostas.)

Matuškaitė M. Tapybos darbai Radvilų rinkiniuose // MT. V., 1977.

Matuškaitė M. Retas portalinio antkapio pavyzdys // SA. 1970. Nr. 6.

Mańkowski T. Z refleksji o Wilnie i o baroku polskim // Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie. Wilno, 1914.

Miolbėdzki A. Zarys dziejów architektury w Polsce. W-wa, 1968.

Morawski S. Od Merecza do Kowna // Teka Wileńska, 1858. T. 6.

- Morelowski M. *Szycherz Gędowski, mistrz Czaparini i organy grupy wileńskiej XVIII w.* // PMSHS Wiln. 1938—1939. T. 3.
- Morelowski M. *Znaczenie baroku Wileńskiego XVIII stulecia.* Wilno, 1940.
- Morelowski M. *Problemy Wileńskiej architektury barokowej XVII—XVIII w.* // PMSHS Wiln. 1955. T. 1.
- Morelowski M. *Odkrycie Wileńskie* // *Alma Mater Vilnensis.* Wilno, 1932.
- Orda J. *Symbolika rzeźb kościoła św. Piotra i Pawła w Wilnie* // *Alma Mater Vilnensis.* Wilno, 1933.
- Paszenda J. *Styki Wileńskie XVIII wieku w świetle archiwów jezuickich* // BHS. 1974. N 2.
- Pilypaitis A., Raulinaitis A. *Sluškų rūmai Vilniuje* // *Kultūros barai.* 1967. Nr. 3.
- Pinkus S. *Gobelenai* // *Kultūros barai.* 1967. Nr. 9.
- Požėlaitė M., Čerbulėnas K. *Baroko architektūra Lietuvoje (1600—1790 m.)* // *Pergalė.* 1970. Nr. 7.
- Požėlaitė M. *Barokas prie Medininkų vartų* // SA. 1970. Nr. 11.
- Požėlaitė M. *Vilniaus baroko rūmai* // *Pergalė.* 1970. Nr. 10.
- Požėlaitė M. *Pirmieji Vilniaus baroko paminklai* // *Kultūros barai.* 1970. Nr. 7.
- Reitelaitis J. *Liškiavos monografija* // *Mūsų senovė.* Tilžė, 1922. T. 3.
- Samalavičius S. *Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios statyba ir dekoravimas* // AP. V., 1972. T. 2.
- Samalavičius S. *Baroko šedevras.* V., 1976.
- Samalavičius S. *Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietas Vilniuje XVII—XVIII amžiais* // AP. V., 1977. T. 4.
- Sledzievskis P. *Ikonografinės kompozicijos teatrališkumas šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Antakalnyje* // *Naujoji Romuva.* 1940. Nr. 1—2.
- Spelskis A. *Po baroko skliautais.* V., 1957.
- Tatarkiewicz W. *Dwa baroki: krakowski i wileński* // PKHS. 1945. T. 8.
- Tauras A. *Lietuvos TSR parkai.* V., 1966.
- Tyszkiewicz K. *Wilja i jej brzegi.* Drezno, 1871.
- Tyszkiewicz K. *Pomniki rylownictwa krajowego.* Wilno, 1958. T. 1.
- Vipers B. *Baroque art in Latvia.* Riga, 1939.
- Widacka H. *Działalność Hirsza Leybowicza i innych rylowników na dworze Nieświeskim Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński” w świetle badań archiwalnych* // BHS. 1977. N 1.
- Więcek A. *Sebastian Dadler, medalier gdański XVII w.* Gdańsk, 1962.
- Zabitis-Nezabitauskis A. *Vilniaus bažnyčios.* V., 1940.
- Zagorowski O. *Z działalności Gian Francesco Rossiego w Polsce* // BHS. 1963. N 3.
- Zahorski W. *Kaplica św. Kazimierza w Katedrze Wileńskiej.* W-wa, 1901.
- Zubovas V. *Lietuvos XVII a. architektūra ir vietinių tradicijų raida* // LAK. V., 1966. T. 3.
- Zubovas V. *Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai.* V., 1986.
- Абрамаускас С., Зволинскас Ч. *Архитектурный ансамбль в Титувенай* // *Архитектурное наследство.* М., 1957. Т. 8.
- Алексеев Л. В. *По Западной Двине и Днепру в Белорусии.* М., 1974.
- Безсонов С. *Архитектура Западной Украины.* М., 1946.
- Гурченко Ю. А. *Украинский эстамп.* Киев, 1964.
- Пананаева Л. И. *Польские портреты из собрания Смоленской художественной галереи* // *Советское искусствоведение.* 1974. № 7.
- Пананаева Л. И. *Польский портрет XVII—XVIII веков.* М., 1978.
- Смирнов Я. И. *Рисунки Киева 1651 года по копиям XVIII века* // *Труды тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе.* 1905. М., 1908.
- Степовник Д. *Олександр Тарасевич.* Киев, 1975.
- Филипова С. В. *Архитектурная керамика.* М., 1956.
- Чербуленас К., Галауне П. *Искусство Литвы [XVII втор. пол. — XVIII вв.]* // *История искусства народов СССР.* М., 1976. Т. 4.

Pastaba: Rankraštiniai šaltiniai neįtraukti.

SANTRUMPOS

AMMD SA	— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra
AP	— Architektūros paminklai
APAIM	— Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis
AW	— Ateneum Wileńskie
BDM	— Baltarusijos TSR valstybinis dailės muziejus
BHS	— Biuletyn historii sztuki
BHSK	— Biuletyn historii sztuki i kultury
CVIA	— LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas
ILKI	— Iš lietuvių kultūros istorijos
KČDM	— Kauno valstybinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
KNM	— Krokuvos nacionalinis muziejus
KPAT	— Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos archyvas
KVIM	— Kauno valstybinis istorijos muziejus
LAK	— Lietuvos TSR architektūros klausimai
LDK	— Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
LDM	— Lietuvos TSR valstybinis dailės muziejus
LIEM	— Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejus
LKLI	— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto biblioteka
MAB RS	— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos rankraščių skyrius
MADA	— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija
MT	— Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Menotyra.
MG	— Mokslas ir gyvenimas
Než. d.	Nežinomas dailininkas
PKHS	— Prance komsji historii sztuki Polskiej Akademji Umiejętności
FKI	— Paminklų restauravimo valdybos Paminklų konservavimo instituto archyvas
PMSHS Wiln.	— Prace i materialy sprawozdawcze sekcji historii sztuki Tow. przyjaciół nauk w Wilnie
RMN	— Rocznik muzeum narodowego w Warszawie
SA	— Statyba ir architektūra
SKHS	— Sprawozdania komisji do badań historii sztuki w Polsce
STN Lwów	— Sprawozdania Tow. nauk we Lwowie
STN Warsz.	— Sprawozdania z posiedzeń Tow. nauk Warszawskiego
VNM	— Varšuvos nacionalinis muziejus
VUB RS	— Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto bibliotekos rankraščių skyrius
VUMM	— Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslo muziejus

ILIUSTRACIJŲ RODYKLĖ

- Pamiškės piliakalnis. Pamiškė, Trakų raj., I tūkstantmetis pr. m. e. 15
- Bambininkų piliakalnis. Bambininkai, Alytaus raj., I m. e. tūkstantmetis 15
- Bačkininkėlių piliakalnio kulto pastatas. I m. e. tūkstantmečio pirmoji pusė. V. Daugudžio ir S. Lasavicko rekonstrukcija 16
- Pilkapio planas ir pjūvis. Kurmaičiai. Kretingos raj., V—I a. pr. m. e. 16
- Gyvūnų atvaizdai (gintaras, titnagas, medis, keramika) IV—III tūkstantmetis pr. m. e. R. Rimantienės rekonstrukcija 17
- Apeiginės lazdos su briedžių galvutėmis. Šventosios 3-ia gyvenvietė, Kretingos raj., II tūkstantmečio pr. m. e. antroji pusė (LIEM) 17
- Briedės galvutė, lazdos detalė (ragas). III tūkstantmečio pr. m. e. antroji pusė (LIEM) 18
- Medinė vandens paukščio galva, kaušo ranke-
nėlė. Šventoji, Kretingos raj., III tūkstantme-
čio pr. m. e. pirmoji pusė (LIEM) 18
- Žmonių atvaizdai (gintaras, ragas, titnagas, keramika). IV—III tūkstantmetis pr. m. e. R. Rimantienės rekonstrukcija 19
- Stulpinė žmogaus skulptūra. Šventosios 2-a B gyvenvietė, Kretingos raj., III tūkstantmečio pr. m. e. vidurys (LIEM). 19
- Anties galvutės pavidalo diržo sagtis (žalva-
ris). Palanga, III a. (LIEM) 20
- Neolito šviestuvas ir smailiadugnis puodas. Šventosios 2-a gyvenvietė, III tūkstantmetis pr. m. e. (LIEM) 23
- Ankstyvojo neolito pagrindiniai keramikos ti-
pai. Kretuonų 1-a B gyvenvietė, Švenčionių
raj., III tūkstantmetis pr. m. e. R. Rimantienės
rekonstrukcija 22
- Molinis amforinis ašinis. Šventoji, Kretingos
raj., II tūkstantmečio pr. m. e. pirmoji pusė
(LIEM) 23
- Puodas su žmogaus siluetu. Nida, Kuršių neri-
ja, neolitas (LIEM) 23
- Metalo dirbinių ornamentai. Paskutinieji am-
žiai pr. m. e. ir pirmieji m. e. amžiai. L. Na-
kaitės rekonstrukcija 24
- Plokštelinis lietas antsmilkinis (žalvaris). Juos-
tininkai, Anykščių raj., I a. (KVIM) 26
- Antkaklė šaukštiniu galu (žalvaris). Gabulai,
Panevėžio raj., IV—V a. (LIEM) 25
- Karolių apvara (žalvaris). Akmeniai, Kelmės
raj., III—IV a. (LIEM) 25
- Kabutis (sidabruotas žalvaris). Jauneikiai, Jo-
niškio raj. VI—VII a. (KVIM) 25
- Krūtinės papuošalas (žalvaris). Kurmaičiai,
Joniškio raj., I—IV a. (LIEM) 26
- Lankinė segė (žalvaris). Jauneikiai, Joniškio
raj., VI a. (LIEM) 26
- Lankinė žieduotoji segė (žalvaris). Pašušvys,
Kėdainių raj., VI—VII a. (KVIM) 28
- Geriamasis ragas (ragas, sidabras). Pašušvys,
Kėdainių raj., VI—VII a. (KVIM) 28
- Dapšių pilis. Plungės raj., XII—XIV a. V. Dau-
gudžio ir E. Beinorytės rekonstrukcija 33
- Imbarės pilis. XII—XIII a. V. Daugudžio,
T. Adomonio ir A. Olbuto rekonstrukcija 33
- Imbarės pilies gynybiniai įtvirtinimai. Kretin-
gos raj., XII—XIII a. V. Daugudžio ir S. La-
savicko rekonstrukcija 34
- Medininkų pilis. XIII—XIV a. S. Abramausko
rekonstrukcija 35
- Medininkų pilies XII—XIV a. fragmentas po
1965 m. konservavimo 35
- Lydos pilis. XIV a. pabaiga—XV a. pradžia
(Iš knygos: Ткачоў абарончыя збудаванні.
Мінск, 1978) 36
- Vilniaus katedros XIII a. planas. Punktyru žy-
mimi spėjami sienų kontūrai. N. Kitkausko
rekonstrukcija ir brėžinys 37
- Žmogaus silueto akmuo su ranka. Vileikiai,
Ukmergės raj., apie XII—XIII a. 38
- Vyro figūrėlė (žalvaris). Kernavė, Širvin-
tų raj., apie XIII a. pirmąją pusę (LIEM) 39
- Avino galvutės pavidalo kaulinio kamanų
laužtuko dalis. Ruseiniai, Kėdainių raj., XI—
XII a. (LIEM) 40
- Kabutis, vaizduojantis raitelį ant žirgo (žalva-
ris). Didviečiai, Plungės raj., XI—XII a. (Tel-
šių kraštotyros muziejus) 40
- Žąslų laužtukas su žirgo galvute (žalvaris).
Pakalniškiai, Šakių raj., XI—XII a. (KVIM) 40
- Kabutis su plokščia ažuoline žirgo figūrėle (žal-
varis). Nartaučiai, Joniškio raj., XI—XII a.
(KVIM) 41
- Kabutis su apvalia paukščio figūrėle (žalvaris).
Nartaučiai, Joniškio raj., XI—XII a. (KVIM) 41
- Koklis su slibinu (dengtas žalsva glazūra). Vil-
niaus Žemutinė pilis, apie XIV a. pradžią
(PKI) 42
- Sidabrinė filigraninė karolių apvara su kabu-
čiais. Gėliogaliai, Molėtų raj., apie XIII a.
(KVIM) 43
- Kryžinių smeigtų pora (žalvaris). Pakabėlės
klotos sidabru, akutės mėlyno stiklo. Pryš-
mančiai, Kretingos raj., XI a. 44

Pasaginė segė gyvūninėmis galvutėmis (žalvaris). Palaukė, Vilniaus raj., XI—XII a. (LIEM) 45

Juostinės apyrankės su gyvūniniais galais dalis (žalvaris). Laiviai, Kretingos raj., X—XI a. (LIEM) 45

Sidabrinis žiedas. Švėksna, Šilutės raj., XI—XIII a. (LIEM) 46

Ažūrinis pentinas (žalvaris). Valdomai, Šiaulių raj., X—XI a. (LIEM) 47

Senovės prūsų XII a. apranga (bronzos). Iš Gnezno katedros durų reljefo 47

Žaslių laužtukai (geležis, dengta sidabru). Rimaisai, Panevėžio raj., XI—XII a. Rekonstrukcija (KVIM) 48

Balno kilpa (geležis, dengta sidabru). Rimaisai. Panevėžio raj., XI—XII a. (KVIM) 49

Kaulo dirbiniai. Gardino pilis, XIV a. sluoksnis (Gardino istorijos ir archeologijos muziejus) 49

Vilniaus miesto penoraminis planas. Iš G. Brauno ir F. Hohenbergo „Pasaulio miestų“ atlaso, 1616 m. 54

Kauno pilis. XIV—XVI a. Rekonstrukcija 54

Vilniaus pilys. Iš G. Brauno ir F. Hohenbergo „Pasaulio miestų“ atlaso, 1616 m. 56

Vilniaus pilys: Aukštutinė ir Žemutinė. XIV a. N. Kitkausko rekonstrukcija 57

Gardino Vytauto pilis. 1419 m. Rekonstrukcija 58

Trakų pusiasalio pilis. XIV a. S. Mikulionio rekonstrukcija 59

Trakų pusiasalio pilies bokštas. XIV a. 59

Trakų salos pilis. XIV a. pabaiga—XV a. pradžia (restauruota) 77

Trakų salos pilies rūmų reprezentacinė menė. XV a. pradžia (restauruota) 60

Naugarduko pilis. XIII—XV a. Rekonstrukcija (Iš knygos: Ткачов...) 60

Kauno šv. Mikalojaus bažnyčia. XV—XVI a. 62

Zapyškio bažnyčios šoninis fasadas. Kauno raj., XVI a. vidurys 63

Vilniaus šv. Mikalojaus bažnyčios vidus. XIV a—XVI a. pirmoji pusė 64

Vilniaus Pranciškonų (šv. Mergelės Marijos) bažnyčios varpinė. XVI a. 65

Vilniaus Pranciškonų (šv. Mergelės Marijos) bažnyčios kriptolinų skliautų fragmentas. Apie 1536 m. 65

Kauno Vytauto bažnyčia. 1400 m., po 1984 m. restauracijos 66

Kauno Vytauto bažnyčios presbiterijos žvaigždiniai skliautai. XV a. pradžia 66

Kauno šv. Jurgio bažnyčios šoninis fasadas. 1463—1504 m. 66

Vilniaus Bernardinų (šv. Pranciškaus ir Bernardo) bažnyčios vakarinis fasadas. 1516 m. 67

Vilniaus Bernardinų (šv. Pranciškaus ir Bernardo) bažnyčios bokštas. Apie 1506 m. 68

Vilniaus šv. Onos bažnyčia. Apie 1500 m. 69

Vilniaus Skaisčiausiosios dievo motinos (Prečistajos) cerkvė. 1511 m. XVI a. Vilniaus planas iš Brejelio-Platerio rinkinio 69

Vilniaus Šventosios trejybės cerkvė. 1514 m., XVI a. Vilniaus planas iš Brejelio-Platerio rinkinio 69

Vilniaus rotušė. XVI a. pabaiga, XVI a. Vilniaus planas iš Brejelio-Platerio rinkinio 71

Perkūno namai Kaune. Apie XV a. vidurį. D. Zareckienės rekonstrukcija 72

Gyvenamojo namo Vilniuje, Biržų g. 3, gotikinis skydas. XV—XVI a. 73

Gyvenamasis namas. Vilnius, M. Gorkio g. 12, XVI a. pradžia 73

Gyvenamojo namo Kaune, Rotušės a. 2, plano fragmentas. XV—XVI a. 74

Vilniaus universiteto, buv. Jasinskio namo, interjero fragmentas. Apie XV a. pabaigą. Restauruota 1979 m. 74

Prisikėlęs Kristus (medis). Apie XV a. trečiąją—ketvirtąją dešimtmetį. Buvo Kretingos vienuolyno bažnyčioje 76

Trakų salos pilis; pilies sienų tapyba (al secco) XV a. pirmasis ketvirtis. V. Smakausko piešiniai 83

Merkinės madona (medis, tempera). Merkinės bažnyčia, XVI a. pradžia 82

Giesmyno inicialas U (pergamentas, tempera). XV a. (?) (VUB RS) 83

Mstiziaus evangelijos inicialas (pergamentas, tempera). XIV a. (MAB RS) 83

Romos popiežiaus Grigaliaus pamokymų atsklanda (pergamentas, tempera). XV a. (MAB RS) 84

L. Sapiegos evangelijos atsklanda (pergamentas, tempera). XV a. (MAB RS) 84

Vilniaus Bernardinų bažnyčios išdininės durų fragmentas. XVI a. pradžia (LIEM) 86

Vytauto antspaudas. XIV a. pabaiga ar XV a. pradžia. V. Kelisinskio vario raizginys 86

Moters apranga (Sofija, Vytauto duktė), išsiuvinėta ant bažnytinio audinio. XV a. (Iš knygos: Dzieje Polski ilustrowane. Warszawa, 1900. T. 2.) 88

Kaklo apyvara su kabučiais (sidabras, kriptolas). Stakliškės, Prienų raj., XIV a. (LIEM) 89

Pasaginė segė su stilizuotais gyvūniniais galais ir brangakmeniais. Stakliškės, Prienų raj., XIV a. vidurys. (LIEM) 89

Apskritinė plokštelinė segė (sidabras). Stakliškės, Prienų raj., XIV a. vidurys (LIEM) 90

Žiedas su brangakmeniu. Gardino pilis, XIV a.

- sluoksnis (Gardino istorijos ir archeologijos muziejus) 90
- Žiedas su signetu (sidabras su paausuta akute). Radikiai, Joniškio raj., XV a. (KVIM) 90
- Aukšinis žiedas su perlo akimi, rastas Vilniaus katedros rūsyje, XV a. (LDM) 90
- Lietuvos karys iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio antspaudo. XIV a. vidurys, V. Kelisinskio vario raiziny 91
- Diržas, puoštas žalvario apkaustais. Rumšiškės, Kaišiadorių raj., XIV a. 92
- Raktas (žalvaris). Neprausčiai, Ukmergės raj., XV—XVI a. 92
- Raktas (žalvaris). Sriubos, Ignalinos raj., XV—XVI a. 92
- Vilniaus katedros sidabrinė paausuta gotikinė taurė. XV a. pabaiga (LDM) 92
- Vilniaus Bernardinų bažnyčios sidabrinė paausuta monstrancija. XV a. vidurys (LIEM) 93
- Šv. Mikalojaus soboro (šv. Kazimiero bažnyčios) sidabrinis paausutas su brangakmeniais kryžius. 1495 m. (Iš P. Batiuskovo albumo) 93
- Dvispalvis pinaklis krosnies viršui puošti. Vilniaus Žemutinė pilis, apie XVI a. pradžią (LIEM) 94
- Lėkštė, dekoruota augalinių motyvų raštu. Vilniaus Žemutinė pilis, XV a.—XVI a. pradžią (LIEM) 95
- Ąsotis. Rumšiškės, Kaišiadorių raj., XV a. pabaiga 95
- Ąsinis su trim ąselėmis. Trakų salos pilis, XV a. 96
- Venecijos stiklo taurė iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto servizo. XV a. pradžią (Krokuvos Jogailos universitetas) 96
- Biržų miesto ir pirmosios pilies panoraminis planas. XVI a. antroji pusė, XVII a. pradžios T. Makovskio raiziny 103
- Kauno miesto planas. XV a.—1655 m. Sudarė S. Čerškutė, V. Jurkštas, R. Raulinaitis 104
- Subačiaus vartų bokštas. Apie 1522 m., 1785 m. P. Smuglevičiaus akvarelė 106
- Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. Apie 1530 m., XVIII a. pabaigos P. Rosio piešinys 107
- Biržų antroji pilis. 1662—1669 m. 109
- Raudonės pilies planas. Jurbarko raj., XVI a. pabaiga—XVIII a. (KPAT) 110
- Raudonės pilies fragmentas. Jurbarko raj., XVI a. paskutinieji dešimtmečiai 111
- Panemunės pilis. Jurbarko raj., 1904—1610 m. 112
- Gaidžiūniškių rūmai. Baltarusijos TSR, 1611—1612 m. 113
- Raudondvario rūmai. Kauno raj., prieš 1615 m. 113
- Radvilų rūmų Vilniuje prie Neries griuvėsiai. XVI a., 1800 m. P. Rosio akvarelė 114
- Jonušo Radvilos rūmai Vilniuje. Pagal 1653 m. S. Dadlerio medalį. 115
- Jonušo Radvilos rūmų atstatytasis paviljonas. 1983 m. 115
- Bernardinų vienuolyno (vad. A. Masalskio) rūmai ir Šventosios trejybės bažnyčia Kaune. XVII a. pirmoji pusė 116
- Gyvenamojo namo kiemo galerija. Vilnius, M. Gorkio g. 45/2, XVI a. pabaiga ar XVII a. pradžia 116
- Vartai ir kiemo galerija. Vilnius, Antokolskio g. 8, XVI a. pabaiga—XVII a. pradžia 117
- XV—XVI a. namas. Kaunas, Vilniaus g. 20 118
- Gyvenamojo namo frontonas. Kėdainiai, Taikos g. 6, XVII a. vidurys 118
- Kapitulos namo atikas. Vilnius, M. Gorkio g. 4, 1616 m. 119
- Vilniaus universiteto Počobuto kiemo fragmentas 121
- Vilniaus alumnato rūmų fragmentas. 1582—1622 m. 122
- Vilniaus Jėzuitų noviciato fasadas. K. Giedrio g. 6, 1602—1633 m. 122
- Simno bažnyčia. Alytaus raj., 1520 m. 124
- Vilniaus šv. Mykolo bažnyčios vakarų fasadas. 1594—1625 m. 125
- Vilniaus šv. Mykolo bažnyčios skliautai. 1594—1625 m. 126
- Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčia. 1631—1653, XVIII a. nežinomo autoriaus raiziny 126
- Vilniaus šv. Stepono bažnyčia. 1600—1612 m. 127
- Siesikų bažnyčia. Ukmergės raj., 1537 m., restauruota XVIII a. 128
- Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčia. 1590—1625 m. 129
- Kruonio bažnyčia. Kaišiadorių raj., apie 1596 m., perstatyta 1625 m. 129
- Veliuonos bažnyčios skliautų nerviūros. Jurbarko raj., 1634—1644 m. 130
- Pašuvio senosios bažnyčios fasado (dabar interjero) fragmentas. Radviliškio rai. 1553 m. 131
- Skarulių bažnyčia. Jonava, apie 1620—1622 m. 131
- Alberto Goštauto antkapinė plokštė (marmuras). Vilniaus katedra, 1539—1540 m. Než. d. (Klaidingai priskiriama B. Z. da Džanočiui) 133
- Povilo Alšėniškio antkapinė plokštė (marmuras). XVI a. vidurys. Skiriama Dž. M. Padovaui ir jo padėjėjui 134
- Stanislovo Radvilos antkapinis paminklas (marmuras, smiltainis, alebstras). Vilniaus Bernardinų bažnyčia, 1618—1620 m. Skirtinas J. F. Valonui 135

- Andriaus Valavičiaus antkapinio paminklo fragmentas. Tytuvėnų bažnyčia, apie 1640 m. Než. d. 136
- Leono Sapiegos ir jo žmonių antkapinis paminklas (marmuras). Vilniaus šv. Mykolo bažnyčia, 1633–1636 m. Dviejų než. d. 137
- Teodoro Bohdano Oginskio antkapinė plokštė (marmuras). Kruonio bažnyčia. XVI a. pabaiga–XVII a. pradžia. Než. d. 139
- Anastazo ir Antano Bragų epitafinė plokštė (kalkakmenis). Vilniaus Šventosios trejybės cerkvė, po 1580 m. Než. d. 140
- Langų skulptūrinė apdaila (keramika). Kaunas, XVI a., V. Gersono piešinys. (Tygodnik ilustrowany. 1871, T. 2. N. 167) 141
- Šv. Onos brolijos iškaba (marmuras). 1642 m. Než. d. (LIEM) 142
- Kristus prie stulpo (medis, marmuras). Buvo Vilniaus kalvarijose, XVII a. pirmoji pusė. Než. d. 143
- Apaštalas (medis). Skarulių bažnyčia, Jonava XVII a. vidurys. Než. d. 143
- Lietuviškas taleris su Žygimanto Augusto portretu (sidabras) (KČDM) 144
- Žygimanto Senojo medalis. 1561 m. S. K. van Hervickis (LIEM) 144
- Stepono Batoro medalis. 1585 m. P. P. [latinis] (KČDM) 145
- Jonušo Radvilos ir jo žmonės medalis 1617 m. J. Trilneris 146
- Sienų sgrafitas. Vilnius, M. Gorkio g. 84, XVI a. 148
- LDK pakancleris Telšių seniūnas Povilas Sapiega (drobė, aliejus). 1624 m., XVIII a. pertapytas (LDM) 150
- Barbora Radvilaitė (aliejus, skarda). XVI a. pirmoji pusė (VNM) 151
- Vyskupas Vaitiekus Taboras (drobė, aliejus). XVI a. pirmoji pusė (LDM) 153
- Vienuolis (tapyba ant lentos). Kretingos bažnyčios stalės atkaltė. XVII a. pirmoji pusė 155
- Aušros vartų Marija (medis, tempera). XVI a. vidurys. Vilniaus Aušros vartų koplyčia 156
- Prisikėlusį Kristų garbina A. Goštautas (pergamentas, guašas). 1528 m. Iš A. Goštauto maldaknygės (Bavarijos nacionalinis muziejus Miunchene) 157
- Šv. Kristupas. Iš A. Goštauto maldaknygės (pergamentas, guašas). 1528 m. (Bavarijos nacionalinis muziejus Miunchene) 157
- Brastos Biblijos titulinis lapas. 1563 m. (VUB ir MAB) 160
- M. Mažvydo „Giesmių krikščioniškų“ titulinis lapas (medžio raiziny). 1570 m. 161
- Karalius Dovydas (medžio raiziny). J. Rėzos parengto „Dovydo psalmyno“ titulinis lapas. 1625 m. (LKL) 162
- Evangelistas (medžio raiziny). Iš Vilniaus evangelijos, 1575 m. 164
- Raiziny iš „Psalmyno“. Išleista 1593 m. Vilniuje (Evro archyvas, Prancūzija) 165
- Aplankymas (medžio raiziny). Iš J. Bretkūno „Postilės“, 1591 m. (MAB) 165
- Scena iš elementoriaus „Skaitymo mokslas vaikams...“ (medžio raiziny). 1633 m. 166
- P. Lackio knygos „Septem Chodkiewiczii heroes“ titulinis lapas (vario raiziny). 1642 m. K. Getkė (VUB) 167
- Motiejiaus Strijkovskio portretas (medžio raiziny). Iš „Kronikos“, 1582 m. 167
- T. Makovskio iliustracija (vario raiziny) K. Manvydo „Hipikai“. 1603 m. (VUB) 168
- Stanislovas Sabinas. Apie 1590 m. Nikolas Andreas Flensburgietis (LDM) 169
- Andrius Bobolia (vario raiziny). 1629 m. J. Engelhartas (LDM) 170
- Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (vario raiziny). Apie 1603 m. J. Šrenkenas (Iš knygos: Sprawozdania komisji do badań historii sztuki w Polsce. T. 7., z. 1–2. P. CCXXV) 170
- Žygimanto Senojo reprezentacinė patranka. XVI a. pirmoji pusė 172
- E. Radvilienės karsto fragmentas. XVII a. (Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios rūšys) 173
- Metalinė spyna. Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios šoninės durys, XVII a. pirmoji pusė 173
- Radvilos Našlaitėlio šarvai. Prieš 1581 m. (Vieenos valstybinis muziejus) 174
- Sidabrinis medalionas su spalvotais akmenimis ir monetomis. XVII a. pradžia (LDM) 176
- Alavinis indas vynui. XVI a. (LDM) 176
- Jonušo Radvilos sidabrinė paaukuota taurė. XVII a. pirmoji pusė (LIEM) 177
- Sidabrinis paaukuotas ąsotis. 1619 m. (LIEM) 178
- Zigmanto Vazos auksinis šaukštas. XVI a. pabaiga (LIEM) 178
- Auksu kaustytas kryžius-relikvijorius, puoštas emaliu. XVI a. (LDM) 179
- Monstrancija (sidabras). Kauno Bernardinų vienuolyno dirbtuvės. 1614 m. (LIEM) 179
- Kryžiaus futliaras (oda, šilkas, sidabras, aksoimas). XVII a. pradžia (LDM) 180
- Kabelka (medis, metalas, audiniai). XVII a. pirmoji pusė (Ginklų rūmai, Maskva) 181
- Kretingos bažnyčios portalo durys (medis). Apie 1616 m. 182
- Kretingos bažnyčios portalo durų portretinė herma (medis). Apie 1616 m. 182
- Kretingos bažnyčios sakykla (medis). Apie 1616 m. 183
- Kretingos bažnyčios stalės. XVII a. pradžia 183

- Siesikų bažnyčios suolas. Ukmergės raj., XVII a. pradžia 183
- Radvilos Našlaitėlio medinė lazda, 1582 m. (Čenstakavo bažnyčios išdinė, LLR) 184
- Koklis su portretu (molis, glazūra). Vilniaus Žemutinė pilis, XVI a. (LIEM) 185
- Koklis su augalinių, gyvūninių ir kaukių motyvų puošyba (molis, glazūra). Vilniaus Žemutinė pilis, XVI a. pirmoji pusė (LIEM) 186
- Kėsgailų-Zavišų kilimas „Credo“ (vilna). XVII a. pradžia (VNM) 188
- Kėsgailų-Zavišų kilimas „Evangelistas Morkus“ (vilna). XVII a. pradžia (KNM) 189
- K. Veselovskio namų darbo kilimas (vilna). XVII a. pirmoji pusė (Vavelio rinkiniai, Krokuva) 190
- Siuvinėtas taurės uždangalas (drobė, šilkas). XVI a. (LIEM) 190
- J. P. Sapiegos vėliavos fragmentas (drobė, šilkas, sidabras). 1609 m. (Tretjakovo galerija Maskvoje) 190
- Vilniaus šv. Mikalojaus soboro liturginis rūbas (šilkas). XVI a. (?) (Iš P. Batiuškovo albumo) 191
- Lietuvos didikės drabužiai (drobė, aliejus). (Iš leidinio: „Collection M. le Prince Sapieha“. Paris. 1904) 192
- Lietuvių bajorų XVI a. drabužiai. Iš C. Vercelli. Degli abiti. Venezia, 1590 (Roma, Andželiko biblioteka) 193
- J. Morkūno įrištos knygos viršelis. XVI a. pabaiga (VUB RS) 196
- Vilniaus šv. Kazimiero bažnyčia prieš N. Čiagino 1867 m. rekonstrukciją. 1840 m. piešinys (TSRS istorijos muziejus Maskvoje) 203
- Vilniaus Šventosios dvasios cerkvė. 1624–1632 m., rekonstruota apie 1870 m. (Iš P. Batiuškovo albumo) 204
- Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia. 1668–1676 m. J. Zaoras, vėliau Fredianis di Luka 205
- Vilniaus Dominikonų bažnyčia. XIV–XVII a., XVIII a. rekonstravo L. Grinevičius ir kt. 206
- Stakliškių bažnyčios fasadas. Prienų raj., 1776 m. 206
- Stakliškių bažnyčios sakykla. Prienų raj., 1776 m. 207
- Vilniaus Visų šventųjų bažnyčia. 1620–1631 m.; bokštas — 1743 m. (Iš J. K. Vilčinskio albumo) 208
- Vilniaus šv. Jono bažnyčios fasadas, 1738–1748 m.; varpinė — XVI a. pabaiga ir XVIII a. (Iš J. K. Vilčinskio albumo) 209
- Telšių bažnyčios interjeras. 1762–1765 m. 211
- Šv. Kazimiero koplyčios Vilniaus katedroje portalas 1624–1636 m. K. Tenkala 211
- Pažaislio architektūros ansamblio planas: 1 — didieji vartai, 2 — alėja ir apskritasis kiemas, 3 — vartų rizalitas, 4 — didysis kiemas, 5 — šoniniai namai, 6 — namai prie bažnyčios, 7 — bažnyčia, 8 — kiemas prie bažnyčios, 9 — koridoriai (buv. lodžos), 10 — eremitoriumas, 11 — vienuolių nameliai, 12 — belvederinis bokštas, 13 — sodas, 14 — ūkiniai pastatai, 15 — ūkiniai vartai. 1667–1712 m. L. Fredas, K. ir P. Putiniai 212
- Pažaislio bažnyčios fasadas. 1667–1674 m. L. Fredas, K. ir P. Putiniai 213
- Vilniaus Trinitorių (Viešpaties Jėzaus) bažnyčios fasadas. 1694–1717 m. 214
- Liškiavos bažnyčia. Varėnos raj., 1704–1741 m. 214
- Vilniaus Vizitiečių (Jėzaus širdies) bažnyčia. 1729–1756. J. Pola 214
- Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčios fasadas. XVII–XVIII a. J. K. Glaubicas 215
- Vilniaus Misionierių (Marijos žengimo į dangų) bažnyčia. 1694–1730 m., rekonstruota 1750–1756 m. J. K. Glaubicas 216
- Vilniaus šv. Rapolo bažnyčia. 1702–1709 m., bokštai užbaigti 1751–1752 m., to paties laikotarpio koplytėlė 217
- Tytuvėnų architektūros komplekso bažnyčia ir kluato dalis. Kelmės raj., 1614–1639 m., rekonstruota 1759–1783 m. T. Kaspero 217
- Tytuvėnų architektūros komplekso vartai. Kelmės raj., 1783 m. 218
- Jiezno bažnyčia. Prienų raj., 1670 m., rekonstruota 1770 m. 218
- Jiezno bažnyčios bokšto fragmentas. Prienų raj., 1770 m. 219
- Kražių bažnyčios fasadas. Kelmės raj., 1751–1763 m. T. Žebrauskas 219
- Vilniaus šv. Jono bažnyčios didžiojo altoriaus fragmentas. XVIII a. vidurys. M. Šykas ir kt. 220
- Vilniaus Dominikonų bažnyčios sakykla-klausykla, vargonų choras. 1753–1760 m. Než. aut.; vargonai, 1776 m., A. Kasparinis 222
- Tytuvėnų bažnyčios didysis altorius. XVIII a. 223
- Vilniaus Šventosios dvasios cerkvės ikonostasas. 1750–1753 m. J. K. Glaubicas 224
- Vilniaus Bernardinų bažnyčios medinio altoriaus viršutinė dalis. 1766–1784 m. D. Džotas (Giotas) 224
- Vilniaus Bernardinų bažnyčios sakykla, klausykla ir Stanislovo Radvilos antkapis. 1766–1784 m. D. Džotas (Giotas) 225
- Jiezno bažnyčios tapytas šoninis altorius prie vargonų choro. Prienų raj., XVIII a. Než. d. 225
- Troškūnų mokykla. Anykščių raj., 1796 m. 226
- Kauno rotušė. Rekonstruota 1771–1775 m. J. Matekerio 226

- Šeduvos užvažiuojamieji namai. Radviliškio raj., XVIII a. 227
- Pacų (Maironio) rūmai Kaune (dabar LTSR literatūros muziejus). Apie 1670 m. 228
- Sapiegų rūmai. Vilnius, 1691—1697 m., XIX a. piešinys 229
- Slušų rūmai. Vilnius, 1691—1694 m. (Piešinys VNM) 230
- Dombrovskių namas Vilniuje, Tilto g. 1, XVIII a. 231
- Pabiržės klebonijos šoninis fasadas. Biržų raj., 1784 m. 232
- Biliūnų dvaro rūmai. Raseinių raj. XVIII a. 232
- Kelmės dvaro vartai. XVII—XVIII a. 232
- Miestiečių namo portalas. Vilnius, Pilies skersg. 5, XVIII a. 233
- Saukėnų šventoriaus vartai. Kelmės raj., 1763 m. 234
- Samuelio Levo Oginskio antkapinis paminklas (marmuras). Kruonio bažnyčia, Kaišiadorių raj., apie 1650 m. Než. d. 237
- Teodoros Kristinos Sapiegienės antkapinis paminklas. Vilniaus šv. Mykolo bažnyčia, 1652—1655 m. Dž. F. de Rosis 237
- Teodoros Kristinos Sapiegienės biustas iš antkapinio paminklo Vilniaus šv. Mykolo bažnyčioje (marmuras). XVII a. vidurys Dž. F. de Rosis 237
- Kristupo Sapiegos epitafija (marmuras). Vilniaus šv. Mykolo bažnyčia, 1631 m. Než. d. 238
- Vienuolyno viršininko Ipolito Žepnickio antkapinis paminklas (smiltainis). Videniškių bažnyčia, Molėtų raj., 1639 m. Než. d. 239
- Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios interjeras. 1671—1686 m. P. Fertis ir Dž. M. Galis 240
- Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios portalo viršutinė dalis (stiukas). 1671—1686 m. Navotnas, Brabantas, Sucharas 241
- Ornamentinis pano Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčioje (stiukas). 1671—1686 m. Dž. M. Galis 242
- Marija Magdalena Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčioje (stiukas). 1671—1686 m. P. Pertis 242
- Freskų apvadaai Pažaislio bažnyčios zakristijoje (stiukas). 1676—1694 m. J. Merlis 243
- Antano atsiskyrėlio figūra Pažaislio bažnyčios vienuolių chore (stiukas). 1676—1694 m. J. Merlis 244
- Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčios interjeras (stiukas). Apie 1690—1703 m. 1782 m. rekonstruota K. Spampanio ir K. Šneiderio 245
- Vilniaus Trinitorių bažnyčios interjeras (stiukas). XVIII a. (Iš J. K. Vilčinskio albumo) 246
- Evangelistas Lukas Vilniaus katedros fasade (stiukas). XVIII a. pabaiga. T. Rigis 247
- Šiluvos bažnyčios šoninio altoriaus ir sakyklos skulptūros (gipsas). Raseinių raj., 1762—1778 m. T. Pagaiskis 248
- Kauno katedros altoriaus apaštalai (gipsas). XVIII a. T. Pagaiskis 249
- Herbų kartušas Palėvenės bažnyčios klausyklos viršuje (gipsas). Kupiškio raj., XVIII a. vidurys. Než. d. 250
- Adomo Freitago biustas (medis). XVII a. vidurys (KČDM). Než. d. 250
- Jeronimo Pavadovio biustas. XVII a. (KČDM). Než. d. 251
- Vyskupo skulptūra Vilniaus šv. Jono bažnyčios didžiajame altoriuje (gipsas). XVIII a. vidurys. Než. d. 251
- Lietuvos didysis kunigaikštis (gipsas). Vilniaus katedros šoninis portikas, 1754 m. Než. d. 252
- Vyskupo Jurgio Tiškevičiaus antkapinis paminklas (bronzos, gipsas). Vilniaus katedra. Apie 1652 m. Dž. F. de Rosis 252
- Šv. Romualdo sapnas (freska). Pažaislio bažnyčia, 1676—1680 m. M. A. Palonis 255
- Šv. Romualdas ir imperatorius Otonas III (freska). Pažaislio bažnyčia, 1676—1680 m. M. A. Palonis 256
- Kristupo Zigmanto Paco portretas (drobė, aliejus). 1677 m. M. A. Palonis (KČDM) 257
- Kristus su kryžiumi (freska). Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia, XVII a. antroji pusė. M. de Altomontė(?) 257
- Mikalojaus III Radvilos portretas (freska). Vilniaus šv. Jurgio bažnyčia, apie 1765 m. Než. d. 258
- Boguslavas Radvila. J. D. Šulcas, raizė J. Falkas, 1654 m. (Iš knygos: Pamiėtnik wystawy starych rycin polskich. W-wa. 1914) 264
- Vyskupo B. M. Nedzelsko-Madėlinskio paneigrikos „Area triplex“ titulinis lapas (vario raizė). 1674 m. L. Kšėonas (VUB) 267
- N. Oborskio knygos „Philosophia rationalis...“ titulinis lapas (vario raizė). 1683 m. A. Tarasevičius (Iš knygos: Pamiėtnik...) 268
- „Ir kur aš eisiu?“ (vario raizė). L. Tarasevičius (Iš P. Galaunės rinkinio) 269
- Šv. Jonas Nepomukas. 1858 m. P. V. Balcius-Balcevičius. (Iš knygos: Pomniki rytownictwa krajowego. W., 1858. T. 1) 270
- Šumskių, Kvintų, Šemetų, Noselskių, Gžibovskų herbai (vario raizė). J. A. Petrauskas (Iš knygos: Pomniki...) 270
- Kryžius (vario raizė). 1757 m. A. Petrauskas (Iš knygos: Pomniki...) 270
- Marija maloningoji (vario raizė). XVIII a. M. Čaplinskis (Iš knygos: Pomniki...) 271

- Jonušo Radvilos - portretas (vario raiziny). Raižė H. Leibovičius (LIEM) 272
- O. K. Radvilienės katafalko dekoracija „Castrum doloris“ (vario raiziny). 1747 m. M. Pedetis; pagal Nefrisi piešinį raižė H. Leibovičius (LIEM) 272
- „Maras Vilniuje 1710 m.“ (vario raiziny). K. Karenga (LIEM) 273
- Siuvinėtas arnotas. XVIII a. (KČDM) 275
- Slucko juosta. XVIII a. (KČDM) 276
- Arnotas iš Slucko juostų. XVIII a. (KČDM negatyvų fondas) 276
- Ornamentinis Radvilų manufaktūros (?) kilimas (antroji pusė). XVIII a. antroji pusė. (Iš knygos: Mankowski T. Polskie tkaniny i hafty 1718 wieku) 277
- Oginskių manufaktūros ornamentinis kilimas. XVIII a. antroji pusė. (Iš knygos: Mankowski T. Polskie tkaniny...) 278
- Nešiojamojo altorėlio (feretrono) viršutinė dalis (medis). Rumbonių bažnyčia, Alytaus raj., XVIII a. 281
- Medinės buazerijos Pažaislio bažnyčios zakristijoje. 1675—1694 m. 281
- Suolas (medis). Vilniaus šv. Jono bažnyčia. XVIII a. pradžia. J. Baklauskas 282
- Klausykla (medis). Jiezno bažnyčia, Prienų raj., XVIII a. antroji pusė 283
- Medinė sakykla Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčioje. XVIII a. 283
- Važis (medis, kraštai apmušti oda). XVII a. (LIEM) 284
- Pacų rūmų Jiezne glazūruotas koklis. Prienų raj., 1639 m. 285
- Stiklo taurė su valstybės herbu. Radvilų stiklo manufaktūra, XVIII a. (LIEM) 287
- Marija su kūdikiu (paveikslas padengtas sidabro skarda su kalstytais reljefais). Dusetų bažnyčia, Zarasų raj., 1668 ir 1746 m. 288
- Metalinis antepediumas. Palėvenės bažnyčia, Kupiškio raj., XVIII a. 289
- Monstrancija (paauskuota). Veliuonos bažnyčia, Jurbarko raj., 1601 m., padidinta 1740 m. 290
- Durų antaba (kalstytas metalas). Jiezno bažnyčia, Prienų raj., XVIII a. 291
- Metalinė tvqrėlė. Vilniaus šv. Jono bažnyčios fasadas. XVIII a. 292
- Herbinis kartušas ant varpo (metalas). Skarulių bažnyčia, Jonava, 1670 m. J. Delamarsas 292
- Laikrodis (varis, medis). 1642 m. J. Gierké (LIEM) 293

- Abramauskas Stasys 10
 Abramavičius 148
 Abraomas, biblinis asmuo 248
 Adomas, biblinis asmuo 75, 161, 188, 196
 Adomas, tapytojas 102
 Adomonis Tadas 5, 11
 Agota šv. 260
 Alabijanas (Alabiano, Alabianas) Garsija 102
 Albertas šv. 271
 Albrechtas Brandenburgietis 132
 Albrechtas Hohencolernas 159
 Aleksa A. 102
 Aleksandras Kazimieraitis 81, 87, 89, 107
 Aleksandras I 229
 Aleksandras IV 68
 Aleksandras Makedonietis 265
 Algirdas 69, 77, 85—87
 Alkis, mitinė būtybė 86
 Alšėniškis Povilas žr. Fovilas Alšėniškis
 Altomontė da (da Alto Monte), Hohenbergas,
 Chochenbergas, Martynas 257
 Andras, Andrius, tapytojas 102
 Andrius, Jono Lietuvos sūnus 102
 Andrius, Andrius Lietuvis, Vilniaus vyskupas
 31, 152
 Andrius (Andreas von Stirland), Livonijos
 ordino magistras 43
 Andžeikevičius S. J. 267
 Anonas, biblinis asmuo 248
 Antanas atsiskyrėlis 244
 Antanas šv. 260, 271, 272
 Antokolskis Markas 121, 147, 148
 Astikai 114
 Astikas Grigalius 229
 Augustinas šv. 241
 Augustinas III 248, 270
 Avelidė B. 102

 Babičius Jokūbas 99, 158
 Babrauskas Pranciškus 290
 Baklauskas Jonas 282, 283
 Bakofenas, Berghofas, Hansas 76
 Balcevičius-Balcis Pranciškus Vaclovas 270,
 271
 Balinskis (Baliński) Mykolas 8
 Baltazaras, biblinis asmuo 255
 Baranavičius L. 269
 Barbora šv. 108, 123, 133, 138, 260, 289
 Barčas Fridrichas 149
 Barčius Ignotas 283
 Barsukas Juozapas 277
 Baršauskas Juozas 11

 Bartolomejus 101
 Bartoltas 9, 221
 Barvickis Mečislovas 117
 Basanavičius Jonas 8
 Batiuškovas P. 9
 Batorai 135
 Batūra Romas 11
 Bekas Konradas 101
 Belingas J. A. 271
 Bembusas M. 171
 Benetis (Bennett) Jokūbas 267
 Bergštreseris Liudvikas 10
 Bernardas šv. 66
 Bernardonis (Bernardonis) Džovanis Marija
 109, 204
 Betsabė, mitinė būtybė 277
 Bychovcas (Bychowiec) Aleksandras 38
 Bičiūnas Vytautas 10
 Bilauskas Juozapas 280
 Bildziukevičius Jeronimas 168
 Bilevičius Teodoras 268
 Birutė 37
 Bloke van dem (Blocke) Vilhelmas 135
 Bobolia, Bobolis, Andrius 170, 171, 266
 Bočkovskis A. 167
 Bogdaševskis, Bogdaševičius, Jonas 102, 108,
 109, 140
 Bogušas Ksaveras 8
 Bohdzevičius Piotras 9
 Bokša Povilas 120, 204
 Boldevanas Martynas 251
 Bona Sforca (Sforza) 143, 191
 Bongiovanis B. 99, 174
 Borkovskis Mikalojus 152
 Brabantas 241
 Brahė Tichas 166
 Braga Anastazas 139, 140
 Braga Antanas 139, 140
 Brakmanas Pranciškus 283
 Branickis (Branicki) Janas 263
 Braunas (Braun, Bruin) Georgas 5, 54, 56, 70,
 72, 98, 105, 106, 187, 193
 Braunas Jurgis 101, 175
 Brecheris Jokūbas 253
 Brejelis-Pliateris 69
 Bretfusas (Braitfus, Breytfuss, Brettfuss) Jo-
 bas 172
 Bretkis K. 102
 Bretkūnas, Bretkius, Bretkė, Jonas 165
 Briotė (Briotët) Jokūbas 248
 Broiteltas Jonas 291
 Brunonas Bonifacijus 255

- Budrys J. 102
 Bučalas Juozapas 207
 Buinovskis Mykolas 269
 Bulis (Boulle) André Šarlis 284
 Bžostovskis Jonas Kazimieras 238, 265
 Bžostovskis Konstantinas 269
- Cerera, mitinė būtybė 145
 Choinovskis, Chainauskas, Benediktas 71, 226
 Chaleckis Dimitras 188
 Chreptavičiai 238
 Chreptavičius Jonas 142
 Cieslikavičius Jonas 280
 Cikota J. 74
- Čaplinskis Mykolas 271
 Čapskiai 284
 Čartoriskiai 41
 Čechavičius, Čechovičius, Simonas 261, 263, 265
 Čerbulėnas Klemensas 5, 10, 11
 Černiachovskis Ivanas 210, 231
 Čerskis Stanislovas 8
 Čerskutė Stefa 10
 Čiaginas Nikolajus 203, 204
 Činis (Cini) Džovanas 101, 133, 135, 138
 Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 10, 75, 181
- Dacratas Antanas 216
 Dadleris (Dadler, Dattler) Sebastijonas 115, 253
 Dankersas (Dankers, Dankerts, Dankörsing de Rij) Petras 101, 254
 Darijus 265
 Daugudis Vytautas 5, 11
 Daukša Mikalojus 71, 99, 160, 162, 163
 Delakordija (Delacordie) Melchisedekas 292
 Delamarsas (de Lamarche, Delamars) Jonas 164, 165, 291
 Delbenė 255
 Derlingas Andrejus 292
 Dermoinas Rodrikas 188
 Diblinskis Albertas 166
 Dyderšteinas Jonas Valontas 206, 218
 Dilys Jokūbas 292
 Dirma A. 102
 Dlugošas (Długosz) Janas 87, 92, 105
 Dobračinskis Antanas 235
 Dobrianskis F. 9
 Dombrovskiai 231
 Dominykas šv. 247
 Dobužinskis Mstislavas 10
 Donelaitis Friderikas 280
 Drėma Vladas 5, 11, 200
 Droždzevičius Danielius 244
 Druckis-Horskis Konstantinas 162
 Dubeneckis Vladimiras 10
 Dusbargietis Petras žr. Petras Dusbargietis
 Dzekonskis Juozapas 69
- Dzevaltauskas Jonas 113
 Dzonatijus Klaudijus 110
 Džanotis da (da Gianoti), Bernardas Zanobis 64, 101, 108, 134
 Džotas, Giotas (Giotto), Danielius 224, 225, 282
- Egenfelderis Ignotas Ernestas 257, 263
 Elena, Aleksandro Kazimieraičio žmona 81
 El Grekas (El Greco) 152
 Eligijus šv. 81
 Elijas, biblinis asmuo 261
 Elvyngas Jurgis 102
 Elžbieta, Žygimanto Augusto žmona 138, 152
 Elžbieta šv. 158, 243
 Engelhartas (Engelhart, Engelhard, Engelhardt, Engelhardt) Johanas 145, 164, 171, 266
 Engelsas Frydrichas 51, 52, 55, 97
 Enkingeris Mykolas 105
 Eperješas Janošas 111
 Erchardas, Erchartas, Michelis 76, 101
- Falkas Jeronimas (Falck, Falckius, Falk, Falque) 263, 264, 266
 Falbauskas Jonas 289
 Fejerabendas 133
 Ferdinandas (Ferdynand), dailininkas 102
 Ferdinandas Tirolietis 87, 171, 174
 Ferdinandas Austriškis 262
 Fiodorovas Ivanas 161, 164
 Firlėja Darata 138
 Fišeris Jeronimas 175
 Fiurstenhofas 107
 Flensburgietis Nikolas Andreas 169, 170
 Florijonas šv. 260
 Floris Kornelis 132, 135
 Frankas Valentinas 144
 Fredas Lodovikas 211
 Fredianis di Luka (Fredy, Fredyani, Ferdiani, Frediani, Frigidianus) Jonas Batista 205
 Freitagas (Freitag) Adomas 238, 250
 Frydrichas Augustas I 248
- Galaunė Paulius 10, 11
 Galis (Galli, Halli) Džovanas Marija 241, 242
 Garelis Juozas 54, 62, 206
 Gauskis Vaitiekus 102
 Gavelė Andrius 140
 Gedimainaičiai 29
 Gediminas 30, 36, 48, 52, 54, 56, 57, 61–63, 92, 133
 Gelgaudai 111
 Gelžinavičius Juozapas 289
 Gendauskas A. 284
 Genys Jonas 11
 Gersonas Vaitiekus 140
 Gertrūda šv. 62
 Getkė (Goetke) Konradas 101, 164, 167, 168, 171

- Gevaras de Ninjas 152
 Giedraičiai 260
 Giedraitis Martynas Marcelijus 238
 Giedraitis Merkelis 152, 163
 Giedraitis Mykolas 260
 Giedrys Kazys 74, 116, 121, 122, 148
 Gierke (Gierke, Gercke, Gierck, Geirke) Jo-
 kūbas 292, 291
 Gira Liudas 54, 216
 Glaubicas (Glaubitz) Jonas Kristupas 200, 204,
 208, 216, 217, 224, 234
 Glebovskis M. 181
 Gleitkūnas M. 102
 Glemža Jonas 11
 Golicynas V. 269
 Gorkis Maksimas 30, 54, 70, 72—74, 116, 117,
 119, 129, 148, 204, 207, 229, 233, 234
 Goštautai 74, 99, 134, 188
 Goštautas Albertas 81, 86, 94, 101, 108, 132—
 135, 140, 147, 157, 158, 177, 180, 196
 Grabovskis A. 193
 Gregotovičius Karolis 282
 Grigaliuš 84
 Grigeris 195
 Grimas Jokūbas 221
 Grinis Jonas 164
 Grincevičius Liudvikas 206, 218
 Grinius Jonas 10
 Grodekas (Groddeck) Gotfrydas Ernestas 8
 Groseras Erazmas 76
 Grušeckis Antoninas 235
 Guntė H. 101
 Gustavas II Adolfas 151, 147
 Gvanjinis (Gwagnini) Aleksandras 7, 168
 Gžibovskiai 270

 Hafneris J. Ch. 270
 Hansas 241
 Hartulanas J. 108
 Hedelis Jonas 221
 Hedelis Juozapas 218, 221, 247
 Helmanas Aleksandras 292
 Helvingas (Helvingk) Georgijus 101
 Henrikas, Kulmo vyskupas 261
 Heraklis, mitinė būtybė 257, 265
 Herdegenas Jokymas 218
 Hervickis van* (van Herwijck, Hartwijck)
 Stevenas Kornelis (klaidingai Steponas Olan-
 das) 101, 144, 145
 Heskis Juozapas 279
 Heskis Rudolfas 279
 Hlebaavičius (nenustatyta kuris) 144
 Hlebaavičius I. A. 87
 Hlebaavičius Mykolas 123, 189, 234
 Hoenmuelis van der H. 188
 Hoferis Pranciškus 206, 210, 221, 247
 Hofmanas Martynas 173
 Hohenbergas Frydrichas 7, 98

 Hondijus Vilhelmas 263, 266
 Hopenas (Hoppen) Ježis 78, 80

 Yčas Jonas 10

 Ignotas šv. 74, 116, 148, 204, 235, 244, 271,
 274, 283, 285, 290
 Ieva, biblinis asmuo 75, 161, 188, 196
 Ipatijus šv. 43
 Ivanas III 93
 Izabelė, Žygimanto Augusto žmona 143
 Izdebskis Albertas 167
 Izidorius šv. 260

 Jackus šv. 247, 260
 Jaloveckas Romanas 11
 Janavičius, Jaunavičius, Jonas iš Janavičių 254
 Jankevičienė Algė 10, 11
 Janonis Julius 30
 Jaroševičius Antanas 8, 9
 Jasėnas Kazimieras 10
 Jasinskas Petras 253
 Jasinskas 74
 Jecenevičius Viktoras 105
 Jegeris V. 10
 Jelskis Karolis 241, 243
 Jelskis Kazimieras 241
 Jėzus Kristus 42, 76—78, 80, 83, 136, 138,
 141—143, 157, 158, 164, 165, 178, 184, 188, 189,
 202, 204, 206, 207, 210, 214, 238, 242, 254,
 256, 258, 260, 26, 271
 Jogailaičiai 204
 Johanas 101
 Jokūbas, auksakalys 43
 Jokūbas, Jono Lietuvos sūnus 102
 Jokūbas šv. 206, 217, 224, 247, 283
 Jokūbas, Žalčiukas, Venžikas (Węzyk) 77
 Jonas evangelistas 41, 77, 78, 248
 Jonas Frydrichas 188
 Jonas Kazimieras 251, 263
 Jonas Lietuvis (Lituanus) 102
 Jonas Lietuvis (Johanes Lithuanus), auksaka-
 lys 89
 Jonas Lietuvis, knygrišys 195
 Jonas šv. krikštytojas 77
 Jonas šv. 30, 53, 54, 64, 77, 120, 208, 209, 220,
 221, 222, 238, 239, 248, 249, 251, 257, 261, 282,
 283, 289, 291, 292
 Jonas šv. Nepomukas 269, 271
 Jonas III 54
 Jonas iš Vilniaus 102, 132, 135
 Jonas Vilniškis 102
 Jonas, Vilniaus vyskupas 187
 Jonavičius Stanislovas 75
 Jucevičius Liudvikas 8
 Julijus II 152
 Juozapas šv. 42
 Jurevičius Laurynas 285

- Jurgelevičius M. 102
 Jurginis Juozas 11
 Jurgis, dailininkas 75, 102
 Jurgis šv. 64, 66, 206, 210, 243, 247, 253, 258, 260
 Jurjevičius Aleksandras 81
 Jurbūšas Vytautas 10
 Juozapas šv. 44, 210, 247

 Kairiūkštytė-Jacinienė Halina 10
 Kamenikas Jurgis 135
 Kanizijus (Kanisius) Petras 99
 Kapočis, Kapočius, S. 102
 Kaponė Andrius Sanktinis 243
 Karaljas del (Caraglio, Caralius, Caral) Džovanis (Giovanni) Jakopas 101, 143, 174, 175
 Karcanai 159, 163
 Karcanas Jonas 159, 165
 Karcanas Juozapas 159, 165
 Karenga Ignatas 273
 Karenga Ksaveras 272, 273 (Yra nuomonių, kad I. Karenga ir K. Karenga tas pats asmuo.)
 Kargė (Karge) Paulius 10
 Karolis V 99
 Karpovičius M. 255
 Kasparinis Gotlibas Adomas 222, 283, 284
 Kasperas, Kasperis, Kasperavičius, Tomas 102, 123, 218
 Kasperavičius Stanislovas 289
 Katkevičiai, Chodkevičiai 110, 167, 171
 Katkevičienė, Chodkevičienė, Ona 184
 Katkevičius, Chodkevičius, Jeronimas Karolis 175, 266
 Katkevičius, Chodkevičius, Jonas Karolis, Karolis 149, 150, 153, 166, 167, 174, 175, 184, 266
 Kazimieras Jogailaitis 91, 242
 Kazimieras palaimintasis 154
 Kazimieras šv. 93, 100, 142, 168, 199, 203—205, 207, 210, 211, 215, 237—239, 241, 244, 245, 251, 253, 254, 256, 257, 260, 271, 282, 283, 286, 288
 Kepenas Piotras 9
 Kęsgailos 188, 189
 Kęstutis 46, 86, 91
 Ketlerytė-Radvilienė Ona 152, 173
 Kiaveris (Chiaveri) Gajetanas 221
 Kilianas B. 268, 269
 Kilianas Lukas 171
 Kilianas P. 268, 269
 Kilijonas P. 102
 Kirkoras Adomas 8
 Kyrneris Jonas 204
 Kiršėnas Krišpinas 110, 187
 Kiseliauskas Metas 200
 Kiškos 103, 114, 167
 Kitkauskas Napoleonas 10
 Klemensas, auksakalys 89
 Klockockis K. K. 269
 Klossas Julius 9
 Knakfusas (Knackfus, Knaffus) Martynas 210
 Kojelavičius-Vijūkas Albertas žr. Vijūkas-Kojelavičius Albertas
 Kolasantas Juozas 270
 Kolianka-Radvilienė Barbora 152
 Kondratovičius Liudvikas žr. Sirokomlė Vladislovas
 Konradas, Mozūrų kunigaikštis 49, 51
 Konradas Jonas 290
 Kopcis Bazilijus 171
 Kopernikas Mikalojus 166
 Koredžas (Correggio), Alegris Antonijus 255
 Korsakevičius Jonas 271
 Korvinas-Gosevskis Aleksandras 263
 Korvinas-Gosevskis Boguslavas 269
 Kosciūška Tadas 230, 237
 Kostka Stanislovas 254, 258
 Kotovičius Eustachas 251
 Kotryna šv. 215, 216, 224, 248, 261
 Kozakevičiovą (Kozakiewiczowa) Helena 134
 Kračkovskis Ignatijus 9
 Kraiskis S. 269
 Kranachas (Cranach) Lukas 152, 188
 Kraševskis (Kraszewski) Juzefas Ignacas 8
 Kristoforas šv. 86, 141, 158
 Kristupas šv. 157
 Kristus žr. Jėzus Kristus
 Kriugeris, Krygeris, Andrius 263
 Kronas, mitinė būtybė 239
 Kšconas, Kšconovičius, Laurynas 267
 Kučvarevičius Ch. M. P. 269
 Kučevskiai Barbora ir Samuelis 154
 Kukovaitis 38
 Kulieša Marijonas 8
 Kulikauskienė Regina 5, 11
 Kulvietis Abraomas 98
 Kunčas Erazmas 172
 Kuolas (Kols) Jonas 288
 Kurčevskis Jonas 9
 Kurkas, mitinė būtybė 38
 Kustas Dominikas 171
 Kuzma Vledas 74, 117, 118

 Laceckis Jonas 102
 Lackis Petras Kazimieras 167
 Lancicijus Mikalojus 149
 Langa Mauricijus 266
 Lanua de Žiliberas (Ghillebert de Lannoy) 87
 Lapacinskas 180
 Lasavickas Sigitas 10
 Laskarisaitė-Pacienė Klara 255, 257
 Lasockis Stanislovas 134
 Laucius Giedrius 11
 Laurinavičius S. 102
 Lebedys S. 99
 Leibovičius (Leibovicz) Herškė 7, 271, 272
 Lekla, Jekla, Jonas 102, 163, 164

- Lelevelis (Lelewell) Joachimas 254
 Leninas Vladimiras 6
 Lenkevičius Gabrielis 200
 Leras van (van Lear) 101
 Leseris A. 168
 Leščinska Ona 145
 Levandauskas Vytautas 10
 Linekas (Linek) Sebaldas 190
 Lituanus A. 102
 Litvinkevičius J. 278
 Liuteris (Luther) Martynas 188
 Lizdeika 34
 Lopacinskis Euzebijus 9
 Lopacinskis Jonas Nikodemas 9, 273
 Lorencas (Lorentz) Stanislovas 9
 Losevičius J. 152
 Lūganai di Trevanas 244
 Lukas evangelistas 162, 247, 248
 Lukas šv. 248, 261
 Lukoševičius Jokūbas 289
 Lukšaitė Ingė 11
 Lupa-Radvilienė Marija 263

 Macelis K. 102
 Maciukas 241
 Maironis, Jonas Mačiulis, 228, 229
 Maderna (Maderna, Maderno) Karlas 207
 Madžarskis Jonas 276, 277
 Madžarskis Leonas 277
 Maigis Stanislovas 210
 Majeris E. 270
 Makovskis Tomas 58, 103, 104, 108, 123, 164, 168—170, 189
 Makra Benediktas 92
 Malakauskas Jokūbas 235
 Malceris Ignatas 247
 Malkontas Pranciškus 166, 167
 Mamoničiai 159, 161—164
 Mamoničius Kuzma 159
 Mamoničius Leonas 159
 Mamoničius Lukas 159
 Manvydas Kristupas 168
 Marcinkovičius Matys 135
 Maretis Karlas 261
 Marija Gonzaga 254
 Marija Juzefa, Augusto III žmona 270
 Marija šv. 42, 65, 75—78, 81, 83, 141, 146, 147, 154—156, 158, 178, 180, 191, 206, 214, 217, 221, 241, 243, 254—261, 268, 270—272, 288, 289
 Marija Magdalena šv. 215, 242, 255
 Markevičienė 279
 Marksas Karlas 12
 Markvartas Jonas 160
 Marškovskis Ignatas 235
 Martynas šv. 57, 68, 77, 260
 Martinijonas šv. 260
 Masalskiai 116
 Masalskienė Marina 265
 Masalskis A. 120
 Masalskis G. 265
 Masalskis Ignatas Jokūbas 272
 Masalskis Juozapas 263
 Matas evangelistas 248
 Mateika (Matejko) Janas 193
 Matekeris Jonas 226, 227
 Matikevičius Kristijonas 251
 Matys 195
 Matusakaitė Marija 5, 11, 134
 Mažeika Jurgis 249
 Mažvydas Martynas 159—161, 163
 Mekas Karolis 10
 Mekenemas van 163
 Melchioras 144
 Melkeris A. 101
 Merkas Gustavas 292
 Merkys Vytautas 11
 Merkurijus, mitinė būtybė 141
 Merlis Džovani 243
 Michalskienė Marija 254
 Michalskis Juozapas 254
 Mickevičienė Ona 263
 Mickevičius Andrius 280
 Migdalauskas Paulius 102, 195
 Mikalojus 101, 132
 Mikalojus šv. 62—64, 70, 83, 88, 93, 94, 131, 191, 204
 Mikaras 191
 Mikita Mikalojus 102
 Mykolas arkangelas 42, 191
 Mykolas iš Kežmarko 180
 Mykolas Lietuvis 99
 Mykolas šv. 123, 125, 126, 137, 138, 141, 147, 151, 155, 156, 175, 177, 237, 238, 251, 254, 288
 Mikulionis Stasys 10
 Mikutaitis Jurgis 280
 Minasas 191
 Mindaugas 29, 34, 36, 38, 41, 42, 61, 63, 80, 86, 261
 Minkevičius Jonas 11
 Mirys de Silvestras 263
 Miselis 101, 108
 Miškinis Algimantas 10
 Molis Benediktas 210
 Molzfeltas Hermanas 172
 Montė dal (Monte) Džovani 149
 Montė Herkus 201
 Moreliovskis Marianas 9, 10, 189
 Morkus evangelistas 189, 248
 Morkūnas Jokūbas 159, 161, 162, 166, 195, 196
 Motiejus, skulptorius 109
 Motiejus, Vilniaus bernardinų dirbtuvių dailininkas 235
 Motiejus Trakiškis 152
 Mozė, biblinis asmuo 248, 261
 Mstislavėcas Piotras 164
 Mžigludas St. 144

- Namerovskis, Nemirovskis, Pranciškus 259
 Napoleonas, Napoleonas Bonapartas 117, 229
 Narbutas Teodoras 8
 Narockis Stanislovas 214
 Naruševičius Kazimieras Aleksandras 267
 Navotnas, Novotnas 241
 Nedbalavičius Andrius Kazimieras 270
 Nedzelskas-Madalinskas de B. 267
 Nefrisi 272
 Nezemkauskas Jonas 206
 Nikastras de Karačolis 201
 Nikė, mitinė būtybė 262
 Nikola 38
 Nikonas, stačiatikių patriarchas 286
 Nonhartas (Nonhaart) Petras 101, 108, 111, 113
 Notkė B. 77
 Novoselskiai 270

 Oborskis N. 268
 Obstas Frydrichas Juozapas 204, 257
 Ochmanas Martynas 291
 Odvernikas J. 159
 Odvernikienė Margarita 159
 Oginskaitė-Puzinienė Elžbieta 263
 Oginskiai 236, 262, 274, 278, 279
 Oginskis Marijonas Aleksandras 254
 Oginskis Teodoras Bohdanas 129, 139, 237
 Oginskis Samuelis Levas 237
 Oginskytė-Zavišienė Aleksandra 262
 Olizarovijus (Olizarovius, Olizarowski) Aleksandras 99
 Ona, Vytauto žmona 88
 Ona šv. 62, 67—69, 72, 76, 108, 123, 133, 138, 141, 142, 154, 156
 Onkavičius Bagdonas 158
 Orda Napoleonas 8
 Ostrauskas (Ostrowski) Martynas 102
 Ostrogiškis Konstantinas 69, 114
 Otonas II 255
 Otonas III 255, 256
 Ozemblovskis (Oziębtowski) Juzefas 8

 Pacai 114, 211, 228, 229, 231, 236, 239, 242, 250, 254, 257, 259, 281, 284, 286
 Pacas Antanas 219
 Pacas Kristupas Zigmantas 211, 243, 255, 257
 Pacas Mikalojus 163
 Pacas Mykolas Kazimieras 190, 205, 267, 269, 277
 Pacas Samuelis 238
 Pacienė Teresė 219
 Padovanas (Padovano), Moska Džovanis Marija 101, 134, 135, 138, 143
 Pagaiskis, Podgaiskis, Tomas 248, 249
 Pajauta 34, 38
 Paleckiai 187
 Paleckis Jonas 187
 Paleckis Martynas 187

 Palonis (Palloni) Mikelis Arkangelas 198, 231, 254—257
 Parmietis Skotas žr. Skotas Parmietis
 Pavelkė Andrius 292
 Pečiūga G. 102
 Pečiūga Pranciškus 102
 Pedetis Maurikijus 272
 Pekosinskis F. 85
 Pelceldas Danielius 162, 164
 Pelikanas Pranciškus 272
 Pensa Jonas 243
 Perevicienė L. 228
 Perlis Antanas 273
 Perlis Ignotas 273
 Perlis Ipolitas 273
 Perlis Juozapas 272, 273
 Perlis Pranciškus 273
 Pertis, Peretis (Perti, Perty, Peretti), Pjetras 230, 241—245
 Pesentis A. 143
 Peška Juozapas 105
 Petkevičius J. 132
 Petras, auksakalys 89
 Petras Dusburgietis 15, 48—49
 Petras I 229
 Petras šv. 128—140, 161, 200, 201, 204, 205, 230, 240, 241—245, 248, 249, 255, 257, 291
 Petrauskas Jonas Anupras 270, 271
 Petrauskas Pantucijus 286
 Pianas (Piano) Nikolas 243
 Pilypaitis Antanas 10
 Pilypas šv. 156, 217, 224, 247, 283
 Pinkus Stasys 10, 11
 Piuras Stanislovas 231
 Platinis P. 144, 145, 195
 Pociejai 208
 Pocius Zigmantas 5
 Počobutas Martynas 120, 121
 Podčasinskis Karolis 227
 Pola Juozapas 215
 Polis (Pohl) Vilhelmas 101, 108
 Polubinskiai 268
 Porta dela Džakomas (Porta della Giacomo) 202
 Poška Dionizas 8
 Potocka-Radvilienė Kotryna 263
 Potapovskis J.
 Povilas Algimantaitis Alšėniškis, Povilas Alšėniškis 99, 133—136, 139, 140, 149, 150
 Povilas šv. 128, 129, 140, 142, 161, 200, 201, 204, 205, 230, 240—245, 248, 249, 255, 257, 291
 Povodovis Jeronimas 250, 251
 Požela Karolis 114
 Poželaitė Maja 10
 Pranciškus šv. 66, 261
 Prechtelis Jonas 236
 Prochovičius, Frankovičius, Jonas 204

- Protasevičius Valerijonas 98, 120, 139, 198
 Pšibilskis Motiejus 8
 Purlys Evaldas 10
 Putinis Karlas 211
 Putinis Petras 211
 Puzinas Jonas 10

 Radišauskas Onisimas 195
 Radvila (nenustatyta kuris) 144
 Radvila Albertas (Albrechtas) Stanislovas 151
 Radvila Boguslavas 133, 253, 263, 264
 Radvila G. 173
 Radvila Jonušas 115, 132, 133, 140, 145, 146, 151, 174, 177, 192, 250, 251, 253, 263, 266, 268, 272
 Radvila Jurgis 149, 258
 Radvila Karolis Stanislovas 270
 Radvila Kristupas Perkūnas 108, 132, 140, 153, 192, 193, 269
 Radvila Kristupas, Kristupas II 145, 147, 177, 253
 Radvila Mikalojus III 258
 Radvila Mikalojus 105
 Radvila Mikalojus Juodasis 98, 132, 159, 163, 171, 188
 Radvila Mikalojus Kristupas Našlaitėlis 109, 122, 159, 168—171, 174, 184
 Radvila Mikalojus Rudasis 139, 171
 Radvila Mykolas Kazimieras 267
 Radvila Mykolas Kazimieras Žuvelė 276
 Radvila Stanislovas 9, 80, 135, 136, 138, 226, 237
 Radvilaitė Barbora 8, 114, 135, 151, 152, 157, 175, 188, 194, 258
 Radvilaitė Elžbieta 138
 Radvilaitė Liudvika Karolina 253
 Radvilaitė-Manvydienė Sofija Ona 194
 Radvilienė Eudokija 173
 Radvilienė Ona Kotryna 272
 Radvilienė Ona Marija 253
 Radvilos 7, 99, 100, 103, 114, 120, 123, 126, 132, 133, 140, 142, 145, 149, 151, 152, 153, 160, 164, 168, 170—175, 178, 184, 188, 236, 239, 250, 253, 266, 268, 270, 271, 275—280, 286, 287, 291, 292
 Rafaelis, Rafaelas Santis 152, 261
 Ranis Jurgis 102
 Rapolas šv. 53, 201, 217, 286, 290
 Raulinaitis Adolfas 11
 Rėjus Mikalojus 161
 Remeriai 286
 Remeris (Römer) Eduardas Jonas 128
 Reni Gvidas 261
 Réza J. 162
 Rezanovas Aleksandras 70
 Rīgis (Righi) Tomas 247, 248
 Rimantienė Rimutė 5, 11
 Rimbertas 30

 Rimgaila Liucijonas Fulgencijus 210
 Rogeris Martynas 290
 Roizijus (Royzius, Ruiz de Moros) Petras 99
 Romualdas šv. 255, 256
 Rosinskis Vaitiekus 254
 Rosis de (Rossi) Džovanis. Frančeskas 237, 238, 251, 252
 Rosis de (Rossi) Pjetras 56, 107, 114, 127, 140
 Rotundas Augustinas 99
 Rubensas Piteris Paulius 261, 262
 Rudamina Dusetiškis Jonas 163
 Ruofas Jokūbas 286
 Rupeikienė Marija 10
 Ruselis Tomas 210

 Sabinas Stanislovas 169, 170, 171, 192
 Safira, biblinis asmuo 248
 Salė, Sala, Salia, Sebastijonas 136
 Saltonas A. 92, 94
 Salvaderas Jonas Vincentas 244
 Samalavičius Stasys 11
 Samsonas, biblinis asmuo 189
 Sapięga Aleksandras 267
 Sapięga Benediktas 110
 Sapięga Jonas 184
 Sapięga Jonas Frydrichas 263
 Sapięga Jonas Petras 190, 191
 Sapięga Jonas Stanislovas 237
 Sapięga Kazimieras 262, 266
 Sapięga Kazimieras Jonas 214
 Sapięga Kazimieras Leonas 267
 Sapięga Kristupas 228
 Sapięga Leonas 84, 85, 126, 137, 138, 151, 158, 162, 163, 183, 238
 Sapięga Povilas 138, 150, 267
 Sapięgienė Teodora Kristina 237, 238, 251
 Sapięgos 99, 114, 120, 122, 123, 138, 141, 154, 155, 195, 198, 201, 229, 230, 236, 239, 250, 257, 286, 287
 Sarbievijus Motiejus Kazimieras 120, 166, 199
 Saundersas (Saunders) Juozapas 8
 Savičius 221
 Sebastijonas, auksakalys 89
 Sideravičius Olimpzas 235
 Sidorovas A. 161
 Sieliavas 181
 Siesickiai 113
 Simonas, auksakalys 89
 Sirenijus Simonas 250
 Sirokomlė Vladislovas 8
 Sirvydas Konstantinas 99, 149
 Skačkauskas Aleksandras 292
 Skardžiuvienė Regina 11
 Skarga Petras 120, 209
 Skiedelis, Skydelis, Skalda, Jonas 102, 105
 Skendzerskis Ignotas 289
 Skendzerskis Tadas 289
 Skobeltas K. S. 172

- Skorina Pranciškus 99, 158—160, 163, 164
 Skorulskiai 169, 170
 Skotas Parmietis 58
 Slendzevskis P. 9
 Sluščanskis Matas 208, 258
 Sluška Aleksandras 262
 Sluškos 198, 201, 230, 239, 257
 Smakauskas Vincas 8, 78, 79
 Smuglevičius Pranciškus 31, 56, 105—107, 254
 Sofija, Vytauto duktė 87, 88
 Sokolovskis Marianas 9, 77
 Spelskis Antanas 11
 Spinovskis (Spinowski) Teofilis 102, 104, 109
 Spiridionas 191
 Sruoga Balys 54, 208
 Stanislovas Augustas 248, 265
 Stanislovas šv. 260
 Stanislovavičius Sebastijonas 101
 Stašeckas 154
 Steponas Batoras 58, 144, 145, 151, 193, 279
 Steponas Olandas žr. Hervickis van Stevenas
 Kornelis
 Steponas šv. 127
 Strijkovskis (Strykowski, Strykowski) Motiejus 7, 38, 77, 87, 167, 168
 Sucharas 241
 Sudikas M. 102
 Sulikavičius Simonas Juozapas 283
 Suvorovas Aleksandras 229
 Svenešė Johanas 43
 Svimuntas 91, 174

 Ščirskis Jonas 270
 Šeliga Andrejus 152, 153
 Šemetos 270
 Šėnas Erhardas, Edgaras 161
 Šepelis Kasparas 280
 Šidloveckis Kristupas 134
 Šykas Mykolas 221
 Šimkevičius Mikalojus 153
 Šimkus Bonaventūras 253
 Šiukštos 285
 Šmila K. 102
 Šmitas Bernardas 10
 Šnopsai 267
 Šnopsas Mykolas 267
 Šnopsas Tomas 267
 Šorcova Darata 154
 Špakauskas Antanas 254
 Špilevičius Kristupas 251
 Šrėteris, Šrėneris, Jonas 102, 241, 263
 Šteinbiuchleris Pranciškus Juozapas 288
 Štosas, Stvošas (Stoß), Feitas 76, 77
 Šugra I. 102
 Šulcas Jurgis Danielius 255, 263, 264
 Šulcas Mykolas 70
 Šumanauskas Petras 285
 Šumskiai 270

 Švegeris G. 102
 Šveikauskas E. 9

 Taboras Vaitiekus žr. Vaitiekus Taboras
 Tallat-Kelpša Juozas 30
 Talvaiša Adomas 131
 Talvaišienė M. 177
 Tarasėna Petras 10
 Tarasevičius Aleksandras 268, 269
 Tarasevičius Leonas 269
 Tarasevičius Severinas 270
 Tatarkevičius Vladislovas 9
 Tauras Antanas Juozas 11
 Tautavičius Adolfas 11
 Tenkala (Tencalla) Konstantinas 210
 Teresė šv. 207, 208, 258
 Tetidė, mitinė būtybė 145
 Tilmanas Gomerietis 215
 Tintoretas (Tintoretto), Robustis, Jakopas 255
 Tiškevičiai 162, 166, 167, 171, 287
 Tiškevičius (nenustatyta kuris) 144, 284
 Tiškevičius Aleksandras 271
 Tiškevičius Antanas 252
 Tiškevičius Benediktas 187
 Tiškevičius Jonušas 167
 Tiškevičius Jurgis 251, 252
 Tiškevičius Konstantinas 8, 243
 Tyzenhauzas Antanas 279
 Tomaševičius Jonas 292
 Traidenis 57
 Trapevičius Mikalojus 285
 Tretjakovas 38, 191
 Tretkauskas A. 102
 Treteris T. 168
 Tretneris E. 101
 Trilneris Jonušas 145, 146
 Triplinas Teodoras 8

 Urbanavičius Vytautas 11
 Urbonas 102
 Urbonas VI 38
 Ulrichas 109, 207
 Utenis 33, 40

 Vaina Benediktas 144, 191
 Vaišnoravičius Kazimieras 168
 Vaišelga (Vaišvilkas) Laurušas 41
 Vaitiekus Lietuvis 102, 195
 Vaitiekus Taboras 152, 153
 Vaitkuskienė Laima 11
 Vaižgantas, Juozas Tumas 226
 Valančius Motiejus 8, 64, 118
 Valavičiai 123, 254
 Valavičius Andrius 136
 Valavičius Eustachas 145, 171, 238
 Valavičius J. 267
 Valavičius Vladislovas 267
 Valbaumas Matas 142

- Valonas Jonas Pilypas 101, 135
 Vapovskis Bernardas 61
 Varnas Adomas 9
 Vartenbergas Martynas 144
 Vasilijus I 87
 Vėberis Paulius 10
 Večelis (Vecelli) Cezaris 191, 194
 Veinreichas Hansas 159
 Velička Mikalojus 216
 Venetus Dominykas 143
 Venskauskas Jackus 292
 Verbickis M. 279
 Veronezė (Veronese) Pavlas 255
 Veselovskis Kristupas 189, 190
 Veselovskis Petras 237, 238
 Vesterfeldas van Abraomas 198, 268
 Vydas (Wiedt, Wid, Weida) Antanas 153, 170
 Vygandas 15, 36
 Vijūkas-Kojelavičius Albertas 7
 Vilacas Laurynas 267
 Vilčinskis Jonas Kazimieras 8
 Vinjola da (da Vignola), Barocis, Džakomas 202
 Vinogradovas A. 9
 Virbickas Vaclovas 99, 132, 149
 Vitas šv. 260, 261
 Vytautas 10, 52, 53, 55, 57, 58, 63, 65–67, 77, 78, 81, 84, 86–88, 92, 95, 127, 138, 153, 187, 236, 262
 Vytenis 61
 Vladimirovas Levas 195
 Vladislovas Vaza 145, 146, 254
 Volšeidas Mikalojus 243
 Vorobjovas Mikalojus 10
 Voščinskis Juozas 221
 Vrublevskis Tadas 114
 Vručinskis Stanislovas 292
 Zabelos 116, 206
 Zaborskas Petras 286
 Zabulis Henrikas 98
 Zahorskis Vladislovas 9, 81
 Zaoras (Zaor) Janas 205
 Zareckienė Dalija 10, 72
 Zaviša Karolis 166
 Zavišaitė 189
 Zavišos 188, 189
 Zemla J. L. 269
 Zigmantas Vaza 145, 146, 163, 167, 170, 177, 178, 186, 258
 Zigmantas, imperatorius 88, 92
 Zizanijus Laurentijus 166
 Znoska Povilas 140
 Zubovas Vladimiras 10, 11
 Zuzana šv. 207
 Žalčiukas (Wężyk) žr. Jokūbas
 Žebrauskas Tomas 204, 219, 221, 263
 Želevičius Mykolas 241, 243
 Ženu Abraomas 217
 Žepnickis Ipolitas 238, 239
 Žygimantas Augustas 98–101, 104, 107, 110, 120, 123, 132, 138, 143, 144, 152, 153, 172, 174, 175, 187, 188, 190, 191, 194, 195, 236, 265
 Žygimantas Kęstutaitis 86, 87
 Žygimantas Senasis 87, 107, 143, 144, 158, 172, 191
 Žilinskas A. 112

Sudarė Aldona Bendorienė

TURINYS

Pratarmė	5	KETVIRTASIS SKYRIUS	
[vadas	6	XVI A.—XVII A. VIDURYS, RENESAN-	
		SAS	97
PIRMASIS SKYRIUS		Renesanso plitimas ir ypatybės	97
PIRMYKSTĖS BENDRUOMENĖS ME-		Architektūra	102
NAS. NUO SENIAUSIŲ LAIKŲ IKI IX		Miestai	102
M. E. AMŽIAUS	12	Gynybinės rezidencinės pilys	106
Meno pradžia	12	Rūmai ir gyvenamieji namai	112
Ankstyvieji statiniai	13	Visuomeniniai pastatai	120
Skulptūra	17	Kulto architektūra	123
Kiti vaizduojamosios dailės dirbiniai ..	20	Vaizduojamoji dailė	132
Buitiniai dekoratyviniai dirbiniai	21	Skulptūra	132
		Tapyba	146
		Grafika	158
		Taikomoji dekoratyvinė dailė	171
		Metalo dirbiniai	171
		Medžio dirbiniai	180
		Stiklo dirbiniai	187
		Dailioji tekstilė	187
		Drabužiai	191
		Knygų įrašimas	194
ANTRASIS SKYRIUS		PENKTASIS SKYRIUS	
X a.—XIV a. PIRMOSIOS PUSĖS AR-		XVII—XVIII A. BAROKAS	197
CHITEKTŪRA IR DAILĖ	29	Baroko plitimas ir jo pobūdis	197
Socialinės ekonominės ir politinės sąly-		Architektūra	200
gos	29	Miestai	201
Miestų formavimasis	30	Kulto architektūra	201
Gynybinė architektūra	31	Mokyklos, rotušės, užieigos namai	225
Kulto architektūra	37	Rūmai ir gyvenamieji namai	227
Vaizduojamoji dailė	38	Smulkioji architektūra	234
Buitiniai dekoratyviniai dirbiniai	42	Vaizduojamoji dailė	235
		Skulptūra	236
		Tapyba	253
		Knygų ir lakštinė grafika	266
		Taikomoji dekoratyvinė dailė	273
		Dailioji tekstilė	274
		Drabužiai	279
		Medžio dirbiniai	280
		Keramika	285
		Stiklo dirbiniai	286
		Metalo dirbiniai	287
		Laikrodžiai	292
		Rezumė rusų kalba	293
		Rezumė anglų kalba	297
		Saltiniai ir literatūra	301
		Santrumpos	310
		Iliustracijų rodyklė	311
		Asmenvardžių rodyklė	318
TREČIASIS SKYRIUS			
XIV A. VIDURYS—XVI A. VIDURYS.			
GOTIKA	51		
Gotika ir jos ypatybės	51		
Architektūra	53		
Miestai	53		
Gynybinė architektūra	55		
Kulto architektūra	61		
Visuomeniniai ir prekybiniai pastatai ..	70		
Gyvenamieji namai	72		
Vaizduojamoji dailė	75		
Vaizduojamosios dailės plitimas	75		
Skulptūra	75		
Tapyba	77		
Taikomoji dekoratyvinė dailė	85		
Heraldikos dailės	85		
Drabužiai	87		
Metalo dirbiniai	88		
Keramika	94		

Adomonis T., Čerbulėnas K.

Ad55 Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija: Monografija.— V.: Mokslas, 1987 —

T. I: Nuo seniausių laikų iki 1775 m.— 327 p.; [20] iliustr. lap.: iliustr.— Santr. rus., angl.— Bibliogr.: p. 301—309.— iliustr. ir asmenvardžių r-klės: p. 311—326

Leidinyje, remiantis lietuvių ir užsienio mokslininkų paskelbta bei gausia archyvine medžiaga, išlikusiais architektūros paminklais, muziejų rinkiniais, glaustai nušviečiama lietuvių dailės ir architektūros raida ikifeodalinio ir feodalizmo (iki 1775 m.) laikotarpiu.

A 4901000000—082 148—87
M854(08)—87

BBK 85.103(2L)dz73
709

Тадас Адомонис, Клеменсас Чербуленас

История искусства

и архитектуры

Литовской ССР. Т. 1

С древнейших времен до 1775 года

Монография

Специальный научный редактор З. Поцюс

На литовском языке

Вильнюс, «Мокслас», 1987

ИБ И 2242

Tadas Adomonis, Klemensas Čerbulėnas

Lietuvos TSR

dailės ir architektūros

istorija. T. 1

Nuo seniausių laikų iki 1775 metų

Monografija

Specialusis mokslinis redaktorius Z. Pocius

Redaktorės: A. Bendorienė L. Puškorienė.

Z. Mažeikaitė

Dailininkė ir meninė redaktorė V. Kuraitė

Techninė redaktorė N. Marozaitė

Korektorės: O. Dimienė, R. Jakučiūnienė

Duota rinkti 1986.11.13. Pasirašyta spausdinti 1987.10.01. LV 17214. Formatas 70×100^{1/16}. Popierius — giliauspaudinis. Garnitūra — baltika, 9 punktų. Giliaspaudinė spauda, 26,45 sąl. sp. l. 3,22 l. spalv. įkl. 41,33 sąl. spalv. atsp. 31,20 apsk. leid. l.— 2,88 l. spalv. įkl. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 1943. Kaina 4 rb. 90 kp. Leidykla „Mokslas“, 232050 Vilnius. Zvaigždžių 23. Spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10.

Pastaba. Vilniaus miesto Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1987 m. gruodžio 8 d. sprendimu Nr. 377 šioje knygoje p. 30, 54, 70, 72—74, 116, 117, 119, 129, 148, 204, 207, 229, 233, 234 minima M. Gorkio gatvė nuo Pionierių gatvės iki Senojo skersgatvio nuspręsta vadinti Pilies gatve, tolesniąją M. Gorkio gatvės dalį, atitinkamai pakeitus numerius,— Didžiąja gatve.

p. 74, 117, 148	M. Gorkio 84	— Didžioji 44, 46
p. 116	— 45/2	— 19/2
p. 117	— 49	— 25
	— 45	— 19/2
p. 148	— 86	— 48
p. 207	— 88	— 50
p. 233	— 79	— 55
p. 234	— 71	— 47

P. 54, 216 minima L. Giros gatvė pavadinta Vilniaus gatve.

Vilniaus miesto Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1987 m. gruodžio 25 d. sprendimu Nr. 410 p. 30, 66, 68, 69, 122, 123 minima Tiesos gatvė pavadinta Maironio gatve.

Pastebėtų klaidų atitaisymas

Psl.	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
7	II	28 iš viršaus	terarum	terrarium
8	I	22 iš apačios	pagrindo,	pagrindo
21	II	4 iš apačios	vaisius	vaisius,
22	I	2 iš viršaus	Kretuonų	Kretuonių
23	I	11 iš apačios	ornamentuotą	ornamentuotų.
25	II	4 iš apačios	emalių.	emaliu.
41	II	5 iš viršaus	vardu).	vardu.
46	I	11 iš apačios	Gintališkių	Gintališkės
46	I	1 iš apačios	Gintališkės	Gintališkė
	II	6 iš viršaus	Gintališkės	Gintališkė
72	I	16 iš apačios	Vilnius	Vilniaus
78	II	19 iš apačios	larumas	lorumas
92	I	3 iš viršaus	Raktai	Raktas
102	II	6 iš apačios	centre	centru
106	II	12 iš apačios	Renesanvo	Renesanso
116	II	2 iš viršaus	rūmai ir Šventosios tre- jybės bažnyčia Kaune	rūmai Kaune
147	II	2 iš apačios	kontūrinė	kontūrinė
148	I	2 iš viršaus	kio g. 84.XVI.a	—
156	I	14 iš apačios	įrašų,	įrašų
161	II	18 iš apačios	maldas,	maldas"
162	I	7 iš viršaus	iš	ir
229	II	8 iš apačios	centrą,	centrą
310		12 iš apačios	Prance	Prace
311	I	19 iš apačios	Kretuonų	Kretuonių
312	II	9 iš apačios	apyvara	apvara
316	II	13 iš viršaus	Pavadovio	Povodovio

„LTSR dailės ir architektūros istorija“. (Monografija)